

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“ – СВИЦОВ

ЮБИЛЕЙНА МЕЖДУНАРОДНА
НАУЧНОПРАКТИЧЕСКА КОНФЕРЕНЦИЯ

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
ПРЕД ФИНАНСИТЕ И
СТОПАНСКАТА ОТЧЕТНОСТ
В УСЛОВИЯТА НА МНОЖЕСТВЕНИ
КРИЗИ

Свищов, 9-10 ноември 2023 г.

*Посветена на 70 години факултет „Финанси“ и факултет
„Стопанска отчетност“ при СА „Д. А. Ценов“ – Свищов*

Сборник с доклади

*Юбилейната научнопрактическа конференция е организирана в
изпълнение на проект за финансиране на научен форум № НФ-2-2023
„Предизвикателства пред финансите и стопанската отчетност в
условията на множествени кризи“
към Института за научни изследвания*

Академично издателство „Ценов“
Свищов
2023

ПРОГРАМЕН КОМИТЕТ

Проф. д-р Марияна Божинова – председател
Проф. д-р Андрей Захариев
Проф. д-р Атанас Атанасов
Проф. д-р Румен Брусарски
Доц. д-р Искра Пантелеева
Доц. д-р Любомир Иванов
Доц. д-р Румен Ерусалимов

ОРГАНИЗАЦИОНЕН КОМИТЕТ

Доц. д-р Галина Чиприянова – председател
Проф. д-р Андрей Захариев – съпредседател
Членове:
Проф. д-р Румен Брусарски
Проф. д-р Стоян Проданов
Доц. д-р Венцислав Василев
Доц. д-р Людмил Несторов
Доц. д-р Пламен Петков
Доц. д-р Силвия Костова
Ст. преп. д-р Виктор Монеv
Ст. преп. д-р Радослав Николов

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Проф. д.н. Божидар Божинов
Проф. д-р Георги Иванов
Проф. д-р Йордан Василев
Проф. д-р Пенка Шишманова
Проф. д-р Стефан Симеонов
Проф. д-р Теодора Димитрова
Доц. д-р Красимира Славева

Публикуваните материали са рецензирани. Авторите носят отговорност за съдържанието на материалите, изразените мнения, използваните данни, цитираните източници и езиковото оформление на текстовете.

Всички права запазени! Не се разрешават копиране, възпроизвеждане и разпространение на книги или на части от тях по какъвто и да е начин без писменото разрешение на авторите и Академично издателство „Ценов“.

Адрес на електронното издание:

Виртуална библиотека DLib на Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов
<https://dlib.uni-svistov.bg/handle/10610/4869>

ISBN 978-954-23-2426-3 (print)

ISBN 978-954-23-2427-0 (online)

DOI <https://doi.org/10.58861/tae.cf.9789542324270>

D. A. TSENOV ACADEMY OF ECONOMICS – SVISHTOV

JUBILEE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE

CHALLENGES FOR FINANCE
AND ECONOMIC ACCOUNTING
IN CONDITIONS OF MULTIPLE
CRISES

Svishtov, 9-10 November 2023

*Dedicated to the 70th anniversary since the establishment of Faculty
of Finance and Faculty of Economic Accounting at D. A. Tsenov
Academy of Economics*

Conference Proceedings

*The Jubilee international scientific and practical conference has
been organized as implementation of project SF-2-2023 “Challenges for
Finance and Economic Accounting in Conditions of Multiple Crises”, financed
with funds by Institute for Scientific Research*

Tsenov Academic Publishing House
Svishtov
2023

PROGRAM COMMITTEE

Prof. Mariyana Bozhinova, PhD – Chairman

Prof. Andrey Zahariev, PhD

Prof. Atanas Atanasov, PhD

Prof. Rumen Brusarski, PhD

Assoc. Prof. Iskra Panteleeva, PhD

Assoc. Prof. Lyubomir Ivanov, PhD

Assoc. Prof. Rumen Erusalimov, PhD

ORGANISATIONAL COMMITTEE

Assoc. Prof. Galina Chipriyanova, PhD – Chairman

Prof. Stoyan Prodanov, PhD

Prof. Penka Shishmanova, PhD

Assoc. Prof. Ventsislav Vasilev, PhD

Assoc. Prof. Plamen Petkov, PhD

Assoc. Prof. Silviya Kostova, PhD

Sen. Lect. Viktor Monev, PhD

Sen. Lect. Radoslav Nikolov, PhD

EDITORIAL COMMITTEE

Prof. Bojidar Bojinov, DSc

Prof. Georgi Ivanov, PhD

Prof. Yordan Vasilev, PhD

Prof. Penka Shishmanova, PhD

Prof. Stefan Simeonov, PhD

Prof. Teodora Dimitrova, PhD

Assoc. Prof. Krasimira Slaveva, PhD

The published materials have been reviewed. The authors are responsible for the content and layout of their papers, the opinions expressed, the data used and the sources cited.

All rights reserved! Copying, reproduction and distribution of books or parts thereof in any way without the written permission of the authors and Tsenov Academic Publishing House is not allowed.

ISBN 978-954-23-2426-3 (print)

ISBN 978-954-23-2427-0 (online)

DOI <https://doi.org/10.58861/tae.cf.9789542324270>

ПЛЕНАРЕН ДОКЛАД

**ФАКУЛТЕТ „ФИНАНСИ“,
ФАКУЛТЕТ „СТОПАНСКА ОТЧЕТНОСТ“
70 ГОДИНИ – ТРАДИЦИИ, ИНОВАЦИИ, ЛИДЕРСТВО**

**ПРОФ. Д-Р АНДРЕЙ ЗАХАРИЕВ
И ПРОФ. Д-Р АТАНАС АТАНАСОВ**

Тази календарна година, в началото на месец ноември, Висшето училище чества една особена годишнина – седем десетилетия от създаването на факултетите „Финанси“ и „Стопанска отчетност“. Този празник е повод да обгърнем с поглед миналото и най-доброто от него да вложим в съграждането на нашето настояще и бъдеще като факултети.

УТВЪРЖДАВАНЕ НА ФАКУЛТЕТИТЕ

С Указ № 26 на Президиума на Народното събрание от януари 1952 г. Висшето училище за стопански и социални науки – Свищов се преименува във Висш финансово-стопански институт. Съществуващите специалности се групират в два отдела – Финансово-стопански и Счетоводно-статистически. На следващата година Президиумът на Народното събрание с Указ № 289 от 20 август 1953 г. разпределя и прегрупира специалностите във ВФСИ в гр. Свищов, считано от 1 септември 1953 г., в два факултета – Финансово-статистически и Счетоводен.

Факултетите сменят имената си – последователно Финансово-статистически (1953 г.), Финансово-икономически (1973 г.) и Финансов факултет (1993 г.), съответно – Счетоводен (1953 г.), Отчетно-икономически (1973 г.) и факултет Стопанска отчетност (1993 г.). Сменят се поколения преподаватели, дипломират се випуски студенти, менят се декани, обновява се материалната база, но завещаните традиции в преподаването на „търговските науки, финансовите науки, търговското право, банковото дело, науките по застрахователно дело“ остават. Остава скромната лепта на ръководствата на факултетите „Финанси“ и „Стопанска отчетност“, които със своите професионализъм, ерудиция, възискателност, точност на изводите, прецизност на решенията утвърждават факултетите като лидери в университетския свят на България. Историческата памет и признателност ни задължават да отдадем дължимото на деканите на факултет „Финанси“: проф. Минко Русенов, проф. Петър Мاستиков, доц. Марин Иванов, проф. Лазар Ралчев, проф. Иван Иванов, проф. Делчо Порязов, проф. Славчо Славев, проф. Методи Христов, проф. Христо Драганов, проф. Методи Кънев, доц. Софрони Дилков, доц. Колю Колев, проф. Радко Радков, проф. Нено Павлов, проф. Величко Адамов, проф. Румяна Лилова, проф. Йордан Василев и проф. Андрей Захариев и на деканите на факултет „Стопанска отчетност“: проф. Тотю Тотев, проф.

Величко Нанков, проф. Христо Маринов, проф. Димитър Спасов, проф. Петър Мاستиков, проф. Никола Мутафов, проф. Славчо Славев, доц. Стефан Александров, проф. Мойно Мойнов, доц. Васил Божков, проф. Васил Меразчиев, проф. Георги Баташки, доц. Милка Томева, доц. Михаил Михайлов, доц. Стефан Стефанов, доц. Росица Колева и проф. Атанас Атанасов.

Факултетските ръководства винаги са обръщали сериозно внимание както на подготовката на висококвалифицирани икономисти със задълбочени общотеоретични, фундаментални и практикоприложни знания, така и на създаването на значими научни резултати, обслужващи потребностите на макроикономическата, финансовата, банковата, застрахователната, социалната, счетоводната, контролната и статистическата теория и практика. Те реализират своите задачи, защото намират пълна подкрепа от катедрите, влизащи в тяхната структура.

КАТЕДРИ

От самото създаване на факултет „Финанси“ до днес в неговия състав са катедрите „Финанси и кредит“, „Застрахователно и социално дело“, от 1965 г. във факултета се включва катедра „Политическа икономика“ (днес „Обща теория на икономиката“), а от 2011 г. – катедра „Чуждоезиково обучение“.

Основна катедра във факултета е „Финанси и кредит“. Тя е официално утвърдена със Заповед на КНИК № 2013 от 10.IV.1952 г. и не е променяла своето име. Специалността към нея се нарича „Финанси и кредит“, „Финанси, кредит и застрахователно дело“ и „Финанси“.

Нейни ръководители през годините са: проф. Минко Русенов, проф. Делчо Порязов, проф. Цветан Коцев, доц. Васко Василев, проф. Радко Радков, доц. Владинка Костова, проф. Величко Адамов, доц. Емил Михайлов, проф. Стефан Симеонов, проф. Андрей Захариев, доц. Жельо Вълчев (ВРИД), проф. Стоян Проданов – настоящ ръководител на катедрата.

Втората катедра във факултета е „Застрахователно дело“. Тя е създадена през 1949 г., а е утвърдена със Заповед на КНИК № 409 от 31.01.1950 г. Променяла е името си от „Застрахователно дело“ на „Социално и застрахователно дело“ и на „Застрахователно и социално дело“. От нея през 1968 г. се отделя катедра „Социално дело“ (съгласно писмо на МНП № IV.772 от 7.II.1968 г.). Със заповед на МНП № РД -114-113 от 27.IV.1984 г. двете катедри се обединяват в една, а именно „Застраховане и социално дело“.

Ръководители на катедра „Застрахователно дело“ са професорите: Велеслав Гаврийски и Христо Драганов, а на „Социално дело“ – проф. Иван Кацаров, доц. Петър Пенков, доц. Марин Петров, доц. Здравко Георгиев. След тяхното обединение в катедра „Застраховане и социално дело“ ръководители са: проф. Христо Драганов, доц. Здравко Георгиев, проф. Нено

Павлов, доц. Кольо Колев, проф. Боян Илиев, доц. Румен Ерусалимов и доц. Венцислав Василев – настоящ ръководител на катедрата.

Третата катедра във факултета е „Политическа икономия“. Създадена е със Заповед на КНИК № 409 от 31.I.1950 г. От 1992 г. с решение на Академичния съвет на СА „Д. А. Ценов“ името ѝ е променено на „Обща теория на икономиката“. Тя е без специалност до 2007 г., когато към нея се открива „Приложна макроикономика“. Оглавявана е от проф. Тодор Владигеров (1938 – 1946) – титуляр на дисциплината. При положение че дисциплина, специалност и катедра по онова време е било едно и също, то той се явява първият ѝ ръководител. След него тя е ръководена от проф. Петко Спирков, доц. Чавдар Беязов, доц. Бенджамин Варон, проф. Петър Мاستиков, доц. Димо Грозев, доц. Симеон Лалев, проф. Петко Петков, проф. Никола Чонов, проф. Методи Кънев, доц. Димитър Найденов, проф. Любен Кирев, доц. Людмил Несторов и проф. Пенка Шишманова – настоящ ръководител на катедрата.

Катедра „Чуждоезиково обучение“ е създадена през 1952 г. и от 2011 г. е включена в структурата на факултет „Финанси“. Тя участва активно в разработването и прилагането на иновативни методи за ефективно обучение по чужд език на студентите от всички специалности при СА „Д. А. Ценов“. Първите преподаватели по чужди езици са били чужденци – от Германия и Франция. Те идват тук по покана на проф. Димитър Бъров – първият ректор на Висшето търговско училище „Д. А. Ценов“. За ръководители на катедрата последователно са избирани: ст. преп. Мирослав Минев, ст. преп. Светлана Сарачилова, ст. преп. Лиляна Атанасова, ст. преп. Венцислав Диков, ст. преп. Елка Узунова, ст. преп. д-р Виктор Монеv – настоящ ръководител на катедрата.

От създаването на факултет „Стопанска отчетност“ в него функционира една от първите катедри във Висшето училище – катедра „Книговодство и сметководство“. Впоследствие тази основна катедра е преименувана на „Счетоводна отчетност“. Специалността към нея първоначално се нарича също „Счетоводна отчетност“, по-късно е преименувана на „Стопанска отчетност“, а понастоящем е „Счетоводство и контрол“. Ръководители на катедрата са били: проф. Господин Тошев, проф. Тотю Тотев, проф. Васил Павлов, доц. Пеню Телбизов, проф. Димитър Спасов, проф. Дамян Дамянов, проф. Васил Меразчиев, проф. Михаил Дочев, доц. Станислав Александров и проф. Атанас Атанасов. В момента ръководител на катедрата е доц. Галина Чиприянова.

Втората катедра във факултета е „Контрол и анализ на стопанската дейност“. Историята на катедрата датира от 1974 г., когато се създава първата в страната самостоятелна катедра „Анализ и контрол“. Със Заповед РД-114-113 на Министерството на народната просвета от 27.04.1984 г. катедрата е преименувана на „Анализ и контрол на стопанската дейност“. През 1995 г. от тази катедра се обособяват две катедри: „Анализ на стопанската

дейност“ и „Стопански и финансов контрол“. На основание Решение на Академичния съвет №2 от 29 юни 2011 г. тези катедри се обединяват в катедра „Контрол и анализ на стопанската дейност“. Специалността към катедрата е „Стопански и финансов контрол“.

През годините ръководители на катедрите са били: доц. Светлозар Калчев, доц. Милчо Найденов, доц. Йордан Томов, доц. Михаил Михайлов, проф. Емилиян Тананеев и проф. Георги Иванов. В момента ръководител на катедра „Контрол и анализ на стопанската дейност“ е доц. Силвия Костова.

Третата катедра във факултета е „Статистика и приложна математика“. През 1964 г. катедрата се обособява с наименованието „Статистика и математика“, а през 1991 г. наименованието на катедрата се променя на „Математика и статистика“. Специалността към катедрата е „Бизнес статистика и анализи“. Ръководители на катедрата са били: акад. Иван Стефанов, проф. Стефан Станев, проф. Никола Мутафов, доц. Асен Спасов, доц. Стоян Костов, доц. Величко Петров и проф. Поля Ангелова. В момента ръководител на катедрата е доц. Пламен Петков.

От 2011 г. в структурата на факултет „Стопанска отчетност“ е и катедра „Физическо възпитание и спорт“. Основно направление в дейността на катедрата е осъществяване на обучение по дисциплината „Физическо възпитание“. В исторически план организирани занимания по физическо възпитание и спорт във Висшето ни училище се провеждат от 1950 г. в изпълнение на изискванията за включването на физическото възпитание като задължителна учебна дисциплина в учебните планове и програми на висшето училище. За ръководители на катедрата последователно са избирани: ст. преп. Ст. Николов, доц. Георги Гешев, ст. преп. В. Енчев, ст. преп. Николай Нейков, ст. преп. Костадин Коцев, доц. Христофор Стоянов и ст. преп. д-р Асен Атанасов. В момента ръководител на катедрата е ст. преп. д-р Радослав Николов.

Но какво са факултетите без студентите! Те са нашето лице, нашата гордост, признание и оценка на огромния труд на преподавателския ни състав.

СТУДЕНТИТЕ

През 1953 г. факултетите „Финанси“ и „Стопанска отчетност“ имат съответно 332 и 571 студенти. Седем години по-късно във факултет „Финанси“ се обучават 717 души, от които 403-ма редовно и 314 задочно, а във факултет „Стопанска отчетност“ – 1222 души, от които 714 редовно и 508 задочно. В 1965 г. те вече са: във факултет „Финанси“ – 1365, 952-ма редовно и 411 – задочно обучение, а във факултет „Стопанска отчетност“ – 1499, от които 871 редовно и 628 задочно. В следващите години, а именно – 1972 г. във факултет „Финанси“ са 1526 (1001 редовно и 525 задочно), а във факултет „Стопанска отчетност“ – 2784, от които 1809 редовно и 975 задочно. През 1980 г. – във факултет „Финанси“ 1030 (редовно 609 и задочно

421), а във факултет „Стопанска отчетност“ – 2072, от които 1405 редовно и 667 задочно. През 1990 г. – във факултет „Финанси“ вече са 1470 (редовно 859 и задочно 611), а във факултет „Стопанска отчетност“ – 2440, от които 1576 редовно и 864 задочно. През 2000 г. – във факултет „Финанси“ – 2593 (редовно 1354 и задочно 1239), а във факултет „Стопанска отчетност“ – 3260, от които 2184 редовно и 1105 задочно. През 2007 г. във факултет „Финанси“ студентите са 2157, от които редовно 1343-ма и задочно 814, а във факултет „Стопанска отчетност“ – 2209, от които 1527 редовно и 682 задочно. През уч. 2012/2013 г. във факултет „Финанси“ се обучават общо 2200 студенти, от които 1496 в редовна форма и съответно 704 – в задочна, а във факултет „Стопанска отчетност“ техният брой е 1976, от които 1374 редовно и 602 задочно.

През уч. 2022/2023 г. във факултет „Финанси“ се обучават общо 706 студенти по специалностите в ОКС „бакалавър“ и ОКС „магистър“, а във факултет „Стопанска отчетност“ се обучават общо 669 студенти по специалностите в ОКС „бакалавър“ и ОКС „магистър“.

От нашите студенти израснаха личности, гордост не само за двата факултета, но и за нашето национално стопанство. Със задоволство ще споменем имената на проф. д-р ик.н. Делчо Порязов, проф. д-р Величко Нанков, проф. д-р ик. н. Димитър Спасов, проф. д-р ик.н. Методи Христов, проф. д-р ик.н. Христо Драганов, проф. д-р ик.н. Дамян Дамянов, проф. д-р ик.н. Марин Димитров, проф. д-р ик.н. Васил Меразчиев, доц. Стоян Александров, доц. Григорий Вазов, доц. Тодор Недев, д-р Атанас Кънчев, г-жа Виолина Маринова, г-н Румен Янчев, г-н Емил Гаврилов, г-н Митко Кисъов, г-н Стефан Стефанов, г-н Венцислав Филипов, г-н Стоян Говедаров, г-жа Галина Узунова.

АКАДЕМИЧЕН СЪСТАВ

Политиката на факултетите винаги е била в посока на подпомагане израстването на академичните преподаватели.

През 1965 год. във факултет „Финанси“ преподават 4-ма професори, 8 доценти, 9 ст. преподаватели, 8 ст. асистенти и 5-ма асистенти, а във факултет „Стопанска отчетност“ – 4-ма професори, 6 доценти, 7 старши преподаватели и 5 асистенти. През 1983 год. професорите във факултет „Финанси“ са 8, доцентите – 14, ст. преподавателите – 8, преподавателите – 2, гл. асистенти – 25, ст. асистенти – 22, асистентите – 3, хон. преподаватели – 13. Във факултет „Стопанска отчетност“ професорите са 3-ма, доцентите – 25, гл. асистенти д-р – 11, главни асистенти – 20, старши асистенти – 9, асистенти – 3, старши преподаватели – 10, преподаватели – 1, хонорувани преподаватели – 3. От 2008 г. структурата на академичния състав е, както следва: във факултет „Финанси“ – професори – 3-ма, доценти – 23, гл. асистенти д-р – 8, ст. асистенти д-р – 3, гл. асистент – 1, ст. асистенти – 3, асистенти – 7.

Във факултет „Стопанска отчетност“ – професори – 2-ма, доцент, д-р на ик. н. – 1, доценти – 21, гл. ас. доктори – 9, гл. асистенти – 18, старши асистенти д-ри – 4, старши асистенти – 3, асистенти – 1, докторанти – 6.

Към момента (2023 г.) структурата е, както следва: във факултет „Финанси“ – професори – 6, хоноруван професор – 1, доценти – 11, хоноруван доцент – 1, гл. асистенти д-ри – 14, ас. д-р – 2, ст. преподаватели д-ри – 3, ст. преподаватели – 6, а във факултет „Стопанска отчетност“ – професори – 2, доценти – 17, гл. асистенти д-ри – 11, старши преподаватели д-ри – 3, старши преподаватели – 2 и преподавател – 1.

НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ И ИЗЯВИ НА ФАКУЛТЕТИТЕ

Престижът на съвременните университетски преподаватели се определя от техните научни постижения. Дифузията на научноизследователските резултати с педагогическите умения и квалификация е предпоставка за повишаване качеството на обучение и работата със студентите. Първите запазени данни са от 1961 г. и според тях преподавателите от факултетите имат над 100 разработки. За периода 1962 – 1965 г. монографиите им са над 50, научните статии над 150, рецензиите – над 20, а учебниците – над 30. От 1991 до 1995 г. монографиите са 5, статиите – 1, учебниците – 11. За времето 1999-2003 г. монографиите се увеличават на 30, студиите на 44, статиите стават 147, а докладите – 184, в т. ч. в чужбина – 46. През периода 2003-2008 г. монографиите са 34, студиите – 47, статиите – 144, докладите – 123 и учебниците и учебните пособия – 170.

Общият брой на публикуваната във факултет „Финанси“ научна литература през уч. 2022/2023 г. е 77 бр., разпределена, както следва: 2 монографии; 15 студии; 27 статии, 21 доклада, 12 абстракта. Публикувани са и 20 учебници и 23 учебни помагала. Така общият обем публикационна активност а учебната година достига 120 заглавия или 7365 издателски страници. Сред това число публикации са и 11 индексирани в Scopus/Web of Science изследвания на преподаватели и докторанти от факултета.

Общият брой на публикуваната във факултет „Стопанска отчетност“ научна литература през уч. 2022/2023 г. е 68 бр., разпределена, както следва: 3 монографии; 7 студии; 29 статии, 24 доклада и 5 абстракта. За периода академичният състав на факултета е публикувал 24 учебници и 1 учебно помагало. Следователно общият обем на публикациите за учебната година е 93 заглавия или 7100 издателски страници. В чуждестранни издания са публикувани 30 изследвания.

В историята на факултетите ще останат и десетките им научни изяви на международно, национално и академично ниво.

Във факултет „Финанси“ и факултет „Стопанска отчетност“ се провеждат ежегодно редица академични форуми (конференции, семинари, кръгли маси и студентски научни форуми). Не можем да не споменем някои от по-важните научни изяви на факултетите, в т.ч.:

- международен симпозиум по финанси през 1965 г.;
- научна конференция с международно участие по проблемите на застраховането – 1966 г.;
- международен симпозиум „Счетоводната отчетност в системата на икономическата информация“ – 1972 г.;
- международна научна конференция „Място и роля на социалното осигуряване във формирането на жизненото равнище на населението“ – 1973 г.;
- международна конференция „Влиянието на научно-техническата революция върху застраховането“ – 1975 г.;
- национална научнопрактическа конференция „Социалното осигуряване в условията на новия икономически подход“ – 1980 г.;
- международна научна конференция „Закономерности в развитието на цените и тяхната връзка с финансово-кредитната система“ – 1984 г.;
- юбилейна научна сесия, посветена на 30-годишния юбилей на Отчетно-икономическия факултет „Усъвършенствуване управлението на социалистическите организации“ – 1984 г.;
- международен симпозиум „Интеграция на системите на счетоводната отчетност в страните членки на СИВ. Необходимост. Възможности. Проблеми.“ – 1986 г.;
- научна конференция „Застраховането и социалното дело – национални и глобални предизвикателства“ – 1998 г.;
- международна научнопрактическа конференция „Финансова стабилизация и икономически растеж“ – 2000 г.;
- национална научна конференция „Трудовата заетост и социалната политика в условията на евроинтеграцията“ – 2000 г.;
- научно-практическа конференция „Счетоводството в началото на XXI-то столетие“ – 2001 г.;
- юбилейна конференция „Българската финансова наука – традиция и перспективи“ – 2002 г.;
- международна научна конференция по случай 50-ата годишнина на катедра „Финанси и кредит“ – 2002 г. (изцяло проведена на английски език);
- ежегодни национални конференции по актуални проблеми на застраховането и социалното дело, чието начало е положено през 2002 г.;
- международна научнопрактическа конференция „Предизвикателствата на информационното общество пред статистиката и математиката – век XXI“ – 2003 г.;
- учебно-методична конференция „Проблеми на преподаването по икономикс“ – 2004 г.;

- научна сесия „Счетоводната политика в България и Русия (теория и практика)“ – 2006 г.;
- международна научнопрактическа конференция „Евроинтеграционните процеси и предизвикателствата пред стопанската отчетност, анализа и одита“ – 2006 г.;
- международна научнопрактическа конференция „Счетоводството и одита в условията на информационната глобализация“ – 2009 г.;
- юбилейна научна конференция „Пазарно развитие на българската икономика – две десетилетия след промяната“ – 2010 г.;
- научно-практическа конференция „Статистиката като наука и практика – традиции и съвременни измерения“, посветена на 80 години обучение по статистика в свищовското висше училище - 20.10.2017 г.;
- юбилейна научна сесия „Професионалната компетентност – гарант за обществено доверие към контрола“ – 2017 г.;
- международна научно-практическа конференция „Дигиталната трансформация в контрола и анализа - рискове и възможности“ – 01-02.10.2021 г., посветена на 30-та годишнина от създаването на специалност „Стопански и финансов контрол“ и 85-та годишнина на Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов;
- междууниверситетска студентска конференция „Съвременни предизвикателства пред системата на митническия контрол“ в рамките на кълъстера в областта на застраховането, данъчния и митническия контрол, създаден съвместно между СА „Д. А. Ценов“ – Свищов, УНСС – София и ИУ - Варна- 20.04.2023 г.;
- 87th International Scientific Conference on Economic and Social Development – „Economics, Management, Finance and Banking“ (28-30.09.2023).
- ежегодни кръгли маси, студентски научни сесии, ученически състезания и т.н.

Безспорен лидер в провеждането и организирането на академичните прояви е катедра „Финанси и кредит“. Вниманието заслужават организирани от нея през последните две академични години научно-методическа конференция на тема: „Финансовото образование и научните изследвания във висшите училища в България – стратегия „Европа 2020“ и студентски научни форуми на тема: „Антикризисна политика и финансови решения“, „Управление на капиталите във фирмата“, „Финансиада 2012“, „Решения за бизнес развитие и икономически растеж“. За същия период катедра „Чуждоезиково обучение“ организира конкурс-есе на пет езика и кръгла маса на тема: „Чуждоезиковото обучение – предпоставка за успешна интеграция в европейската зона за висше образование“. Началото, свързано с привличане

на студентите към по-активна научноизследователска дейност и към популяризиране на резултатите от тази дейност, е изцяло в съответствие с изискванията на европейската зона за висше образование.

Уважаеми колеги,

През целия период от основаването си до днес факултетите се утвърждават не само като център за подготовка на специалисти, но и като научно средище, в което се създават всепризнати научни школи – по финанси, застрахователно и социално дело, счетоводство и одит, контрол и анализ, статистика.

Прекрасните учени от професорското поколение – Минко Русенов, Лазар Ралчев, Радослав Ангелов, Господин Тошев, Васил Ранков, Тотю Тотев, Васил Павлов, Величко Нанков, Димитър Спасов и идващите след тях Делчо Порязов, Методи Христов, Цветан Коцев, Велчо Стоянов, Радко Радков, Дамян Дамянов и Марин Димитров поставиха темелите на свищовските научни школи по финанси и по счетоводство. Тяхното научно дело се увенча с капитални трудове и научни изследвания в областта на парите, кредита, бюджета и моделирането на паричните отношения, модерната данъчна система, международните валутни отношения, счетоводството и одита. Следващото поколение е на прехода, на мултиплицирането на свищовските школи по финанси и счетоводство. През последните десетилетия се оформиха трета и четвърта генерации водещи учени, сред които проф. Румяна Лилова, проф. Величко Адамов, проф. Васил Меразчиев, проф. Михаил Дочев, проф. Георги Илиев, проф. Георги Баташки, проф. Андрей Захариев, проф. Теодора Димитрова, проф. Атанас Атанасов, проф. Божидар Божинов, проф. Стоян Проданов, проф. Стефан Симеонов, доцентите и асистентите от двете водещи катедри, като представители на следващите генерации учени, продължиха традициите в една нова конкурентна среда, изискваща висока компетентност, професионална подготовка и максимална отдаденост. Най-ярката им отличителна черта е непрекъснатият стремеж към новаторство, към използване на най-високите световни постижения във финансовата и счетоводната наука и практика, към усъвършенстване както на методите за преподаване, така и на конкретните изследвания с теоретичен и практикоприложен характер.

Безспорни успехи на следваната философия на развитието на финансовата и счетоводната школа са научните трудове, учебната литература, участието на членовете на двете катедри в международни, национални и академични форуми и проекти, качеството на преподаваното учебно съдържание, академичната известност.

Свищовската школа по застраховане и социално дело – първата в страната е гордост както за факултет „Финанси“ и Академията, така и за България. Нейните създатели са акад. Иван Стефанов, проф. Велислав Гаврийски, проф. Иван Кацаров – учени от европейски ранг. Чрез своите изследвания

по проблемите на животоосигуряването в България, организацията и планирането на застраховането и по проблемите на пенсионното дело и с учебно-преподавателската си дейност те издигат авторитета на школата по застраховане и социално дело.

Делото на първосъздателите достойно е продължено от проф. д-р ик. н. Христо Драганов и доцентите Петър Пенков, Марин Петров, Йото Йотов, Здравко Георгиев. Те анализират проблеми на икономиката, организацията и планирането в застрахователното и социалното дело.

Третата генерация от тази школа са професорите Данаил Враховски, Нено Павлов, Боян Илиев и техните следовници доцентите Румен Ерусалимов, Пламен Йорданов, Венцислав Василев, Николай Нинов. Разработките им в областта на социалното дело, актюерството, застраховането са на нивото на международните научни изследвания.

Основоположници на свищовската научна школа по статистика са акад. Иван Стефанов и проф. Стефан Станев.

Достойни техни следовници и продължители на традициите са доц. Асен Спасов, доц. Стоян Костов, доц. Величко Петров, проф. Поля Ангелова и доцентите Любомир Иванов, Пламен Петков, Красимира Славева, Маргарита Шопова и Стела Касабова.

Проф. Васил Павлов поставя началото на школата по стопански и финансов контрол. Продължението на традицията се свързва с имената на доц. д-р Йордан Томов, проф. д-р Емилиян Тананеев, проф. д-р Георги Иванов, доц. д-р Крум Крумов, доц. д-р Силвия Костова и доц. д-р Пепа Стойкова. В направлението по контрол е създадена и първата в България школа по валутен и митнически контрол. Основите се полагат от доц. д-р Милка Томева, като нейни последователи са проф. д-р Георги Иванов и доцентите Момчил Антов и Зорница Петкова.

Основоположник на школата по икономически анализ е проф. Тотю Тотев, а негови последователи са доц. д-р Светлозар Калчев и доц. д-р Милчо Найденов, а трето поколение научни работници са доц. д-р Михаил Михайлов, доц. д-р Маргарита Гергова, доц. д-р Кирил Митов и доц. д-р Росица Колева.

Скъпи колеги и гости,

Като основни звена в структурата на Стопанската академия, факултетите „Финанси“ и „Стопанска отчетност“ се стремят да подпомагат интегрирането на Висшето училище в единната Европейска зона за висше образование и утвърждават критериите за качество с академична и пазарна ориентираност. Изискванията на Стратегия „Европа 2020“ налагат да осигурим условия за реализация на една от водещите цели пред нашите студенти – конвертируемост на дипломите, получени в двата факултета.

Обучението по акредитираните специалности във факултетите „Финанси“ и „Стопанска отчетност“ за образователната и квалификационна степен „бакалавър“ се осъществява посредством педагогически иновационни подходи, в модерна аудиторна среда, с информационни технологии, чуждозикова култура и с достатъчен академичен състав от професори, доценти и асистенти.

С новите учебни планове и програми е осигурена логическа последователност, преливане на знания, достатъчен обем задължителни, избираеми и факултативни дисциплини, рационално съотношение теоретично-практическо обучение.

В магистърската степен учебните планове и съдържанието на учебните курсове осигуряват подготовката на висококвалифицирани, конкурентоспособни и търсени на пазара на труда финансисти, застрахователи, социални деятели, счетоводители, одитори, специалисти в областта на стопанския и финансов контрол, данъчни и митнически инспектори, статистици. От 2012 г. магистърската програма „Финансов мениджмънт“ вече се преподава и на английски език.

Като приемат, че докторантурата е не просто образователна и научна степен, а един от „вховете“ в преподавателската професия и възможност за верифициране на дисертационните тези в реалната икономическа дейност, факултетите „Финанси“ и „Стопанска отчетност“ отделят специално внимание за реализирането на този потенциал. Към 1 октомври 2023 г. във факултет „Финанси“ се обучават 71 докторанти, а във факултет „Стопанска отчетност“ – съответно 15 млади колеги.

Засилва се участието на факултетите в международни научноизследователски проекти. Широко се разгръща и присъствието на техните членове чрез публикации в специализирани чуждестранни научни издания.

Така ние – членовете на факултетите „Финанси“ и „Стопанска отчетност“ – със своите дейност и политика творим и пазим съграденото – като източник на знания, предпоставка за утвърждаване, залог за гражданско достойнство, емблема за човечност, вяра в духовните ценности и в европейската перспектива.

Уважаеми професори,

Вие сте гордостта на нашите факултети и на Академията. Благодарение на Вас се развиха школите по финанси, счетоводство, застрахователно и социално дело, контрол и анализ на стопанската дейност и статистика. Проправихте път, по който днес ние вървим, а надявам се и следващите поколения да го следват и развиват. Дължим Ви безкрайна признателност и уважение и бъдете уверени, че винаги ще ги имате. Желаем Ви още много здраве и творческа енергия, за да пребъдат през времето факултетите „Финанси“ и „Стопанска отчетност“ и Стопанската академия.

Скъпи колеги, приятели,

Желаем ви здраве и творческо дръзновение, защото бъдещето на нашите факултети и на нашето Висше училище е свързано със създаването на качествена и конкурентна професионална подготовка на възпитаниците ни. Тя е ориентирана към утвърдените европейски и световни образователни стандарти, към бъдеще, свързано с модернизиранието на обучението, към изграждане на личности с широк хоризонт и познания, мотивирани за активно участие в демократичния живот на Обединена Европа. И всичко това зависи от нас. Нихилизмът и отрицанието на традициите на 70-годишната, а защо не и на 100-годишната история на факултетите и на Висшето училище биха означавали, че камбаната на паметта ни е заглъхнала. А тя трябва да буди и да зове към знанието, към новото съзидание в името на нашите студенти, в името на европейското ни бъдеще.

Скъпи гости,

Завещаните от Дарителя традиции в преподаването на финансовите и търговските науки, банковото, застрахователното и социалното дело, преминавайки през ума и сърцето на академик Иван Стефанов, чл.-кор. на БАН проф. Тодор Владигеров, професорите Велислав Гаврийски, Иван Кацаров, Стефан Станев, Минко Русенов, Тотю Тотев, Величко Нанков, Димитър Спасов, Петър Мاستиков, Никола Мутафов, Славчо Славев, Делчо Порязов, Мойно Мойнов, Васил Меразчиев и Нено Павлов утвърждават авторитета на специалностите във факултети „Финанси“ и „Стопанска отчетност“, засилват популярността на финансиста, счетоводителя, застрахователя, одитор и статистици и превръщат града на Алеко в средище на научни школи. Със своята дейност и политика всеки от деканите и ръководителите на катедрите има своя принос за законното ни основание да претендираме за лидерство в университетския свят на България.

Ние, днешните следовници от всички поколения, пренасяйки през годините дарението на нашия родолюбив съгражданин Димитър Ценов „с благопожеланието щото българският народ да върви безспир по пътя на културния напредък към постигането на своя идеал“, имаме право да вървим напред със самочувствието на достойни граждани на България. Имаме право да се гордеем с 70-годишната си история. С дръзновение следва да творим и да пазим сътвореното от предците като източник на знания, предпоставка за утвърждаване, залог за гражданско достойнство, емблема за човечност, вяра в духовните ценности и в европейската перспектива.

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.00>

Направление

Инвестициите, банковото дело,
корпоративните и публичните финанси –
теория и практика

ЕНЕРГИЙНИТЕ ЦЕНИ В БЪЛГАРИЯ И СИСТЕМНИ ИКОНОМИКИ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ПРЕЗ 2023

Проф. д-р Андрей Захариев¹

Резюме: След поредицата от социално-икономически, военни, енергийни и здравни кризи 2023 год. се очакваше да бъде годината на реалното възстановяване на икономиките на ЕС. Пандемичните щети от Covid-19, войната в Украйна, прекъснатите газове доставки по северния и централния газове коридори формираха среда за ребалансиране на енергийния сектор, довело до рекордни цени и международен трансфер на инфлационен шок. В България през 2022 год. в сегмента „ден напред“ на Българската независима енергийна борса се достигна ценови рекорд от 936.33 Евро/MWh (в края на август 2022 год. През 2023 год. ценовите равнище претърпяха коренна промяна и най-високата отчетена цена в сегмента за първите девет месеца бе 400.00 Евро/MWh при средна стойност от 106.14 Евро/MWh. На тази основа целта на изследването е да представи корелационен анализ на борсовия сегмент „Ден напред“ за България и системните за ЕС икономики на Германия, Полша, Италия и Австрия.

Ключови думи: електропроизводство, борсов сегмент „ден напред“, корелационен коефициент на Pearson, дескриптивна статистика

JEL: Q41, Q43, Q47

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.01>

ENERGY PRICES IN BULGARIA AND SYSTEM ECONOMICS IN THE EUROPEAN UNION IN 2023

Prof. Andrey Zahariev, PhD

Abstract: After the series of socio-economic, military, energy and health crises, 2023 was expected to be the year of the real recovery of the EU economies. Pandemic damage from Covid-19, the war in Ukraine, interrupted gas supplies along the Northern and Central Gas Corridors formed an environment for rebalancing the energy sector, leading to record prices and an international transfer of inflationary shock. In Bulgaria, in 2022, in the „day-ahead“ segment of the Bulgarian Independent Energy Exchange, a price record of 936.33 Euro/MWh was reached (at the end of August 2022. In 2023, the price level underwent a radical change and the highest recorded price in segment for the first nine months was 400.00 Euro/MWh with an average value of 106.14 Euro/MWh. On this basis, the purpose of the study is to present a correlation analysis of the Day Ahead exchange segment for Bulgaria and the EU system economies of Germany, Poland, Italy and Austria.

Key words: power generation, day-ahead stock market segment, Pearson correlation coefficient, descriptive statistics

JEL: Q41, Q43, Q47

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.01>

---

¹ a.zahariev@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

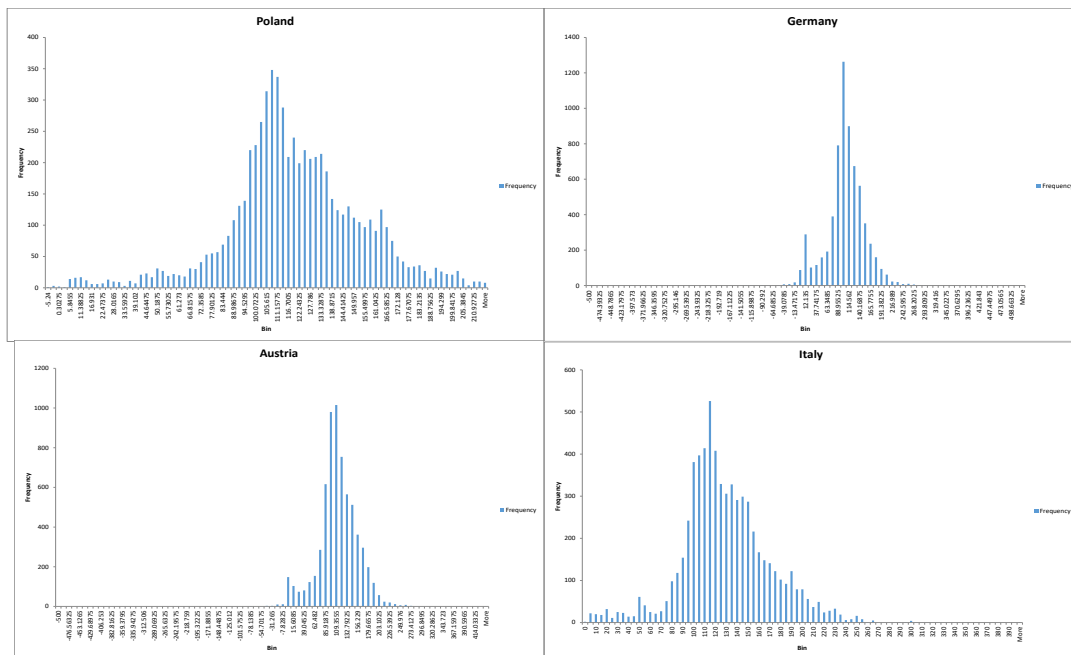
През 2023 год. пазарните процеси в ЕС доведоха до овладяване на инфлационната буря от 2022 год. и до отчитане на първи показатели за следепидемично възстановяване. Въпреки това, щетите от социално-икономическите, военни, енергийни и здравни кризи все още оказват влияние върху отделните икономики, включително върху тези с голям принос за БВП на ЕС като Германия, Франция, Италия, Испания и Полша. Продължителната руско-украинска война (при силна подкрепа за украинската кауза от страна на ЕС), преходът от тръбни газови доставки към такива чрез терминали за втечен газ, както и продължаващия възход на мощностите за производство на електроенергия от възобновяеми източници формираха среда за ребалансиране на енергийния сектор. В България през 2022 год. в сегмента „ден напред“ на Българската независима енергийна борса се достигна ценови рекорд от 936.33 Евро/MWh (в края на август 2022 год. През 2023 год. ценовите равнища претърпяха коренна промяна и най-високата отчетена цена в сегмента за първите девет месеца бе 400.00 Евро/MWh при средна стойност от 106.14 Евро/MWh. На тази основа целта на изследването е да представи корелационен анализ на борсовия сегмент „Ден напред“ за България и системните за ЕС икономики на Германия, Полша, Италия и Австрия. Структурата на анализ е в две части – в първата част е представена дескриптивна статистика на набраните данни за борсов сегмент „ден напред“ за петте икономики с визуализация на хистограмите на отчетените ценови равнища. Втората част представя корелационния анализ на данните, като е изведен и множествен регресионен модел на ценовите равнища в България, като зависими от тези на избраните системни икономики

2. Данни и дескриптивна статистика

За целите на анализа са систематизирани данни (ENTSOE, 2023) за пет енергийни пазара, вкл. и България (IBEX, 2023), към които първоначално е изведена визуализация на хистограмите на ценовите равнища (вж. фиг. 1 и фиг. 2) и приложен инструментариума на дескриптивната статистика (Zahariev, 2022), вж. табл. 1. Общият обем анализирани и обработени ценови данни е 32760 за всеки час на денонощията от 01.01.2023 до 30.09.2023 год.

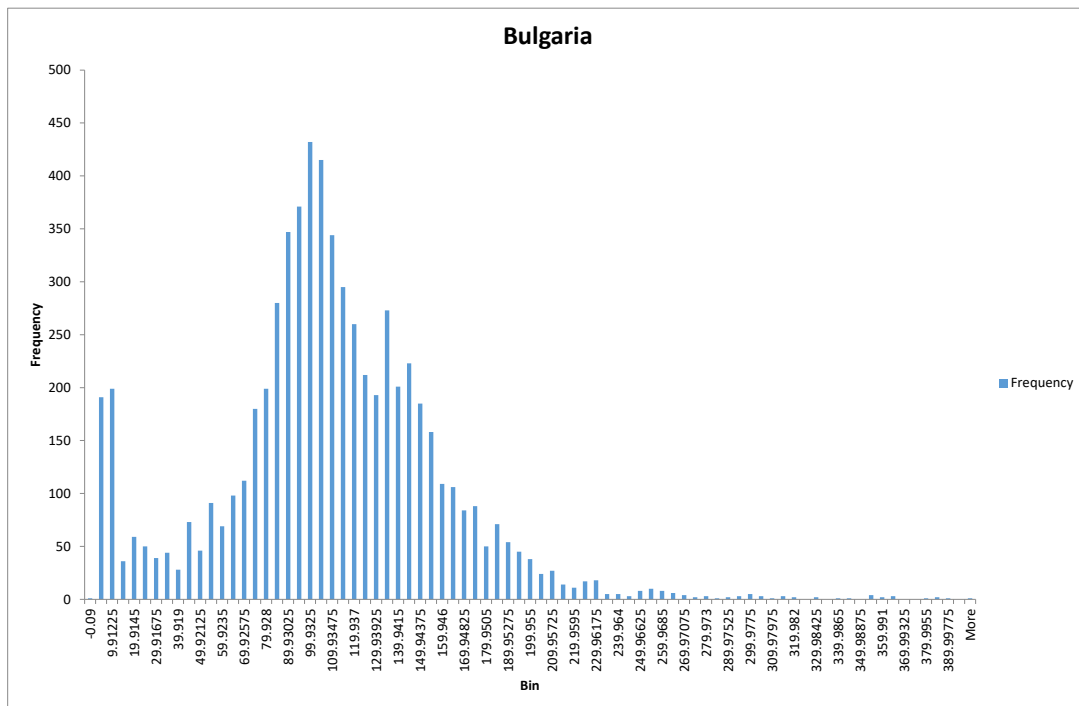
Данните от графиките определят българския пазар с най-висока стандартна грешка, стандартно отклонение и респ. коефициент на вариация спрямо средното ценово равнище от 50.40%. За България се отчита второто най-ниско средно равнище в сегмента „ден напред“ от 106.14 Евро/MWh. Най-ниските средни отчетени цени за първите девет месеца са тези в Германия от 99.53 Евро/MWh, където офшорните вятърни паркове силно допринасят за конкурентните цени на електроенергията. Пазарите в Германия, Австрия и България отчитат и като най-масова (модална) часова цена за сегмента от нула Евро/MWh, което ясно показва наличие на по-голям капацитет

тет за производство в определени часове спрямо потреблението. Претоварването на енергийните мрежи с излишък на електричество формира за Австрия и Германия рекордни отрицателни стойности от минус 500 Евро/МWh.

Фигура 1. Хистограми на ценовите данни в Евро/МWh за борсов сегмент за търговия с електричество „ден напред“ в Полша, Германия, Австрия и Италия

Източник: Собствени изчисления по данни от <https://transparency.entsoe.eu/>

Фигура 2. Хистограма на ценовите данни в Евро/МWh за борсов сегмент за търговия с електричество в България

Източник: Собствени изчисления по данни от <https://ibex.bg>

Таблица 1. Дескриптивна статистика

	Price PL (EUR/MWh)	Price DE (EUR/MWh)	Price AT (EUR/MWh)	Price IT (EUR/MWh)	Price BG (EUR/MWh)
Mean	118.52	99.53	106.69	127.04	106.14
Standard Error	0.42	0.58	0.54	0.50	0.62
Median	115.80	100.18	104.94	122.35	103.76
Mode	97.51	0.00	0.00	100.00	0.00
Standard Deviation	33.74	46.93	43.58	40.52	50.40
Coef. of variation	28.46%	47.15%	40.85%	31.90%	47.49%
Sample Variance	1138.13	2202.26	1899.12	1642.16	2540.57
Kurtosis	1.08	9.14	7.50	1.36	2.28
Skewness	-0.21	-0.66	-0.51	0.25	0.46
Range	221.71	1024.27	937.47	400.00	400.09
Minimum	-5.24	-500.00	-500.00	0.00	-0.09
Maximum	216.47	524.27	437.47	400.00	400.00
Sum	776574.34	652094.95	699051.98	832361.77	695413.21
Count	6552	6552	6552	6552	6552
Confidence Level(95.0%)	0.82	1.14	1.06	0.98	1.22

Източник: Собствени изчисления по данни от <https://transparency.entsoe.eu/> & www.ibex.bg

3. Корелационен анализ и регресионно моделиране на сегмент „ден напред“ в България, Полша, Германия, Австрия и Италия през първите девет месеца на 2023 год.

Корелационната матрица (вж. табл. 2) показва позитивни стойности на коефициента на Pearson (Zarkova, Kostov, Angelov, Pavlov, & Zahariev, 2023), който варира в границата от 0.5105 (корелацията на ценовите равнище за географски силно отдалечените Полша и Италия) до 0.8847 (корелацията на ценовите равнище за съседните Германия и Австрия. Българският енергиен пазар е най-силно корелиран с австрийския ($R=0.8026$) и най-слабо с полския ($R=0.6588$).

Таблица 1. Корелационна матрица

	Price PL (EUR/MWh)	Price DE (EUR/MWh)	Price AT (EUR/MWh)	Price IT (EUR/MWh)	Price BG (EUR/MWh)
Price PL (EUR/MWh)	1.0000				
Price DE (EUR/MWh)	0.7534	1.0000			
Price AT (EUR/MWh)	0.7659	0.8847	1.0000		
Price IT (EUR/MWh)	0.5105	0.5234	0.6512	1.0000	
Price BG (EUR/MWh)	0.6588	0.6601	0.8026	0.6751	1.0000

Източник: Собствени изчисления

Таблица 2. Регресионен модел на зависимостта на ценовото равнище в сегмент „ден напред“ за България от ценовите равнища в Полша, Германия, Австрия и Италия.

<i>Regression Statistics</i>						
Multiple R	0.8355					
R Square	0.6981					
Adjusted R Square	0.6979					
Standard Error	27.7026					
Observations	6552					
ANOVA						
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>	
Regression	4	11618918	2904729	3785.00	0.00	
Residual	6547	5024378	767.432			
Total	6551	16643296				
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>
Intercept	-23.75	1.43	-16.55	0.00	-26.56	-20.93
Price PL (EUR/MWh)	0.21	0.02	12.82	0.00	0.18	0.24
Price DE (EUR/MWh)	-0.24	0.02	-14.41	0.00	-0.27	-0.20
Price AT (EUR/MWh)	0.85	0.02	42.72	0.00	0.81	0.89
Price IT (EUR/MWh)	0.30	0.01	26.64	0.00	0.28	0.32

Източник: Собствени изчисления

Множественият регресионен модел (Zahariev, et al., 2020) е статистически значим (вж. табл. 2) при риск от грешка <0.00 . Коефициентът на корелация достига 0.8355, но има по-ниска стойност от корелационния коефициент, отчетен за времевите редици с енергийни данни за България и Германия. Всички коефициенти пред предикторите са статистически значими ($P\text{-value}<0.05$).

Заклучение

В заключение може да се отбележи, че през 2023 год. има цялостно успокояване на ценовите равнища на енергийните пазари. Зоновото ценообразуване и пазарното свързване на българския и румънския пазар при контрабалансиращо влияние на гръцката енергийна система са потенциален обект на бъдещи изследвания с оглед значимия наличен капацитет за експорт на енергия от България и заявените десетки хиляди MW нови мощности за присъединяване в частта възобновяеми енергийни източници.

Използвани източници

- ENTSOE. (2023, 10 10). Central collection and publication of electricity generation, transportation and consumption data and information for the pan-European market. Retrieved from <https://transparency.entsoe.eu/>
- IBEX. (2023, 10 5). DAM Historical Data. Retrieved from <https://ibex.bg/dam-history.php>
- Zahariev, A. (2022). *Financial Analysis*. Svishtov: AI „Tsenov“. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/365793801>
- Zahariev, A., Zveryakov, M., Prodanov, S., Zaharieva, G., Angelov, P., Zarkova, S., & Petrova, M. (2020). Debt management evaluation through support vector machines: on the example of Italy and Greece. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(3), 2382-2393. doi:[https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.3\(61\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.3(61))
- Zarkova, S., Kostov, D., Angelov, P., Pavlov, T., & Zahariev, A. (2023). Machine Learning Algorithm for Mid-Term Projection of the EU Member States' Indebtedness. *Risks*, 11(4), 71. doi:<http://dx.doi.org/10.3390/risks11040071>

ДДС-ДУПКА В БЪЛГАРИЯ (2007 – 2020 Г.)

Проф. д-р Румен Брусарски¹

Резюме: Данъкът върху добавената стойност е основен метод на фиска и мощен лост за държавно регулиране. Това го прави традиционен обект на внимание в данъчната теория и практика. Обикновено между условните и теоретичните приходи от ДДС и между теоретичните и действителните (реалните) приходи от данъка в хазната са налице съществени разлики (т. нар. ДДС-дупки). Настоящият доклад е посветен на ДДС-дупката в резултат на измами, легално избягване на данъка и др. в България за периода 2007 – 2020 г.

Ключови думи: данък върху добавената стойност

JEL: H71, H72, H61

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.02>

VAT-GAP IN BULGARIA (2007 – 2020)

Prof. Rumen Brusarski, PhD

Abstract: The value added tax is a basic method of taxation and a powerful lever for state regulation. This makes it a traditional object of attention in tax theory and practice. Usually, there are significant differences between the notional and theoretical revenues from VAT and between the theoretical and actual (real) revenues from the tax in the treasury (so-called VAT gaps). This report is dedicated to the VAT gap as a result of fraud, legal tax avoidance, etc. in Bulgaria for the period 2007-2020.

Keywords: value added tax

JEL: H71, H72, H61

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.02>

1. Методология

Ключов репер за оценка на събираемостта на данъка върху добавената стойност (ДДС) са условните приходи от ДДС² – приходи, които биха постъпили в хазната при облагане на възможно най-широката данъчна основа (крайното потребление в икономиката) с актуалната стандартна ставка на ДДС. На практика между условните приходи от ДДС и теоретичните приходи от ДДС³ (дължимите приходи във фиска съгласно действащата нормативна уредба на ДДС) е налице съществена (положителна) разлика. Това е т. нар. ДДС-дупка в резултат на данъчната политика на държавата. Тя се

---

¹ rbrusarski@unwe.bg, Университет за национално и световно стопанство – София, България

² Европейската комисия (ЕК) използва термина „notional ideal revenue“.

³ ЕК използва термина „VAT total tax liability (VTTL)“.

дължи на нормативно регламентираното свиване на данъчната основа (регистрационен праг, освободени доставки и др.) и използването на намалени ставки на ДДС (виж Фигура 1). ДДС-дупката в резултат на данъчната политика на държавата се изчислява като абсолютна и относителна величина (European Commission, 2022):

$$G_P = VR_N - VR_T \quad (1)$$

където:

G_P е ДДС-дупката в резултат на данъчната политика на държавата (лв.);

VR_N – условните приходи от ДДС (лв.);

VR_T – теоретичните приходи от ДДС (лв.).

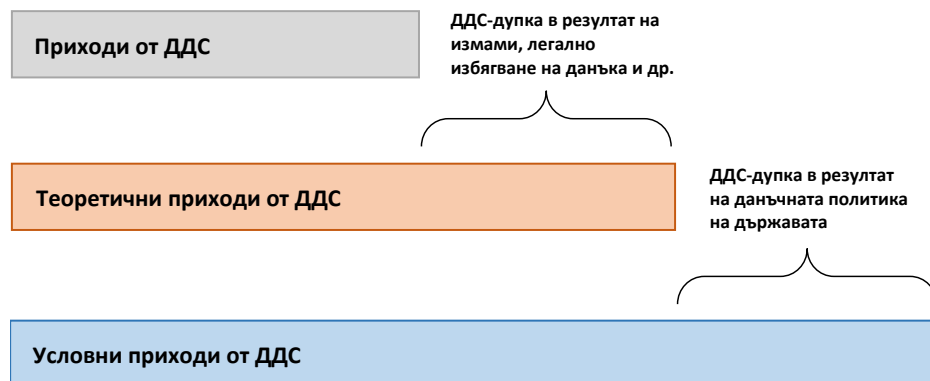
$$G_P^* = 1 - \frac{VR_T}{VR_N} \quad (2)$$

където:

G_P^* е ДДС-дупката в резултат на данъчната политика на държавата (%)¹;

VR_T – теоретичните приходи от ДДС (лв.);

VR_N – условните приходи от ДДС (лв.).

Фигура. 1. ДДС-дупки

Разликата между теоретични и реални (действителни) приходи от ДДС изпълва със съдържание т. нар. *ДДС-дупка в резултат на измами, легално избягване на данъка и др.* (виж Фигура 1). Тя се изчислява така (European Commission, 2022):

$$G_C = VR_T - VR \quad (3)$$

където:

G_C е ДДС-дупката в резултат на измами, легално избягване на данъка и др. (лв.);

¹ $G_P^* = \frac{VR_N - VR_T}{VR_N} = 1 - \frac{VR_T}{VR_N}$

VR_T – теоретичните приходи от ДДС (лв.);

VR – приходите от ДДС (лв.).

$$G_C^* = 1 - \frac{VR}{VR_T} \quad (4)$$

където:

G_C^* е ДДС-дупката в резултат на измами, легално избягване на данъка и др. (%)¹;

VR – приходите от ДДС (лв.);

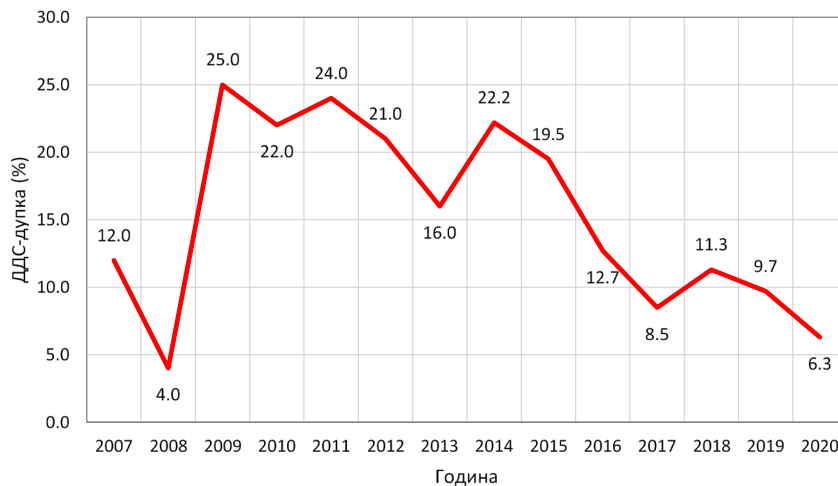
VR_T – теоретичните приходи от ДДС (лв.).

G_C и G_C^* измерват (в абсолютно и относително изражение) загубите на фиска поради укриване на облагаеми обороти, източване на ДДС, схеми за легална данъчна оптимизация, неплатежоспособност, фалити и административни грешки.

Настоящото изследване е посветено на *ДДС-дупката в резултат на измами, легално избягване на данъка и др.* В последващото изложение под ДДС-дупка разбираме ДДС-дупка в резултат на измами, легално избягване на данъка и др.

2. Динамика на ДДС-дупката

Фигура 2 представя динамиката на ДДС-дупката в България за периода 2007 – 2020 г.

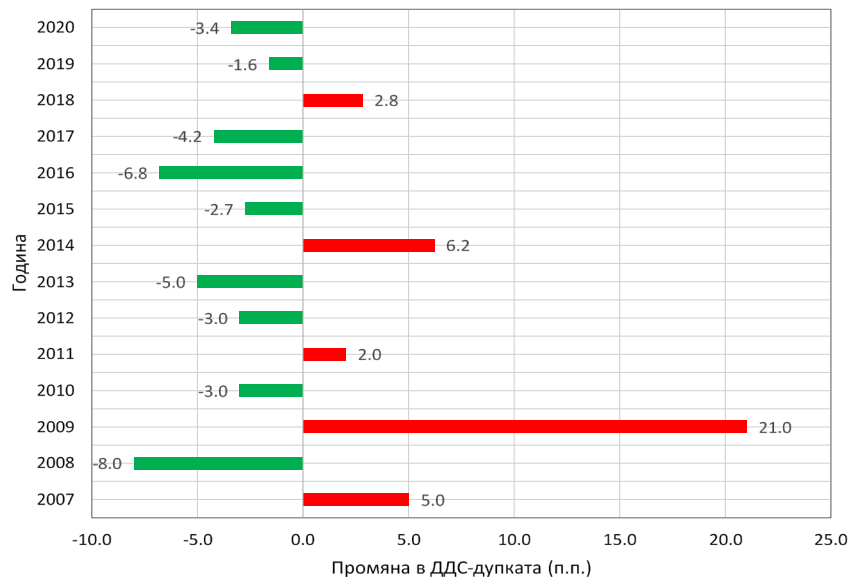
Фигура 2. Динамика на ДДС-дупката (2007 – 2020 г.)²

Източник: Доклади на Центъра за социални и икономически изследвания (Center for Social and Economic Research – CASE) за ЕК през 2013 г., 2014 г., 2015 г., 2017 г., 2018 г., 2020 г. и 2022 г.

¹ $G_C^* = \frac{VR_T - VR}{VR_T} = 1 - \frac{VR}{VR_T}$

² За оценка на акуратността в изчисляването на ДДС-дупката и съответно доверието в получените резултати в European Commission (2022) се въвежда т. нар. *светофар*. Трите светлини на светофара показват, както следва:

През първите три години от изследвания период ДДС-дупката в България демонстрира сериозни колебания (12,0% през 2007 г., 4,0% през 2008 г. и цели 25,0% през 2009 г.). След това колебанията продължават, но в много по-тесни граници като общата тенденция е на намаление (виж Фигура 2). Най-високата стойност на ДДС-дупката е през 2009 г. (25,0%), а най-ниската – през предходната 2008 г. (4,0%)!? През втората половина на периода ДДС-дупката бележи устойчив спад с едно-единствено изключение (2018 г.) и достига (сравнително приличните) 6,3% през 2020 г. (виж Фигура 2).

Фигура 3. Промени в ДДС-дупката
Източник: Собствени изчисления на автора.

На Фигура 3 са показани промените в ДДС-дупката у нас за периода 2007 – 2020 г. Най-голям ръст ДДС-дупката регистрира през 2009 г. в сравнение с 2008 г. (21,0 процентни пункта), а най-рязък срив – през 2008 г. в сравнение с 2007 г. (8,0 процентни пункта) – виж Фигура 3. Забележителен ръст е налице и през 2007 г. (5,0 процентни пункта) и 2014 г. (6,2 процентни пункта), а чувствителен спад – през 2013 г. (5,0 процентни пункта) и 2016 г. (6,8 процентни пункта). В рамките на изследвания период ДДС-дупката отбелязва нарастване през общо пет отделни години (2007 г., 2009 г., 2011 г., 2014 г. и 2018 г.) и намаляване през останалите девет години (2008 г., 2010 г., 2012 г., 2013 г., 2015 г., 2016 г., 2017 г., 2019 г. и 2020 г.) – виж Фигура 3.

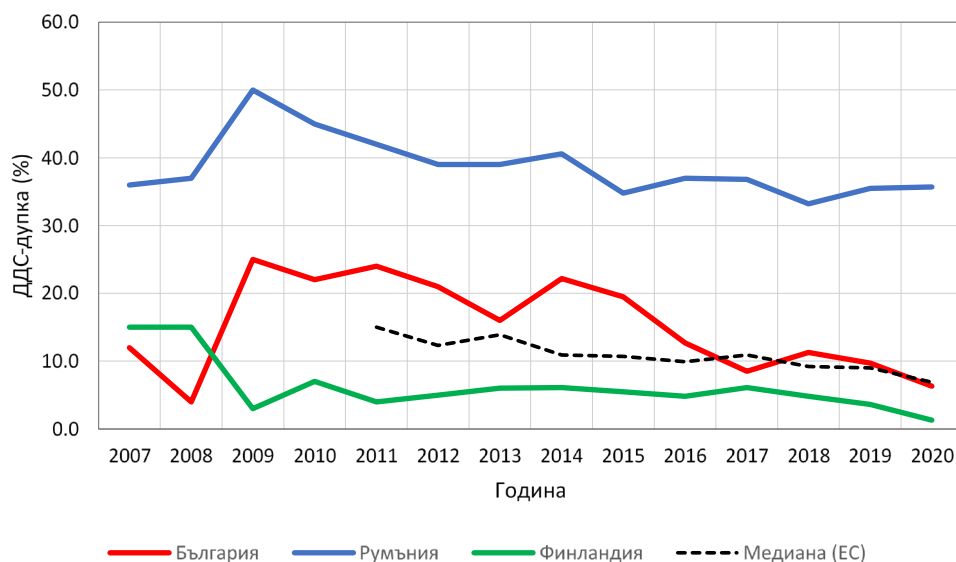
- зелена – изчисления, основани на сравнително актуална информация без необяснима волатилност, което може да бъде сигнал за неточности;
- жълта – изчисления, основани на поостаряла информация или относително голяма необяснима волатилност на оценките;
- червена – изчисления, основани на много остаряла информация или много голяма необяснима волатилност на оценките.

В European Commission (2022) България и Малта са декорирани в червено! В жълто „светят“ Ирландия, Хърватия, Кипър и Люксембург. За останалите 21 държави-членки на ЕС светофарът е зелен.

3. Сравнителен анализ

Фигура 4 систематизира данни за ДДС-дупката в България, Румъния (държава-членка на ЕС с традиционно най-високо ниво на ДДС-дупката), Финландия (държава-членка на ЕС с най-ниско ниво на ДДС-дупката през 2020 г.) и медианната стойност на ДДС-дупката в ЕС през изследвания период.

По своя профил функциите на ДДС-дупката в България и Румъния си приличат, но са на различни „етажи“. В рамките на изследвания период ДДС-дупката у нас е много по-ниска от тази в Румъния (диференциалът е в десетки процентни пунктове) – виж Фигура 4. За периода 2009 – 2015 г. ДДС-дупката в България е по-висока от тази във Финландия. През последните пет години обаче се наблюдава отчетливо сближаване. За 2020 г. ДДС-дупката у нас е цели 29,4 процентни пункта по-ниска от тази в Румъния и (само) 5,0 процентни пункта по-висока от тази във Финландия.

Фигура 4. Сравнителни данни за ДДС-дупката

Източник: Доклади на Центъра за социални и икономически изследвания (Center for Social and Economic Research – CASE) за ЕК през 2013 г., 2014 г., 2015 г., 2017 г., 2018 г., 2020 г. и 2022 г.).

За периода 2001 – 2011 г. медианната стойност на ДДС-дупката в ЕС е (средно) 13,0%, а след това (по години) намалява от 15% (2011 г.) до 6,9% (2020 г.) – виж Фигура 4. От 2009 г. до 2015 г. ДДС-дупката е доста над медианната стойност на този индикатор в ЕС. През последните пет години от изследвания период обаче ДДС-дупката у нас се колебае (много близо) около медианата в ЕС – 2,8 процентни пункта над медианата в ЕС (2016 г.), 2,4 процентни пункта под медианата в ЕС (2017 г.), 2,1 процентни пункта над медианата в ЕС (2018 г.), 0,7 процентни пункта над медианата в ЕС (2019 г.) и 0,6 процентни пункта под медианата в ЕС (2020 г.) – виж Фигура 4.

Заклучение

В настоящия доклад изследвахме ДДС-дупката в резултат на измами, легално избягване на данъка и др. в България за периода 2007 – 2020 г. След сериозни колебания на този показател през първите три години от членството на нашата страна в ЕС, ДДС-дупката в България бележи ясно изразена тенденция на намаление. В сравнителен план ДДС-дупката у нас е много по-ниска от тази в Румъния (държава-членка на ЕС с традиционно най-високо ниво на ДДС-дупката) и по-висока от ДДС-дупката във Финландия (държава-членка на ЕС с най-ниско ниво на ДДС-дупката през 2020 г.). През последните пет години от изследвания период ДДС-дупката в България се колебае (много близо) около медианната стойност на ДДС-дупката в ЕС като през 2020 г. тя достига 6,3%, което ни отрежда (достойно) място в „подобрата половина“ на 27-те държави-членки на ЕС.

Използвани източници

- European Commission, CASE, Study to quantify and analyse the VAT Gap in the EU-27 Member States: Report 2013, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2013.
- European Commission, CASE, 2012 Update Report to the Study to quantify and analyse the VAT Gap in the EU-27 Member States: Report 2014, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2014.
- European Commission, CASE, Study to quantify and analyse the VAT Gap in the EU Member States: 2015 Report.
- European Commission, CASE, Study and reports on the VAT gap in the EU-28 member states: 2017 Final Report.
- European Commission, CASE, Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2018 Final Report.
- European Commission, CASE, Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2020 Final Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2020.
- European Commission, CASE, Poniatowski, G., Bonch-Osmolovskiy, M., Śmietanka, A., Pechcińska, A., VAT gap in the EU – Report 2022, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022.

CYBERTAX: A NEW APPROACH TO CYBERSECURITY RISK MANAGEMENT

**Prof. Serghei Ohrimenco, DSc.¹
Valeriu Cernei²**

Abstract: *In our modern world, it may seem that we have a complete understanding of threats, means of counteraction, risk management, and potential impact. However, reality turns out to be much more complex and less evident. The theory of risk management is constantly evolving and expanding, and this also applies to a new direction - risk management in cyberspace.*

This paper presents an analysis of the concept of „Cybertax“ proposed by George K. Tsantes and James F. Ransome. The emergence and evolution of this concept are driven by the necessity to enhance the management of cyber security both in governmental and commercial organizations, as well as among individual users.

It should be recognized that „Cybertax“ - is a measure of the effort and resources used to prove the current state of cybersecurity to others, primarily business partners, regulators, and auditors.

Keywords: *Cybersecurity, Cybertax, Cyberthreats, Risk, Management*

JEL: P41, D74, D89, H12, K24

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.03>

1. Introduction

Digital transformation encompasses virtually all types of business activities. Promoting cybersecurity as a part of digital transformation creates opportunities and gives rise to a number of challenges. Entrepreneurs are accelerating the processes of digitization to develop their businesses, expand their customer base, engage with suppliers using information technology, speed up decision-making, and more.

At the same time, cybersecurity has become a serious global issue (Sandhu, 2021). The number of cyberattacks worldwide has increased exponentially. While digital transformation makes business processes more efficient, the increasing cyberattacks create obstacles, threats, and serious risks. Cyberattacks are driven by political or financial interests and aim to gain access to private and confidential information, by using ransomware, stealing personal data, disrupting critical infrastructure, such as energy, water, telecommunications, transportation, healthcare, and more.

---

¹ osa@ase.md, Academy of Economic Studies of Moldova, Laboratory of Information Security, Chisinau, Moldova

² valeriu.cernei@bsd.md, Academy of Economic Studies of Moldova, Laboratory of Information Security, Chisinau, Moldova

2. Cybersecurity, Cyber risk – Concept, Definition and Models

Conceptually, cybersecurity brings together many specialists and their knowledge from various fields. This is primarily related to the problems that business owners solve in the process of operating information systems in both government and commercial domains. Additional contributions are made by changes in the landscape of cyber threats, which lead to significant damage and violations of principles such as confidentiality, integrity, availability, non-repudiation, and more. Ultimately, all of the above affect the cost of information processing, leading to an increase and eroding trust among suppliers and partners.

Here are several definitions characterizing this subject area:

„Risk is a function of threats, vulnerabilities, the likelihood of an event, and the potential impact such an event would have on the organization.“ (Leirvik, 2022)

„Cybersecurity is a set of methods and practices for protecting computers, servers, mobile devices, electronic systems, networks, and data from malicious attacks.“

In order to counter cyber threats, the scientific and practical community has developed and consistently implemented a number of specific concepts. These include intrusion prevention strategies that contribute to increased efficiency and reduced costs in security measures, the Zero Trust strategy, among others (Business, 2022), (Sandhu, 2021), (Cindy Green-Ortiz, 2023), (Das, 2023). Currently, the following defense methods have gained widespread use: IDS (Intrusion Detection Systems), traffic analysis, sandboxing, honeypots, big data analysis.

The issue of cybercrime is impossible to overlook, given its direct impact on the structure and expenses associated with maintaining a robust security posture. In today's world, cyber threats stand out as one of the most pressing global challenges. Effective cybersecurity management hinges on in-depth research that delves into the broader landscape of cybercrime while evaluating strategic and organizational facets related to cybersecurity (Kshetri, 2021). Within this context, it's noteworthy that this publication presents a compelling outlook for global cybersecurity expenditure, with projections indicating a surge to \$133.8 billion by 2024, in stark contrast to the \$3.5 billion recorded in 2004. This remarkable growth signifies a staggering increase of over 30-fold from the initial figure.

Some of the main directions in scientific and practical activities in this field are asset management, Business continuity management (BCM), Cybersecurity management, ICT readiness for business continuity (IRBC) or IT service continuity management (ITSCM), (Cybersecurity) Incident management, Information risk management (IRM), Information security management (ISM), Stakeholder and issue management, etc. (Kaschner, 2021).

It's also important to mention the Cyber Kill Chain model (CKC), which is a process-based model used by cybersecurity analysts to analyze APT (Advanced

Persistent Threat) attacks systematically. The CKC is a structured attack model in which the attacker progresses through the attack stages according to a plan. It helps analysts break down complex attacks into smaller, more manageable steps and enables defenders to develop countermeasures for each stage (Ankang Ju, 2020), (Kim, 2018),

3. CyberTax

The Genesis of CyberTax can be traced back to the works and proposals of George K. Tsantes and James F. Ransome. Their forward-thinking approach aimed at addressing the growing challenges of cybersecurity management in an increasingly digital world.

They recognized a critical gap in how cybersecurity was funded and managed. Traditionally, organizations and individuals invested substantial resources in cybersecurity to protect their digital assets. These investments encompassed a wide range of activities, including prevention, monitoring, remediation, and ongoing enhancements. However, there was no standardized or structured approach to incentivize these investments, and the true cost of cybersecurity often went unnoticed.

„Cybertax“ includes all the resources needed to ensure and validate cybersecurity governance. This includes prevention, monitoring, remediation, enhancements, and validation. It includes due diligence to select technology products and services that will improve cybersecurity. This includes the time and effort required to design, implement, and monitor secure business processes. It also includes the resources required to monitor the security of third-party vendors of products and services. The authors believe that the development of a new field will lead to the inevitable introduction of a „Cybertax.“ This requires interdisciplinary research into the nature of cybersecurity, a comprehensive analysis of factors affecting security processes, and the elimination of causes and conditions that negatively affect cybersecurity (George K. Tsantes, 2023).

It's worth mentioning another, earlier work by Luc Soete and Bas ter Weel, dedicated to Cybertax (Luc Soete, 1998). The forecast is made that in 30 years (the work was published in 1998), consumer activity on the Internet could account for more than 30% of total consumer activity, leading to a dilution of the national tax base. The main conclusion of this article is the introduction of a per-bit tax as a last resort. It is suggested that the idea of a tax on information, in terms of diluting the tax base in a rapidly changing society, deserves attention.

Let's consider the modern concept of Cybertax. It is based on The Seven C's Intro:

- Complexity—All aspects of complexity, including business, location, vendors, technology, and regulatory. Take, for example, laptop PCs. Limited complexity is a single laptop standard where extreme complexity is allowing any PC that can run the required business software. Obviously, it's easier to design a cybersecurity program around a single PC standard than one designed to protect

nearly all PCs. The same is true of other business decisions that increase or limit business and technical complexity.

- **Capability**—The reasonable throughput that the cyber-security team can process. Capability is the measure of the organization's ability to address cybersecurity issues and responsibilities proactively and reactively. This is measured against internal policy goals as well as relative to peers. Capability factors include the following: Technology footprint, Ability of the cybersecurity team to effectively use the technology, Skills and industry knowledge of the cybersecurity team, Cybersecurity interaction with organization leadership.

- **Competency**—How effective the organization is in finding, fixing, and remediating cybersecurity events. This measures the effective execution of cybersecurity across the organization. Good cybersecurity can be measured, for example, in the following ways: Are we finding new issues and not repeating others? Are we finding issues sooner? Are we spending more time providing cybersecurity rather than proving it to others?

- **Comparison**—How does our organization compare to peers in cybersecurity. Although each organization must determine their own cybersecurity goals and capabilities, CyberTax Management it's often helpful to understand how one's organization compares to similar organizations. Comparison data delivers valuable reference information.

- **Conceptualization**—Modeling how business and technology decisions will impact the cyber tax. Organizations can analyze and understand how changes in one area will impact the overall cybersecurity posture score. This method provides factors that can be adjusted to determine the impact of potential changes or improvements.

- **Cost**—All costs related to cybersecurity, including outside assessments and regulatory review and input. Organizations can understand the approximate cost of investments that could reduce complexity, improve capabilities, and increase data frequency to drive improved competency.

- **Continuous**—For the Seven C's to be effective, measures must be used frequently to spot negative trends early. Unlike annual assessments that are conducted at a specific point in time, this method relies on information that is frequently updated from daily to near real-time (NRT), so that it can more accurately communicate trends and velocity of change in key factors of cybersecurity risk. Frequent information updates also reduce the human bias found in traditional cybersecurity assessments.

There are many cybersecurity frameworks and assessments that are derived from the ISO 27001 standard.

4. Conclusion

In conclusion, CyberTax emerges as a crucial area of focus amid the digital transformation era. The increasing complexity of cybersecurity challenges, coupled with escalating cyber threats, impose development of comprehensive

strategies and allocation of resources. Organizations must continuously assess their cybersecurity posture, strive for competency in identifying and remediating security events, and compare themselves with peers to drive improvements. Moreover, the continuous monitoring of cybersecurity factors, along with their frequent updates, is essential to detect negative trends early and facilitate data-driven decision-making.

As organizations navigate the ever-evolving cybersecurity landscape, frameworks like ISO 27001 provide valuable guidance and support in their journey to enhance cybersecurity. The concept of CyberTax encapsulates the commitment to cybersecurity governance, emphasizing its role as a cornerstone of digital transformation and a safeguard against emerging threats in the interconnected digital age.

References:

- Sandhu, Kamaljeet (2021). Handbook of Research on Advancing Cybersecurity for Digital Transformation. IGI Global. ISBN 9781799869764
- Ryan Leirvik (2022). Understand, Manage, and Measure Cyber Risk: Practical Solutions for Creating a Sustainable Cyber Program. APress Media. ISBN 978-1-4842-7821-5
<https://doi.org/10.1007/978-1-4842-7821-5>
- George Finney (2022). Project Zero Trust: A Story about a Strategy for Aligning Security and the Business. John Wiley & Sons. ISBN: 978-1-119-88486-6
- Sandhu, Kamaljeet (2021). Handbook of Research on Advancing Cybersecurity for Digital Transformation. IGI Global. ISBN 9781799869764
- Cindy Green-Ortiz, Brandon Fowler, David Houck, Hank Hensel, Patrick Lloyd, Andrew McDonald, Jason Frazier (2023). Zero Trust Architecture (Networking Technology: Security). Cisco Press. ISBN 978-0-13-789973-9
- Ravindra Das (2023). The Zero Trust Framework: Threat Hunting & Quantum Mechanics. CRC Press. ISBN 978-1-032-49278-0
- Cindy Green-Ortiz; Brandon Fowler; Jason Frazier; David Houck; Hank Hensel; Patrick Lloyd; Andrew McDonald (2023). Zero Trust Architecture. Cisco Press. ISBN 978-0-13-789973-9
- Nir Kshetri (2021). Cybersecurity Management: An Organizational and Strategic Approach. University of Toronto Press. ISBN: 1487504969, 9781487504960
- Holger Kaschner (2021). Cyber Crisis Management: The Practical Handbook on Crisis Management and Crisis Communication. Springer Nature. ISBN 978-3-658-35489-3
<https://doi.org/10.1007/978-3-658-35489-3>
- Ankang Ju, Yuanbo Guo, Tao Li (2020). MCKC: A Modified Cyber Kill Chain Model for Cognitive Apts Analysis Within Enterprise Multimedia Network. Multimedia Tools and Applications. <https://doi.org/10.1007/s11042-020-09444-x>
- Kim, H., Kwon, H., & Kim, K. K. (2018). Modified cyber kill chain model for multimedia service environments. Multimedia Tools and Applications. doi:10.1007/s11042-018-5897-5
- George K. Tsantes, James F. Ransome (2023). Cybertax: Managing the Risks and Results. CRC Press. ISBN 089-1-032-42225-1
- Luc Soete, Bas ter Weel (1998). Cybertax. Futures, Vol. 30, No. 9, pp. 853–871, 1998. Elsevier Science Ltd. [https://doi.org/10.1016/S0016-3287\(98\)00089-5](https://doi.org/10.1016/S0016-3287(98)00089-5)

ЕФЕКТИ ОТ СДЕЛКИТЕ НА СЛИВАНИЯ И ПОГЛЪЩАНИЯ

Доц. д-р **Виржиния Иванова**¹
Д-р **Лора Пейчева**²

Резюме: През последното десетилетие на XX век и началото на XXI век се наблюдават изменения и реструктурирания в различните отрасли на икономиката, отделните пазари, международния бизнес и междуфирмени сътрудничества. Процеси като глобализация и интернационализация се смятат за едни от водещите фактори за въздействие върху развитието на отделните икономики, отрасли и опериращите на пазара организации – фирми, банки и други. Наблюдава се в глобален план, че се извършват мащабни корпоративни сделки, което води до развитие на самите пазари. Международният бизнес придобива нови измерения, влияещи се от различните икономически, социални, политически и други фактори. Едни от най-разпространените варианти за растеж, излизане на външен пазар, постигане на конкурентоспособност, диверсификация, синергия и други на бизнеса, са сделките на сливания и поглъщания. Ефектите от тези сделки ще бъдат обект на анализ в доклада.

Ключови думи: сливания, поглъщания, ефекти от сделките, синергични ефекти, рентабилност, синергия, международни сделки

JEL: F23

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.04>

THE EFFECTS OF MERGERS AND ACQUISITIONS TRANSACTIONS

Assoc. Prof. Virginia Ivanova, PhD
Lora Peycheva, PhD

Abstract: During the last decade of the 20th century and the beginning of the 21st century, changes and restructuring were observed in the various branches of the economy, individual markets, international business and inter-company collaborations. Processes such as globalization and internationalization are considered to be one of the leading factors influencing the development of individual economies, industries and organizations operating in the market - companies, banks and others. It is observed globally that large-scale corporate deals are taking place, which leads to the development of the markets themselves. International business acquires new dimensions influenced by various economic, social, political and other factors. One of the most common options for business growth, entering a foreign market, achieving competitiveness, diversification, synergy and others are mergers and acquisitions. The effects of these transactions will be analyzed in the report.

Key words: mergers, acquisitions, transaction effects, synergistic effects, profitability, synergy, international transactions

JEL: F23

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.04>

---

¹ virginia.ivanova@vfu.bg, Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“ – Варна, България

² lorsan@abv.bg, Wien Energie GmbH, Виена, Австрия

1. Въведение

Процесът на развитие на сделките по сливания и поглъщания се превръща в стратегически определящ механизъм за обединяване и растеж на организациите като компании и банки, в т.ч. сливанията и придобиванията могат да се разглеждат като форма на инвестиция (Чиприянова Г. , 2020).

Силен ускорител на този процес са и интернационализацията и глобализацията в световен план. Характерно за сделките по сливания и поглъщания е, че се извършват във всички браншове на икономиката, имат вълнообразен темп на развитие, продиктуван от различни фактори и събития,¹ осъществяват се по ясно оформена технология на преминаване на сделката и не на последно място, продиктувани са от множество мотиви и ефекти от реализирането им.

Стимул за развитието на интеграцията, а от там и на сделките по сливания и поглъщания са и перспективите в развитието на застрахователния пазар, либерализацията на вътрешния банков сектор, както и възможността за използване на данъчни облекчения. Съвременното развитие на икономиката активно насърчава банковата дейност за постигане на цялостен икономически растеж на страната. (Чиприянов, 2019, vol. 12) През последните десетилетия с развитието на информационните технологии и интернет, които доведоха до развитието на тъй наречената „нова икономика“, нарастваха и инвестициите в иновации, имащи потенциал за висока доходност (Грозева, Н.).

2. Ефекти от сделките на сливания и поглъщания

В международната бизнес практика се разграничават различни ефекти от сделките за сливания и поглъщания. Тези ефекти са обект на непрекъснати анализи и оценки, защото се променят и влияят от различни фактори. В следващото изложение ще бъдат представени и анализирани различни обосновки и виждания на автори за видовете ефекти от сделките на сливания и поглъщания.

Данаил Данаилов извежда някои от важните ефекти получавани от сделките на сливания и поглъщания в лицето на синергични ефекти и данъчни ефекти (Данаилов, Д., 2002). Синергичните ефекти мога да бъдат подразделени на вертикални и хоризонтални. Вертикалните синергични ефекти от сделките на сливания и поглъщания включват:

- намаляване на транзакционните разходи;
- сигурност на доставките в бизнеса;
- подобряване качеството на входящата продукция;
- увеличаване на бариерите на навлизане на нови фирми на пазара.

Хоризонталните синергични ефекти от сделките на сливания и поглъщания включват два подвида – финансова и оперативна синергия.

---

¹ Относно влиянието на бизнес кризите върху процеса вж. друго изследване: (Чиприянова & Чиприянов, 2014, бр. 1)

Към ефектите от финансова синергия на сделките по сливания и поглъщания могат да бъдат отнесени следните:

- избор на конкурентни инвестиционни проекти;
- оптимизиране на капиталите и инвестиционните разходи;
- реструктуриране на инвестиционната стратегия на организацията и др.

Към ефектите от оперативна синергия на сделките по сливания и поглъщания могат да бъдат отнесени следните:

- икономии от мащаба на производството;
- специализация на производството;
- подобряване на технологичната база;
- намаляване на персонала;
- подобряване на пласментната мрежа;
- имидж ефект от сделката;
- съвместни маркетингови проучвания и реклама;
- получаване на патенти, авторски права, технологичен опит, ноу-хау и др.

Собствениците и мениджърите на компании, осъществяващи сделки на сливания и поглъщания силно се интересуват и получаваните данъчни ефекти от сделката. Тези ефекти могат да бъдат:

- запазване на свободни капитали за сметка на данъци, ако се сливат печеливша и губеща компания;
- наличие на преференции, ако кампаниите се сливат в холдингови структури;
- експортни преференции, когато след сливане или поглъщане нараства експортната насоченост на фирмената дейност и др.

P.Dodd и R.Rubak стигат до извода, че през месеца на обявяване на сделката за сливане или поглъщане акционерите на целевата компания печелят големи и значителни необичайни доходи от 20,58% (P.Dodd, R.Rubak, 1977). За акционерите на придобиващата фирма е открита по-ниска, но и положителна възвръщаемост от 2,83%. R. Franks и R. Harris извеждат в свое проучване, че тези компании получават нулева възвръщаемост или генерират само скромна печалба (R. Franks, R. Harris, 1989). В проучване на J. Netter, P. Stegemoller и B.Wintoki тенденцията на възвръщаемост е подчертана (J. Netter, P. Stegemoller и B.Wintoki, 2011). Те стигат до заключението, че придобиващите фирми получават голяма възвръщаемост от 1,1%, докато целевите фирми получават голяма възвръщаемост от 20,4%. За да се обясни тази тенденция, могат да бъдат открити различни причини. G. Andrade и et al. извеждат, че сливанията и поглъщанията не винаги се изпълняват с основателни причини. Например, изграждането на „империя“ от мениджърите може да благоприятства сливане, което не винаги е от полза за акционерите на придобиващата компания (G. Andrade и et al., 2001). Друга причина може да бъде присъствието на конкурентни офери, което води до по-високи

цени за поглъщане. Други възможни обяснения, посочени от В. Moeller и Р. Schlingemann, са атмосферата на сделката, а именно приятелските поглъщания водят до по-добри резултати от враждебните поглъщания, както и размера на придобиващата компания, а именно, колкото по-голяма е придобиващата компания, толкова по-добри са резултатите на придобиващия (В. Moeller и Р. Schlingemann, 2004).

Ефектите на сливания и поглъщания също могат да бъдат изследвани по отраслов принцип. Това е логично, защото тези сделки могат да имат различни ефекти в различните индустрии. Например, изследване на R. DeYoung, D. Evanoff и Р. Molyneux, които проследяват развитието на теориите по сливания и поглъщания във финансовата сфера за периода след 2000 г. заключават, че сливанията на банки подобряват ефективността, докато в литературата не се установяват убедителни доказателства за положителни ефекти върху богатството на акционерите (R. DeYoung, D. Evanoff, Р. Molyneux, 2009). Този резултат мотивира изследователите да намерят други обяснения за подобряване на ефективността от този тип сделки. Авторите DeYoung et al. след преглед на повече от 150 проучвания за периода след 2000 г. стигат до заключението, че сливанията на банки в САЩ водят до общо подобряване на ефективността и не толкова на богатството на акционерите. В противоречие с този резултат, за банковите сделки в ЕС те не намират ясен консенсус, който показва както повишаване на ефективността, така и подобряване на стойността на акционерите. Общите констатации в изследването на DeYoung et al. показват, че сделките във финансовия сектор имат положителен ефект върху представянето на организацията, но те също така предупреждават за потенциалното отрицателно въздействие върху цените за потребителите, наличността на кредити и ефекта на пазарната мощ.

За фармацевтично-биотехнологичната индустрия изследователи като М. Danzon, А. Epstein и S. Nicholson установяват, че сливанията в тази индустрия се предприемат най-вече като решение за обръщане на тенденцията за загуби. Въпреки това, те не откриват доказателства, че сливанията създават положителни дългосрочни стойности, което предполага, че сливанията и поглъщанията не водят до икономии на разходи и икономия от мащаба в тази индустрия (М. Danzon, А. Epstein, S. Nicholson, 2007).

Проучване на сливания и поглъщания в различни индустрии в Индия илюстрира влиянието, което дадена индустрия може да окаже върху тези сделки. Това проучване установява положително въздействие върху рентабилността на банковата и финансовата индустрия, но отрицателно въздействие за фирмите във фармацевтиката, текстилната, химическа и агро индустрия (Martynova, M., Renneboog, L., 2008).

Други автори като D. King et al. използват метод на мета-анализ за оценка на въздействието на сливанията и поглъщанията, като използват констатациите от публикувани изследвания за производителността след сделката. Тяхното проучване разкрива, че сливането и поглъщането не водят до

повишаване на финансовите резултати. Освен това те показват, че сливанията и поглъщанията имат умерено неблагоприятен ефект върху дългосрочните финансови резултати на придобиващите фирми и няма доказателства за обяснение на вариациите в производителността (King, D., Dalton, D., Daily, C. & Covin, J., 2004).

Z. Jin и J. Dehuan изследват въздействието на сливанията и поглъщанията върху оперативните аспекти на публично търгуваните фирми през 2007 г. в Китай. Те използват промените в приходите, маржа на печалбата, възвръщаемостта на активите и общите активи преди и след сделката, за да се определят дали те са резултат от сливанията и поглъщанията. Тяхното проучване показва, че има значителни подобрения в общите приходи, маржа на печалба и възвръщаемостта на активите, но няма данни за някакво значително влияние върху коефициента на оборот на активите. Те също намират доказателства за значимо пазарно очакване и свръх реакция на съобщенията за сливания и поглъщания (Jin, Z., Dehuan, J., & Zhigang, F., 2004). Други автори като S. Saboo и S. Gopi проучват някои финансови коефициенти преди и след сливания и определят разликите във финансовото състояние преди и след сделката. Резултатите предполагат, че има вариации в зависимост от вида на фирмата и целта на сливане или поглъщане. Основната констатация показва, че сливането има положителен ефект върху ключовите финансови резултати на фирмите, които придобиват местни фирми, докато леко отрицателно въздействие върху фирмите, които придобиват трансгранични фирми (Saboo, S., Gopi, S., 2009).

Авторите P. Mantravadi и V. Reddy оценяват въздействието на сливанията върху ефективност в различни индустрии, чрез изследване на някои финансови коефициенти преди и след сделката. Резултатите показват, че има незначителни вариации по отношение на въздействието върху изпълнението. По-конкретно, сливанията имат леко положително въздействие върху рентабилността на фирмите в банковото дело и финансовата индустрия; секторите на фармацевтиката, текстила и електрическото оборудване срещат незначително отрицателно въздействие върху оперативните резултати по отношение на рентабилността и възвръщаемостта на инвестициите. За сектори като химическа промишленост и селскостопански продукти, сливанията водят до значителен спад както по отношение на маржовете на рентабилност, така и на възвръщаемостта на инвестициите и активите (P. Mantravadi, V. Reddy, 2008).

3. Заключение

Следователно може да се обобщи, че факторите и мотивите, които имат организациите, извършващи този тип сделки стимулират процеса, а ефектите реализират и водят до извършването на национални и международни сливания и поглъщания. В международната пазарната практика се е

установило, че тези форми на бизнес се считат за един от най-бързия и ефикасен начин за увеличаване на стойността на бизнеса, за натрупване на капитал за излизане на нов или външен пазар, за разширяване на продуктовата гама, за разширяване на пазарния дял и др.

Използвани източници

- Грозева, Н. (2015) Финансиране на стартиращи предприятия с рисков капитал, Известие на съюза на учените – Варна серия „Хуманитарни науки“ книжка 1, с.45.
- Данаилов, Д., (2002), Сливания и поглъщания в бизнеса – реалност и предизвикателство. С., с. 43–49.
- Чиприянов, М. (2019), Актуални тенденции при корпоративните сливания и придобивания, e-Journal VFU, бр. 12, 1-13
- Чиприянова, Г. (2020) За ролята и значението на интегрираната отчетност при корпоративните сливания и придобивания. Е-сборник с доклади „Интегрираната отчетност в управлението на предприятието“, Свищов, АИ „Ценов“, с. 59.
- Чиприянова, Г., Чиприянов, М. (2014), Управлението на бизнес кризи и неговото отражение върху счетоводната политика на предприятието. -Бизнес управление, бр. 1, 20-36.
- DeYoung, R., Evanoff, D.D. & Molyneux, P., (2009), Mergers and Acquisitions of Financial Institutions: A Review of the Post-2000 Literature. *J Financ Serv Res* 36, p. 87–110.
- Danzon, P.M., Epstein, A., Nicholson, S., (2007), Mergers and Acquisitions in the Pharmaceutical and Biotech Industries, *Managerial and Decision Economics*, vol. 28, p. 307-328
- Dodd, P., Ruback, R., (1977), Tender offers and stockholder returns. An empirical analysis. *Journal of Financial Economics*, vol. 5, p. 351-373.
- Franks, J.R., Harris, R.S., (1989), Shareholder wealth effects of corporate takeovers: The U.K. experience 1955-1985. *Journal of Financial Economics*, vol. 23, p. 225-249.
- Jin, Z., Dehuan, J., & Zhigang, F., (2004), The Impact of Business Restructuring on Firm Performance – Evidence From Publicly Traded Firms in China, *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, p.1-6.
- King, D., Dalton, D., Daily, C. & Covin, J., (2004), Meta-Analysis of Post-Acquisition Performance: Identifications of Unidentified Moderators, *Strategic Management Journal*, p. 187 – 201.
- Mantravadi, P. & Reddy, A.V., (2008), Post-Merger Performance of Acquiring Firms from Different Industries in India, *International Research Journal of Finance and Economics*, p. 192-204.
- Martynova, M., Renneboog, L., (2008), A century of corporate takeovers: What have we learned and where do we stand? *Journal of Banking & Finance*, vol. 32, p. 2148-2177.
- Moeller, S.B., Schlingemann, F.P., (2004), Are Cross-Border Acquisitions Different from Domestic Acquisitions? Evidence on Stock and Operating Performance for U.S. Acquirers, *Journal of Banking and Finance*, p. 12.
- Netter, J., Stegemoller, M., Wintoki, M.B., (2011), Implications of Data Screens on Merger and Acquisition Analysis: A Large Sample Study of Mergers and Acquisitions from 1992 to 2009, *Review of Financial Studies*, vol. 24, p. 2316-2357.
- Saboo, S. & Gopi, S. (2009), Comparison of Post-Merger Performance of Acquiring Firms (India) involved in Domestic and Cross-Border Acquisitions, *MPRA paper, No. 19274, University Library of Munich*, <https://ideas.repec.org/p/pramprapa/19274.html>

АНАЛИЗ НА ПЛАТЕЖНИЯ БАЛАНС НА БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 2007 - 2022 Г.

Доц. д-р Галина Захариева¹

Резюме: Докладът разглежда структурата и динамиката на компонентите на платежния баланс на България. Неговата цел е да се анализират промените в платежния баланс на страната в периода 2007 - 2022 г. За нуждите на анализа се използват данни на БНБ. Резултатите сочат, че през първите години на периода текущата и финансовата сметки имат отрицателно салдо, което определя България като нетен ползвател на кредити от останалия свят. През останалите години се оформя предимно положително салдо по текущата и капиталова сметка, както и по финансовата, което прави страната нетен кредитор на останалите страни.

Ключови думи: платежен баланс, текуща сметка, капиталова сметка, финансова сметка

JEL: F21, F32

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.05>

ANALYSIS OF THE BALANCE OF PAYMENTS OF BULGARIA IN THE PERIOD 2007 - 2022

Assoc. Prof. Galina Zaharieva, PhD

Abstract *The report examines the structure and dynamics of the components of Bulgaria's Balance of payments. Its purpose is to analyze changes in the country's Balance of payments in the period 2007 - 2022. For the needs of the analysis, BNB data is used. The results show that during the first years of the period, the current and financial accounts have a negative balance, which defines Bulgaria as a net user of credits from the rest of the world. In the remaining years, a positive balance is mostly formed on the current and capital accounts, as well as on the financial account, which makes the country a net creditor to the other countries.*

Key words: *balance of payments, current account, capital account, financial account*

JEL: F21, F32

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.05>

1. Въведение

Платежният баланс е отражение на икономическите операции на страната и нейните резиденти с останалите икономически субекти в света. В отделните статии се вписват търговските операции със стоки и услуги, осъществените зад граница и приети инвестиции, предоставените и получени ресурси. Отчитайки в себе си всички тези аспекти можем да кажем, че състоянието на платежния баланс зависи в голяма степен от околната среда и

---

¹ g.zaharieva@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

това как дадената страна се справя с предизвикателствата, породени от промените в нея. Особено влияние върху икономиките имат различните кризи. През последните две десетилетия те изпитаха негативното влияние на глобалната финансова криза, пандемията от Covid-19, войната между Русия и Украйна и др., които се отразиха в различна степен върху външноикономическата дейност на държавите. В този контекст цел на настоящия доклад е да се анализират промените в платежния баланс на България в периода 2007 - 2022 г.

2. Структурата на платежния баланс и взаимовръзки между компонентите

Поради своята същност платежният баланс (ПБ) се явява добра основа за анализ на състоянието на дадена икономика. На практика той отразява всички транзакции между резидентите и нерезидентите на една държава (IMF, 2009). Стандартното му представяне в съответствие с промените въведени със шестото издание на „Ръководството по платежен баланс и международна инвестиционна позиция“ на Международния валутен фонд (МВФ) и други нормативни документи предвижда следните основни категории: текуща сметка; капиталова сметка; финансова сметка; резерви и друго финансиране; грешки и пропуски. (БНБ, 2021)

Текущата сметка обхваща потоците от стоки, услуги, първичен доход и вторичен доход между резиденти и нерезиденти. Тя показва разликата между общия размер на износа и вноса на стоки и услуги, както и между дохода за получаване и дохода за плащане. Резултатите от транзакциите, отчитани по сметките групирани в текущата сметка формират т. нар. баланс на текущата сметка. Балансът по текущата сметка е важен за анализа на външните дисбаланси и е свързан с националните сметки, тъй като е равен на баланса спестявания – инвестиции (IMF, 2009).

Капиталовата сметка включва капиталови трансфери за получаване и плащане, и придобиване или намаляване на непроизведени нефинансови активи между резиденти и нерезиденти. Когато са в натура те касаят прехвърлянето на собственост на основни средства или безвъзмездното опрощаване на пасив от страна на кредитора. В случай на плащане, трансферът е капиталов, когато е свързан с или зависим от придобиването или предоставянето на основни средства (БНБ, 2021).¹

Финансовата сметка (ФС) отразява трансакциите между резиденти и нерезиденти, включващи финансови активи и пасиви. Тя включва преки инвестиции, портфейлни инвестиции, финансови деривати и опции върху акции на наетите лица, други инвестиции и резервни активи. Сумата от салдата по текущата и капиталовата сметки представлява нетното кредитиране

---

¹ Заб. „Непроизведени нефинансови активи се състоят от природни ресурси; договори, лизинги и лицензии; и маркетингови активи (и търговска репутация)“. (БНБ, 2021)

(излишък) или нетното заемане (дефицит) от икономиката с останалите икономики в света, а финансовата сметка¹ показва как това се финансира.

Резервните активи включват външни активи, които са на разположение и са контролирани от централната банка (правителството), и могат да се използват за пряко финансиране на дефицити в платежния баланс. (БНБ, 2021)

Грешки и пропуски (нето) е компенсаторна статия. Нейното съществуване се обуславя от начина на събиране и отчитане на данните. Получава се като разлика между салдото по ФС и салдото по текущата и капиталова сметки.

3. Динамика и анализ на компонентите на платежния баланс в периода 2007 – 2022 г.

За първите години на изследвания период салдото по текущата сметка (ТС) е отрицателно като през 2007 г. е около -7,8 млрд. евро, а през 2008 г. - около -8,2 млрд. евро. Този резултат се дължи най-вече на отрицателното салдо по търговския баланс (ТБ) и по статията „Първичен доход“². Салдото по ТС е отрицателно също през 2010 г, 2012 г., както и през последните две години на периода, когато възлиза на около 1.2 млрд. евро (вж. Таблица 1). През останалите години текущата сметка е положителна, поради намаляване на отрицателно салдо по ТБ и нарастващото положително салдо по баланса на услугите (БУ) (вж. Фигура 1). В началото на периода салдото по ТБ възлиза на над -7,9 млрд. евро, а в края на периода на около -5,1 млрд. евро. В съпоставка, през 2007 г. салдото по БУ възлиза на над 1,8 млрд. евро, а през 2022 г. то е над 5,2 млрд. евро. Салдото по статията „Вторичен доход“ е положително през целия период и в края на периода е приблизително 1,4 млрд. евро, докато това на „Първичен доход“ – отрицателно и през 2022 г. възлиза на над 2,7 млрд. евро. Капиталовата сметка е положителна през целия период на изследване, с изключение на първата година, като само през 2015 г. и 2016 г. надхвърля милиард евро, а през останалите е под тази стойност.

Салдото по финансовата сметка е отрицателно само през първите три години на обхванатия период, което се дължи на високите обеми на преките

---

¹ Заб. Активите и пасивите се тълкуват като нетни стойности (нетно придобиване на активи, нетно натрупване на пасиви), поради което ФС се тълкува като нетно кредитиране на останалата част от света, ако тя е положителна, и като нетно ползване на кредити от останалата част на света, ако тя е отрицателна (Eurostat, 2017). Нетното се изчислява като нетно придобиване на активи - нетно натрупване на пасиви и може да бъде положително или отрицателно.

² Заб. Кредитните записи отразяват първичния доход, получаван от икономиката съставител, а дебитните записи дължимият от нея. Балансът на първичния доход показва нетен първичен доход, получен от икономиката-съставител и се определя като разликата между получения и дължим доход.

и други инвестиции. Нетното салдо по статията „Преки инвестиции“¹ е отрицателно и възлиза на над – 8,4 млрд. евро през 2007 г. Това означава, че нетните пасиви надвишават нетните активи. След 2008 г. отрицателното салдо по тази статия намалява, което се дължи на спада в нетните стойности на преките и други инвестиции (вж. Фигура 2), както и на промените в другите компоненти. От 2010 г. до края на периода финансовата сметка става положителна, като през повечето години надхвърля салдото по текущата сметка (вж. Таблица 1).

Таблица 1. Салдо по текущата, капиталовата и финансова сметка в млрд. евро

	Салдо по ТС	Салдо по КС	Салдо по ФС		Салдо по ТС	Салдо по КС	Салдо по ФС
2007	-7,8	-0,6	-10,5	2015	0,0	1,4	3,5
2008	-8,2	0,3	-10,8	2016	1,5	1,1	4,4
2009	-3,1	0,5	-2,5	2017	1,7	0,5	2,0
2010	-0,7	0,3	0,7	2018	0,5	0,6	3,1
2011	0,1	0,5	1,4	2019	1,1	0,9	2,4
2012	-0,4	0,5	1,0	2020	0,0	0,9	2,1
2013	0,5	0,5	0,9	2021	-1,2	0,5	2,7
2014	0,5	1,0	0,4	2022	-1,2	0,8	3,6

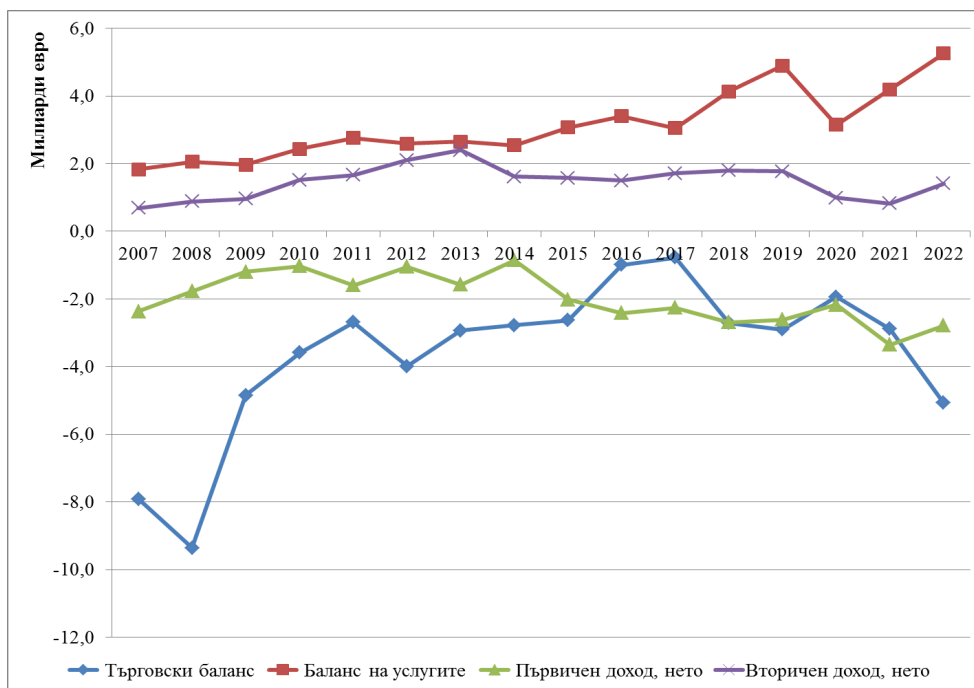
Източник: www.bnb.bg

Друг компонент, който има значителна роля за формирането на салдото по ФС са резервните активи, които нарастват през последните години вследствие на увеличението на другите резервни активи² и най-вече на валутните депозити, които за 2022 г. възлизат съответно на около 7,4 млрд. евро. Финансовите деривати³ имат малък принос към ФС, като през повечето години са с отрицателна стойност. През 2022 г. те възлизат на -0,075 млрд. евро. Нетното салдо по статията „Портфейлни инвестиции“ е положително в периода 2007 – 2103г., а също и в този след 2016 г. (вж. Фигура 2). Това се дължи основно на нарастването на пасивите и в по-малка степен на намалението на активите. Във времеви аспект динамиката на ФС показва, че в началото на изследвания период страната ни е била ползвател на кредити от останалите държави в света, а след това кредитор.

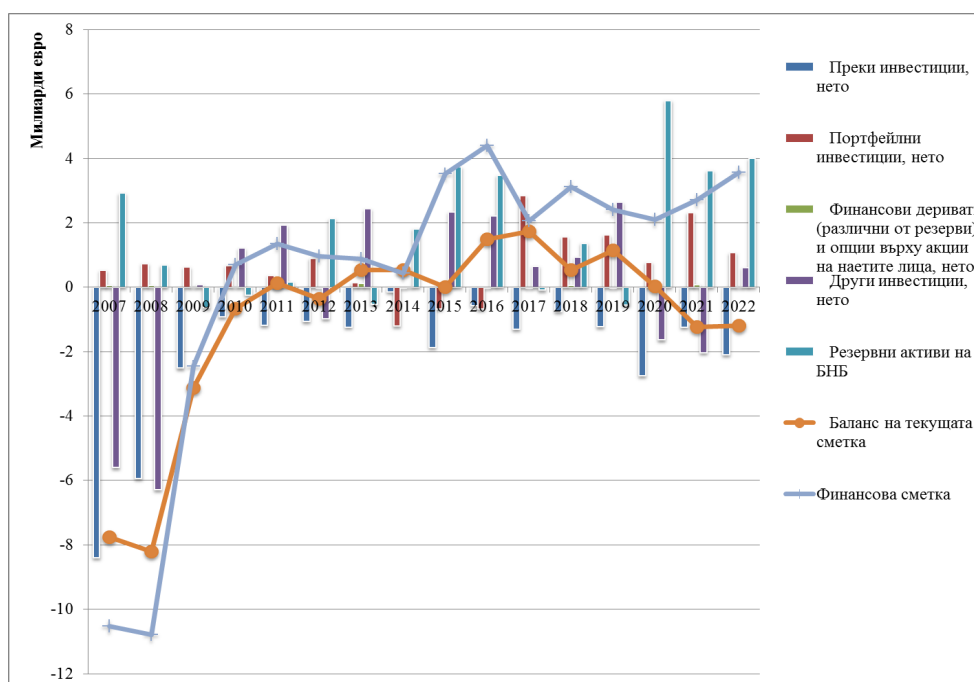
¹ Заб. За елементите на финансовата сметка в ВРМ6 наименованията и знаците във финансовата сметка на ПБ са променени от „кредит“ и „дебит“ на „нетно придобиване на активи“ и „нетно поемане на пасиви“. Отрицателният знак показва намаление на активи или пасиви, а положителният – увеличение.

² Заб. Включват валутни депозити, ценни книжа, финансови деривати, нето и други вземания (БНБ, 2021).

³ Заб. Като форуарди, фючърси, суапове, опции и други. (БНБ, 2021)

Фигура 1. Динамика на компонентите на текущата сметка
Източник: www.bnb.bg

Фигура 2. Компоненти на финансовата сметка
Източник: www.bnb.bg

Установените развития по отношение на финансовата и текущата сметка в началото на периода се отдават на влизането на страна в Европейския съюз, вследствие на което се наблюдава изключително голямо ниво на ПЧИ в страната, както и нарастване на вноса, поради свободното движение на стоки, услуги и капитали (Маринов, 2018). Влияние оказва и глобалната финансова криза от 2008 г. най-вече върху входящите ПЧИ и вноса на стоки,

които рязко намаляват. През последните години влияние оказаха пандемията от Covid-19 и войната между Русия и Украйна, най-сериозно върху търговията със стоки и донякъде върху преките инвестициите. Данните сочат увеличение на ПЧИ през 2022 г. спрямо 2021 г. През първите два месеца на 2023 г. България остава нетен кредитор на останалата част от света, като по всички сметки на ПБ е регистрирано положително салдо (БНБ, 2023).

4. Заключение

В началото на изследвания период салдото по текущата, както и това по финансовата сметка са отрицателни, което определя България като нетен ползвател на кредити, след което тя става нетен кредитор на останалите страни в света. Съществен принос във формирането на салдото по текущата сметка играят търговският баланс и баланса на услуги, като има тенденция излишъците от износ на услуги да покриват дефицитите от търговията със стоки. По отношение на финансовата сметка съществено значение за формиране на салдото имат преките инвестиции, особено в началото на периода. В края на периода най-засегнати в негативен от пандемията и войната аспект са стоковите търговски потоци и в по-малка степен преките инвестиции.

Използвани източници

- БНБ. (2021). Методологически бележки по съставяне на платежния баланс. Изтеглено на 2023 от https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_download/st_m_instr_bop6_bg.pdf
- БНБ. (2023). Икономически преглед. София: Българска Народна Банка. Изтеглено на 2023 от https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/pub_ec_r_2023_01_bg.pdf
- Маринов, А. (2018). Анализ на платежния баланс на България за периода 2007–2016. Управление и устойчиво развитие, 4(71). Изтеглено на 6 10 2023 г. от https://jmsd.bg/files/articles/71/71-21_A_Marinov.pdf
- Eurostat. (2017). Статистика на платежния баланс. Свалено от Eurostat: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Balance_of_payment_statistics/bg&oldid=338278
- IMF. (2009). Balance of Payments and International Investment Position Sixth Edition (BPM6). Изтеглено на 2023 от <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf>

РОЛЯТА НА СУВЕРЕННИТЕ ФОНДОВЕ ЗА БОГАТСТВО В СЪВРЕМЕННАТА ИКОНОМИКА

Доц. д-р Ивайло Михайлов¹

Резюме: През последните двадесет години суверенните фондове за богатство (СФБ) изживяват огромен растеж и поради това са обект на особен интерес както от страна на академични изследователи, така и на фондови мениджъри и борсови спекуланти. Към края на 2022 г. управляваните от тях активи възлизат на около 9 трлн. долара и доближават размера на поддържаните от централните банки валутни резерви. Това превръща СФБ в ключов участник на международните финансови пазари и желан бизнес партньор, особено по време на и след криза, когато нуждата от капитал е най-осезаема. Нещо повече инвестиционната и дивидентната политика на СФБ могат да окажат влияние върху основните механизми на икономическата политика – публичните финанси, паричната политика, валутнокурсната политика, което дава основание да се твърди, че СФБ имат изключително влияние и върху икономическото управление на страната. Целта на статията е да запознае професионалната общност със същността, особеностите, механизмите на финансиране и целите, които преследват суверенните инвеститори с управлявания обществен ресурс.

Ключови думи: суверенни фондове, инвестиции, богатство, валутни резерви, икономически растеж

JEL: E21, E22, F21

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.06>

THE ROLE OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS IN THE MODERN ECONOMY

Assoc. Prof. Iaylo Mihaylov, PhD

Abstract: Over the past twenty years sovereign wealth funds (SWFs) have experienced tremendous growth and are therefore the subject of particular interest from both academic researchers, fund managers and stock market speculators. By the end of 2022 the assets managed by them are about \$9 trln. and approximate the amount of FX reserves maintained by central banks. This makes SWFs a key participant in the international financial markets and a desirable business partner, especially during and after a crisis, when the need for capital is most tangible. Moreover, the investment and dividend policy of the SFB can have an impact on the main mechanisms of economic policy – public finances, monetary policy, exchange rate policy – which gives reason to claim that the SWFs has an exceptional influence on the country's economic management. The purpose of the article is to acquaint the professional community with the nature, features, financing mechanisms and goals pursued by sovereign investors with the managed public resource.

Key words: sovereign fund, investment, wealth, foreign exchange reserves, economic growth

JEL: E21, E22, F21

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.06>

---

¹ ivaylo_mihaylov@outlook.com; Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас, България.

1. Въведение

През последните години суверенните фондове за богатство изживяват огромен растеж и поради това са обект на особен интерес от страна на академични изследователи, фондови мениджъри и борсови спекуланти. Към края на 2022 г. управляваните от тях активи възлизат на около 9 трлн. долара и доближават размера на поддържаните от централните банки валутни резерви. Това превръща СФБ в ключов участник на международните финансови пазари и желан бизнес партньор, особено по време на и след криза, когато нуждата от капитал е най-осезаема.

2. Исторически преглед

Историята на СФБ е сравнително кратка. Уверено може да се каже, че те са продукт на ХХ в., макар че отделни техни белези и характеристики се раз-познават и в други структури със специално инвестиционно предназначение¹. Първият фонд е основан през 1953 г. в Кувейт (Kuwait Investment Authority) с основна цел диверсификация на държавните приходи, тъй като по това време страната е силно зависима от добива и продажбата на нефт. След кратък пе-риод на затишие през 70-те год. няколко държави, сред които Канада, Абу Даби и Сингапур също основават свои фондове. Втората голяма вълна е през 90-те год., когато се създават СИФ на Иран, Азербайджан, Малайзия и Норве-гия, чийто фонд към настоящия момент надхвърля 1 трлн. дол. и се смята за един от най-големите в света. В началото на ХХI в. следва трета вълна — малко над две трети от СИФ са създадени след 2000 г. [Vazoonbandi, S. 2011, p. 18].

Концепцията за съвременните СИФ се въвежда от Андрю Розанов през 2005 г. В статията „Кой държи богатството на нациите“ авторът определя СИФ като: натрупани през годините ресурси от националните бюджетни излишъци, поради благоприятни макроикономически, търговски или фискални условия, съчетани с дългосрочно бюджетно планиране и ограничаване на разходите. Обикновено тези фондове се създават с една или повече от следните цели:

- изолиране на бюджета и икономиката от прекомерни колебания в при-ходите;
- подпомагане на паричните власти за стерилизиране на нежелана ликвидност;
- натрупване на спестявания за бъдещи поколения или използване на парите за икономическо и социално развитие [Rozanov, A., 2005].

---

¹ Според Филип Хилдебранд суверенните фондове не са нов феномен. С нейния *Caisse des Dépôts et Consignations*, Франция на практика създава СИФ през далечната 1816 г. Hildebrand, Ph. (2008). *The Challenge of sovereign wealth funds*. Vox.

През 2008 г. МВФ и създадената с негова подкрепа Международна работна група на СИФ отчитат нарастващата роля на инвестиционните фондове и предлагат да се приеме доброволен кодекс с най-добрите практики¹. С този документ СИФ се определят като: „...инвестиционни фондове със специално предназначение, собственост на държавата. Създадени, за да преследват определени макроикономически цели, тези фондове държат, управляват или администрират активи и прилагат широк набор от инвестиционни стратегии². СИФ могат да имат различна правна, институционална и управленска структури³. По същество те са хетерогенни, тъй като управляваните средства са насочени в различни подфондове – за фискална стабилизация, спестовни, пенсионни, фондове за развитие и др.“ [IWG of SWF, 2008, p. 3].

3. Видове фондове

Суверенните фондове за богатство могат да бъдат класифицирани в зависимост от определени критерии. От гледна точка на източниците на средства основната диференциация на СИФ е на стокови и нестокови. Стоковите фондове се финансират от приходите от експорт на минерални суровини или други международно търгуеми стоки, докато нестоковите се финансират с трансфери на валутни резерви, породени от търговски и/или бюджетни излишъци. Макар че принадлежат на съответните правителства фондовете не се управляват като централна банка, тъй като не са натоварени с ежедневна отговорност да поддържат стабилността на паричната маса или на националната парична единица. Нещо повече, СФБ могат да удължават инвестиционния си хоризонт, да поемат по-висок риск и да преследват по-висока възвращаемост въпреки факта, че инвестират държавни средства [Jorgy, S., M. Perry and Th. Hemphill 2010, p. 590].

Според друга и може би по-подробна класификация СФБ се разграничават според заявените цели, които преследват и според последващото разпределение на активите. Въз основа на тези критерии се обособяват следните пет вида СФБ [Al-Hasan, Ab. et al. 2013, pp. 4-6.]:

➤ *Стабилизационни фондове* – създават се, за да изолират бюджета и икономиката от колебанията на цените на стоките и от негативни външни шокове. Фондове от такъв тип имат Русия, Иран и Чили. Акумулираните средства се инвестират във високоликвидни активи както и в хеджиращи

---

¹ Тази съвкупност от мерки е известна като „принципите от Сантяго“ (Santiago principles).

² Според Ch. Balding (2012) суверенните фондове са създадени целенасочено, за решаване на конкретни икономически проблеми, а не за придобиване на финансова или политическа власт, въпреки че мненията по този въпрос остават доста поляризирани.

³ За по-кратко СФБ могат да се определят като контролирани от правителството инвестиции, което дава основание на някои автори да говорят за нов модел на държавен капитализъм.

портфейла инструменти. Наблюденията показват, че около 69-70% от средствата се насочват към ценни книжа с фиксиран доход като преобладаващата част от този дял се заема от правителствени облигации и съкровищни бонове. Останалата част от портфейла се инвестира както следва: 20-22% в други дългови инструменти, 4% в дялови книжа и 3-5% се поддържат под формата на кешова наличност.

➤ *Спестовни фондове* – имат за цел споделяне на богатството сред поколенията като трансформират невъзобновяеми активи (минерални суровини) в диверсифицирани портфейли с доходоносни финансови активи. Структурата на портфейла на тези фондове е следната: 58-60% в дялови книжа, около 16% в правителствени книжа с фиксиран доход, 4-6% в други дългови инструменти, 4% кешова наличност и 15-16% в други инструменти. Акцентът в разпределението се поставя върху високорискови инвестиции, което се свързва и с по-висока очаквана доходност.

➤ *Фондове за развитие* – тези фондове се създават за насочване на акумулираните ресурси към приоритетни социално-икономически проекти, предимно в областта на техническата инфраструктура и благоустройството. Тук попадат Националният фонд за развитие на Иран и добилият световна популярност с мащабната си инвестиционна програма Мубадала (*Mubadala*) на ОАЕ.

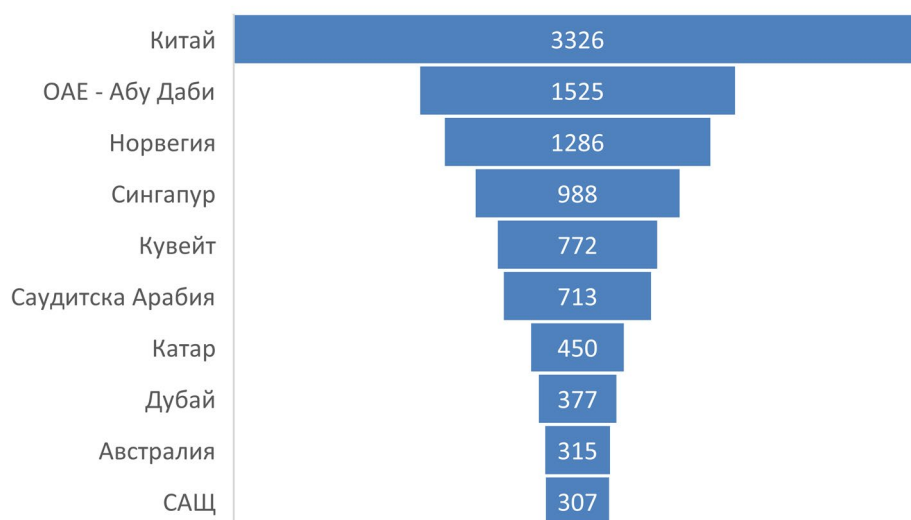
➤ *Резервни пенсионни фондове* – както подсказва наименованието им целта е да осигурят средства за покриване на недостига в бюджетите за социално осигуряване. Средствата се инвестират предимно в акции и други капиталобразуващи инструменти, за да компенсират нарастващите пенсионни разходи. Относителният дял на активите в портфейла е следният: 41% акции, 1% правителствени облигации, 16% други дългови книжа с фиксиран доход, 8% се поддържат в кеш за посрещане на текущи или извънредни разходи и 34% от средствата се насочват към други доходоносни инструменти.

➤ *Резервни инвестиционни фондове* – целта им е да намалят разходите по управлението на валутните резерви и/или да реализират по-висока възвращаемост от активите във фонда, докато все още се отчитат като резерви. Постигането на тези цели налага поемане на повече риск. Приблизителната структура на портфейла на резервните инвестиционни фондове е следната: 66% в акции, 19-20% в правителствени облигации, около 6% в неправителствени дългови книжа с фиксиран доход, 5-6% кеш и 2-3% в други инструменти. Такива фондове имат Сингапур, Китай и Южна Корея.

4. Стратегическо разпределение на средствата за инвестиции на СФБ

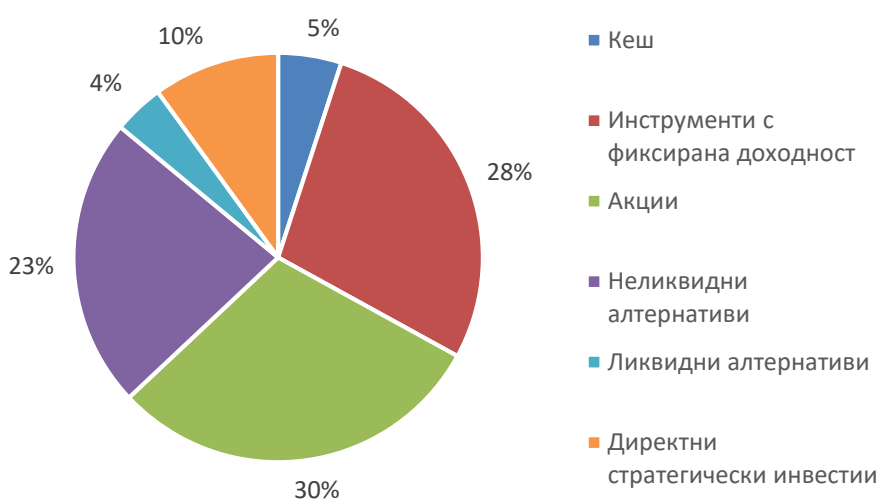
Както вече стана ясно СФБ са значим играч на световните финансови пазари. През последните две десетилетия те са обект на нарастващо внима-

ние, тъй като се наложиха като ключов участник в глобалния капиталов оборот. От фиг. 1 по-долу може да се добие представа за мащаба на тези структури както и за обема на управляваните от тях активи.

Фигура 1. Управлявани активи от 10-те най-големи СИФ към февруари 2023 г., в млрд. дол.
Източник: Statista.com (2023)

Китай остава водещ в тази класация. Суверенните фондове на тази страна управляват активи надхвърлящи 3,3 трлн. дол., което е малко над два пъти повече от най-големия фонд в Близкия изток и близо три пъти по-голям от норвежкия суверенен фонд, смятан за най-капитализираната европейска структура.

Фигура 2. Управлявани активи от 10-те най-големи СИФ към февруари 2023 г., в млрд. дол.
Източник: Statista.com (2023)

В стремежа си да намалят риска суверенните фондове диверсифицират активите си като разпределят по-голямата част към акции и ценни книжа с фиксирана доходност и останалата част от активите управляват чрез алтернативни инвестиционни ценни книжа и поддържане на кешова наличност. В частта на алтернативните вложения преобладаваща част се пада на неликвидните алтернативи и директните стратегически инвестиции, които освен икономическа изгода много често се обвързват и с политически ангажменти.

Заключение

СФБ са държавни инвестиционни фондове, обикновено финансирани от бюджетните излишъци, реализирани от приходите от продажбата на природните ресурси на страната и/или от чуждестранните валутни резерви. Целта на СФБ е да генерира годишна възвръщаемост на инвестициите чрез ефективно разпределение на активите. Получените от успешното управление на портфейла приходи се използват за финансиране на големи инфраструктурни проекти в местната икономика, създаване на допълнителни блага за обществото или се реинвестират, за да генерират допълнителна печалба. Въпросът дали стабилизационните фондове спомагат за изглаждане на правителствените разходи и дали държава с такъв инструмент има по-малко променлива фискална политика намира положителна емпирична подкрепа. Редица изследвания показват, че нестабилността на фискалната политика в страни със стабилизационни фондове е по-ниска в сравнение с тази в страни без такъв фонд, но не всички колебания може да се неутрализират, което показва, че тези фондове не са заместител на фискалната политика.

Използвани източници

- Al-Hasan, Ab., M. Papaioannou, M. Skancke et al. (2013). *Sovereign wealth funds: aspects of governance structures and investment management*. IMF, WP 13/231.
- Bazonbandi, S. (2011). *Gulf sovereign wealth funds: A case study of Iran, Kuwait, Saudi Arabia and United Arab Emirates*. Routledge studies in Middle Eastern Economies. [Accessed 17/03/2020].
- International Working Group of Sovereign Wealth Funds (2008). *Sovereign wealth Funds Generally Accepted Principles and Practices*, p. 3.
- Jory, S., M. Perry and Th. Hemphill. (2010). *The Role of sovereign wealth funds in global financial intermediation*. Wiley Online Library.
- Rozanov, A. (2005). *Who Holds the Wealth of Nations?* Central Banking Magazin. <https://www.centralbanking.com/central-banks/financial-stability/2072255/who-holds-the-wealth-of-nations> [Accessed 11/09/2023].
- www.statista.com

КОГАТО ЦИФРИТЕ ГОВОРЯТ: БЮДЖЕТНИ ФИСКАЛНИ ПРАВИЛА И COVID-19

Доц. д-р Людмил Найденов¹

Резюме: Въпросите относно ролята и ефектите на фискалните правила са широко дискутирани в теорията на публични финансите. Covid-пандемията допълнително актуализира академичните дискусии в анализираната област. Отчитайки изложените съображения, разработката има за обект на изследване фискалните правила относно бюджетния баланс, а предмет на анализ са ефектите на Covid-19 върху касовото и структурното бюджетно салдо в ЕС и България. Целта е да се изведат актуални тенденции и критично да се осмисли ролята на фискалните ограничения в пандемични условия. Изследването доказва негативното Covid влияние, анализира насоките на въздействие и аргументира необходимостта от разумна фискална политика в посткризисния период.

Ключови думи: фискални правила, бюджетен баланс, структурно бюджетно салдо, бюджетен дефицит, Covid-19

JEL: H61, H62

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.07>

WHEN THE NUMBERS SPEAK FOR THEMSELVES: BUDGET FISCAL RULES AND COVID-19

Assoc. Prof. Lyudmil Naydenov, PhD

Abstract: Questions about the role and effects of the fiscal rules have been widely debated in public finance theory. The Covid-19 has further updated the academic discussions in the analyzed field. The object of research are the budget balance rules and the subject of analysis are the effects of Covid-19 on budget balance of the EU countries and Bulgaria. The aim is to highlight current trends and critically consider the role of fiscal constraints in pandemic conditions. The study proves the negative Covid impact, analyzes the directions of impact and argues the need for a reasonable fiscal policy in the post-crisis period.

Key words: fiscal rules, budget balance, structural budget balance, budget deficit, Covid-19

JEL: H61, H62

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.07>

1. Въведение

Въпросите относно необходимостта, конкретните форми (в т.ч. числови стойности), ефекти, ползи и негативи от нормативното регламентиране на ограничения пред дискреционната фискална политика са относително нов, самостоятелен и широко дискутиран проблем в теорията и практиката

---

¹ lnaydenov@ue-varna.bg, Икономически университет – Варна, България

на съвременните публични финанси. Covid-пандемията допълнително актуализира академичните дискусии в анализиранията област, като в същото време наложи необходимостта от политически мерки за реформиране на съществуващата рамка на фискални правила.

2. Теоретични основи на бюджетните фискални правила

Фискалните правила обикновено се свеждат до законово определени и конкретно дефинирани цифрови стойности, дългосрочно лимитиращи дискреционната стопанска политика и финансовата свобода на публичната власт (Kopits and Symansky 1998; Kennedy, Robbins and Delorme 2001; Budina, Schaechter, Weber and Kinda 2012; Van Eden, Khemani and Emery 2013; Ангелов и Заркова 2018).

Мотивите за лимитиране на правителствената фискална свобода могат да се обобщят в няколко пункта. *Първо*, правилата са способ за ограничаване на държавната (преди всичко фискална) намеса в икономиката, размера на публичния сектор и непроизводителните държавни разходи. *На следващо място*, ограниченията ангажират политическата класа с принципите на отговорното и ефективно управление, защото тяхното нарушаване коства репутационни (и предполага се) електорални щети. *Трето*, в контекста на несъвършената информация, правилата имат сигнален ефект, защото повишават прозрачността и разкриват предпочитанията и фискалните планове на правителството пред обществеността и финансовите пазари (Debrun and Kumar 2007). *Четвърто*, държавите „със строги фискални правила са в много по-добра позиция за осигуряване на големи фискални отговори за подкрепа на икономиката, без да застрашават устойчивостта на националния дълг“ (Hutchison 2020: 307). *Пето*, цифровите значения на финансовите параметри служат като фокусна точка за политическата класа и при хетерогенност на електоралните предпочитания улесняват формирането и стабилността на политически коалиции (Eyraud, et al 2018)¹.

Налице са различни типове цифрови правила (Brenton 2016; Budina, Schaechter, Weber and Kinda 2012), в т.ч. отнасящи се до държавния дълг, бюджетното салдо, държавните приходи и разходи. *Регулациите относно касовото бюджетно салдо* са често срещани в практиката и могат да се използват за повишаване устойчивостта на държавната задлъжнялост. Типичен пример за тези правила е ограничението на размера на касовия дефицит, отнесен към БВП. Възможен е и подход, при който се лимитира отрицателната разлика между бюджетни приходи и разходи (спрямо БВП), но от обхвата на последните се приспадат лихвените плащания. Първият вариант има това предимство, че е по-разбираем за обществеността, по-лесен за монито-

---

¹ Фискалните правила (в т.ч. прилаганите в ЕС) не са лишени от негативи. Вж. н-р Kopits, G. (2001); Debrun, X., and M. Kumar (2007); Eyraud, et al (2018); Blanchard, O., Á. Leandro, and J. Zettelmeyer. (2021).

ринг и осигурява по-тясна връзка с устойчивостта на дълга. Във втория случай се изключват разходи, които не подлежат на пряк контрол от правителството и така се обективизира оценката за неговите усилия по спазване на правилата. В негативен план, независимо от избрания вариант за рестрикции, следва да се акцентира върху възможностите за изкривяване на данните (н-р при наличие на извънбюджетни сметки, забавяне на разходи и извършването им в следваща бюджетна година и др.) и във връзка с процикличното влияние на този тип правила.

За отчитане въздействието на външни (недискреционни) фактори върху бюджетния баланс правилото за касовото салдо се модифицира, като се налага *рестрикция върху структурния дефицит*. Така става възможно да се оцени насоката на правителствената фискална политика и по-важно – правителствените усилия по спазване на правилата се обвързват с фазата на икономическия цикъл. Едновременното съжителство на рестрикции и дискреционна свобода за провеждане на стабилизация има своята цена. Правилата за структурния баланс са трудни за разбиране, а измерванията на разминаването между реален и потенциален обем БВП не са имунизирани от грешки.

3. Правила за бюджетното салдо: влиянието на Covid-19

Динамиката в процентното съотношение консолидиран бюджетен дефицит/излишък на сектор „Държавно управление“/БВП в ЕС е добра отправна точка за отчитане на пандемичното въздействие върху изпълнението на фискалните правила. (виж Таблица 1).

Анализът на данните от таблицата дава основание да се направят няколко по-важни изводи и обобщения. Всъщност, *единствената страна-членка на ЕС, която за периода 2016-2021 г. приключва всяка бюджетна година с консолидиран излишък е Дания*. Съотношението (в %) консолидиран бюджетен излишък на сектор „Държавно управление“/БВП в Дания за 2016 г. е 0,1%, а за 2019 г., 2020 г. и 2021 г. показателят е съответно 4,1%, 0,2% и 3,6%. Независимо от посоченото, Covid-19 има своето негативно въздействие: през 2020 г. в сравнение с 2019 г. стойността на анализирания индикатор намалява с 95,1%, а през 2021 г. в сравнение с последна предпандемична година (2019 г.) същият бележи спад с 12,2%.

Страните-членки на ЕС, които за периода 2016-2021 г. приключват всяка бюджетна година с консолидиран дефицит са Белгия, Испания, Франция, Италия, Унгария, Полша, Румъния, Словакия и Финландия. За Италия, например, процентното съотношение консолидиран дефицит /БВП през бюджетната 2016 г. е -2,4%, а за бюджетните 2019 г., 2020 г. и 2021 г. съответно -1,5%, -9,5% и -7,2%. В сравнение с 2019 г., през 2020 г. относителният дял на консолидирания бюджетен дефицит спрямо БВП в Италия се увеличава с 533,3%, а през 2021 г. в сравнение с последната година преди пандемията нарастването е с 380%. За Франция процентното съотношение

на консолидирания бюджетен дефицит/БВП през 2016 г., 2019 г., 2020 г. и 2021 г. е съответно -3,6%, -3,1%, -9,0%, -6,5%. Увеличението на показателя през 2020 г. в сравнение с 2019 г. е със 190,3%, а за 2021 г. в сравнение с 2019 г. със 109,7%.

Таблица 1. Консолидиран бюджетен дефицит/излишък на сектор „Държавно управление“/БВП на държавите от ЕС 2016-2021 г. (в %)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ЕС-27	-1,4	-0,8	-0,4	-0,5	-6,7	-4,6
Евروزона	-1,5	-0,9	-0,4	-0,6	-7,0	-5,1
Белгия	-2,4	-0,7	-0,9	-1,9	-9,0	-5,6
България	0,3	1,6	1,7	2,1	-3,8	-3,9
Чехия	0,7	1,5	0,9	0,3	-5,8	-5,1
Дания	0,1	1,8	0,8	4,1	0,2	3,6
Германия	1,2	1,3	1,9	1,5	-4,3	-3,7
Естония	-0,4	-0,5	-0,6	0,1	-5,5	-2,4
Ирландия	-0,8	-0,3	0,1	0,5	-5,0	-1,7
Гърция	0,2	0,6	0,9	1,1	-9,9	-7,5
Испания	-4,3	-3,1	-2,6	-3,1	-10,1	-6,9
Франция	-3,6	-3,0	-2,3	-3,1	-9,0	-6,5
Хърватия	-1,0	0,6	-0,1	0,2	-7,3	-2,6
Италия	-2,4	-2,4	-2,2	-1,5	-9,5	-7,2
Кипър	0,3	1,9	-3,6	1,3	-5,8	-1,7
Латвия	0,0	-0,8	-0,8	-0,6	-4,3	-7,0
Литва	0,3	0,4	0,5	0,5	-7,0	-1,0
Люксембург	1,9	1,4	3,0	2,2	-3,4	0,8
Унгария	-1,8	-2,5	-2,1	-2,0	-7,5	-7,1
Малта	1,1	3,3	2,1	0,6	-9,4	-7,8
Нидерландия	0,1	1,4	1,5	1,8	-3,7	-2,6
Австрия	-1,5	-0,8	0,2	0,6	-8,0	-5,9
Полша	-2,4	-1,5	-0,2	-0,7	-6,9	-1,8
Португалия	-1,9	-3,0	-0,3	0,1	-5,8	-2,9
Румъния	-2,5	-2,5	-2,8	-4,3	-9,2	-7,1
Словения	-1,9	-0,1	0,7	0,6	-7,7	-4,7
Словакия	-2,6	-1,0	-1,0	-1,2	-5,4	-5,5
Финландия	-1,7	-0,7	-0,9	-0,9	-5,5	-2,7
Швеция	1,0	1,4	0,8	0,6	-2,8	-0,1

Източник: Евростат

Справедливо е да се отбележи, че във времевия отрязък 2016-2019 г. нарушаването на правилото за ограничаване на дефицита до 3% от БВП е изключение в ЕС. Отклонението от лимита е характерно за 2020 г. и в по-малка степен за 2021 г. През 2020 г. показателят е най-висок в Испания, където неговата стойност е -10,1%. Високи отрицателни стойности са на лице и в Гърция (-9,9%), Италия (-9,5%), Румъния (-9,2%), Франция (-9,0%), Австрия (-8,0%). През същата година анализираният съотношение има най-ниска стойност в Швеция (-2,8%).

Стойностите на индикатора консолидирано бюджетно салдо на сектор „Държавно управление“ /БВП в България за периода 2016-2021 г. са съответно: 0,3%, 1,6%, 1,7%, 2,1%, -3,8%, -3,9%. Отрицателните значения през 2020 г. и 2021 г. (в условията на пандемия) са по-ниски както от стойностите на същия показател средно за страните от Еврозоната, така и от стойностите средно за страните от ЕС-27. В тази връзка трябва ясно да се подчертае, че *правилото за максимален годишен дефицит на сектор „Държавно управление“ до 3% от БВП се спазва в България през периода 2016-2019 г. Налице е отклонение от лимита през 2020 г. и 2021 г.*

Целесъобразно е да се припомни, че в нашата страна до втората половина на 2020 г. е законодателно закрепено и друго ограничение - дефицитът по Консолидираната фискална (КФН) програма на касова основа да не надвишава 2% от БВП. Цитираното правило е променено и лимитът е либерализиран до 3% от БВП (ДВ, бр. 98 от 2020 г., в сила от 17.11.2020 г.) в отговор на пандемията. От съществена важност е обстоятелството, че *правилото в първоначалната редакция се спазва през периода 2016-2019 г., а в либерализирания вариант не се нарушава в условията на Covid-19* (вж. Таблица 2).

Таблица 2. Структурно салдо дефицит/излишък на сектор „Държавно управление“/БВП на България 2016-2021 г. (в %)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Салдо по КФН	1,6	0,9	0,1	-1,0	-3,0	-2,9
Структурно салдо	0,1	1,1	2,0	1,3	0,9	0,8

Източник: МФ

Практиката на нашата страна във връзка с *отношението на структурното бюджетно салдо към БВП* може да се обобщи в няколко пункта (вж. Таблица 2). *На първо място*, заслужава да се уточни, че средносрочната бюджетна цел за структурния баланс на сектор „Държавно управление“, залегнала в Конвергентната програма на България, е в размер на -1 % от БВП. Цитираното гранично значение на показателя е в пълно съответствие с изискванията на Закона за публичните финанси (чл. 23, ал. 2) и е съобразено както с нивата на консолидирания дълг на сектор „Държавно управление“ през последните повече от 10 г., така и с ниските рискове пред дългосрочната устойчивост на публичните финанси през периода. *На второ място*, в годините на пандемия (2020 г. и 2021 г.) е налице влошаване на фактическото салдо на сектор „Държавно управление“, но независимо от този факт коригирането на данните спрямо фазата на икономическия цикъл и отчитането на бюджетните мерки, свързани с пандемията като еднократни и мерки с временен характер, позволява достигането на структурен излишък. Следователно, *през всяка от годините на периода 2016–2021 г. структурното салдо е в рамките на заложенния лимит.*

4. Заключение

Влиянието на пандемията върху числовите стойности на касовото и структурното бюджетно салдо е значително и очаквано в негативна посока. Изменението в България е по-слабо в сравнение със средната за ЕС и Еврозоната динамика. В нашата страна, независимо от пандемията, е налице изпълнение на регламентираните в Закона за публичните финанси (редакция от 2020 г.) правила за структурния дефицит и за салдото по КФП. В условията на Covid-19 се наблюдава отклонение от лимитите за дефицит на сектор „Държавно управление“.

Използвани източници

- Ангелов, П. и С. Заркова (2018). Фискални правила - теоретични основи и индикатори за измерване. // Интеграционни процеси в глобалната икономика, с. 107-110. Свищов: АИ „Ценов
- Blanchard, O., Á. Leandro, and J. Zettelmeyer. (2021). Redesigning EU Fiscal Rules: From Rules to Standards, PIIЕ Working Paper 21-1, February. DOI: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3810052>
- Brenton, S. (2016). Types of Fiscal Rules. In: The Politics of Budgetary Surplus. Palgrave Macmillan, London. DOI: https://doi.org/10.1057/978-1-137-58597-4_3
- Budina, N, A. Schaechter, A. Weber and T. Kinda. (2012). Fiscal Rules in Response to the Crisis: Toward the „Next-Generation“ Rules: A New Dataset, IMF Working Paper, № WP12/187. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12187.pdf>
- Debrun, X., and M. Kumar (2007). Fiscal Rules, Fiscal Councils and All that: Commitment Devices, Signaling Tools or Smokescreens? SSRN Electronic Journal, DOI:10.2139/ssrn.2004371
- Eyraud, L., X. Debrun, A. Hodge, V. Lledó and C. Pattillo. (2018). Second-Generation Fiscal Rules: Balancing Simplicity, Flexibility, and Enforceability, IMF Staff Discussion Note №SDN/18/04.
- Hutchison, M. (2020). The Global Pandemic, Policy Space and Fiscal Rules to Achieve Stronger Stabilization Policies, Seoul Journal of Economics, Vol.33, №3, <https://ssrn.com/abstract=3685018>
- Kennedy, S., J. Robbins and F. Delorme. (2001). The Role of Fiscal Rules in Determining Fiscal Performance. // Fiscal Rules Conference, 2001. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2094473>
- Kopits, G and S. Symansky. (1998). Fiscal Policy Rules, IMF Occasional Papers, IMF, 1998. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781557757043.084>
- Kopits, G. (2001). Fiscal Rules: Useful Policy Framework or Unnecessary Ornament? IMF Working Paper №01/145. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2094462>
- Van Eden H., P. Khemani and R. Emery (2013). Developing Legal Frameworks to Promote Fiscal Responsibility: Design Matters. In: Public Financial Management and Its Emerging Architecture, eds. M. Cangiano, T. Curristine, M. Lazare, IMF, 79-105. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781475531091.071>
- Zaharieva, G., O. Tarakchian, A. Zahariev. (2022). Market Capitalization Factors of The Bulgarian Pharmaceutical Sector in Pandemic, Business Management, Vol. 2022, Issue 4, 35-51.
- Zarkova, S., D. Kostov, P. Angelov, T. Pavlov, A. Zahariev. (2023). Machine Learning Algorithm for Mid-Term Projection of the EU Member States' Indebtedness, Risks, 11.71. DOI: 10.3390/risks11040071

ЕДИННАТА ВАЛУТА КАТО ФАКТОР НА ФИНАНСОВАТА ИНТЕГРАЦИЯ И ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Гл. ас. д-р Димитър Костов¹

Резюме: *Растежът е неизменна цел на развитието на всяка икономика. Европейският съюз не прави изключение със стремежа си към интелигентен и устойчив икономически растеж. Степента на съответствие между заложените цели и постигнатите резултати понякога притеснява еврофилите, но изобщо не носи удовлетворение и на евроскептиците. Настоящата разработка изследва това противоречие с оглед да се добие представа защо понякога е трудно да се докажат някои теоретични ползи от търговската отвореност и общия пазар, икономическата и финансова интеграция и общата валута, макар тези ползи да са приети за азбучни истини в науката. Целта е да се разбере дали причините се коренят в грешни допускания, в неуспешна политика, в кризите или в методологически трудното разграничаване на ефектите от отделните нива на интеграция в ЕС.*

Ключови думи: *Обща валута, икономически растеж, финансова интеграция, търговска отвореност, финансова дълбочина*

JEL: G18, F63, F43, F45

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.08>

THE COMMON CURRENCY AS A FACTOR OF FINANCIAL INTEGRATION AND ECONOMIC GROWTH IN THE EUROPEAN UNION

Head Assist. Prof. Dimitar Kostov, PhD

Abstract: *Growth is an invariable goal of the development of any economy. The European Union is no exception in its pursuit of intelligent and sustainable economic growth. The degree of correspondence between the set goals and the achieved results sometimes worries Europhiles, but does not at all bring satisfaction to Eurosceptics either. The present study explores this controversy in an attempt to gain insight into why some theoretical benefits of trade openness and the common market, economic and financial integration and the common currency are sometimes difficult to prove, even though these benefits are accepted as indisputable truths in science. The aim is to understand whether the reasons are rooted in wrong assumptions, in a failed policy, in the crises or in the methodologically difficult distinction of the effects of the individual levels of integration in the EU.*

Key words: *Common currency, economic growth, financial integration, trade openness, financial depth*

JEL: G18, F63, F43, F45

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.08>

---

¹ d.kostov@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Може би в бъдеще, в което човечеството ще намери начин да регулира икономиката, който не разчита на растеж, с оглед на намаляване на негативния отпечатък върху околната среда, постигане на стабилност и намаляване на неравенството. Европейският съюз прави сериозна заявка за промяна на парадигмата със своите политики по устойчивост и „Зелената сделка“, но все още растежът е важен. Все пак принципът, по който към момента работят капиталовите пазари, паричните системи и икономиката, като цяло, все още разчита на количество, на икономия от мащаба. Съответно на това се залага очакван растеж – като компенсация за поетите рискове, на инфлацията, като начин за увеличаване на благосъстоянието и намаляване на неговите регионални диспропорции. Ето защо и в ЕС растежът, макар и формулиран като „устойчив и приобщаващ“ е все още обективна цел. В този контекст, представлява интерес да се изследва растежът в ЕС и в частност в Еврозоната. Тя, като ядро на Общността, следва да е с най-висока степен на конвергенция и интеграция, в нея политиките на съюза би трябвало да се прилагат най-ефективно и ползите от тях да са най-видни. На тази основа за **обект** на настоящия доклад се поставя икономическият растеж в Еврозоната, а като **предмет** – влиянието на единната валута върху него. **Целта** е да се разгледа от гл. т. на научните изследвания и реалните данни в каква посока, доколко и през кои макроикономически канали паричният съюз повлиява икономическия растеж на страните от Еврозоната.

2. Ефекти на паричния съюз от гледна точка на теорията и научните изследвания

Изследванията на Европейския паричен съюз често се свързват с теорията за Оптималната валутна зона. R. Mundell (1961) (1973) анализира проблема за избор между фиксирани и плаващи валутни курсове. Стига се до извода, че всъщност е неизбежно съществуването на зони с обща валута, чиито курс да се изменя свободно спрямо други подобни, доколкото всяка държава представлява такава зона (но не винаги оптимална). Така въпросът всъщност е какъв е оптималният обхват на валутната зона и какви са условията за формирането ѝ. В т.нар. статия „Mundell I“ (1961) се акцентира най-вече върху необходимостта включените във обща валутна зона региони да имат достатъчно близки и синхронизирани икономически показатели. В „Mundell II“ 2 (1973) се показва, че дори разнородни икономики могат да формират обща валутна зона, ако съществуват компенсаторни механизми за преразпределение на асиметричните шокове¹. Mongelli (2008) посочва, че в по-съвременните изследвания тези допускания получават потвърждение

---

¹ Поради тази статия често Mundell е определян като „баща на еврото“ (Vane, H. R., & Mulhearn, C., 2006).

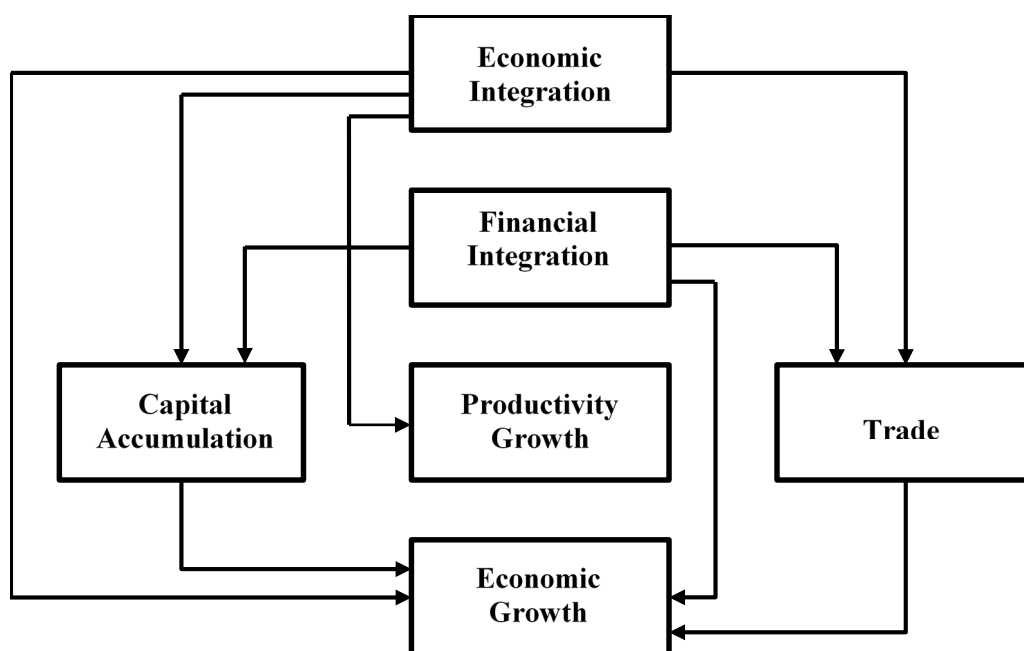
чрез теорията за ендегенността на оптималната валутна зона – че сближаването между регионите може да се случи след, и в резултат от, общата валута. Става дума най-вече за задълбочаването на финансовата интеграция, която се счита за основен ефект от общата валута. McKinnon (1963) изследва проблема от гл. т. целите, чието постигане оптималната валутна зона трябва да подпомогне, а именно – (1) поддържането на пълна заетост, (2) балансираност на международните плащания, (3) поддържане на стабилно вътрешно ценово равнище.

Според собственото определение на ЕС, ползите от еврото следва да са ценова стабилност, ценова сравнимост и прозрачност, предвидимост, подобрена конкуренция и инвестиционен климат, *подобрена* икономическа стабилност, растеж и интегрираност. Това се постига най-вече чрез намаляване на транзакционните разходи и разходите, свързани с промяна на курса (Benefits of the euro, 2023). Тук не може да не се посочат изследванията на Rose (2000) и Frankel и Rose (2002). Тези две статии могат да се отнесат по-скоро към теоретичните изследвания на ползите от еврото, защото са публикувани на твърде ранен етап от въвеждането му. Те обаче имат важни изводи за еврозоната. Стъпвайки на данни от съществуващи парични съюзи, споразумения за използване на обща валута или някаква форма на фиксиране на курсовете, двете изследвания прилагат двуетапен подход, основан на гравитационен модел. В първия етап се установява, че участието на дадена страната в някаква форма на валутен съюз може да утрои търговията¹ на страната с останалите членки на съюза, като важен детайл е, че това не е за сметка на търговията със трети страни, т.е. участието във валутен съюз увеличава търговията като цяло. Във втория етап се показва, че за всеки процент увеличение на търговията може да се очаква до 0.3% увеличение на дохода на глава от населението. По този начин индиректно, но недвусмислено се установява ползата от участие във валутна зона. В този контекст – добра класификация на каналите, през които се реализират ползите от общата валута предлагат Ehiqiamusoe и Lean (2019). (Фиг. 1). Макар да изследват икономическата и финансова интеграция, техните изводи са релевантни за общата валута, както беше посочено по-горе. Това насочва вниманието към изследвания на фактическите ползи от еврото. Отново според Mongelli (Mongelli, 2008) най-широко дискутираните ползи от общата валута са свързани в средносрочен и дългосрочен план с катализирането на икономическата и финансова интеграция, стимулирането на структурни икономически реформи. От своя страна финансовата интеграция би следвало да се свързва не само с изглаждането на асиметричните шокове, но и със засилването на специализацията вътре в съюза.

---

¹ По-късно част от мащаба на тези резултати са коригирани след критики и ревизия на методологията, но като цяло остават валидни – вж. Baldwin, R. E. et al. (2008)

Фигура. 1. Канали, по които финансовата и икономическа интеграция (обща валута) влияе върху икономическия растеж
Източник: Ehigiamusoe, K. U., & Lean, H. H. (2019)

Mongelli посочва, че на база на доказателствата към онзи момент, е налице напредък по отношение на финансовата интеграция на ниво паричен и облигационен пазар, но финансовите и банкови пазари все още остават фрагментирани¹.

Разбира се, налице са и изследвания, които не откриват категорично влияние на общата валута върху икономическия растеж. Dreyer & Schmid (2017) откриват положителен ефект от членството в ЕС за периода 1999-2013 г., но доказателствата за ЕЗ не са толкова категорични². Varell et al. (2008) отчитат забавения растеж в ЕЗ в сравнение с други икономики от ЕС и ОИСР³ и като основен фактор за това посочват относително забавения ръст на производителността и обема на работната сила в рамките на паричния съюз. Общите изводи обаче са, че членството в ЕЗ влияе положително върху растежа през каналите на търговията, натрупването на капитала и намалената волатилност на реалните курсове⁴. Baldwin et al. (2008) правят изключително подробен критичен преглед на изследванията към онзи момент

¹ Изследването на Laeven и Tressel (2013) внася допълнителна яснота с един от резултатите си, а именно, че банковият пазар „на едро“ в ЕЗ има по-голяма степен на интеграция, но пазарът „на дребно“ остава предимно национален.

² Това обаче повдига въпроса дали двата ефекта изобщо могат да бъдат отделени – както споменават самите автори членството в ЕЗ е „финалната и най-дълбока стъпка от икономическата интеграция в Европа“

³ Организацията за икономическо сътрудничество и развитие

⁴ Това насочва към важен потенциален извод – по-ниският растеж в ЕЗ не е индикатор, че еврото не влияе положително. Т.е. така или иначе в страните от ЕЗ растежът е забавен поради други фактори (например демографски) и без общата валута той щеше да е още по-бавен.

и редуцират значително оценките на някои по-ранни статии за позитивния ефект от общата валута. Така например, на редукция са подложени резултатите на Frankel и Rose (2002) на основа на някои критики на методологията им. Като цяло обаче изводите, че има силно положително влияние на еврото върху ръста на търговията и от там върху растежа, са потвърдени. Също така Baldwin et al. дават много ценна детайлизация на начините, по които се реализира това позитивно въздействие върху търговията, а именно – главно чрез подобрена конкурентна среда, и едва на второ място чрез намалени транзакционни разходи. Ioannatos (2018) изследва панелни данни за ЕЗ-12 за периода 1980-2016 г., като ги сравнява с три контролни групи, съответно: (1) страни в ЕС, но извън ЕЗ – Великобритания, Швеция, Дания; (2) страни в Европа, но извън ЕС и ЕЗ – Швейцария и Норвегия; (3) страни извън Европа – САЩ, Канада, Австралия и Япония. Формират извадки за периода преди и след приемането на еврото. Методът, който се прилага е Difference-in-Difference, т.е. сравнява се разликата в растежа на страните в ЕЗ-12 преди и след еврото с аналогичната разлика за страните от контролните групи. Резултатът сочи, че разликата в тези разлики не е съществена, от което се прави извод, че еврото не повлиява съществено и положително икономическия растеж в еврозоната.

3. Емпирични резултати, илюстриращи проблема по оценка на въздействието на общата валута

От краткия преглед на литературата могат да се направят няколко извода. От теоретична гледна точка, ползите от участието в европейската валутна зона и финансовата интеграция, произтичаща от него, са значителни. В изследванията, които са направени след въвеждането на еврото обаче, резултатите не са толкова категорични и някои сякаш лесно доказват, че ползите са пренебрежителни или влиянието е негативно.

За да се илюстрират горните предположения, тук ще бъдат преразгледани резултатите от цитираното изследване на Ioannatos (2018). Както беше посочено по-горе, в него се прилага следният D-i-D модел:

$$\% \Delta Y_{i,t} = \beta_0 + \delta_0 D2 + \beta_1 DE + \delta_1 D2 * DE + \mu(\% \Delta A_{i,t}) + \gamma(\% \Delta K_{i,t}) + \theta(\% \Delta L_{i,t}) + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

където $\% \Delta Y_{i,t}$ е изменението на БВП страна i за период t ; $\% \Delta A_{i,t}$, $\% \Delta K_{i,t}$, $\% \Delta L_{i,t}$ са аналогичните изменения на факторите *производителност на труда*, *капитал*, и *работната сила*, съгласно производствената функция на Коб-Дъглас. D2 е фиктивна променлива за време, равна на 0 за годините преди създаването на ЕЗ и 1-ца за годините след това. DE е фиктивна променлива, приемаща стойност 0 при страни извън Еврозоната и 1 за страни в

нея. $D2*DE$ е променливата, която улавя „разликата между разликите“, съответно на ЕЗ и контролната група. Коефициентът β_0 представя растежа на страна от контролната група през периода преди ЕЗ; δ_0 улавя влиянието на времето върху контролната група; β_1 улавя разликата в растежа на страни от ЕЗ спрямо контролната група преди въвеждането на еврото; δ_1 е коефициента пред величината $D2*DE$ и ако получи голяма положителна и значима стойност, то това се тълкува като доказателство, че в периода след въвеждането на еврото, страните от ЕЗ са увеличили своето БВП повече, отколкото страните от контролната група. В оригиналното изследване моделът е приложен чрез панелна OLS регресия. Във всички проигравания е налице висок коефициент R^2 и висока значимост на коефициентите пред параметрите от производствената функция. Коефициентите пред фиктивните променливи са в общия случай без значимост, в някои случаи отрицателни. Незначим и с ниска стойност е на най-същественият коефициент, а именно – коефициентът δ_1 пред $D2*DE$ параметъра. Само в проиграването с Япония, коефициентът има стойност +0.9013 (p-value 0.0000). В общия случай това означава, че страните от еврозоната не са имали разлика в растежа си спрямо страните от контролните групи. Изключение прави случаят с Япония.

В настоящото изследване се застъпва тезата, че тези резултати не отразяват реалистично положението поради няколко причини. На първо място – най-важният коефициент в модела (δ_1) трябва да отразява разликата в измененията на ръста на GDP преди и след въвеждането на еврото. Но през периода след въвеждането са налице множество събития, за чието влияние върху растежа може би не е контролирано в спецификацията на модела. Така например, през този период са световната финансова и икономическа криза и Гръцката дългова криза, които действително водят до влошен растеж, но не се дължат на общата валута. Не е контролиран, например вариантът растежът на страните от ЕЗ-12 да е дори по-лош без общата валута. Възможно е, ако се раздели периода на под-периоди, резултатите ще бъдат различни. На второ място, възможно е фиктивните променливи да не отразяват добре ефекта на еврото и част от значението им да се припокрива. Например в резултатите на Ioannatos (2018) коефициентът β_1 , отразяващ разликата в растежа, която не се дължи на еврото, за много от страните контролните групи е значим и отрицателен, което може да се тълкува като индикация, че всъщност факторите, различни от еврото, водят до по-нисък растеж. И на последно място, но не и по значение, включването на факторите от производствената функция К (капитал) и А (производителност на факторите) вероятно отнема от обяснителната способност на променливите за членство в еврозоната.

Без претенции за изчерпателност, по-долу се демонстрира как от почти същите данни и методология може да се получат различни резултати. Моделът е панелен, като вместо агрегирани данни за ЕЗ са включени данните за отделните страни. Извадката обхваща периода 1976-2022, но по-

долу се представени само част от резултатите – след 1992 г. Всички величини са постоянни цени и са добити от базата данни АМЕСО на Европейската комисия¹. Моделът е приложен първо подобно на D-i-D подхода с всички страни в извадката, за периода 1992-2008 (до кризата, вж. Табл. 1). Включена е модифицирана фиктивна променлива, която приема стойност 1, ако дадена страна е в ЕЗ за дадена година и 0, ако не е. Също така променливата за ръста на капитала е изчистена с отделна регресия от влиянието на търговията и в крайния модел са включени остатъците. При изключване на променливата за производителност на факторите, поради потенциално припокриване с променливата за ръста на търговията, фиктивната променлива става положителна и статистически значима (макар и с ниска стойност).

Таблица 1. Резултати от модел 1: Всички страни 1992-2008

	Коефициент	Стандартна грешка	t-критерий	p-value	
const	0,00746	0,00116	6,412	<0,0001	***
$\theta(\% \Delta L_{i,t})$ Работна сила	0,07441	0,04059	1,833	0,0678	*
$\varphi(\% \Delta TR_{i,t})$ Търговия	0,30619	0,01261	24,28	<0,0001	***
$\delta_1 D2 * DE$ Фиктивна променлива	0,00258	0,00153	1,679	0,0942	*
$\hat{\gamma}(\% \Delta K_{i,t})$ Капитал, изчистен от влиянието на търговията	0,16546	0,01155	14,33	<0,0001	***
Вътрешногрупов R-квадрат	0,73830				
P-value(F)	1,43e-91				
Durbin-Watson	1,673936				

Източник: Собствени изчисления

На второ място, оценени са само страните от ЕЗ за периода 1992-1999 г. и 1999-2022 (табл. 2 и 3). Включена е допълнителна променлива, измерваща ръста на търговията на всяка от страните (импорт+експорт на стоки и услуги по постоянни цени). На основата на цитираните по-горе изводи на Frankel и Rose (2002), че участието във валутен съюз води до общо увеличение на търговията, се приема, че тази променлива е по-добро прокси на участието на дадена страна в ЕЗ, отколкото фиктивната променлива. За влиянието на общата валута се съди по значимостта на коефициента пред променливата за търговията ($\varphi(\% \Delta TR_{i,t})$ Търговия). Сравнени са значенията за периода преди и след въвеждането на еврото. Стойността на коефициента нараства, което да се тълкува като нарастване на значението на общата валута.

¹ Annual macro-economic database of the European Commission's Directorate General for Economic and Financial Affairs (https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-research-and-databases/economic-databases/ameco-database_en)

Таблица 2. Резултати от модел 2: Страни от ЕЗ 1992-1999

	Коефици- ент	Стандартна грешка	t-критерий	p-value	
const	0,003953	0,001688	2,341	0,0214	**
$\gamma(\% \Delta K_{i,t})$ Капитал	0,095424	0,020460	4,664	<0,0001	***
$\mu(\% \Delta A_{i,t})$ Производителност на факторите на производство	0,688053	0,075991	9,054	<0,0001	***
$\theta(\% \Delta L_{i,t})$ Работна сила	0,385997	0,062090	6,217	<0,0001	***
$\varphi(\% \Delta TR_{i,t})$ Търговия	0,124066	0,024773	5,008	<0,0001	***
Adjusted R-squared	0,870347				
P-value(F)	2,47e-40				
Durbin-Watson	0,705468				

Източник: Собствени изчисления

Таблица 3. Резултати от модел 2: Страни от ЕЗ 1999-2022

	Коефици- ент	Стандартна грешка	t-критерий	p-value	
const	-0,000557	0,000909	-0,6130	0,5404	
$\gamma(\% \Delta K_{i,t})$ Капитал	0,025581	0,009847	2,598	0,0099	***
$\mu(\% \Delta A_{i,t})$ Производителност на факторите на производство	0,835101	0,042322	19,73	<0,0001	***
$\theta(\% \Delta L_{i,t})$ Работна сила	0,672688	0,051151	13,15	<0,0001	***
$\varphi(\% \Delta TR_{i,t})$ Търговия	0,149524	0,017541	8,524	<0,0001	***
Adjusted R-squared	0,878900				
P-value(F)	9,6e-124				
Durbin-Watson	1,657937				

Източник: Собствени изчисления

4. Заключение

Изследването на влиянието на еврото върху икономическия растеж на страните-членки на Евроната е комплексен проблем, който се сблъсква с редица трудности и се характеризира с противоречие между теоретичните очаквания и фактическите резултати. В настоящата разработка бе поставено за цел да се изясни това противоречие. Може да се твърди, че противоречието се дължи на редица причини: смесване на проблема дали еврозоната е оптимална парична зона с проблема за ползите от еврото; неотчитане на някои важни фактори на икономическия растеж в ЕЗ; генерализиране на отделни установени неефективности в еврозоната в извод относно цялостното ѝ бъдеще; трудност при избора на величина, която да измерва членството в ЕЗ при включването му в някакъв иконометричен модел; неправилен избор на контролна група страни за сравнение¹ и най-вече трудност да се отделят ефектите от членството

¹ Например, цитираният в текста модел Difference-in-Difference идва от медицинските науки и според някои източници следва да се прилага за сравнение на една и съща група от наблюдения, съответно преди и след някакво въздействие. В случая се сравняват

в еврозоната от членството в ЕС. Горните предположения бяха илюстрирани с пример, в който бе показано, че с малки промени в методологията могат да се постигнат съвсем различни резултати. Като извод, може да се посочи, че тъй като общите валутни зони (и в частност някаква форма на еврозоната) са до голяма степен неизбежни, по-продуктивно е дебатът за ефектите от еврото да се развива в посока как да се усъвършенства паричният съюз, а не дали трябва или не трябва да съществува еврозоната.

Използвани източници

- Baldwin, R. E., Di Nino, V., Fontagné, L. G., De Santis, R. A., & Taglioni, D. (2008). Study on the impact of the euro on trade and foreign direct investment. *European Economic and Monetary Union Working Paper*, 321.
- Barrell, R., Gottschalk, S., Holland, D., Khoman, E., Liadze, I., & Pomerantz, O. (2008). The impact of EMU on growth and employment. *Directorate General Economic and Financial Affairs Economic Papers*.
- De Gregorio, J. (1999). Financial integration, financial development and economic growth. *Estudios de Economia*, 26(2), 137-160.
- Dreyer, J. K., & Schmid, P. A. (2017). Growth effects of EU and EZ memberships: Empirical findings from the first 15 years of the Euro. *Economic Modelling*, 67, 45-54.
- Ehigiamusoe, K. U., & Lean, H. H. (2019). Do economic and financial integration stimulate economic growth? *A critical survey. Economics*, 13(1).
- Frankel, J. A., & Rose, A. K. (2002). An Estimate of the Effect of Common Currencies on Trade and Income. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(2), 437-466.
- Ioannatos, P. E. (2018). Has the Euro Promoted Eurozone's Growth? *Journal of Economic Integration*, 33(2), 1388-1411.
- Laeven, L., & Tressel, T. (2013). European Union financial integration before the crisis. От М. С. Enoch, *From Fragmentation to Financial Integration in Europe* (стр. 49-68). International Monetary Fund.
- McKinnon, R. I. (1963). Optimum Currency Areas. *The American Economic Review*, 717-725.
- Mongelli, F. P. (2008). European economic and monetary integration, and the optimum currency area theory. *Economic Papers* (302).
- Mundell, R. A. (1961). A theory of optimum currency areas. *The American economic review*, 657-665.
- Mundell, R. A. (1973). Uncommon arguments for common currencies. От R. A. Mundell, & H. J. Swoboda (Ред.), *The Economics of Common Currencies* (стр. 114-132). London: George Allen.
- Rose, A. K. (2000). One money, one market: the effect of common currencies on trade. *Economic policy*, 15(30), 08-45.
- Vane, H. R., & Mulhearn, C. (2006). Interview with Robert A. Mundell. *Journal of Economic Perspectives*, 89-110.
- Benefits of the euro*. (11 10 2023 г.). Извлечено от European Union: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/euro/benefits_en

---

страни, които са съвсем различни. В този контекст, може да се предполага, че най-коректното сравнение е на растежа на страните от ЕЗ с потенциалния им растеж, ако бяха извън зоната. Така може да се отчете ползата от еврото дори в ситуация, в която растежът е по-нисък от оптималното – т.е. дори в условията на забавен растеж страните имат полза от еврото, защото без него биха били с още по-нисък растеж.

ПРИЧИНИ ЗА ДИНАМИКАТА НА ОСНОВНИЯ ЛИХВЕН ПРОЦЕНТ В ТУРЦИЯ

Гл. ас д-р Петя Василева¹

Резюме: Турската парична единица загуби над 80% от стойността си за последните години, а чуждестранните инвестиции в страната паднаха рязко надолу. Докато по-голяма част от глобалната икономика се бори с увеличение на цените, свързани с Ковид-19 вирусната пандемия и проблемите по веригите на доставките, то проблемът за обезценката на турската лира е по-скоро самосъздаден – предсказуемият резултат от президентското наставничество на политиката на Турската централната банка и неприязънта към високите лихвени проценти. Ето защо Централната банка реши да започне процес на затягане на фискалната политика, като повиши основния си лихвен процент със 750 базисни пункта - от 17,5 до 25 на сто. С това свое решение тя се опитва да установи курс на намаляване на темпа на инфлация и забавяне на темпа на нарастване на общото ниво на цените на стоките и услугите в БВП на Турция. Споразумението бе взето на заседанието на Съвета за парична политика на банката през август 2023 г., точно месец след като основният лихвен процент бе увеличен на равнище от 15 на 17,5 процента и два месеца откакто отново паричният регулаторът повиши основния си лихвен процент за първи път от повече от две години - от 8,5% на 15%.

Ключови думи: турска лира, основен лихвен процент, Турска Централна Банка, инфлация

JEL: E43

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.09>

REASONS FOR THE DYNAMICS OF THE BASIC INTEREST RATE IN TURKEY

Head Assist. Prof. Petya Vasileva, PhD

Abstract: The Turkish currency has lost more than 80% of its value in recent years, and foreign investment in the country has plummeted. While much of the global economy is grappling with rising prices linked to the Covid-19 virus pandemic and supply chain issues, the Turkish lira's devaluation problem is more self-inflicted - the predictable result of the president's policy mentoring of The Turkish Central Bank and the aversion to high interest rates. That is why the Central Bank decided to start a process of tightening fiscal policy by raising its main interest rate by 750 basis points - from 17.5 to 25 percent. With this decision, it is trying to establish a course of reducing the rate of inflation and slowing down the rate of growth of the general level of prices of goods and services in Turkey's GDP. The agreement was reached at the Bank's Monetary Policy Council meeting in August 2023, exactly a month after the key rate was raised from 15 to 17.5 percent and two months since the monetary regulator raised its key rate again for the first time path of more than two years - from 8.5% to 15%.

---

¹ p.vasileva@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

Key words: *Turkish lira, prime rate, Turkish Central Bank, inflation*

JEL: E43

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.09>

1. Въведение

На 24-ти август 2023 г. Комитетът по паричната политика на Централната банка на Република Турция взема осмото си решение за основния лихвен процент за годината. Банката увеличава лихвените проценти за трети пореден път, повишавайки основния лихвен процент със 7,5 пункта от 17,5 до 25 процента. Финансовият министър Мехмет Шимшек излиза със заявление в социалните медии, че ценовата стабилност е техния основен приоритет. Причината за тяхната предпазлива прогноза е ограниченото увеличение в предишното решение, в което пазарът е имал очаквания основния лихвен процент да бъде около 20%. Бордът е излязал със становище да продължи процеса на затягане на паричната политика, за да установи дезинфлация възможно най-скоро, да стабилизира инфлационните очаквания и да контролира влошаването на ценовото поведение.

2. Причини за повишаващия се основен лихвен процент на Република Турция

Последните индикатори показват, че основната тенденция на инфлацията продължава да расте. Това развитие се движи от силното вътрешно търсене, натиска върху разходите, произтичащ от заплатите и обменните курсове, твърдостта на инфлацията в услугите и данъчните разпоредби. В допълнение към тези фактори, влошаването на инфлационните очаквания и ценовото поведение над прогнозираното поради покачването на цените на горивата показва, че инфлацията ще остане близо до горната граница на прогнозния диапазон в Доклада за инфлацията в края на годината. Бордът обаче предвижда, че през 2024 г. ще бъде установена дезинфлация в съответствие с доклада, с ефекта от стъпките за затягане на паричната политика. Преките чуждестранни инвестиции, подобряването на условията за външно финансиране, продължаващото увеличаване на резервите и подкрепата на приходите от туризъм към текущата сметка ще допринесат силно за ценовата стабилност.

Лихвеният процент ще бъде определен, за да осигури парични и финансови условия, които ще намалят основната тенденция на инфлацията и ще достигнат целта от 5 процента в средносрочен план. Затягането на паричната политика ще бъде постепенно засилено, когато и доколкото е необходимо, докато се постигне значително подобрене на перспективите за инфлацията.

Бордът опростява съществуващата микро- и макропруденциална рамка по начин, който ще увеличи функционалността на пазарните механизми и ще укрепи макрофинансовата стабилност. Процесът на опростяване

ще продължи постепенно, като се вземат предвид анализите на въздействието. В този контекст разпоредбите за увеличаване на дела на депозитите в турски лири ще засилят механизма за парично предаване. В допълнение към увеличаването на лихвените проценти, Бордът ще продължи да взема селективни кредитни и количествени решения за затягане, които ще подкрепят процеса на ограничаване на паричната политика. Показателите по отношение на инфлацията и нейната основна тенденция ще бъдат внимателно наблюдавани и Бордът ще продължи да използва всички инструменти, с които разполага, решително в съответствие с основната цел за ценова стабилност. Бордът ще продължи да взема своите решения в предвидима, базирана на данни и прозрачна рамка. Централната банка върви по два начина: докато прави количествено затягане, тоест макропруденциални мерки, тя даде посланието, че ще използва лихвения процент на политиката и пазара в малко по-висок тон, докато защитените депозити с обменен курс са в процес на ликвидация.

Фигура 1. Динамика на основния лихвен процент на Република Турция за периода 2019-2023 г.¹

Ето защо Централната банка реши да започне процес на затягане на фискалната политика, като повиши основния си лихвен процент със 750 базисни пункта - от 17,5 до 25 на сто. С това свое решение тя се опитва да установи курс на намаляване на темпа на инфлация и забавяне на темпа на нарастване на общото ниво на цените на стоките и услугите в БВП на Турция. Споразумението бе взето на заседанието на Съвета за парична политика на банката през август 2023 г., точно месец след като основният лихвен процент бе увеличен на равнище от 15 на 17,5 процента и два месеца откакто отново паричният регулаторът повиши основния си лихвен процент за първи път от повече от две години - от 8,5% на 15%.

¹<https://tr.tradingeconomics.com/turkey/interest-rate>

Турските икономисти виждат, че това е решение, което ще укрепи банковия индекс. Следователно вече е налице директния ефект върху индекса. За даден момент имаше леко обезценяване след решението и след това отново се забелязва движение нагоре. Основната цел на Централната банка е да засили капиталовия поток с прозрачна парична политика, като контролира темпа на растеж на кредита и разпределението, управлява очакванията на поведението на цените и небалансираното търсене.

3. Очаквания за основния лихвен процент в края на 2023 година

Медианата или средната стойност на очакванията на икономистите за основния лихвен процент в края на годината е 26,50 процента. Докато Централната банка на Република Турция предприема една от най-силните стъпки в своята история днес в рамките на борбата срещу инфлацията, чуждестранни икономисти заявиха, че с тази стъпка виждат сериозността на страната за намаляване на инфлацията. Със своето решение, Комитетът по паричната политика да увеличи основния лихвен процент на 25%, се изпрати много силен сигнал към инвеститорите относно решимостта си да контролира инфлацията, като значително надхвърли пазарните очаквания и значително повиши лихвените проценти. Това е важна стъпка за възстановяване на доверието в турската валута. Настоящата тенденция на турската лира може да е началото на рали спрямо долара през следващите седмици.

Една от водещите банки в САЩ даде изявление за своите клиенти след решението на Централната турска банка за изненадващото увеличение на лихвения процент от 24 август 2023г. и обяви, че затваря нейните позиции за покупка на щатски долари към турски лири и увеличава препоръката си за намаляване на теглото на турската валута в тяхното моделно портфолио до неутрално ниво на лирата. Целта на Централната банка на Република Турция е да намали защитените депозити с валутен курс след макропруденциалните мерки, обявени дни преди увеличаването на основния лихвен процент. Водещата американска банка Сити въпреки създалата се ситуация отворя позиция за покупка в долар/TL през 21 август, но след изненадващо увеличение на лихвения процент на 24 авг. 2023 г. тя приключи тези транзакции с обща загуба от минус 4,49 процента в сравнение с 26 юни същата година. Американските политиците апелират за новата посока и устойчивостта на този път на политиката и препоръчват от поднормено тегло до неутрално ниво на лирата в тяхното портфолио от модели.

В Средносрочната програма беше заложена прогнозата за инфлацията за 2023 г. като 65 процента. Според тази оценка инфлацията юли-декември ще бъде 37,76 на сто и съответно инфлационната разлика ще достигне 29,96 на сто. В този случай 15-процентното януарско увеличение на държавните служители и пенсионираните държавни служители ще достигне 49,46 на

сто. Ако това увеличение се случи, най-ниската заплата на държавния служител ще достигне 32 906 лири, а най-ниската пенсия на държавния служител ще достигне 14 762 лири.

Министърът на околната среда, урбанизацията и изменението на климата, даде добри новини на тези, които искат да притежават къща или бизнес в Турция. Той обяви, че кампанията с 25 процента отстъпка скоро ще бъде стартирана за жилища и работни места, закупени чрез Администрацията за масово жилище (ТОКІ) и чиито изплащания все още продължават. Тези, които са закупили къща или работно място от ТОКІ и чиито изплащания са започнали до края на юни 2022 г., ще могат да се възползват от кампанията с 25 процента отстъпка. Купувачите ще могат да се възползват от 25 процента отстъпка, ако остатъкът от дълга бъде платен авансово. Кампанията с 25 % отстъпка ще започне на 21 септември и ще приключи на 19 октомври. Гражданите няма да могат да се възползват от посочения сконтов процент за изплащане на дългове и частични плащания, извършени след датата на кампанията. Местните и бизнес купувачи с 12 или по-малко оставащи вноски няма да могат да се възползват от кампанията с отстъпка. Купувачите, които не могат да изплатят целия дълг, ще могат да се възползват частично от кампанията с 25% отстъпка от извършеното от тях плащане, при условие че е не по-малко от 25% от остатъка на дълга.

Лихвите по банковите кредити се превърнаха в проблем, следен отблизо от гражданите, които искат да изтеглят кредит. Особено се колебаят курсовете на публичните банки Халкбанк, Зираат банк и Вакъфбанк. От друга страна, частните и публичните банки предлагат пакети на своите клиенти, като предлагат атрактивни възможности в различни видове кредити. Ето и пример от най-голямата турска частна банка Ишбанк: с 24-месечен план за плащане при кредит от 50 000 TL при лихвен процент 3,39%, месечната вноска е 2795,28 TL и общото плащане от 100 917,58 TL

4. Заключение

Вътрешните пазари очакват ново решение на Централната банка на Република Турция за лихвения процент да бъде взето в края на септември. На последното си заседание се намали лихвения процент до 25 процента с увеличение от 750 базисни пункта и този ход увеличи лихвите по облигациите и депозитите. Няма ясни очаквания на пазара за последващата среща. Въпреки че има хора, които очакват агресивно увеличение на лихвения процент, има и такива, които очакват по-малко увеличение на лихвения процент и дори такива, които прогнозираят, че лихвеният процент ще остане постоянен, което на практика е много малко вероятно. Основното очакване е високото увеличение на лихвените проценти да продължи поради акцента на икономическото ръководство, че затягането на паричната политика ще продължи.

Някои чуждестранни инвестиционни банки преразгледаха нагоре своите очаквания за лихвен процент на Централната банка и факта, че с увеличаването на основния лихвен процент естествено лихвените проценти по депозитите също ще се увеличат. Това ще увеличи лихвите по кредитите и парите ще станат скъпи. Целта е да се потисне търсенето и обменните курсове и да се държи инфлацията под контрол. Повишаването на лихвите естествено ще намали растежа на икономиката. Тази ситуация вероятно ще се отрази върху рентабилността на компаниите.

Използвани източници

<https://www.economic.bg/bg/a/view/turcija-vdigna-rjazko-lihvite-i-lirata-poe-nagore>
<https://tr.tradingeconomics.com/turkey/interest-rate>
<https://www.dw.com/bg>
<https://www.infostock.bg/infostock/control/world/news/109506-inflatsiyata-v-turtsiya-s-potensialen-pik-ot-80>
<https://manager.bg/%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8/investitorite-obmislat-zavrastane-v-turcia>
<https://ikj.bg/novini/vapreki-merkite-inflatsiata-v-turtsia-tragva-otnovo-nagore/>

BITCOIN КАТО ХЕДЖ СРЕЩУ ИКОНОМИЧЕСКАТА И ПОЛИТИЧЕСКА НЕСИГУРНОСТ – МИТ ИЛИ РЕАЛНОСТ

Гл. ас. д-р Светослав Борисов¹

Резюме: Последните изследвания проучват потенциалната роля на Bitcoin като хедж срещу икономическа и политическа несигурност. Резултатите са противоречиви: някои откриват, че Bitcoin действа като актив-убежище по време на кризи, докато други показват, че неговите хеджиращи способности са ограничени. Фактори като пазарната волатилност и липсата на продължителни исторически данни допринасят за липсата на категорични изводи. Настоящото изследване оценява дали Bitcoin служи като ефективен актив-убежище или хедж срещу икономическа несигурност. Анализирано е въздействието на икономическата и политическа несигурност (EPU) върху възвръщаемостта и вариацията на Bitcoin. Предполага се, че активи-убежища като златото имат повишена възвръщаемост и вариация по време на икономическа и политическа несигурност, докато спекулативните активи реализират повишена вариация, но намалена възвръщаемост. Инвеститорите следва да проявяват предпазливост при разчитането единствено на Bitcoin като механизъм за хеджиране на риск, докато по-нататъшни задълбочени анализи не предоставят по-категорични заключения.

Ключови думи: Bitcoin, икономическа и политическа несигурност - EPU, актив-убежище, спекулативен актив

JEL: C52, C58, G15, G17, O33

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.10>

BITCOIN AS A HEDGE AGAINST ECONOMIC AND POLITICAL UNCERTAINTY – MYTH OR REALITY

Head Assist. Prof. Svetoslav Borisov, PhD

Abstract: Recent studies have explored Bitcoin's potential role as a hedge against economic and policy uncertainty. The results are mixed: some find that Bitcoin acts as a safe-haven asset during crises, while others show its hedging abilities are limited. Factors like market volatility and the lack of lengthy historical data contribute to inconclusive findings. The present study evaluates whether Bitcoin serves as an effective safe-haven asset or a hedge against economic uncertainty. The impact of economic and political uncertainty (EPU) on Bitcoin's returns and variation is analyzed. It is hypothesized that safe-haven assets like gold experience increased returns and variation during EPU, while speculative assets exhibit heightened variation but diminished returns. Investors should exercise caution in solely relying on Bitcoin as a hedging mechanism until further in-depth analyses provide more definitive conclusions.

Keywords: Bitcoin, economic and political uncertainty - EPU, safe-haven asset, speculative asset

JEL: C52, C58, G15, G17, O33

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.10>

---

¹ svetoslav_borisov@ue-varna.bg, Икономически университет – Варна, България

Инвеститорите все повече проявяват интерес към криптовалутите като привлекателна инвестиция, тъй като се смята, че те представляват „убежище“ в условията на нестабилност на пазара. Факторите, които влияят на доходността на криптовалутите, поради неефективността на пазара на Bitcoin, са предмет на изследвания в последно време. Някои от тези изследвания разглеждат влиянието на техническите показатели на криптовалутите, медийното излагане, свойството „възвръщаемост към средната стойност“ и условните опасни рискове, които могат да бъдат предвидени своевременно. Освен това, множество изследвания показват, че доходите от криптовалута могат да се повлияят от макроикономическите обстоятелства.

Възможността Bitcoin да функционира като хедж или актив-убежище срещу икономическа и политическа несигурност продължава да бъде обект на оживени дебати и противоречиви заключения в академичните среди. Редица изследвания откриват данни в подкрепа на хипотезата, че Bitcoin и други основни криптоактиви могат да действат като стабилизиращи активи по време на несигурност.

Например, Demir et al. (2018) използват месечни данни за периода от юли 2010 г. до юни 2017 г., за да анализират връзката между икономическата и политическа несигурност в САЩ, измерена чрез индекса EPU, и възвръщаемостта на Bitcoin (Demir et al., 2018). Те прилагат линейни и нелинейни методи на оценка, включително квантилна регресия. Резултатите показват, че EPU – индексът (Economic Policy Uncertainty Index) може да прогнозира възвръщаемостта на Bitcoin, като има статистически значима отрицателна връзка между двата показателя. В най-ниските и най-високите квантили на разпределението обаче, ефектът е положителен, което подчертава потенциалната роля на Bitcoin като хедж срещу несигурност. Сходни резултати са потвърдени от Xia et al. (2020), които анализират месечни данни за периода януари 2012 - март 2018 г. (Xia et al., 2020), както и от Panagiotidis et al. (2020), ползващи дневни данни от 2011 до 2019 г. (Panagiotidis et al., 2020). И двете изследвания установяват статистически значимо отрицателно влияние на EPU върху цената на Bitcoin. Подобни резултати са потвърдени от редица други изследователи.

Sovbetov (2018) анализира влиянието на геополитическия риск върху водещите криптовалути с помощта на регресионни модели и VaR подходи (Sovbetov & Sovbetov, 2018). Резултатите му също сочат, че те могат да служат като хедж срещу геополитическа несигурност.

Bouri et al. (2017) използват дневни данни за Bitcoin и VIX индекса на 14 развиващи се и развити пазара за периода от 2013 до 2016 г. (Bouri et al., 2017). Те прилагат динамично моделиране на условната корелация (DCC-GARCH), за да проверят дали Bitcoin може да действа като хедж срещу глобалната несигурност. Резултатите показват, че Bitcoin демонстрира диверсификационни свойства и значителна роля като хедж инструмент спрямо

несигурността. Подобни заключения правят Selmi et al. (2018), като анализират ежедневни данни от 2010 до 2017 г. и сравняват реакциите на цените на Bitcoin и златото към шокове в цените на петрола (Selmi et al., 2018). Резултатите им сочат, че и двата актива функционират успешно като хедж и диверсификатор на движенията в цените на петрола.

От друга страна, Klein et al. (2018) откриват положителна зависимост между спадовете на фондовия пазар в САЩ и повишената възвръщаемост на Bitcoin, анализирайки данни от 2011 до 2017 г. (Klein et al., 2018). Това противоречи на възможността Bitcoin да се използва като хедж срещу пазарния риск. Kliber et al. (2019) също отбелязват противоречия, като установяват, че хеджиращите способности на Bitcoin варират значително в зависимост от конкретната криптовалутна борса (Kliber et al., 2019). Те анализират шест международни борси за периода 2015-2018 г.

По-нови изследвания, като тези на Liu & Tsyvinski (2018), разглеждат потенциала на криптопазара като източник на финансова стабилност при несигурност (Liu & Tsyvinski, 2018). Те разглеждат криптоактивите като специфичен клас активи, които могат да допринесат за намаляване на риска, особено когато традиционните пазари са засегнати от висока волатилност. White et al. (2020) също посочват в своето изследване, че е важно да се проучи по-задълбочено връзката между възвръщаемостта на криптовалутите и традиционните активи в периоди на несигурност (White et al., 2020).

Fang et al. (2019) анализират ефекта на EPU върху дългосрочната волатилност при Bitcoin, акции, стоки и облигации, използвайки месечни данни за периода от януари 2001 до декември 2018 г. (Fang et al., 2019). Те прилагат моделиране чрез динамични условни корелации (DCC). Резултатите показват наличие на значимо положително влияние на EPU върху волатилността при първите три класа активи, но не и при облигациите. Открито е също така значително отрицателно въздействие върху корелацията между Bitcoin и облигациите, и положително влияние върху корелацията на Bitcoin с акции и стоки.

Въпреки обширната литература, която подкрепя способността на Bitcoin да действа като хеджиращ актив срещу несигурности и рискове, това свойство не е еднозначно прието от други изследователи, които го разглеждат от различна перспектива. В този контекст, Klein et al. (2018) представят доказателства за положителна връзка между Bitcoin и пазарните спадове, което по същество подкопава хеджиращите му способности (Klein et al., 2018). В научното изследване на Kliber et al. (2019) хеджиращите способности на Bitcoin зависят от местоположението на борсата, където се извършва търговията (Kliber et al., 2019).

В друго изследване, Al-Khazali et al. (2018) анализират въздействието на положителни и отрицателни макроикономически събития върху златото и Bitcoin (Al-Khazali et al., 2018). Резултатите показват, че златото реагира систематично на такива събития, съответстващи на ролята му като актив -

убежище. В контраст, Bitcoin не реагира по сходен начин и не изпълнява същата роля като златото. В този контекст, Shahzad et al. (2020 г.) установяват, че ефективността на хеджирането, базирано на злато, обикновено е по-висока в сравнение с Bitcoin (Shahzad et al., 2019). Те посочват, че икономическата и политическа несигурност в Съединените щати и Япония има негативно въздействие върху пазара на Bitcoin, докато в Китай ситуацията е благоприятна. В друго изследване, Liu et al. (2019) установяват, че Bitcoin и златото не могат добре да хеджират риска от икономическата и политическа несигурност на САЩ (Liu et al., 2019).

Matkovskyy и Jalan (2019) считат, че инвеститорите, които не желаят да поемат риск, особено по време на кризисни периоди, предпочитат да се въздържат от инвестиране в Bitcoin (Matkovskyy & Jalan, 2019). Те изследват въздействието на EPU върху връзката между Bitcoin и конвенционалните финансови пазари. Резултатите от техните изследвания показват, че разликата във волатилността между Bitcoin и конвенционалните пазари обикновено е по-голяма от разликата във волатилността, наблюдавана между самия конвенционален пазар. Освен това, анализът на моделите на волатилност показва многостранна тенденция, която обхваща значителен период и завършва през декември 2017 г., отбелязана със скок на цените след въвеждането на фючърсите върху Bitcoin. Резултатите от изследванията показват, че EPU проявява несиметрични ефекти върху избраните конвенционални активи.

Aysan et al. (2019) отбелязват, че несигурността във връзка с търговската политика може да има съществено влияние върху възвръщаемостта на Bitcoin и да премахне изцяло неговите хеджиращи способности (Aysan et al., 2019). В тази връзка, Su et al. (2020) установяват, че Bitcoin не винаги може да бъде използван като инструмент за хеджиране, което подчертава по-слабите му хеджиращи способности (Su et al., 2020).

Скептични резултати са докладвани и от Smales (2019), който не открива стабилни доказателства, че Bitcoin представлява надеждно убежище от шокове на финансовите пазари (Smales, 2019). Неговото изследване обхваща 9 глобални пазара за периода 2015-2018 г. и използва DCC и VAR модели. Подобни заключения правят Guesmi et al. (2019), прилагайки няколко иконометрични подхода, включително динамично копулиране, за да тестват хеджиращите свойства на Bitcoin (Guesmi et al., 2019). Те не откриват стабилни доказателства, че Bitcoin е ефективен хедж срещу шокове на финансовите пазари.

Corbet et al. (2018) оценяват дребномащабните и екстремни ценови движения при Bitcoin чрез прилагане на CAViaR модели и метода Peaks Over Threshold (POT) (Corbet et al., 2018). Техните резултати също поставят под въпрос полезността на Bitcoin като хедж срещу екстремни събития.

Част от причините за противоречивите резултати може да се търсят в различните методологии и извадки на данните, както и в еволюцията на самия криптопазар през последните години. По-ранните изследвания като

тези на Bouri et al. (2017) разглеждат период, когато Bitcoin все още не е навлязъл силно в главната финансова система (Bouri et al., 2017). По-късните анализи обхващат време, когато връзките му с традиционните пазари вече са по-силни.

От друга страна, наскоро все повече изследователи разглеждат и положителните ефекти на криптопазара върху традиционните активи. Според Baur et al. 2018, включването на Bitcoin повишава диверсификацията и намалява екстремните рискове на комбинирани портфейли (Baur et al., 2018).

Заключение

Изследванията върху ролята на Bitcoin и другите основни криптовалути като потенциални хеджове и активи-убежища срещу икономическа и политическа несигурност показват противоречиви резултати.

От една страна, част от проучванията, използващи различни иконометрични подходи, откриват данни в подкрепа на тази хипотеза. Те установяват, че показатели като индекса EPU и цените на петрола и златото оказват статистически значимо въздействие върху цената и волатилността на Bitcoin. Това предполага негов потенциал като стабилизиращ и диверсифициращ актив. От друга страна, нарастващият брой проучвания докладват и противоположни резултати. Те не откриват убедителни данни, че Bitcoin е надеждно убежище от пазарни шокове и икономическа несигурност. Някои откриват дори положителна корелация с традиционните активи, което противоречи на възможността му да хеджира риск.

Поради тези противоречия, в академичните среди все още липсва категоричен консенсус дали Bitcoin и другите основни криптовалути могат да се превърнат в надеждни и стабилни активи-убежища при икономическа несигурност. За по-окончателни и еднозначни заключения са необходими още мащабни емпирични изследвания с разнообразни данни, периоди на наблюдение и прилагани методологии.

Използвани източници

- Al-Khazali, O., Bouri, E., & Roubaud, D. (2018). The impact of positive and negative macroeconomic news surprises: Gold versus Bitcoin. *Economics Bulletin*, 38(1).
- Aysan, A. F., Demir, E., Gozgor, G., & Lau, C. K. M. (2019). Effects of the geopolitical risks on Bitcoin returns and volatility. *Research in International Business and Finance*, 47. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2018.09.011>
- Baur, D. G., Dimpfl, T., & Kuck, K. (2018). Bitcoin, gold and the US dollar – A replication and extension. *Finance Research Letters*, 25. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2017.10.012>
- Bouri, E., Gupta, R., Tiwari, A. K., & Roubaud, D. (2017). Does Bitcoin hedge global uncertainty? Evidence from wavelet-based quantile-in-quantile regressions. *Finance Research Letters*, 23. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2017.02.009>
- Corbet, S., Lucey, B., & Yarovaya, L. (2018). Datestamping the Bitcoin and Ethereum bubbles. *Finance Research Letters*, 26. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2017.12.006>

- Demir, E., Gozgor, G., Lau, C. K. M., & Vigne, S. A. (2018). Does economic policy uncertainty predict the Bitcoin returns? An empirical investigation. *Finance Research Letters*, 26. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.01.005>
- Fang, L., Bouri, E., Gupta, R., & Roubaud, D. (2019). Does global economic uncertainty matter for the volatility and hedging effectiveness of Bitcoin? *International Review of Financial Analysis*, 61. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2018.12.010>
- Guesmi, K., Saadi, S., Abid, I., & Ftiti, Z. (2019). Portfolio diversification with virtual currency: Evidence from bitcoin. *International Review of Financial Analysis*, 63. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2018.03.004>
- Klein, T., Pham Thu, H., & Walther, T. (2018). Bitcoin is not the New Gold – A comparison of volatility, correlation, and portfolio performance. *International Review of Financial Analysis*, 59. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2018.07.010>
- Kliber, A., Marszałek, P., Musiałkowska, I., & Świerczyńska, K. (2019). Bitcoin: Safe haven, hedge or diversifier? Perception of bitcoin in the context of a country's economic situation — A stochastic volatility approach. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 524. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.04.145>
- Liu, Y., & Tsyvinski, A. (2018). Risks and Returns of Cryptocurrency. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3226952>
- Liu, Y., Tsyvinski, A., Wu, X., Thank, W., Borri, N., Brunnermeier, M., Daniel, K., He, Z., Karolyi, A., Kwan, A., Li, Y., Roussanov, N., Sheng, J., Sockin, M., & Wachter, J. (2019). NBER WORKING PAPER SERIES COMMON RISK FACTORS IN CRYPTOCURRENCY Common Risk Factors in Cryptocurrency. *NBER Working Paper*.
- Matkovskyy, R., & Jalan, A. (2019). From financial markets to Bitcoin markets: A fresh look at the contagion effect. *Finance Research Letters*, 31. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.04.007>
- Panagiotidis, T., Stengos, T., & Vravosinos, O. (2020). A Principal Component-Guided Sparse Regression Approach for the Determination of Bitcoin Returns. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3510816>
- Selmi, R., Mensi, W., Hammoudeh, S., & Bouoiyour, J. (2018). Is Bitcoin a hedge, a safe haven or a diversifier for oil price movements? A comparison with gold. *Energy Economics*, 74. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.07.007>
- Shahzad, S. J. H., Bouri, E., Roubaud, D., Kristoufek, L., & Lucey, B. (2019). Is Bitcoin a better safe-haven investment than gold and commodities? *International Review of Financial Analysis*, 63. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2019.01.002>
- Smales, L. A. (2019). Bitcoin as a safe haven: Is it even worth considering? *Finance Research Letters*, 30. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.11.002>
- Sovbetov, Y., & Sovbetov, Y. (2018). Factors Influencing Cryptocurrency Prices: Evidence from Bitcoin, Ethereum, Dash, Litecoin, and Monero *Journal of Economics and Financial Analysis*, 2(2).
- Su, C. W., Qin, M., Tao, R., & Umar, M. (2020). Financial implications of fourth industrial revolution: Can bitcoin improve prospects of energy investment? *Technological Forecasting and Social Change*, 158. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120178>
- White, R., Marinakis, Y., Islam, N., & Walsh, S. (2020). Is Bitcoin a currency, a technology-based product, or something else? *Technological Forecasting and Social Change*, 151. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.119877>
- Xia, P., Wang, H., Zhang, B., Ji, R., Gao, B., Wu, L., Luo, X., & Xu, G. (2020). Characterizing cryptocurrency exchange scams. *Computers and Security*, 98. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2020.101993>

ДЕСЕТИЛЕНИЕ СЛЕД ЕВРОПЕЙСКАТА ДЪЛГОВА КРИЗА – РЕФОРМИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

Гл. ас. д-р Цветан Павлов¹

Резюме: Целта на доклада е да систематизират най-значимите мерки на европейските институции, спомогнали за овладяване на дълговата криза (2010 ~ 2015), и да се очертаят консенсусните в литературата критики и препоръки за допълнителни действия. Първоначално се търсят причините, довели до уязвимостта на паричния съюз и съответно необходимите структурни реформи. На тази основа се извършва паралел с предприетите мерки и оценява ефективността им по отстраняване на макроикономическите дисбаланси и слабости в дизайна на еврозоната. Установява се предпазливост и нежелание за тежки решения: мерките по-скоро са следвали събитията и до по-мащабни предложения за реформи се стига едва, след като кризата се превръща в екзистенциална за еврозоната. Постигнат е сериозен прогрес, но също така някои от ключовите реформи все още не са приключили. Като най-успешни мерки, довели до успокоение на пазарите, се извеждат програмите за Директни парични трансакции (ОМТ) и Европейският механизъм за стабилност (ESM), заедно с количествените улеснения от страна на ЕЦБ.

Ключови думи: европейска дългова криза, еврокриза, ЕЦБ, еврозона, структурни реформи

JEL: G01, G12, G18, G28

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.11>

A DECADE AFTER THE EUROPEAN DEBT CRISIS - REFORMS AND CHALLENGES

Head Assist. Prof. Tsvetan Pavlov, PhD

Abstract: *The aim of the report is to systematize the most significant measures of the European institutions that helped to contain the debt crisis (2010~2015) and to outline the literature's consensus critiques and recommendations for further action. The paper initially seeks to identify the causes that led to the vulnerability of the monetary union and hence the necessary structural reforms. On this basis, a comparison is made with the implemented measures and an assessment is performed of their effectiveness in addressing macroeconomic imbalances and weaknesses in the design of the euro area. Caution and reluctance to take tough decisions are found: measures have tended to follow events, and larger-scale reform proposals are reached only after the crisis has become existential for the euro area. Significant progress has been made, but also some of the key reforms are still pending. The Outright Monetary Transactions (OMT) programme and the European Stability Mechanism (ESM), together with quantitative easing by the ECB, are singled out as the most successful measures that have calmed markets.*

Key words: *European debt crisis, euro crisis, ECB, eurozone, structural reforms*

JEL: G01, G12, G18, G28

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.11>

---

¹ ts.pavlov@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Въвеждането на еврото и съответно провеждането на единна, наднационална парична политика от страна на ЕЦБ, може да се категоризира като едно от най-значимите постижения на европейската икономическа интеграция. В същото време обаче при първото по-сериозно предизвикателство в лицето на глобалната финансова криза от 2008 г. започнаха да се очертават значителни икономически и финансови дисбаланси в еврозоната, дори и слабости в институционалния ѝ дизайн. Това доведе до разразяването на т.н. европейска дългова криза или още еврокриза, започнала около 2010 г. и продължила повече от пет години. Последниците от тази криза имаха значими икономически и социални ефекти, довели до ерозия на доверието в Еврозоната. За да се противопостави на страховете за еврото и евентуална неплатежоспособност на периферните страни, европейските институции, начело с ЕЦБ, предприеха редица мерки и реформи. Настоящият доклад цели да направи преглед на тези инициативи, постигнатият до момента напредък и резултати от тяхното прилагане. За да се прецени до колко са навременни и успешни тези мерки, в доклада първо се резюмират причините за еврокризата и ефектите, които следва да бъдат постигнати от тях.

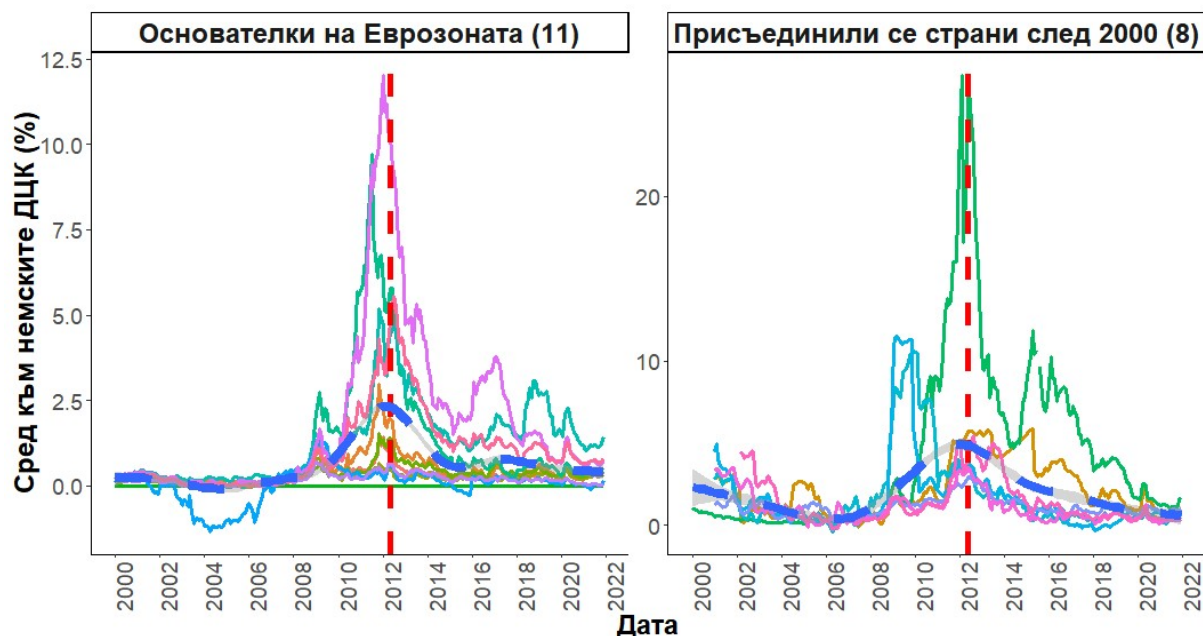
2. Дисбаланси, довели до дълговата криза в еврозоната

Първите години след формирането на еврозоната през 1999 г., макроикономическите показатели на страните-членки и динамика на финансовите пазари оставят впечатление за един успешен и добре конструиран проект. Обвързаността в Еврозоната се подобрява чрез значимо увеличение на преките инвестиции и междубанковото кредитиране от по-богатото „ядро“ към периферните страни. Олицетворение на очертаващото се добро развитие в интеграцията илюстрират лихвените проценти и премии по държавните облигации. Те намаляват чувствително и се доближават до тези на бенчмарка - немските ценни книжа (виж. Фиг. 1). Очевидно в този период инвеститорите пренебрегват индивидуалните специфики и рискове, приемайки, че дългът на отделните страни е негласно с общи за общността гаранции.

Макар и да е комплексно явление, в литературата съществува вече широко подкрепена теза какъв тип бе еврокризата и какви са причините за нея. Според този консенсус (Baldwin et al., 2015) основната предпоставка за кризата са дисбалансите в платежните баланси на периферните страни и последвалото „внезапно спиране“ (sudden stop).

Феноменът внезапно спиране (Calvo, 1998) се характеризира с бързо прекъсване на потока от външни капитали в страни с отрицателни текущи сметки, зависими от чуждестранното кредитиране за финансирането му. Подобни кризи водят до значителен дистрес на вътрешното производство и потребление, както и намаление на цените на активите. Редукцията в цена на дълга в периферните страни стимулира кредитирането в частния сектор, повишава ливъриджа на местните банки, както и спомага за формирането на

дефицити по текущата сметка. Външни капитали са инвестирани основно към имотния пазар на Португалия, Гърция, Испания и Ирландия, както и за публични проекти. Тези непродуктивни инвестиции са неспособни да балансират в последствие текущата сметка и правят страните уязвими при пресъхване на външното финансиране.

*Фигура. 1. Успокоение на дълговите пазари настъпва една след изказването на Марио Драги (20.06.2012 г., вертикална червена линия)
Източник: изчисления и визуализация на автора по данни от ЕЦБ (data.ecb.europa.eu, дългосрочен лихвен процент за целите на конвергенцията - 10-годишен матуритет)*

Baldwin et al. (2015) извеждат няколко фактора, специфични за страните в Еврозоната, усилващи кризата от тип „внезапно спиране“. Първият е обстоятелството, че към онзи момент липсва пълноценен кредитор от последна инстанция, който да осигури спокойствие чрез покупки на проблемните активи и поддържа лихвени на устойчиви нива. Растящите рискови премии водят до по-високи лихвени разходи, влошаване на бюджетното салдо и ниво на дълга. По този начин обективно си подхранва необходимостта от допълнително увеличение на рисковата премия, т.е. при липса на кредитор от последна инстанция, дори и малък шок може да доведе до дългова спирала. Вторият усилващ фактор е невъзможността засегнатите страни да използват девалвиране на местната валута. Друга особеност е важноста на банковото кредитиране като канал за финансиране в Еврозоната и силните връзки между правителствата и банките. Правителствения дълг бе притежание основно на местните банки, оттук намалението в цената на облигациите им повлия значително негативно. Зависимостта обаче е двояка – т.н. „цикъл на обреченост“ (doom loop). Размерът на водещите банки като

съотношение към БВП при повечето страни е внушителен. Поради това правителствата се оказаха принудени да им окажат подкрепа, утежила бюджетната им позиция. Най-силно изразено това бе в Ирландия и Кипър. Като цяло проблемите с капиталовата база и финансирането на банките в периферните страни водят до по-осезаемо намаление на инвестициите и икономиката активност. На последно място Baldwin et al. (2015) изтъкват слабата гъвкавост на пазарите на производствени фактори и институционната слабост при управлението на кризи.

Следователно европейската дългова криза не е типична рецесия или криза, причинена от едно форсмажорно събитие, а резултат на трупани повече от десетилетие дисбаланси и напрежение в Евророната.

3. Кратък преглед на предприетите реформи и инициативи за укрепване на устойчивостта еврозоната

От дистанцията на времето е ясно, че инвесторите са очаквали единни действия и комплекси реформи (фискални, монетарни и организационни), чрез които да се преодолеят структурните причини за кризата (вж. табл.1). Първоначалният фокус на институциите е насочен към най-належащия въпрос – как да се осигури финансова помощ на затруднените страни. Първите договорени схеми са временни (EFSF - 2010 и EFSM - 2011), които по-късно са заместени от безсрочния Европейски механизъм за стабилност (ESM - 2012). В основата си тези механизми създават организация, която главно чрез емисия на дългови инструменти набира средства, които впоследствие отпуска на нуждаещите се страни. ESM е учреден като междуправителствена организация, разполагаща с 80.5 млрд. евро внесен от членовете капитал и 624,3 млрд. евро в ангажиран капитал с възможност за поискване (www.esm.europa.eu). Тези гаранции позволяват ESM да притежава висок кредитен рейтинг и да набира средства от пазарите на атрактивни нива. В допълнение постигнатата правната рамка и ясните критерии за отпускане на помощ превръщат ESM в солиден инструмент за поддържане на финансовата стабилност на еврозоната. Като критика може да се изтъкне фиксираният максимален капацитет за отпускане на кредити от 500 млрд. евро, които при систематична криза може да се окаже недостатъчен, както и необходимостта от единодушно одобрение от страните при отпускане на помощ (Tabellini, 2016, стр. 121). По други слабости на механизма се работи активно: след приетото споразумение за изменение на Договора за ESM през 2021 г. се предвижда той да увеличи функционалните си задачи и подбори координацията с Комисията и най-вече с банковия надзор. Именно засилването на банковия надзор е в основата на друга централна реформа – създаването на банков съюз. Генералната цел на съюза е да се прекъсне „цикъл на обреченост“ между банките и държавите чрез уеднаквяването на нормативната уредба и прехвърлянето на надзора от национално към наднацио-

нално ниво. Създаването на банковия съюз е добре прието както в литературата, така от инвеститорите, като средство за редуциране на систематичния риск в еврозоната. Все още обаче част от предвидените инициативи в обхвата на банковия съюз не са приключени, т.е. банковият съюз все още не е напълно завършен.

Таблица. 1 Систематизация на причините за еврокризата и предприетите основни реформи за справянето с нея

Структурни причини за кризата	Предприети мерки	Консенсусни препоръки за допълнителни мерки
<ul style="list-style-type: none"> • Макроикономически дисбаланси: <ul style="list-style-type: none"> - дивергенция между развитието на северните и южните страни; - дисбаланси по платежните баланси. • Липса на ясно разделение между индивидуалния за страната и общия за еврозоната риск; • Ограничени правомощия/програми на ЕЦБ; • Фрагментирано финансово регулиране; • Липса на координация при фискалната политика на страните-членки. 	<ul style="list-style-type: none"> • Планове за реформи на Икономическия и паричен съюз: <ul style="list-style-type: none"> - №1: „Към истински икономически и паричен съюз“ (2012 – 2015); - №2: „Доклад на петимата председатели“(2015 –2025). Водещи реформи: <ul style="list-style-type: none"> - Европейският механизъм за стабилност (ESM); - Програмата за директни парични трансакции (ОМТ); - По-строг контрол върху фискалната политика на членовете на еврозоната; - (частичен) Банков съюз. 	<ul style="list-style-type: none"> • Дългосрочно прекъсване на „цикъла на обреченост“ между банките и техните държави; • Изчистване на проблема с наследените дългове; • Координиране на фискалната политика на ниво еврозона, като същевременно се затяга дисциплината на национално ниво; • Ускоряване на структурните реформи за по-добро функциониране на паричния съюз; • Завършване на банковия съюз

Източник: Обобщение на автора по Copelovitch et al. (2016) и Baldwin и Giavazzi (2016) с добавки.

В отговор на заформящата се криза, ЕЦБ предприема през 2011 г. операции по дългосрочно финансиране (LTRO) като кредитор от последна инстанция. Банките в периферните страни използват средствата основно да закупват местни облигации, което прави системата още по-податлива на „самозахранващата се дългова спирала“ при увеличение на лихвените спредове. Усложняването на ситуацията принуждава ЕЦБ през 2012 г. да обяви програмата за директни парични трансакции (ОМТ): преки покупки на държавни облигации (при изпълнение на определени условия) на вторичния пазар. Acharya et al. (2016) отбелязват, че ОМТ се доказва като силен стабилизационен инструмент, довел до увеличение на цените на държавните облигации в еврозоната и трайно успокоение на пазарите, тъй като чрез него ЕЦБ заявява готовността си да бъде купувач от последна инстанция. Важно е да се отбележи, че ОМТ все още не е прилагана в действие.

На фискалния фронт също се реализираха реформи чрез ревизии и подсилване на Пакта за стабилност и растеж. Това са се законодателни мерки за по-строг макроикономически надзор и намаляване на публичните дефицити (т.н. Six-pack, 2011), допълнителна координация и надзор на бюджетните процеси за всички членове на еврозоната (Two-pack, 2013), както и налагане на конкретни изисквания по отношение на бюджетните политики на страните, подписали „Фискалния пакт“ (в сила от 2013 г.). Тези правни регулации се очертават като сложна и трудно приложима на практика система от правила и отчетност. Определено са стъпки в правилната посока, но далеч от гъвкавостта на един пълноценен фискален съюз.

4. Заключение

Краткият преглед в настоящия доклад позволява да се направят следните обобщения:

Първо, еврокризата е причинена от „внезапно спиране“. Негативните ефекти са усилены от първоначалния дизайн на еврозоната, следствие на което кризата прераства в дългова. Най-силно засегнати не са страните, имащи най-голяма задлъжнялост (с изключение на Гърция), а тези, поддържали най-големи отрицателни текущи сметки (Johnston et al., 2014).

Второ, хронологичният паралел между обявените реформи и динамиката на дълговите пазари показва, че едва след обявяването на ОМТ и ESM през 2012 г. настъпва по-осезаемо успокоение на пазарите.

Трето, част от предприетите реформи все още не са завършени. Самият факт, че целите на „Доклада на петимата председатели“ (2015–2025) частично се припокриват с предходния план за укрепване на паричния съюз е красноречив показател, колко е трудно достигането на консенсус за провеждане на структурни реформи в рамките на еврозоната и ЕС.

Четвърто, като основно предизвикателство се очертава изработването на работещ механизъм, регламентиращ както индивидуалните отговорности на страните, така и общите гаранции, които те получават в рамките на еврозоната.

Използвани източници

- Acharya, V., Pierret, D., & Steffen, S. (2016). Lender of last resort versus buyer of last resort: The impact of the European Central Bank actions on the bank-sovereign nexus (No. 16-019). ZEW Discussion Papers.
- Baldwin, R. E., & Giavazzi, F. (Eds.) (2016), How to fix Europe's monetary union: Views of leading economists, CEPR Press: London. A VoxEU.org eBook.
- Baldwin, R., Beck, T., Bénassy-Quéré, A., Blanchard, O., Corsetti, G., de Grauwe, P., . . . di Mauro, B. W. (2015). Rebooting the Eurozone: Step 1—Agreeing a crisis narrative, CEPR Policy Insight, 85.
- Calvo, G. A. (1998). Capital flows and capital-market crises: the simple economics of sudden stops. *Journal of applied Economics*, 1(1), 35-54.

- Copelovitch, M., Frieden, J., & Walter, S. (2016). The Political Economy of the Euro Crisis. *Comparative Political Studies*, 49(7), 811-840.
<https://doi.org/10.1177/0010414016633227>
- Johnston, A., Hancké, B., & Pant, S. (2014). Comparative Institutional Advantage in the European Sovereign Debt Crisis. *Comparative Political Studies*, 47(13), 1771-1800.
<https://doi.org/10.1177/0010414013516917>
- Tabellini, G. (2016). Building common fiscal policy in the Eurozone. How to fix Europe's monetary union. In Baldwin, R. E., & Giavazzi, F. (Eds.) (2016), *How to fix Europe's monetary union: Views of leading economists* (pp. 119 – 131), CEPR Press: London.
www.esm.europa.eu
data.ecb.europa.eu

ФИНАНСОВА АВТОНОМНОСТ НА ОБЩИНИТЕ ОТ СЕВЕРОЗАПАДНИЯ РАЙОН НА ПЛАНИРАНЕ В УСЛОВИЯТА НА COVID-19

Ас. д-р Ангел Ангелов¹

Резюме: *Настоящото изследване е насочено към оценка на степента на фискална децентрализация на местните власти в Северозападна България. За целта в изследването се анализира динамиката на финансовата автономност на 51 от общо 265 общини в Република България за периода от 2018 до 2022 година. По този начин могат да се открият и ефектите, които поражда пандемичната ситуация върху бюджетните политики на местните власти.*

Ключови думи: *финансова автономност, фискална децентрализация, местни власти*

JEL: H77, H71, H72, H61, E62

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.12>

FINANCIAL AUTONOMY OF THE MUNICIPALITIES OF THE NORTHWESTERN BULGARIA IN THE CONDITIONS OF COVID-19

Assist. Prof. Angel Angelov, PhD

Abstract: *The present study is aimed at assessing the degree of fiscal decentralization of local authorities in Northwestern Bulgaria. For this purpose, the study analyzes the dynamics of the financial autonomy of 51 out of 265 municipalities in the Republic of Bulgaria for the period from 2018 to 2022. In this way, the effects of the pandemic situation on the budgetary policies of local authorities can also be highlighted.*

Key words: *financial autonomy, fiscal decentralization, local government*

JEL: H77, H71, H72, H61, E62

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.12>

1. Въведение

Един от основните въпроси, който е обект на сериозни дебати в научната литература и в управленската практика, е до каква степен местните власти трябва да разполагат с по-големи възможности за генериране на достатъчни по размер приходи, респ. дали тези приходи са достатъчни за покриване на извършваните разходи. Това предопределя нивата на фискална децентрализация при управлението на публичните финанси. *Обект на настоящото изследване* е финансовата автономност на общините в Република

---

¹ angelov@unwe.bg, Университет за национално и световно стопанство – София, България

България, а *предмет на изследването* – анализ на динамиката на тази независимост в рамките на общините в Северозападния район на планиране в условията на пандемията COVID-19. *Целта на изследването* е да се установи доколко общините в Северозападна България успяват да бъдат независими при управлението на своите бюджети и дали пандемията има негативно отражение върху тяхната финансова автономност.

2. Финансовата автономност като елемент на фискалната децентрализация

Финансовата литература извежда на преден план необходимостта от задълбочено изследване на процесите на децентрализация в публичния сектор. Основният фокус е в това да се проследи дали националните правителства показват воля и готовност да предоставят по-големи възможности на местните органи на публична власт. Aristovnik (2012) определя финансовата автономност като основна част на процеса на фискална децентрализация. Тази автономност трябва да е насочена не само по адрес на отговорностите на местните власти, но и по отношение на това да могат да набавят необходим ресурс, чрез който да финансират доставката на блага, и най-вече на публични блага с местен характер. Калчева (2019) подчертава, че финансово независимите общини по-успешно задоволяват потребностите на своето население, както и са по-конкурентни спрямо останалите местни структури. На пръв поглед, националните правителства декларират готовност за по-висока степен на независимост на местните власти, но по-задълбочени анализи показва, че в действителност обстоятелствата са по-различни. Практиката, която се прилага в България, не е по-различна. Въпреки че политиката по фискална децентрализация стартира осезаемо в началото на XXI век, в началото на второто десетилетие трудно може да се отчетат по-сериозни промени в самостоятелността на общините. Ненкова и Ангелов (2019) показват, че в определени периоди се наблюдават минимални подобрения по отношение на децентрализацията на публичния сектор, но общините в България продължават да са силно зависими от централната власт и предоставените им трансфери.

Фискалната децентрализация може да се разгледа в две направления: като приходна и разходна децентрализация. Първото направление показва доколко местните органи са независими при управлението на приходната страна на своя бюджет, в т.ч. дали могат да осигурят достатъчни по размер данъчни и неданъчни приходи (уравнение 1). Разходната децентрализация може да се разгледа във връзка с отговорностите, с които е натоварена местната власт, както и с това дали наличните на местно ниво бюджетни приходи са достатъчни за финансиране на разходите за местни дейности (уравнение 2). Именно тези направления са в основата на настоящото изследване и оценката за финансовата автономност се прави на база на следните показатели:

$$\text{Показател 1} = \frac{\text{Собствени приходи на местната власт}}{\text{Общи постъпления в местните бюджети}} \quad (1)$$

$$\text{Показател 2} = \frac{\text{Собствени приходи на местната власт}}{\text{Разходи за местни дейности}} \quad (2)$$

Колкото по-висока е стойността на показател 1, толкова по-автономна се счита дадена община. Колкото по-висока е стойността на показател 2, при това, ако стойността е над 100 %, толкова финансово самостоятелна е съответната община (Министерство на финансите, 2013). Показателите имат допълващо значение при анализа на независимостта на общините.

3. Оценка на финансовата автономност в общините в Северозападния район на планиране за периода 2018-2022 г.

Северозападният район на планиране обхваща 5 административни области (табл. 1), включващи 51 от 265 общини на територията на България. В същото време, това е най-слаборазвитият социално и икономически район в рамките на ЕС, който се характеризира с постоянно намаляване на населението и не случайно, въпреки че в административно отношение обхваща 1/5 от българските общини, по данни на НСИ на територията на района живее малко повече от 1/10 от българското население.

Таблица 1. Общини, попадащи в Северозападния район на планиране

Област					
	Монтана	Плевен	Видин	Враца	Ловеч
Община	Берковица	Белене	Белоградчик	Борован	Априлци
	Бойчиновци	Гулянци	Бойница	Бяла Слатина	Летница
	Брусарци	Долна Митрополия	Брегово	Враца	Ловеч
	Вълчедръм	Долни Дъбник	Видин	Козлодуй	Луковит
	Вършец	Искър	Грамада	Криводол	Тетевен
	Георги Дамяново	Кнежа	Димово	Мездра	Троян
	Лом	Левски	Кула	Мизия	Угърчин
	Медковец	Никопол	Макреш	Оряхово	Ябланица
	Монтана	Плевен	Ново село	Роман	
	Чипровци	Пордим	Ружинци	Хайредин	
	Якимово	Червен бряг	Чупрене		

Източник: НСИ, Национален регистър на населените места

Избраният период за оценка на степента на финансова автономност цели да обхване последните години преди настъпването на пандемията, както и първите години в условията на COVID-19. Според изследване на NALAS (2020), управлението на финансовите ресурси се оформя като най-сериозното предизвикателство в пандемията за местните власти в Югоизточна Европа. Целта на настоящия анализ е да установи именно влиянието на пандемията върху управлението на публичните финанси на местно ниво

в Северозападна България. За целите на оценката са използвани годишни данни на Министерство на финансите.

Голяма част от българските общини се характеризира с изключително ниска степен на финансовата автономност, измерена чрез дела на собствените приходи в общите бюджетни постъпления на местно ниво. По данни на Министерство на финансите, средните нива в страната на този показател намаляват от 36,65 % през 2018 г. до 29 % през 2022 г. Разбира се, тези числа не са валидни за всички общини, тъй като в някои български общини делът на местните приходоизточници достига 70-80 %. В другата крайност са по-малки общини, сред които и такива, които са позиционирани в Северозападния район. През 2018 г. общините в Северозападна България не могат да постигнат финансова самостоятелност над средната за страната. Общините Плевен (36,3 %), Троян (35 %), Монтана и Белене (31-32%), Враца, Кнежа и Козлодуй (30-31 %) се доближат до средните равнища. От големите общини в района, Видин и Ловеч отчитат по-ниско равнище на финансова самостоятелност (показателят е под 30 %). В общините Медковец (9,6 %), Борован (9,2 %), Ново село (9,1 %), Хайредин (8,2 %) и Ружинци (7,7 %) самостоятелността на местните власти е най-ограничена.

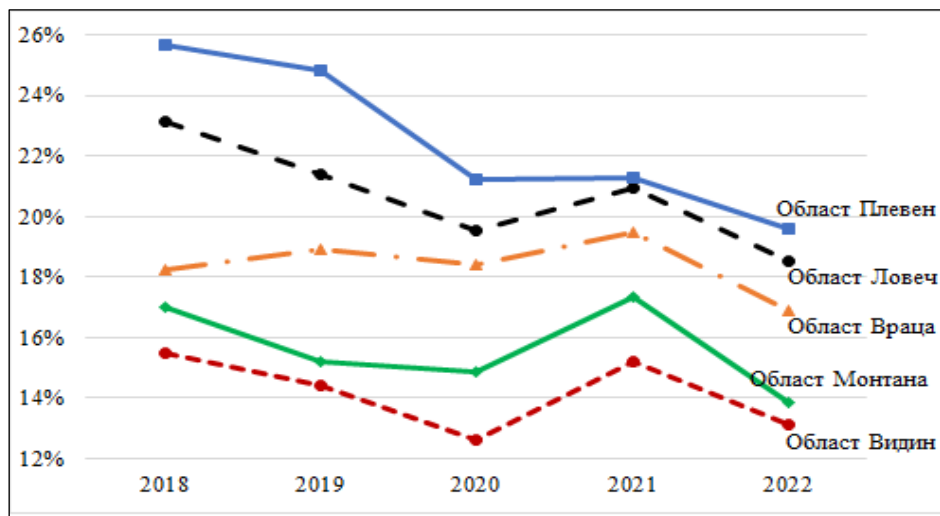
През 2019 г. единствено община Плевен постига по-голяма финансова автономност от средните равнища за България. Повечето общини, сред които и такива с по-висока финансова автономност в Северозападна България (Монтана, Кнежа, Белене), отбелязват спад в дела на собствените приходи. Община Козлодуй е една от малкото общини, които значително (над 4 п.п.) увеличават своята финансова независимост. През 2020 г. и 2021 г. общината се оформя като единствена на северозапад, която има автономност над средните нива в страната¹. През първата година на пандемията равнището на финансова автономност на местните власти в България спада средно с над 4 п.п. спрямо 2019 г., а в рамките на Северозападния район това намаление е 1,6 п.п. Около 28 % от общините в района повишават своята независимост от централната власт през 2020 г. спрямо година по-рано. Плевен, Искър, Белоградчик, Никопол, Грамада и Якимово повишават своята финансова зависимост с нива по-високи от увеличението средно за страната.

През 2022 г., с напредването на пандемията, финансовата автономност на местните власти на национално и регионално ниво продължава да намалява. Зависимостта на общините от държавните трансфери може да се обясни с доминирането на делегираните от държавата дейности за сметка на местните дейности. Спадът в дела на собствените приходи на национално ниво е със 7,6 п.п. спрямо 2018 г. и 5,9 п.п. спрямо предпандемичната 2019 г., както и с близо 2 п.п. спрямо началото на пандемията. В рамките на Северозападния район намалението през 2022 г. спрямо 2018 г. е 3,5 п.п., 2,5

---

¹ През 2021 г. и община Чипровци постига по-висока финансова автономност

п.п. спрямо 2019 г. и около 1 п.п. спрямо 2020 г. Както в началото на разглеждания период, така и в неговия край, нито една община на северозапад не постига по-високи нива на автономност от средните за страната. Над 10 п.п. е спадът в показателя за финансовата самостоятелност през 2022 г. спрямо 2018 г. в общините Чупрене, Белене и Монтана, като понижението е налице и спрямо 2020 г. Въпреки повишения дял на собствените приходи в общите постъпления в община Козлодуй до 2021 г., през 2022 г. дялът на собствените приходи се понижава с над 10 п.п. на годишна база. Общините Вълчедръм, Белене и Враца също отчитат голям спад през 2022 г. в сравнение с първите две години на пандемията.

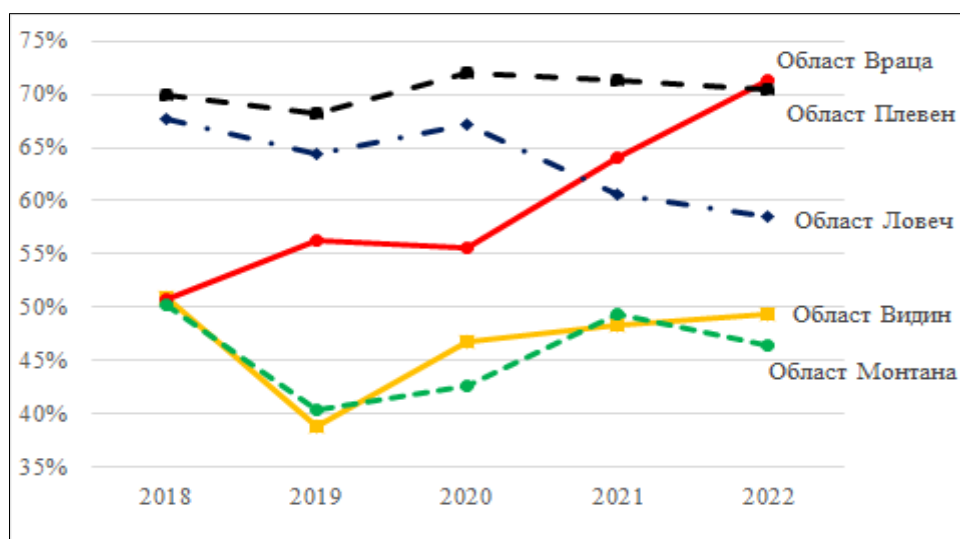

Фигура 1. Дял на собствените приходи в общите бюджетни постъпления на местните власти в Северозападния район на планиране (по области)
Източник: изчисления на автора по данни от Министерство на финансите

Значителен напредък в подобряване на своята финансова автономност в условията на COVID-19 се наблюдава при общините Пордим, Лом, Брегово и Георги Дамяново. През 2021 и 2022 г. близо 40 % от общините повишават своята автономност в сравнение с началото на пандемията. На фиг. 1 е представена динамиката на дела на собствените приходи в общите бюджетни постъпления, като данните са обединени по административни области. Резултатите показват, че се запазват разликите между областите по анализирания показател, като общините в област Плевен имат най-високи нива на финансова автономност, а тези в област Видин – най-ниски.

Силната финансова зависимост на българските общини се дължи на начина, по който са разпределени разходните отговорности. Затова е необходимо да се проследи до каква степен общините чрез собствените приходи покриват разходите си за местни дейности. Стоилова (2009) посочва, че съответствието между финансовите ресурси и разходните отговорности на общините е основна предпоставка за нивото на автономност. Собствените приходи на общините в България се формират преди всичко от местни данъци

и такси. Това предопределя още повече значимостта на измерител като степента на покритие на разходите за местни дейности. Българските общини изпитват затруднения да покрият дейностите с предимно местен характер. Средните стойности на показателя показват, че покритието е малко над 80 % и е относително балансирано дори в условията на пандемията, докато в Северозападния район не надвишават 60 %, което подкрепя изразеното вече становище за по-силно финансово зависимите общини в тази част на страната. В района могат да се посочат и общини, които покриват изцяло своите разходи за местни дейности (Плевен - за целия период, Видин, Искър и Бяла Слатина – в края на периода). Общинските финанси в България показват, че до 2020 г. ежегодно две или три от общините в Северозападния район не покриват повече от 1/5 от своите разходи за местни дейности с ресурса, събран на местно ниво. След появата на COVID-19 всички общини в района покриват поне 20 % от своите разходи. Динамиката на индикатора показва минимално повишение, както на национално ниво, така и в Северозападна България, но има и общини, при които собствените приходи на местно ниво се сриват осезаемо на фона на разходите за местни дейности (Априлци - 3 пъти, Летница, Левски, Вълчедръм, Медковец и Ружинци - 2 пъти).

Фигура 2. Покритие на разходите за местни дейности със собствени приходи в Северозападния район на планиране (по области)

Източник: изчисления на автора по данни от Министерство на финансите

От по-големите общини, макар Ловеч да беше посочена като община с по-ниска степен на финансова автономност съобразно първия показател, при втория показател стойностите са близки до средните за страната. Повечето от големите общини се доближават или надхвърлят средните нива за страната през разглеждания период от гледна точка на покритието на разходите за местни дейности. Единствената по-голяма община, чиито стойности през целия период са под средните, е Монтана, при това през 2022 г. е налице спад от около 10 п.п. спрямо първите години на пандемията. На фиг. 2

може да се види, че общините в област Монтана отчитат най-ниски средни стойности за покритието на разходите за местни дейности през 2022 г., докато общините в област Враца подобряват позициите си, като дори изпреварват през 2022 г. общините в област Плевен.

4. Заключение

Макар и стартирал преди около 20 години, процесът на фискална децентрализация в България показва, че общините продължават да са силно зависими от трансферите на централната власт. Това в още по-голяма степен се отнася за общините в Северозападния район. Пандемията допълнително влошава ситуацията с финансовата автономност на българските общини, но е нужно да се отчете, че негативите не са толкова силни в разглеждания в настоящото изследване район на планиране. В допълнение, финансовата автономност, измерена чрез дела на покритие на разходите за местни дейности, показва също добри позиции през последните години в Северозападна България. На този етап трудно може да се установи засилване на позициите на общините в района спрямо тези в останалите райони. Големите общини показват по-добри позиции, но това допълнително подчертава степента на диференциация. Подобряването на автономността изисква не само усилия от страна на местните власти, но и нов подход на вертикално структуриране на финансовите източници, в т.ч. с възможност местните власти да генерират по-големи по обем ресурси чрез нови приходоизточници с местен или със споделен характер.

Използвани източници

- Калчева, Д. (2019). Сравнителен анализ на общинските финанси в България и в Северна Македония. *Известия*(3), 234-251.
- Министерство на финансите. (2013). *Методика за оценка на финансовото състояние на общините*.
- Министерство на финансите. *Финансови показатели на общините*.
- Ненкова, П., Ангелов, А. (2019). Вертикален фискален дисбаланс в България за периода 2003-2017 г. *Диалог*, (3), 40-59.
- НСИ. *Национален регистър на населените места*.
- НСИ. *Население по области, общини, местоживееене и пол.*
- НСИ. *Национален регистър на населените места*.
- Стоилова, Д. (2009). Данъчните приходи в общинските бюджети – предпоставка за финансова автономност на местните власти. *Икономика и управление*, (3), 11-16.
- Aristovnik, A. (2012). Fiscal decentralization in Eastern Europe: a twenty-year perspective. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, (37E), 5-22.
- NALAS. (2020). *Survey: SEE Local Governments in Post COVID-19 Socio-Economic Recovery*.

АНАЛИЗ НА СТРУКТУРАТА НА СОБСТВЕНИЯ КАПИТАЛ В ЗАСТРАХОВАТЕЛНИЯ СЕКТОР

Д-р Беатрис Любенова¹

Резюме: Анализът на изпълнението на капиталовите изисквания и на факторните влияния за застрахователния сектор са на основата на официални статистически данни на Европейския орган за застраховане и професионално пенсионно осигуряване за 31 страни за периода 2017–2020 г. Основният критерий за избор на анализирания период за банковия и застрахователния сектор е, данните да са сравними и съпоставими и да позволяват както извършване на сравнителен анализ, така и генерализиране на изводите. Регулаторната рамка за застрахователния сектор Платежоспособност II поставя важен акцент върху управлението на риска, който произтича от дейността на застрахователните компании, но и отделя специално внимание на капиталовите изисквания и капиталовите резерви, които трябва да бъдат поддържани. Проследяването на динамиката на относителните дялове на отделните видове капитал дава основание да се обобщи, че през периода 2017–2020 г.

Установената промяна в разпределението на страните според относителния дял на капитала от първи ред в застрахователния им сектор е резултат от допускането на капитал от втори и капитал от трети ред в структурата на капиталовата база. Извършеният анализ потвърждава важността, която Платежоспособност II поставя върху качествени и количествени характеристики на капиталовите позиции, като се акцентира върху ролята, която има капиталът от първи ред относно устойчивостта на институциите спрямо рисковете от дейността им.

Ключови думи: собствен капитал, Платежоспособност II, капиталови изисквания, риск, относителен дял на капитала от първи ред

JEL: G22, G32, C10

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.13>

ANALYSIS OF EQUITY STRUCTURE IN THE INSURANCE SECTOR

Beatris Lyubanova, PhD

Abstract: The report analyzes the implementation of capital requirements for the insurance sector based on official statistical data of the European Insurance and Occupational Pensions Authority for 31 countries for the period 2017-2020. The main criterion for choosing the analyzed period is that the data are comparable and comparable and to allow both comparative analysis and generalization of conclusions. The regulatory framework for the insurance sector Solvency II places an important emphasis on the management of risk arising from the activities of insurance companies, but also pays special attention to the capital requirements and capital reserves that must be maintained. Tracking the dynamics of the

---

¹ beatris_lyubanova@abv.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

relative shares of individual types of capital gives reason to conclude that in the period 2017-2020 there is a tendency to increase the share of first-order capital.

The established change in the distribution of countries according to the relative share of Tier 1 capital in their insurance sector is the result of the admission of Tier 2 and Tier 3 capital in the structure of the capital base. The analysis carried out confirms the importance that Solvency II places on the qualitative and quantitative characteristics of capital positions, emphasizing the role that Tier 1 capital has on the resilience of institutions against the risks of their activity.

Key words: *equity, Solvency II, capital requirements, risk, relative share of Tier 1 capital*

JEL: G22, G32, C10

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.13>

1. Въведение

Капиталовите изисквания заемат важно място в регулаторните изисквания, които трябва да се спазват от застрахователния сектор. Регулаторната рамка Платежоспособност II акцентира върху качествените и количествените характеристики за приемливост на елементите на собствения капитал, а повишаването на капиталовите изисквания показва важността и значимостта на заздравяване на капиталовата база при разширяване на рисковете в застрахователния сектор. Регулаторната рамка за застрахователния сектор Платежоспособност II поставя важен акцент върху управлението на риска, който произтича от дейността на застрахователните компании, но и отделя специално внимание на капиталовите изисквания и капиталовите резерви, които трябва да бъдат поддържани (Prodanov, Slaveva, Stanimirov, & LyubenoVA, 2022). Целта на доклада е да се анализира структурата на капитала за застрахователния сектор. Изследването се базира на официални статистически данни на Европейския орган за застраховане и професионално пенсионно осигуряване (European Insurance and Occupational Pensions Authority) (EIOPA, н.д.) за 31 страни за периода 2017–2020 г., тъй като наличната информация за този период е сравнима и съпоставима.

2. Регулаторната рамка Платежоспособност II – ключови характеристики и особености

Развитието на финансовите пазари, внедряването на нови финансови инструменти, както и нарастването на съпътстващите им рискове са предпоставка за развитието на идеята за създаване на единни регулаторни стандарти за определяне на капиталовите изисквания за платежоспособност. С приемането на Директива 73/239/ЕЕС за направление общо застраховане и Директива 79/267/ЕЕС за направление животозастраховане се поставят основите за единни капиталови изисквания Платежоспособност в Европа. Целта от въвеждането на регулаторните изисквания е да бъдат установени реалистични минимални капиталови изисквания в застрахователния сектор чрез прилагането на единна методология. Основният акцент на регулатор-

ните принципи Платежоспособност се пада на техническите резерви и определянето на капиталовите инструменти, приемливи за собствени средства на застрахователните дружества на пазара. С течение на времето и констатираните резултати от прилагането на регулаторните изисквания се достига до извода, че техническите резерви не са достатъчен показател за установяване на минималните капиталови изисквания в застрахователния сектор. Това поражда необходимостта от преразглеждане на концепцията за определяне на водещата роля при определяне на минималните капиталови изисквания за платежоспособност в съответствие с икономическата конюнктура и развитието на финансовите пазари.

За разлика от регулаторната рамка Платежоспособност I, новите регулаторни изисквания Платежоспособност II акцентират върху постигането на стабилни капиталови изисквания, които се основават на регулаторни принципи за управление на риска. Ключова роля получава процесът на оценяване на риска, който трябва да обхваща всички потенциални рискове, на които са изложени дружествата от застрахователния сектор. Основната цел на новите регулаторни принципи Платежоспособност II е да определят финансовата възможност за изпълнение на задълженията в момента, в който стават изискуеми/предявени. Регулаторната рамка Платежоспособност II въвежда възможността за избор на подход при калкулиране на капиталовите изисквания за платежоспособност – стандартизиран подход и подход, основан на вътрешни модели. Изборът на подходящ подход за изчисленията е от ключово значение за точното определяне на техния рисков профил в съответствие с мащаба на дейността им. При разработването на регулаторната рамка Платежоспособност II е следвана концепцията за регулаторни изисквания на Базел II за банковия сектор, а именно въвеждането на трите стълба, които е необходимо да бъдат спазвани:

- Стълб 1 Количествени изисквания;
- Стълб 2 Качествени изисквания;
- Стълб 3 Прозрачност и оповестяване на информация.

В първия стълб на Платежоспособност II са разгледани количествените изисквания, които е необходимо да изпълнява всяка една застрахователна компания, която упражнява дейността си на територията на ЕС. Към него се отнасят установяването и анализирането на икономическия баланс, изчисляване на капиталовите изисквания за платежоспособност (MCR и SCR), както и последващо определяне на приемливите собствените средства на застрахователните компании. Основната цел на новите регулаторни изисквания е всички рискове, които подлежат на количествено измерване, да бъдат обхванати от капиталовите изисквания, приети с Платежоспособност II (Heep-Altiner, Drahs, Möller, & Weber, 2015, стр. 208).

Целта на Стълб 2 е да обхване няколко качествени характеристики, които да гарантират, че количествените изисквания са изчислени коректно.

Вторият стълб е съставен от два основни компонента - въвеждане и поддържане на система за управление на застрахователното дружество и риск мениджмънт, както и прилагането на надзорен преглед. За установяването на адекватни системи за управление и установяване на вътрешен контрол на системата се въвеждат четири ключови функции. Те са управление на риска, съответствие, вътрешен одит и актюерска функция. Целта от провеждането на надзорен преглед има за цел да установи, че застрахователната компания отговаря на изискванията, представени в Стълб 1 и Стълб 2 (Директива 2009/138/ЕО, 2009, стр. чл. 36).

Третият стълб на Платежоспособност II разглежда регулаторните изисквания за отчетност на застрахователните компании. Изискванията по Стълб 3 включват в себе си както количествени елементи, така и качествени характеристики за докладване от страна на застрахователните дружества на пазара. Въвеждат се два основни вида отчети – доклади за регулатора и доклади, обект на публично оповестяване, като Отчет за платежоспособност и финансовото състояние (SFCR) и Регулярен надзорен отчет (RSR), Отчет Собствена оценка на риска и платежоспособността (ORSA). Целта на тези доклади е да осигурят прозрачност на застрахователния пазар както на регулаторните органи, така и за обществото.

3. Анализ на структурата на собствения капитал

Капиталовата база за застрахователния сектор включва капитал от първи ред, капитал от втори ред и капитал от трети ред. Относителният дял на капитала от първи ред от капиталовата база в застрахователния сектор към 31 декември 2017 г. варира между 85,28% и 100%, като само в една страна застрахователните компании имат само капитал от първи ред, към 31 декември 2018 г. делът му е между 83,61% и 99,95%, към 31 декември 2019 г. е между 84,42% и 100%, към 31 декември 2020 г. варира между 84,2% и 99,81%, като в 25 страни той формира над 90% от капиталовата база.

Относителният дял на капитала от втори ред е от 0% до 14,71% към 31.12.2017 г., между 0,03% до 16,10% към 31 декември 2018 г., от 0% до 15,52% към 31 декември 2019 г. и от 0% до 15,69% към 31 декември 2020 г.

За периода 2017-2020 г. относителният дял на капитала от трети ред е с много малки относителни дялове, които в хронологичен ред са както следва: между 0% и 4,92%, между 0% и 5,93%, между 0% и 4,35% и между 0% и 4,55%, като до 1% дял на капитала от трети ред имат застрахователните компании в 25 страни. Анализът на динамиката на относителните дялове на отделните видове капитал дава основание да се обобщи, че през периода 2017–2020 г. се наблюдава тенденция към увеличаване дела на капитала от първи ред. Тази тенденция е в унисон с методологията Платежоспособност II, която отдава все по-голямо значение на качеството на активите и на капитала от първи ред.

Емпиричното разпределение на данните за застрахователния сектор според относителния дял на капитала от първи ред по години, представено чрез хистограми на разпределението, показва, че е налице динамика в разпределението им. През отделните години средната аритметична се колебае между 94,7% и 95,6%, като най-ниска е за 2020 г., а най-висока за 2017 г. На базата на средното квадратично отклонение е установена вариация в относителния дял на капитала от първи ред, която е най-голяма за 2020 г., а най-слаба е за 2017 (3,791%). За 2017 г. и 2018 г. са налице сходни разпределения, които могат да се определят като силно изразени ляво асиметрични разпределения, за които коефициентите на асиметрия са над -0,8. За 2019 г. настъпват макар и минимални изменения в разпределението на страните според относителния дял на капитала от първи ред от капиталовата база, но като цяло се запазва значителната лява отрицателна асиметрия, за 2020 г. промяната е в посока намаляване на броя на страните, които попадат в последната интервална група (Таблица 1).

Таблица 1. Характеристики на разпределението на държавите според относителния дял на капитала от първи ред в застрахователния сектор

Характеристики	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Средна аритметична величина (%)	95,6	95,1	95,0	94,7
Медиана (%)	96,0	95,1	95,4	94,7
Стандартно отклонение (%)	3,791	3,886	4,118	4,330
Коефициент на асиметрия	-0,8589	-0,9212	-0,8363	-0,7944
Коефициент на ексцес	0,1874	0,8782	0,1422	-0,0052

Източник: Изчисления на автора.

В резултат на извършения анализ на разпределението на страните според относителния дял на капитала от първи ред за застрахователния сектор с цел постигане на сравнимост и съпоставимост на резултатите отново е извършена групировка в интервали с ширина 5%, като се започва от 80% дял на капитала от първи ред и се достига до 100% относителен дял на капитала от първи ред, представени в Таблица 2. При разпределение на страните според относителния дял на капитала от първи ред в еднакви интервали ясно се вижда, че за всички анализирани години най-голям брой страни се установи за интервала над 95% до 100% относителен дял на капитала от първи ред в застрахователните им сектори. Същевременно се вижда, че през периода броят на страните в интервала над 95 % до 100% дял на капитала от първи ред намалява, като това означава, че застрахователните компании са се възползвали от възможността да увеличат дела на капитала от втори ред, както и да включат капитал от трети ред в капиталовата си база. Установената промяна в разпределението на страните според относителния дял на капитала от първи ред в застрахователния им сектор е резултат от допускането на капитал от втори и капитал от трети ред в структурата на капиталовата база.

Таблица 2. Разпределение на държавите според относителния дял на капитала от първи ред в застрахователния сектор от общия размер на собствения капитал

Относителен дял на капитала от първи ред в застрахователния сектор (%)	Държави (бр.)			
	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
над 80 до 85	-	1	1	1
над 85 до 90	3	2	4	4
над 90 до 95	7	12	8	11
над 95 до 100	21	16	18	15
Общо	31	31	31	31

Източник: Изчисления на автора.

4. Заключение

Извършеният анализ потвърждава важноста, която Платежоспособност II поставя върху качествените и количествените характеристики на капиталовите позиции, като се акцентира върху ролята, която има капиталът от първи ред относно устойчивостта на институциите спрямо рисковете от дейността им. Повишаването на капиталовите изисквания в регулаторната рамка показва значимостта на заздравяване на капиталовата база предвид разширяването на рисковете и спецификите в застрахователния сектор.

Използвани източници

ЕИОРА. (н.д.). (*European Insurance and Occupational Pensions Authority EIOPA*). Извлечено от (European Insurance and Occupational Pensions Authority): <https://www.eiopa.europa.eu/>

Heep-Altiner, Drahs, Möller, & Weber. (2015). *Finanzierung im (Schaden-) Versicherungsunternehmen - Schritt für Schritt zu den Finanzierungsanforderungen eines (Schaden-) Versicherungsunternehmens*. Karlsruhe, 2015: Verlag Versicherungswirtschaft.

Prodanov, S., Slaveva, K., Stanimirov, S., & Lyubenova, B. (2022). Empirical analysis of the determinants of non-life insurance consumption in Bulgaria since its accession to the European union. *Varazdin Development and Entrepreneurship Agency and University Nor*. Svishtov.

Директива 2009/138/ЕО, (November 2009 г.). Извлечено от иректива 2009/138/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 25 ноември 2009 година относно започването и упражняването на застрахователна и презастрахователна дейност (Платежоспособност II: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content>

ПОДОХОДНОТО ДАНЪЧНО ОБЛАГАНЕ НА ФИЗИЧЕСКИТЕ ЛИЦА – ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕНОСТИ

Д-р Димитър Ценов¹

Резюме: Българската данъчна система спада към този тип, който разчита основно на постъпления от косвени данъци. Преките данъци въпреки това, запазват своята важна роля, не само по отношение на фискалната функция, но също и по отношение на регулаторната и икономическата функции на данъците. Експлицитна проява на последните се явява наличието на данъчни облекчения, както и формата и вида на същите. Икономическата теория ни учи, че прилагането на пропорционални данъчни ставки обикновено води до минимизиране на данъчните облекчения. В българската данъчна действителност в емпиричен план се наблюдава друга тенденция – прилагането на пропорционална данъчна ставка при доходното облагане както на физическите, така и на юридическите лица е в съчетание със система от данъчни облекчения, които трудно биха могли да се определят като минимизирани или незначителни. Прилагането на пропорционални, при това сравнително ниски данъчни ставки, в съчетание с наличието на данъчни облекчения, води обективно до намаляване на фискалните приходи от преките данъци, т.е. до минимизиране на фискалната функция на данъка, но е проява на стремеж към други цели, свързани с икономическата политика на държавата.

Ключови думи: Данъчни приходи; данъчна политика; преки данъци; данъци върху доходите на физическите лица; данъчна основа; брутен доход; нетен доход; данъчни облекчения

JEL: H30

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.14>

THE PERSONAL INCOME TAX ASSESSMENT – TRENDS AND CHARACTERISTICS

Dimitar Tsenov, PhD

Abstract: The Bulgarian tax system falls into the category that primarily relies on revenue from indirect taxes. However, direct taxes maintain their significant role not only in terms of their fiscal function but also in terms of the regulatory and economic functions of taxes. An explicit function of the latter is the presence of tax incentives, as well as their form and type. Economic theory teaches us that the application of proportional tax rates usually leads to the minimization of tax incentives. In Bulgarian tax reality, an empirical tendency is observed – the application of a proportional tax rate in income taxation for both individuals and legal entities is combined with a system of tax incentives that can hardly be described as minimized or insignificant. The application of proportional, relatively low tax rates, in combination with the presence of tax incentives, objectively leads to a reduction in direct tax revenues, i.e., to the

---

¹ dimitar_tsenov@mail.bg, ТД на НАП Пловдив, Дирекция „Контрол“, отдел „Ревизии“; хоноруван преподавател по „Публични финанси“ и други дисциплини в ПУ „Павел Хилендарски“ – Пловдив, България

minimization of the fiscal function of the tax, but it is a manifestation of a pursuit of other goals related to the economic policy of the state.

Keywords: *Tax revenues; tax policy; direct taxes; taxes on the income of individuals, tax base, gross income, net income, tax deductions*

JEL: H30

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.14>

1. Въведение

В изложението на настоящия доклад ще се опитам да изложа моята теза, въз основа на практическия ми опит като служител в националната агенция за приходите, както и изследователския опит в областта на публичните финанси, относно основните тенденции и насоки в подоходното облагане на физическите лица, основно в България, но в немалка степен и в Европейския съюз.

Погледнато исторически, личният подоходен данък е сравнително нов. Възникнал първоначално в Англия през 1799 г., той става постоянен данък в САЩ едва през 1913 г. Въведен е в България за първи път през 1894 г. Личният подоходен данък е много важен компонент на данъчната система и основен елемент от фискалната политика на всяка страна. Но в България тези негови характеристики резултат не толкова в проявлението на фискалната функция на данъка, т.е. в осигуряването на значими и стабилни финансови постъпления за фиска, колкото в изявата на икономическата, регулативната, социалната и контролната функции на данъка.

Добре известен факт е, че българската данъчна система е от такъв тип, че разчита основно на постъпленията от косвени данъци – основно ДДС, като и акцизи и мита. Те осигуряват над 60 на сто от приходите на фиска. Причините за това обстоятелство са предмет на отделно изследване, но в рамките на настоящата разработка е достатъчно да се отбележи, че финансовия, или чисто фискалния аспект на подоходното облагане, в частност това на физическите лица, не е доминантен елемент на неговата същност.

2. Изложение

Основната работна теза на настоящия доклад е, че подоходното данъчно облагане като цяло, и в частност това на физическите лица, е важен елемент от фискалната политика и съществена част от данъчната система на България, без обаче да има водещ, и дори съществен принос в осигуряването на финансовите приходи на държавата. На първо място при извеждането и обосноваването на тази теза следва да заема данъчната ставка.

От 2008 година в България се прилага пропорционално подоходно облагане, при това при сравнително ниска данъчна ставка в размер на 10%. Очевидно управляващите в България тогава, пък и сега, са възприели основните доводи на застъпниците на пропорционалното подоходно облагане за сметка на данъчната прогресия – а именно, че чрез плоския данък се постига същото преразпределение на дохода и благата в едно общество, при това по-

ефективно от прекия прогресивен данък. А що се отнася до справедливостта в обществото – счита се, че може да се постигне чрез държавните разходи, което има по-малко деформиращо отражение върху стимулите за труд и икономически растеж, които се потискат при условията на данъчна подходна прогресия.

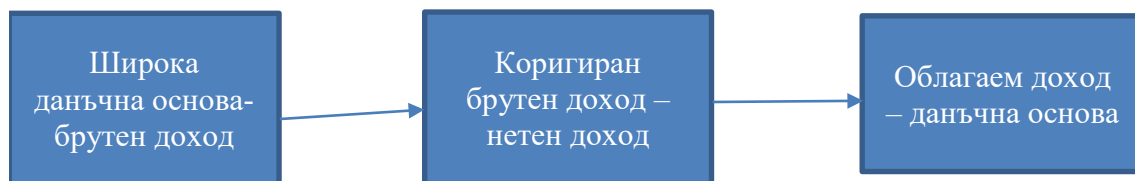
Преследването на цели, различни от чисто или строго фискалните, проличава и от следващия аспект на който следва да се спрем – данъчните облекчения, регламентирани законово в ЗДДФЛ. Няма да ги анализираме тук, това е предмет на отделно изследване, само ще ги посочим:

- Намалена работоспособност;
- Доброволно осигуряване и застраховане;
- Осигурителен стаж при пенсиониране;
- Дарения;
- Млади семейства;
- Деца;
- Деца с увреждания;
- Безкасови плащания;
- За подобрения и/или ремонт на недвижим жилищен имот.

Следва да се отбележи, че видът и характерът на облекченията показва приоритетното третиране на социални и демографски въпроси, и на второ място – стремеж към изсветляване на икономиката. Последното пък е водеща цел при въвеждането на облагане с ниска и плоска данъчна ставка посредством обезсмислянето в немалка степен чрез същата на желанието да се укриват доходи.

След данъчната ставка и данъчните облекчения идва ред и на третия аспект от обосноваването на работната теза – а именно формирането на облагаемия доход, или данъчната основа. На първо място ще изведем понятието „доход“, защото научната теория изобилства от дефиниции и схващания, но е добре да се изведе едно работно определение като опорна точка на изследването. Според мен най-добро е виждането, застъпвано от учени и изследователи като Дж.Р.Хикс, Р.Хейг и Х.Саймънс, че индивидуалният доход е мярка на покупателната способност на индивидите за определен период от време, най-често една година. Очевидно се прави разграничение между дохода като поток от постъпления и натрупаното богатство като запас. Или доход е нетното увеличение на способността на индивида да консумира и натрупва за определен период от време.

Стъпвайки на виждането на Хикс, Хейг и Саймънс, може да изведем brutния доход на лицата като една широка данъчна основа, или в brutния доход се включват всички възможни парични постъпления от различни източници. Впоследствие от brutния доход се извежда нетния доход, от него – данъчната основа, или облагаемия доход, т.е. данъчната база, спрямо която прилагаме данъчната ставка за да получим размера на данъчното задължение:

Фигура. 1. Определяне на данъчната основа

Но нека продължим нашия анализ хронологично: Първо, определихме фундаментално понятието „доход“ като мярка за покупателна способност на индивидите. Второ – относно „брутен доход“ чисто практически уточнихме, че включва всички възможни парични постъпления от всички възможни източници. Поради тази причина брутният доход е известен още в теорията и практиката като широка данъчна основа. Трето – от така полученния брутен доход се приспадат два параметъра, това са необлагаемите доходи и разходите, свързани с неговото получаване. Така се изчислява нетния доход, който заради посочените корекции за получаването му се нарича още „коригиран брутен доход“. Четвърто – получаването на данъчната основа (облагаемия доход), е последната фаза от преобразуването, тя е свързана с признаването и приспадането от коригирания брутен доход (нетния доход), на данъчните облекчения и данъчните намаления.

За данъчните облекчения вече стана въпрос. Важно е обаче да се направи пояснение относно необлагаемите доходи и разходите, необходими за получаването на облагаемите доходи. Първо – необлагаемите доходи са посочени изчерпателно в чл. 13 ЗДДФЛ. Няма да се спираме на тяхното изброяване и анализ, но е важно да се отбележи, че те са много и значими като брой, вид и мащаб. Второ – относно разходите, необходими за формиране на облагаемите доходи. Те са различни при различните видове доходи – от трудови възнаграждения, от свободни професии, от ЕТ, от земеделие и т.н. Но общото е, че са значителни като размери, защото винаги включват един компонент – законово регламентирания задължителни осигурителни вноски, които са за сметка на титуляра на облагаемия доход, а те са значителен размер, често достигащ една трета от дохода.

3. Заключение

Подходното облагане на физическите лица е важен елемент от икономическата политика и данъчната система на България, но не от строго фискална гледна точка, а от позицията на постигане на по-широки цели – икономически, социални, демографски. Това проличава от всички етапи на данъчния процес, свързани с определянето на данъчната база и данъчното задължение. На първо място е определянето на данъчната ставка – използва се ниска и плоска ставка за изчисление на подходния данък на физическите

лица. Но освен чрез данъчната ставка, данъчното задължение се минимизира чрез редуциране и на данъчната база – определен е широк кръг на необлагаемите доходи, регламентирани са немалко данъчни обекчения и данъчни намаления, въведени са множество разходи, които се приспадат от нетния доход.

Очевидно е, че една от основните цели е „изсветляването на икономиката“ чрез промяна на отношението и манталитета на данъкоплатеца в посока намаляване на склонността към укриване на доходи. Но въпреки посочените усилия постигането на набеязаната цел е проблемно и дискусивно по ред причини – например водеща част от големите разходи, които се приспадат от нетния доход при формирането на данъчната основа, са дължимите от физическите лица задължителни осигурителни вноски. В един момент се оказва, че не данъчните задължения по ЗДДФЛ (които с оглед на посочените причини не са високи), а именно въпросните осигурителни вноски са причина физическите лица да предпочитат „сивата“ част на икономиката пред „светлата“. Но това вече е въпрос за друго изследване и за отделен анализ.

Използвани източници

- Брусарски, Р., Захариев А., Манлиев, Г., „Финансова теория“, 2015 г., издателство „Фабер“
- Коцев, Цв., Владимирова, Т., Владимиров, В., Киров, С., Герчева, С., Благойчева, Х., Найденов, Л., „Публични финансии“ 2008 г., „Стено“
- Савов, С., „Икономикс“, 1998 г., издателство „Тракия М“
- Хикс, Дж., „Стоимостъ капитал“, Москва, 1988
- Human D.N. Public Finance. A Contemporary Application of Theory to Policy. N.Y., 1987
- Krugman, P., Macroeconomics, 1997
- Процесуално данъчно законодателство – ДОПК (Данъчноосигурителен процесуален кодекс)
- Материално данъчно законодателство – ЗДДФЛ (Закон за данъците върху доходите на физическите лица)
- www.minfin.bg (интернет сайт на МФ)
- www.nsi.bg (интернет сайт на НСИ)
- www.bnb.bg (интернет сайт на БНБ)

ПРОУЧВАНЕ НА ПРАКТИКИТЕ НА ТЪРГОВСКИТЕ БАНКИ В БЪЛГАРИЯ ЗА ОЦЕНКА ВЛИЯНИЕТО НА КЛИМАТИЧНИЯ РИСК ВЪРХУ ДЕЙНОСТТА ИМ

Д-р Рая Драгоева¹

Резюме: Днес сме изправени пред множество предизвикателства в глобален план. Светът преминава през кризи от различно естество в т. ч. и климатична криза. Изменението на климата и катастрофалните климатични промени имат дългосрочни негативни последици. Те оказват влияние върху различни сектори от икономиката, като макар и индиректно дават своето отражение и върху банковия сектор. Банковите институции като финансови посредници, предоставящи кредити на икономически субекти от различни сектори ги прави уязвими към този риск. Поради тази причина не може бъде пренебрегната вероятността изменението на климата да предизвика системни финансови рискове. Регулаторите и търговските банки трябва да вземат под внимание климатичните рискове и да ги включват в моделите си за оценка на финансовата стабилност. Целта на изследването е да изследва практиката на българските банки дали са възприели модели за оценка на влиянието климатичния риск върху дейността им.

Ключови думи: банки, климат, риск, кредити

JEL: G2, G21

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.15>

STUDY OF THE PRACTICES OF COMMERCIAL BANKS IN BULGARIA TO ASSESS THE IMPACT OF CLIMATE RISK ON THEIR ACTIVITIES

Raya Dragoeva, PhD

Abstract: Today we are facing many challenges globally. The world is going through crises of a different nature, including a climate crisis. Climate change and catastrophic climate change have long-term negative consequences. They have an impact on various sectors of the economy, although indirectly they also have an impact on the banking sector. Banking institutions as financial intermediaries providing loans to economic entities from various sectors makes them vulnerable to this risk. For this reason, the possibility that climate change will cause systemic financial risks cannot be ignored. Regulators and commercial banks should take climate risks into account and include them in their financial stability assessment models. The purpose of the study is to examine the practice of Bulgarian banks, whether they have adopted models for assessing the impact of climate risk on their activities.

Key words: banks, climate, risk, credits

JEL: G2, G21

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.15>

---

¹ raya_dragoeva@abv.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Светът преминава през множество кризи, които се наслагват, подсилват се взаимно и променят всички сектори. Несигурността, енергийната криза, инфлацията са само част от тях. Напоследък все по-често се говори за климатичните сътресения и тяхното отражение върху отделните сектори в икономиката, вкл. банковия. Макар да изглежда, че промените в климата не влияят пряко върху дейността на банките, ролята им на финансови посредници ги прави зависими и податливи на такъв риск. Климатичната криза се задълбочава с всеки изминал ден. Все повече банкови институции започват да интегрират климатичния риск в рамките си за управление на риска, но процеса е бавен.

Рискът от климатичните изменения може да се изрази върху качеството на кредитните портфейли на банковите институции, основно чрез тяхното въздействие върху способността на домакинствата и фирмите да изплащат своите задължения. Финансовите рискове, породени от климатичните промени, имат определени отличителни характеристики, които ще доведат до сериозни предизвикателства пред банковия сектор. Една от тези характеристики е техния широк обхват, което означава, че те ще засегнат икономически агенти във всички сектори и географски региони (NGFS, 2019).

2. Характеристика на ESG рисковете

Банковото дело е един от най-важните стълбове във финансовия сектор, който има трудната задача да поддържа устойчивото развитие (Цонкова, 2022). Устойчивостта е ключова тенденция в банковата индустрия, което налага необходимостта от правилно анализиране на корпоративната социална отговорност и проблемите на околната среда. Банковите институции са участниците в глобалната икономика, които търсят доверието на клиентите, добра репутация и доходност. Същевременно тяхната дейност се влияе от околната среда и социалните условия. С оглед на тези тенденции са разработени нови регулации т.нар. ESG (Environmental, Social, and Governance), които се отнасят за екологично, социално и корпоративно управление, и които банките трябва да прилагат.

ESG рисковете обхващат широк кръг от фактори, които могат да окажат значително влияние върху операциите и финансовите резултати на банките. Интерпретацията на сложността и взаимозависимостта на тези рискове е от съществено значение за ефективното управление на риска в банковия сектор. Банковите институции разглеждат климатичните рискове в две групи:

- Физически рискове: в тази група попадат природните явления като суша, много високите или ниски температури, урагани, наводнения, пожари. Събитията с такъв обхват и нарастваща честота могат да доведат до щети на офисите, банковата дейност, клиентите и икономиката като цяло. Екстремните метеорологични явления и климатичните промени в дългосрочен план могат да доведат до затваряне на банкови клонове в зависимост от производствения сектор и до намаляване способността на кредитополучателите да обслужват своите задължения;

- Втората група са т. нар. рискове на прехода те оказват влияние върху продуктите и услугите на банките вследствие на преминаването към

икономика с по-ниски въглеродни емисии. Или казано по друг начин рисковете, които поемат банковите институции във връзка с променящите се политики, правила и разпоредби, чиято цел е да ограничат изменението на климата (Thomson Reuters Regulatory Intelligence, 2021).

Влиянието на тези рискови фактори върху кредитните институции може да се наблюдава посредством традиционните рискови категории. В таблицата са представени потенциалните ефекти при всеки вид риск:

Таблица 1. Как изменението на климата може да бъде двигател на традиционните банкови рискове (примери)

Засегнати рискове	Физически рискове		Рискове на прехода	
	Свързани с климата	Екологични рискове	Свързани с климата	Екологични рискове
	Екстремни климатични явления Хронични метеорологични модели	Воден стрес Недостиг на ресурси Загуба на биоразнообразие Замърсяване Други	Политика на регулиране Технология Настроения на пазара	Политика на регулиране Технология Настроения на пазара
Кредитен риск	Вероятностите от неизпълнение и загуба при неизпълнение на експозиции в рамките на сектори или географски области, уязвими на физически риск, могат да бъдат засегнати.		Стандартите за енергийна ефективност могат да предизвикат значителни разходи за адаптиране и по-ниска корпоративна рентабилност, което може да доведе до по-висока вероятност от неизпълнение, както и до по-ниски стойности на обезпеченията.	
Пазарен риск	Тежките физически събития могат да доведат до промени в пазарните очаквания и до внезапно преоценяване, по-висока волатилност и загуби в стойността на активите на някои пазари.		Двигателите на риска от прехода могат да генерират рязко преоценяване на ценни книжа и деривати.	
Оперативен риск	Операциите на банката могат да бъдат нарушени поради физически щети на нейното имущество, клонове и центрове за данни в резултат на екстремни метеорологични явления.		Промяната на потребителските настроения по отношение на климатичните проблеми може да доведе до рискове за репутацията и отговорността на банката в резултат на скандали, причинени от финансирането на противоречиви екологични дейности.	
Други видове риск (ликвиден, бизнес модели)	Ликвидният риск може да бъде засегнат в случай, че клиенти изтеглят пари от сметките си, за да финансират ремонт на щети.		Двигателите на риска от прехода могат да повлияят на жизнеспособността на някои бизнес линии и да доведат до стратегически риск за конкретни бизнес модели, ако не се приложи необходимото адаптиране или диверсификация.	

Източник: Европейска централна банка

Степента и въздействието на двете групи риск (физически и на прехода) ще се изразява в зависимост от профила на клиентите на банковите институции и доколко тяхната дейност е свързана с климатичните рискове. Географското положение, икономическата конюнктура и предприетите от правителствата политики също влияят върху споменатите рискове. Примерите посочени по-горе в таблицата са предизвикателство, което изисква все по-голям фокус от страна на регулаторите.

3. Регулации, свързани с климатичните рискове

Влошеното състояние на околната среда и отрицателните последици за климата пораждат необходимостта от разработване и приемане на различни законодателни мерки и инициативи с цел намаляване на тяхното въздействие.

През 2015 г. са приети Парижко споразумение относно изменението на климата¹ и Програма на ООН за устойчиво развитие до 2030 г.² След това правителствата предприемат действия по отношение на преход към нисковъглеродни и по-кръгови икономики в глобален аспект.

Концепцията за баланс между икономиката, природната и социалната среда, съобразно с опазването и възстановяването на природните ресурси е с ключово значение при изграждането на съвременни устойчиви политики. На европейско ниво Европейският зелен пакт (или Европейска зелена сделка) е стратегията, която си поставя за цел да превърне Европа в модерна и конкурентна икономика, и в дългосрочен план да бъде първия неутрален по отношение на климата континент. Разбира се основна роля в това отношение се очаква за изиграе банковия сектор и като цяло финансовия (Европейски съвет, 2019).

На тази основа Европейския банков орган разработва и публикува План за действие за устойчиво финансиране (ЕВА, 2019) и Дискусионен документ относно интегрирането на ESG рискове в регулаторната и надзорната рамка. Под внимание е взето провеждането на стрес-тестове и оценката на ESG рисковете като част от редовни надзорни прегледи.

В средата на 2020 г. е публикуван Регламент (ЕС) 2020/852 (т. нар. „Регламент на таксономията“), част от законодателната рамка, която е съсредоточена в опазването на околната среда. Целта на регламента е да се определят единни критерии за класифициране на инвестициите като устойчиви. А през 2021 г. е приет и публикуван Делегиран регламент (т.нар. „Делегиран регламент за климата“). В него са представени съдържанието, методологията и представянето на информацията, която да бъде оповестявана

---

¹ Повече информация за Парижко споразумение относно изменението на климата - <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>

² Програма на ООН за устойчиво развитие до 2030 г. - <https://sdgs.un.org/2030agenda>

от финансовите и нефинансовите предприятия по отношение екологично устойчивите икономически дейности, които изпълняват.

За банковите институции коефициентът на зелени активи (Green Asset Ratio - GAR) е приет от европейските регулаторни органи като ключов показател, относно измерване съотношението на изравнената с таксономията експозиция в баланса спрямо общата стойност на обхванатите категории финансови активи. „Разбивката на общия GAR по тип контрагент, екологична цел и вид актив предоставя задълбочена информация за профила на устойчивост на дадена кредитна институция.“ (Brühl, 2023).

Банковите институции в България оповестят информация за инициативите, които провеждат по отношение влиянието на климата и околната среда. А относно кредитирането, което е една от основните дейности на банките, приложението на практиките по управление на екологичните рискове все още са в начален етап.

Пощенска банка¹ прилага разработена Процедура за управление на екологичния и социалния риск в кредитирането. Процедурата съдържа определена методология, посредством която се прави оценка на екологичния риск и се извършва последващ мониторинг в кредитния процес. Банката работи и по създаването на зелени банкови продукти - депозитен продукт IDNEX Climate Change и целта ѝ е да разшири портфолиото си в следващите години.

ТИ БИ АЙ Банк е разработила ESG рамка за управление на климатичния риск, в основата на която е застъпена декларация за оценка на риска, имаща за цел да предпази институцията от поемане на твърде голям риск. Банката също така прилага Регламент (ЕС) 2020/852 за таксономията и Делегирания регламент (ЕС) 2021/2178.²

В края на 2021 г. Банка ДСК³ стартира проект ЕКО, целта на който е да бъдат поставени основи за системно управление на рисковете, свързани с климата. Проекта е с насоченост разработване на методология на база въведените изисквания от ЕЦБ, която да оцени влиянието на климатичните рискове. Банката внедрява в своята политика за управление на риска рамка за екологични социални и управленски отговорности (ESUO/ESG) при отпускането на кредити и техния мониторинг.

В съответствие със стратегията на КВС, Обединена българска банка разширява своите политики за преход към по-устойчива икономика. През 2021 г. е въведена оценка на ЕСУ факторите, която е част от кредитния процес: тук се включва въздействието на екологичните, социалните и управленските фактори върху кредитополучателите в сектори, които са изложени на

---

¹ Повече информация - https://www.postbank.bg/-/media/Folder-2022/PB_Nefinansova_deklaratsiya_2021_BG-210x297mm.pdf

² Годишно оповестяване ТИ БИ АЙ Банк - https://tbibank.bg/wp-content/uploads/2023/06/Annual-Disclosure-of-TBI-Bank-EAD-31-12-2022_BG-1.pdf

³ Вж. <https://dskbank.bg/>

висок риск. Банката прилага и Регламент (ЕС) 2020/852 за таксономията и Делегирания регламент (ЕС) 2021/2178 на Европейската централна банка.¹

Във връзка с изискванията на Европейската централна банка за отпускане и мониторинг на кредити, Уникредит Булбанк² е разработила въпросник за оценка на климатични риск, който има за цел да определи клиентската позиция по пътя на прехода. Банката работи върху управленска стратегия, която да въведе вътрешни насоки за класифицирането на банковите продукти и услуги като екологични.

Първа инвестиционна банка³ разработва екологосъобразни финансови продукти и услуги, с които се стреми да подкрепя бизнеса и клиентите си. Банката предлага ипотечен кредит „Устойчиво бъдеще“ в изпълнение на политиката за редуциране на въглеродния отпечатък. Кредитни продукти за бизнес клиенти: „Зелен транспорт“ и „Зелена енергия“ продукт „Еко портфейл“, насочен е към физическите лица и бизнес клиентите и който е обвързан с портфейл от облигации, базирани на „зелени“ проекти.

Прегледът на рисковете, свързани с климата и околната среда, в Централна кооперативна банка, представлява обобщаване на информацията от нейните кредитополучатели и оценка на тяхната дейност, която те осъществяват. Това се прави в съответствие с Регламента за таксономията. Банката заедно с „Мастъркард“, предлагат иновативна услуга - дигитално приложение, с което клиентите могат да измерят и да управляват въглероден си отпечатък, т.е. при извършването на транзакции, те проследяват какво влияние имат техните покупки върху климата и околната среда.⁴

Въз основа на съвкупност от критерии за въздействието върху околната среда ПроКредит Банк извършва подробен анализ и непрекъснат мониторинг на онези икономически дейности, носещи потенциален риск за природата и околната среда. Прави се оценка на екологичният риск при всяко искане за финансиране и ако носят риск за околната среда се отказват. Банковата институция предлага продукти с екологична насоченост: Кредит „Зелена инвестиция“, Кредит „ЕкоМобилност“ за бизнес клиенти, Кредит „ЕкоМобилност“ за физически лица, Кредит за фотоволтаична инсталация за бизнес клиенти, Кредит за фотоволтаична инсталация за физически лица.⁵

---

¹ Вж. www.ubb.bg/attachments/Tab/962/download_bg/UBB-FS2022-BG-final.pdf

² Годишен отчет Уникредит Булбанк - https://www.unicreditbulbank.bg/media/filer_public/25/70/25703b2e-6904-4e17-a46a-15ff51ce486a/unicredit_bulbank_godishen_otchet_2022.pdf

³ Устойчивост, ЕСУ и екологични инициативи - <https://www.fibank.bg/bg/zanas/ustojchivost>

⁴ Повече информация - www.ccbank.bg/bg/files/1839-godishen-finansov-otchet-za-2022-g.pdf

⁵ Екологични стандарти - <https://www.procreditbank.bg/bg/zanas/biznes-etika-i-ekologichni-standarti/>

4. Заключение

Липсата на достатъчно данни, информация и доказателства за последиците от климатичните рискове върху банковите институции създава проблем за възможността те да бъдат правилно отчетени, а дори и за тяхното предвиждане. Рисковете, породени от климата могат да се разглеждат като потенциални финансови рискове за банковите институции, а също така и за отслабване на стабилността и устойчивостта на цялата финансова система.

Въпросите, свързани с устойчивостта и „зеленото“ банкиране стават все по-актуални и обществено значими. Банките в България са започнали процес по внедряване на климатичния риск в управлението на своите рискове, но това все още е в начален етап. Те трябва да увеличат фокуса си върху повече инициативи във връзка с опазването на околната среда, както и да прилагат подходяща методология за изчисляването на ESG рисковете.

Използвани източници

- Европейски съвет. (2019). Европейски зелен пакт. Извлечено от <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/green-deal/>
- Цонкова, В. (2022). Устойчивите финанси или (р)еволюция на финансите в контекста на устойчивостта. Извлечено от <https://journals.uni-vt.bg/sia/bul/vol14/iss2/art2>
- Brühl, V. (2023). The Green Asset Ratio (GAR): a new key performance indicator for credit institutions. Извлечено от <https://link.springer.com/article/10.1007/s40822-023-00224-0#Sec4>
- EBA. (2019). Eba Action plan on sustainable finance. Извлечено от www.eba.europa.eu/sites/default/documents/files/document_library/EBA%20Action%20plan%20on%20sustainable%20finance.pdf
- NGFS. (April 2019 г.). Извлечено от www.ngfs.net/sites/default/files/medias/documents/synthese_ngfs-2019_-_17042019_0.pdf
- Thomson Reuters Regulatory Intelligence. (2021). ESG: Fast-emerging challenges for financial institutions. Извлечено от https://www.thomsonreuters.com/en-us/posts/wp-content/uploads/sites/20/2021/09/ESG-2021_A4_Final_web.pdf

ИЗМЕРЕНИЯ НА СЪВРЕМЕННИТЕ ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ТЯХНОТО ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ ВНОСА НА ТРАНСПОРТНИ СРЕДСТВА В БЪЛГАРИЯ

Докторант Галина Георгиева¹

Резюме: Настоящия доклад представя фокус върху анализа на вноса на транспортни средства в България от страна на световните автомобилни магнати. Времевият обхват на разработката обхваща периода след „отварянето“ на международния пазар на страната, вследствие на присъединяването на страната в ЕС до пикът на здравната пандемия от COVID-19 през 2020 г. Докладът се основава на обективни данни от Световната банка и в частност платформата за Решенията за световна интегрирана търговия (WITS). Взети са под внимание първите двадесет държави, генериращи най-голям внос на транспортни средства в България. Целта на разработката е да анализира ключовите търговски контрагенти във вносните операции на транспортни средства в България, както и да се изведат конкретните характеристики на държавите партньорки в дейността. Основният извод от извършеният анализ е свързан с това, че вносът на автомобили и силно зависима величина, влияеща се от глобалните социално-икономически и финансови фактори. Възстановяването на нарушения баланс при вноса на автомобили в България е съществено предизвикателство, за преодоляването на което е необходимо съобразяването със съвременните стратегии в автомобилната рамка на Европа.

Ключови думи: внос, транспортни средства, Решенията за световна интегрирана търговия (WITS), България

JEL: F1

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.16>

DIMENSIONS OF CONTEMPORARY ECONOMIC CHALLENGES AND THEIR IMPACT ON VEHICLE IMPORTS IN BULGARIA

Galina Georgieva, PhD Student

Abstract: This report presents a focus on the analysis of the import of vehicles in Bulgaria by the world's automotive magnates. The time frame of the development covers the period after the „opening“ of the country's international market, following the country's accession to the EU, until the peak of the COVID-19 health pandemic in 2020. The report is based on objective data from the World Bank and, in particular, the Platform for World Integrated Trade Solutions (WITS). The first twenty countries generating the largest import of transport vehicles in Bulgaria are taken into account. The purpose of the development is to analyze the key trade partners in the import operations of means of transport in Bulgaria, as well as to bring out the specific characteristics of the partner countries in the activity. The main conclusion of the performed analysis is related to the fact that the import of cars is a highly

---

¹ g.georgieva1982@abv.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

dependent quantity, influenced by global socio-economic and financial factors. Restoring the disturbed balance in the import of cars in Bulgaria is a significant challenge, to overcome which it is necessary to comply with modern strategies in the automotive framework of Europe.

Key words: *import, means of transport, World Integrated Trade Solutions (WITS), Bulgaria*

JEL: F1

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.16>

1. Въведение

Автомобилният сектор е сред най-чувствителните към възходите и спадовете на икономиката. Продажбите на автомобили са най-важният индикатор за сектора, свързан с търговията с автомобилни компоненти. Това е изоставащ индикатор, както и всяко число, което отразява миналото, а не сочи към бъдещето. Повечето продажби на автомобили водят до увеличаване на печалбите за автомобилните производители. Те използват част от тези приходи, за да увеличат производството и да поръчат повече части от производителите на авточасти. Като бизнес с цикличен характер, приходите и печалбите на автомобилните компании са силно зависими от състоянието на икономиката и силата на потребителския сектор. Превозните средства са скъпи стоки и техните продажби са по-високи, когато икономическата активност е силна и хората се чувстват уверени в личните си икономически перспективи. Други показатели които са важни за изследване са продажбите на автомобили, нивото на безработица и доверието на потребителите, лихвените проценти,

Автомобилният сектор е сред секторите, които са най-силно уязвими от наличието на икономически предизвикателства в глобален и национален мащаб. Като важен стълба на световната икономика автомобилната индустрия има съществен принос в редица икономически показатели. Покупката на автомобили от страна на външни държави-производителки датира от 1896 г. (Frog News, 2023), когато в страната е внесен първия бензинов автомобил от чехът Август Шедеви - De Dion Bouton. Това поставя началото на развитието на сектора, който е сред най-силно уязвимите в случай на технически, финансови и икономически проблеми. В новото съвремие това се доказва най-ясно през 2008 г., когато търсенето на автомобили се срива до невиджани равнища. Данните показват, че продажбите на пътнически автомобили в европейската индустрия са намалели с 15% и са можели да спаднат с 25-30%, ако не беше въведена системата за скрап. Производството на леки автомобили е намаляло с 25%, а на товарни автомобили с 60% (International Labour Organization, 2010). България е привлекателна страна за редица автомобилни производители поради ниските разходи за труд, наличието на подходящо квалифицирана работна сила и относителната близост и свободен достъп до големи западноевропейски пазари и я изграждат като дестинация полезна за големите автомобилни предприятия, които искат да разширят дейността си (Control Risks, 2018). Поради редица икономически и социални

причини, обаче, тя е преди всичко вносител и търговец на транспортни средства, като след членството на страната в ЕС достъпът до тези пазари значително е улеснен. Динамиката в пазарите и наличието на редица обстоятелства, възпиращи и стимулиращи вноса на стоки намира числово отражение в базата данни на платформата на World Integrated Trade Solution. Тя осигурява достъп до актуални данни, свързани с международна търговия на стоки, данни за тарифните и нетарифни мерки (НТМ).

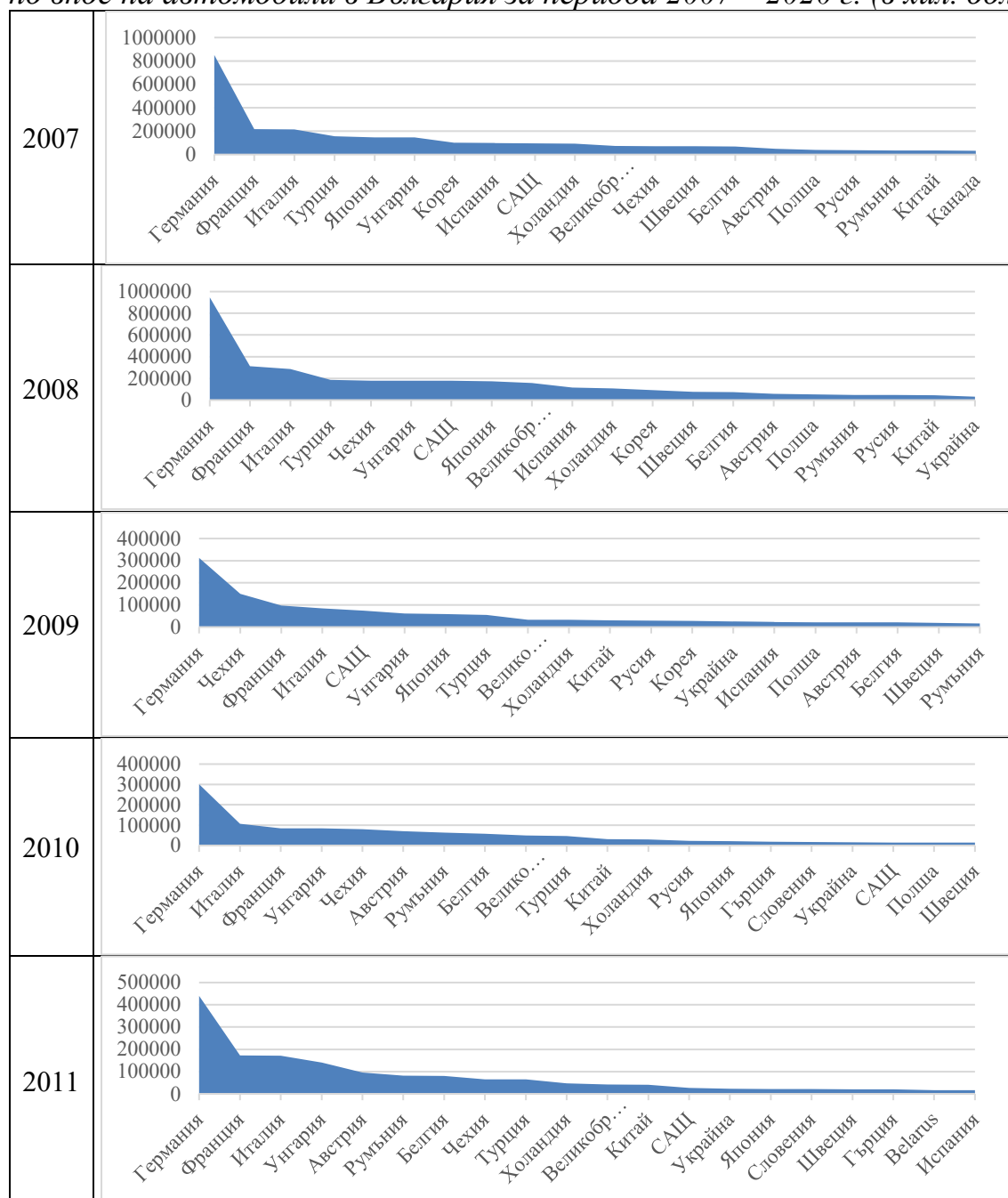
* * *

Световната финансова криза засяга значително икономиката на България през четвъртото тримесечие на 2008 г. Тя има отражение върху всички икономически сектори в България (Trifonova, S.; Atanasov, A., 2016), като въздейства негативно върху доверието на потребителите и бизнеса и подкопа възможностите за внос, износ и притока на чуждестранен капитал в страната. Кризисните ситуации в световен мащаб имат краткосрочни и дългосрочни отражения върху автомобилната индустрия. Един от основните краткосрочни проблеми е срива в продажбите (International Labour Organization, 2010). На макроравнище кризата и дълбоката рецесия обясняват този огромен срив. На микроиво, отлагането на покупката на нов автомобил от страна на потребителите води до по-изразени цикли на продажби, отколкото за всеки друг потребителски продукт. Стандартната и необходимата стока – автомобил се използва като най-ефективния начин за транспорт. Съществуват държави, известни с производството на автомобили. Често те са сред най-големите производители на стомана в световен мащаб и имат значителна гъстота на населението.

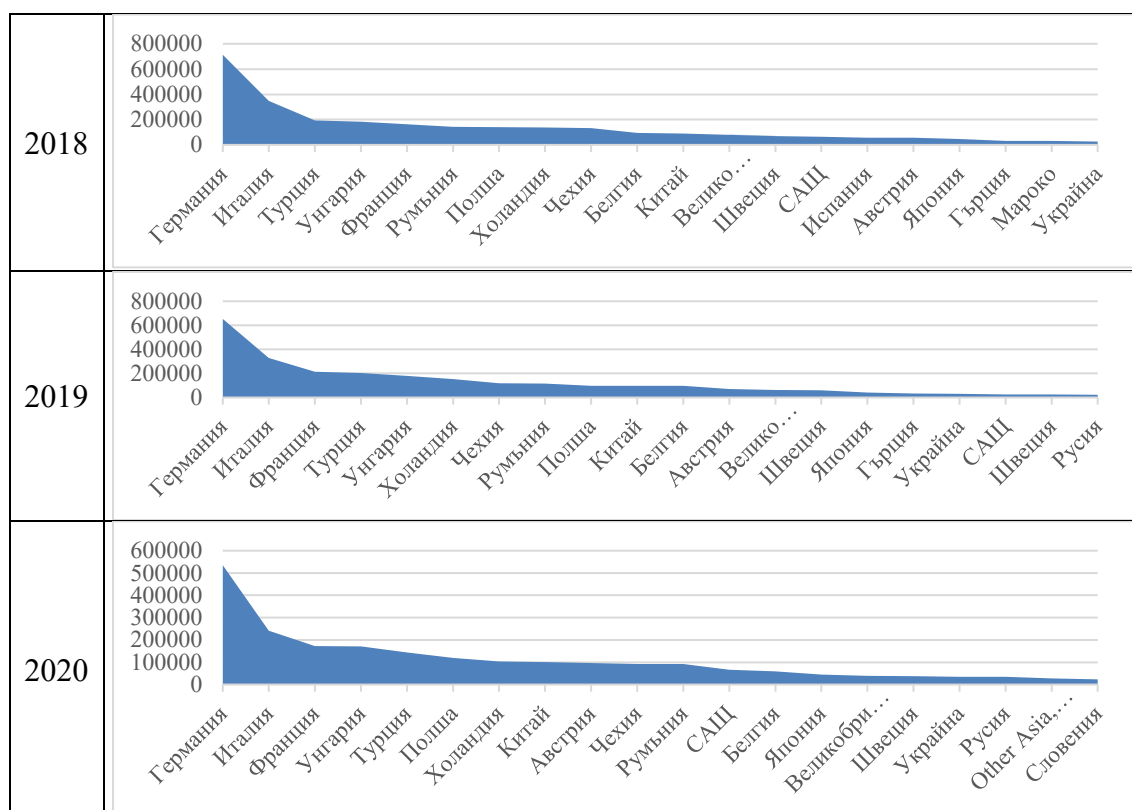
Държавите производителки (International Organization of Motor Vehicle Manufacturers, 2023) на най-много леки автомобили през последните години са: Китай, САЩ, Япония, Индия, Южна Корея, Германия, Мексико, Бразилия, Испания и САЩ. Производството на автомобили в тези държави варира от 1 751 736 бр. автомобили (САЩ) до 23 836 083 бр. (Китай). Сред най-популярните брандове (Car.info, 2023), познати в Европа, произведени в Китай са Great Wall, Shuanghuan и др.; в САЩ се произвеждат Cadillac, Tesla, Chevrolet, Ford, Chrysler и др.; в Япония се произвежда Honda, Mazda, Lexus, Mitsubishi, Nissan, Subaru, Toyota, Suzuki; Индия – Tata; Южна Корея – Kia, Hyundai, Daewoo; Германия е страната, произвеждаща най-популярните автомобили в Европа, като BMW, Porsche, Mercedes-Benz, Volkswagen, Opel, Audi и др.; Мексико е производител на Mastretta, Inferno и VUHL, Бразилия – Troller, Gurgel, Lobini и др.; Испания – SEAT. При други държави, като България липсва производствена инфраструктура, която да отговаря на търсенето на автомобили в национален мащаб, както и висококвалифициран човешки капитал, който да бъде водеща сила в процеса. Вместо това държавите избират да внасят автомобили. Вносът на автомобили е зависима величина от множество фактори в икономически и финансов аспект, както на

микро, така и на макрофинансово равнище. Обособилите се финансови сътресения дават ясна картина на процесите по автомобилен внос в страната. На първо място преките фактори, обосноваващи вноса на автомобили са свързани с вътрешната среда в държавата вносител, в настоящото изследване – България, на второ място то е зависима величина от състоянието и рефлектиращите фактори в държавите износителки – първите двадесет държави-контрагенти на България. В тази връзка поредицата от 15 фигури представят числовото измерение на вноса на автомобили в България по държави-производители за периода 2007 – 2020 г.

Таблица 1. Годишно представяне на първите двадесет държавите по внос на автомобили в България за периода 2007 – 2020 г. (в хил. долара)

Източник: World Integrated Trade Solution и адаптация на автора

Въз основа на представените данни е видно, че в България основен вносител на автомобили в страната е Германия, чийто стойности достигат върхови стойности в началото на изследвания период (2007 г.) и поддържат своята тенденция до 2020 г. Втората по значимост държава, определяща състоянието на вноса на автомобили в страната е Италия, която поддържа своята втора позиция в 9 от изследваните 14 години. Франция поддържа тенденцията в топ 3 през 7 години за периода 2007-2020 г. Останалите държави в челните позиции по внос на автомобили са Турция, Унгария, Чехия, Румъния. В значително по-ниска степен е вноса на автомобили от Северна Европа и други континенти – Северна Америка, Северна Азия, Източна Азия и др. Това се дължи на по-високите цени на транспортните и митнически разходи, както и значителните административни ограничения за внос на автомобили от трети страни, извън ЕС.

2. Заключение

Поскъпването на автомобилите втора употреба през последните години варира до 50%, което се дължи на забавянето на производството на нови автомобили, породено от пандемията, растящата инфлация и войната в Украйна. Намалението на вноса на автомобили от Западна Европа се дължи на драстичното повишение на цените. Това ограничава покупката на нови автомобили от страна на потребителите в Европа, което влияе негативно и върху вноса на автомобили в България. Наличието на прекомерен

внос на автомобили в България генерира развитието на сектор „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“ (Маринова, 2023), в който през последните години са изградени над 500 центъра за обслужване, на стойност над 3 млрд. евро и са ангажирани над 10 500 заети. Основният извод от извършеният анализ е свързан с това, че вносите на автомобили и силно зависима величина, влияеща се от глобалните социално-икономически и финансови фактори. Възстановяването на нарушения баланс при вноса на автомобили в България е съществено предизвикателство, за преодоляването на което е необходимо съобразяването със съвременните стратегии в автомобилната рамка на Европа.

Използвани източници

- International Labour Organization, (2010). The Global Economic Crisis Sectoral Coverage - Automotive Industry: Trends and reflections, Geneva: International Labour Office, Geneva, Switzerland,
- Car.info. (2023, 05 05). Car brands listed by country of origin. Retrieved from <https://www.car.info/en-se/brands?order=country>
- Control Risks. (2018, Feb 28). Bulgaria's car industry: Strong growth despite infrastructure, demographic limitations. Retrieved from https://www.controlrisks.com/our-thinking/insights/automotive-bulgaria?utm_referrer=https://www.google.com
- Frog News. (2023). История на автомобила в България. Извлечено от <https://motor.frognews.bg/istoria/47/>
- International Organization of Motor Vehicle Manufacturers. (05 05 2023 г.). Production Statistics. Извлечено от <https://www.oica.net/category/production-statistics/2022-statistics/>
- Trifonova, S.; Atanassov, A. (2016). Assessing the Impact of the Global Financial Crisis on Bulgaria's Economy. International Journal of Emerging Research in Management & Technology, 5-19.
- World Population Review. (2023). Car Production by Country 2023. Retrieved from <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/car-production-by-country>
- Маринова, Г. (29 април 2023 г.). България целенасочено насърчава вноса на стари и амортизирани автомобили, Извлечено от <https://www.bloombergtv.bg/a/19-svetate-biznes/117782-balgariya-tselenasocheno-nasarchava-vnosa-na-stari-i-amortizirani-avtomobili>

ИНДЕКСЕН АНАЛИЗ НА ФИНАНСОВОТО СЪСТОЯНИЕ, ОБЩИНСКИЯ ДЪЛГ И БЮДЖЕТНИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ НА ДУНАВСКИТЕ ОБЩИНИ КАТО ФАКТОР ЗА ИНТЕГРИРАНО РАЗВИТИЕ

Докторант Елена Костадинова¹

Резюме: В настоящата разработка обект на изследване са четири от дунавските общини (Свищов, Белене, Видин и Русе). Целта е да се определи финансовото им състояние чрез анализ на общинския дълг и бюджетните показатели на база индексния метод. В разглеждания пет годишен времеви период се установява отрицателен тренд в посочените показатели. Констатира се повишаване на задлъжнялостта на бюджетните структури и влошаване на тяхното икономическо и финансово състояние. Като мярка за подобряване на благосъстоянието на изследваните административните единици се аргументират плановете за интегрирано развитие на общините (ПИРО) и регионалните средства по плана за възстановяване и устойчивост (ПВУ).

Ключови думи: Финансово състояние; общински дълг; бюджетни показатели; интегрирано развитие; индексен подход

JEL: H72, H61

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.17>

INDEX ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION, MUNICIPAL DEBT AND BUDGET INDICATORS OF THE DANUBE MUNICIPALITIES AS A FACTOR FOR INTEGRATED DEVELOPMENT

Elena Kostadinova, PhD Student

Abstract: In the present study, four of the Danube municipalities (Svishtov, Belene, Vidin and Ruse) are the object of research. The goal is to determine their financial status by analyzing the municipal debt and budget indicators based on the index method. In the considered five-year time period, a negative trend is established in the indicated indicators. An increase in the indebtedness of the budget structures and a deterioration of their economic and financial condition was noted. As a measure to improve the well-being of the investigated administrative units, the Plans for integrated development of municipalities (PIDM) and regional funds under the Recovery and sustainability plan (RSP) are argued.

Key words: Financial position; municipal debt; budget indicators; integrated development; index approach

JEL: H72, H61

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.17>

---

¹ elena.kostadinova0727@gmail.com, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Общинският бюджет е финансова сметка за приходите и разходите на административната единица за една бюджетна година. (Закон за общинските бюджети, 1998). Намаляването на приходите, при равни други условия, формира дефицит и води до изчерпване на ресурсите за инвестиции, което да наложи кредитиране чрез поемане на общински дълг. Фактически, чрез емисията на общински облигации или изтеглянето на банков кредит се осигуряват средства, които да подпомогнат недостига на собствени приходи (Захариев, А., 2012). На този фон бюджетните показатели информират както за финансовото състояние на дадената административна структура, посредством нейните приходи, разходи, помощи и дарения, бюджетното салдо, бюджетните взаимоотношения и финансирането на бюджетното салдо (Закон за публичните финанси, 2013), така и позволяват да се установи тенденция в тяхното изменение.

В стратегически аспект, плановете за интегрирано развитие на общините (ПИРО) предопределят приоритета и капацитета за прираст на местно ниво с конкретно детерминирани цели и визия за развитие, обвързани от стремежа към постоянно подобряване и усъвършенстване благосъстоянието на общината (МРРБ, 2023). Успоредно с ПИРО, като нов източник за финансиране за общините се явява плана за възстановяване и устойчивост (ПВУ). Негова ключова задача е да подпомага социалното и икономическо възстановяване от усложненията и затрудненията, предизвикани от пандемията на COVID-19. За осъществяването на тази задача са систематизирани съвкупност от реформи и мерки, които имат за цел възобновяването прираста на икономиката, подем и просперитет, които да подсилят устойчивост спрямо влиянието на отрицателни външни намеси (МТСП, 2023).

На тази основа **обект** на разработката се определят бюджетите на селектирани дунавски общини (Свищов, Белене, Видин и Русе), а за неин **предмет** техните аналитични показатели за приходите, разходите и общинския дълг. **Целта** на изследването е да се определи динамиката и тенденцията във финансовото им състояние. **Хипотезата**, която защитаваме в настоящия доклад е, че пандемията влоши икономическото и бюджетно състояние на общините, което може да се преодолее чрез провеждане на ефективна общинска, регионална и държавна политика за интегрирано развитие чрез прилагане на ПИРО и ПВУ.

За основни **задачи** за решаване в изследването се поставят: Първо. Да се анализират показателите за общинския дълг за селектираните дунавски общини чрез метода на индексния анализ; Второ. Да се установят тенденциите в изменението на основните бюджетни показатели на общините Свищов, Белене, Видин и Русе.

2. Анализ на общинския дълг чрез индексния метод

За решаване на първата поставена задача се систематизират данни за общинския дълг на селектирани дунавски общини Свищов, Белене, Видин и Русе. За постигане на съпоставимост в аналитичните резултати данните са приведени в индексни числа (Захариев, Ангелов, & Ганчев, 2021) при базисна 2018=100. Мерната единица на изходните данни е в лева. След извършването на изчисленията се генерират резултати, които се съпоставят. Данните са с източник Министерство на финансите (МФ, 2023).

Чрез Таблица 1 за визуализира динамиката на индекса на изменение на общинския дълг при база 2018 год. за всяка от изследваните административни структури. За изследвания период, с най-голямо намаление на дълга се определя община Видин, която през 2021 год. отчита индекс на общинския дълг от 37,71 индексни пункта спрямо 2018 г. Община Русе отчита най-голям прираст на дълговата си експозиция от 284,23 индексни пункта, които се регистрират през 2019 г.

Таблица 1. Показателите на общинския дълг на изследваните административни структури (2018=100).

Години	2019	2020	2021	2022
Свищов	153,34	144,81	134,88	176,62
Белене	100,51	126,08	89,71	74,60
Видин	94,60	106,88	37,71	61,68
Русе	284,23	122,24	256,96	211,17

Източник: Авторски изчисления на база данни от МФ

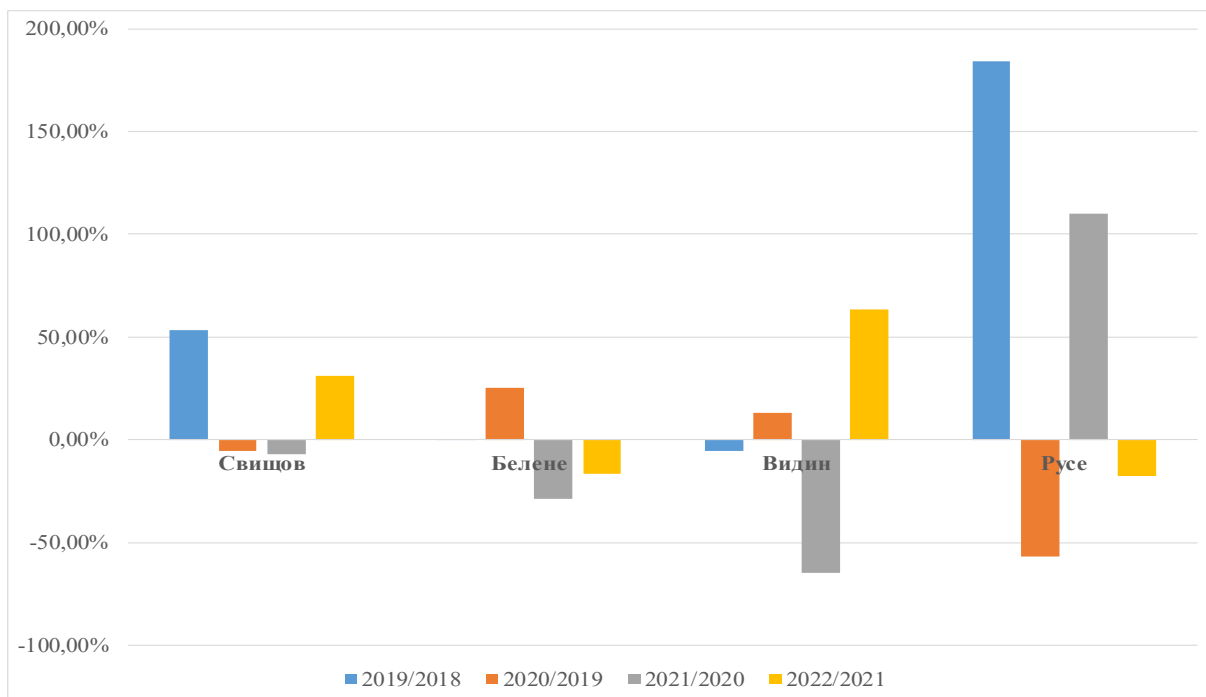
Таблица 2. Изменение на верижна база на общинския дълг в селектирани дунавски общини за периода 2018-2022 г.

	2019/2018	2020/2019	2021/2020	2022/2021	Средно
Свищов	53,34%	-5,57%	-6,86%	30,95%	17,97%
Белене	0,51%	25,44%	-28,85%	-16,84%	-4,93%
Видин	-5,40%	12,98%	-64,72%	63,58%	1,61%
Русе	184,23%	-56,99%	110,22%	-17,82%	54,91%

Източник: Авторски изчисления на база данни от МФ

Годишните стойности на изменение на общинския дълг на верижна база (вж. Таблица 2) са с най-висок положителен годишен показател от 54.91% за Община Русе и най-нисък (отрицателен) за община Белене от -4.93%. Дългът на областния център Видин запазва относителна постоянност +1.91% годишен темп на изменение, докато при Свищов има устойчиво натрупване на дълг с 18% на верижна база.

Визуализация на мащабите на изменение на общинския дълг на верижна база са представени чрез фигура 1.

Фигура 1. Годишен темп на изменение на общинския дълг на верижна база
Източник: Авторска визуализация на база данни от Таблица 2

3. Тенденции в изменението на основните бюджетни показатели на общините Свищов, Белене, Видин и Русе.

Чрез проучване на данни по отчетите за бюджетите на изследваните общини (Община Свищов, 2023), (Община Белене, 2023), (Община Видин, 2023) и (Община Русе, 2023) и тяхното привеждане в индексни числа при база 2018=100 се генерира Таблица 3.

Таблица 3. Индексни числови стойности на бюджетните показатели

Бюджетни показатели								
Приходи					Разходи			
Години	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
Свищов	111,36	160,91	188,95	211,84	116,04	132,12	158,68	176,96
Белене	95,08	139,21	149,42	207,32	110,68	134,35	146,25	169,38
Видин	107,21	117,41	148,79	177,98	110,76	115,86	146,61	170,38
Русе	110,87	115,08	142,21	174,50	112,67	112,92	135,16	159,93

Източник: Авторски изчисления на база данни от изследваните общини

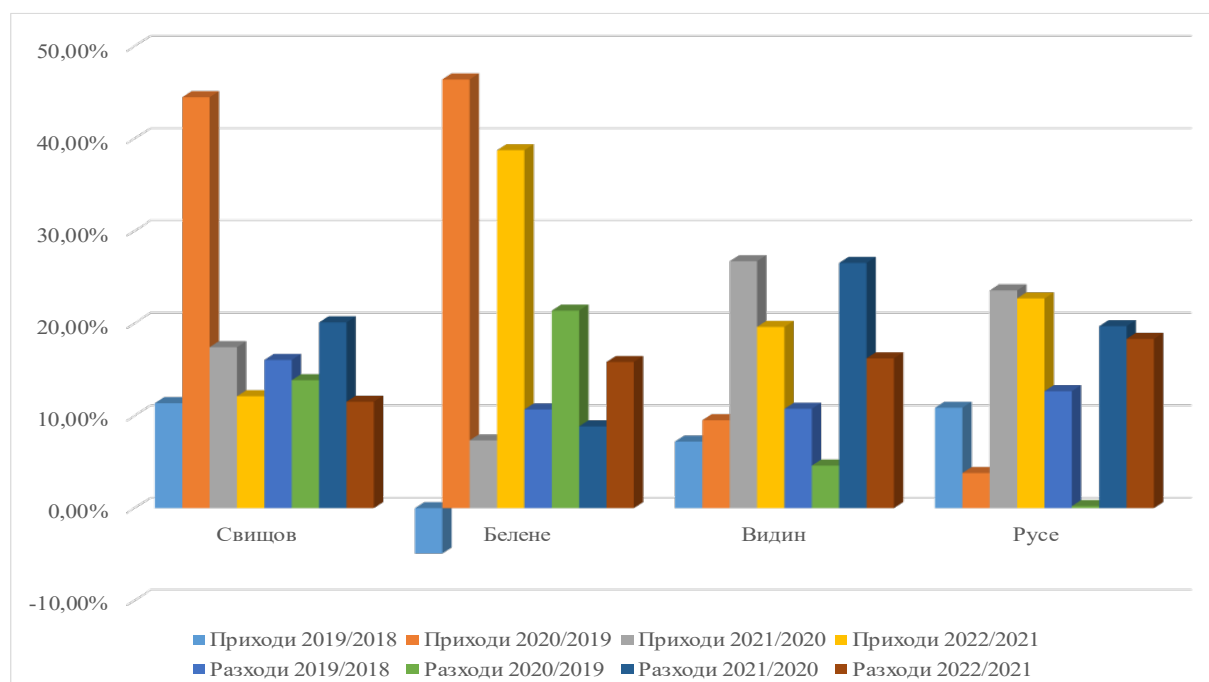
За изследвания период, с най-голямо увеличение на бюджетните приходи се определя община Свищов с 211,84 индексни пункта, докато на другия край на скалата е община Русе със 174,50 индексни пункта. При разходите имаме идентично класиране на общините с водеща роля на община Свищов с индексно число 176,96. За Русе се отчитат 159,93 индексни пункта.

Годишните стойности на изменение на общинските приходи на верижна база (вж. Таблица 4) са с най-висок положителен годишен показател от 44,49% за Община Свищов и най-нисък (отрицателен) за община Белене от -4.92%.

Таблица 4. Изменение на верижна база на общинските приходи и разходи в селектирани дунавски общини за периода 2018-2022 г.

	Приходи				Разходи			
	2019/2018	2020/2019	2021/2020	2022/2021	2019/2018	2020/2019	2021/2020	2022/2021
Свищов	11,36%	44,49%	17,43%	12,11%	16,04%	13,85%	20,11%	11,52%
Белене	-4,92%	46,41%	7,33%	38,75%	10,68%	21,38%	8,85%	15,82%
Видин	7,21%	9,52%	26,73%	19,62%	10,76%	4,61%	26,54%	16,21%
Русе	10,87%	3,80%	23,57%	22,71%	12,67%	0,22%	19,70%	18,32%
Средно	6,13%	26,06%	18,76%	23,30%	12,54%	10,02%	18,80%	15,47%

Източник: Авторски изчисления на база данни от изследваните общини

Фигура 2. Процентно изражение на изследваните бюджетни показатели
Източник: Авторска генерирана от Таблица 4

Годишните стойности на изменение на общинските разходи на верижна база (вж. Таблица 4) са с най-висок положителен годишен показател от 26,54% за Община Видин и най-нисък за община Русе от 0.22%. Посочената динамика на бюджетните приходи и разходите на верижна база е илюстрирана чрез фигура 2.

4. Заключение

Анализът на общинския дълг, бюджетните показатели (приходи и разходи) на изследваните общини чрез индексни числа и на верижна база позволи да се установи тренда на изменението им за периода 2018-2022 год. Средните резултати за групата дунавски общини показва увеличаване най-голямо увеличени на приходите през първата година на пандемията на верижна база, съпоставено с най-минимално изменение на бюджетните разходи. Това се дължи на правителствената подкрепа за разпоредителите с бюджет, както и на свиването на обема на дейност на администрациите в ситуация на локдаун. Логичният извод е за активиране на инструментите за инвестиционно финансиране чрез ПИРО и ПВУ за подкрепа на общините при преодоляване на последиците от пандемията.

Използвани източници

- Закон за публичните финанси. (15 Февтуари 2013 г.). Извлечено от Министерство на финансите: <https://www.minfin.bg/bg/documents?dq=общински+дълг>
- Захариев, А. (2012). *Техники за проектно финансиране*. Свищов: АИ „Ценов“.
- Захариев, А., Ангелов, А., & Ганчев, А. (2021). *Финансов анализ*. Свищов: Академично издателство „Ценов“.
- МРРБ. (1 10 2023 г.). *Методически указания за разработване и прилагане на Планове за интегрирано развитие на община (ПИРО) за периода 2021-2027 г.* Извлечено от МРРБ: <https://www.mrrb.bg/bg/utvurdeni-metodicheski-ukazaniya-za-razrabotvane-i-prilagane-na-planove-za-integrirano-razvitie-na-obstina-piro-za-perioda-2021-2027-g/>
- МТСП. (4 10 2023 г.). *Национален план за възстановяване и устойчивост на Република България*. Извлечено от Министерство на труда и социалната политика: <https://www.mlsp.government.bg/natsionalen-plan-za-vzstanovyavane>
- МФ. (30 09 2023 г.). *Общински дълг на изследваните общини за петгодишен времеви период*. Извлечено от <https://www.minfin.bg/bg/documents?dq=общински+дълг>
- Община Белене. (10 10 2023 г.). *Община Белене*. Извлечено от <https://belene.bg/%d0%b1%d1%8e%d0%b4%d0%b6%d0%b5%d1%82/>
- Община Видин. (5 9 2023 г.). *Община Видин*. Извлечено от <https://vidin.bg/wps/portal/vidin-municipality/administration/budget/finance-reports>
- Община Русе. (6 5 2023 г.). *Община Русе*. Извлечено от <https://obshtinaruse.bg/byudzhet-1>
- Община Свищов. (20 9 2023 г.). *Община Свищов*. Извлечено от <https://www.svishtov.bg/byudzhet>

ПРОБЛЕМИ ПРИ ФИНАСИРАНЕ НА ФЕСТИВАЛИТЕ В УСЛОВИЯ НА КРИЗА

Докторант Захарина Томова¹

Резюме: *Във времена на криза, финансирането на фестивали се превръща в предизвикателство, тъй като разчита на различни източници, включително публични средства, частни инвестиции и продажба на билети.*

Целта на изследването е да се разгледат проблемите на финансирането на фестивалите в условията на икономическа криза и да се набележат начини за тяхното разрешаване.

Ключови думи: криза, фестивал, финансиране, проблеми

JEL: G19, Z19

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.18>

PROBLEMS IN FINANCING FESTIVALS IN CRISIS CONDITIONS

Zaharina Tomova, PhD Student

Abstract: *In times of crisis, festival funding becomes a challenge as it relies on a variety of sources, including public funds, private investment and ticket sales.*

The purpose of the research is to examine the problems of financing festivals in the conditions of economic crisis and to identify ways to solve them.

Key words: crisis, festival, funding, problems

JEL: G19, Z19

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.18>

1. Въведение

Фестивалите са събития, които могат да обединят хиляди хора, да ги зарадват с разнообразни културни дейности и да се превърнат в място за творчество и забавление. Въпреки това, както всяка друга форма на развлечение и културно събитие, фестивалите са изправени пред сериозни проблеми с финансирането, особено по време на икономическа криза (Уймина, 2019).

По време на икономическа криза правителствата могат да намалят бюджетните средства за културни събития, включително фестивали. Това води до липса на финансиране и влошаване на качеството на дейностите. Частните компании също могат да се сблъскат с финансови затруднения по време на криза, което може да доведе до намаляване на средствата за спон-

---

¹ zaharina_tomova@gmail.com , Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

сорство, разпределени за фестивали. При икономическа нестабилност хората може да станат по-съзнателни за разходите, което може да повлияе на продажбите на билети за фестивали.

Организаторите на фестивала трябва да диверсифицират своите източници на финансиране, включително намиране на нови спонсори и разработване на алтернативни източници на доходи. Сътрудничеството с правителствени и обществени организации може да помогне за осигуряване на допълнително финансиране и ресурси за фестивали. Ефективните маркетингови стратегии и промоцията на събития могат да помогнат за привличането на повече участници и увеличаване на продажбите на билети.

Отчитайки изложените съображения, докладът има за обект на изследване фестивалите, а негов предмет на анализ са възможностите за усъвършенстване на финансирането на фестивалите по време на криза.

На основата на дефинираните обект и предмет се извежда следната изследователска теза: Решаването на проблемите, свързани с финансирането на фестивалите е важна предпоставка за развитие на културния туризъм в страната във времена на криза.

2. Теоретични основи и специфични характеристики на фестивалите

„Фестивалът“ може да се дефинира като организирана колекция от специални събития на определена културна тема, създадени от човек, провеждащи се в определен ден или период, обикновено на определено място, свързващи хората във взаимен и пряк контакт с определена тема на фестивала.

Общата дефиниция предполага, че когато се организира фестивал, винаги трябва да се има предвид управлението, тъй като дефиницията включва думите „изкуствен“ и „културен“. Фактът, че фестивалът обикновено се провежда в рамките на определен географски район, предполага, че фестивалите обикновено включват местни заинтересовани страни и че заинтересованите страни могат да бъдат както от частния, така и от публичния сектор, тъй като имиджът, брандирането и икономическите интереси на местната общност могат да бъдат застрашени.

Фестивалът често се организира свободно в началния етап, което позволява гъвкави подходи, чести промени и внедряване на нови идеи. Може да се твърди, че това е начин да се реализира творческа идея и да се разбере дали има интерес под формата на търсене към тази творческа идея. В този смисъл това е един вид иновация.

Създаването на фестивал може да се осъществи, когато е необходима обща, видима, интересна платформа за обмен и социално взаимодействие.

Пример за това е Великденското събитие в Сванек, малък град на датския остров Борнхолм. Много хора прекарват великденските си празници в

Сванек, но освен църковните събирания, други събития няма в града за големи групи хора до 2009 г. Тогава се заражда евтина и креативна идея: хората да рисуват върху павираните площи в района на пристанището. Тази идея има успех и се повтаря няколко поредни години. Така се ражда нов фестивал - Великденският фестивал на тебеширената рисунка в Сванек.

Въпреки това, в повечето случаи фестивалите се стартират като концепция без предварително физическо присъствие на хора на мястото, където фестивалът евентуално може да се проведе.

По този начин, когато нова творческа идея се трансформира във фестивал, това включва логистични умения и представлява голямо маркетингово предизвикателство за ръководството да продаде темата по начин, който я прави привлекателна за хората, които искат да отидат и да участват във фестивала (Щедрин, 2018). Задачата на ръководството включва продажба на иновации и услуги, свързани с фестивала, осигуряване на капитал и много други управленски и предприемачески умения, за да направи фестивала успешен.

След като един фестивал е преминал етапа на люлката, организаторите на фестивала обикновено се стремят да го превърнат в традиция и ритуал, превръщайки го в постоянно предпочитание за хората да участват. Те искат фестивалът им да стане редовно събитие в живота на хората.

Задачите за управление се фокусират върху начините за управление на съдържанието и общата тема на фестивала, така че да включва както традиция (основни елементи), така и елементи, които предизвикват любопитството на хората. С други думи, задачата на ръководството се превръща в осигуряване на основния бизнес и постоянно добавяне на нови, динамични програмни елементи. Новите атрибути могат да бъдат нови услуги, ново използване на персонал, развитие на нови потоци от приходи като мърчандайзинг и т.н.

Фестивалните предпочитания, както и структурата на предпочитанията, имат дълбок ефект върху търсенето на фестивали и оттам върху фестивалната икономика.

Предпочитанията са въплътени в основните елементи, динамика и атрибути, изграждащи фестивалния комплекс. Основният елемент е конкретната тема на фестивала, докато динамичните аспекти са иновативни и динамични елементи по отношение на основната тема. Атрибутите включват други хора, участващи във фестивала, елементите на „среща с други“, атмосферата и други предимства като нощувки, пиене, хранене, възможности за промяна на ежедневно поведение, закупуване на продукти, предлагани на фестивала и др.

В зависимост от конкретната структура на фестивалните предпочитания, фестивалите могат да се характеризират още като:

- Основни нужди – неща, без които потребителят (според потребителя) „не може да живее“.

- Компенсаторни потребителски комфортни продукти – продукти, към които има силно предпочитание, но не е възможно да се претендира за най-скъпия от двата продукта. Например, ако не можете да си позволите едновременно почивка и участие във фестивал, избирате най-евтиния вариант – участие във фестивал (Rogozina, 2020). Той включва стоки, за които еластичността на цените на борсата и еластичността на доходите създават структура на предпочитанията, т.е. когато не може да бъде наличен автомобил и вместо това се изисква телевизор с плосък екран и друга потребителска електроника. Това явление е добре известно и във връзка с търсенето на филми, което обикновено се увеличава, за да компенсира търсенето на по-скъпи продукти за свободното време, които не могат да бъдат закупени:
- Отложени, тоест стоки, които са търсени и желани, но покупката на които може да бъде отложена по основателна причина. Включва стоки с висока еластичност по цена и доход, които заемат латентна позиция в структурата на предпочитанията;
- Луксозни стоки, т.е. стоки с много висока еластичност на цените и доходите, което показва, че те са първите стоки, които се изоставят, когато икономическите условия се влошат.

3. Предизвикателства при финансиране на фестивалите.

Основните предизвикателства при финансиране на фестивалите могат да се систематизират в следните насоки:

3.1. Намалено спонсорство - Един от първите проблеми, с които се сблъскват фестивалите в периоди на икономическа криза, е намаляването на интереса от страна на спонсорите. Компаниите и организациите, които обикновено желаят да инвестират в културни събития, са принудени да намалят бюджетите си за маркетинг и спонсорство.

Решение: Организаторите на фестивала могат да потърсят по-евтини форми на спонсорство като стоки и услуги и активно да търсят нови спонсори от местни фирми, желаещи да подкрепят събитието в замяна на реклама и партньорства.

3.2. Намалени продажби на билети - Във времена на криза потребителите стават по-предпазливи при харченето и това се отразява на продажбите на билети за фестивали. Участниците може да предпочетат да спестят пари, вместо да посещават скъпи събития.

Решение: Организаторите могат да предприемат стъпки за насърчване на продажбите на билети, като например предлагане на ранни резервации със значителни отстъпки или правене на ценовите точки по-достъпни за различни групи посетители.

3.3. Медийни ограничения - Медийното внимание е от съществено значение за успешното организиране на фестивали, но по време на криза

медиите могат да намалят подкрепата си за културни събития в полза на по-подходящи новини.

Решение: Организаторите могат активно да използват социални медии и онлайн платформи за популяризиране на фестивала и да си партнират с местни блогъри и инфлуенсъри, за да повишат осведомеността за събитието.

3.4. Диверсификация на финансирането - За да направят фестивалите по-малко зависими от един източник на финансиране, организаторите могат да диверсифицират своите източници на подкрепа. Това може да включва държавни субсидии, групово финансиране, партньорства с местни фирми и други форми на финансиране.

Решение: Създаването на комбинирана стратегия за финансиране води до намаляване на рисковете и осигуряване на по-устойчиво финансиране на фестивала.

3.5. Намаляване на бюджетите и оптимизиране на разходите - Един от начините за справяне с проблемите с финансирането по време на криза е по-доброто управление на бюджета на фестивала. Това може да включва намаляване на разходите, преразглеждане на скъпи елементи от програмата и намаляване на разходите, които не влияят пряко на качеството на събитието.

Решение: Анализирате бюджета и намиране на начини да направите фестивала по-икономичен, като същевременно запази своята привлекателност за посетителите.

3.6. Мобилизиране на общността и феновете - Активната подкрепа на местната общност и феновете на фестивала може да изиграе важна роля при финансирането и популяризирането на събитието. Организаторите могат да провеждат кампании за набиране на средства сред феновете и да ги включват в процеса на планиране и провеждане на фестивала.

Решение: Изграждане партньорства с фенове и дава възможност да допринесат за фестивала, например чрез доброволческа работа или финансова подкрепа.

Финансирането на фестивали по време на криза може да бъде трудна задача, но с различни стратегии и креативност тя може да бъде успешно преодоляна (Коробицин, 2020).

Фестивалите играят важна роля в обогатяването на културния и развлекателен опит на обществото и тяхното запазване е от голямо значение за нашия културен живот.

4. Възможности и стратегии за усъвършенстване финансирането на фестивалите

Съществуват различни възможности за решаване на част от свързаните с финансиране на фестивалите проблеми, което ни дава основание да ги обобщим както следва:

4.1. Диверсификация на източниците на финансиране. Организаторите на фестивали трябва да диверсифицират източниците си на финансиране, включително не само спонсорство, но и държавни субсидии, проекти, групово финансиране, стоки и услуги, за да намалят зависимостта от един единствен източник.

4.2. Адаптиране на бюджета. Необходимо е по-внимателно да се планира бюджетът и да се вземат предвид възможните промени в икономическата ситуация. Гъвкавостта и способността за бърза реакция на промените могат да бъдат ключови фактори за успех.

4.3. Партньорства и сътрудничества. Фестивалите могат да търсят партньорства с други организации и местни власти за съфинансиране и организиране на събития. Това може да помогне за привличането на допълнителни ресурси.

4.4. Маркетинг и промоция. Увеличаването на маркетинговите усилия и популяризирането на фестивала може да помогне за увеличаване на продажбите на билети въпреки икономическите трудности. Привличането на вниманието и подкрепата на публиката става важен елемент.

Фестивалите играят важна роля в културния живот на обществото и тяхното продължаване по време на криза е важно за запазване на културното многообразие и обогатяване на културното наследство. Организаторите трябва да използват творческо финансиране и промоционални подходи, за да запазят и продължат да радват участниците в трудни времена.

Така от обща гледна точка фестивалът в крайна сметка се превръща във фестивален комплекс [4]. Обикновено всичко започва с доста проста и креативна идея, която постепенно се развива в основната дейност на фестивала.

Докато фестивалът стане пълнолетен, се добавят динамични елементи, за да се поддържа интересът към основния бизнес и да се привлекат посетители, които искат да се насладят както на основния бизнес, така и на новите динамични елементи. Най-успешните фестивали добавят редица атрибути към фестивалния бизнес с течение на времето, включително WOM, атмосфера и т.н., които изграждат лоялност, както и материални стоки и други продукти.

Фестивалите са отличен пример за гъвкава организационна структура, която може да функционира като пазар за услуги и е подходяща за внасяне на иновативни идеи на събития. Фестивалите в специфична перспектива включват всички различни теми, категории и подкатегории.

Фестивалите в специфична перспектива включват всички различни теми, категории и подкатегории. Най-голямата специфична тема е музиката с много подкатегории. На пръв поглед организацията на фестивала е изключително гъвкава и обикновено не изисква толкова голяма инвестиция. От конкретна гледна точка темите имат някои характеристики: 1) те често произхождат от хобита, 2) включват много доброволна работа с малко или ни-

какви разходи за труд, 3) те се развиват от местно към регионално, национално, международно, 4) те включват както нестопански, така и търговски бизнеси, 5) много фестивали се провеждат на открито, 6) предимно само поголемите фестивали използват професионални умения за управление.

Фактът, че много фестивали имат както частни, така и публични заинтересовани страни, може да доведе до различни управленски предизвикателства. Това е още една последица от обществената подкрепа и субсидиите за фестивали, които често са еднократни.

5. Заключение

Финансирането на фестивали по време на икономическа криза е предизвикателство, но не и пречка. Организаторите на фестивали, заедно с публични и частни партньори, могат успешно да преодолеят тези предизвикателства, използвайки различни стратегии и ресурси.

Важно е фестивалите да бъдат актуални като културни и развлекателни събития, които насърчават културното обогатяване и социалното сближаване. Тези дейности са от голямо значение за обществото и могат да бъдат успешни дори в трудни икономически условия.

Основните стъпки за преодоляване на финансовите проблеми на фестивалите са разнообразието от източници на финансиране, активното партньорство с различни организации и ефективното популяризиране на събитията. Имайки предвид тези фактори, фестивалите могат да запазят жизнения си характер и да продължат да носят радост и удоволствие на своите посетители дори по време на икономически затруднения.

Финансирането на фестивали по време на криза е трудна задача, но със сигурност може да бъде решена. Организаторите трябва да бъдат гъвкави и разнообразни в търсенето на финансови ресурси и да търсят сътрудничество с различни партньори. Важно е да се поддържа качество на събитията и да се работи върху тяхната привлекателност за посетителите.

Използвани източници

Коробицин, С. (2020). Особенности продвижения музыкального фестиваля в новых медиа: преимущества и недостатки (на примере фестиваля «БОЛЬ») / Коммунология, Т. 8, № 3, сл 163-177.

Уймина, О. (2019). Фестиваль современного танца как актуальная институция художественной культуры: опыт фестиваля «На грани», с. 766-771. Екатеринбург: Автономная некоммерческая организация высшего образования «Гуманитарный университет».

Щедрин, И. (2018). От фестиваля к фестивалу: коллективное народно-инструментальное творчество в новом столетии, с. 258-263. Челябинск: Челябинский государственный институт культуры.

Rogozina, E. (2020). Tourist potential of gastronomic festivals in Udmurtia (the case of the «world dumpling day» festival) - Services in Russia and Abroad, Vol. 14, No. 3(90). – p. 145-152.

ПУБЛИЧНИ ФИНАНСИ - ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Докторант Катя Евтимова¹

Резюме: Съдържанието на доклада е да открие решаващата роля на публичния сектор, ориентиран е и към потребителите на информация във финансовото отчитане с общо предназначение на организациите от публичния сектор.

Ключови думи: Публични финанси, централен бюджет, консолидирана фискална програма, държавен бюджет, бюджетни организации, нормативна уредба на отчетността в бюджетните организации

JEL:H0

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.19>

PUBLIC FINANCE – THEORY AND PRACTICE

Katya Evtimova, PhD Student

Abstract: *The content of this report is to highlight the crucial role of the public sector. It is also directed towards consumers of information for financial reporting with general purpose for public sector organizations.*

Key words: *Public finances, Central budget, Consolidated fiscal program, State budget, Budget organizations, Legal basis for reporting in budget organizations*

JEL:H0

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.19>

1. Въведение

В значителна степен същността, функциите и ролята на финансите се определят от функциите и задачите на държавата. Развитието на теорията за финансите се направляват от държавата и нейната социално-икономическа политика.

Същността на финансите се свежда до обикновена техническа операция по събирането и разходването на държавни парични средства или те се определят, като съвкупност от методи, чрез които държавата и държавните органи си доставят и използват ресурсите необходими за покриване на разходите и за разпределението на тяхната тежест между индивидите.

Същността и ролята на финансите най-напред са определени според вижданията на класиците на икономическата теория в лицето на Адам Смит, които по-късно са коренно променени от Д. М. Кейнс. Кейнсианската доктрина в началото на 80-години постепенно започва да се измества от неолибералната стратегия.

---

¹ kevtimova@unwe.bg, Университет за национално и световно стопанство – София, България

Целта на доклада е да се открие същността, структурата и ролята на публичните финанси, както и редът за съставянето на държавния бюджет.

2. Публични финанси – определение и структура

Публичните финанси представляват система необходима за осигуряване и финансиране на публични блага и услуги, преразпределение и трансфериране на доходи и акумулиране на ресурси от бюджетните организации чрез приходи, помощи и дарения, реализация на финансови активи и поемане на дълг.

Бюджетната рамка, общото устройство и структурата на публичните финанси се урежда със Закона за публичните финанси. Също така този закон включва и:

- ✓ Обхвата на публичните финанси;
- ✓ Обхвата, структурата и основните показатели на консолидираната фискална програма;
- ✓ Фискалните правила и ограничения;
- ✓ Съставянето, приемането, изпълнението и отчитането на държавния бюджет, общинските бюджети и другите бюджети попадащи в обхвата на консолидираната фискална програма;
- ✓ Режим за сметките от Европейския съюз;
- ✓ Режим за сметките за чужди средства;
- ✓ Финансовите взаимоотношения с общия бюджет на Европейския съюз и с други международни програми и договори;
- ✓ Банковото обслужване на бюджетните организации и системата на единната сметка;
- ✓ Централизирано разплащане на осигурителните вноски и на данъците;
- ✓ Отчетността на бюджетните организации.

Елементите на бюджетната рамка могат да се уреждат освен със Закона за публичните финанси, така и с други закони.

Със Закона за публичните финанси се създава уредба на материята, която е предмет на този закон, но не и с други закони, поради отклоняване от принципите и правилата определени с този закон.

Системата от обобщени показатели по централния бюджет, както и по бюджетите, сметките за средствата от Европейския съюз и сметките за чужди средства на бюджетните организации представлява **консолидираната фискална програма**.

Бюджетът на бюджетните организации представлява годишен финансов план, който се съставя, приема, променя, изпълнява и отчита съгласно Закона за публичните финанси.

Всички постъпления и плащания за дейността на бюджетните организации за съответната бюджетна година с изключение на постъпленията и плащанията, за които се прилагат сметките за средствата от Европейския

съюз, и на операциите с чужди средства, за които са обособени сметки за чужди средства, съгласно Закона за публичните финанси представлява бюджетът на бюджетните организации.

В Централният бюджет се включват постъпления и плащания, които не са включени в другите бюджети от консолидираната фискална програма.

При управлението на публичните финанси се спазват, следните принципи: всеобхватност, отчетност и отговорност, адекватност, икономичност, ефикасност, ефективност, прозрачност, устойчивост и законосъобразност.

3. Ред за съставяне на държавния бюджет

Държавният бюджет включва централният бюджет, самостоятелните бюджети на Народното събрание и съдебната власт, бюджетите на органите на изпълнителната власт, на другите държавни органи и на бюджетните организации, без самостоятелните бюджети на общините, бюджетите на социалноосигурителните фондове и бюджетните организации по чл. 13, ал. 3 и 4 от Закона за публичните финанси.

Също така в държавния бюджет се предвиждат резерви за непредвидени или неотложени разходи, които могат да възникнат по централния бюджет, бюджета на Народното събрание и бюджета на съдебната власт.

Със закона за държавния бюджет за съответната година се определя размерът на съответните резерви.

С приложимо европейско и национално законодателство и изискванията на съответните програми и договори се осъществява получаването, разходването и управлението на средства от помощта, предоставена на Република България по програми и механизми на Европейския съюз и по други международни програми и договори.

Народното събрание е висш законодателен орган, който има властта да определи и да разреши всички разходи, приходи и заеми на държавата. Като висш орган упражнява контрол върху провежданата бюджетна политика и изпълнението на конкретните бюджетни параметри, приети със закона на държавния бюджет за съответната година, приема отчета на правителството за изпълнението на бюджета и отчета на Сметна палата.

Като главен изпълнителен орган **Министерски съвет** взема решения, относно основните бюджетни параметри – приходи, разходи, бюджетно салдо /дефицит/ и неговото финансиране. Изпълнението на републиканския бюджет се организира от правителството чрез Министерство на финансите и първостепенните разпоредители с бюджетни кредити.

Чрез министъра на финансите Министерски съвет организира съставянето на средносрочна бюджетна прогноза за срок от три години и на проекта на държавния бюджет.

Указанията по изпълнението на бюджетната процедура се дават от министъра на финансите, която обхваща всички разпоредители с бюджет по бюджетите на бюджетните организации.

4. Приемане на бюджетите

Съгласно Правилника за дейността и организацията на Народното събрание се определя реда за разглеждане на Законопроектите на държавния бюджет, за бюджета на държавното обществено осигуряване и за бюджета на Национално осигурителната каса. Със закон се приема държавния бюджет.

По ред определен от общинския съвет се разглежда проектът на бюджет на общините. С решение на общинския съвет се приема бюджета на дадена община.

5. Изпълнение на бюджетите

Първостепенните разпоредители организират и ръководят изпълнението на собствените си бюджети. Те определят и утвърждават бюджетите на второстепенните разпоредители с бюджет.

Второстепенните разпоредители с бюджет определят и утвърждават бюджетите на разпоредителите си с бюджет от по-ниска степен.

Указанията по изпълнението на държавния бюджет и на сметките за средствата от Европейския съюз се дават от министъра на финансите. На интернет страницата на Министерство на финансите се публикуват указанията.

Не могат да се надхвърлят разходите и да се поемат задължения за разходи за текущата година от първостепенните разпоредители с бюджет надхвърлящи общия размер на утвърдените разходи и задълженията за разходите по бюджетите им.

От кмета на общината, чрез кметовете на кметства, райони и чрез ръководителите на бюджетните звена финансирани от и чрез общинския бюджет се организира изпълнението на общинския бюджет.

6. Отчет на държавния бюджет

Годишния отчет за изпълнението на държавния бюджет по показателите, по които е приет, и отчет на консолидираната фискална програма въз основа на годишните отчети на първостепенните разпоредители с бюджет и отчета на централния бюджет се изготвя от министъра на финансите.

В срок до 30 юни на следващата година министъра на финансите представя на Сметна палата годишния отчет за изпълнение на държавния бюджет, отчета на консолидираната фискална програма и отчета на централния бюджет.

Годишният отчет за изпълнението на бюджета по показатели, по които е приет се изготвя от кмета на съответната община и придружен с доклад го внася до 31 август на следващата бюджетна година за приемане от общинския съвет.

7. Банково обслужване, централизирано разплащане на осигурителни вноски и данъци и бюджетно счетоводство

Българска народна банка и банките осъществяват обслужването на банковите сметки и плащанията на бюджетните организации по ред и начин определени със съвместните указания на министъра на финансите и на управителя на Българска народна банка.

Осигурителните вноски за социалноосигурителните фондове, включително вноските за сметка на осигурените лица дължими от бюджетните организации се начисляват, отчитат, удържат и разплащат чрез схема за централизирано разплащане на осигурителни вноски.

Счетоводството на бюджетните организации се осъществява съгласно Закона за счетоводството, Закона за публичните финанси и утвърдени от министъра на финансите счетоводни стандарти, сметкоплан за бюджетните организации и указания, които да бъдат в съответствие с изискванията на Европейския съюз за отчетността, статистиката и бюджетирането на публичния сектор, Методическото ръководство на Международния валутен фонд, международните счетоводни стандарти за публичния сектор на Международната федерация на счетоводителите.

В началото на 2001 г. с приемането на бюджетния сметкоплан е и започнал процесът на адаптиране на счетоводната система на предприятията от публичния сектор към тези от страните членки на ЕС и трябва да продължи до приемането на Международните счетоводни стандарти за публичния сектор. Според Фесчиян и Павлова принципите и правилата на класифициране на активите, пасивите, приходите и разходите в сметкоплана за публичния сектор са в съответствие с тези на Ръководството за Държавна финансова статистика на Международния валутен фонд /GFS 2001/, Системата на националните сметки на ООН /SNA 93/ и Европейската система на национални сметки /ESA 95/. Направени бяха промени в счетоводната отчетност на бюджетните организации, чрез дадените указания от Министерство на финансите с ДДС №13/20.2.2013 г. и с ДДС №14/30.12.2013 г.

С т.27 от & 1 от ДР на Закона за публичните финанси е дадено определение на „поети ангажименти за разходи“, а с т.22 от & 1 от ДР на Закона за публичните финанси е дадено определение на нови възникнали задължения за разходи.

С ДДС №4/2010 г. се въвеждат изисквания за регулярно изготвяне и представяне от бюджетните предприятия в Министерството на финансите (МФ) на информация за поетите ангажименти и възникналите (начислените) задължения, в допълнение към информацията за отчитането на касовото изпълнение на бюджета и извънбюджетните сметки и фондове.

С ДДС №05/30.09.2016 г. на Министерство на финансите се регламентира и начисляването на амортизации на някои нефинансови дълготрайни активи, като част от продължилите промени.

Утвърдените от министъра на финансите стандарти, указания и сметкоплан за бюджетните организации се публикува на интернет страницата на Министерство на финансите.

8. Заключение

Правилното и адекватно управление на публичните финанси на една нация води до развитието и растежа на нейната икономика, както в национален, така и в международен план.

Сметна палата е органът, който осъществява контролът върху публичните финанси.

Използвани източници

Стоянов, С.; Фесчиян Д.; Савова К.; Андасарова Р. „Счетоводство в публичния сектор“, 2017

Закон за публичните финанси, действащ през 2023 г.

Дирекция „Държавно съкровище“ на Министерство на финансите

КРЪГОВИЯ ИКОНОМИЧЕСКИ МОДЕЛ В УМНИЯ ГРАД

Докторант Николай Тодоров¹

Резюме: Градовете могат да се трансформират от консумиращи социални системи, консумиращи храна, енергия и други ресурси, към системи на възобновяема хранителна система и биоикономика. Преходът към кръгова икономика означава производство, което регенерира, а не вреди на естествените системи, на които разчита. Целта на проучването е да се обозначат ефектите на умния град върху обществото, икономиката и околната среда и да се дефинира, как интелигентните градове могат да извършат трансформацията към успешна кръгова икономика. Приложен е интегративен преглед на литературата по темите за Интелигентния град и кръговата икономика. Основните предизвикателства са свързани с търсене на приложими модели за умни и иновативни дейности в българските градове.

Ключови думи: умния град, кръгова икономика, възобновяеми системи

JEL: R11, Q56, O30

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.20>

THE CIRCULAR ECONOMIC MODEL IN THE SMART CITY

Nikolai Todorov, PhD Student

Abstract: Cities can transform from consumptive social systems consuming food, energy and other resources to systems of a renewable food system and bioeconomy. The transition to a circular economy means production that regenerates, rather than harms, the natural systems it relies on. The purpose of the study is to indicate the effects of a smart city on society, the economy and the environment, and to define how smart cities can make the transformation to a successful circular economy. An integrative review of the literature on the topics of the Smart City and the circular economy is attached. The main challenges are related to the search for applicable models for smart and innovative activities in Bulgarian cities.

Key words: the smart city, circular economy, renewable systems

JEL: R11, Q56, O30

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.20>

1. Въведение

Урбанизацията разтяга инфраструктурата и ресурсите на много градове до крайна точка. Все по-често изхода се търси в ИКТ решения за ефективно предоставяне на обществени услуги като образование, здравеопазване, безопасност, транспорт и комунални услуги. В концепциите за умния град се включва внедряването на системи за по-ефективно използване на ресурсите, повишаване на качеството на живот и създаване на устойчиви и иновативни градски среди. Така модерната визия на градовете, е те да могат

---

¹ n_v_tod@abv.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

да се трансформират от консумиращи социални системи, потребяващи храна, енергия и други ресурси, към системи на възобновяема хранителна система и биоикономика. Целта на проучването е да се обозначат ефектите на умния град върху обществото, икономиката и околната среда и да се дефинира, как интелигентните градове могат да извършат трансформацията към успешна кръгова икономика. Обект на изследването, са възможностите, които отваря умния град по отношение внедряване и налагане принципите на кръговата икономика. Установяване на отчетливи белези от корелация на ИКТ решенията в умния град и преходът към кръгова икономика. Основните предизвикателства свързани с търсене на приложими модели за умни и иновативни дейности в българските градове съставляват предмета на изследването. Научно-изследователските задачи в предметното изследване са свързани с разглеждане концепциите за умни градове в симбиоза на предложени кръгови модели. Представяне на реализирани проекти и инициативи, както и проучване на възможностите за надграждане на вече приложените иновативни решения в условията на съвременната българска община.

Методология: Синтезиране и анализиране на информация от различни литературни източници, с използван интегративен преглед на литературата по темите за Интелигентния град и кръговата икономика, чрез който е направен подбор на използваната литература.

2. Преглед на извадка концепции за умния град

Учени и правителствени институции дефинират „интелигентния град“ по различен начин. За Kumar, Goel, and Mallick (2018), интелигентният град е град, концентриран върху екологични, икономически и социални аспекти за постигане на компетентна, удобна и лесна за повишаване качество на живот среда, чрез обединяването на интелигентни и устойчиви технологии. De Lange and De Waal (2013) твърдят, че концепцията за smart city се използва най-вече за налагане на технологии, които правят градовете по-ефективни и приятни. За Kitchin (2013) интелигентният град все повече се състои от системи за наблюдение, а неговата икономика и управление се движат от иновациите и креативността въведени от умни хора. Peirce, Freed и Townsend (2013, p. 63) определят умните градове като „места където информационните технологии се използват съзнателно за подобряване на градските дейности и управление. Позволяват иновациите в обществените услуги и управлението да подобрят дългосрочното планиране.“ За тях интелигентният град се включва сближаване на развитието на човешкия капитал с подобряване на инфраструктурата и ангажиране на гражданите чрез отворени иновационни процеси (Peirce et al., 2013). Caragliu, Del Bo, and Nijkamp (2009) наричат града интелигентен, когато „инвестиции в човешки и социален капитал, транспорт и модерна (базирана на ИКТ) инфраструктура подхранват устойчивия икономически растеж и високо качество на живот, с разумно управление на природните ресурси, чрез подкрепа на властта“.

Уошбърн и Усман (2010, стр. 2) казват, че интелигентен град е се отличава с „използването на интелигентни компютърни технологии, за да направят критичните инфраструктурни компоненти и услуги на града, които включват градска администрация, образование, здравеопазване, обществена безопасност, недвижими имоти, транспорт и комунални услуги – повече интелигентни, взаимосвързани и ефективни.“

Интелигентният град има за цел да разреши градските проблеми и да съживи околната среда в града и социални дисбаланси (недостъпност на обществените услуги, трафик, прекомерно развитие, жилищни проблеми, екологични или санитарни недостатъци и други форми на неравенство) чрез ефективно пренасочване на информация и ИКТ базирани технологии, свързани като градски инфраструктура. Смята се, че умните градове създават подобър, по-устойчив град, в който качеството на живот на хората е по-високо, средата им по-приятна за живеене и икономическите им перспективи по-силни.

3. Кръговия икономически модел – решения в градска среда.

Няма по-верен подход за постигането на ресурсоспестяване и екологизация на икономическите системи от прилагане на кръговите икономически и социални модели. Наблюдаващото се в световен мащаб силно нарастващото потребление на ресурси и съпътстващите го екологични последици, които то предизвиква, налага безусловно внедряването на кръговия икономически модел. Кръговата икономика е модел на производство и потребление, който включва споделяне, лизинг, повторна употреба, ремонт, обновяване и рециклиране на съществуващи материали и продукти възможно най-дълго. На практика това означава намаляване на отпадъците до минимум. Когато един продукт достигне края на живота си, материалите му се съхраняват в икономиката, когато е възможно. Те могат да се използват продуктивно отново и отново, като по този начин създават допълнителна стойност.¹ Разширявайки тези идеи, кръговите икономики работят на три принципа, дефинирани тук от фондация Ellen MacArthur: Проектирайте без отпадъци; Съхранявайте продуктите в употреба; Регенерирайте естествените системи. Дефиницията на кръговата икономика надхвърля производството на продукти и обхваща начина, по който използваме тези продукти и взаимодействаме с околната среда. Това е и мястото, където кръговата икономика често взаимодейства с градовете.

4. Как кръговите икономики могат да бъдат от полза за умния град? Градовете са важни за кръговите икономики, защото това е мястото, където се консумират и използват повечето продукти. Като такава, голяма част от общинската роля в подпомагането на създаването на кръгова, интелигентна

---

¹ Европейски парламент - 24-05-2023 Circular Economy: Definition, Meaning and Benefits

икономика е в регулирането и насърчаването на потреблението. Градовете може да нямат роля за регенерирането на почвите и увеличаването на селскостопанското биоразнообразие, но повечето храна се консумира в градовете и приблизително една трета от цялата храна се губи. Това представлява не само огромен проблем, но и огромна възможност. Намалването и преразпределението на тези отпадъци има потенциала да създаде работни места и да подобри околната среда, като същевременно направи градовете по-желани места за живеене. Градовете също така поемат голяма част от бремето на неблагоприятните ефекти от сегашната ни линейна икономика, особено в области на замърсяване на околната среда и здраве, достъп до природата и неблагоприятните ефекти от изменението на климата. Според фондацията Ellen MacArthur, „Две трети от нас ще живеят в градски райони до 2050 г. Въпреки че заемат само 2 процента от глобалната суша, нашите градски центрове консумират повече от 75 процента от природните ресурси и са отговорни за над 50 % твърди отпадъци и отделят до 60 процента парникови газове, допринасяйки за замърсяването, изменението на климата и загубата на биологично разнообразие. Градовете са в уникална позиция да работят с множество заинтересовани страни, за да реализират визията за кръгова икономика, да стимулират кръговото мислене, да управляват градското пространство, да доставят стоки и услуги по начини, които са в съответствие с кръговата икономика, и да оформят пазари и навици чрез регулиране. От съществено значение за тези цели е насърчаването на гражданска култура на иновации и експерименти, съгласуване на различни интереси и заинтересовани страни. Внедряване на иновативни решения, в различни насоки - управление на обществения транспорт, градско видео наблюдение, умно паркиране, умно сметосъбиране, контрол на достъпа, мониторинг на качеството на въздуха, дигитално образование, електронна администрация и телемедицина.

4. Способи за постигане на икономическа симбиоза в умния

Категорично способите за концептуално осъществяване на умнен град чрез кръгови икономически модели, може да бъде осъществено само и единствено по технологичния път на ИКТ.

„The Internet of Things (IoT)“ или „Интернет на нещата“ – мрежа състояща се от физични обекти – устройства, превозни средства, сгради и др., свързани помежду си в мрежа, чрез електронен софтуер и сензори, които осъществяват събирането и обмяна на информация помежду им. В бъдеще „Интернет на нещата“ може да се използва и за медицинско наблюдение или друг тип автоматизация в най-различни сфери. По този начин се предоставят удобства на обитателите, свързвайки света им по един ефективен и качествен начин, създавайки директна връзка с общността им или с доставчиците на услугите, които използват.

Споделена икономика. Uber – доставчик на една услуга, подходяща за умния град – тя се превърна в най-голямата световна компания за споделено пътуване, не защото някой е построил нов умен град, а защото технологиите позволиха на компанията да създаде практическо решение на един проблем, приложимо във всеки един град, където и да се намира на картата.

Airbnb - в момента са най-големия посредник за настаняване. И двете компании са базирани на концепцията за споделена икономика, при която хората, които притежават даден актив (кола или къща), предлагат използването им на други потребители, които се нуждаят от тях.

Кибернетиката според автора на Smart Cities Anthony Townsend се основава на „идеята за използване на усещане и обратна връзка за оптимизиране на производителността [...] За кибернетиките всичко – машини, организации, градове, дори човешкият ум – може да се разглежда като система „. Този светоглед е приложен към града от един от водещите светили на кибернетиката, Джей Форестър в неговата работа от 1969 г. Urban Dynamics

Блокчейн технологията Изкуствен интелект, Интернет на нещата, възможностите за моделиране, които предоставят т.нар. дигитални близнаци са сред доминиращите теми именно заради възможностите и иновациите, които те предлагат относно боравенето с данни. Проследяване на процесите и ресурсите през целия им цикъл, това е задача, за която блокчейнът е идеално пригоден и може да предложи конкретни решения за ефективни модели за управление на веригите за производство, доставки и управление и градски режим. Блокчейн може също да е инструмент за промяна на поведението и потребителските навици на хората и компаниите, като предостави възможност да се проследи реалното въздействие на техните действия върху околната среда.

5. Въвеждане на интелигентни системи в градска среда

Управление на енергията и умно улично осветление: използване на сензори, анализ на данни и автоматизация за оптимизиране на енергийната ефективност на сгради, осветление на уличната мрежа и електрическите мрежи. Примери са: Пловдив, Пазарджик, Стара Загора и Община Баните.

Управление на отпадъци: Решения за подобряване на ефективността на събирането и рециклирането на отпадъците, оптимизиране на маршрутите на сметосъбирачните превози и сензори за наблюдение на нивата на отпадъците в контейнерите. Примери за това има в Бургас.

Устойчив транспорт: Разработването на интелигентни системи за управление на трафика и паркиране, подобряване на градския обществен транспорт, използване на споделени превозни средства и разработка на инфраструктура за зареждане на електромобили. Подобни проекти са осъществени в градовете София, Пловдив, Стара Загора, Бургас, Плевен, Варна, Сливен, Благоевград.

Управление на водните ресурси: технологии за наблюдение и предотвратяване на изтичания, оптимално ползване на вода в градските зелени площи и оптимизиране на системите за доставка на питейна вода.

Управление на водните ресурси: технологии за наблюдение и предотвратяване на изтичания, оптимално ползване на вода в градските зелени площи и оптимизиране на системите за доставка на питейна вода.

Градско видео наблюдение с елементи на AI: цифрови системи за мониторинг и контрол, решаващи проблеми в сферата на сигурността и вътрешния ред и по отношение на спазването на закона за движение по пътищата. Успешни примери има в Бургас, Благоевград, Пловдив, Плевен, Козлодуй, Силистра, Никопол, Тутракан, Трявна, Кирково, Чирпан, Червен бряг, Поморие, Созопол, Търговище, Никопол, Дряново, Средец и др.

6. Заключение

Концепцията за умен град вече е реалност в много градове по света, включително и в България. Умните градове предоставят възможности за по-ефективно използване на ресурсите, повишаване на качеството на живот и създаване на устойчиви и иновативни градски среди и всичко това, през матрицата на задължителния икономически и социален кръгов модел. Развитието на решения за умни градове продължава да се разширява и да се променя, като нови сфери на иновации и приложения се появяват постоянно. В условията на българската община все още стоят редица препятствия, изразяващи се основно в източници за финансиране и липсата на достъпни и достатъчно надеждни технологии. Все пак се наблюдава тенденция за внедряване на технологични елементи осъществяващи възможната стъпка в правилната посока. За да се превърнат обаче в истински интелигентен град или общност, общините трябва да напреднат в шест ключови стратегически области на действие: интелигентно управление, интелигентна кръгова икономика, интелигентна околна среда, интелигентен живот, интелигентна споделена мобилност и интелигентни хора. Пътя към постигането им преминава през имплементиране на съответните секторни кръговите модели.

Използвани източници

- European Parliament, Economy 24-05-2023, Circular economy: definition, importance and benefits,
- Nallapaneni Manoj KumarNallapaneni Manoj Kumar - DOI: 10.1109/ICSESP.2018.8376669
Conference: 2018 IEEE International Conference on Technologies for Smart-City
Energy Security and Power (ICSESP-2018)
- Graham, S.; Aurigi, A. Virtual cities, social polarization, and the crisis in urban public space. J. Urban Technol. 1997, 4, 19–52
- Giffinger, R.; Fertner, C.; Kramar, H.; Meijers, E.; Fertner, C.; Kramar, H. City-Ranking of European Medium-Sized Cities; Vienna University of Technology: Vienna, Austria, 2007.
- Anastasia Stratigea, The concept of ‘smart cities’, 26-3/4 | 2012 p. 375-388

БЪЛГАРСКОТО ЕЛЕКТРОПРОИЗВОДСТВО И ЦЕНОВАТА ДИНАМИКА В СЕГМЕНТ ДЕН НАПРЕД ПРЕЗ 2022 ГОДИНА

Докторант Тодор Георгиев¹

Резюме: *Електроенергийното производство в България през 2022 год. отбелязва исторически рекорд за последните десет години от 50.570 млн. MWh. Този рекорд бе подкрепен с увеличението с 38.5% на капацитета за производство от Фотоволтаични електроцентрали до достигане на 12.8% дял от общата инсталирана мощност по тип генерация, която вече достига 135050 MW при пиков товар за годината от 7150 MW. Успоредно с това през 2022 год. икономиката изпадна в цикъл от множествени кризи, които силно намалиха темпа на постепидемично възстановяване и създадоха силен инфлационен натиск върху пазарите на стоки и услуги. Като основен фактор за проинфлационно действие се приемат цените на електроенергията, които в сегмента „ден напред“ отчетоха ценови рекорд от 936.33 Евро / MWh (на 30.08.2022 год. в 20.00 часа) при търгуван обем от 3377 MW. На тази основа целта на изследването е да представи в аналитичен план динамиката в капацитета за електропроизводство в България през 2022 год. през призмата на рекордните ценови изменения в борсовия сегмент „Ден напред“. За постигане на тази цел са приложени корелационен анализ и регресионно моделиране.*

Ключови думи: *електропроизводство, фотоволтаични електроцентрали, борсов сегмент „ден напред“, корелационен анализ, регресионно моделиране*

JEL: Q41, Q43

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.21>

BULGARIAN ELECTRICITY PRODUCTION AND PRICE DYNAMICS IN THE DAY AHEAD SEGMENT IN 2022

Todor Georgiev, PhD Student

Abstract: *Electricity production in Bulgaria in 2022 marked a historical record for the last ten years of 50,570 million MWh. This record was supported by the 38.5% increase in generation capacity from Photovoltaic power plants to reach a 12.8% share of the total installed capacity by generation type, which already reached 135,050 MW at a peak load for the year of 7,150 MW. In parallel, in 2022, the economy fell into a cycle of multiple crises, which severely reduced the pace of post-epidemic recovery and created strong inflationary pressures on goods and services markets. The main factor for pro-inflationary action is electricity prices, which in the „day-ahead“ segment recorded a price record of 936.33 Euro / MWh (on 30.08.2022 at 20.00 hours) with a traded volume of 3377 MW. On this basis, the purpose of the study is to present in an analytical plan the dynamics of the power generation capacity in Bulgaria in 2022 through the lens of the record price changes in the „Day Ahead“*

---

¹ d010221245@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

stock exchange segment. To achieve this goal, correlation analysis and regression modeling were applied.

Key words: *power generation, photovoltaic power plants, day-ahead stock segment, correlation analysis, regression modeling*

JEL: Q41, Q43

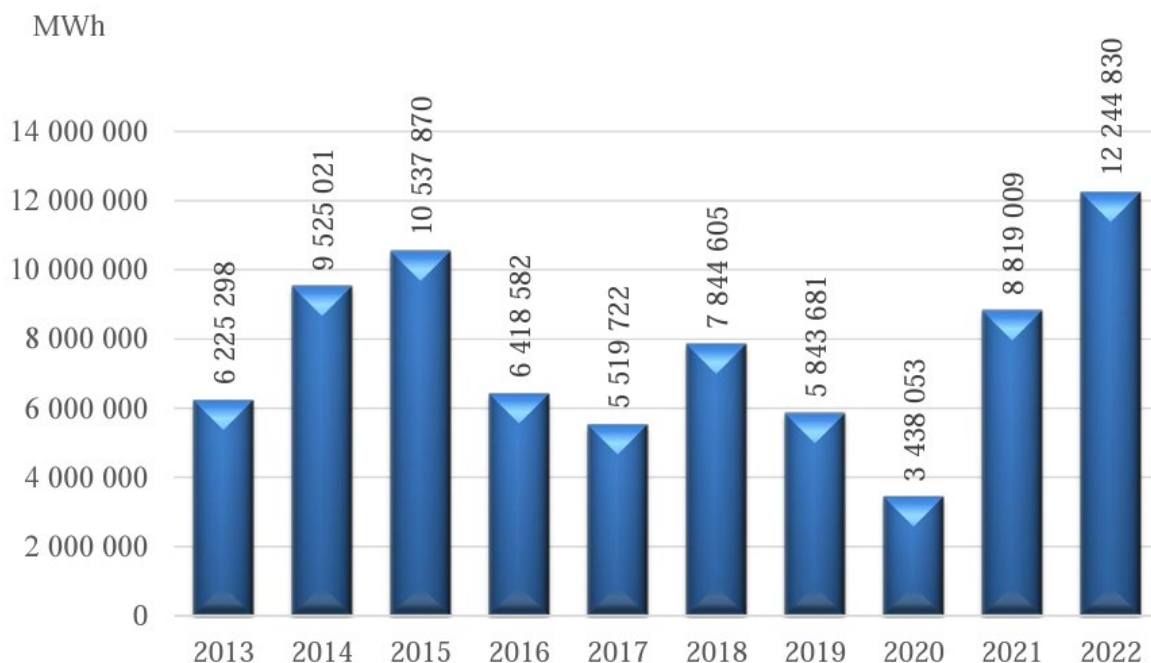
DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.21>

1. Въведение

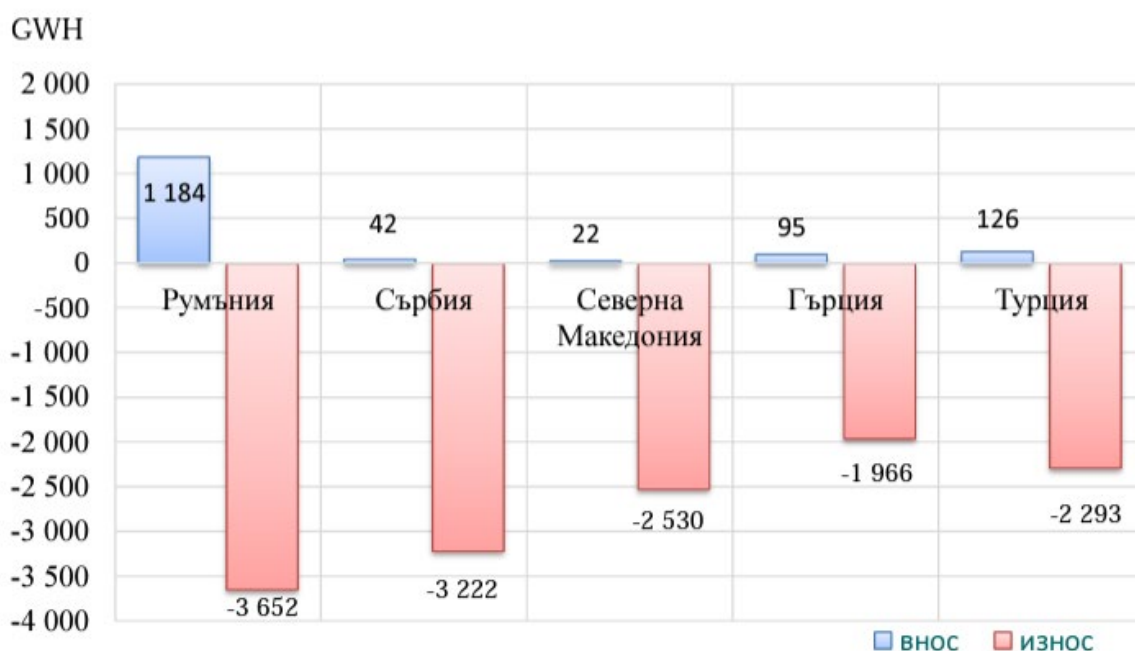
Сектор „Енергетика“ е ключов за всяка една икономика. В България секторът се отличава с динамично развитие на добива на енергия от възобновяеми източници при постепенно икономически базирано затваряне на традиционните източници, базирани на изгаряне на въглища. На тази основа целта на изследването е да представи в аналитичен план динамиката в капацитета за електропроизводство в България през 2022 год. през призмата на рекордните ценови изменения в борсовия сегмент „Ден напред“. За постигане на тази цел са приложени корелационен анализ и регресионно моделиране. Структурата на доклада е в две части. В първата от тях с направен критичен анализ на състоянието и тенденциите в електропроизводството в България в инфлационната 2022 год. Във втората от тях е приложен корелационен и регресионен анализ спрямо данните на Българската независима енергийна борса с оглед отчитане на потенциална зависимост на цените в сегмент „ден напред“ от търгуваните количества.

2. Състояние и тенденции в електропроизводството в България през 2022 год.

Електроенергийното производство в България през 2022 год. отбеляза исторически рекорд за последните десет години от 50.570 млн. MWh. Нарастването на показателя е с 5.8% спрямо 2021 год. и с цели 23,7% спрямо 2020 год. Този рекорд бе подкрепен с увеличението с 38.5% на капацитета за производство от Фотоволтаични електроцентрали (ФВЕЦ) до достигане на 12.8% дял от общата инсталирана мощност по тип генерация. Общата мощност достига през 2022 год. върховия капацитет от 135050 MW при пиков товар за годината от 7150 MW. Съпоставен спрямо 2021 год. увеличението в пиковия товар на електропроизводството е с 5%, а спрямо 2020 год. – с 8.9%. Успоредно с това, през 2022 год. икономиката изпадна в цикъл от множествени кризи, които силно намалиха темпа на постепидемично възстановяване и създадоха силен инфлационен натиск върху пазарите на стоки и услуги. Като основен фактор за проинфлационно действие се приемат цените на електроенергията, които в сегмента „ден напред“ отчетоха ценови рекорд от 936.33 Евро / MWh (на 30.08.2022 год. в 20.00 часа) при търгуван обем от 3377 MW. Годишните физически трансгранични обмени на електроенергия за 2022 год. запазват своето положително салдо и възлизат на 12244830 MWh, което е увеличение спрямо 2021 год. с 38.8% (вж. фиг. 1)

Фигура 1. Годишни физически обмени (салдо износ – внос в MWh)
Източник: eso.bg

Фигура 2. Годишни физически обмени със съседни страни
Източник: eso.bg

Считаме, че именно силната обвързаност на българския електроенергиен пазар със съседните държави, измерено през експортните потоците от електроенергия създадоха силен натиск към повишаване на вътрешните цени с оглед задоволяване на експортното търсене.

3. Ценова динамика на електроенергията и регресионно моделиране на сегмент „ден напред“ в България през 2022 год.

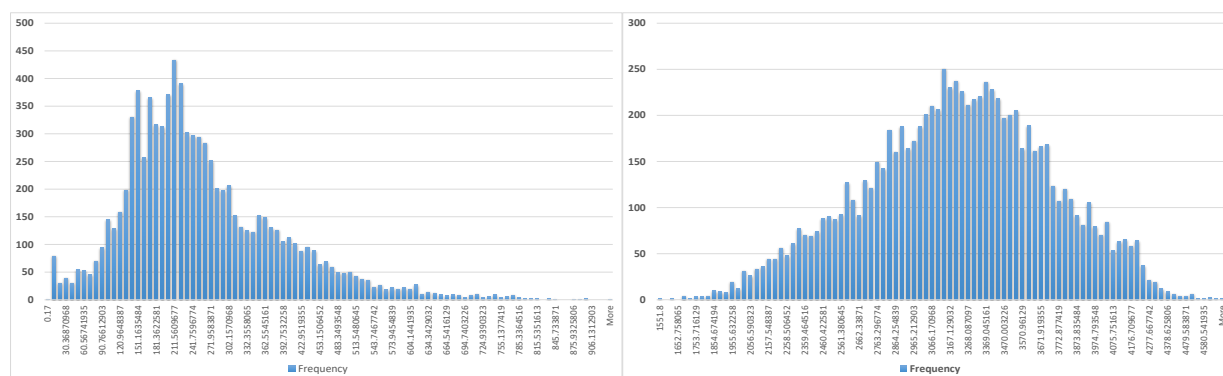
За целите на анализа се изследва съвкупност от часови данни за всички дни от 2022 година, като цената е в Евро/MWh, а търгуваните количества в сегмента „Ден напред“ са в MWh. Общото количество обработени ценови записи е 8760 при идентичен обем данни за количество. На база данните от дескриптивната статистика се установява коефициент на вариация за цената в сегмент „ден напред“ от 51.8% и 16.3% за количествата. Рангът на изменение за цените е в скалата от 0.17 Евро/MWh до исторически рекордните за българския енергиен пазар 936.33 Евро/MWh.

Таблица 1. Дескриптивна статистика

	Цена в Евро/MWh	Количества в MWh
Mean	253.2338	3187.751
Standard Error	1.401642	5.541678
Median	225.085	3203.5
Mode	138.41	3236.6
Standard Deviation	131.1865	518.6726
Sample Variance	17209.89	269021.3
Kurtosis	1.580887	-0.35469
Skewness	1.05492	-0.14912
Range	936.16	3129.7
Minimum	0.17	1551.8
Maximum	936.33	4681.5
Sum	2218328	27924696
Count	8760	8760
Confidence Level (95.0%)	2.747547	10.86299

Източник: Собствени изчисления по данни от www.ibex.bg

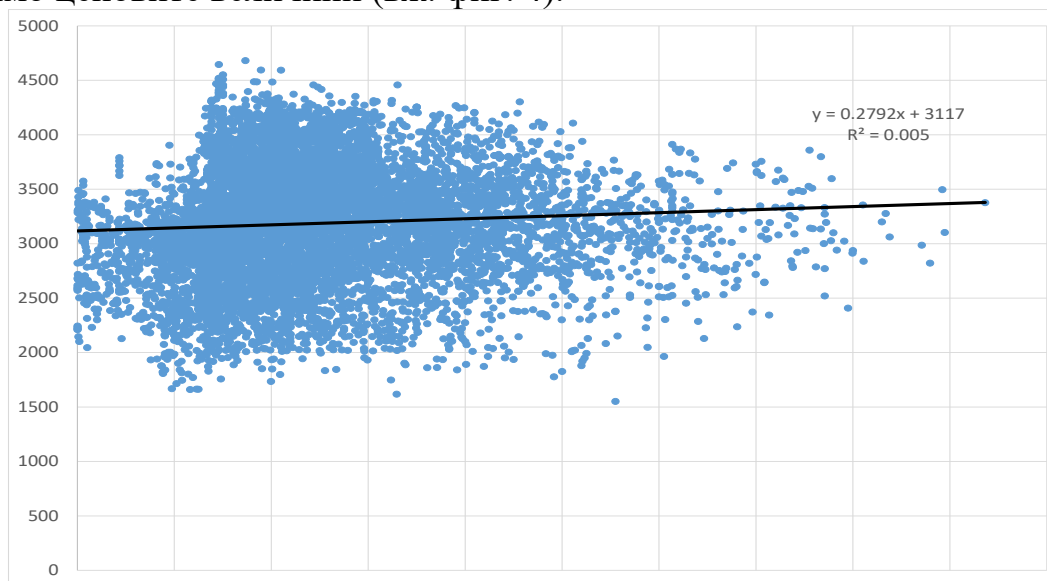
Анализът на показателите за куртозиз и скюнес показва асиметричност в рамената на честотната крива със силно дясно изтеглено рамо и значително по-нормална симетричност за количествата (вж. фигура 3). Близостта на показателите за мода и медиана при количествата и разрыва им при ценовия показател логично обосновават отчетената асиметричност (Захариев, Ангелов, Ганчев, & Костов, 2022).

Фигура 3. Хистограмни разпределения на анализаните данни в сегмент „ден напред“ на БНЕБ

Източник: eso.bg

Регресионното моделиране на двата масива с данни показва изключително слаба връзка (Zahariev, 2022) и влияние на количествените данни спрямо ценовите величини (вж. фиг. 4).

Фигура 4. Линейна регресия на цената в сегмент „ден напред“ от търгуваните количества

Източник: Собствени изчисления по данни от eso.bg

Аналитичните данни за корелация по Pearson от 0.07 зависимост между двата динамични реда индикира, че ценовата динамика на борсовия сегмент „Ден напред“ се дължи на влиянието на допълнителни фактори. Това се потвърждава и от генерираните в среда MS Excel аналитични данни при еднофакторното регресионно моделиране (вж. таблица 2).

Таблица 2. Регресионен модел

Regression Statistics	
Multiple R	0.07062
R Square	0.004987
Adjusted R Square	0.004874
Standard Error	517.4072
Observations	8760

ANOVA					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
Regression	1	11751601.57	11751601.57	43.90	0.00
Residual	8758	2344606054.56	267710.21		
Total	8759	2356357656.14			

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>
Intercept	3117.05	12.02	259.35	0.00	3093.49	3140.60
Price (EUR)	0.28	0.04	6.63	0.00	0.20	0.36

4. Заключение

В заключение може да се отбележи, че представянето в аналитичен план на динамиката в капацитета за електропроизводство в България през 2022 год. през призмата на рекордните ценови изменения в борсовия сегмент „Ден напред“ изисква допълнителни изследвания на пазарните фактори (Недев, 2015) за ценови вариации. Регресионния модел не потвърждава значимо влияние на количествата търгувана електроенергия на борсовия сегмент, което налага обогатяване на модела с нови влияещи фактори. Част от тези фактори са потоците търгувани обеми със съседните страни, където Гърция отбелязва също ценови рекорди през 2022 год.

Използвани източници

- Zahariev, A. (2022). *Financial Analysis*. Svishtov: AI „Tsenov“. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/365793801>
- Захариев, А., Ангелов, А., Ганчев, А., & Костов, Д. (2022). *Финансов анализ*. Свищов: АИ „Ценов“.
- Недев, Т. (2015). Има ли пазар на електроенергия в България? *Икономическа мисъл*, 3, 3-20.

Направление

Състояние и перспективи в развитието
на застраховането и осигуряването

МОДЕЛЪТ CARMEL КАТО ВЪЗМОЖНОСТ ЗА АНАЛИЗ НА НЕЖИВОТОЗАСТРАХОВАТЕЛНИЯ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ

Доц. д-р Венцислав Василев¹

Резюме: *Оценката на финансовата стабилност на застрахователните дружества и на сектора като цяло предполага проучване, наблюдение и контролиране на рисковете, на които те са изложени. Във връзка с постигането на приемлива степен на надеждност при оценката на общото финансово състояние на застрахователното дружество, трябва да се вземат предвид редица количествени и качествени показатели. Моделът CARMEL за количествен мониторинг и анализ на финансовата стабилност на застрахователните дружества, разработен съобразно методологията на МВФ, създава една допълнителна възможност, свързана с анализа на българския неживото-застрахователен пазар. Резултатите от изчислените показатели показват стабилност, със средни стойности, попадащи в препоръчителните норми на добрата практика, както за отделните застрахователни дружества, така и за на българския неживото-застрахователен пазар като цяло.*

Ключови думи: *застрахователен пазар; финансова стабилност*

JEL: G22

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.22>

THE CARMEL MODEL AS A POSSIBILITY FOR ANALYSING THE NON-LIFE INSURANCE MARKET IN BULGARIA

Assoc. Prof. Ventsislav Vasilev, PhD

Abstract: *The assessment of financial stability, both of insurance companies and the insurance sector as a whole, involves the study, monitoring, and control of the risks to which they are exposed. In achieving an acceptable level of reliability in assessing the overall financial condition of an insurance company, a variety of quantitative and qualitative indicators must be taken into account. The CARMEL model for quantitative monitoring and analysis of the financial stability of insurance companies, developed in accordance with the methodology of the IMF, creates an additional opportunity related to the analysis of the Bulgarian non-life insurance market. The results of the calculated indicators demonstrate stability, with average values falling within the recommended standards of good practice, both for individual insurance companies and for the Bulgarian non-life insurance market as a whole.*

Keywords: *insurance market; financial stability*

JEL: G22

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.22>

---

¹ v.vasilev@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов, България

Оценката на финансовата стабилност на отделните застрахователи, както и на застрахователния сектор като цяло, е сложна задача. Такава оценка предполага проучване, наблюдение и контролиране на рисковете, на които застрахователите са изложени. Общото финансово състояние на застрахователното дружество зависи от много фактори, някои от които са трудни за количествено определяне. Именно затова, при оценката на финансовата стабилност трябва да се вземат предвид както количествени, така и качествените показатели с цел постигане на приемлива степен на надеждност.

.I.

Показателите за финансова стабилност са важен количествен инструмент, използван от надзорните власти в различните страни. Същевременно трябва да бъде поставен акцент върху онези от тях, които дефинират тази финансова стабилност, в контекста на тяхната аналитична значимост, уместност и възможност за налични данни.

Показателите CARMEL представляват критерии за количествен мониторинг и анализ на финансовата стабилност на застрахователните дружества. Моделът е изработен съобразно методологията на МВФ (Mr. Udaibir S Das, 2003). Съгласно решение на Националната банка на Сърбия във връзка със системата за вътрешен контрол и управление на риска в застрахователната дейност, CARMEL-показателите, представляващи критерии за количествен мониторинг и анализ на финансовата стабилност, са използвани като един от инструментите за анализ в този контекст (CARMEL показатели пословања друштва за осигурање са оквирним упутствима за њихово тумачење).

Показателите CARMEL включват групите:

- Capital adequacy (Капиталова адекватност);
- Asset quality (Качество на активите);
- Reinsurance and actuarial issues (Презастраховане и актюерски позиции);
- Management soundness (Качество на управленската структура);
- Earnings and profitability (Приходи и рентабилност);
- Liquidity (Ликвидност).

Всяка от тези групи, както в неживотозастрахователната дейност така и в животозастрахователната такава, съдържа съответните подгрупи от показатели.

Групата от показатели, свързана с капиталовата адекватност, може да се разглежда като ключова за финансова стабилност застрахователите, тъй като те трябва да разполагат с достатъчен капитал, за да поемат шокове както от страна на активите, така и от страна на пасивите от техните баланси.

В модела са включени два основни показателя - капитал/технически резерви и капитал/общо активи.

При изследването на качеството на активите, се поставя фокус върху съществуването на потенциално некачествени активи, и върху степента на контрол, упражняван от застрахователното дружество.

В категорията презастраховане и актюерски въпроси коефициентът на задържане на риска (нето премия/брутна премия) отразява цялостната застрахователна стратегия на застрахователя и показва каква част от риска се прехвърля на презастрахователите. Съотношението на нетните технически резерви към средната стойност на нетната премия получени през последните три години се основава на факта, че резервите трябва да се увеличават в крачка с обема на поетите дългосрочни задължения.

Доброто управление е от решаващо значение за финансовата стабилност на застрахователите. Въпреки трудностите при намиране на пряка количествена мярка за измерване стабилността на управлението, моделът предлага използването на два показателя за оперативна ефективност.

Честотата, тежината и времето на застрахователните претенции или обезщетения е несигурно, така че застрахователите трябва внимателно да планират своята ликвидност. Ликвидността най-често се разглежда като способността на застрахователното дружество да уреди задълженията си в рамките на определен период. Тази способност е в пряка зависимост от неговите налични ликвидни активи. Като се има предвид, че честотата, тежината и моментът на възникване на щетите са несигурни, застрахователите са длъжни внимателно да планират структурата на средствата, с които приоритетно да покриват своите задължения, породени от реализирането на риска.

.II.

В края на 2022 г. общият брой на лицензираните застрахователи по неживотозастраховане със седалище в Република България е 34. Публично достъпната информация на сайта на Комисията за финансов надзор (Комисия за финансов надзор, n.d.) създава възможност да бъдат изчислени само някои от показателите, съдържащи се в модела CARMEL. Въпреки това, те могат да са в помощ на надзорните власти, в ролята си на допълнителен инструмент за управление на риска и оценка на финансовата стабилност на застрахователния пазар.

За нуждите на изследването са използвани публикуваните Комисията за финансов надзор данни за участниците на неживотозастрахователния пазар, най-вече информация от техните баланси и отчети за доходите. Извършените изчисления за даден критерий касаят както целият неживотозастрахователен пазар като цяло, така и петте застрахователни дружества с най-голям премиен приход (без приход по активно презастраховане и приход от дейност в чужбина) за 2022 г., а именно: „ДЗИ - Общо застраховане“ ЕАД,

ЗК „Лев Инс“ АД, ЗАД „Булстрад Виена Иншурънс Груп“ АД, „ЗД Евроинс“ АД и ЗАД „Алианц България“ АД.

Съставните части на отделните индикатори, както и резултатите за петте застрахователни дружества, генерирали най-голям премиен приход за 2022 г, са обобщени в таблицата по-долу:

Таблица. Резултати, свързани с критериите CARMEL¹

	ДЗИ - Общо застра- ховане ЕАД	ЗК ЛЕВ ИНС АД	ЗАД Булс- трад Виена Иншурънс Груп АД	ЗД ЕВРОИНС АД	ЗАД Али- анц Бълга- рия АД	Средно за всички застрахова- тели
С1 (Спечелени пре- мии, нетни от пре- застраховане / Соб- ствен капитал)	214,79%	269,51%	170,76%	293,76%	144,78%	171,26%
С2 (Собствен капи- тал - загуба/обща сума на активите	23,12%	11,22%	21,20%	10,63%	26,09%	19,14%
С3 (Собствен капи- тал - загуба / Тех- нически резерви	33,41%	13,77%	35,53%	13,94%	39,55%	27,59%
А2 (Изплатени обезщетения / Сума на договорената застр. премия)	36,29%	19,56%	28,06%	16,49%	40,68%	25,75%
А3 (Записан акцио- нерен капитал/об- ща сума на акти- вите	11,87%	6,30%	4,87%	7,29%	8,83%	9,09%
А6 (Обща сума на инвестициите/обща сума на активите	67,94%	53,15%	53,15%	26,29%	62,45%	43,43%
Р1 (Спечелени пре- мии, нетни от пре- застраховане / Бруто записани застр. премии)	93,70%	55,73%	68,63%	38,70%	88,89%	62,72%
Р2 (Технически ре- зерви без дял на презастрахователи- те /Среден размер на обезщетенията за последните 3 го- дини	387,30%	629,11%	409,64%	504,41%	376,04%	478,09%

¹ Разгледани са само индикаторите, за които е налице публично достъпна инфор-
мация, даваща възможност за тяхното изчисление.

R3 (Технически резерви без дял на презастрахователите/Среден размер на застр. премии за последните 3 години	49,67%	105,96%	60,27%	88,06%	59,03%	75,81%
E1 (Обезщетения / Спечелени премии, нетни от презастраховане	38,73%	35,11%	40,89%	42,62%	45,76%	41,06%
E2 (Оперативни разноси / Спечелени премии, нетни от презастраховане	34,90%	22,93%	34,76%	39,26%	38,48%	35,36%
E3 (Разпределен приход от инвестиции / Спечелени премии, нетни от презастраховане)	1,32%	0,00%	2,75%	0,00%	0,97%	1,40%
E4 (Обезщетения + оперативни разноси / Спечелени премии, нетни от презастраховане	73,63%	58,04%	75,65%	81,88%	84,24%	76,42%
E5 (Показател E4 минус Показател E3)	72,32%	58,04%	72,90%	81,88%	83,26%	75,02%
L1 (Парични наличности и парични еквиваленти/ Краткосрочни задължения)	167,03%	18590,4%	103,11%	844,65%	159,88%	131,87%

Източник: Авторови изчисления по данни на Комисията за финансов надзор (www.fsc.bg).

Резултатите, свързани с индикатора „спечелени премии, нетни от презастраховане / собствен капитал за всички неживотозастрахователни дружества, възлизат 171,26%. Спрямо него три от дружествата, показват значително по-високи резултати, като с най-висок от тях е „ЗД Евроинс“ АД с 293,76%. При индикаторите С1 и С2 три от застрахователните дружества превишават средните стойности за пазара, респективно 19,14% и 27,59%, а другите две дружества (ЗК „Лев Инс“ АД и „ЗД Евроинс“ АД) са с резултати по-ниски от средните за пазара.

Средният резултат (41,06%) за пазара при индикатор А1, даващ информация за размера на обезщетенията и цялата застрахователна премия (без отстъпената част на презастрахователи), може да бъде окачествен като много добър по отношение на адекватността на застрахователните премии

и развитието на застрахователно-техническия риск при отделните застрахователи. Около средната за пазара стойност се колебаят и резултатите на „петте най-големи застрахователи“. Също така се колебаят и техните резултати около осредненият резултат от 9,09% при отношението „записан акционерен капитал/обща сума на активите“. При показателя „обща сума на активите/обща сума на инвестициите“ средният резултат е 43,43%. При него три от застрахователните дружества превишават средните стойности за пазара, а другите две дружества (ЗК „Лев Инс“ АД и „ЗД Евроинс“ АД) са с резултати по-ниски от средните за пазара.

Средният резултат (41,06%) за пазара при индикатор E1, представляващ нето-квотата на щетите, може да бъде окачествен като много добър по отношение на развитието на риска при отделните застрахователи. Записаният акционерен капитал, сравнен с общата сума на активите, за целият неживото застрахователен пазар възлиза на 9,09%. Отново всички резултати на водещите застрахователи „гравитират“ около средната стойност за пазара. Докато при индикатор A6 (обща сума на инвестиции /обща сума на активите) около средната за пазара стойност 43,43% резултатите на водещите застрахователни дружества се колебаят около средният такъв в по-голям диапазон.

При индикатор R1, отстъпване на част от премиения приход полза на презастрахователи, резултатът за целия пазар е 62,72%. Колебанията около тази стойност са значителни. Така например ДЗИ ЕАД задържа почти изцяло за своя сметка генерирания премиен приход (93,70%), докато „ЗД Евроинс“ АД пласира по-голяма част от бизнеса си към презастрахователи (38,70% от събрания премиен приход). При показателя R2 (технически резерви без дял на презастрахователите/среден размер на обезщетенията за последните 3 години) получените резултати: средно за пазара 478,09% и за отделните застрахователни дружества от 376,04% до 629,11%, могат да се определят като добри и много добри по отношение на стабилността на резултатите по отношение на „изглаждане“ на резултатите при развитието на риска от времева гледан точка. Добри са и резултатите по отношение на показател R3 (технически резерви без дял на презастрахователите/среден размер на застрахователни премии за последните 3 години), които средно за пазара възлизат на 75,81%.

Показателите от група E са индикативни за рентабилността на застрахователната дейност. При показател E1, средния резултат от 41,06% за целия пазар е демонстрация за много добро състояние на застрахователите, спрямо това, каква цена са калкулирали за да покрият основният, застрахователен риск от своята дейност. Разглежданите топ-пет застрахователи са с резултати, които много плътно се приближават до средната стойност ($\pm 6\%$ от средния резултат). Резултатите от оперативната дейност за пазара (E2) също са в приемливи размери (средно 35,36%), като особено внимание заслужава особено добрият резултат на „Лев Инс“ АД от 22,93%.

Показател Е4 създава представа за рентабилността на застрахователната дейност, разгледана като съвкупност от плащанията, обусловени от развитието на риска и плащанията, които застрахователят издържа за да покрие издръжката на своята дейност. Колкото по-малък е резултатът от 100%, толкова това е по-висок атестат за работата на застрахователя. Получените резултати от 76,42% средно за целия пазар и резултати от 58,04% до 73,63% за петте разглеждани дружества са показателни за добри и много добри резултати.

При две от водещите застрахователни дружества (ЗК „Лев Инс“ АД и „ЗД Евроинс“ АД) няма посочен разпределен приход от инвестиции, спрямо спечелените премии. За цялата застрахователна дейност средният процент възлиза на 1,40%, а ЗАД „Булстрад Виена Иншурънс Груп“ АД реализира резултат от 2,4%. Показателят Е5 създава представа за резултатите от „чистата“ застрахователна дейност след приспадането на разпределения приход от инвестиции.

Изчислената средна ликвидност за пазара (показател L1) от 131,87% би могла да се определи като добра, тъй като превишава 100-те процента. Всички разглеждани топ-пет застрахователни дружества в по-малка или по-голяма степен превишават тази критична граница. Високият получен резултат при „Лев Инс“ АД се дължи на пренебрежително малкият размер на неговите краткосрочни задължения (85 хил. лв.).

* * *

Благодарение на публично достъпните данни, публикувани от КФН, се създава възможност за един допълнителен мониторинг върху неживото-застрахователния пазар в България. Стъпка в посока допълнителна оценка на общото финансово състояние, както на пазара като цяло, така и на отделното е моделът CARMEL, разработен съобразно методологията на МВФ. Резултатите от изчислените в нея показатели (индикатори), показват една стабилност на пазара, със средни стойности, попадащи в препоръчителните норми на добрата практика, както за отделните застрахователни дружества, така и за пазара като цяло.

Използвани източници

Комисия за финансов надзор. (н.д.). Извлечено от Комисия за финансов надзор:
www.fsc.bg

CARMEL показатели и пословања друштва за осигурање са оквирним упутствима за њихово тумачење. (н.д.). Извлечено от National Bank of Serbia:
https://www.nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/propisi/propisi-osig/carmel_pokazatelji_poslovanja.pdf

Mr. Udaibir S Das, R. P. (2003). Insurance and Issues in Financial Soundness. *IMF Working Papers*, 2003(138). doi:<https://doi.org/10.5089/9781451856002.001>.

СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ФИНАНСОВАТА СТРУКТУРА НА ЗДРАВНИТЕ РАЗХОДИ В СТРАНИТЕ ОТ ЕС И БЪЛГАРИЯ

Доц. д-р Николай Атанасов¹

Резюме: Настоящият доклад има за цел провеждане на сравнителен анализ на финансовата структура на здравните разходи на страните от ЕС и България, като съвкупност от използваните начини на финансиране обособени, според източника на средствата.

Анализът е ретроспективен и обхваща период от 10 години (2012 – 2021 г.). Обект на изучаване са общите здравни разходи, техните елементи, като разходите на държавния бюджет, разходите на публичния здравен осигурител и директните пациентски плащания.

Въз основа на получените резултати и като се използва знанието за характерните черти на отделните елементи от прилаганата финансова структура са направени изводи, относно достъпността до системата и преразпределителния ефект на здравните разходи върху индивидуалния доход.

Ключови думи: здравна система, финансиране, финансов микс на здравните разходи, преразпределителни ефекти, подходящо неравенство

JEL: H51, I18, H61

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.23>

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE FINANCIAL STRUCTURE OF HEALTH EXPENDITURE IN EU COUNTRIES

Assoc. Prof. Nikolay Atanasov, PhD

Abstract: The purpose of the paper is to determine and provide a comparative analysis of the financial structure of the health expenditure of Bulgaria and that of the EU countries, as a set of the used methods of financing, separated according to the source of the funds. Specifically, these are the two groups - private and public sources. Within the framework of the analysis, the way of relating the method of providing funds to the current income is considered - directly and indirectly (i.e., direct, and indirect taxation). The latter grouping has implications for the impact of system financing on income inequality.

The analysis is retrospective and covers a period of the last 10 years (2003 – 2022). The object of study is the general health costs, the costs of the state budget, divided into direct and indirect taxes, the costs of the public health insurer, the costs of households, and the costs of insurance companies. Based on obtained results and using the knowledge of the characteristic features of the specified elements of the applied financial structure, conclusions have been drawn regarding the more important redistributive effects of health care expenditure on individual income.

---

¹ nikolay.atanasov@mu-plovdiv.bg, Медицински университет - Пловдив, България

Keywords: *health system, financing, financial mix of health expenditure, redistributive effects, income inequality*

JEL: H51, I18, H61

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.23>

Въведение

Здравният разход на обществото и в частност разходите за здравеопазване са се оформили като един от основните феномени, изучавани от дисциплини с икономическа насоченост към едноименния сектор от националното стопанство. Известни са множество публикации, чиято главна цел се заключава в изследване на зависимостите между икономическата динамика и равнището на разходи (Gerdtham, & Jönsson, 2000, p. 12-13). Това се осъществява в две посоки – количествено оценка на въздействието на БВП върху динамиката на здравните разходи и в обратния ред – влиянието на разхода върху икономическата динамика (Atilgan, et al., 2017). Други проучвания са насочени към преразпределителните ефекти на разходите според източниците им на финансиране върху доходите и върху достъпността до здравните услуги (Wagstaff, et al., 1999). Като най-нова насока се откроява изследването на зависимостта между нивата на въглеродни емисии върху здравния разход. Дизайнът на повечето проучвания се базира на международни сравнения с приложение на панелни анализи (Gerdtham, U., Löthgren, M., 2000).

Финансовата структура, съдържание по източници на финансиране или още т.нар. финансов микс на здравните разходи се отнася към групата от изследвания, в рамките на която се изучават тяхното бреме, но най-вече преразпределителните ефекти, оказвани върху доходното неравенство.

В рамките на познатите изследвания финансовата структура се анализира посредством нейните елементи, представляващи отделни методи за акумулиране на средства по източници, които могат да бъдат обобщени в таблица 1.

Таблица 1. Елементи на финансовия микс/структура на общите текущи здравни разходи и тяхната принадлежност към финансиращи институции/агенти

Методи на акумулиране на средства	Финансираща институция	Форма на средствата
Преки данъци	Правителствено/бюджетно финансиране	Публични средства
Непреки данъци		
Социално здравно осигуряване	Социалноосигурителни фондове	Частни средства
Здравно застраховане	Застрахователни дружества	
Директни плащания	Домакински бюджети	

Елементи с много нисък ефект върху финансирането на отрасъла са сумите, плащани от компаниите, както и т.нар. медицински спестовни сметки. По тази причина те не се вземат под внимание в настоящото изследване.

Целта на изследването е да се установи и съпостави бремето и финансовата структура на здравните разходи на България и на страните членки на ЕС. Потенциалните ползи от подобен анализ могат да намерят израз в една обща оценка на характера на провежданата икономическата политика в здравеопазването у нас и в Съюза.

Изложение

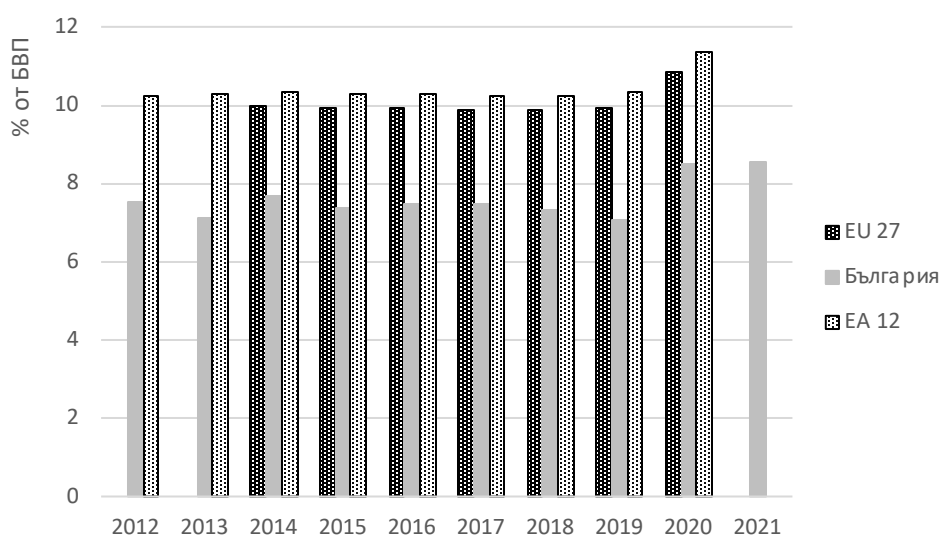
Бремето на здравните разходи е установен с помощта на показателя за съотношение между общите текущи здравни разходи и текущия БВП.

За целите на настоящото изследване структурата на здравния разход е установена по посока на разделянето на разходите на публични (бюджетно финансиране и социално здравно осигуряване) и частни (директни домакински/пациентски плащания).

Наблюдението и събирането на данни е осъществено от специализираните раздели на Интернет портала на Евростат с предмет разходите да здравеопазване. За представяне на общите здравни разходи се използва мерната единица процентен дял спрямо текущия БВП. Анализът на публичните разходи и на директните плащания се осъществява на базата на техните тегла в общите разходи.

Наблюдението обхваща 27-те страни членки на ЕС за периода 2012 – 2021 г. Данните за средна и разсейване се представят във формат средна аритметична $\pm$ стандартно отклонение. Зависимостите се онагледяват с диаграми на разсейване и измерват количествено с коефициент на детерминация.

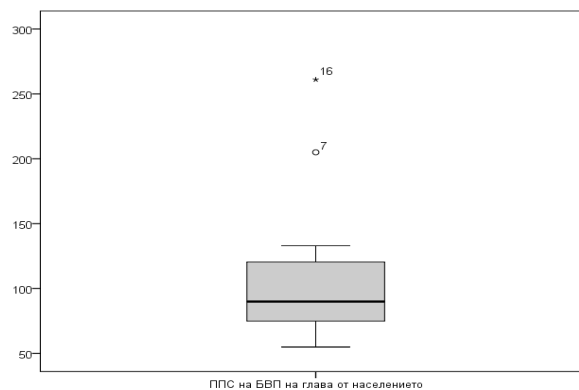
В страните от ЕС и въобще от стария континент е видно че съществува чувствително бреме на здравните разходи. Общите разходи за здравеопазване, представени чрез съотношението им спрямо БВП за страните от съюза може да бъде видно на фигура 1.

Фиг. 1. Общи текущи разходи за здравеопазване за България, ЕС-27 страни и евро зона-12 страни.

Прави впечатление, че бремето на здравните разходи се колебае в относително по-широки граници за нашата страна ($7,62\% \pm 0,51\%$), очаквано показателите за най-старите членове на евро зоната и за съюза са твърде сходни - евро зоната ($10,4\% \pm 0,35\%$) и 27-те страни ($10,07\% \pm 0,36\%$).

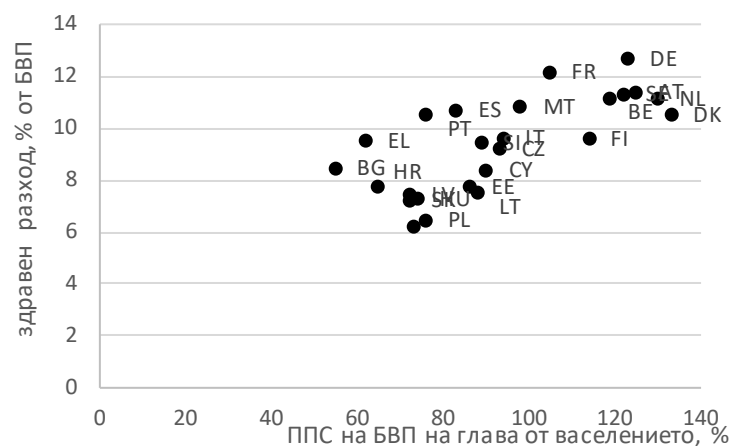
Хипотетично, по-високият дял на общите здравни разходи може да се свърже с по-високи показатели за жизнен стандарт и обратното. Подобна хипотеза звучи правдоподобно предвид факта, че при повечето страни от Централна и Източна Европа, които са с относително по-нисък дял на здравен разход спрямо БВП са и с по-нисък доход на глава от населението. На следващата фигура могат да бъдат видени показателите за средна и разсейване на паритета на покупателната сила на БВП на глава от населението за ЕС.

Фиг. 2. Показатели за средна и разсейване на ППС на дохода на глава от населението в ЕС за 2020 г.

Необходимо е да се вземе под внимание факта, че с прилагането на метода на Tukey се откриват две екстремно високи стойности на ППС на БВП на глава от населението от 261% и 205% (фиг. 2). Те са съответно за Люксембург и Ирландия, като са изключени от установяването на зависимостта.

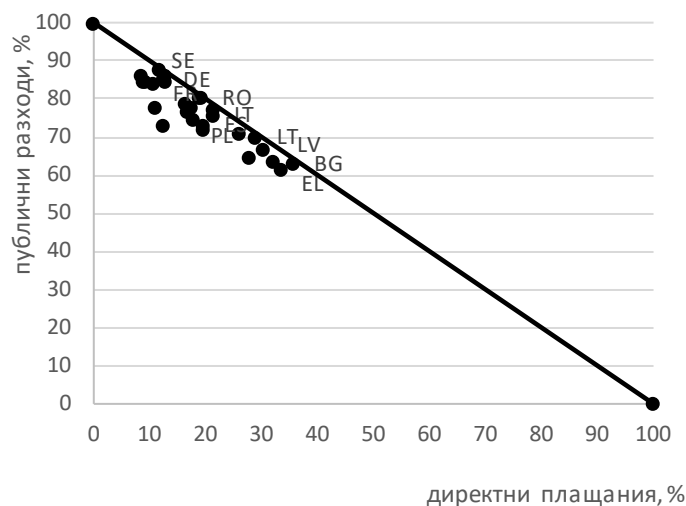
На диаграма 3 може да се наблюдава разсейването на страните по своя здравен разход на базата на покупателната сила на дохода.

Фиг. 3. Разположение на страните от ЕС според техните общи текущи здравни разходи и ППС на дохода.

Оценките по МНК са статистически значими с коефициенти на детерминация и на наклона съответно 0,517 и 0,058 ($P\text{-value} < 0,05$). Необходимо е да се отбележи, че точките, лежащи надолу и наляво представят страните от Централна и Източна Европа – с относително по-нисък жизнен стандарт и по-нисък дял на здравен разход в БВП.

Интересна е връзката между публичните средства за здравеопазване и директните плащания, като основен компонент на частните ресурси. На фигура 4 може да бъде видяно разположението на страните според теглата на публичните средства по отношение на директните плащания. Виждаме, че повечето страни стоят в горния ляв ъгъл на първи квадрант. Този факт се дължи на обстоятелството, че в рамките на ЕС публичните средства преобладават значително над частните и по-конкретно пред директните плащания. Друг интересен факт е, че страните се намират много близо до ъглополовящата на левия горен ъгъл. Това е отражение на зависимостта, че се използват, но с много малък дял, други методи на финансиране на частните здравни разходи.

Фиг. 4. Разпределение на страните от ЕС според теглата на публични здравни разходи и директни пациентски плащания за 2020 г.

Наблюдението позволява да бъдат открити няколко страни, които са с най-голямо бреме на директните плащания, респ. с относително най-малък дял на публично покритие на разходите. Това са България (35,3 %), Гърция (33,4 %), Латвия (31,9 %), Литва (28,7 %), Португалия (27,8 %), Унгария (26,1 %) и Естония (21,4 %). Всички останали двадесет страни използват дял на директни плащания под 20 %, което означава, че публичния ресурс доближава до 80 %, а в много случаи и го превишава. Последното се отнася най-вече за скандинавските страни, за Германия, Франция и др. По-конкретно, за нашата страна се формира тенденция на постепенно намаляване на теглото на директните плащания за сметка на ръст на средствата на публичния сектор,

представен от НЗОК и МЗ. Делът на директните пациентски плащания от 47,7 % през 2012 г. намалява плавно до 33,9 % през 2021 г. Въпреки това показателите за неравенство в доходите с отчитане на домакинските разходи свидетелстват за наличие на регресивен ефект, който се засилва през последните няколко години (Atanasov, 2022).

Изводи

Страните от стария континент използват широко многообразие от методи за финансиране на здравните си разходи. Въпреки съществуващата пъстра картина биха могли да се формулират няколко важни извода.

На стария континент бремето на здравните разходи е относително високо, като за значителна част от страните, които имат в същото време съществен принос във формирането на вътреобщностния БВП, то нараства. Друг извод по посока на структурирането на разходи е, че за всички страни сумата на бюджетните средства и социалното здравно осигуряване доминират значително над частните източници. Обяснението на тези феномени се крие в стремежа към поддържане улеснен финансов достъп чрез осигуряване на широко разходопокрытие за сметка на акумулиране на повече публичен ресурс, както и в стойността на съвременните здравни технологии. Един относително нов фактор, с осезаем ефект в тази посока, е заболяемостта от Covid-19.

На този фон нашата страна поема относително най-голямо бреме по линия на общия здравен разход. Изводът се базира на факта, че ППС на дохода е най-нисък, а в същото време делът на разхода в БВП е близък до средните нива в ЕС. Друг извод в същата посока е наличието на най-висок дял на директни плащания у нас. Тази особеност е предпоставка за осезаемо влияние на тази компонента на разхода, както по посока на ограничаване на достъпа до системата с негативните здравни последици, но и до засилен регресивен ефект върху разпределението на личните доходи.

Използвани източници

- Atanasov, N. (2022). Redistributive Effect of the Household Health Expenditure in Bulgaria. *J of IMAB*, 28, 57-60. DOI: <https://dx.doi.org/10.5272/jimab.2022Supplement3>
- Atilgan, E., Kilic, D., Ertugrul, H.M. (2017). The dynamic relationship between health expenditure and economic growth: is the health-led growth hypothesis valid for Turkey? *Eur J Health Econ*, 18(5), 567-574.
- Gerdtham, U. & Jönsson, B. (2000) International comparisons of health expenditure. In A. J. Culyer & J. P. Newhouse (eds.), *Handbook of Health Economics*, Vol. 1A. North-Holland, Amsterdam, Netherlands. 12-53.
- Gerdtham, U., Löthgren, M. (2000). On stationarity and cointegration of international health expenditure and GDP. *J Health Econ*, 19, 461–475.
- Wagstaff, A., van Doorslaer, E., van der Burg, H., Calonge, S., Christiansen, T., Citoni, G., et al. (1999). Equity in the finance of health care: some further international comparisons. *J Health Econ*, 18(3), 263-90. DOI: 10.1016/s0167-6296(98)00044-7.

ПОЛОВО-ВЪЗРАСТОВ ПРОФИЛ НА ОСИГУРЯВАНЕТО ПРИ БОЛЕСТ С ВРЕМЕННА НЕРАБОТОСПОСОБНОСТ В БЪЛГАРИЯ

Доц. д-р Пламен Йорданов¹
Гл. ас. д-р Маргарита Николова²

Резюме: *Обект на изследване е публичното краткосрочно осигуряване в България, а предмет - осигуряването при болест с временна неработоспособност. Основна цел на разработката е да бъдат проучени специфичните особености на проявлението на риска, обусловени от пола и възрастта на осигурените лица, като се имат предвид организационно-икономическите характеристики на предоставяната осигурителна защита.*

Проучването се основава на общоприетия теоретико-методологически фундамент на осигурителната защита, на нормативна уредба, актуална към м. септември 2023 г. и на официално оповестена статистическа информация относно икономическата активност и заетостта и функционирането на Държавното обществено осигуряване в България през периода 2018 – 2022 г. Постигнатите резултати с успех могат да бъдат използвани в процеса на организационното развитие и усъвършенстване на публичното осигуряване при болест с временна неработоспособност в България.

Ключови думи: *краткосрочно осигуряване, осигуряване при болест с временна неработоспособност, обезщетения при болест с временна неработоспособност, особености на осигурителната защита при болест с временна неработоспособност по пол и възраст на осигурените лица*

JEL: H55

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.24>

GENDER-AGE PROFILE OF SICKNESS SOCIAL INSURANCE WITH TEMPORARY DISABILITY IN BULGARIA

Assoc. Prof. Plamen Yordanov, PhD
Head Assist. Prof. Margarita Nikolova, PhD

Abstract: *The object of the study is public short-term social insurance in Bulgaria, while the subject is social insurance for sickness with temporary disability. The main goal of the paper is to investigate the specific characteristics of risk manifestation determined by gender and age of the insured individuals, taking into account the organisational and economic characteristics of the provided social insurance protection.*

---

¹ p.yordanov@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

² m.i.nikolova@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

The study is based on the commonly accepted theoretical and methodological foundation of social insurance protection, on the regulatory framework, current as of September 2023, and on officially published statistical information regarding economic activity, employment, and the functioning of the State Social Security system in Bulgaria during the period 2018-2022. The achieved results can be successfully utilised in the process of organisational development and enhancement of public sickness social insurance with temporary disability coverage in Bulgaria.

Keywords: *short-term social insurance, social insurance for sickness with temporary disability, compensation for sickness with temporary disability, characteristics of social insurance protection for sickness with temporary disability by gender and age of insured individuals*

JEL: H55

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.24>

Въведение

Болестите и злополуките са събития, обуславящи несигурността в човешкото ежедневие. Тяхното настъпване води до загуба на доходи от труд за периодите на неработоспособност и допълнителни разходи за удовлетворяване на новопоявили се потребности.

Основна цел на разработката е да бъдат проучени специфичните особености на проявлението на риска, обусловени от пола и възрастта на осигурените лица, като се имат предвид организационно-икономическите характеристики на предоставяната осигурителна защита. Използваната статистическа информация е показателна за функционирането на осигурителната система преди, по време на и след пандемията от COVID-19.

1. Организационна специфика на осигуряването при болест с временна неработоспособност в България

Общата организационна рамка на осигуряването при болест с временна неработоспособност и общ характер в България се съдържа в текстовете на Кодекса за социално осигуряване (КСО) (Кодекс за социално осигуряване, 2023). Чл. 2, ал. 1 задължава Държавното обществено осигуряване (ДОО) да извършва плащания при временно намалена или загубена работоспособност. Чл. 2, ал. 2 включва временната неработоспособност в рисковия обхват на осигуряването във Фонд „Общо заболяване и майчинство“ (ФОЗМ). Чл. 2, ал. 3 регламентира контрибутивния характер на предоставяната защита. Чл. 4 конкретизира кръга на осигурените лица. Чл. 5 регламентира статута на осигурителите и на самоосигуряващите се лица в процеса на функциониране на осигурителните отношения. Чл. 6, ал. 1, т. 5 определя относителния размер на осигурителната вноска за ФОЗМ. Чл. 6, ал. 2 дефинира осигурителния доход, от който се определя дължимият абсолютен размер на вноската. Чл. 13а регламентира правото на осигурените лица на парични обезщетения за временна неработоспособност поради общо заболяване и в други случаи, приравнени на заболяване. Чл. 40, ал. 1 обвързва

правото на осигурените лица на парично обезщетение с изискване за изпълнени най-малко 6 месеца осигурителен стаж като осигурени във ФОЗМ. Чл. 40, ал. 5 задължава осигурителите да изплащат на осигурените лица за първите три работни дни от временната неработоспособност част от тяхното трудово възнаграждение. Чл. 41, ал. 1 регламентира реда за определяне на дневното парично обезщетение за временна неработоспособност поради общо заболяване като част от трудовите доходи. Чл. 41, ал. 4 ограничава размера на дохода, от който се определя паричното обезщетение, до максималния месечен размер на осигурителния доход за съответния базов период. Чл. 42, ал. 1 регламентира сроковете на изплащане на парично обезщетение при временна неработоспособност – от първия ден на настъпването до възстановяване на работоспособността или до установяване на инвалидност.

2. Полово-възрастова специфика на заетостта и осигуряването при болест с временна неработоспособност в България

Заетостта и упражняването на доходоносна трудова дейност е естествената основа на осигурителните отношения. Показателни за полово-възрастовата специфика на заетостта и произтичащото от нея участие в осигуряването в България през периода 2018 – 2022 г. са официално оповестените статистически данни (Таблицы №№ 1 и 2):

(1) Средногодишният брой на заетите лица достига 3 150,5 хил. души. Структурата на заетите лица по пол се запазва относително постоянна – дялът на заетите мъже през 2022 г. е 53,3%, а дялът на заетите жени е 46,7%;

(2) Средногодишният брой на осигурените лица през 2022 г. е 2 794 хил. души. Дялът на осигурените мъже намалява до 51,4% през 2022 г., при нарастващ дял на осигурените жени, достигащ 48,6% през 2022 г.;

(3) Дялът на осигурените спрямо заетите лица, като цяло, се запазва относително постоянен и през 2022 г. е 88,7%. Дялът на осигурените спрямо заетите мъже намалява и достига 85,6% през 2022 г., а дялът на осигурените спрямо заетите жени нараства и достига 92,2% през 2022 г.;

(4) Средният месечен размер на осигурителния доход на жените през 2022 г. достига 1254,20 лв., което представлява 96,6% от средния общ размер на осигурителния доход за страната и 93,6% от средния размер на осигурителния доход на мъжете;

(5) Нарастването на числеността на заетите на възраст 45 и повече години, при намаляване числеността на заетите на възраст до 44 години, е показателно за промените в полово-възрастовата характеристика на заетостта, обуславящо съответните промени по отношение числеността и полово-възрастовия състав на осигурителната съвкупност.

Таблица 1. Заети и осигурени лица в България през периода 2018 – 2022 г.

Показател	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.
Заети лица – средногодишен брой и структура по пол					
Общо, хил. д., в т.ч.	3 152,7	3 233,1	3 121,7	3 076,5	3 150,5
мъже	1 685,3	1 732,1	1 676,1	1 648,7	1 678,4
жени	1 467,3	1 501,1	1 445,6	1 427,8	1 472,1
Дял на заетите мъже, %	53,5	53,6	53,7	53,6	53,3
Дял на заетите жени, %	46,5	46,4	46,3	46,4	46,7
Осигурени лица – средногодишен брой и структура по пол					
осигурени лица, хил. д., в т.ч.	2 790	2 794	2 694	2 747	2 794
мъже	1 512	1 440	1 399	1 420	1 436
жени	1 279	1 354	1 294	1 328	1 358
Дял на осигурените мъже, %	54,2	51,5	52,0	51,7	51,4
Дял на осигурените жени, %	45,8	48,5	48,0	48,3	48,6
Дял на осигурените спрямо заетите лица, %*					
Общо	88,5	86,4	86,3	89,3	88,7
Мъже	89,7	83,1	83,5	86,1	85,6
Жени	87,1	90,2	89,5	93,0	92,2
Осигурителен доход на осигурените лица					
Среден размер, общо, лв.	889,90	986,52	1069,50	1169,25	1298,45
Среден размер, мъже, лв.	932,54	1033,61	1108,76	1201,20	1340,64
Среден размер, жени, лв.	844,70	936,68	1028,38	1135,32	1254,20
Среден размер на осигурителния доход на жените спрямо осигурителния доход на:					
мъжете, %*	90,6	90,6	92,8	94,5	93,6
общо, %	94,9	94,9	96,2	97,1	96,6

* Изчисления на авторите.

Източник: НОИ (Социалноосигурителни показатели по пол 2013 - 2022 г., 2023).

Таблица 2. Брой на заетите лица в България по пол и възрастови групи през периода 2018 – 2021 г. - хил. души*

Възрастови групи	2018 г.			2019 г.			2020 г.			2021 г.		
	общо	мъже	жени	общо	мъже	жени	общо	мъже	жени	общо	мъже	жени
15-24 години	130,3	78,2	52,2	134,6	79,3	55,3	115,0	68,1	46,9	104,0	64,5	39,5
25-34 години	675,4	379,4	296,0	679,1	381,2	297,9	634,7	354,3	280,3	617,2	339,0	278,2
35-44 години	866,5	462,0	404,5	867,4	465,0	402,4	828,9	446,0	382,9	815,7	438,5	377,1
45-54 години	810,5	414,8	395,7	841,3	432,6	408,7	840,7	436,1	404,6	851,0	442,0	409,0
55-64 години	586,1	302,2	284,0	613,9	316,7	297,2	605,1	314,7	290,4	598,8	311,3	287,5
65 и повече	83,8	48,7	35,1	96,8	57,3	39,6	97,4	56,9	40,5	89,8	53,4	36,4

* Към момента на разработване на доклада липсват официални данни за числеността и разпределението на заетите лица по пол и възраст през 2022 г.

Източник: НСИ (Заетост и безработица - годишни данни 2021, 2022)

3. Полово-възрастова специфика на проявлението на риска в осигуряването при болест с временна неработоспособност в България

Полът и възрастта са фактори, които имат определящо значение по отношение на настъпването на риска и параметрите на предоставяната защита. Показателни в това отношение са официално оповестените статистически данни за периода 2018 – 2022 г. (Таблицы №№ 3 и 4):

Таблица 3. Изплатени обезщетения при временна неработоспособност поради общо заболяване в България през периода 2018 – 2022 г.

Показател	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.
Брой изплатени обезщетения					
общо	2748173	2058052	2194724	2342592	2568537
мъже	1120420	831152	892550	973654	1051988
жени	1627753	1226900	1302174	1368938	1516549
Брой дни, покрити с обезщетения					
общо	17594959	17231464	17542487	18950729	18659038
мъже	7452692	7368037	7423370	8242901	8127431
жени	10142267	9863427	10119117	10707828	10531607
Среден брой дни на едно обезщетение*					
общо	6,402	8,373	7,993	8,090	7,264
мъже	6,652	8,865	8,317	8,466	7,726
жени	6,231	8,039	7,771	7,822	6,944
Среден брой обезщетения на едно осигурено лице*					
общо	0,985	0,737	0,815	0,853	0,919
мъже	0,741	0,577	0,638	0,686	0,732
жени	1,273	0,906	1,006	1,031	1,117
Среден брой дни в неработоспособност на едно осигурено лице*					
общо	6,306	6,167	6,512	6,897	6,678
мъже	4,930	5,116	5,305	5,807	5,658
жени	7,933	7,285	7,818	8,064	7,757
Среден дневен размер на парично обезщетение поради общо заболяване					
общо	31,22	34,34	39,01	42,01	45,32
мъже	33,41	36,54	41,73	44,47	47,42
жени	29,60	32,70	37,02	40,12	43,69

* Изчисления на авторите.

Източник: НОИ (Показатели, характеризиращи временната неработоспособност на осигурените лица (2018 г.; 2019 г.; 2020 г.; 2021 г.; 2022 г.)); (Социалноосигурителни показатели по пол 2013 - 2022 г., 2023).

(1) Броят на обезщетенията при болест с временна неработоспособност леко намалява, но нараства общата продължителност на периодите на неработоспособност, покрити с плащания;

(2) Средната продължителност на периода на неработоспособност, покрити с едно обезщетение, като цяло, нараства, но се запазва по-висока при мъжете;

(3) Средният брой обезщетения, падащи се на едно осигурено лице, като цяло, намалява, но се запазва по-висок при жените;

(4) Средният дневен размер на едно обезщетение е функция от размера на осигурителния доход и нараства, като се запазва по-висок при мъжете;

(5) Средната продължителност на неработоспособността, покрити с едно обезщетение, нараства с нарастването на възрастта. Тя е по-висока при жените на възраст до 34 години и при мъжете на възраст 35 и повече години.

Таблица 4. Среден брой дни на едно обезщетения поради общо заболяване през периода 2018–2022 г. в зависимост от пола и възрастта

Възrastови групи	2018 г.			2019 г.			2020 г.			2021 г.			2022 г.		
	общо	мъже	жени	общо	мъже	жени	общо	мъже	жени	общо	мъже	жени	общо	мъже	жени
до 24	5,91	4,80	6,69	7,53	5,74	8,90	7,36	5,52	8,74	7,10	5,64	8,29	6,37	5,08	7,44
25 до 34	6,04	5,39	6,36	7,69	6,54	8,27	7,71	6,28	8,46	7,49	6,38	8,10	6,67	5,66	7,23
35 до 44	5,82	6,12	5,63	7,28	7,77	6,99	7,00	7,34	6,80	7,05	7,44	6,80	6,22	6,65	5,95
45 до 54	6,47	6,87	6,18	8,45	9,22	7,91	7,89	8,59	7,40	8,05	8,74	7,56	7,24	7,96	6,75
55 до 64	7,06	7,56	6,62	9,61	10,69	8,71	8,92	9,88	8,16	9,21	10,04	8,52	8,39	9,39	7,60
65 и повече	7,90	8,27	7,38	11,36	12,21	10,26	10,55	11,35	9,62	10,89	11,51	10,16	9,92	10,76	9,00

Източник: Изчислено по данни на НОИ (Показатели, характеризиращи временната неработоспособност на осигурените лица (2018 г.; 2019 г.; 2020 г.; 2021 г.; 2022 г.)).

Заклучение

Ограничена по обем, настоящата разработка има преди всичко констативен, а не дискуссионно-аналитичен характер. Липсата на официално оповестена информация не позволява изучаването на проявлението на риска, освен с пола и възрастта, да бъде обвързано и с конкретните причини за настъпване на неработоспособността, като основа за разгръщане потенциала на системата от превантивни мероприятия както във, така и извън осигурителната система.

Видно е, че полът и възрастта на осигурените лица обуславят специфичното проявление на риска и имат пряко отношение към параметрите на предоставяната защита. Независимо от това, те не са основание за прокарване на диференциация в кръга на осигурените лица. Необходимо е обаче оказването от тях специфично влияние не само да бъде наблюдавано и изучавано като индикатор на промените в осигурителната съвкупност, но и рационално обвързвано със специфичното изравняване на риска по време чрез определяне на съответния еквивалентен размер на осигурителната вноска.

Използвани източници

Заетост и безработица - годишни данни 2021. (2022). Извлечено от НСИ:

https://nsi.bg/sites/default/files/files/publications/ZB_2021.pdf

Кодекс за социално осигуряване. (2023). Обн., ДВ бр. 110 от 17.12.1999 г., посл. изм. и доп. бр. 84 от 06.10.2023 г.

Показатели, характеризиращи временната неработоспособност на осигурените лица (2018 г.; 2019 г.; 2020 г.; 2021 г.; 2022 г.). (н.д.). Извлечено от НОИ:

<https://www.nssi.bg/publikacii/statistika/obshhto-zabolyavane-i-maichinstvo/>

Социалноосигурителни показатели по пол 2013 - 2022 г. (2023). Извлечено от НОИ:

https://www.nssi.bg/wp-content/uploads/Table_Pol_pokazateli-2022_BG.xlsx

ОТРАЖЕНИЕ НА КРИЗИТЕ ВЪРХУ ДИНАМИКАТА НА РАЗВИТИЕ НА ЗАСТРАХОВАТЕЛНИЯ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ

Гл. ас. д-р Анелия Панева¹

Резюме: *Застрахователният сектор е част от националната икономика, а неговото развитие е силно зависимо от икономическото състояние на страната ни. Наред с множеството изпитания, които поставят пред българската икономика, кризите засягат в частност и застрахователния пазар. В доклада се проследява отражението на кризите върху темповете на изменение на brutния вътрешен продукт и brutния премиен приход. Изчислените коефициенти на изпреварване са основата за съпоставка на динамиката на развитие на застраховането като икономически сектор (общо и по отделни раздели застраховане) с икономическото развитие на страната. Резултатите показват, че в условия на икономическа стабилност застрахователният пазар се развива по-динамично в сравнение с националната икономика. В периоди на криза застрахователната активност в страната ни се свива и развитието на застраховането изостава от общото икономическо развитие. По-силно засегнато от кризите се оказва животозастраховането.*

Ключови думи: *криза, коефициент на изпреварване, общо застраховане, животозастраховане*

JEL: G22

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.25>

IMPACT OF CRISES ON THE DEVELOPMENT DYNAMICS OF THE INSURANCE MARKET IN BULGARIA

Head Assist. Prof. Anelia Paneva, PhD

Abstract: *The insurance sector is a part of the national economy and its development is strongly dependent on the economic situation in our country. Crises pose many challenges to the Bulgarian economy, affecting in particular the insurance market. The paper traces the impact of crises on the rates of change of gross domestic product and gross written premiums. The calculated lead-lag coefficients are the basis for comparing the development dynamics of insurance as an economic sector (in general and by individual sections of insurance) with the economic development of the country. The results show that under conditions of economic stability the insurance market develops more dynamically than the national economy. In times of crisis, the insurance activity in our country decreases and the insurance development lags behind the general economic development. It turns out that life insurance is more affected by crises.*

Key words: *crisis, lead-lag coefficient, non-life (general) insurance, life insurance*

JEL: G22

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.25>

---

¹ a.paneva@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Дейността на всички икономически субекти, в това число и на застрахователните дружества, се намира в силна зависимост от външната макро среда, в която те функционират. Към факторите на тази среда спадат политическата обстановка, нормативната уредба, икономическите фактори, социалните фактори, технико-технологичните фактори, природните и екологичните фактори (Ерусалимов, Василев, & Панева, 2021, стр. 22-25). Тъй като застрахователният сектор е част от националната икономика, функционирането на застрахователите е в тясна връзка и обусловеност от възможностите на икономическата среда, в рамките на която те осъществяват своята дейност. Явленията, характерни за икономиката като цяло, неминуемо оказват влияние върху развитието на застрахователния пазар.

Акцентът в настоящата разработка се поставя върху отражението на кризите върху динамиката на развитие на застраховането в България, в т.ч. и спрямо динамиката на развитие на българската икономика. Като основен показател за макроикономическата активност се използва брутният вътрешен продукт (БВП). Измерител на състоянието на застрахователния пазар е брутният премиен приход (БПП). За оценка динамиката на развитие на наблюдаваните сфери на дейност са изчислени темпове на изменение на верижна база на брутният вътрешен продукт и брутният премиен приход. Представа за скоростта на развитие на застрахователния сектор в сравнение с общото икономическо развитие дава коефициентът на изпреварване¹.

Анализът в изложението обхваща двадесетгодишен период – от 2003 година до 2022 година. В рамките на този период внимание заслужават две значими кризи, повлияли съществено на икономическия живот в България: *световната финансова и икономическа криза*, започнала през 2007 година и пренесена в реалната икономика през 2008 година; *пандемията от COVID-19*, поставила своето начало в края на 2019 година.

Необходимите за анализа изчисления се базират на статистически данни за реализирания от застрахователите брутен премиен приход, публикувани на официалния интернет сайт на Комисията за финансов надзор (КФН), и на данните за брутният вътрешен продукт, публикувани на официалния интернет сайт на Националния статистически институт (НСИ).

2. Динамика на развитие на икономиката и застрахователния пазар в България в периода 2003–2022 година

Проследявайки динамиката на брутният вътрешен продукт в периода 2003 – 2022 година (вж. Таблица 1, колона 2), се забелязва, че от началото на наблюдавания период до 2007 година е налице положителна тенденция към стабилизиране на икономическия растеж. Темповете на изменение на БВП са постоянно нарастващи спрямо всяка предходна година. На годишна база прирастът е с между 7,54% и 18,37%.

---

¹ По-подробно за темповете на изменение и коефициента на изпреварване вж. (Панева, 2017, стр. 61-64).

Таблица 1. Показатели за динамиката на развитие на българската икономика и застрахователния пазар в България

Година	Темп на изменение (в %) на:				Коефициент на изпреварване		
	БВП	Общия БПП	БПП по общо застраховане	БПП по живото-застраховане	Общ	В общото застраховане	В живото-застраховането
1	2	3	4	5	6	7	8
2003	107,54	108,27	126,75	50,28	1,01	1,18	0,47
2004	112,45	125,19	123,94	135,15	1,11	1,10	1,20
2005	114,12	128,16	125,36	148,41	1,12	1,10	1,30
2006	114,02	117,24	115,33	128,90	1,03	1,01	1,13
2007	118,37	121,29	119,66	130,21	1,02	1,01	1,10
2008	114,71	119,11	120,80	110,58	1,04	1,05	0,96
2009	100,54	92,86	95,07	80,70	0,92	0,95	0,80
2010	102,32	96,55	94,37	110,69	0,94	0,92	1,08
2011	108,34	99,40	99,07	101,22	0,92	0,91	0,93
2012	101,88	99,40	98,09	106,51	0,98	0,96	1,05
2013	99,51	107,81	106,54	114,12	1,08	1,07	1,15
2014	102,32	102,63	100,76	111,34	1,00	0,98	1,09
2015	106,48	110,67	109,67	114,86	1,04	1,03	1,08
2016	106,46	104,25	102,96	109,41	0,98	0,97	1,03
2017	107,71	106,33	107,97	100,14	0,99	1,00	0,93
2018	107,03	116,23	119,10	104,50	1,09	1,11	0,98
2019	109,49	115,07	115,86	111,38	1,05	1,06	1,02
2020	100,13	98,91	101,06	88,50	0,99	1,01	0,88
2021	115,31	113,14	108,72	137,58	0,98	0,94	1,19
2022	118,97	110,82	112,62	102,95	0,93	0,95	0,87

Източник: Изчисления на автора по данни на КФН (Комисия за финансов надзор, 2023) и НСИ (Национален статистически институт, 2023)

През периода 2003 – 2022 година развитието на застрахователния пазар в България следва като цяло тенденциите в изменението на икономическата обстановка. Динамичното развитие на българската икономика в посочения период се явява обективна предпоставка за благоприятното развитие и на застрахователния бизнес. Застрахователният пазар се развива устойчиво и брутният премиен приход ежегодно нараства с между 8,27% и 28,16%. Като положителен следва да се отчете фактът, че развитието на застрахователния бранш изпреварва цялостното икономическо развитие на страната. Темповете, с които нараства брутният премиен приход, превишават тези на БВП (вж. Таблица 1, колона 3). За по-бързото развитие на застраховането е показателен и коефициентът на изпреварване, общо за двата раздела застраховане, чиито стойности са над единица (вж. Таблица 1, ко-

лона б). Следвайки общата положителна динамика на развитие на застрахователния сектор, през периода 2003 – 2007 година в общото застраховане също се отчита ежегодно нарастване на премиения приход с темпове, изпреварващи икономическото развитие на страната. На годишна база прирастът на прихода от брутни застрахователни премии в раздел „Общо застраховане“ е с между 15,33% и 26,75% (вж. Таблица 1, колона 4), а коефициентът на изпреварване е със стойности над единица (вж. Таблица 1, колона 7). Особено интензивно в този период обаче е развитието на животозастраховането. Темповете, с които нараства брутният премиен приход, реализиран от животозастрахователните дружества, превишават значително темповете на изменение на брутният вътрешен продукт и брутният премиен приход в общото застраховане. Приходът от брутни застрахователни премии в раздел „Животозастраховане“ се увеличава ежегодно с между 28,9% и 48,41% (вж. Таблица 1, колона 5), а стойностите на коефициента на изпреварване са над единица (вж. Таблица 1, колона 8). Изключение прави 2003 година, когато се отчита спад на брутният премиен приход в животозастраховането с почти 50% спрямо предходната година. Причината са приети промени в данъчното законодателство. С тях се въвежда лимит за размера на премиите, допустими за приспадане от облагаемите доходи. Като следствие интересът към застраховките „Живот“ рязко намалява. През следващите години обаче се утвърждава тенденция на устойчиво развитие на животозастрахователния пазар.

Глобалната финансова криза започва да оказва негативно отражение върху световната икономика през 2008 година. През същата година българската икономика обаче продължава динамичното си развитие, макар и с по-ниски темпове спрямо предходните години. В България по-осезаемо забавяне на макроикономическата активност се наблюдава през 2009 година, когато се отчита увеличение на брутният вътрешен продукт с едва 0,5%. Застрахователният бранш, като част от националната икономиката, също изпита неблагоприятното влияние на световната финансова и икономическа криза. Вследствие на забавеното икономическо развитие се наблюдава намаление на реализирания брутен премиен приход и в периода 2009 – 2012 година темповете му на изменение са със стойности под 100%. В кризисния период коефициентът на изпреварване заема стойности под единица, което означава, че развитието на застраховането изостава от общото икономическо развитие.

Аналогична на очертаните тенденции е динамиката на развитие на общозастрахователния пазар. От 2009 година до 2012 година брутният премиен приход, реализиран от общозастрахователните дружества, намалява на годишна база, а коефициентът на изпреварване за раздел „Общо застраховане“ е със стойности под единица. Особено сериозни са негативните ефекти на глобалната криза върху животозастраховането. Отражението ѝ върху дейността на животозастрахователите се усеща още през 2008 година. Отчита се нарастване на премиите приходи, но със значително по-ниски темпове в сравнение с предходните години. Освен това застраховането като

цяло все още се развива по-динамично в сравнение с националната икономика, докато животозастраховането изостава в своето развитие. В резултат на глобалната криза през 2009 година вече се отбелязва и сериозен спад в премиите приходи по животозастраховане. Докато икономическата активност остава почти непроменена, а застраховането като цяло се е свило със 7,14%, то спадът на brutните премиени приходи, реализирани от животозастрахователните дружества, е с почти 20%. Така очертаната динамика на развитие на раздел „Животозастраховане“ се потвърждава и от стойностите на коефициента на изпреварване.

След преодоляването на последиците от световната финансова и икономическа криза, до 2020 година развитието на българската икономика е сравнително устойчиво. Темповете на изменение показват почти ежегодно нарастване на БВП. В условията на икономическа стабилност застраховането също бележи положително развитие и се отчита ежегодно нарастване на brutния премиен приход. Стойностите на коефициента на изпреварване се колебаят около и над единица, което показва аналогично или изпреварващо развитие на застраховането спрямо националната икономика. В посочения период подобна е ситуацията и в динамиката на развитие на двата раздела застраховане.

Въведените в началото на 2020 година множество ограничителни мерки с цел намаляване разпространението на COVID-19 се отразиха в негативна посока на икономическата активност в България и като следствие се отчете забавяне в икономическото развитие. През следващите две години с отслабване ефекта на пандемията и намаляване на карантинните мерки икономическата обстановка започва да се стабилизира и се отчита ежегодно нарастване на БВП. Настъпилите в резултат на COVID кризата промени в динамиката на развитие на българската икономика предопределят и характера на развитието на застрахователния бранш. В съответствие с общото икономическо развитие в страната, през 2020 година следва спад в brutния премиен приход. Намалението обаче е несъществено – с около 1%. Една от причините за това е фактът, че част от въведените в страната ограничителни мерки не засегнаха застрахователния бизнес. Офисите на застрахователните дружества и застрахователните посредници продължиха работата си, но при спазване на определени санитарно-хигиенни изисквания. През следващите две години нарасналата икономическа активност благоприятства положителното развитие на застраховането, но коефициентите на изпреварване показват, че то все още е с изоставащи темпове.

COVID кризата се отрази с различна сила върху дейността на общозастрахователните и животозастрахователните дружества. В раздел „Общо застраховане“ се отчита, макар и минимално, нарастване на приходите от застрахователни премии дори през кризисната 2020 година, в която икономическата активност остава почти непроменена, а застраховането като цяло е свило обема си. Отново се установява тенденция отрицателните последици

от кризата да имат по-значимо отражение върху дейността на животозастрахователите. Докато общото застраховане отчита положително развитие, а застрахователният бизнес като цяло се свива незначително, в раздел „Животозастраховане“ спадът на brutния премиен приход е с около 12%. През последните две наблюдавани години премиите приходи по общо и животозастраховане нарастват, но все още не е достигната динамиката на общото икономическо развитие.

3. Заключение

Представените в изложението данни позволяват да се направи изводът, че застрахователният сектор е изключително чувствителен към промените в икономическата обстановка. Постигането на икономическа стабилност е предпоставка застрахователният пазар да се развива в положителна посока. Когато икономическата ситуация в страната е благоприятна, застраховането се развива по-динамично в сравнение с националната икономика. При застои в икономическото развитие дейността на застрахователните дружества е затруднена. Бавните темпове, с които се възстановява икономиката, не са достатъчни, за да благоприятстват интензивното развитие на застрахователния бранш.

Наблюдава се разлика в отражението на кризите върху динамиката на развитие на двата раздела застраховане. Общото застраховане не търпи сериозни неблагоприятни последици от кризите. Една от причините за това е наличието на голям брой задължителни застраховки в този раздел, които поддържат застрахователната активност. Очертаните ефекти на кризите върху динамиката в развитието на животозастраховането показват, че то е по-чувствително към тях и негативните тенденции при него да са по-осезаеми. Наблюдава се сериозен спад в brutния премиен приход, изоставане спрямо развитието на националната икономика, както и спрямо застрахователния пазар като цяло.

Използвани източници

- Ерусалимов, Р., Василев, В., & Панева, А. (2021). *Застрахователен мениджмънт*. Свищов: АИ Ценов, ISBN: 978-954-23-1982-5.
- Илиев, Б. (2011). *Адаптивен мениджмънт в застраховането*. Свищов: АИ Ценов.
- Комисия за финансов надзор. (2023). *Застрахователна дейност / Статистика*. Изтеглено на 30 септември 2023 г. от Комисия за финансов надзор: https://www.fsc.bg/?page_id=22138
- Национален статистически институт. (2023). *Статистически данни / Макроикономическа статистика / Брутен вътрешен продукт (БВП)*. Изтеглено на 30 септември 2023 г. от Национален статистически институт: <https://www.nsi.bg/bg/content/12581/брутен-вътрешен-продукт-бвп-еес-2010>
- Панева, А. (2017). *Застрахователен пазар*. В. Търново: Фабер, ISBN: 978-619-00-0653-4.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ПАЗАРА НА ТРУДА В БЪЛГАРИЯ

Гл. ас. д-р Таня Илиева¹

Резюме: В доклада се разглеждат основните предизвикателства пред пазара на труда, породени от развитието на технологиите и пандемията от Covid-19. Изследват се възможностите за работа, обусловени от промените в икономиката при условия на дигитална трансформация и извънредна епидемична обстановка. В разработката се представят динамичните процеси на пазара на труда, свързани с възникването на нови професии и прилагането на гъвкава заетост.

Ключови думи: пазар на труда, човешки ресурси, професионални умения, дистанционна работа, гъвкава заетост.

JEL: J21, J45

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.26>

CHALLENGES TO THE LABOR MARKET IN BULGARIA

Head Assist. Prof. Tanya Ilieva, PhD

Abstract: The paper examines the main challenges facing the labour market arising from technological developments and the Covid-19 pandemic. The work opportunities determined by the changes in the economy under conditions of digital transformation and an extraordinary epidemic situation are explored. The paper presents the dynamic processes of the labour market related to the emergence of new professions and the implementation of flexible employment.

Keywords: labour market, human resources, professional skills, remote work, flexible employment.

JEL: J21, J45

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.26>

1. Въведение

Пандемията от Covid-19 промени живота на хората и оказва влияние върху различни сектори на икономиката. Социалната изолация доведе до налагане на нови модели на организация на трудовия процес. Гъвкавата заетост, работата от вкъщи и виртуалните съвещания станаха характерни за много фирми и организации. Особено засегнати се оказаха икономически сектори, които поради спецификата на своята дейност трудно се адаптираха към новите условия. Такива са секторите: Транспорт, Туризм, Хотелиерство и ресторантьорство, Култура, спорт и развлечения.

За да се преодолее кризата държавата разработи и реализира пакет от мерки насочени към най-уязвимите фирми и сектори. Въпреки това в редица от тях се наложи закриване на част от дейността, съкращаване на персонал,

---

¹ t.ilieva@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов, България

намаляване на работното време и др. „Това налага промени в пазара на труда, реструктуриране на трудовите процеси и заетостта в посока на гъвкавостта и сигурността“ (Колева-Стефанова, 2022).

2. Промени в пазара на труда

Специалистите посочват два вида последици за пазара на труда, вследствие от кризата с Covid-19, а именно краткосрочни и дългосрочни.

Краткосрочни последици

Към краткосрочните последици се отнасят (Филипов, 2020):

- Спиране дейността на компаниите.
- Съкращаване на работни места.
- Закриване на част от предприятията
- Намаляване обема на работа.

В резултат на забавяне в световната икономика, в т. ч. и в българската икономика се наблюдава спад в търсенето на работна сила. Кризата рефлектира най-вече върху възрастните работници, както и върху хората с по-ниско образование. Този спад се компенсира с търсене на работна сила в други сектори, които не са толкова засегнати от кризата.

През 2021 г. спадът в заетостта е преустановен. В почти всички икономически сектори се наблюдава увеличение на работните места.

Секторите, чиято заетост не е засегната негативно от мерките за ограничаване разпространението на COVID-19 са: Създаване и разпространение на информация и творчески продукти, Далекосъобщения, Държавно управление, Образование, Хуманно здравеопазване и социална работа.

Друга група икономически сектори са тези, които са регистрирали спад в заетостта през 2020 г., но през 2021 г. са успели да компенсират този спад, да се върнат отново на равнището си от 2019 г. и дори да го надхвърлят. В тази група са секторите: Строителство, Финансови и застрахователни дейности, Професионални дейности и научни изследвания, Административни и спомагателни дейности, Култура, спорт и развлечения.

Според експертите основен фактор, който е повлиял за запазването и възстановяването на заетостта в тези сектори е възможността за промяна в организацията на труда и въвеждането на по-гъвкави форми на заетост и по-специално на дистанционната форма на заетост (Икономиката на България, годишен обзор 2021).

Дългосрочни последици

Могат да се посочат няколко дългосрочни последици за пазара на труда след края на кризата от Covid-19.

• Работа от вкъщи

Социалната изолация наложи на много фирми и организации да въведат дистанционна работа от вкъщи - в т. нар. хоум офиси. Преди пандемията тази форма на заетост е характерна предимно за лицата упражняващи свободни професии. Тъй като в някои сфери на стопанска дейност работата от

вкъщи даде добри резултати и се оказа също толкова продуктивна като работата от офис, тя се запази след края на кризата с коронавируса. Работата от дистанция позволява на компаниите да намалят разходите за транспорт, наеми за офиси, храна, консумативи и др. Спестените средства от работодателите могат да се инвестират в други дейности. Едни от тях са инвестициите за подобряване професионалните знания и умения на работната сила.

Съществено предимство на работата от дистанция е повишаване свободното време на работещите. Това води до намаляване на умората и психическото напрежение в работния процес. Друго предимство на работата от вкъщи е, че съдейства за намаляване на трафика в големите градове и снижава степента на екологично замърсяване.

- **Развитие на технологиите**

Според експертите, развитието на технологиите е една от малкото положителни дългосрочни последици от кризата. С необходимостта от работа от разстояние ще се ускори процесът по разработване на нови технологии и усъвършенстване на съществуващите такива. Очаква се, че високите технологии ще имат още по-голям подем, тъй като именно тези технологии се оказват особено нужни при работата от дистанция. Това ще доведе до повишено търсене на специалисти, които създават софтуер и хардуер. Развитието на технологиите е също така фактор за преминаване към зелена икономика, което също ще повлияе на бъдещите работни места и ще доведе до намаляване на екологично неподходящи работни практики.

- **Още по-силно роботизиране на индустрията**

Счита се, че автоматизацията е едно от решенията за ограничаване на пандемията в производствения сектор, където обикновено работят много хора в едно помещение. Чрез нея ще се осигури повече лично пространство на заетите във фабрики и други производствени предприятия. Индустрията, в частност производството, ще продължат с по-висока скорост по пътя на роботизирането, поради нуждите на пазара.

Според дългосрочните предвиждания работните места, създадени през следващите десетилетия, няма да приличат на тези от миналото. Те няма да са традиционни, изискващи ръчен труд и характеризиращи се с рутинност, а ще изискват различни и комплексни умения. Автоматизацията, новите производствени методи и технологии, които стават все по-достъпни и мултифункционални, трансформират индустрията и работните места (Стратегия по заетостта на Република България 2021-2030 г., 2021).

- **Засилване на електронните публични услуги**

Социалната дистанция, доведе до промени и в работата на държавната администрация. Наложиха се въвеждането на нови електронни административни услуги и оптимизиране на вече съществуващите. Невъзможността да се отиде физически до институциите наложи и администрацията да промени начина си на работа (Какво ще се случи с пазара на труда след пандемията, 2023).

Започналата в началото на този век Четвърта индустриална революция се характеризира с бурното развитие на цифровите технологии и изкуствения интелект. Резултатът от тях е свързан с трансформация на човешкото общество и глобалната икономика. Дигиталните трансформации оказват влияние върху съвременните пазари на труда. Променят се изискванията към професионалните знания и умения на работната сила. Държавата, работодателите и човешките ресурси трябва да са адаптивни, за да посрещнат бъдещите предизвикателства към трудовия процес.

Най-търсени професии в бъдеще ще бъдат: програмисти, ИТ консултанти, софтуерни инженери, продуктови дизайнери, мениджъри човешки ресурси, оператори на кол центрове, лекари и медицински сестри, помощници за здравни грижи и др.

Заради развитието на изкуствения интелект се предвижда някои професии в бъдеще да отпаднат. Сред тях са: охранители, касиери, преводачи и др.

Специалистите считат, че в бъдеще ще продължат да съществуват творческите професии - на журналисти, лекари, учители и учени.

3. Заключение

Здравната криза, икономическите сътресения, цифровизацията и технологичните нововъведения промениха съвременните пазари на труда. Наложиха се нови модели за организация на работния процес и заетостта. Промениха се изискванията към професионалните знания и умения на работната сила. Засили се интереса към определени професии, други се променят, а за някои се предполага, че в бъдеще ще отпаднат. В новите условия на работа оцеляват компаниите, които бързо и лесно се приспособяват към конкурентната среда. Ето защо приоритетна цел на държавата, работодателите и човешките ресурси е да са подготвени и адаптивни, за да посрещнат предизвикателствата на пазара на труда.

Използвани източници:

Икономиката на България, годишен обзор 2021. (н.д.). Извлечено от Министерство на финансите: <https://www.minfin.bg/>

Какво ще се случи с пазара на труда след пандемията. (2023). Извлечено от Глобална мрежа за успех на младите хора на България: <https://tuk-tam.bg/work/a/job-market-after-crisis?>

Колева-Стефанова, Д. (2022). Динамичните трансформации на пазара на труда в България при условията на дигитални технологии и пандемия.

Народностопански архив, книга 4, 41.

Стратегия по заетостта на Република България 2021-2030 г. (2021). Извлечено от Министерство на труда и социалната политика: <https://www.mlsp.government.bg/uploads/26/zaetost/employment-strategy-2021-2030-2022.pdf>

Филипов, В. (2020). Търсени професии в новите условия на работа. *Моята кариера.*

Направление

Актуални проблеми
на икономическата теория

NEW FORMS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE ERA OF DIGITAL ECONOMY

Assoc. Prof. Irina Dorogaia, PhD¹

Abstract: *The information age is rapidly being introduced into all parts of human life. Modern economic development is associated with digitalization and digital transformation of organizations. All processes are becoming even more interconnected and accelerating faster every day. It is obvious that in the new economy enterprises have to find new models of interaction with the elements of the external environment, as well as to restructure business processes and, accordingly, to change the management style, to transform organizational structures, to change the interaction between employees in teams, as well as to transform the planning function, which is no longer focused on long-term goals, but more on the vision of the company and lightning-fast adaptation of all elements of the system in case of need. Such transformations change the company both at the micro level and affect the economy as a whole on a macroeconomic scale. The article is devoted to the issue of economic and organizational transformations at both micro and macro levels, as well as to the study of the peculiarities of new forms of innovative development in the era of digitalization.*

Acknowledgment: This work is part of a post-doctoral study funded from the state budget of the Republic of Moldova on the topic: „Creating the organizational change management model for small and medium enterprises through the challenges of Industrialization 4.0“, within the framework of the project numbered 22.00208.0807.10/PD

Key words: *digital economy, change management, Industrialization 4.0, singularity, business model, innovative development*

JEL: E32, M13, M14

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.27>

1. Introduction

The topic of digitalisation of the economy is extremely popular today. Evolutionary changes are replaced by revolutionary jolts. Since the 18th century, these processes have been studied in more detail, which was the result of a sufficiently large number of factors. Thus, today there are two pronounced theories of studying economic processes that led to the era of digital economy, or Industrialisation 4.0.

These are, first of all, the theory of economic cycles, which testifies to the oscillating processes of the economy and the theory of industrial revolutions, the fourth of which fundamentally changes all economic processes and is associated with huge transformations in the world economy, regional differences between countries, as well as changes in the forms of economic management. Accordingly, those large-scale changes that are taking place in the economy, also impose an imprint on the processes of change, on the management of companies, as well as on innovation processes, which are also radically changing under the influence of Industry 4.0 technologies.

---

¹ dorogaia.irina.ion@ase.md, Academy of Economic Studies of Moldova

Given the above, the relevance of the topic is reinforced by the need to find answers to several important questions:

1. What are the new forms of innovative development in the era of digital economy;
2. How can operating companies survive in a rapidly changing environment and remain competitive, profitable and responsive to market demands;
3. What approach to change management should be chosen for successful implementation of change;
4. What requirements should be met by management in an already transformed company.

The purpose of this study is to find answers to the above questions. In order to form appropriate answers, the author conducted a theoretical and empirical study, which is a part of the post-doctoral research „Creating the organizational change management model for small and medium enterprises through the challenges of Industrialization 4.0“, funded from the state budget of the Republic of Moldova within the framework of the project numbered 22.00208.0807.10/PD.

The empirical study involved representatives of 210 enterprises from the Republic of Moldova, who were asked to answer the questions developed by the author regarding the vision and future prospects of development of small and medium-sized enterprises in the Republic of Moldova.

2. Historical aspect of comparing the two theories

A lot of time has passed since the phenomenon of cyclicity in economics was studied. At the same time, the changes occurring in the external environment, the way of life of mankind and the activities of companies are incommensurable with a time period of only 200-250 years.

Despite the fact that Kondratiev's theory is criticized by many economists and researchers, at the same time, many scientists still study the theory of large cycles of economic development, and the processes associated with them. After Kondratiev's discovery, the studies of J. Schumpeter, Simon Kuznets, Gerhard Mensch, Alfred Kleinknecht, Jacob Van Dyne, who were followers of his theory, are known. These theories laid the foundation for economic forecasting methods and were a serious methodological support in anticipating and describing the trends associated with the emergence, development and decay of innovation cycles. Subsequently, scientists came up with patterns that today explain innovation downturns and booms. In addition, the existence of medium and small waves is known, which, as it were, are „strung“ on the big waves of the world conjuncture.

The history of industrial revolutions begins in the period of 1740-1780s and is inextricably linked with England, which is rightly considered the progenitor of the industrialization process of the XVIII-XIX centuries. One of the main prerequisites for this process is usually attributed to the substantial growth in the population of European countries, followed by a rapid demand for food. In

connection with this, in England there is an agricultural revolution, manifested in the transformation of methods of cultivation of agricultural land, specialization depending on the type of activity in different regions of the country, peasants begin to engage in the selection of plants and livestock breeds. The system of relations is also changing: if earlier peasants - owners of land were also engaged in its cultivation, at this time there appear tenants using the labor of hired workers (Dorogaia, 2022).

Comparing these two concepts (long waves and industrial revolutions) we see a significant similarity between the theories, which is explained by the connection between the theory of long waves and the concept of technological patterns based on the emergence of breakthrough innovations.

Breakthrough technologies open up opportunities for the expansion of production and form new sectors of the economy, forming a new technological mode. In addition, Kondratiev waves are one of the most important forms of realization of industrial principles of production. This explains the industrial revolutions, which due to breakthrough technologies significantly increase the productivity of enterprises and affect the further development and welfare of society.

All industrial revolutions have played an ambiguous role in the development of society, on the one hand, increasing the efficiency of enterprises, increasingly satisfying the demands of customers and improving the living standards of the population, and on the other hand, increasing unemployment by replacing human work with machine operations, creating the need for retraining and, if retraining is not possible, increasing the poverty rate. Until recently, the technologies associated with industrial revolutions had a significant impact on the level of ecology: the growth of industrial production contributed to the increase of harmful emissions into the atmosphere, the reduction of minerals, etc., the growing prosperity of the population of developed countries is even more responsible for the gap between countries with high and low living standards.

3. The development of management as a science in the context of economic cycles and industrial revolutions

Taking into account the processes of economic and social development since the end of the 18th century, it is obvious that the development of industry pushed to the emergence of a scientific view of management, the emergence of which dates back to the end of the 19th and beginning of the 20th century, although as an art of management it can be compared with the emergence of ancient societies.

Table 1. Comparison of periods of economic cycles, industrial revolutions and management eras.

Time period	The age of management	Economic cycle	Industrial Revolution	The primary objectives of management	Characterisation of the firm's relationship with the external environment
1850-1920	The era of mass production	The second great economic wave	The Second Industrial Revolution	<ul style="list-style-type: none"> - Reduction of production costs through the use of new equipment and technology, - Increasing efficiency through the application of scientific methods of organisation - Winning over competitors by reducing production costs and, as a consequence, prices through technical, technological and organisational factors 	Lack of strict control in business, underdeveloped antimonopoly regulation, tax control
1920-1950	The era of mass sales	The third great economic wave	-	<ul style="list-style-type: none"> - Market research (supply tasks, birth of marketing) - Consumer demands are orientated towards higher quality, work in this direction, - Increasing efficiency through improved production, further mechanisation - Development of management science and addressing the needs of employees 	Anti-monopoly legislation is being tightened and the importance of social and political control in business is increasing
(1950 - end of the XX cent.)	Post-industrial era	The fourth big wave	The Third Industrial Revolution	<ul style="list-style-type: none"> - Creating a comfortable environment for personnel, understanding their needs, - Environmental objectives (production renewal, compliance with environmental safety requirements) - Introduction of new technologies, computerisation - Changing the principles of organisational activity 	Firm-environment relations are becoming more branched out along the lines of social and ethical management. Legislation in the field of ecology, human health and society as a whole is becoming stricter

Source: adapted by the author on the basis of (Dorogaia, 2022)

The table shows the changes that have occurred over a relatively short period of time, given that in previous centuries industrialisation, production and economic activity developed linearly, gradually gaining momentum. At the same time, the focus of our research is on those innovative processes that have influenced the development of management and changed it fundamentally.

4. The Fourth Industrial Revolution and the new normal : changes in the management system

The last known era of management, which is called by different researchers in different ways, is characterised by fundamental differences from the other three. Some authors call it the „singularity era“ (Blommaert&Van den Broek, 2017), which indicates its rapid and unpredictable changes.

The emergence of the concept of the Fourth Industrial Revolution is associated with the name of Klaus Schwab, who has been talking about revolutionary processes since 2011. Today, all leading countries are already immersed in the process of adopting and implementing Industrialisation 4.0 technologies, while the rest of the world can only count on the losses from the significant gap, which prepares the failure to implement breakthrough technologies.

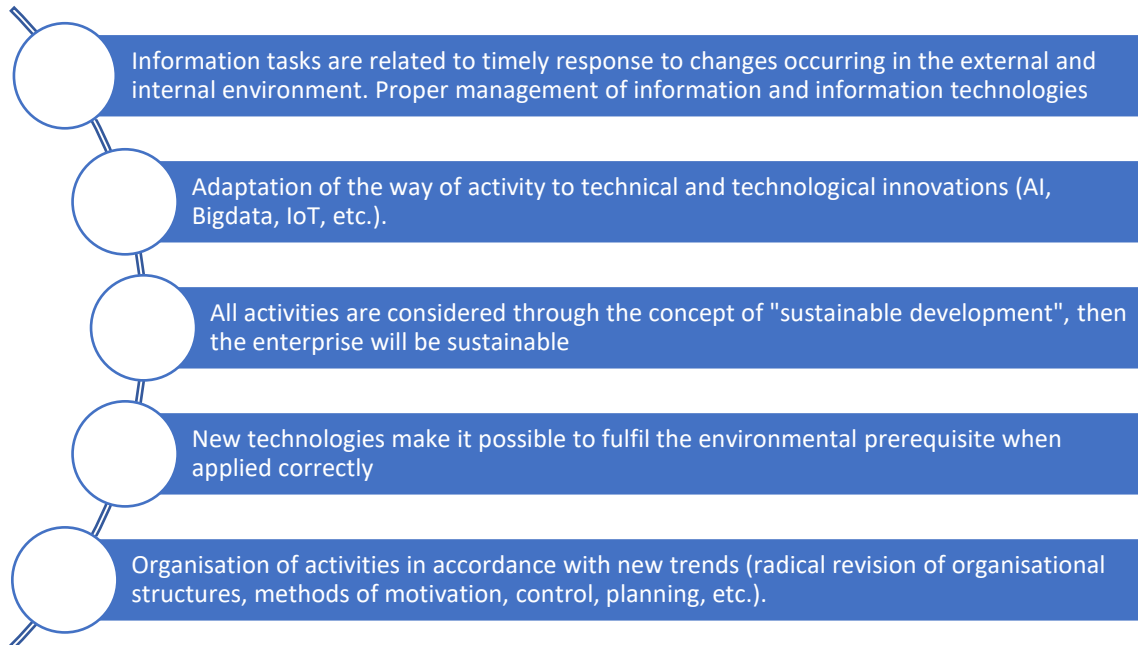
Next we will analyse the information age of management, which corresponds to the notion of transformational change due to the digitalisation of systems and processes (Table 2).

Table 2. Characterisation of the information age in management (preconditions for emergence, management tasks and characterisation of the environment)

Characterisation	Description
Prerequisites for the emergence and development of the era	All processes related to Informatisation become of paramount importance (availability, processing, preservation, correct interpretation of information) Modification of all processes under the influence of information technologies and artificial intelligence Rethinking of the image of the enterprise activity and the whole management system: cardinal changes in structures and interactions. The social premise is becoming increasingly important (care for the neighbour, for all categories of the population) Environmental prerequisite (tightening of environmental safety standards). Market prerequisite (Focusing on the individual needs of the consumer) Sustainable development premise
Firm-environment relationship	Legislation in the field of information systems, security is tightening. There are still many issues related to the use of AI and copyright protection. Global networks imply sharing and interaction, collective access and consumption. environmental problems are intensifying - the need to solve global problems. The concept of „Sustainable Development“ is gaining momentum, the desire to realise its provisions is welcomed by the public

Source: adapted by the author on the basis of (Dorogaia, I.,2022)

The consequence of such changes will be a completely different approach to management, based on the principles of continuous development, human relations, teamwork, a completely different approach to leadership, emphasis on personal qualities, based on intrinsic motivation of commitment to the team and other characteristics that distinguish it from the approach that existed before and brought significant results in previous eras.

Figure 1. Key Management Challenges in the Information Age

As can be seen, the new challenges of management in the 21st century are transformation of activities taking into account the latest technologies associated with Industrialisation 4.0, information security and at the same time expanding the boundaries of information retrieval, taking into account the availability of information and openness of systems.

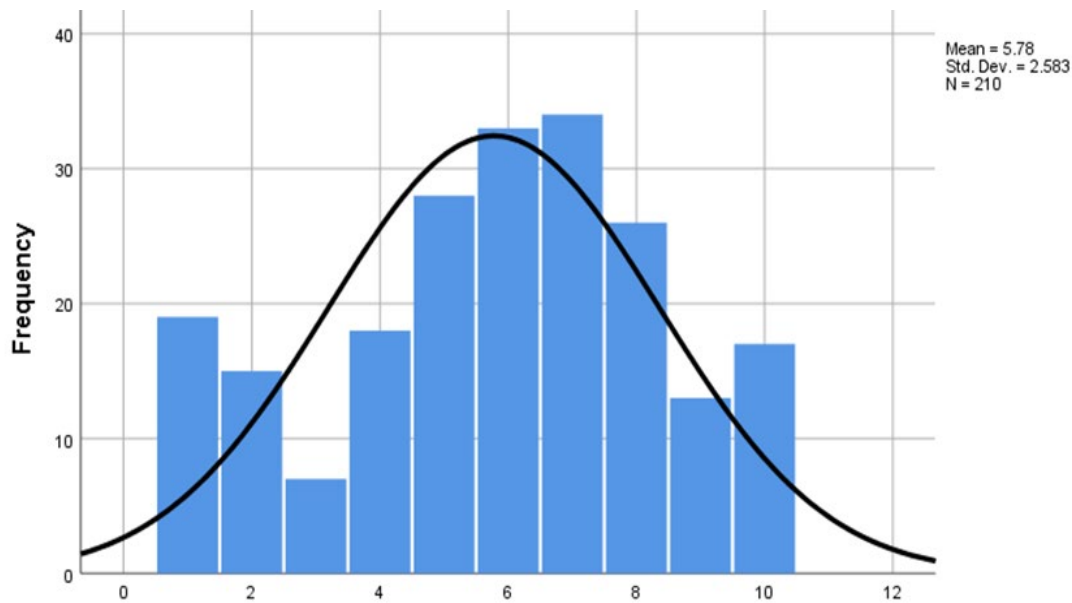
5. New forms of organisational development

Considering all the factors influencing today's transformations, scholars have formed several conclusions about adaptive management in an era of uncertainty, which they attribute to new forms of organisational development.

The first trend that researchers highlight relates to the process of initiating change and innovation in an organization. And if in previous eras, due to the prevailing characteristics, company managers took responsibility for what was happening in the organization and initiated any innovative processes, then the modern era involves focusing on all employees, empowering them with the necessary powers and generating ideas in the team, taking into account that everyone employees are qualified and motivated specialists.

This approach involves a transition to an operating philosophy based on Agile principles.

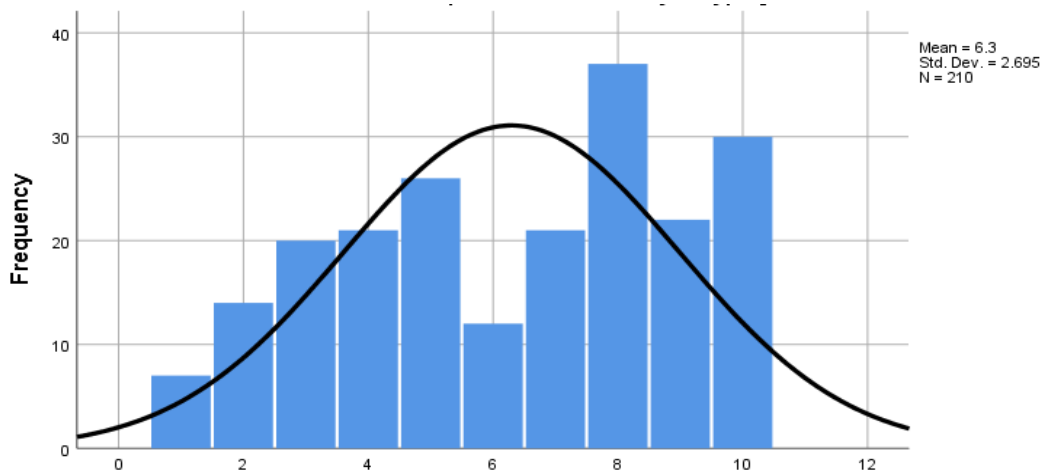
Figure 2. Distribution of respondents' answers regarding the enterprise's readiness to implement the Agile approach (from 1 to 10, where 1 is not at all ready, 10 is completely ready)

Source: research results

Figure 2 shows the distribution of employees of the companies under study regarding their awareness of the company's readiness to implement the Agile principles. As can be seen from the figure, the weighted average of indicators is 5.78, which is slightly above the average, which indicates the average readiness of enterprise personnel to transition to an organization system in which self-managing teams will operate and the manager will play the role of more of a mentor than a controller or pointer.

The next approach, which is also of interest to researchers of modern innovative forms of activity, is turquoise organizations. This concept was voiced by Fr. Lalu and is perceived today as synonymous with self-developing organizations built on the principles of self-government. In essence, turquoise organizations are very similar to Agile management, and also include many elements that characterize culture, leadership, and management principles that are completely different from the „red“ management paradigm that characterizes bureaucratic organizations built on authoritarian power and division of labor.

Turquoise organizations are aimed at a completely different type of culture „turquoise“, loyal to mistakes, because whoever does not engage in creativity and innovation does not make mistakes, this type of culture is inherent in innovative companies focused on mutually beneficial cooperation. Figure 3 shows how ready the staff of the surveyed enterprises are to change the corporate culture.

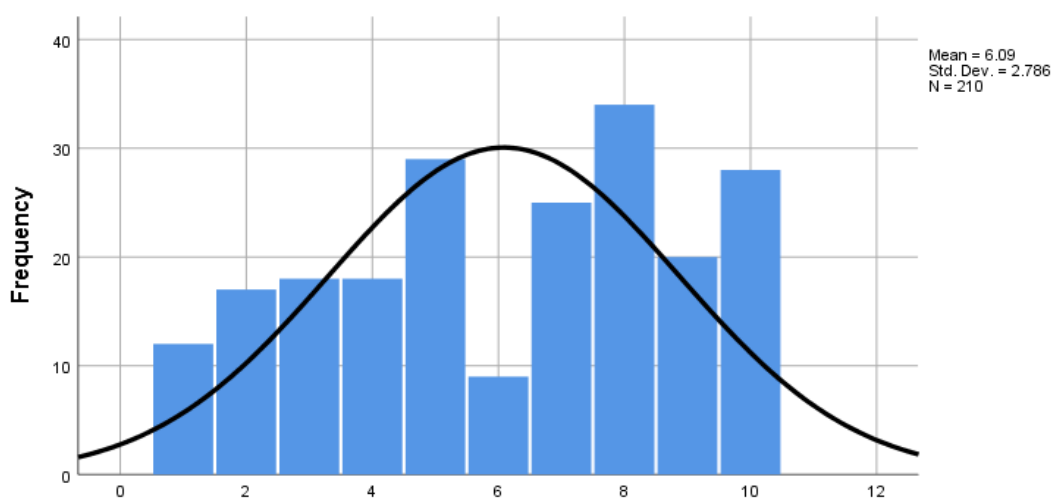

Figure 3. Respondents' readiness to change organizational culture (scale from 1 to 10, where 1 is not at all ready, 10 is completely ready)

Source: research results

The research data indicates a weighted average of 6.3, which is above average and characterizes the readiness of the majority of personnel to follow the trends of new times. At the same time, an even larger proportion of employees do not see prospects in changing the organizational culture and bringing it closer to the „turquoise“ type.

The next important point in the innovative development of an organization is its focus on relationships with elements of the external environment, and above all with customers, suppliers and even competitors. Thus, modern forms of interaction involve the development of innovations with the involvement of external parties, which is called „open innovation“. Analyzing the question of the readiness of Moldovan companies for the open innovation system, the respondents' answers were distributed as follows: figure 4.

Figure 4. Readiness to create an „open“ ecosystem with all elements of the external environment according to respondents (scale from 1 to 10, where 1 is not at all ready, 10 is completely ready)

Source: research results

These distributions determined the weighted average value was also above the average, namely 6.09, which, in our opinion, indicates the respondents' understanding of the need to change their view of the existing system of relationships, development and implementation of innovations.

6. Conclusion

The results of theoretical and practical research testify to the breadth and cardinality of the processes occurring in the modern economy. The big cycles of the world conjuncture are becoming smaller and smaller due to the acceleration of all processes. This necessarily affects the changes occurring in modern enterprises. In the course of our research we have identified the main innovative forms of development that logically follow from the characteristics of the modern era.

These are, firstly, Agile approaches, which already bear fruit at the enterprises that have implemented them, secondly, it is the creation of an image of activity according to the principle of turquoise organizations, as well as changing the system of interaction with elements of the external environment in the form of an „open“ ecosystem.

The question regarding the methods of change management follows from these forms. In our opinion, in order to bring the organization to act according to these principles, we need a program of transformational changes, taking into account both the needs of employees and orientation to the technologies of Industry 4.0, while taking into account the synergetic effect of combining these two directions.

As for the approach to be applied in the newly created organizations, it will be based on the specifics of the companies' activities and will always be oriented towards self-organizing teams, supportive leadership, coaching approach and development of creativity and continuous improvement.

References

- Дорогая, И. (2022). Менеджмент изменений и инноваций в условиях Четвертой промышленной революции (монография), ASEM, p.258,
- Blommaert, T., Broek, S. V. (2017). Management in Singularity: From Linear to Exponential Management. Vakmedianet
- Dorogaia, I.(2022) Building a Model of a „Living Organization“ as a Response to the Challenges of the Industrial Revolution 4.0 În: Proceedings of the 5th International Conference on Economics and Social Sciences „Fostering recovery through metaverse business modelling“ ISSN 2704-6524, pp. 741-755 DOI: <https://doi.org/10.2478/9788367405072-070>
- Laloux, F. (2014). Reinventing Organizations: A Guide to Creating Organizations Inspired by the Next Stage in Human Consciousness. Paperback
- Morgan, G. (2006) Images of Organization, USA: SAGE Publications, Inc, 2006, 520p.
- Open ecosystems – a new way to create value for customers, companies and partners (2021) <https://www.sitra.fi/en/articles/open-ecosystems-a-new-way-to-create-value-for-customers-companies-and-partners/>
- Schumpeter, J. A. (1939) Business Cycles McGraw-Hill Book Company, Inc.
- Shwab K.(2018), Shaping the Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum.
- Sipos Béla-Kehl, Dániel (2007) „Secular Trends and Long Cycles in the US Economy“. DEVELOPMENT AND FINANCE 5: 4 pp. 3

ТЕОРИИ ЗА ПАРИТЕ В СЪВРЕМЕННАТА ИКОНОМИЧЕСКА СОЦИОЛОГИЯ

Гл. ас. д-р Ваня Ганева¹

Резюме: Парите не са от категориите, стоящи в центъра на социологическия анализ. С формирането на икономическата социология като самостоятелно направление обаче, се забелязва нарастващ интерес към изучаване на парите и дори се оформя отделно изследователско поле – социология на парите.

Социологическият подход към парите може да се разглежда като допълнение на икономическия и е насочен към изследване на тяхната социална природа, значение и роля. Според различни представители на икономическата социология, парите се определят като социална институция, средство за комуникация, идея и др.

Поради ограничения обем, в настоящия доклад се разглеждат накратко само някои от теориите за парите в съвременната икономическа социология, с цел да се очертаят важни социологически аспекти на този социален феномен. Тези аспекти са свързани с: разглеждане на парите в контекста на социалните отношения, връзката между културните ценности и парите, изясняване ролята на държавата и на доверието във функционирането на парите и др.

Ключови думи: социология на парите, пари и социални отношения, пари и държавна власт, доверие и пари

JEL: A13, A14, Z13

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.28>

THEORIES OF MONEY IN MODERN ECONOMIC SOCIOLOGY

Head Assist. Prof. Vanya Ganeva, PhD

Abstract: Money is not a category at the centre of sociological analysis. With the formation of economic sociology as an independent trend, however, the interest in the study of money has grown and even a separate research field has been formed – sociology of money.

The sociological approach to money can be viewed as a complement to the economic approach and is aimed at exploring its social nature, importance and role. According to various representatives of economic sociology, money is defined as a social institution, a means of communication, an idea, etc.

Due to length constraints, this paper briefly examines only some of the theories of money in modern economic sociology, with the aim of highlighting some important sociological aspects of that social phenomenon. These aspects are related to: examining money in the context of social relations, clarifying the role of the government and the trust for the money functioning, commenting on the relationship between cultural values and money.

Keywords: sociology of money, money and social relations, money and government power, trust and money.

JEL: A13, A14, Z13

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.28>

---

¹ v.ganeva@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Парите не са от категориите, стоящи в центъра на социологическия анализ. С формирането на икономическата социология като самостоятелно направление обаче, се забелязва нарастващ интерес към изучаване на парите и дори се оформя отделно изследователско поле – социология на парите.

Социологическият подход към парите може да се разглежда като допълнение на икономическия и е насочен към изследване на тяхната социална природа, значение и роля. Според различни представители на икономическата социология парите се определят като социална институция, средство за комуникация, идея и др.

Поради ограничения обем, в настоящия доклад се разглеждат накратко само някои от теориите за парите в съвременната икономическа социология, с цел да се очертаят важни социологически аспекти на този социален феномен.

2. Теория на В. Зелизър за множествеността на парите

Безспорно сред авторите, допринесли за формирането на социологията на парите като самостоятелно изследователско поле в новата икономическа социология, е Вивиана Зелизър с концепцията си за множествеността на парите (Ганева, 2018, 36-37). В своята книга „Социално значение на парите“ (Zelizer, 1994) тя обръща внимание на това, че парите не са толкова обезличени, колкото е прието да се счита. Ценностите и социалните отношения трансформират самите пари, натоварвайки ги с различен смисъл. Според В. Зелизър не съществуват универсални, обобщени пари, а има множествени пари – т.е. хората използват паричните средства в различни типове социални взаимодействия.

Социологическият модел при изследване на парите трябва да покаже по какъв начин, в съвременния свят, те носят в себе си отпечатъка на мрежите от социални отношения. В. Зелизър разглежда различни форми на целево използване на парите и илюстрира множествеността им с няколко примера (Зелизер, 2002):

- Домашни пари – т.е. как се разпределят и използват парите в семейството, какво влияние оказват върху това изменящите се взаимоотношения между мъжете и жените в исторически план, как принадлежността към определена социална класа в обществото влияе върху този процес.
- Парите като подарък – парите могат да се използват по този начин в контекста на социалните отношения на родство и приятелство, т.е. между близки хора. Ако става въпрос за парични подаръци между непознати - това действие вече има различен характер (подкуп, корупция).
- Институционални пари – даването на пари като социални помощи, на хора които не притежават необходимата икономическа култура как да

ги харчат, според В. Зелизър, среща съпротива в американската система за социално подпомагане, поради което те се заменят от парични сурогати (талони за храна) и друга помощ в натура.

- Морални пари – В. Зелизър разглежда и връзката на парите със социалните ценности, например, когато парите са придобити от незаконна дейност, те се определят като „мръсни пари“.

Теорията за множествеността на парите насочва вниманието върху обстоятелството, че хората придават различна ценност и смисъл на парите в зависимост от това, от какъв източник са получени. Отношението към пари, придобити неочаквано, например печалба от лотария или наследство, ще се отличава от това към същата сума, ако тя е заработена посредством трудова дейност.

3. Теория на Н. Дод – роля на доверието във функционирането на паричните системи

Сред създателите на социологията на парите е и Найджъл Дод със своите произведения: „Социология на парите: икономическа теория, разум и съвременно общество“ (Dodd, 1994) и Социален живот на парите (Dodd, 2014). Той разглежда парите като отношения между хората, основани на взаимни задължения, като социален процес и идея. Характеризирането на парите като идеи позволява да бъдат обхванати и разбрани всички техни множествени форми.

Н. Дод разглежда паричните системи като информационни мрежи, а паричния обмен като определен тип информация. Информационните аспекти на паричния обмен се свързват с: единна система за измерване на стойността, увереност във възможността да се използват парите в бъдеще, пространствена разпространеност на използването на парите, правила на договорните отношения, знания за поведението на другите хора (Макаров, Тихомиров, 2021, 112). Всички тези аспекти са необходими за генерирането на доверие към абстрактните характеристики на парите.

Информацията, която присъства в един бартерен обмен, засяга най-вече доверието между партньорите, докато при паричния обмен е важно безличното доверие към парите като идея, проектирано в съзнанието на хората в дадена социална общност. Според Н. Дод, доверието е ключов фактор за функционирането на една парична система. То е необходимо и в тези парични системи, които не са свързани с държавно регулиране – например локални валути и биткойни (Макаров, Тихомиров, 2021, 122). Ако индивидите не се доверяват на парите, самата им същност (паричност) ще изчезне.

Н. Дод разглежда парите като абстрактна система за измерване на стойността. Те са свързани с идеалите на хората за съществуването и морала, явяват се средство за управление не само на дълговете, но и на разкоша и разточителството (Моисеева, Кузина, 2022, 125). В този смисъл основните свойства на парите са социално конструирани. Културата на съответното

общество създава условията за производството и употребата на парите. Според Н. Дод, в бъдеще плурализмът на парите ще се запази, и следва да се разработват форми на парите и кредита, които отговарят на конкретни социални, етически и политически цели, различни форми на социално кредитиране, които да развият местните общности (Моисеева, Кузина, 2022, 127).

Парите придобиват своята ценност в процеса на социално взаимодействие, и могат да бъдат позитивна сила за промяна. Н. Дод предполага, че позитивната трансформация на парите ще стане в резултат на действията на хората, а не на равнище формални институции (правителство и банки), посредством създаването на нови форми на парите, явяващи се алтернатива на съществуващите държавни пари. Социалният живот на парите се свързва със сложната взаимовръзка между социални, икономически и политически отношения, от които зависят парите, с доверието към парите от страна на хората.

4. Теория на Дж. Ингам - пари и държавна власт

Сред авторите, допринесли за развитието на социологията на парите е и Джефри Ингам с книгата си „Природата на парите“ (Ingham, 2004). Според него парите са кредит и разчетна единица. Те са съставени от социални отношения на дълг/кредит и са инструмент на държавата. Идеята за парите е свързана с идеята за размяната – даване на нещо (кредит) и очакване на нещо друго (дълг). Размяната е тази, която създава подходящите условия за появата на парите.

Паричният обмен предполага и определени социалните институции, явяващи се база за функциониране на парите – държавата и банките. Според Дж. Ингам, парите трябва задължително да бъдат емитирани от властите, за да функционират, т.е. търси се връзката между управлението на обществото (в лицето на конкретна държавна власт) и парите. Гарант за парите като абстракция се явява властта, определена банкова система и правителство.

Универсалността на парите се свързва с увереността в това, че в бъдеще е вероятно те да бъдат реализирани в обменен процес (Макаров, Тихомиров, 2021, 117). Ефективността на парите като средство за натрупване също се базира на възможността в бъдеще другите хора да продължат да ги приемат в разменните отношения.

Дж. Ингам приема, че паричността е социално конструирана и тя се проектира върху материалните форми (поради което различни неща могат да се превръщат в пари – ценни метали, електронни импулси и др.). Според него първо трябва да се формира идеята за парите, защото без нея материалните форми на парите (монети, банкноти) не могат да изпълняват функцията си на разчетна единица (Кацарски, 2018, 807-808).

Паричният обмен е многостранен, тъй като той не е само между двама души, но включва и отношението към държавата, която подsigурява възможностите на системата за осъществяване на обмена. Освен междуличностното доверие, при паричния обмен е необходимо и безлично доверие към държавата. От социологическа гл. т. това е свързано с проблема за доверието в институциите и изграждането на социални връзки. Държавата трябва да гарантира, че ще приема и в бъдеще съответните пари като платежни средства, тя осигурява надеждността на парите и гарантира, че те ще могат да изпълняват функциите си.

5. Заключение

Обобщавайки разгледаните теории, може да се отбележи, че парите се използват по различен начин в контекста на определени социални отношения и им се придава смисъл, който надхвърля чисто икономическите им измерения. В тази връзка говорим за „лесни“ и „трудни“ пари, „чисти“ и „мръсни“ пари и т.н. В социален аспект парите се различават по източника си на получаване, по начина на използване и целевото си предназначение (пари за образование на децата, пари за почивка като част от семейния бюджет, джобни пари и др.).

При изучаване на парите икономистите се интересуват от техните функции и количествените характеристики – например размера на доходите и спестяванията на хората, бюджета на държавата и др. За разлика от тях, социолозите изследват техните качествени особености – парите като елемент на ценностната система, нагласите и мотивите при харченето на парите, връзката пари-власт, ролята на доверието във функционирането на парите и др. Всеки начин на използване на парите в обществото предполага определени социални условия и отношения. Например даването на бакшиш (едно по същество нерационално икономическо действие), има своята културна специфика – доколко е прието в дадена държава, в какъв размер и т.н.

Парите легитимират определена държавна власт посредством символите, поставени върху тях – герб, портрет на суверена. Те са комуникационно средство, използвано от властите за предаване на послания към населението, свързани с характера и субекта на властта (Йоргов, 2012, 259). Символите, намиращи се върху паричните знаци до голяма степен изпълняват тази комуникационна функция.

Връзката между парите и ценностите в обществото е двупосочна – от една страна системата от ценности в съвременното общество е повлияна от господството на парите, а от друга – преобладаващите културни нагласи в дадено общество определят отношението към парите. Разнообразните форми на парите се вграждат в мрежата на търговските, семейните, приятелските и други взаимоотношения, и абстрахирането от тези отношения обеднява представата за парите.

Използвани източници

- Ганева, В. (2018). Икономическа социология. АИ „Ценов“, Свищов.
- Зелизер, В. (2002). Создание множественных денег. *Экономическая социология*. (Т.3, №4), 58-69. <https://ecsoc.hse.ru/>
- Йоргов, И. (2012). Парите като средство за комуникация. Символи върху парите и властово позициониране. *Социологически проблеми*, (3-4). 259-279.
- Кацарски, Д. (2018). Движещата сила зад парите: анализ на връзката между „собственост“, „държава“ и „пари“. *Социологически проблеми*, 2. 804-825.
- Макаров, Е. С., Д. А. Тихомиров. (2021). Проблема определения сущности денег в современной экономической социологии: между государством и доверием. *Экономическая социология*. (Т.22, №5), 108-130.
- Моисеева, Д. В., О. Е. Кузина. (2022). Переосмысляя деньги. Рецензия на книгу: Dodd N. 2014. *The Social Life of Money*. *Экономическая социология*. (Т. 23. № 5), 121-130.
- Dodd N. (1994). *The Sociology of Money: Economics, Reason & Contemporary Society*. Michigan: Continuum.
- Dodd N. (2014). *The Social Life of Money*. Princeton: Princeton University Press.
- Ingham G. (2004). *The Nature of Money*. Cambridge: Polity Press.
- Zelizer V. A. (1994). *The Social Meaning of Money*. New York: Basic Books.

НОВИТЕ ТЕХНОЛОГИИ И МОТИВИТЕ ЗА ПРЯКО ИНВЕСТИРАНЕ ЗАД ГРАНИЦА

Гл. ас. д-р Елица Петкова¹

Резюме: Днес новите технологии имат водещо значение за икономическото развитие на отделните държави. Пряко свързани с него са и преките чуждестранни инвестиции, които могат да бъдат мотивирани от различни цели и условия като необходими ресурси, нови пазари, стремеж към ефективност, иновационна дейност и др.

Под влияние на информационните и комуникационните технологии мотивите, свързани с пазарно-ориентираните ПЧИ отслабват. Доминирането на сферата на услугите обаче може да стимулира този вид инвестиции. Все по-важното значение на нематериалните ресурси и на иновациите за производството предизвиква отслабване на мотивите, свързани с ресурсно-ориентираните ПЧИ, но стимулира ПЧИ, насочени към придобиване или реализация на стратегически активи и ПЧИ, ориентирани към повишаване на ефективността.

Ключови думи: Информационна икономика; икономика, основана на знанието; нови технологии; преки чуждестранни инвестиции

JEL: F20, F21, F23

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.29>

NEW TECHNOLOGIES AND THE MOTIVES FOR FOREIGN DIRECT INVESTMENT

Head Assist. Prof. Elitsa Petkova, PhD

Abstract: Nowadays, new technologies play a leading role in the economic development of countries. Directly related are also foreign direct investments, which can be motivated by various goals and conditions such as necessary resources, new markets, striving for efficiency, innovation activity, etc.

Under the influence of information and communication technologies, the motives associated with market-oriented FDI are weakening. However, the dominance of the service sector can stimulate this type of investment. The increasing importance of intangible resources and innovation for the production process causes a weakening of the motives associated with resource-oriented FDI. But it stimulates FDI aimed at the acquisition or realization of strategic assets and FDI aimed at increasing efficiency.

Key words: Information Economy; knowledge-based economy; new technologies; foreign direct investments

JEL: F20, F21, F23

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.29>

Информационната икономика трансформира националната и международната среда, в рамките на която функционират компаниите. Новите

---

¹ e.petkova@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

икономически условия, от своя страна, влияят върху дейността на компаниите, техните стратегии и променят стимулите и мотивите им за пряко инвестиране¹. В резултат на това значението на някои мотиви, движещи решението дали да се осъществи пряка инвестиция зад граница, как (на зелено или чрез сливане/придобиване) и къде да се насочи тя се изменя.

В съвременната икономика като основен фактор на производство и „стратегически ресурс“ се утвърждават информацията и асимилираното знание (Василев Й., 2015). В резултат на това качествените характеристики на ресурсите (човешки и материални), които компаниите търсят се променят. Освен това наличието на съответната инфраструктура (телекомуникации, интернет свързаност и електронни услуги) за създаването и управлението на международните производствени мрежи става все по-важен фактор за инвестиционните решения на ТНК (Gestrin & Staudt, 2018, p. 9). Това може да пренасочи чуждестранните капитали от някои развиващи се икономики към развитите страни, където тези фактори са налични в по-голяма степен. Дори и по-благоприятният инвестиционен климат и стимулите, които приемащите страни предоставят на чуждестранните инвеститори могат да се окажат недостатъчен мотив за избора на конкретно местоположение на инвестицията, ако липсва добра инфраструктура.

Наличието на квалифицирани кадри за работа с информация и данни е другият фактор с нарастващо значение при избора на местоположение на инвестиционната дейност. Това отново може да доведе до промяна в географската структура на ПЧИ. Възможно е пренасочване на част от инвестициите, чиято цел е достъп до необходимите ресурси от развиващите се икономики отново към по-развитите страни.² Причината е отслабващото значение на неквалифицираната и средно квалифицираната работна ръка за добавената стойност в производството, в резултат на което „приоритет в борбата за привличане на ПЧИ ще имат именно страни, с кадри с висока и специализирана квалификация.“ (Ангелов, 2020, стр. 32). Увеличава се значението

---

¹ В литературата се разграничават четири основни групи мотиви за изнасяне на производството зад граница посредством преки чуждестранни инвестиции. Те могат да бъдат синтезирани в характеристиките на основните видове ПЧИ, а именно: пазарно-ориентирани преки инвестиции; ресурсно-ориентирани преки инвестиции; преки инвестиции, насочени към ефективността в производството; преки инвестиции, насочени към придобиването на нови стратегически активи (информация, ноу-хау). (Фишер, 1999, стр. 492-494) (Dunning & Lundan, 2008) (Dunning & Narula, 2004, p. 45) (Lall & Narula, 2004, p. 6).

² Развиващите се страни, които през последните години станаха притегателен център за преките инвестиции поради по-ниските разходи за производство (по-евтина работна ръка и цени на ресурсите, по-ниски транспортни разходи, благодарение на близостта до целевите пазари, благоприятна инвестиционна политика за стимулиране на чуждестранните инвестиции след либерализацията на икономическия живот) могат да изгубят част от своите позиции, ако не предприемат необходимите мерки за създаване и развитие на тези два нови ключови фактора на ПЧИ.

на новите технологии, информацията и специализираните управленски и организационни умения.

Посочените обстоятелства дават основание да се твърди, че групата мотиви, насочена към постигане на по-висока ефективност на производството става по-изразена по отношение на желанието на компаниите за изнасяне на дейността зад граница. Освен това, като се има предвид, че в информационната икономика материалните ресурси отстъпват по важност пред нематериалните, то може да се направи заключение, че стремежът за достъп до необходимите фактори на производство отслабва. Това се дължи на факта, че нематериалните активи могат бързо да бъдат премествани в различни точки на света, при това при минимални разходи.

В новите условия физическото присъствие става все по-несъществена част при правенето на бизнес и търговия. Все по-неоснователно звучи твърдението, че „разстоянието възпрепятства ефективната комуникация“ (Kindleberger, 1984, p. 3).

Преодоляването на пространствените и времеви ограничения в резултат от използването на ИКТ прави възможно управлението от разстояние на чуждестранните подразделения на глобалните компании. Използването на телефон, е-мейл и видео и конферентен разговор вече се допълват от приложението на „облачните системи“ за съхранение, споделяне и управление на голям обем информация и данни. Това дава възможност за координирани и навременни действия във връзка с управлението на ТНК като единен комплекс. Не по-маловажен аспект са и по-ниските разходи за обработване и съхранение на информацията в сравнение с традиционните методи. Тези фактори – плод на информационната икономика, несъмнено стимулират чуждестранните инвестиции.

Според специалистите от UNCTAD „може би най-голямото икономическо въздействие на информационното общество произтича от цифровизацията на процесите във всички сектори на световното стопанство. Тя може да повлияе на всеки етап по веригата – доставките, производството, управлението и координацията между отделните звена, логистиката и връзките с клиентите.“ (World Investment Report, 2017, p. 175). От гледна точка на бизнеса, дигиталната трансформация може да доведе до производството на повече и по-качествени стоки и услуги, до оптимизиране на производствените процеси и разходите и до увеличаване на достъпа до целевите пазари.

Новите средства за комуникация засягат не само връзките вътре в компанията, а също така и контактите с доставчици и клиенти. И не само това – интернет предоставя изобилие от нови възможности, тъй като позволява на компаниите да съберат информация за целевите пазари и предпочитанията на потребителите по-бързо и при по-ниски разходи. Те също така могат да тестват възможностите за въвеждане на новите продукти на нови пазари.

Използването на интернет за набавяне на информация за даден чуждестранен пазар и за условията, които предлагат отделните държави на чуждестранните инвеститори улеснява навлизането на целевите пазари, при това при по-ниски транзакционни разходи (за информация и комуникация). Следователно новите ИКТ могат да имат и изместващ ефект по отношение на преките чуждестранни инвестиции.

Освен това цифровизацията на някои крайни продукти или компоненти от крайния продукт¹ прави възможно тяхното производство и/или разпространение във виртуалното пространство. Намаляването на транспортните разходи и близостта до целевия пазар вече могат да не са решаващи за повишаване на продажбите и печалбите на фирмата. В резултат на това преките инвестиции, които целят достъп до чужди пазари (пазарно-ориентираните ПЧИ) намаляват.

В допълнение, използването на дигиталните технологии² дава възможност фирмите да отговорят по-добре на нуждите на потребителите, чрез предлагане на стоки и услуги при поискване, и чрез персонализиране на продуктите. Благодарение на някои новости, като 3D принтерите например, някои физически продукти могат да се създават директно на пазарите, където ще се реализират, при това като се отчитат специфичните изисквания на клиентите. Това е свързано с по-малко разходи (за работна ръка, транспорт, управление и пр.) и занижен риск в сравнение с изграждането на подразделения в чужбина.

Друг аспект на въздействието на цифровите технологии е, че улесняват специализацията и стандартизацията на продукцията, с което понижават производствените разходи на големите корпорации и формират икономии от мащаба. Това стимулира преките инвестиции, насочени към повишаване на ефективността. Въпреки това в бъдеще „успешните бизнес стратегии ще се основават на иновациите и диференциацията на продукцията, а не на намаляването на разходите“ (Eden, 2016, p. 5). Това твърдение е основателно

---

¹ Разбира се, че има блага, които поне за сега няма как да получат цифрово съдържание, но други след промяна в техническите им параметри и някои обичайно установени норми за тяхното създаване и използване могат да станат цифрови. (Hilbert, 2001).

² Днес дигиталните платформи се използват широко за споделяне и организиране на ресурсите и за осигуряване на връзка и координирани действия между участниците в бизнес системата (партньори, доставчици и клиенти). Пример в това отношение е *Unilever Plc*, която увеличи приходите си и повиши ефективността на производството си, като инвестира в различни дигитални инструменти и платформи. Платформата *Facebook*, която свързва онлайн потребители, рекламодатели, разработчици, компании и други икономически агенти или компанията *Uber*, чиято основна услуга е разработването на технология, която свързва шофьори и пътници при поискване. Друг пример е *App Store* на *Apple*, където външни за компанията разработчици на софтуер могат да създават приложения. По този начин дигиталните платформи изпълняват две функции – от една страна на посредници, а от друга страна – създават инфраструктура.

като се има предвид, че диференциацията на продукцията създава монополно положение за производителя, поне в началото на въвеждането на продукта на пазара. По този начин той има възможност да повиши своите продажби и печалби. Това променя стратегическата насоченост на инвестициите и глобалната стандартизация на продукцията, характерна за ТНК от края на ХХ в. започва да отстъпва пред диференциацията.

Бързите темпове на развитие на новите технологии могат да окажат ограничаващо въздействие върху ПЧИ и когато операциите се преместват с цел намаляване на разходите. Цифровите платформи могат да намалят транзакционните разходи и да подобрят достъпа на компаниите до целевите експортни пазари чрез електронната търговия и фирмите посредници.

Като посредници в реализацията на продукцията действат компаниите *Amazon* и *eMAG* например. Чрез тях се премахва необходимостта от поддържане на големи запаси от стоки, което спестява складови разходи. За фирмата производител излизането на пазара е много по-лесно и бързо в сравнение с традиционния начин за осъществяване на търговия, тъй като се използва вече изградената търговска мрежа на компанията посредник.

Вместо да изграждат подразделения за дистрибуция на продукцията в чужбина, глобалните компании могат да се възползват от интернет за осъществяване на електронна търговия. На тази основа сделката по покупко-продажба може да бъде сключена онлайн и да бъде завършена чрез обикновен износ. Разбира се, прилагането на тази стратегия зависи и от други фактори като характера на произвежданата продукция, тарифните и нетарифните ограничения, които могат да съществуват в търговията с някои страни и стоки. Тези условия могат да направят прякото инвестиране с цел пазарно проникване по-изгодно за компанията в сравнение с експортната дейност. От друга страна, неосезаемият характер на услугите изисква те да бъдат произведени на мястото на тяхната реализация, което може да повиши значението на тази група мотиви в третичния сектор.

Четвъртата група мотиви за ПЧИ – достъпът до чужди технологични предимства, знания, опит, умения или реализиране на свои в сътрудничество с компании от други страни, придобива още по-голямо значение в условията на икономика, основана на знанието. Това са факторите, които създават конкурентно предимство на компаниите, и които повишават ефективността на производството.

В обобщение е добре да се подчертае отново отслабващото значение на някои от традиционните мотиви за изнасяне на капитала зад граница. В условията на икономиката, основана на знанието отслабват мотивите, свързани с пазарно- и ресурсно-ориентираните ПЧИ, но се засилват мотивите, свързани с ПЧИ, насочени към придобиване на стратегически активи и повишаване на ефективността. Причина за това са информационните и комуникационните технологии, нарастващото значение на нематериалните ресурси, качеството на ресурсите и иновациите.

Използвани източници

- Ангелов, И. (2020). Въздействие на Индустрия 4.0 върху факторите за привличане на преки чуждестранни инвестиции. Диалог(3), 25-35.
- Василев, Й. (2015). Информационното общество и информационната икономика - теоретични концепции и практически измерения. Развитие на българската икономика - 25 години между очакванията и реалностите. Свищов: АИ Ценов.
- Фишер, П. (1999). Прямые иностранные инвестиции для России: Стратегия возрождения промышленности. Финанс и статистика.
- Dunning, J. H., & Lundan, S. M. (2008). *Multinational Enterprises and the Global Economy* (Second ed.). Cheltenham, UK • Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Dunning, J. H., & Narula, R. (2004). *Multinationals and Industrial Competitiveness: A New Agenda*. Edward Elgar Pub.
- Eden, L. (2016). *Multinationals and Foreign Investment Policies in a Digital World*. Geneva: International Centre for Trade and Sustainable Development. Retrieved from <http://e15initiative.org/wp-content/uploads/2015/09/E15-Investment-Eden-FINAL-2.pdf>.
- Gestrin, M., & Staudt, J. (2018). *The Digital Economy, Multinational Enterprises and International Investment Policy*. Paris: OECD. Retrieved from www.oecd.org/investment/the-digital-economy-mnes-and-international-investment-policy.htm
- Kindleberger, C. P. (1984). *Multinational Companies in World Affairs*. In *Multinational Excursions*.
- Lall, S., & Narula, R. (2004, October). *Foreign Direct Investment and its Role in Economic Development. Do We Need a New Agenda?* *European Journal of Development Research*(16 (3)), 447-464.
- United Nations Conference on Trade and Development. (2017). *Investment and the Digital Economy*. United Nations.

ОБРАЗОВАНИЕТО И ЗАЕТОСТТА НА ЖЕНИТЕ В КОНТЕКСТА НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА БЪЛГАРИЯ

Гл. ас. д-р Елка Пиримова¹

Резюме: Изследването е съсредоточено върху един от факторите и критериите на конкурентоспособността, отчитани в Годишника за световната конкурентоспособност и подчертани в документ на Европейската комисия през м. март 2023 г. Основната цел е да се анализират особеностите и връзката между образованието и заетостта на жените в България. Задача на изследването е на базата на параметрите и динамиката на определени показатели да се преценят настъпилите промени в тях като източници на повишаване, респ. понижаване на конкурентоспособността на България в годините след приемането на страната ни за член на ЕС (в периода 2007-2022 г.).

Ключови думи: конкурентоспособност, заетост, образование

JEL: E24, J00, J21

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.30>

EDUCATION AND EMPLOYMENT OF WOMEN IN THE CONTEXT OF COMPETITIVENESS IN BULGARIA

Head Assist. Prof. Elka Pirimova, PhD

Abstract: The research is focused on one of the factors and criteria of competitiveness, reported in the World Competitiveness Yearbook and highlighted in a document of the European Commission in March 2023. The main goal is to analyze the features and the relationship between education and employment of women in Bulgaria. The task of the research is based on the parameters and dynamics of certain indicators to assess the changes that have occurred in them as sources of increase, resp. decrease in Bulgaria's competitiveness in the years after the country's accession to the EU (2007-2022).

Key words: competitiveness, labor, employment

JEL: E24, J00, J21

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.30>

1. Въведение

В съвременните условия на ускорена дигитализация и засилени процеси на интеграция, регионализация и глобализация се откроява като по-настойчива необходимостта от повишаване на конкурентоспособността на страните в международен план. За нейното измерване се прилага голяма съвкупност от традиционни, както и от допълнителни по-нови фактори и критерии на конкурентоспособността. В тях се отчита вече по-често и про-

---

¹ esyarova@unwe.bg, Университет за национално и световно стопанство – София, България

явлението на отделни различия в структурните параметри на икономическата активност, заетостта и безработицата по пол. По-трайното преодоляване или ограничаване на тези различия, балансирането на заетостта на жените и мъжете, се подчертава като една от важните предпоставки за постигане на по-висока конкурентоспособност.

Определени аспекти на участието на жените на трудовия пазар и неравенството по пол са включени в някои от четирите обобщени фактора и най-широката съвкупност от 336 подфактора, критерии и показатели на конкурентоспособността, изследвани от Института за развитие на управлението, Швейцария (Institute for Management Development – IMD). Те се отчитат предимно в подраздел „Социална рамка“ на фактора за „Ефективност на правителството“, което им отрежда значима роля в ежегодната класация на 193 държави в света в Годишника на световната конкурентоспособност (вж. IMD World Competitiveness Yearbook 2023).

По-специално проблемите на заетостта и образованието на жените (също и на младите хора) са изведени като един от общо девет взаимно подсилващи се движещи фактора на дългосрочната конкурентоспособност на страните от Европейския съюз (ЕС). Те са подчертани в документа на Европейската комисия от м. март 2023 г. „Конкурентоспособността на ЕС и след 2030 г.: поглед напред по повод 30-тата годишнина на единния пазар“ (European Commission, 2023).

В подобен контекст изпъкват и основната цел и задачите на настоящето изследване. То е съсредоточено върху особеностите и връзката между образованието и заетостта на жените в България. Задача на изследването е на базата на параметрите и динамиката на определени показатели да се преценят настъпилите промени в тях като източници на повишаване, респ. понижаване на конкурентоспособността на България в годините след приемането на страната ни за член на ЕС (в периода 2007-2022 г.).

2. Измерения на заетостта и образованието на жените в България

Равнопоставеността между половете е обект на регламентация в множество документи на европейско и национално ниво, като Стратегия за равенство между половете за периода 2020-2025 г., Национална стратегия за насърчаване на равнопоставеността между мъжете и жените (2021-2030 г.), Закон за равнопоставеност на жените и мъжете и др. В тях са обхванати всички области на икономическа активност, вкл. реализацията на жените на пазара на труда. Изведена е и една специфика, а именно, че заетостта при жените е с повишена чувствителност при възникването на различни предизвикателства като финансови и икономически кризи, форми на дискриминация, навлизане на изкуствения интелект, последици от пандемичната криза и т.н. С по-висок риск от изпадане в трудова изолация са няколко сегмента от жените като: млади жени без или с малък трудов стаж; жените-майки след

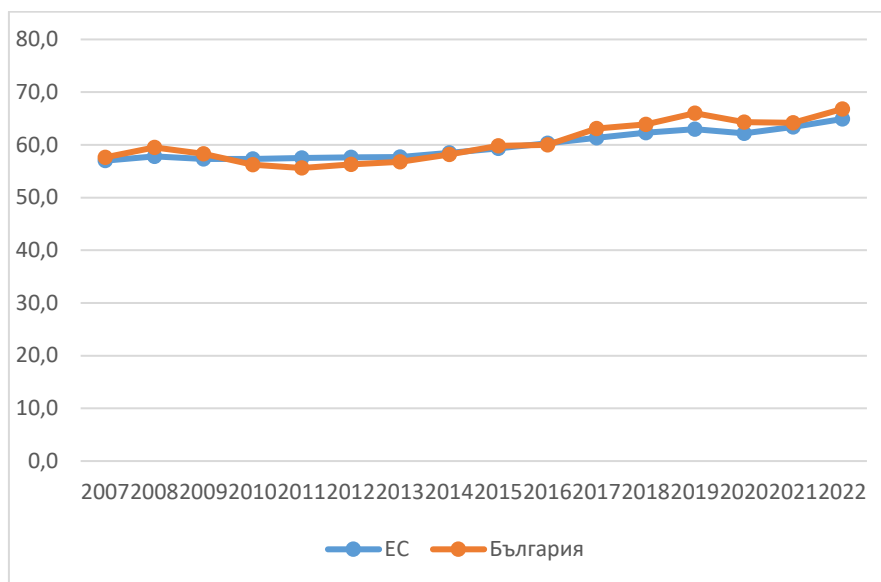
отпуск по майчинство или отглеждащи малки деца; жени над петдесетгодишна възраст; многодетни майки; самотни майки; жени с по-ниска образователна степен и др.

Наред с нерешените проблеми и различия, присъщи на много други държави и на ЕС като цяло, в заетостта на жените в България се открояват отделни позитивни тенденции.

Регистрираните у нас спадове в заетостта на жените, породени от последиците на двете кризи през разглеждания период (Световната финансова криза и Covid-19 кризата), засягат предимно маркираните по-горе групи, но са сравнително леки (вж. фиг. 1). Трябва да се отбележи, че коефициентът на заетост на жените в България е в голяма степен сходен на средното ниво за ЕС и през последните години дори има тенденция да го надвишава. Това е в унисон с промените, които постепенно настъпват през последния век, а именно жените да присъстват равностойно в обществения и социалния живот. Положително влияние оказват мерките, които се вземат на национално и европейско ниво в посока намаляване на дискриминационния ефект върху основни характеристики на женската заетост, като ниво на заплащане, вид трудова заетост, равностойни възможности за кариерно развитие, стабилност на работното място и др. Въпреки че жените традиционно изпитват трудности да съвместяват платения и неплатения труд, свързан с домакинските задължения и задълженията по отглеждане на децата, който според наложените стереотипи е приоритетна отговорност на жената (Манчева, 2020, с. 42), коефициентът на заетост при тях бележи ръст от над 9 процентни пункта през разглеждания период, което изпреварва нарастването на този показател за ЕС. Наред с това обаче следва да се добави, че по-малка част от жените (в сравнение с мъжете) са икономически активни, че участието им в работната сила започва по-късно и завършва по-рано спрямо това на мъжете (вж. Жените и пазарът на труда в България, 2023, с. 4-5). При това жените у нас са предимно наети лица, те изостават в реализирането на самостоятелна заетост в сравнение с мъжете (които са двойно повече) – 230,4 хил. мъже и само 122,5 хил. жени извършват самостоятелна дейност по данни на НСИ.

Определен принос за по-високата заетост на жените има отчасти повишеният интерес на населението като цяло (и на жените) към образование, който следва тенденциите от последните десетилетия, кореспондиращи с бързото развитие и приложение на нови технологии, изискващи висока квалификация и последващо усъвършенстване на уменията на работниците. По данни на НСИ броят на записаните студенти от женски пол в образователно-квалификационна степен бакалавър, професионален бакалавър и магистър във всички форми на обучение в България намалява с близо 24 000 души след 2007 г. Но това се дължи на негативното влияние, от една страна, на демографските фактори, и от друга страна, на избора и решението на много млади жени да продължат образованието си в чужбина. През целия период

обаче броят на жените-студенти в тези три образователно-квалификационни степени превишава броя на мъжете в тях, като за учебната 2022/2023 г. разликата възлиза на 26 хил. души в полза на жените (Образование в Република България, 2023, с.61). Броят на завършилите висше образование жени (30 247) е много по-голям от този на мъжете (18 529), като почти половината от жените (около 49%) са със степен „магистър“ през 2022 г.

Фиг. 1. Коефициент на заетост на жените (15-64 г.) в България и ЕС (2007-2022 г.)

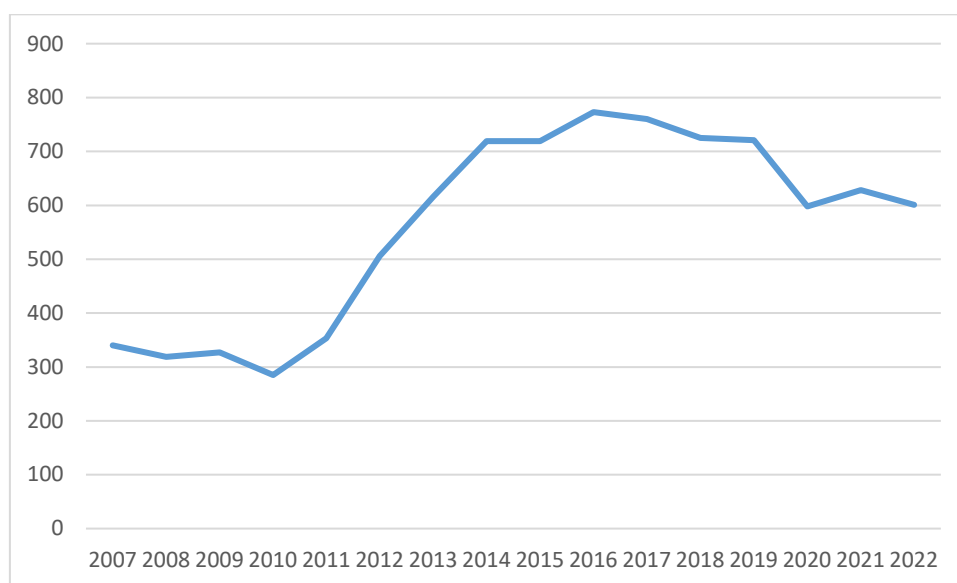
Източник: Данни на Евростат,

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/6c5c02ae-dd38-4af4-8024-246ebef93c8c?lang=en>

Стремещът към по-висока степен на образование при жените е ясно изразен в данните за завършили жени с най-високата образователна степен - доктор. Броят на жените, придобили научно-образователна степен „доктор“, почти се е удвоил в рамките на периода 2007-2022 г. - от 340 през 2007 г. достига до 601 през 2022 г. (вж. фиг. 2). Въпреки че през последните няколко години бележи известен спад, този показател показва, че все повече жени продължават да надграждат своите знания и след придобиване на образователна степен „магистър“. Стимул за това е убеждението, че по този начин се увеличават възможностите на жените за професионална реализация и развитие и трайно нараства равнището на получаваните доходи, което от своя страна води до подобрене на условията на живот за тях и техните семейства.

Известно значение за настъпилите позитивни промени както в заетостта, така и в образованието им, има секторно-отрасловата структура на заетостта на жените. Най-голям относителен дял от тях (повече от 70%) са наети в преработващата промишленост, следвана от търговията, сферите на

образованието, здравеопазването и социалната работа, държавното управление, хотелиерството и ресторантьорството (вж. Жените и пазарът на труда в България, 2023, с. 6-7). В преобладаващата част от тези шест икономически дейности са необходими по-висока квалификация, специфични професионални знания и умения, вкл. чуждоезикови познания, които се поставят като задължително изискване за заемане на работните места в тях. Най-ясно изразени различия между жените и мъжете се запазват и открояват в традиционно доминираните от наети жени образование (над 80% от общия брой на наетите в този сектор), здравеопазване и социални дейности (в които са необходими личен контакт и работа с хора), докато повече мъже се наемат в добивната промишленост и строителството (в които се изискват по-голяма физическа сила, работа с тежки машини и специализирана техника).

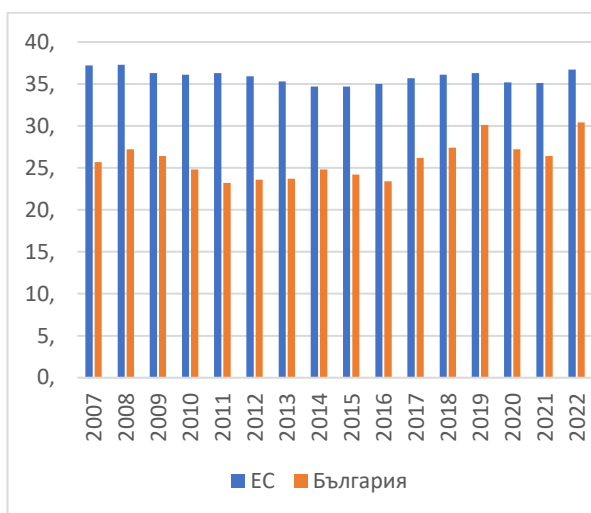

Фиг. 2. Завършили жени с образователна и научна степен „доктор“ в България (2007-2022 г.)

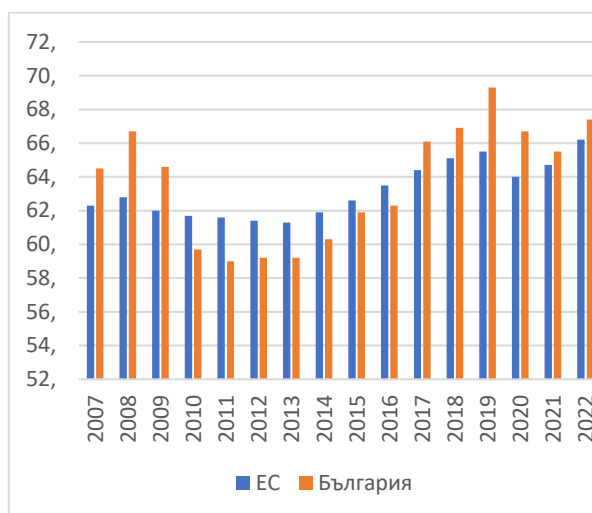
Източник: Данни на НСИ, www.nsi.bg/bg/content/3403/завършили-висше-образование-по-образователно-квалификационна-степен-и-пол

По-доброто образование встъпва в ролята на базисна предпоставка за успешна реализация на пазара на труда. Статистическите данни свидетелстват по безспорен начин, че завършилите висше образование жени се реализират по-добре на пазара на труда, отколкото тези с по-ниско образование (вж. фиг. 3, фиг. 4 и фиг. 5). Коефициентът на заетост на жените с висше образование у нас възлиза на близо 89% за 2022 г., което е с повече от 5 процентни пункта над средните нива за ЕС (83,6%). По този показател България отчита трайна тенденция за изпреварване на средното равнище за ЕС и има основания да се смята, че това ще продължи и през следващите години. Тук трябва да се отбележи обаче, че тази заетост на жените с висше образование не винаги предполага заемането на работни места, изискващи

висока квалификация и носещи висок доход. Жените на пазара на труда по правило са по-гъвкави и по-склонни на компромиси, те често показват склонност да извършват по-обикновени дейности, да заемат работни позиции, подходящи и за хора с по-ниска квалификация. Сред основните им съображения за това са различията в размера на работната заплата, по-доброто съвместяване на личния и професионалния живот, по-добрите възможности да се грижат за дома и децата си (Владиминова, 2008, с.21).

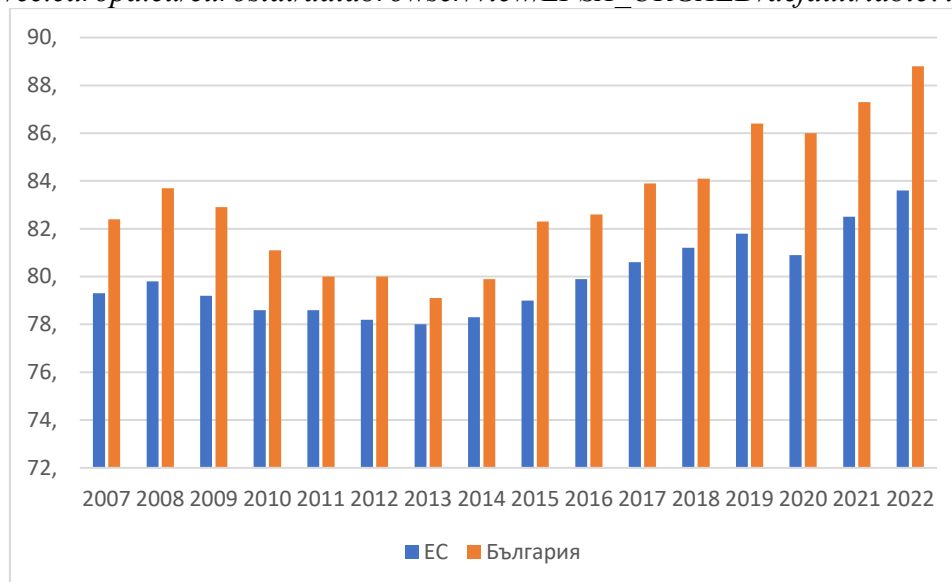
Фиг. 3. Коефициент на заетост на жените (15-64 г.) с основно образование в България и ЕС

Фиг. 4. Коефициент на заетост на жените (15-64 г.) със средно образование в България и ЕС

Източник: Евростат,

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/LFSA_URGAED/default/table?lang=en

Фиг. 5. Коефициент на заетост на жените (15-64 г.) с висше образование в България (2007-2022 г.)

Източник: Данни на Евростат,

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/LFSA_URGAED/default/table?lang=en

В обхвата на очертаните обнадещаващи резултати и някои нерешени проблеми по отношение на заетостта на жените са и приоритетните области, които изискват допълващи мерки според Националната стратегия за насърчаване на равнопоставеността между жените и мъжете (2021-2030 г.). Сред тях са например професионално обучение и различни форми на учене през целия живот; консултиране, мотивиране и обучение, съобразно специфичните потребности и перспективи за развитие на жените; равно заплащане за равностоеен труд; подкрепа за жените, съобразена със специфичните трудности, които те срещат на пазара на труда; предоставяне на специална закрила на определени категории работещи жени; развиване на възможности за гъвкава заетост, дистанционна работа и професионална мобилност; насърчаване на самостоятелна заетост и предприемачество; поделение на родителските отговорности; преодоляване на стереотипите за ролята на жената и мъжа в семейството и за упражняване на определени професии и др.

3. Заключение

От направения анализ може да се обобщи, че преценката за заетостта и образованието на жените през периода на членството на България в ЕС (2007-2023 г.) в ролята им на подфактор на конкурентоспособността не може да е еднозначна. Отчитат се позитивни тенденции по отделни показатели, предимно по отношение на общите параметри на заетостта и степента на образование на жените, но остават открити или неразрешени проблеми, отнасящи се до редица други структурни и дезагрегирани показатели. Това е допринесло в Годишника на световната конкурентоспособност 2023 г. България да се нареди едва на 57-мо място от общо 64 държави (IMD World Competitiveness Yearbook 2023, p. 38) и така да отстъпи с шестнадесет позиции назад в сравнение с 2007 г. (когато е приета за член на ЕС и се нарежда на доста по-предното 41-во място).

За повишаване на конкурентоспособността на България в международен план безспорно е необходимо повече усилия да се съсредоточат върху подобряване на образователната и професионалната структура сред жените, повишаване степента на квалификация съобразно съвременните изисквания, създаване на благоприятни условия и стимули за труда на жените. Тази необходимост е разпозната на национално ниво - мерки в тази посока са залегнали в Националния план за действие за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете (2023-2024 г.), което дава надежди за постигане на положителни резултати в бъдеще.

Използвани източници

- Владиминова, К. (2008). Стратегия по заетостта и равните възможности на мъжете и жените, Научни трудове, том I, с. 3-51
- Жените и пазарът на труда в България, (2023). Институт за пазарна икономика, https://ime.bg/var/images/women_labormarket_070323.pdf (дата на достъп 05.10.2023)
- Закон за равнопоставеност на жените и мъжете, <https://lex.bg/en/laws/ldoc/2136803101> (дата на достъп 1 октомври 2023)
- Манчева, М. (2020). Актуални проблеми при заетостта на жените, Сп. Индустиални отношения и обществено развитие, бр.1, с. 41-53
- Национален план за действие за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете 2023-2024 г., <https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=7164> (дата на достъп 1 октомври 2023 г.)
- Национална стратегия за насърчаване на равнопоставеността между жените и мъжете (2021-2030 г.), <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1343> (дата на достъп 4 октомври 2023 г.)
- Образование в Република България (2023), НСИ, <https://www.nsi.bg/bg/content/20743/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B2-%D1%80%D0%B5%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-2023> (дата на достъп 9 октомври 2023 г.)
- European Commission, (2023). EU competitiveness beyond 2030: looking ahead at the occasion of the 30th anniversary of the Single Market, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_1668 (дата на достъп 12.10.2023)
- IMD World Competitiveness Yearbook 2023, <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/2023/>, (дата на достъп 02.10.2023 г.)

ВЗАИМОВРЪЗКА МЕЖДУ ПЧИ И РАСТЕЖ В СТРАНИТЕ ОТ ЕС ЗА ПЕРИОДА 2000-2020 г.

Докторант Констанца Гюрова¹

Резюме: Целта на доклада е да се разгледа влиянието на ПЧИ върху БВП и да се изследва връзката между тях в страните от ЕС за периода 2000 -2020 г. Страните от ЕС са подразделени в две групи спрямо реализираните си темпове на растеж, съответно по-високи и по-ниски. Целта е да се установят наличия на сходства или на различия между двете групи страни спрямо влиянието на ПЧИ върху динамиката на БВП и да се открият отличителни характеристики. Прилагат се методите на анализ и синтез и иконометричният метод за декомпозиция на вариацията.

Ключови думи: икономически растеж и преки чуждестранни инвестиции

JEL: F21, O47

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.31>

INTERCONNECTION BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AND GROWTH IN EU COUNTRIES FOR THE PERIOD 2000-2020

Konstantsa Gyurova, PhD Student

Abstract: The purpose of the report is to examine the influence of FDI on GDP and to examine the relationship between them in EU countries for the period 2000-2020. The EU countries are divided into two groups in terms of the realized growth rates- respectively with higher and lower growth rates. The aim is the presence of similarities or differences between the two groups of countries in terms of the impact of FDI on GDP dynamic to be established and distinctive features to be outlined. The methods of analysis and synthesis and the econometric method for variance decomposition are applied.

Key words: economic growth and foreign direct investments

JEL: F21, O47

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.31>

1. Въведение

За страните от ЕС определена и нарастваща роля имат преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ). Те се отразяват върху растежа не само със своите абсолютни размери, но и с основните си разновидности и секторите, в които навлизат и имат най-високи дялове. Същевременно трябва да се отчита, че входящите потоци на ПЧИ могат да оказват различни и дори про-

---

¹ k.k.gurova@unwe.bg, Университет за национално и световно стопанство – София, България

тиворечиви ефекти върху икономиката, да имат не само позитивни, но и отделни негативни последици или да са неутрални по отношение на краткосрочните тенденции и дългосрочния потенциал на икономиката.

Основна цел на доклада е да се изследва и определи степента на въздействие на ПЧИ върху икономическия растеж (прирастът на БВП) и значимостта на ПЧИ за промяната на БВП на икономиките от ЕС през 2000-2020 г.

За реализирането на тази цел се решават две основни задачи, съответно на които изследването е структурирано в две части:

- Да се извърши кратък преглед на теоретичните основи на взаимовръзката между ПЧИ и икономическия растеж;
- Да се определят характеристиките на връзката между ПЧИ и БВП и степента на влияние на ПЧИ върху БВП на страните от ЕС през периода 2000-2020 г., като се приложи декомпозиция на вариацията. За иконометричния тест се използват данни на Евростат. Данните са логаритмувани, за да може да се тълкуват в процентно отношение. Разглеждат се всички страни от ЕС, като те са подразделени в две групи спрямо средния им темп на промяна на БВП (предходната година=100) за периода 2000-2020 г.

2. Теоретични основи на взаимовръзката

Голямо внимание на преките чуждестранни инвестиции отделят изследователи като Дж. Дънинг, С. Хаймър, Р. Вернон и мн. др. Те подчертават, че ПЧИ са важен елемент и фактор за икономическото развитие на всички страни и особено на развиващите се. В много изследвания връзката между ПЧИ и икономическото развитие се тълкува като сложна и многоаспектна. От макроикономическа перспектива те се считат за генератори на заетост, висока производителност, конкуренция и технологично разпространение. Особено за най-слабо развитите страни ПЧИ означават по-висок износ, достъп до международни пазари и международни валути, като представляват важен източник на финансиране, заместващ банковите заеми. В подобен аспект Е. Кейвс смята, че усилията на множество страни за привличане на ПЧИ са поради потенциалните позитивни ефекти, които те биха имали върху икономиката. Тези ефекти той (Caves, 1996) свързва с това, че ПЧИ повишават производителността, улесняват технологичния трансфер, управленските умения, ноу-хау, международните производствени връзки, намаляват безработицата и увеличават достъпа до външни пазари. Е. Боренщайн (Borensztein, 1998) подкрепя тези идеи, като счита ПЧИ за начин за постигане на технологично разпространение, който е с по-голям принос за икономическия растеж, отколкото този на националните инвестиции. Важността на технологичния трансфер се подчертава още от Р. Финдлей (Findlay, 1978), който вярва, че ПЧИ водят до разпространение на напреднали технологии към местните компании.

От друга страна, ПЧИ могат да изтласкат местните предприятия от някои пазари и да имат негативен ефект върху икономическото развитие. Г.

Хейнсън (Hanson, 2001) счита, че позитивните ефекти са малко и че повечето биха били негативни. Р. Липси (Lipsey, 2002) прави заключението, че има позитивни ефекти, но няма последователна връзка между ПЧИ и икономическия растеж. Потенциалните позитивни или негативни ефекти върху икономиката могат също да зависят от природата на сектора, в който се осъществяват инвестициите.

Ефектите на ПЧИ освен от мащаба на пазара зависят от множество други фактори и характеристики на страната приемник. Това включва общото равнище на заплатите, образователното ниво, институционалната среда, данъчните закони и цялостната макроикономическа и политическа среда. Способността на една страна да привлече чуждестранни инвеститори и да подсили собствения си иновационен потенциал зависи от образователната ѝ система, условията за развитие на НИРД, качеството на човешкия капитал и бизнес средата. Страни с ниско технологично равнище се превръщат в дестинация за дейности, които имат ниска добавена стойност и не допринасят за дългосрочното им развитие. Консенсусът в литературата е, че ПЧИ ускоряват растежа чрез повишаване на производителността и ефективността на местните фирми. Емпиричните доказателства за това обаче не са еднозначни. Според С. Глоberman и Д. Шапиро (Globerman, Shapiro, 2002) за развитите страни наличните доказателства подкрепят идеята, че производителността на местните фирми е в положителна връзка с присъствието на чуждестранни компании. За развиващите се страни резултатите са противоречиви. Така Л. Котон и В. Рамачандран (Cotton, Ramachandran, 2001) достигат до заключението, че изтласкването е по-рядко събитие и ползите от ПЧИ имат превес. Друг риск намира израз в това, че големите международни компании могат да задържат и възпрепятстват повечето дейности като НИРД и управление, които имат влияние върху дългосрочното развитие на страните домакини. Консенсусът в литературата е, че ефектите от разпространението на ПЧИ зависят от капацитета на страната приемник да реализира чуждестранна технология и от вида инвестиционен климат.

Изводът, който може да се направи е, че въпросът за влиянието на ПЧИ върху растежа не предоставя еднозначен отговор. Ролята на ПЧИ е индивидуална за всяка страна и може да е позитивна, негативна или незначителна в зависимост от икономическите, институционалните и технологичните условия в страната приемник. Накратко К. Занг (Zhang, 2001) твърди, че степента, с която ПЧИ допринасят за растежа, зависи от качеството на средата на страната приемник. В този смисъл влиянието на ПЧИ върху растежа на отделните страни е специфичен, отличителен е и периодът, който се разглежда, и поради това е необходимо индивидуално изследване.

3. Емпиричен анализ

В настоящето изследване се разглежда степента на влияние на ПЧИ за промяната в БВП в рамките на двете групи страни от Европейския съюз (ЕС 1 и ЕС 2) през 2000-2020 г.

Страните от ЕС 27 (към 2021 г.) са подразделени от автора в две групи спрямо средния им темп на промяна на БВП (предходната година=100) за периода 2000-2020 г. Като граница за обособяване на двете групи е приложена медианната стойност на средния темп на промяна на БВП (тя е достигната в Словения, която е включена в група ЕС 1). Според този критерий първата група (ЕС 1) включва 14 страни с по-висок темп на растеж на БВП – това са Ирландия, Литва, Естония, Румъния, Полша, Латвия, Словакия, Малта, България, Люксембург, Чехия, Кипър, Унгария и Словения. Към втората група (ЕС 2) се отнасят 13 страни с по-ниски темпове на растеж на БВП – това са Швеция, Хърватска, Финландия, Белгия, Холандия, Испания, Дания, Австрия, Германия, Франция, Португалия, Италия и Гърция.¹

Измерването на ПЧИ и икономическия растеж на страните от ЕС предоставя набор от реални абсолютни данни, превърнати в логаритмични стойности.

Табл. 1 Декомпозиция на вариацията на БВП на страните от ЕС

Variance Decomposition of D(LNGDPEU1):				Variance Decomposition of D(LNGDPEU2):			
Period	S.E.	D(LNGDPEU1)	D(LNFDIEU1)	Period	S.E.	D(LNGDPEU2)	D(LNFDIEU2)
1	0.013706	100.0000	0.000000	1	0.011225	100.0000	0.000000
2	0.015283	94.63657	5.363432	2	0.011917	93.41844	6.581562
3	0.015446	94.14752	5.852484	3	0.011976	92.53872	7.461276
4	0.015464	94.09668	5.903325	4	0.011982	92.53810	7.461900
5	0.015465	94.09130	5.908705	5	0.011983	92.53416	7.465837
6	0.015466	94.09072	5.909275	6	0.011983	92.53290	7.467100
7	0.015466	94.09066	5.909336	7	0.011983	92.53287	7.467131
8	0.015466	94.09066	5.909342	8	0.011983	92.53287	7.467132
9	0.015466	94.09066	5.909343	9	0.011983	92.53287	7.467134
10	0.015466	94.09066	5.909343	10	0.011983	92.53287	7.467134

От табл. 1 се установява, че и в развиващите се, и в развитите страни промените в независимата променлива ПЧИ имат ограничено влияние за вариацията на БВП, съответно около 5,90 % и 7,47 %. Останалите проценти от вариацията, съответно 94,10 % и 92,50%, се обясняват с промените в самата зависима променлива. Следователно ПЧИ на развитите страни имат малко по-голяма обяснителна способност за растежа сравнено с развиващите се страни, но и за двете групи страни влиянието на ПЧИ е силно ограничено.

Изводът, който може да се направи е, че ПЧИ имат незадоволително влияние върху икономическата дейност на развиващите се и развитите страни в ЕС. Влиянието на ПЧИ е слабо, като съдържа потенциал, чието разгръщане зависи от редица фактори като изградена стратегия, съставена

¹ Изчисленията са направени от автора на база данни на Евростат: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.

от последователни стъпки и своевременното им приложение, висококвалифицирана работна ръка и ефективна администрация. Преките чуждестранни инвестиции с висока добавена стойност са критични за развитието на страните от ЕС и са необходими усилия за привличането им.

4. Заключение

В научната литература съществува множество от теоретични и емпирични изследвания, посветени на взаимовръзката между ПЧИ и икономическия растеж. Тя се проявява и тълкува в редица случаи като двустранна, но при това често не се доказва от емпиричните резултати като еднозначна и/или безспорна.

В подобен аспект могат да се тълкуват и получените резултати от приложения иконометричен метод. От резултатите се открие ниската обяснителна способност на ПЧИ за промените в стойностите на БВП, като тя е с лек превес за групата на развитите страни от ЕС. Следователно действието на други фактори е било с по-голямо значение и роля за реализираните ръстове и спадове на БВП, за което е необходим друг факторен и по-сложен иконометричен анализ.

Използвани източници

- Borensztein, E. (1998). et al. *Journal of International Economics*, 45, pp. 115–135.
- Caves, E. (1996). *Multinational Enterprise and Economics Analysis* 2nd edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cotton, L., Ramachandran, V. *Foreign direct investment in emerging economies: lessons from sub-Saharan Africa*. World Institute for Development Economics Research; UN University 2001.
- Findlay, R. (1978). Relative Backwardness, Direct Foreign Investment, and the Transfer of Technology: A Simple Dynamic Model. *The Quarterly Journal of Economics*, 92, pp. 1-16.
- Globerman, S., Shapiro, D. *Global Foreign Direct Investment Flows: The Role of Governance Infrastructure*. *World Development*, 2002, vol. 30, issue 11, 1899-1919.
- Hanson, G. (2001). *Should Countries Promote Foreign Direct Investment?* Center for International Development Harvard University, Cambridge.
- Lipsey, R. (2002). *Home and Host Country Effects of FDI*. National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- Zhang, K. H. (2001). How does foreign direct investment affect economic growth in China? *Economics of Transition*, 9(3), 679–693.

ВЗАИМОВРЪЗКА МЕЖДУ РАЗХОДИ ЗА НИРД, РАСТЕЖ И КРИЗИ В БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 2000-2020 Г.

Докторант Констанца Гюрова¹

Резюме: Целта на доклада е да се разгледа динамиката на разходите за НИРД и да се изследва връзката между тях и БВП. Специално внимание се обръща на ефектите върху разходите за НИРД от двете кризи, обхванали през периода икономиката на България – глобалната криза от 2008-2009 г. и Ковид кризата. Прилагат се методите на анализ и синтез, методи на дескриптивен анализ, вкл. статистико-математически методи.

Ключови думи: финансова и икономическа криза, научноизследователска и развойна дейност, икономически растеж

JEL: G01, O30, O40

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.32>

INTERCONNECTION BETWEEN R&D EXPENSES, GROWTH AND CRISES IN BULGARIA FOR THE PERIOD 2000-2020

Konstantsa Gyurova, PhD Student

Abstract: The purpose of the report is to examine the dynamics of R&D expenses and the relationship between them and GDP in Bulgaria for the period 2000-2020. Special attention is paid to the effects on R&D expenses as a result of the two crises that affected the economy of Bulgaria during the period - the global crisis of 2008-2009 and the Covid crisis. The methods of analysis and synthesis, descriptive analysis, incl. statistical and mathematical methods are used.

Key words: financial and economic crisis, R&D, economic growth

JEL: G01, O30, O40

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.32>

1. Въведение

Еволюцията на факторите на икономическия растеж поставя акцент върху интелектуалната собственост, иновациите и новите технологии. В развитите страни се инвестират все по-значителни средства в НИРД, които опосредстват развитието на модерни технологии и създаването на иновации. През 2000 г. на европейско ниво се определя цел за достигане на разходи за НИРД до 3 % от БВП, нсочени за създаването на конкурентоспособна и адаптивна икономика. Това засилва интереса на изследователите към разходите за научна дейност като фактор на икономическия растеж. Връзката

---

¹ k.k.gurova@unwe.bg, Университет за национално и световно стопанство – София, България

между тях е положителна, като влиянието им е различно спрямо особеностите на конкретната страна. За анализиране на особеностите на тази взаимовръзка могат да се приложат разработените и прилагани в кейнсианската теория методи на мултипликация и на акселерация, както и принципите на еластичността.

Основна цел на доклада е да се изследва и определи степента на въздействие на разходите за НИРД върху икономическия растеж (прираста на БВП) в България за периода 2000-2020 г.

За реализирането на тази цел се решават две основни задачи, съответно на които изследването е структурирано в две части:

- Да се извърши кратък преглед на теоретичните основи на взаимовръзката между разходите за НИРД и икономическия растеж;
- Да се изведат динамичните особености и да се определи степента на въздействие на разходите за НИРД върху БВП и растежа в България през периода 2000-2020 г., като се приложат методите на дескриптивен анализ и принципите на еластичността.

За изразяване и пресмятане на коефициентите на еластичност се използват данни на Евростат и собствени изчисления на автора, съответстващи на утвърдените принципи на еластичността, които са адаптирани към НИРД еластичността на БВП (и растежа).

Специално внимание се обръща на ефектите върху разходите за НИРД в резултат на двете кризи, обхванали през изследвания период икономиката на България – глобалната криза от 2008-2009 г. и последната криза, провокирана от пандемията с Ковид-19.

2. Теоретични основи на взаимовръзката

Важността на научноизследователската и развойна дейност за икономическия растеж може да се търси още от времето на Й. Шумпетер (McCraw, 2007), който твърди, че знанието, създадено чрез НИРД, и използването на модерна технология са необходими за осигуряване на производствена ефективност, която води до устойчив икономически растеж. Надграждайки работата на Й. Шумпетер, П. Ромър в ендегенния си модел показва (Hagedoorn, 1996), че технологиите и НИРД са важни за повишаване на производителността и икономическия растеж на нациите. Иновациите са важен фактор за конкурентоспособността на устойчивото развитие. Важността им е широко призната сред всички страни. Иновациите са първичният двигател на производителността и играят ключова роля в растежа на икономиките.

М. Тириакиоглу (Tiryakioglu, 2006) анализира връзката между разходите за НИРД и икономическия растеж на избрани страни, членки на ОИСР, от 70-те години на миналия век. Проучването изследва дали икономическият растеж зависи от разходите за НИРД в краткосрочен и дългосрочен

план и наблюдава на важноста на технологията за икономическия растеж. Резултатите от проучването показват, че съществува причинно-следствена връзка между разходите за НИРД и икономическия растеж. М. Генк (Genc, 2010) изследва същата връзка за тридесет и четири страни и открива движението ѝ от НИРД към икономическия растеж. Б. Гулоглу (Guloglu, Tekin, 2012) изследва връзките между разходите за НИРД, иновациите и икономическия растеж в тринадесет страни с високи доходи. Резултатите показват, че връзките между НИРД и иновациите, НИРД и икономическия растеж и между икономическия растеж и иновациите всички са положителни и значителни. И. Гочер (Gocer, 2013) се фокусира върху ефектите на НИРД върху износа на високи технологии, информационни и комуникационни технологии, както и върху общия износ и икономическия растеж. Като резултат от анализа се открива, че повишаване от 1% на разходите за НИРД повишава износа на високи технологии с 6.5%, този на информационни и комуникационни с 0.6% и на икономическия растеж с 0.43%. Б. Озкан (Ozcan, 2014) изследва връзката между НИРД и икономическия растеж за избрани петнадесет страни от ОИСР и резултатите от целия панел показват, че НИРД засяга икономическия растеж положително. Й. Инекве (Inekwe, 2014) изследва ролята на НИРД върху икономическия растеж на развиващите се страни. Те са подредени в две групи- на страни със средни доходи и на страни с ниски доходи. Резултатите показват благоприятен ефект на НИРД върху всички развиващи се страни. За страните със средни доходи той е по-голям и значителен, отколкото за страните с ниски доходи. Разходите за НИРД също показват различни краткосрочни и дългосрочни ефекти върху растежа.

Разходите за НИРД нямат противоречива роля върху растежа, те го стимулират и осигуряват устойчивост. Разлика се открива в ефективността на НИРД върху страните спрямо достигнатото им темпо на развитие. Еволюцията на факторите на икономическия растеж поставя акцент върху интелектуалната собственост, иновациите и новите технологии. В развитите страни се инвестират все по-значителни средства в НИРД, които опосредстват развитието на модерни технологии и създаването на иновации.

3. Емпиричен анализ

В настоящето изследване се представя динамиката на разходите за НИРД и степента на реакция на БВП към относителното изменение на НИРД в България за периода 2000- 2020 г. Според утвърдените принципи коефициентите на еластичността (E) се определят в случая посредством съотношението между процентното изменение на БВП ($=\Delta Y(\%)$) към процентното изменение на разходите за НИРД ($\Delta R(\%)$), т.е. $E = \Delta Y(\%) : \Delta R(\%)$. За изразяване на тези две съставни части на отношението се прилагат по-конкретно средният темп на изменение на БВП и средният темп на изменение на

разходите за НИРД за България. Първичните данни за двата показателя са на Евростат при база съответната предходна година=100.

Табл. 1 Темпове на изменение на разходите за НИРД в България през 2000-2020 г. (предх. година=100)

(проценти)										
2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.	2005 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.
3.77	-0.32	14.23	9.29	11.88	7.15	13.88	15.19	19.34	10.80	16.77
2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	
1.89	15.51	5.14	27.44	27.92	-13.66	3.54	9.03	20.90	2.16	

Източник: данни на Евростат към 01.10.2023 г.

От данните в табл.1 се установява, че средните темпове на промяна на разходите за НИРД през подпериода 2000-2010 г. (11%) остават почти непроменени и сходни с тези през втория по-късен подпериод (10%). Световната финансова криза не води до намаляване на средствата за НИРД, което се опосредства от следването на стратегия „Европа 2020“. В периода 2011-2020 г. не се откроява ясна тенденция в темпа на изменение на изследователската дейност. Членството на България в ЕС, приетата европейска стратегия, отдаваща водещо място на науката, иновациите и новите технологии, не се внедрява в българската макроикономическа реалност. Това поставя под риск устойчивото и конкурентно развитие на българската икономика с дългосрочен хоризонт и приобщаването ѝ към европейската общност. През 2020 г. Ковид-19 кризата създава възможности за развитие на технологичните сектори, дигитализацията и цифровизацията, но тази ниша остава неподсилена от разходи за иновации както от обществените, така и от бизнес сектора. Скромните и неочертани от стратегическо планиране разходи за НИРД поставят България в неблагоприятна и сериозно изоставаща позиция в сравнение с европейските политики и световните тенденции за устойчивост и икономика, базирана на знанието.

Табл. 2. Коефициенти на еластичност на БВП спрямо разходите за НИРД в България през 2000-2020 г.

2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.	2005 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.
1.22	-11.94	0.41	0.56	0.55	0.99	0.49	0.43	0.32	-0.31	0.09
2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	
1.11	0.05	-0.12	0.04	0.12	-0.22	0.79	0.30	0.19	-2.04	

Източник: Изчисления на автора по данни на Евростат.

Коефициентите на еластичност на БВП спрямо разходите за НИРД в България гравитират основно в ограничени рамки ($0 < E < 1$) през периода 2000-2020г. Неудовлетворителните стойности на показателя определят липсата на по-значими и качествени ефекти върху стопанската дейност. През подготвителния период преди официалното приемане на България в ЕС е

необходимо засилено инвестиране в НИРД поради оскъдната изходна и немодернизирана база от 90-те години на 20. век, като резултатите са по-скоро количествени. Това се потвърждава и от неосъщественият импулсиращо влияние на НИРД върху растежа, което не разгръща своя потенциал дори и през второто десетилетие на 21. век. И досега разходите за НИРД не са приоритетни и стратегически планирани у нас. Членството в ЕС и ключовата роля на науката не променят тенденциите в България.

Пренебрегването на изследователската дейност и знанието оказва и косвено негативно влияние върху икономическия просперитет. Иновациите и всички сфери на стопанството са неразривно свързани. Без внедряване и прокарване на нови технологии в секторите на индустрията и на услугите техният потенциал за стимулиране на растежа се ограничава. Българската индустрия е съсредоточена предимно в производства (Стефанов, 2012), потребяващи значителни количества енергия. Критично изостанала е трансформацията към създаване на високотехнологични продукти и преминаване към производства с по-ниско енергоемки технологии, за да се повиши конкурентоспособността на българската икономика.

4. Заключение

В научната литература съществува единодушие, че разходите за НИРД водят до икономически растеж и просперитет, като ефектът им зависи от индивидуалните характеристики на конкретните страни. Може да се обобщи, че изследваната връзка между разходите за НИРД и БВП на България в периода 2000-2020 г. е незадоволителна, с преобладаващи коефициенти на ниска еластичност на растежа спрямо разходите за НИРД (коефициентите са предимно между 0 и 1), има и години с обратна, а не права взаимовръзка между тях. Следователно действието на други фактори е било с по-голямо значение и роля за реализираните ръстове и спадове на БВП, за което е необходим друг факторен и по-сложен иконометричен анализ. Необходимо е изграждане и изпълнение на дългосрочна стратегия с обособени действия в краткосрочен и средносрочен план, насочена към планиране и инвестиране на средства за НИРД, които да увеличат потенциала на България за производство на крайни продукти с по-висока добавена стойност и по-ниска степен на зависимост от енергийни източници, които да разгрънат потенциала на страната ни да извлича ползи от кризите. Този подход трябва да се превърне във водещ приоритет на макрополитиката и да бъде последователно подкрепян със системни и целенасочени действия, абстрахиращи от политическата конюнктура.

Исползвана литература

- Genc, M. (2010). The Relationship between R&D Expenditure and Economic Growth: Panel Data Analysis. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management* V, Fall, 27-34
- Gocer, I. (2013). Effects of R&D Expenditures on High Technology Exports, Balance of Foreign Trade and Economic Growth. *Maliye Dergisi*, 165, 215-240.
- Guloglu, B., Tekin, R. (2012). A Panel Causality Analysis of the Relationship among Research and Development, Innovation and Economic Growth in High-Income OECD Countries. *Eurasian Economic Review*, 2(I), 32-47.
- Hagedoorn, J. (1996). Innovation and Entrepreneurship: Schumpeter Revisited, *Industrial and Corporate Change*, Volume 5, Issue 3, Pages 883–896, <https://doi.org/10.1093/icc/5.3.883>
- Inekwe, J. (2014). The Contribution of R&D Expenditure to Economic Growth in Developing Economies. *Soc. Indic. Res.* DOI 10.1007/s1 1205-014-0807-3, 27 October 2014.
- McCraw, Thomas K. *Prophet of Innovation: Joseph Schumpeter and Creative Destruction*. (2007). Harvard University Press. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/j.ctt13x0gh3>. Accessed 6 Oct. 2023.
- Ozcan, B., Ari, A. (2014). The Relationship between Research & Development Expenditures and Economic Growth: Panel Data Analysis. *Maliye Dergisi*, 166, 39-55.
- Tiryakioglu, M. (2006). Research and Development- Relationship of Economic Growth: Application on Selected OECD countries. Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences, Afyon

ОСОБЕНОСТИ НА ИЗГРАЖДАНЕТО НА ОРГАНИЗАЦИОННА ЦЕЛЕВА СИСТЕМА

Докторант Наталия Стоянова¹

Резюме: Този доклад разглежда изграждането на устойчива организационна целева система в актуалното кризисно време. Представени са основните аспекти в една организация на които трябва да се обърне внимание. Проектите, мениджърите, културата, иновациите, кръговата икономика са основни в една система и тяхното развитие е от важно значение за адаптирането на организацията в актуалното кризисно време.

Ключови думи: устойчиво развитие, организация, целева система, иновации, кръгова икономика

JEL: M21

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.33>

FEATURES OF BUILDING AN ORGANIZATIONAL TARGET SYSTEM

Nataliya Stoyanova, PhD Student

Abstract: This paper examines the development of a sustainable organisational goal system in the current crisis. It identifies the key aspects in an organisation that need to be addressed. Projects, managers, culture, innovation, circular economy are essential in a system and their improvement is important for the organization to adapt in the current crisis time.

Key words: sustainable development, organization, target system, innovation, circular economy

JEL: M21

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.33>

1. Въведение

В световен план отдавна се говори за проблеми с околната среда, икономиката и социалната политика. За целта ООН създава 17 устойчиви цели с амбиция положението на Земята да се подобри. За постигане на напредък по целите за устойчиво развитие трябва да се включат всички държави и организации. Но последните няколко години се появяват и допълнителни фактори, които усложняват положението, като Covid-19 и войната Украйна-Русия. За да се стабилизируют държавите и да могат да внедри устойчивото развитие успешно трябва да се наблегне върху бизнес организациите и техните политики. Те трябва да променят гледната си точка и да приложат иновативни методи за промяна на организационно целевата система, които до

---

¹ tali_n@abv.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

голяма степен имат отношение с управленските функции, персонала, иновациите, както и някои характеристики като гъвкавост и култура.

2. Структура на организационно целева система

Организационно целева система е съвкупност от отделни елементи, които са йерархично подредени и взаимодействат помежду си за реализиране на поставените цели.

Организацията има няколко етапа в жизнения си цикъл:

- Първи етап – етап на създаване, където се формира мисия, визия стратегии и цели на организацията

- Растеж – това е етап на установяване на фирмата на пазара, като през това време в самата организация се оформя йерархичните позиции и ценностната организационна култура, която е пряко свързана със служителите

- Зрялост – етапа с който се бори с конкуренцията и външни фактори. Тук вече структурата и традициите са установени и иновациите изостават

- Старост – етап, в който рутината е сериозно застъпила с организацията и новите идеи не се приемат и прилагат

- Упадък – момента в който има постоянно текучество на служителите и мениджърите не са в състояние да изпълнят целите и проектите на фирмата

Ако мениджърите съумеят да взимат гъвкави решения в етапите на растеж и зрялост, няма да се налага да се стига до старост и упадък (Калинов, 2017). Но преди всичко организационната система е съвкупност от околната среда и хората, с тяхната култура, разбирания, ценности, навици и възпитание и точно те формират така наречената организационна култура. Като съобразяването с тази организационна култура може да допринесе за по-сериозни печалби, тъй като тя е формирана от персонала и клиентите. Подобряването на организационната култура трябва да мине през три етапа: анализ и оценка на съществуващата; подобряване, чрез създаване на нова; оценка на новите резултати; (Иванова, 2019). Разработването на тези етапи може да помогне за управление и изграждане на организационната култура. Но не са достатъчни тя да бъде внедрена и използвана в пълните и възможности. Основни спънки, които влияят са различните проекти на фирмата, които не могат да бъдат осъществени.

Проектите на една фирма са разнообразни и се обновяват, което води до промени на стратегиите на фирмата. За да бъде изпълнен един проект настъпва промяна в структурата на една организация, като сформирание на нов екип, внедряване на нови дейности и машини.

Формирането на нов екип и приспособяването му към организационната култура е основна функция на ръководителя. За изпълнението на проекта, екипа трябва да се адаптира към динамиката на външната среда и ценностите на фирмата. Важна роля има културата на всеки индивид, самосъз-

нанието и способността му за работа в екип. Обогащаването на индивидуалната култура в процес на работа, стимулирано от ръководителите води и до обновяване на организационната култура и предотвратяване на навлизане в етап „старост“ (Калинова, ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА ОРГАНИЗАЦИОННО ОБНОВЛЕНИЕ, 2018).

Това е ключовия момент от който една фирма може да се възползва и да внедри устойчивото развитие в организационната си култура. Чрез инвестиране в обучения с цел оформяне на екип, промяна на мислене и внедряване на екологично и социално самосъзнание на служителите. По този начин се задейства мисленето за бъдещето, чрез обновяване на организационната система и култура.

Според проучване на Chaminda Wijethilake преподавател в Essex Business School в Англия, един балансиран и интегриран подход за развитие на организационната култура е по-вероятно да насърчи прехода към устойчиво развитие на фирмата. В този момент има голямо значение мениджърския екип, който трябва да е наясно, че промяната на организационната култура е много сложен процес. Съпротивата на служителите ще е сериозна, но за да се смекчи управленските усилия трябва да бъдат стратегически планирани, внимателно анализирани, тактически прилагани и периодично преразглеждани. Важно е също така да се обърне и сериозно внимание на разработването на вътрешните стратегии в съответствие с целите за устойчивост (Wijethilake, 2021).

За да бъде ефективен един мениджър трябва да притежава няколко основни умения: комуникативност, добра преценка, емпатия, постоянство, организационни умения, адаптивност, самообладание, аналитични умения, умение да поставя на първо място потребителите и обществото, ентузиазъм (Блажеска, 2019).

3. Ключови аспекти за успех

3.1 Чрез иновации

Освен тези умения управленския екип трябва да обръща внимание на всеки един аспект от организационната система. Една много важна част са служителите, както вече се спомена и тяхното развитие. За да е наясно управленския екип с реалната ситуация в тази сферата съществуват инструменти за системен анализ и наблюдение, които се основават на три важни проблема: „достъпни и разнообразни възможности за обучение; възможности за извършване на нови работни задачи/длъжности с нарастваща сложност и отговорност; обратна връзка и персонални съвети за кариерно развитие“ (Атанасова, 2018).

За изграждането на организационно целева система в моментното състояние на световна криза е важно тя да успее да се адаптира чрез иновативни инструменти и кръгова икономика. Това са едни от най-актуалните въпроси

относно устойчивото развитие. В световен план те са внедрени и използвани, но в България информацията относно тях и внедряването им в бизнеса са оскъдни.

Иновациите успешно навлизат във всеки един аспект от организацията. Общественото развитие допринася за развитие на научното управление. Днешното състояние на света води към следните иновационни процеси в организационната систем: промените в характера на обществото; новите социално и икономически условия за развитие; ролята на управленската наука нараства значително.

3.2 Чрез кръгова икономика

Кръговата икономика спомага намаляването на отпадъци, чрез преработването и използването им повторно. По този начин защитава околната среда и за това е важно всяка фирма да я внедри в политиката си. Реално погледната замърсяването се получава след грешно взети решения от организациите, за производство без толеранс към природата (Горчева, 2021).

Основни принципи на кръговата икономика са: повторно използване, поправка, обновяване, преработка и пренасочване. Като тези принципи са основно към производствения сектор, но засягат и потребителите.

От Европейската комисия обявяват индикатори, по които може да се проследява цикъла на кръгова икономика. Това са: производство и проектиране на кръгови процеси; даване на права на потребителя; отпадъците да се превърнат в ресурси; рециклиране и затворен цикъл на материалите; наблюдение и промяна в производството на пластмаса; инвестиции и иновации; заинтересованите страни да са ангажирани с последствията.

За българските организации изпълнението и съобразяването с всички законови норми за внедряване на политиките на кръговата икономика са голямо предизвикателство. Въпреки това има предприемчиви и гъвкави фирми, които развиват политиките и имат напредък (Горчева, 2021).

За да бъдат осъществени тези процеси трябва предприятието да се приема като цялостна единна система за управление, специфичните процеси да се координират с основните процеси и външната среда на фирмата и да бъде структурирано с подсистеми за управление и производство.

Предимството на организационната система е, че чрез обединяване на различни знания се обхващат множество процеси и се постига улеснение на управлението и контрола (Николов, 2022).

Пандемията от Covid-19 наложи няколко адаптации за бизнес модела: подобряване на съществуващите услуги, промяна или актуализиране на първични предложения, промяна или актуализиране на допълнителни предложения, прилагане на гъвкави договори, политики за анулиране или връщане и прехвърляне на операции онлайн (Mont, 2021). Като извод от тези адаптации може да се заключи, че са допринесли за промяна на културата, гъвка-

востта и виждането на фирмите. Организацията бяха принудени да се променят за да оцелеят и съответно може да се използва като добър помощник за внедряване на устойчивото развитие.

4. Заключение

Фирмите са основния инструмент за подобряване на околната среда, икономиката и социалната политика. Те са важния фактор 17-те цели за УР да бъдат изпълнени и за да се случи това, те трябва да функционират като организационно целева система. Която да формира структурата си спрямо необходимостта на целите. Промяната трябва да обхване културата, гъвкавостта и нови политики в управлението. Всичко това се решава от отвореността на организацията за иновации и внедряване на кръгова икономика. И не на последно място, като се има в предвид последните световни кризи, те трябва да се научат и да реагират адекватно за да могат да продължат да функционират.

Използвани източници

- Асенов, А. А. (2017). Иновативни управленски практики за добро управление. Алманах научни изследвания, 343-372.
- Атанасова, М. (2018). Организационна подкрепа на кариерното развитие - наблюдение и анализ. Диалог.
- Блажеска, Д. Р. (2019). Използване на социалните медии като ефективен инструмент за изграждане на устойчиви конкурентни предимства. Бизнес управление, 34-49.
- Богданова, М. (2020). Университетските бизнес модели при управление на кризи. Бизнес управление(4), 37-48.
- Горчева, Т. Л. (2021). Европейския преход към кръгова икономика - приложение в България. Алмах научни изследвания, 113-144.
- Европейската комисия. (14 01 2014 г.). Организационна структура (бизнес модел), креативният процес и управление за иновация. Изтеглено на 08 06 2023 г. от europa.eu: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/480ca9ad-eafc-4162-bf93-77f8e4227772/Module%20%20Organizational%20Structure_BG.pdf
- Иванова, Ц. (2019). Насоки за усъвършенстване на организационната култура. Алманах научни изследвания на докторанти, 190-212. Изтеглено на 10 06 2023 г.
- Калинов, К. (2017). Аспекти на теорията на организацията. С прости думи за сложността на системите... Варна: Данграфик.
- Калинова, Ж. (2018). Предприемачеството като инструмент за организационно обновление. Механика Транспорт Комуникации, 16(3/1), 195-200. Изтеглено на 05 06 2023 г.
- Калинова, Ж. (2022). Баланс между управляемост и гъвкавост на организацията. Механика Транспорт Комуникации, 37-43.
- Костова, С. К. (2022). Аналитични модели при оценка на финансовата устойчивост на предприятията. Алманах научни изследвания, 214-243.
- Николов, Х. (2022). Организационните структури в системите за управление – наука и практика в индустриалните предприятия. Диалог, 83-100.

- Сирашки, Х. (2016). Управление на качеството в организацията – стратегически поглед в бъдещето. Международна научна конференция „Икономическо благосъстояние чрез споделяне на знания“ (стр. 377-380). Свищов: СА „Д. А. Ценов“.
- Ушева, М. (2013). Същност, характеристики и особености на управленския контрол в съвременната организация. *Икономика и управление*, 68-77
- Beins, В. (2012). *APA Style Simplified: Writing in Psychology, Education, Nursing, and Sociology*. New York: Wiley-Blackwell.
- Mont, О. С. (28 10 2021 г.). Organisational Response Strategies to COVID-19 in the Sharing Economy. Изтеглено на 30 05 2023 г. от www.sciencedirect.com/:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352550921000981>
- Mustikaningsih, D. С. (2019). Building Business Performance through Partnership Strategy Model: Evidence from Renewable Energy Industry in Indonesia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 297-307.
- Wijethilake, С. (22 04 2021 г.). The role of organisational culture in organisational change towards sustainability: evidence from the garment manufacturing industry. Изтеглено на 02 06 2023 г. от Taylor and Francis Online:
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09537287.2021.1913524>

Направление

Теоретико-приложни аспекти
на счетоводството и одита

НОРМАТИВНИ, ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧНИ И ОТЧЕТНИ АСПЕКТИ ПРИ ОБРАТНОТО НАЧИСЛЯВАНЕ НА ДАНЪК ВЪРХУ ДОБАВЕНАТА СТОЙНОСТ (ПО ПРИМЕРА НА ПРЕДПРИЯТИЕ СЪС СЕЛСКОСТОПАНСКА ДЕЙНОСТ)

Проф. д-р Атанас Атанасов¹

Резюме: В разработката се изследват нормативните, организационно-методичните и отчетните аспекти при обратното начисляване на данък върху добавената стойност по примера на предприятие със селскостопанска дейност. Анализират се особеностите на този специален данъчен режим. Очертават се предимствата при неговото прилагане. Посредством методични примери се представят спецификите по отношение на начисляването и отчитането на данъка върху добавената стойност както при покупка, така и при продажба в контекста на обратното начисляване. Аргументират се и се извеждат методичните стъпки при практическото прилагане на анализирания данъчен режим. В заключение се обобщава, че предвид наличната практика, като цяло резултатът от прилагането на обратното начисляване на данъка върху добавената стойност има подчертано положителен ефект, който обосновано се изразява в следните аспекти: предоставя се преимущество на коректните икономически субекти в превенцията от нелоялна конкуренция; минимизира се броя на посредниците в търговските вериги, издаването на фактури от недействителни доставчици и използването им за неправомерно възстановяване на данъка върху добавената стойност или намаляване размера на дължимия данък. Специалният режим също така безспорно способства за декларирането на реални приходи от данъчно задължените лица и увеличение на бюджетните постъпления на национално ниво.

Ключови думи: данък върху добавената стойност; счетоводно отчитане; предприятие със селскостопанска дейност; обратно начисляване

JEL: H25, M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.34>

REGULATORY, ORGANIZATIONAL-METHODICAL AND REPORTING ASPECTS IN THE REVERSE CALCULATION OF VALUE ADDED TAX (EXAMPLE OF AN ENTERPRISE WITH AGRICULTURAL ACTIVITY)

Prof. Atanas Atanasov, PhD

Abstract: The paper examines the normative, organizational-methodical and reporting aspects of the reverse charging of value added tax on the example of an enterprise with agricultural activity. The features of this special tax regime are analyzed. The advantages of

---

¹ a.atanasov@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

its application are outlined. By means of methodical examples, the specifics regarding the calculation and reporting of value added tax both on purchase and on sale in the context of reverse charge are presented. The methodological steps in the practical application of the analyzed tax regime are argued and deduced. In conclusion, it is summarized that, given the available practice, in general, the result of the application of the reverse charging of the value added tax has a markedly positive effect, which is reasonably expressed in the following aspects: an advantage is provided to the correct economic entities in the prevention of unfair competition; minimizes the number of intermediaries in the trade chains, the issuing of invoices by invalid suppliers and their use for unlawful reimbursement of value added tax or reduction of the amount of tax due. The special regime also indisputably contributes to the declaration of real income by taxpayers and an increase in budget receipts at the national level.

Key words: *value added tax; accounting; enterprise with agricultural activity; reverse charge*

JEL: H25, M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.34>

1. Въведение

В българското данъчно законодателство е въведена специална норма, която регламентира възможност за изискуемост на данъка върху добавената стойност (ДДС) от получателя - регистрирано по Закона за данъка върху добавената стойност (ЗДДС) лице, независимо дали доставчикът е данъчно задължено или данъчно незадължено лице. В случая става въпрос за доставки на стоки и услуги, посочени в приложение № 2 към специалния закон (Закон за данък върху добавената стойност, 2006). Изключение за изискуемост на данъка върху добавената стойност от получателя се допуска при доставки, по които получатели са държавата и държавните и местните органи на: битови, производствени, строителни и опасни отпадъци; отпадъци от черни и цветни метали, вкл. с битов характер; услуги по добив, обработка или преработка на посочените отпадъци.

Целта на настоящото изследване е да се очертаят нормативните, организационно-методични и отчетни аспекти при доставката на стоки по приложение № 2 от ЗДДС с място на изпълнение на територията на страната, по които данъкът е изискуем от получателя (т. нар. обратното начисляване на данък върху добавената стойност).

* * *

Нормативната уредба на доставката на стоки и услуги по приложение № 2 от ЗДДС с място на изпълнение на територията на страната, по които данъкът е изискуем от получателя е уредена в българското данъчно законодателство от началото на 2007 г. с приетите промени в ЗДДС и включването в него на Глава деветнадесета „а“. В практиката тази процедура е известна с наименованието „обратно начисляване на ДДС“. Всъщност този режим се изразява в това, че при данъчно събитие с предмет посочените в списъка от приложението към закона стоки и услуги, вместо ДДС да бъде начислен от доставчика, той се начислява от получателя.

Съгласно чл. 163б. (1) от ЗДДС начисляването на данъка се извършва от получателя с издаване на:

- протокол по чл. 117, ал. 2 от ЗДДС - когато доставчикът е данъчно задължено лице. Протоколът се издава не по-късно от 15 дни от датата, на която данъкът е станал изискуем.

- общ протокол, който се издава на последния ден на съответния данъчен период за всички доставки, за които данъкът е станал изискуем през съответния данъчен период - когато доставчици са физически лица, които не са данъчно задължени.

Наред с изискуемите по чл. 117, ал. 2 от ЗДДС, протоколът задължително съдържа и следните реквизити:

- номер и дата;
- наименование и идентификационен номер по чл. 94, ал. 2 от ЗДДС на лицето, което го издава;
- данъчен период;
- описание на стоките и услугите;
- обща сума на покупните цени на описаните стоки и услуги за данъчния период;
- начислен данък за периода;
- наименование и идентификационен номер по чл. 84 от Данъчно-осигурителния процесуален кодекс (Данъчно-осигурителен процесуален кодекс, 2005) на доставчика на стоки по приложение № 2, част втора.

Съгласно чл. 163в. от ЗДДС когато доставчикът е данъчно задължено лице, доставките на стоки и услуги, посочени в приложение № 2, се документират с издаване на *фактура*, в която като основание за не начисляване на данък се посочва „чл. 163а, ал. 2“. (Закон за данък върху добавената стойност, 2006)

Посочените счетоводни документи са първични, съгласно чл. 4, ал. 2 от Закона за счетоводството (Закон за счетоводството, 2015), като в съответствие с чл. 6 на същия закон фактурата е от категорията първичен счетоводен документ, „адресиран до външен получател“, а протоколите са от категорията първичен счетоводен документ, който „засяга само дейността на предприятието“. Това означава, че при съставянето на тези документи е необходимо да се съблюдава наличието и на минимално изискуемата информация (реквизити), регламентирани в счетоводния закон.

По-конкретно документирането и отчитането на доставките на стоки и/или услуги по приложение № 2 към Глава деветнадесета „а“ от ЗДДС, с място на изпълнение на територията на страната, по която данъкът е изискуем от получателя се регламентира в чл. 97а от Правилника за прилагане на Закона за данък върху добавената стойност (Правилник за прилагане на Закона за данък върху добавената стойност, 2006).

Следва да се подчертае, че специалният режим за обратно начисляване на ДДС не се прилага при доставка на стоки или услуги по приложение № 2,

когато са налице вътре общностни доставки и придобивания, тристранни операции, внос на стоки и доставки на стоки, изпращани или превозвани извън територията на Европейския съюз.

Особеностите свързани с обратното начисляване на ДДС в предприятие със селскостопанска дейност могат да бъдат онагледени посредством следните методични примери:

Пример 1: Предприятие със селскостопанска дейност купува 1 000 кг. царевица (семе) по 4 лв./кг., съгласно фактура №..., на която на отделен ред е посочено основание „Обратно начисляване по чл. 163, ал. 2 от ЗДДС“. Към фактурата са приложени експедиционна бележка от доставчика и складова разписка от купувача. Съставени са от купувача два броя протоколи за обратно начисляване на ДДС с едни и същи номера и дата съответстваща на фактурата.

За осчетоводяване на фактурата се съставя записване:

Дебит сметка Материали – 1 000 кг.х4 лв./кг.=4 000 лв.
Кредит сметка Доставчици – 4 000 лв.

За осчетоводяване на ДДС в протокола, който ще бъде включен в Дневника на покупките се съставя записване:

Дебит сметка Начислен ДДС на покупките – 4 000 лв.х20%=800 лв.
Кредит сметка Други разчети
с бюджета и ведомства – 800 лв.

Този протокол се включва в Дневника на покупките, където се посочва данъчната основа и начисленият ДДС на покупките. В Дневника се включва на отделен ред и фактурата с идентификационния ѝ номер, но без стойности.

За осчетоводяване на ДДС в протокола, който ще бъде включен в Дневника на продажбите се съставя записване:

Дебит сметка Други разчети с бюджета и ведомства - 800 лв.
Кредит сметка Начислен ДДС
на продажбите - 4 000 лв.х20%= 800 лв.

Този протокол се включва в Дневника на продажбите, където се посочва данъчната основа и начисленият ДДС на продажбите.

В Дневника на покупките и в Дневника на продажбите фактурата и протоколите се въвеждат с код 02.

Пример 2: Предприятие със селскостопанска дейност продава 8 000 кг. пшеница по 0,50 лв./кг. без ДДС. Себестойността на пшеницата е 0,40 лв./кг. На отделен ред във фактурата е посочено основание „Обратно

начисляване по чл. 163, ал. 2 от ЗДДС“. Към фактурата са приложени кантарна бележка и искане за отпускане на материални ценности.

За осчетоводяване на фактурата и продажбата се съставя записване:

Дебит сметка Клиенти – 8 000 x 0,50 = 4 000
Кредит сметка Приходи от продажби на продукция – 4 000

Дебит сметка Приходи от продажби на продукция – 3 200
Кредит сметка Продукция - 8 000 x 0,40 = 3 200

Фактурата се включва в Дневника за продажбите с код 02, като се посочва данъчната основа и основанието „Обратно начисляване по чл. 163, ал. 2 от ЗДДС“

2. Заключение

В заключение може да се обобщи, че предвид наличната практика, като цяло резултатът от прилагането на обратното начисляване на ДДС има подчертано положителен ефект, който обосновано се изразява в следните аспекти:

- предоставя се преимущество на коректните икономически субекти в превенцията от нелоялна конкуренция;
- минимизира се броя на посредниците в търговските вериги, издаването на фактури от недействителни доставчици и използването им за неправомерно възстановяване на ДДС или намаляване размера на дължимия данък.

Специалният режим също така безспорно способства за декларирането на реални приходи от данъчно задължените лица и увеличение на бюджетните постъпления на национално ниво.

Използвани източници

Данъчно-осигурителен процесуален кодекс, ДВ, 105 (29 Декември 2005 г.).

Закон за данък върху добавената стойност, ДВ, бр. 63 (4 Август 2006 г.).

Закон за счетоводството, ДВ, бр. 95 (8 декември 2015 г.).

Правилник за прилагане на Закона за данък върху добавената стойност, ДВ, 76 (15 Септември 2006 г.).

THE ROLE OF DECISION SUPPORT SYSTEMS AND CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE STRATEGIES IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Prof. Dimitrios Petropoulos, PhD¹
Assoc. Prof. Galina Chipriyanova, PhD²
Assoc. Prof. Mihail Chipriyanov, PhD³

Abstract: *The agricultural sector is characterized by a pivotal role in the economy as it provides food security for the global population. The challenges facing the sector are enormous – resources must be secured, production managed, and sustainability ensured in every aspect of its activities. Two fundamental elements play an important role in achieving this sustainability: Decision Support Systems (DSS) and Corporate Social Responsibility (CSR). The report focuses on the way of integration of DSS and CSR into the agricultural sector to create sustainable strategies and for sustainable agricultural development. The key highlights are related to: analysis of the role and functions of Decision Support Systems (DSS) in the agricultural sector; researching the concept and practices of Corporate Social Responsibility (CSR) and the way they apply in the agricultural context; analysis of challenges and opportunities for the agricultural sector in the integration of DSS and CSR.*

Keywords: *sustainable development, strategies, management, Decision Support Systems (DSS), Corporate Social Responsibility (CSR)*

JEL: M21, M41, Q42

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.35>

1. Introduction

In the process of growing challenges such as climate change, increasing population and the depletion of natural resources, the agricultural sector needs to be innovative and responsible. At the same time, there is a rising demand for products produced in accordance with ethical and social standards. In the context of these challenges, the integration of decision support systems (DSS) and corporate social responsibility (CSR) becomes essential for the agricultural sector.

The aim of the research is to examine the role of DSS and CSR in the development and implementation of sustainable strategies in the agricultural sector. To achieve this goal, the following tasks have been set:

- 1) to identify ways in which DSS and CSR can contribute to achieving sustainable and innovative solutions in agriculture;
- 2) to analyze how integration between Decision Support Systems and Corporate Social Responsibility can be achieved in the agricultural sector;
- 3) to determine its real value for the agricultural sector and society as a whole.

---

¹ d.petropoulos@uop.gr, University of Peloponnese, Greece

² g.chipriyanova@uni-svishtov.bg, Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

³ m.chipriyanov@uni-svishtov.bg, Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

The research thesis is that the integration of decision support systems and corporate social responsibility in the agricultural sector can create synergy and contribute to more sustainable and ethical agricultural production that addresses the social and environmental challenges facing the agricultural sector.

2. The Role of Decision Support Systems (DSS) in the Agricultural Sector

Decision Support Systems (DSS) are computer tools designed to assist in the process of making managerial and strategic decisions. In the agricultural sector, which represents a vital component of the economy and ensures food security for society, DSS plays a key role in optimizing operations and achieving sustainability. The research analyzes the definition and significance of DSS in the agricultural sector, focusing on their functions and advantages. (Гочева-Илиева, 2015) (Chormanski, 2011).

DSS are specialized software tools that provide analytical and informational resources aimed at assisting real-time decision-making. They consolidate data from various sources, process it and offer management teams the necessary tools for data analysis and visualization. (Спасова, 2014) (Turban, Sharda, & Delen, 2011).

Functions and Advantages of DSS in the Agricultural Sector: (bg, 2023)

1. *Optimization of Agricultural Production.* DSS enables the analysis of various aspects of agricultural activities, such as natural resource management, assets, agricultural operations and processes. This helps agricultural enterprises utilize land, water and human labor more efficiently, thereby increasing the productivity and profitability of agricultural operations.
2. *Risk Management.* DSS provides tools for analyzing climate conditions and other factors that can affect agricultural crops. They allow agricultural enterprises to anticipate risks and take measures to protect their harvest.
3. *Improvement of Logistics and Supply Chains.* DSS can be used to optimize logistical processes, including warehouse management and the distribution of essential and auxiliary materials and agricultural products. This helps reduce additional costs associated with asset acquisition (related to material transportation) and in marketing agricultural products.
4. *Planning and Financial-Accounting Budgeting.* DSS provides tools for creating business plans and budgets for agricultural enterprises, including based on accounting information from the current and past reporting periods (Грозева, Нови концептуални изисквания към качеството на информацията във финансовите отчети, 2012), (Грозева, Нови концептуални изисквания към качеството на информацията във финансовите отчети, бр. 5). They can perform scenario and financial-accounting analyses, carry out forecasting in a dynamic business environment and predict financial conditions and results under different strategies.

In the modern agricultural sector, where resources are limited and sustainability is of determining importance, DSS represents an indispensable tool for agricultural enterprises and their management. They support the achievement of efficient agricultural production, risk management and process improvement, contributing to the sustainable development of the agricultural sector.

3. The Role of Corporate Social Responsibility (CSR) in the Agricultural Sector

Corporate Social Responsibility (CSR) represents a significant aspect of modern business practices that focuses on the social and environmental responsibility of companies, including those in the agricultural sector. CSR stands out for its ability to align the economic interests of enterprises with their commitments to society and the environment, particularly in the agricultural sector, where the connection with nature and communities is of determining importance.

CSR should be treated as the voluntary and active engagement of agricultural enterprises in integrating social and environmental commitments into their business strategies, plans, operational processes and activities. This commitment includes reporting on the impact on society and the environment, taking measures to reduce negative effects and supporting positive social and environmental initiatives.

In the agricultural sector, CSR is characterized by the following specifics (see Table 1):

Table 1. CSR by Sustainable Development Dimensions

Key Relationships	Aspects of Sustainable Development in Agricultural Enterprises
<i>Environmental Responsibility</i>	Agricultural enterprises should focus on the environmental consequences of agricultural activities, such as the use of pesticides and the management of water resources. CSR directs the implementation of sustainable and environmentally friendly methods in agricultural production.
<i>Social Responsibility</i>	The agricultural sector is equally responsible for the social aspects of its activities. This includes care for workers, support for local communities and ensuring food security.
<i>Economic Sustainability</i>	Despite CSR encompassing social and environmental commitments, it also promotes economic sustainability. Productive and efficient agricultural practices can support the long-term viability of agricultural enterprises. The overall agricultural policy encourages sustainable economic practices, considering the preservation of the long-term profitability of agriculture. (Agriculture and rural development).

Source: (Sustainable Environmental Responsibility), (Social Responsibility), (Agriculture and rural development)

CSR plays a significant role in the agricultural sector by promoting sustainable and responsible practices. This approach supports the environmental,

social and economic sustainability of agriculture and agricultural enterprises, which is crucial for global food security.

4. Integration of DSS and CSR in Agricultural Strategies

The integration of Decision Support Systems (DSS) and Corporate Social Responsibility (CSR) into the strategies of agricultural enterprises represents a key challenge and opportunity for modern agriculture. This integration can bring significant benefits and synergies while addressing the associated barriers and challenges.

The integration of DSS and CSR into agricultural strategies can contribute to the following benefits and synergies:

- *Better resource management.* DSS provides agricultural enterprises with tools and analyses that help optimize the use of natural resources such as land, water, natural fertilizers, energy, etc. This contributes to the sustainable management of natural resources and combines their efficient use with social responsibility towards communities and the environment.
- *More environmentally friendly and higher agricultural productivity and quality.* The use of DSS can improve work operations and optimize processes in agricultural enterprises, leading to more environmentally friendly and higher productivity, as well as higher quality agricultural production. This aspect of DSS integration is complemented by CSR by supporting healthy and environmentally responsible agricultural production methods.
- *Modern management reporting.* DSS provides data and conducts analyses that assist the management of agricultural enterprises in making fully informed decisions. This aspect is complemented by CSR by providing information on social and environmental issues that can impact management decisions.

The integration of DSS and CSR into agricultural strategies is accompanied by several practical challenges for agricultural enterprises. Some of these challenges relate to compliance with international and national legislation, adaptation to regulatory requirements, management and accounting systems, a new vision and strategy for agricultural enterprises or an updated management policy among others.

The integration of DSS and CSR into agricultural strategies represents a powerful tool for achieving sustainability and success in agriculture. This integration can align and optimize the economic, social and environmental goals of agricultural enterprises, providing them with the necessary support and guidance for successful implementation.

5. Sustainable Development and Strategies in the Agricultural Sector

Sustainable development in the agricultural sector is of determining importance, as the sector plays a significant role in society, the economy and the

environment. Ensuring food security, conserving natural resources and improving social conditions are key goals for sustainable development in agriculture. In this context, the role of Decision Support Systems (DSS) and Corporate Social Responsibility (CSR) is of utmost importance in formulating and implementing sustainable strategies.

Sustainable development and the pursuit of a combined positive contribution of DSS and CSR should be focused on the following two directions:

1. *Improving Resource Efficiency.* DSS enables better resource management through data analysis and the optimization of production processes. This helps reduce the depletion of natural resources and conserves the environment. In combination with CSR, these technologies can support sustainable agricultural methods, sustainable land use, environmentally-friendly agricultural solutions, ecosystem services, the benefits thereof, sustainable agricultural practices and sustainable development (environmental sustainability, social justice and economic viability) (Characteristics and Principles of Sustainable Development).
2. *Socially Responsible Business Practices.* CSR encompasses social and ethical aspects of agricultural activities, including supporting communities and promoting fair and equitable working conditions. This can be integrated into the strategies of agricultural enterprises to ensure social responsibility towards workers and employees in agriculture and the communities in rural areas.

The integration of DSS and CSR into agricultural strategies can significantly contribute to achieving sustainable development in agriculture. These technologies and practices can support the balancing of economic, social and environmental aspects of agriculture and ensure long-term sustainability for agricultural enterprises and the communities that depend on them.

6. Conclusion

The integration of DSS into the strategies of agricultural enterprises supports effective resource management and the optimization of agricultural operations and processes. Simultaneously, CSR promotes the social responsibility and ethical practices of agricultural activities. This combination creates a framework that maintains a balance between economic, social and environmental sustainability, enriches strategies and contributes to the sustainable development of the agricultural sector.

References

- Agriculture and rural development. (n.d.). Retrieved from Economic Sustainability of Agriculture in the EU: https://agriculture.ec.europa.eu/sustainability/economic-sustainability_bg
- bg, a. (2023, 6 10). Агроиновации: Какво е DSS? Retrieved from <https://agri.bg/novini/agroinovatsii-kakvo-e-dss>

- Characteristics and Principles of Sustainable Development. (n.d.). Retrieved from Lectures on Economics: <https://www.bg-ikonomika.com/2013/09/2.html>
- Chormanski, J. e. (2011, 9). Decision Support System for Biebrza National Park. Retrieved from https://www.researchgate.net/figure/General-system-diagram-The-main-tasks-of-DSS-is-verification-formatting-storing_fig1_221916051
- Social Responsibility. (n.d.). Retrieved from CSR BULGARIA: <https://www.csr.bg/social-responsibility?start=20>
- Sustainable Environmental Responsibility. (n.d.). Retrieved from ECO mark Ecological Products Certification: <https://www.ekoloji.com/bg/ekoloji/surdurulebilir-ekolojik-duyarlilik/>
- Turban, E., Sharda, R., & Delen, D. (2011). Decision Support and Business Intelligence System. Pearson.
- Гочева-Илиева. (2015). Приложни информационни системи. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“.
- Грозева, Н. (2012). Нови концептуални изисквания към качеството на информацията във финансовите отчети. Счетоводна политика, 9-10, pp. 28-39.
- Грозева, Н. (бр. 5). Нови концептуални изисквания към качеството на информацията във финансовите отчети. e-Journal VFU, pp. 1-13.
- Спасова, В. (2014). Съвременни тенденции в развитието на информационни системи, подпомагащи вземането на решения в управлението. Retrieved from https://ejournal.vfu.bg/bg/pdfs/Veselina_Spasova-Savremenni_tendentsii_v_razvitiето_na_informatsionnite_sistemi_podpomagashti_vzemaneto_na_resheniya_v_upravlението.pdf

EFFECTS AND LIMITATIONS OF THE INFORMATION TECHNOLOGIES USE IN MANAGEMENT REPORTING

Prof. Mirjana Todorović, PhD¹
Assoc. Prof. Milan Čupić, PhD²

***Abstract:** Management reporting (MR) is a key task and responsibility of management accountants. Management reporting is a very important process that aims to provide adequate informational support to management. It is, therefore, necessary to constantly improve the quality of management reporting, often through the application of various IT tools. The paper aims to examine management accountants' attitudes towards IT tools used in management reporting and their effects on companies in Serbia. The data were collected using a questionnaire. Empirical results have shown that IT tools are used in practice, but not to the extent expected. Excel is the most frequently used IT tool of management accountants and SAP Business Objective is the most popular BI tool. Finally, management accountants in Serbia are found to be satisfied with the IT tools they use.*

***Keywords:** management reporting, IT tools, management accounting, controlling, management accountants*

JEL: M41, O33

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.36>

1. Introduction

Information technology (IT) tools have a strong impact on all activities and participants of accounting information system (AIS). It is not possible to identify all IT tools and the effects of their application, but some of the most relevant for management (internal) reporting should be identified and analyzed. Management reporting (MR) is a key task and responsibility of management accountants (controllers), that is management accountants are „responsible for the transparency of results“ (IGC, 2018). MR should be adequately organized to enable the creation of quality information. One of the ways to improve the quality of MR is through the application of various IT tools. IT tools application is expected to have a positive effect on the quality, effectiveness, and efficiency of MR and the controlling processes (Todorović & Čupić, 2023). Although the topic of IT tools application in MR is current and relevant, there is still a lack of research. Little attention is paid to the impact of IT tools on management reporting and the roles of management accountants (Ulrich et al., 2022). Therefore, an effort is made to answer the question of whether IT tools have a positive effect on MR. More precisely, the paper aims to examine the attitudes of management accountants towards IT tools used in MR and the effects of their use. The data were collected using a questionnaire sent to companies in the developing Serbian economy. The questionnaire was filled out by 42 persons working in controlling of 42 Serbian companies. The paper consists of five sections. After the introduction, key aspects of MR in the IT age are explained.

---

¹ mtodorovic@kg.ac.rs, University of Kragujevac, Serbia

² mcupic@kg.ac.rs, University of Kragujevac, Serbia

The third section of the paper deals with the new and changed roles of management accountants. The fourth section presents the results of the research and the fifth section presents the conclusions.

2. Management reporting and IT tools application

Previous research indicates that MR consumes 60-80% of management accountants' work time (Osmanagić Bedenik et al., 2010). Management accountants emphasize that their key tasks are MR and preparation of information for decision-making (Todorović & Parč, 2022). MR makes coordination within the company more efficient since it contributes to a common understanding of relevant information using a unique professional language (Zeigenbein, 2008, p. 509). Also, it has positive effects on the decision-making in companies (Cavelius et al., 2020).

The key goals of MR are creating and disclosing relevant, timely, and user-friendly information, ensuring transparency of results at all levels of the company, and contributing to the achievement of defined long-term and short-term company goals. MR is, therefore, important and must be of high quality, i.e. useful for users. The quality of MR depends primarily on the effects it causes on users and is influenced by several factors, including IT. IT increases the efficiency and effectiveness of MR. It allows information to be adapted to the individual needs of users (in terms of volume, aggregation, transparency, and frequency), which increases the quality of MR.

IT is a broad term that involves the use of different types of technologies to create, store, process, transfer, and use information in different forms, including business data, conversations, images, movies, and multimedia presentations. It relies on the use of computers, as well as storage, networking, and other physical devices, infrastructure, and processes. The most common IT in controlling and MR are ERP, big data, machine learning, automation/robotic process automation (RPA), business intelligence (BI), cloud computing, real-time data mining, warehousing tools, self-service, dashboards, mobile reporting etc. (Ulrich et al., 2022; Andreassen, 2020; Todorović & Čupić, 2023). The effects of IT application are numerous. For example, ERP allows the use of advanced management accounting techniques and tools (Malinić & Todorović, 2012) and improves the quality of reports (Abbasi et al., 2014). The use of big data and machine learning allows the development of new ways of analyzing information (Andreasen, 2020) and, therefore, significantly affects MR. Artificial Intelligence (AI) is also gaining attention for improving the quality of MR. Digitalization affects MR and, thus, contributes to process optimization using process mining tools, the design of visually perfect interactive dashboards, and decision support based on Big data.

3. Changing roles and tasks of management accountants

More widespread application of IT tools has encouraged and renewed interest in the relationship between IT and MR. Although there is literature

dealing with this topic (Lombardi & Secundo, 2021; Agostino et al., 2022; Todorović & Čupić, 2023), more complete answers to some questions are still missing: What are the new roles of management accountants? How the work is divided between management accountants? How the performance of management accountants is changing? What knowledge do management accountants need to have?

The most significant changes in the tasks of management accountants occur due to the application of sophisticated and advanced software applications. RPA has already taken over several routine accounting tasks (Cooper et al., 2019). AI allows management accountants to participate more actively in the decision-making process (Leitner-Hanetseder et al., 2020). In AI-based accounting, management accountants are transformed from simple information providers to business partners. Thanks to the increase in the level of application of IT tools in MR, management accountants are more likely to perform consulting, evaluation, and action-initiating capacity and/or carry out IT-based tasks (Ulrich et al., 2022).

Some of the new roles of management accountants are service expert, function lead, business partner, data scientist, etc. Advisor, legal and ethical supervisor, AI technology expert, and dashboard designer are also listed as new roles (Leitner-Hanetseder et al., 2020). The roles are evolving from the traditional towards some new ones, more focused or based on IT. There is an overlap of the tasks of the management accountant with the tasks that are traditionally associated with the IT department. In a certain way, this can lead to the strengthening of competition between different professions. IT also contributes to the narrowing and greater specialization of roles.

Previous research indicates that IT change the way accountants work and seek new knowledge (Martins & Santos, 2021). They are expected to have advanced skills and be able to understand AI-based analysis, to understand forecasting techniques and data visualization. Management accountants are also expected to become experts in digital technology (Rieg, 2018). In other words, knowledge of IT is one of the key areas of management accountants knowledge. The tasks and skills of management accountants are expected to be subject to major changes in the next ten years due to AI-based technologies. Although the traditional roles and tasks will continue to exist in the future, the fact is that some of them will be performed by AI-based technology. These changes will also cause changes in the education of management accountants.

4. Management accountants' attitudes towards IT tools in management reporting

To investigate the influence of IT tools application on management accountants and reporting, the data were collected using a questionnaire. The questionnaire consists of three sections. The first section consists of questions allowing identification and description of the respondents and the position of controlling in companies. The second section includes three open-ended questions

concerning IT tools companies use, use of BI tools, and perceived limitations of IT tools. The third section includes five short statements concerning some relevant aspects of IT tools application. Respondents were asked to express their attitudes towards these statements on a five-point Likert scale was used in the third section. The sample includes companies of all sizes and legal forms that have controlling in their organizational structure, in any organizational format (department, service, function, etc.). The questionnaire was filled out by 42 respondents working in controlling of 42 companies. The controlling has been organized for 6 years or more in 50% of companies. An average of 5.78 workers are employed in the controlling. Controlling was the responsibility of the Head of controlling in 81% of cases. Respondents are mostly female (81%) and of relatively younger age - 47% of respondents are up to 30 years old and 42% of respondents are 31-40 years old. As many as 76% of respondents have completed undergraduate studies or master's studies in the field of economics.

The first question in the second section was related to the types of IT tools used in MR. If the tools are considered individually, then Excel is used by 95.2%, PPT by 50%, BI by 42.9%, Visual Basic for Application by 7.1%, and Looker by 4.8% of respondents. According to previous research, Excel is the most frequently used management accountant tool (Todorović & Parč, 2022). Spreadsheet applications (e.g. Excel) are often cited as the basic tool for creating reports in medium and large companies and are often complemented by reporting applications and new generation of BI tools (Gartner, 2017). Given the price of some modern IT tools, spreadsheets are most often used for creating management reports.

The second question in the second section was related to the use of BI tools. Results show that the most popular BI tools are SAP Business Objective (36.6%), MS Power Pivot (22%), and Oracle Hyperion (17.1%). Tableau, Qlik, Power BI and others are also used. It can be concluded that BI tools are used, but not to a large extent.

Concerning the third question of the second section, respondents listed several limitations related to the organizational, managerial, and financial capacity of the company and the IT tools. Some of these limitations are the high price of a license, the quality of the database, the quality of input data, and the quality of controls in the system. One respondent pointed out that „the tools have no significant limitations, but their application requires adequate organization and management of business processes to secure data quality“. One respondent pointed out that „IT tools are not the problem, but employees' knowledge of IT tools“. Employees should have a high level of knowledge in the field of IT because otherwise they will spend a lot of time performing routine tasks and creating reports. The largest number of respondents commented on Excel. The limitations of Excel include 1) a relatively small number of rows, 2) overly bulky tables causing Excel to unexpectedly close, 3) moving the pivot structure that may affect another report (e.g. in the cases of an update of the pivot base or if some

information is linked from the pivot to another table), 4) a lot of time necessary to create appropriate models, etc. Adaptability, flexibility, and simplicity are listed as the most significant advantages of Excel.

To assess the level of respondents' satisfaction with the IT tools and the effects of their application in MR, respondents were asked to express their attitudes towards five aspects of the IT tools application presented in the third section (Figure 1).

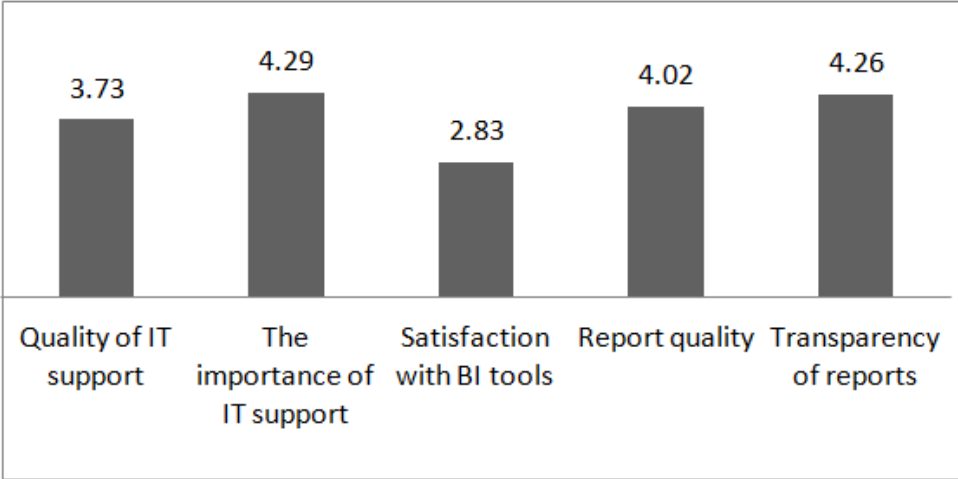

Figure 1. Attitudes towards IT tools

Respondents are the least satisfied with BI tools and the reasons for this should be revealed in future research. They indicated that IT support is very important, although they are not very satisfied with it. The respondents highly rated the quality and transparency of the reports created using IT tools, which confirms the positive impact of IT on MR.

5. Conclusions

Given the results of the research, the impact of digitization and IT on management accounting and management accountants is evident. Management accountants perform new tasks, acquire new roles, and need to acquire new knowledge. Empirical results have shown that IT tools are used in practice, but not to a very large extent. They have also shown that the respondents are satisfied with the IT tools. They emphasized organizational inadequacies as the causes of the limitations with the use of IT tools, rather than the IT tools themselves. A key limitation of this research is the small sample size. An increase in the sample size, as well as the use of different methodologies, could allow more reliable and relevant conclusions to be drawn. This should be the task of future research.

References

- Andreassen, R. I. (2020). Digital technology and changing roles: a management accountant's dream or nightmare? *Journal of Management Control*, 31(3), 209-238.
- Abbasi, S., Zamani, M. & Valmohammadi, C. (2014). The effects of ERP systems implementation on management accounting in Iranian organizations. *Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues*, 7(4), 245-256.
- Agostino, D., Saliterer, I. & Steccolini, I. (2022). Digitalization, accounting and accountability: A literature review and reflections on future research in public services. *Financial Accountability & Management*, 38(2), 152-176.
- Cavélius, F., Endenich, C. & Zicari, A. (2020). Back to basics or ready for take-off? The tensions on the role of management controllers in the digital age. *Comptabilite-Controle-Audit*, 26(2), 89-123.
- Cooper, L. A., Holderness, D. K., Sorensen, T. L. & Wood, D. A. (2019). Robotic process automation in public accounting. *Accounting Horizons*, 33(4), 15-35.
- Gartner Group (2017). IT Glossary. Available at: <https://www.gartner.com/it-glossary/internet-of-things/> (2 October 2023)
- International Group of Controlling - IGC (2018). Controlling Process Model 2.0: A Guideline for Describing and Designing Controlling Processes. Available at https://www.igc-controlling.org/fileadmin/user_upload/IGC_Controlling-Process-Model_2Ed.pdf
- Leitner-Hanetseder, S., Lehner, O. M., Eisl, C. & Forstenlechner, C. (2021). A profession in transition: Actors, tasks and roles in AI-based accounting. *Journal of Applied Accounting Research*, 22(3), 539-556.
- Lombardi, R. & Secundo, G. (2021). The digital transformation of corporate reporting—a systematic literature review and avenues for future research. *Meditari Accountancy Research*, 29(5), 1179-1208.
- Malinić, S. & Todorović, M. (2012). How does management accounting change under the influence of ERP? *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 25(3), 722-751.
- Martins, J. L. & Santos, C. (2021). The influence of ERP systems on organizational aspects of accounting: case studies in Portuguese companies. *Accounting Research Journal*, 34(6), 666-682.
- Osmanagić Bedenik et al. (2010). Kontroling između profita i održivog razvoja u poduzećima u Hrvatskoj. Zagreb: M.E.P. doo.
- Rieg, R. (2018). Tasks, interaction and role perception of management accountants: evidence from Germany. *Journal of Management Control*, 29(2), 183-220.
- Todorović, M. & Čupić, M. (2023) Effects of ERP on Accounting Information System: Analysis of Accountants' Attitudes. In: Benković, S., Labus, A. and Milosavljević, M. (Eds.), *Digital Transformation of the Financial Industry: Approaches and Applications* (1-17), Springer.
- Todorović, M. & Parč, D. (2022). Success factors, tools and controllers' tasks in conditions of intensive digitalization. *Ekonomska horizonti*, 24(2), 177-193.
- Ulrich, P., Frank, V., Buettner, R. & Becker, W. (2022). A literature Review on the Impact of Modern Technologies on Management Reporting. *Procedia Computer Science*, 207, 907-915.
- Zeigenbein, K. (2008). *Kontroling*. Zagreb: RRIF.

FINANCIAL ACCOUNTING AND SUSTAINABILITY CONCEPT

Assoc. Prof. Galina Chipriyanova, PhD¹

Abstract: *The study of financial accounting through the concept of sustainability is of increasing importance in the dynamic business environment in which enterprises operate. Financial accounting serves as the primary reporting and information system within an enterprise, designed to record and process current data on economic and financial transactions, and periodically provide information on the company's property condition and financial position. In this context, the concept of sustainability adds value to and improves traditional financial accounting practices. It underscores the significance of integrating ecological, social and sustainable aspects into the reporting of enterprises.*

The aim of the research is to analyze the integration of financial accounting with the concept of sustainability, which represents a crucial step towards achieving financial transparency and sustainability in all aspects of business and society. The research thesis is that incorporating sustainability into financial reporting provides a comprehensive information about the economic, environmental and social activities of the enterprise and it has an impact on the behavior of investors, customers, suppliers, business partners, consumers, government, NGO, financial institution, regulators, etc, which increasingly promote sustainable and environmentally responsible business management.

Key words: *financial accounting, concept of sustainability, integrate, ecological, social and sustainable aspects, reporting, enterprises*

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.37>

1. Introduction

Financial accounting serves as the primary reporting and information system within an enterprise, designed to record and process current data on economic and financial transactions, and periodically provide information on the company's property condition and financial position. In this context, the concept of sustainability adds value to and improves traditional financial accounting practices. It underscores the significance of integrating ecological, social and sustainable aspects into the reporting of enterprises.

In this regard, there is a growing discussion about sustainable financial reporting, also known as sustainability accounting. This is a concept in the field of accounting and finance that highlights the importance of transparency, accuracy, and compliance with international standards when reporting a company's financial operations while integrating sustainable aspects into reporting and management. The main idea behind sustainable accounting is to ensure that a company's financial reports provide a reliable and accurate picture of its financial condition and results, as well as information about the environmental and social aspects of its activities.

---

¹ g.chipriyanova@uni-svishtov.bg, Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

The key principles and characteristics of sustainability accounting include: 1) compliance with legal requirements – enterprises must adhere to all applicable laws and regulations in the field of accounting and finance; 2) adherence to accounting standards – companies should follow the provisions of international accounting standards (such as IFRS and IAS) or national accounting standards when the applicable accounting basis is the national accounting standards, to ensure consistency and comparability of their financial reports; 3) transparency – financial reports should be clear and understandable to users, including shareholders, investors, creditors, regulatory authorities, customers, suppliers, employees, etc; 4) risk assessment and control – companies should assess and report on the risks associated with their financial operations and have adequate systems for controlling and managing these risks; 5) reliability and integrity – financial reports must be reliable and accurate, without intentional distortion of information; 6) long-term sustainability – companies should report on their financial performance and sustainability not only in the short term but also in the long term.

These principles and characteristics are essential for ensuring that financial reporting incorporates sustainability considerations and provides a comprehensive view of a company's financial health and its impact on the environment and society.

Sustainability accounting plays an important role in the financial management of enterprises and, at the same time, helps build trust among investors and other stakeholders. This concept aims to prevent manipulation of financial information and ensure accurate and honest representation of a company's economic activities, along with reliability and comparability regarding the environmental and social aspects of its overall business operations.

Sometimes sustainability accounting is used interchangeably with green accounting. These are closely related concepts, but they should not be used as synonyms. While both concepts refer to the same area in accounting and finance, focusing on the integration of environmental aspects into reporting and enterprise management, sustainable accounting goes further by integrating social aspects such as corporate social responsibility (CSR), workers' and employees' rights, relationships with society and other aspects related to the sustainability of the entire enterprise.

The object of the research is environmental (green) accounting that focuses on reporting in the context of resource conservation and environmental protection. Distinctive characteristics of environmental (green) accounting include the recording and subsequent assessment (tracking) of the environmental footprint, energy efficiency and other factors at the enterprise level.

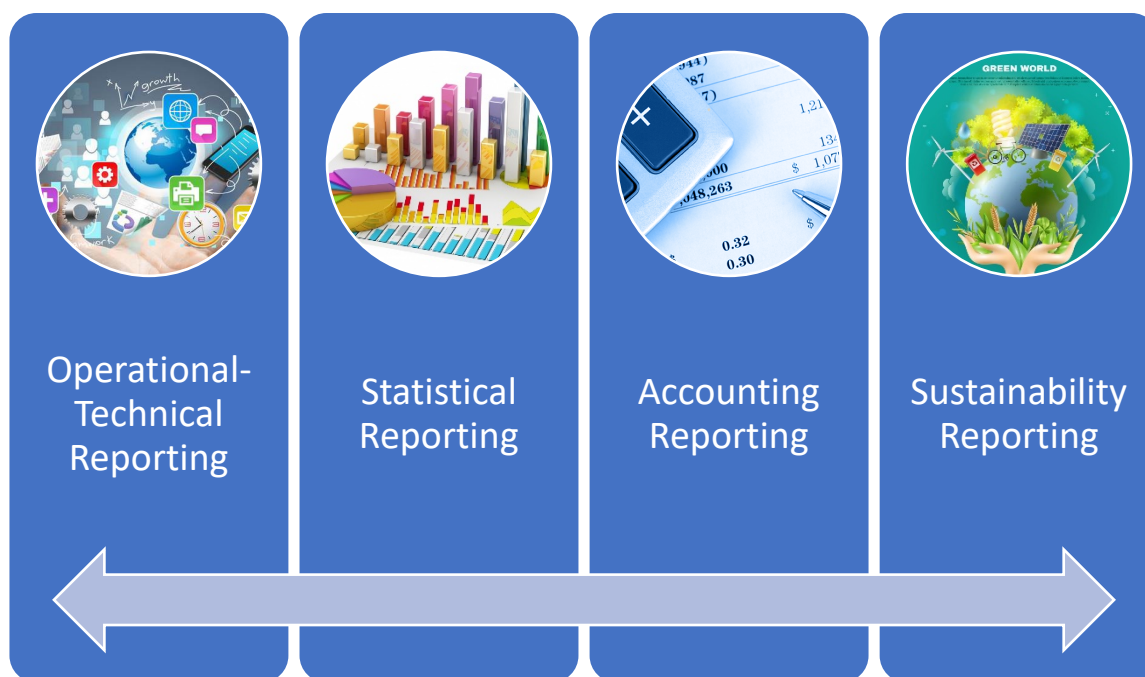
2. Actual state and prospects of the branches of economic reporting

Sustainable development, as defined in the 1987 report of the World Commission on Environment and Development, known as the Brundtland Report,

is described as development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs (Устойчиво развитие, н.д.). It aims to combine economic development with the preservation of social and environmental balance. In this context, the European Union adopted a strategy in favor of sustainable development in 2001, which was later revised in 2006 with the aim of providing a long-term vision of sustainability where economic growth, social cohesion, and environmental protection are mutually interconnected and mutually reinforcing. (Устойчиво развитие, н.д.). When reviewing the European Commission’s strategy in 2009, progress was noted in the EU’s efforts to integrate sustainable development into many of its policies, including trade and development. The EU also took a leading role in addressing climate change and promoting a low-carbon economy. (Устойчиво развитие, н.д.).

The EU’s policy in the context of the Sustainable Development Goals (SDGs) and the concept of sustainable development undeniably has an impact on businesses. *The changes that inevitably accompany the way of doing business with consideration for the future of the planet, nature, resources and society that are conducted today, bring to the forefront the question of how relevant the existing three branches of economic reporting: operational-technical reporting, statistical reporting and accounting reporting – are at this moment.*

Is it possible to establish a new branch of economic reporting – a „sustainability reporting“, and would it be appropriate to subdivide this branch into a sub-branch – „environmental reporting“ (see figure 1)?

Figure 1. Branches of economic reporting nowadays
 Source: (Дочев & Атанасов, 2017), author’s research

The choice of a new branch of financial reporting, called „sustainability reporting“ must necessarily adhere to the following conditions: it must comply with all relevant international and national regulatory and legal requirements; it should achieve complete integration with the existing operational-technical, statistical, and accounting branches of reporting; there must be a guarantee of support and communication with stakeholders, including shareholders, customers, suppliers, partners, regulatory bodies, etc; it should encompass all aspects of sustainability, including economic, social and environmental dimensions.

Meeting these conditions is essential to ensure that sustainability reporting effectively captures and communicates a company’s commitment to sustainable development while aligning with existing financial reporting practices and meeting regulatory requirements.

The establishment of a sub-branch, named „environmental reporting“ within the new branch of „sustainability reporting“, is a possible and logical approach, especially when emphasizing the importance of sustainability as a whole and subsequently directing the focus towards the environmental aspects of economic activities. Such an approach comes with the following advantages:

<p>1) integration of sustainability as a common concept. Sustainability reporting can serve as a framework for summarizing all aspects of sustainability within the enterprise, including environmental, social and economic aspects. This allows for a broader understanding and communication of sustainability as a whole;</p>	<p>2) enhanced focus on environmental aspects. The establishment of a sub-branch „environmental reporting“ purposefully directs attention towards environmental issues, providing detailed information and statistics on enterprises’ environmental practices and initiatives;</p>
<p>3) sustainability accounting and transparency. It can facilitate the assessment and accounting for sustainability as a whole, providing stakeholders with clear and detailed information about enterprises’ environmental and social efforts.</p>	

Sustainability reporting is the broader framework that encompasses all aspects of a company’s sustainability, including environmental, social and economic aspects. Environmental reporting is contained within sustainability reporting; it is one of the subcomponents or aspects of sustainability reporting that specifically focuses on environmental issues and practices within companies.

The combination of sustainability reporting and environmental reporting within the framework of a new branch and sub-branch, alongside the existing three branches of economic reporting, can be a valuable tool for enhancing reporting and demonstrating important commitments to today’s sustainability and environmental goals in business. It is essential to ensure that environmental reporting is well-integrated into a company’s sustainability report and provides

clear and detailed information about the enterprise's environmental activities and achievements. In this way, sustainability reporting becomes a tool of communicating and documenting a company's contribution to environmental conservation and the attainment of environmental goals.

On the other hand, the establishment of a new branch of economic reporting will also have an impact at the enterprise level. The decision to implement a new type of reporting within the individual enterprise depends on the specific goals, needs and stakeholders. A common practice is to consult with internal and external stakeholders in advance to ensure that the new type of reporting will be a suitable and valuable tool for enhancing sustainability or environmental responsibility within the enterprise.

The choice between *financial reporting and sustainability reporting* or *financial reporting and environmental reporting* depends on the specific situation:

√ sustainability reporting (Wagenhofer, 2023) is synonymous with the comprehensive overview of a company's sustainability. It generates or provides information on the economic, social and environmental aspects of a company's activities and how they are integrated into the enterprise's sustainability strategy.

Sustainability reporting (relates to corporate sustainability or sustainable business) refers to the approach in which the enterprise integrates social, environmental and economic factors into its business operations and strategies to achieve long-term success and preserve resources for future generations. Sustainability reporting includes a company's reporting on its efforts in environmental conservation, corporate social responsibility and sustainable economic management, as well as sharing comprehensive information with stakeholders such as shareholders, customers, suppliers, investors, creditors, employees and the public. Sustainability reporting aims not only for profit but also for creating positive environmental and social impacts.

Sustainability reporting is the practise of revealing a company's environmental, social and governance (ESG) performance and impacts; on the other hand, financial reporting focuses on disclosing a company's financial performance and position; despite the differences between financial and sustainability reporting, there are a few ways that they might interact (Ojo).

„Successfully bringing together financial, sustainability and governance reporting is the Holy Grail of corporate reporting“ (Main & Hespeneide, Deloitte).

√ environmental reporting is the process of collecting, analyzing, and providing information about a company's impact on the environment and how it manages environmental risks and sustainability in its operations. Environmental reporting encompasses various aspects, including measuring greenhouse gas emissions and other pollutants produced by the company, assessing the use of natural resources such as water, energy, and raw materials and reporting on

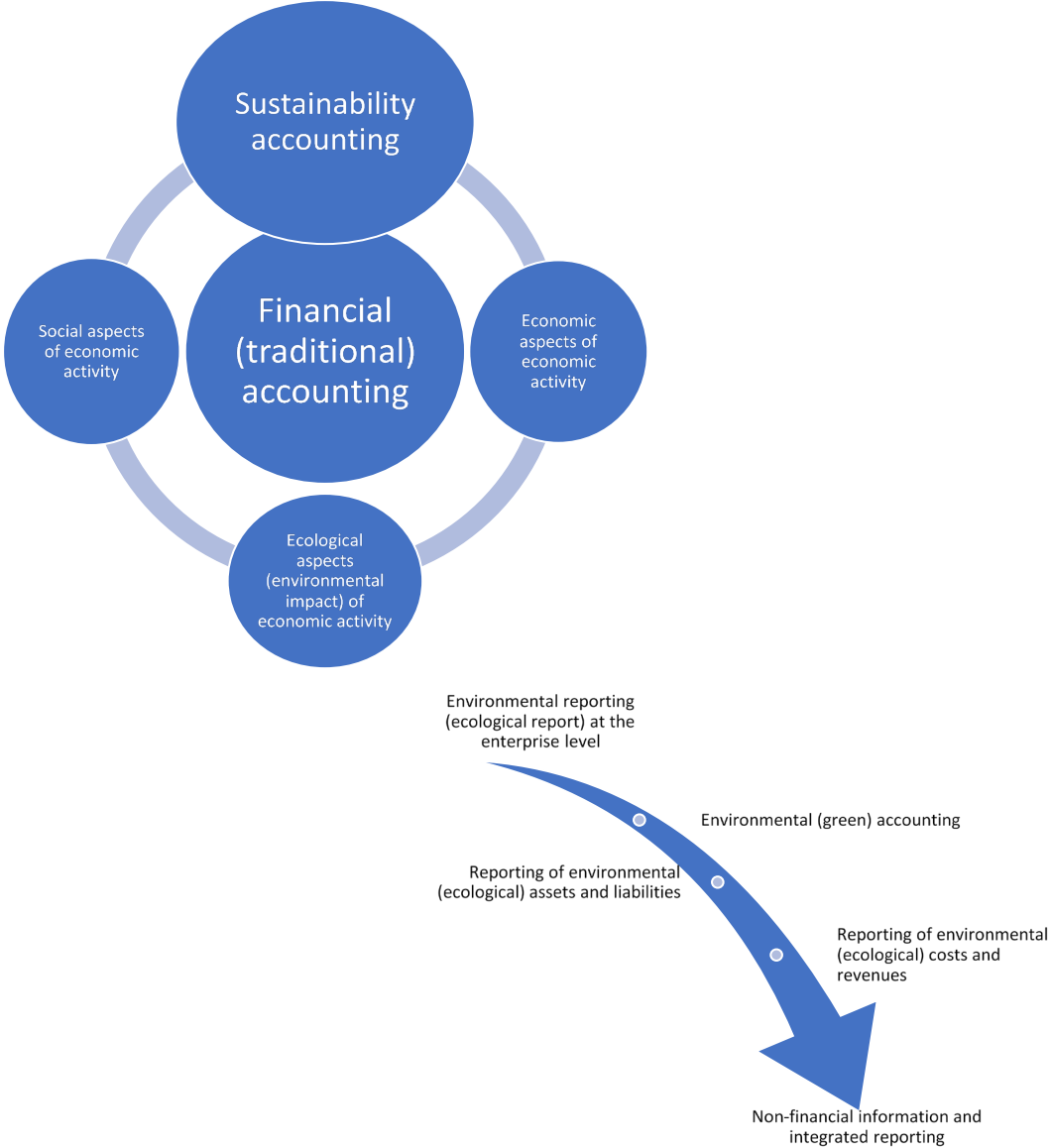

programs and initiatives for environmental conservation and sustainable waste management.

Companies commit to reporting on all environmental impacts and efforts to reduce negative effects on the environment. This often includes measuring greenhouse gas emissions, waste management, conservation of water resources, and other contributions to environmental sustainability.

3. Concepts and practices related to environmental (green) accounting

To transition from financial (traditional) accounting to environmental (green) accounting, it is important for the enterprise to establish its goals and commitments regarding the environment, i.e., to define environmental goal(s) within the context of its economic activities (see figure 2).

Fig. 2. The relationship between financial accounting, sustainability accounting and environmental (green) accounting
 Source: author's research

„There is a debate in business and society about the limits of business accountability. Put simply, this concerns two profound questions: *for what should accounting actually account?* and *to whom is a business accountable?*“ (ACCA, 2012)

In accordance with the specific industry or sector to which the enterprise belongs, the environmental goal should manifest itself in reducing carbon dioxide emissions, reducing waste, improving energy efficiency, and other related actions. In this regard, the enterprise takes concrete steps: 1) it calculates the carbon footprint of the enterprise by measuring the amount of greenhouse gases emitted into the atmosphere as a result of its economic activities. This includes measuring emissions from energy, transportation, materials, waste, etc; 2) it conducts a review and analysis of energy processes and seeks ways to optimize them. It plans future investments in energy-saving technologies, develops and implements energy efficiency programs, and motivates employees to be responsible in their energy usage; 3) it analyzes the supply chain in the context of sustainability, assessing how environmentally responsible the enterprise’s suppliers are and whether they offer products and services with a lower carbon footprint; 4) looking for ways to integrate ecological aspects (environmental impact) into financial reporting. This involves identifying environmental (ecological) assets and liabilities, reporting on costs and revenues from sustainable initiatives, assessing the financial impact of green commitments and practices, etc.

The main goal of environmental (green) accounting (Japan, 2005) is to measure and report the impact of business operations on the environment and society, as well as to promote environmentally responsible management and resource expenditure. With the introduction of environmental (green) accounting as a theory and practice, it is entirely logical to move on to the next step – the classification of a new subgroup of assets – environmental assets, and a new subgroup of liabilities – environmental liabilities¹, as well as the examination of costs and revenues classified as „environmentally friendly“².

Environmental asset classes are not a hope for tomorrow but a reality today. This new asset category promises to grow dramatically as the world focuses on sustainable development (Sustainable Investing and Environmental Markets, pp. 1-14 (2014)). Environmental (ecological) assets are assets that are directly related to the preservation and sustainable use of the environment. They represent

---

¹ „Environmental assets and liabilities“ or „Ecological assets and liabilities“ – the choice between them depends on the specific terminology and context used in the enterprise or industry. „Environmental“ and „ecological“ are often used interchangeably, but it depends on the terminology commonly used in the field or region. Both convey a similar meaning regarding assets and liabilities related to the environment.

² „Environmental costs and revenues“ and „Ecological costs and revenues“ – the choice between them depends on the specific terminology used in the context. „Environmental“ and „ecological“ can often be used interchangeably, but mostly it depends on the industry or region. Both convey a similar meaning regarding costs and revenues related to environmental or ecological aspects.

resources controlled by the enterprise that are characterized by high value and are engaged in its activities to protect the environment, maintain ecological balance and provide ecosystem services.

Environmental (ecological) liabilities should be treated as obligations arising from the activities of the enterprise that impact the environment. They encompass commitments related to environmental preservation, ecosystem restoration, pollution control, and other measures.

The reporting of environmental (ecological) costs and revenues is a crucial aspect of sustainable (specifically, green) accounting, providing information about the enterprise's environmental impact and how it may affect financial results.

Environmental (ecological) costs (OVERVIEW environmental costs), (Göltenboth, 2006) incurred by the enterprise to protect the environment and reduce the negative effects of its economic activities. Such expenses include investments in technologies and processes to reduce emissions, waste treatment, ecosystem restoration, and others. Reporting these expenses provides a clear view of the investments made in achieving sustainability.

Environmental (ecological) revenues, on the other hand, should be treated as income generated by the enterprise through its sustainable activities, products and services. For instance, if the enterprise utilizes renewable energy sources and sells excess energy, this is considered environmental revenue. Reporting these revenues reflects the positive contribution of sustainable practices to the financial performance of the enterprise.

4. Conclusion

Environmental (green) accounting distinguishes itself by measuring environmental impact, including natural resource consumption, greenhouse gas emissions, waste and other factors that can affect the environment. It provides reporting on the environmental aspects of a company's operations, including within the annual financial report (integrated reporting) or in separate reports. It facilitates the management of environmental risks and opportunities, as more companies are using green accounting as a tool to identify environmental risks and opportunities and develop strategies for their management.

Environmental (green) accounting encourages companies to comply with legal and regulatory requirements related to resource and environmental conservation, while also motivating them to be more open and transparent in their relationship with stakeholders and society regarding their environmental commitments.

Environmental (green) accounting is becoming increasingly important, especially given the growing global concern for the environment. The transition from financial (traditional) accounting to environmental (green) accounting helps companies improve their ecological performance and meet the rising expectations

of investors, customers, suppliers, business partners, consumers, government, NGO, financial institution, etc. for environmental responsibility.

The enterprises make a normatively justified choice for the way of reporting: sustainable reporting or environmental reporting – related but distinct aspects of corporate reporting that often complement each other and can be integrated into a single corporate report, depending on the accounting policy and interests of the specific enterprise and its stakeholders.

References

- ACCA. (2012). Environmental accounting and reporting. *SA TECHNICAL*, file:///C:/Users/HP%20ZBook%20G3/Downloads/sa_sept12_p1_environmental.pdf.
- Göltenboth,, F. (2006). 20 - SOCIAL ECOLOGY. In *Ecology of Insular Southeast Asia* (pp. 465-499). The Indonesian Archipelago.
- Japan, M. o. (2005). *Environmental Accounting Guidelines*.
- Main, N., & Hespeneide, E. (Deloitte). Copmlting the puzzle. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/in/Documents/risk/Corporate%20Governance/Audit%20Committee/in-gc-completing-the-puzzle-financial-sustainability-and-governance-reporting-noexp.pdf>, 18-19. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/in/Documents/risk/Corporate%20Governance/Audit%20Committee/in-gc-completing-the-puzzle-financial-sustainability-and-governance-reporting-noexp.pdf>
- Ojo, J. (n.d.). The Impact of Sustainability Reporting on the Companies Financial Reporting. <https://www.linkedin.com/pulse/impact-sustainability-reporting-companies-financial-jide-ojo>.
- OVERVIEW environmental costs*. (n.d.). Retrieved from Oxford Reference: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095753535>
- Sustainable Investing and Environmental Markets*, pp. 1-14 (2014). (n.d.). Retrieved from Chapter 1: A BRIEF SURVEY OF ENVIRONMENTAL ASSET CLASSES: https://doi.org/10.1142/9789814612449_0001
- Wagenhofer, A. (2023). Sustainability Reporting: A Financial Reporting Perspective. *Accounting in Europe*, <https://doi.org/10.1080/17449480.2023.2218398>, 2-9.
- Дочев, М., & Атанасов, А. (2017). *Основи на счетоводството*. Свищов: АИ „Ценов“. *Устойчиво развитие*. (n.d.). Retrieved from EUR-Lex, Официален уебсайт на Европейския съюз: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=LEGISSUM:sustainable_development

GREEN ACCOUNTING AND ITS ROLE IN SUSTAINABLE BUDGETING

Assoc. Prof. Galina Chipriyanova, PhD¹

Abstract: *The integration of environmental accounting information into the budgeting process represents a crucial and key step towards sustainable budgeting in modern enterprises. This accounting approach adeptly amalgamates the financial aspects of an organization with data regarding its ecological impact, enabling more effective resource management and the achievement of long-term sustainability.*

The aim of the research is to analyze the significance of integrating environmental accounting information into the budgeting process of enterprises and to analyze the challenges that enterprises face within this context. The research tasks are: 1) to analyze the role and importance of environmental accounting information in the context of the budgeting process of modern enterprises; 2) to notice the methods and tools used for integrating environmental accounting information into the budgeting process; 3) to identify the benefits and opportunities arising from successful integration of environmental accounting information into the budgeting process; 4) to analyze the key challenges and limitations faced by enterprises when implementing this integration. The object of the research is the role of the integration in achieving sustainable budgeting and more efficient resource management within enterprises. The research defends the thesis that the integration of environmental accounting information into the budgeting process is of significant importance and plays a pivotal role in achieving sustainable budgeting within enterprises.

Key words: *green accounting, ecological impact, environmental accounting information, budgeting process, sustainable budgeting*

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.38>

1. Introduction

Integrating *environmental accounting information* into the *budgeting process* is a key step towards sustainable budgeting in modern enterprises. This entails incorporating data and information about an organization's environmental footprint and impact into budget planning and analysis. This approach is known as *green budgeting* or *sustainable budgeting*.

Green budgeting aims to blend a company's financial goals and plans with objectives for environmental preservation and sustainable resource utilization. Rather than solely focusing on economic aspects, green budgeting is built on the idea that economic and ecological aspects are interconnected and should be managed jointly.

The integration of environmental accounting information into the budgeting process offers several benefits and opportunities. *First*, enhanced and accurate *cost-outcome representation*. That means that green budgeting allows organizations to better assess how various activities and investments affect the environment and what the associated costs and outcomes are. *Second*, improved

---

¹ g.chipriyanova@uni-svishtov.bg, Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

risk management in the context of integrating environmental information. It enables better identification of environmental risks and opportunities linked to business operations. This helps enterprises adapt to changes in regulations, customer demand, and other factors. *Third*, better compliance with regulations and standards. Many countries and institutions impose regulations and standards related to environmental conservation. Integrating environmental information into the budgeting process helps enterprises comply more effectively with these requirements. *Fourth*, better transparency and accountability. It is explained by the fact that *green budgeting* contributes to better transparency and accountability to shareholders, investors, customers, and society at large, showcasing how the enterprise manages its environmental and financial aspects. *Fifth*, support for sustainable investments. That's because investors and financial institutions are increasingly interested in companies engaged in sustainable practices. Integrating environmental information can make the enterprise more appealing to such investors.

However, challenges in integrating *environmental accounting information* are linked to collecting and analyzing appropriate data, the complexity of measuring environmental footprint, and the need for shifts in corporate culture. Despite these challenges, integrating environmental information is a significant stride toward more *sustainable and responsible budgeting*.

2. Integration of environmental accounting information into the budgeting process

Integrating environmental accounting information into the budgeting process combines the fundamental principles of green accounting with traditional budgeting practices (Маркіна, 2019). This requires refining methods for collecting, processing, and reporting data about the enterprise's environmental contribution. One of the primary tasks of integration is to introduce new environmental parameters and indicators into the budgeting process, reflecting efficient resource utilization and minimizing adverse environmental impacts.

2.1. Key principles of integrating environmental accounting information into the budgeting process

It's essential to establish a connection between environmental accounting information and strategic budgetary decisions to achieve sustainability across all aspects of organizational operations. This ambitious approach not only contributes to the sustainability of enterprises but also underscores their responsibility towards the environment and society (Report, 2022). The fundamental principles that underlie the successful integration of environmental accounting information include:

► *comprehensive perspective* – integration must encompass all aspects of organizational activities, from operations to strategic decisions. This provides a comprehensive view of the environmental impact and improvement opportunities.

▶ *standardized methodologies* – using standardized methodologies for measuring and reporting data is essential for comparability and reliability of information. This helps enterprises obtain accurate and objective results.

▶ *participation at all levels* – integration requires collaboration and participation from all levels of the company. This includes not only managerial staff but also employees from various departments.

▶ *transparency and communication* – accountability and transparency are crucial when it comes to internal and external communication of environmental data. This principle fosters trust and relationships with stakeholders.

The integration of environmental accounting information not only provides valuable insights into environmental contributions but also encourages companies to adopt a sustainable approach to budgeting and resource management (Delotte, pp. 1-13). This process is a significant step towards achieving a balance between economic and environmental goals, enriching both business practices and society as a whole.

2.2. *Analysis of the environmental contribution and impact of projects and activities*

One of the major challenges in integrating environmental accounting information into the budgeting process is associated with analyzing the environmental contribution and impact of projects and activities. To conduct accurate assessments, it is necessary to gather, systematize and analyze a multitude of data related to various aspects of environmental impact, such as energy efficiency, sustainable resource utilization, and greenhouse gas emissions. These data need to be measured and reported using standardized methodologies, which poses an additional challenge for companies, especially those with diverse activities and projects.

The diversity of projects and activities that enterprises undertake can complicate the process of analyzing and reporting environmental contributions. Each activity may have different environmental aspects that need to be individually measured and evaluated. This requires detailed data collection as well as an effective monitoring system to track the actual impact of projects on the environment. Enterprises need to develop data analysis and processing capabilities, as well as establish mechanisms for interaction between various separate activities and reporting periods. This intricate process demands commitment, coordination, and innovative approaches to ensure the successful integration of environmental accounting information into the budgeting process and the achievement of sustainable budgetary outcomes.

2.3. *Overcoming challenges through advanced accounting technologies*

To successfully address the challenges posed by integrating environmental accounting information into the budgeting process, accounting departments need to utilize advanced accounting technologies (India, Second Edition: Jan. 2011). Nowadays, innovative tools for data collection and processing, such as big data analytics and artificial intelligence, appear as pivotal components capable of significantly enhancing the process of analyzing and reporting environmental data.

The utilization of big data can provide accounting departments with valuable insights that were previously difficult or impossible to discern. Data gathered from various sources, including sensors, social media and others, can be analyzed to identify environmental trends, potential risks and optimization opportunities for resources. Furthermore, artificial intelligence can be employed to automate the processes of analysis and provide forecasts based on complex algorithms and extensive data processing.

Additionally, specialized accounting information systems adapted for green accounting are essential tools that can contribute to effectively integrating environmental information into the budgeting process (Deloitte, 2021). These systems are designed to meet the specific requirements of green accounting, such as tracking environmental indicators, carbon footprint calculations and assessment of socio-environmental impacts. The use of such systems can facilitate the collection, processing and presentation of environmental data, ultimately improving the quality of sustainable budgeting and its outcomes.

3. Utilization of value-oriented green budgeting

Using value-oriented green budgeting is an innovative accounting approach that combines traditional budgeting practices with the principles of green accounting. This approach encourages organizations not only to account for the financial outcomes of projects and activities but also to assess their social and environmental contributions (Report, Sustainability and financial results are not two different topics, 2022). As a result, value-oriented green budgeting creates an opportunity to establish sustainable and responsible resource management within enterprises.

3.1. Integration of financial and non-financial aspects

Value-oriented green budgeting (Bova, 2021) surpasses the traditional practice that evaluates projects and activities only based on financial metrics. Instead, this approach integrates non-financial aspects such as social and environmental values to ascertain the true value that projects and activities contribute to the company and society. As a result, value-oriented green budgeting empowers managers to identify and promote projects that contribute to sustainability, in addition to financial stability.

This approach provides a comprehensive view of the full impact of projects and activities, including their social and environmental footprint. Projects arising from value-oriented green budgeting are analyzed and selected in a manner that supports the enterprise's strategic goals while also effecting positive changes in society and the environment. This balanced approach reflects the integration of sustainability into core management objectives and underscores the significance of harmonizing financial and non-financial aspects for achieving long-term success.

3.2. Measurement of non-financial value

One of the key challenges of value-oriented green budgeting lies in measuring the non-financial value that projects and activities generate. In contrast to financial indicators, which are quantifiable in monetary terms, social and

environmental value is abstract and difficult to quantify. In this regard, the development and application of innovative assessment methodologies that consider the specific characteristics of non-financial value are essential (Dinh, Husmann, & Melloni, 2021).

Specialized accounting systems and tools that leverage artificial intelligence and big data can contribute to overcoming this challenge. These technologies can assist in capturing and analyzing complex non-financial data, allowing for a more complex evaluation of the broader impact of projects and activities. By harnessing these advanced tools, enterprises can move beyond simple financial metrics and embrace a more comprehensive understanding of value, considering social and environmental aspects as integral components of decision-making. This transformation enhances the capability to allocate resources responsibly and foster sustainability across various organizational dimensions.

3.3. Responsible resource management

Value-oriented green budgeting enables enterprises to achieve responsible resource management by investing in projects and activities that combine economic, social and environmental value. This approach enhances the company's reputation among customers and investors, making it more appealing to those who share values aligned with sustainable development. Furthermore, responsible resource management enhances the long-term sustainability of the enterprise by reducing risks and providing the opportunity for better adaptation to changes in the business environment.

Incorporating environmental and social considerations into budgeting decisions not only conforms with ethical and sustainability principles but also conforms with modern accounting practices. Environmental, social and governance (ESG) factors have gained significant recognition in the financial world. Many investors are now evaluating companies not only based on financial performance but also on their impact on the environment and society. This shift has led to the development of frameworks like the Global Reporting Initiative (GRI) and the Sustainability Accounting Standards Board (SASB), which provide guidelines for companies to report their non-financial performance, including environmental and social aspects. By adopting value-oriented green budgeting, enterprises can proactively address these non-financial dimensions, aligning their financial strategies with broader ESG objectives and positioning themselves as leaders in responsible business practices.

4. Conclusion

In conclusion, integrating environmental accounting information into the budgeting process is a crucial step for enterprises aiming for sustainable budgeting and responsible resource management.

From one perspective, this process merges traditional budgeting practices with green accounting principles and demands precise analyses of the ecological

contributions and impacts of activities. Integration is enhanced through the utilization of advanced accounting technologies that optimize the collection, processing and reporting of environmental data. Enterprises that successfully implement green accounting (Sebastian, 2022) in the budgeting process stand to achieve economic, environmental and social objectives in alignment with sustainability principles. By embracing green budgeting practices, they not only optimize financial outcomes but also contribute to the improvement of the environment and society. This approach signifies a strategic transition towards comprehensive and responsible resource allocation, showcasing the commitment of companies to both their financial success and their broader impact on the world around them.

Conversely, value-oriented green budgeting is an innovative accounting approach that enables enterprises to assess and manage their social and environmental value. This approach combines the financial and non-financial aspects of companies and contributes to achieving sustainable and responsible budgeting. Enterprises that successfully implement value-oriented green budgeting will be able to more effectively manage their resources and create genuine value for society by integrating the economic, social and environmental aspects of their activities.

References

- Маркіна, Н. (2019). Організація процесу бюджетування підприємств енергетичної галузі. *Національна економіка, Інтелект XXI № 5*, pp. 60-64.
- Bova, E. (2021, July). How green is your budget? Green budgeting practices in the EU. *SUERF Policy Briefs*, No 140, pp. 1-5.
- Deloitte. (2021, November 4). Accounting Considerations for Environmental Objectives. *Heads up, Volume 28, Issue 14*, pp. 1-5.
- Delotte. (n.d.). Breakthrough for sustainability. *Deloitte Center for Financial Services*, pp. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/financial-services/us-fsi-breakthrough-for-sustainability-in-real-estate-051414.pdf>.
- Dinh, T., Husmann, A., & Melloni, G. (2021). *The role of non-financial performance indicators and integrated reporting in achieving sustainable value creation*. This document was requested by the European Parliament's committee on Economic and Monetary: European Union.
- India, T. I. (Second Edition: Jan. 2011). *Tools and techniques of environmental accounting for business*. ICWAI.
- Report, E. (2022). Defining ESG and its purpose. p. 4.
- Report, E. (2022). Sustainability and financial results are not two different topics. p. 16.
- Sebastian, M. (2022, August 8). A Study On Green Accounting: Concept And Its. *IJCRT, Volume 10, Issue 8*, pp. 677-679.

ПРОБЛЕМИ ПРИ СЧЕТОВОДНОТО ОТЧИТАНЕ НА СДЕЛКИТЕ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Доц. д-р Галя Иванова – Кузманова¹

Резюме: При счетоводното отчитане на сделките в рамките на Европейския съюз съществуват особености, свързани с документирането, начисляването на данък добавена стойност и разплащанията между предприятията. Типични сделки са вътреобщностно придобиване и вътреобщностна доставка. Чрез счетоводната информация се осъществява контрол върху законосъобразността и целесъобразността на извършваните сделки, спазването на изискванията на нормативните актове, финансовата и данъчната дисциплина. Необходимо предприятията да са регистрирани за целите на данък добавена стойност в двете държави.

Ключови думи: счетоводно отчитане на вътреобщностно придобиване на стоки; счетоводно отчитане на вътреобщностна доставка на стоки; VIES декларация; INTRASTAT декларация.

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.39>

PROBLEMS IN THE ACCOUNTING OF TRANSACTIONS IN THE EUROPEAN UNION

Assoc. Prof. Galia Ivanova – Kuzmanova, PhD

Abstract: In the accounting of transactions within the European Union, there are peculiarities related to documentation, charging of value added tax and payments between enterprises. Typical transactions are intra-Community acquisition and intra-Community supply. Through the accounting information, control over the legality and expediency of the transactions carried out, the compliance with the requirements of the normative acts, financial and tax discipline is carried out. In order for the transaction to take place, it is necessary for the companies to be registered for value added tax purposes in both countries.

Key words: intra-Community acquisition of goods; intra-Community supply of goods; VIES declaration; INTRASTAT declaration.

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.39>

1. Въведение

Вътреобщностната доставка и вътреобщностното придобиване заемат важно място в дейността на българските предприятия. Предприятията спазват нормативните постановки, правила, свързани с осъществяване на сделките - договаряне, прехвърляне на правото на собственост върху стоката, транспортиране, застраховане и извършване на разплащателна операция.

---

¹ g.ivanova@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

Всяка сделка е свързана поемане на транспортен, валутен и ценови риск. Сделката се осъществява на базата на договор между контрагентите.

Обект на изследване е счетоводното отчитане на вътреобщностното придобиване и вътреобщностната доставка и техните специфики. Целта на изследването е да се докаже необходимостта от спазване на правилата, разписани в българското законодателство и приложимите счетоводни стандарти в това число постановките на СС 21 Ефекти от промените във валутните курсове/ МСС21 Ефекти от промените в обменните курсове. Това е в основата на правилно отчитане сделките и достоверното представяне на информацията във финансовия отчет на предприятията. В тази връзка се поставят следните задачи:

- да се изясни същността на сделките в и техните особености;
- да се открият спецификите при счетоводното отчитане на вътреобщностното придобиване;
- да се очертаят основните проблеми при счетоводното отчитане на вътреобщностната доставка

Интерес представляват особеностите, счетоводните и данъчните аспекти, свързани с тези сделки.

2. Особенности на ВОП и ВОД

В рамките на ЕС се извършват т. вътреобщностни доставки. Съгласно ЗДДС „Вътреобщностна доставка на стоки е доставката на стоки, транспортирани от или за сметка на доставчика - регистрирано по този закон лице, или на получателя от територията на страната до територията на друга държава членка, когато получателят е данъчно задължено лице или данъчно незадължено юридическо лице, регистрирано за целите на ДДС в друга държава членка, и е предоставил идентификационния си номер по ДДС на доставчика.“ (Закон за данък добавена стойност, 2023, чл. 7, (1)). Следователно при вътреобщностните доставки стоките се транспортират стоки от територията на България до друга страна членка на ЕС (Австрия, Германия, Испания и др.). Според постановките на ЗДДС мястото на изпълнение при вътреобщностна доставка е там, където започва транспортирането на стоките. Това е българското предприятие. Когато стоките се транспортират за сметка на получателя се изисква транспортен документ или писмено потвърждение, че те са получени.

Според ЗДДС, „Вътреобщностно придобиване е придобиването на правото на собственост върху стока и на всяко друго право на разпореждане със стоката като собственик, както и фактическото получаване на стока в случаите по чл. 6, ал. 2, която се изпраща или транспортира до територията на страната от територията на друга държава членка, когато доставчикът е данъчно задължено лице, което е регистрирано за целите на ДДС в друга държава членка“. (Закон за данък добавена стойност, 2023, чл. 13, (1)). Мястото на изпълнение на вътреобщностното придобиване е там където стоките

пристигат и завършва превозът им. Не е вътреобщностно придобиване на стоки, за които доставчикът прилага специален ред на облагане за: стоки втора употреба; произведения на изкуството; предмети за колекции и антикварни предмети, определени в законодателството на съответната държава членка; придобиването на стоки, които се монтират или инсталират от или за сметка на доставчика.

Типични особености на сделки в ЕС са:

- спазване на постановките на законодателството при осъществяване на сделките. Важно в това отношение е своевременното документиране на сделките;

- изградена е единна система Системата „Интрастат“. Тя се прилага за събирането на информация за вътрешно общностни изпращания и/или пристигания на стоки, осъществени между българско предприятие и предприятие в страните-членки на Европейския съюз. Праговете за деклариране по система Интрастат за 2023 г за¹: а) вътресъюзен внос - 700 000 лв.; б) вътресъюзен износ – 1 000 000 лв².

- създадена е информационната система за обмен на ДДС информация между държавите членки на ЕС – VIES, като средство за контрол на вътреобщностните доставки на стоки. Тя е електронна база от данни, която обработва и съхранява информацията от VIES декларациите на предприятията, осъществяващи сделки в рамките на Общността. Тази информация се обменя на регулярни интервали между държавите членки на ЕС;

- необходима е проверка за ДДС номера издадени, както от България, така и от държава членка на Европейския Съюз. Проверката ползва базата данни на Европейската Комисия VIES - (VAT Information Exchange System). (https://ec.europa.eu/taxation_customs/vies/#/vat-validation);

- в страните от ЕС се прилагат различни ставки на ДДС. Съгласно постановките на българското законодателство от Закона за ДДС, чл. 66а. ставката на данъка е 9 на сто за се отнася за доставката на:

- книги на физически носители или извършвана по електронен път, или и двете. Тук се отнасят учебници, познавателни книжки и учебни комплекти, детски книги с илюстрации, за рисуване или оцветяване, печатни или ръкописни нотни издания, периодични печатни произведения - вестници и списания, на физически носители, доставяни по електронен път или и двете;

- храни, подходящи за бебета или за малки деца, бебешки пелени и бебешки хигиенни артикули по приложение № 4.

---

¹ Вж: Заповед №РД-05-485/03.11.2022г. за определяне на праговете за деклариране по системата „Интрастат“ за 2023 г. <https://nra.bg/wps/portal/nra/intrastat/normativna-uredba/2d8b09e2-444b-4d6e-8021-9d47f62ae1b6>

² Вж: <https://nra.bg/wps/portal/nra/intrastat>

В § 20а от ППЗДДС са регламентирани правилата за отразяване на фактурите и отчетите за продажби при продажбата на хляб/ брашно. Нулевата ставка на данъка се прилага до 31 декември 2023 г. и отнася за:

- доставката на хляб и брашно с място на изпълнение на територията на страната;

- вноса на територията на страната;

- облагаеми вътреобщностни придобивания;

- българското предприятие издава фактура до 5 дни от датата на възникване на данъчното събитие за доставката. В рамките на ЕС стоките се превозват с автомобилен транспорт, като се попълва транспортния документ пътна товарителница (ЧМР);

- регистрация на българското предприятие за целите на ДДС в България и регистрация на другото предприятие, контрагент по сделката за целите на ДДС в държава от ЕС.;

- прилага се фиксиран курс на сделката в евро. Централният курс на българския лев е фиксиран на 1 евро = 1.95583 лева. Тук не се отчитат курсови разлики при уреждане на взаимоотношенията между контрагентите;

- привличат се значителен брой непреки участници (транспортни и транспортно-спедиторски организации, застрахователни институти, банки, посреднически предприятия, др.).

3. Счетоводно отчитане на ВОД и ВОП

Вътреобщностните доставки на стоки (ВОД) включват доставката на:

а) стоки, различни от нови превозни средства и акцизни стоки; б) нови превозни средства; в) акцизни стоки; г) стоки, транспортирани от регистрирано лице за целите на неговата дейност в друга държава - членка.

При вътреобщностни доставки българският доставчик издава фактура. ДДС е с нулева ставка. Данъкът се начислява от получателя в държавата членка на Европейския съюз където са придобити стоките. Ако българското предприятие не се снабди в срок с документите, удостоверяващи сделка, доставката е облагаема със съответната ставка на ДДС. За осъществените вътреобщностни доставки за данъчния период българското предприятие подава справка-декларация, VIES декларация и ИНТРАСТАТ декларация.

Счетоводните записвания при вътреобщностните доставки са:

-при издаване на фактура:

Дебит с/ка 411 Клиенти

Кредит с/ка 702 Приходи от продажба на стоки

-за отписване на стоките :

Дебит с/ка 702 Приходи от продажба на стоки

Кредит с/ка 304 Стоки

-при постъпване на вземането по валутната разплащателна сметка:

Дебит с/ка 504 Разплащателна с/ка във валута

Кредит с/ка 411 Клиенти

При ВОП стоките се транспортират от територията на страна членка на ЕС до територията на България. ДДС се начислява от българското предприятие, което придобива стоките. Съставят се протоколи по чл. 117 от ЗДДС.

Във връзка със счетоводното отчитане на ВОП се съставят следните счетоводни статии:

- за доставените стоки, съгласно фактура:

Дебит с/ка 304 Стоки

Кредит с/ка 401 Доставчици

- за начисляване на ДДС в Дневника за покупките:

Дебит с/ка 4531 Начислен данък за покупките

Кредит 4533 Разчети за ДДС при ВОП

- за начисляване на ДДС в Дневника за продажбите:

Дебит с/ка 4533 Разчети за ДДС при ВОП

Кредит с/ка 4532 Начислен данък за продажбите

- за изплащане на задължението към доставчика:

Дебит с/ка 401 Доставчици

Кредит с/ка 504 Разплащателна сметка във валута

4. Заключение

В заключение е необходимо да се подчертае, че в рамките на ЕС типични сделки, които се осъществяват са ВОД и ВОП. Затова могат да се направят следните изводи:

- при счетоводното отчитане на сделките се спазват правила на приложимите счетоводни стандарти в това число с СС/ МСС21 Ефекти от промените на валутните курсове;
- при отразяването на сделките преобладават значителен обем от първичните счетоводни документи;
- главните участници в сделка са продавачът и купувачът, които са предприятия от различни държави, като ДДС ставките са различни;
- в основата на сделка е прехвърлянето на собствеността разплащането между предприятията и получаване на потвърждение, че стоката е транспортирана и получена.

Ефективната система за организация на счетоводното отчитане ВОД и ВОП изпълнява важна роля за функциониране българските предприятия и реализиране на положителен финансов резултат. Тук централно място заема спазването на правилата, разписани в нормативните документи. Това е фактор за достоверно отразяване на стопанските операции с цел вземане на правилни управленски решения.

Използвани източници

Закон за данък добавена стойност. Обн. ДВ. бр.63 от 4 Август 2006г., изм. и доп. ДВ. бр.66 от 1 Август 2023г.

Правилник за прилагане на закона за данък върху добавената стойност. Обн. ДВ. бр.76 от 15 Септември 2006 изм. и доп. ДВ. бр.55 от 27 Юни 2023г.

РЕГЛАМЕНТ (ЕС) № 952/2013 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 9 октомври 2013 година за създаване на Митнически кодекс на Съюза (преработен текст). Официален вестник на Европейския съюз, L 269/10 октомври 2013 ноември 2019 г.).

https://ec.europa.eu/taxation_customs/vies/#/vat-validation

<https://nra.bg/wps/portal/nra/intrastat>

КОНСЕРВАТИЗМЪТ В СЧЕТОВОДСТВОТО

Доц. д-р Даниела Георгиева¹

Резюме: *Счетоводният консерватизъм се изразява в проява на изключителен скептицизъм при признаването на приходите и разходите и при оценката на активите и пасивите на предприятието, което води до намаляване на приходите, респективно нетните активи, в следствие на „лошите новини“, но не и увеличение на приходите и нетните активи в отговор на „добрите новини“. Докладът представя характеристиките и проявните форми на консерватизъм в счетоводството, коментирани са причините за консерватизъм в счетоводната политика, както и проявлението му в счетоводните стандарти.*

Ключови думи: *счетоводен консерватизъм, принцип на предпазливостта, МСФО, МСС*

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.40>

ACCOUNTING CONSERVATISM

Assoc. Prof. Daniela Georgieva, PhD

Abstract: *Accounting conservatism consists of the proceeding of extreme skepticism in the recognition of income and expenses and in the measurement of the assets and liabilities of the enterprise, which leads to a decrease in the income, followed by the net assets, as a result of „bad news“, but not an increase in income and net assets in response to „good news“. The report presents the characteristics and proceedings of conservatism in accounting and discusses the reasons for conservatism in the accounting policy of the entity, as well as its proceeding in accounting standards*

Key words: *accounting conservatism, prudence, IFRS, IAS*

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.40>

1. Въведение

Проявата на консерватизъм е една от характерните черти на континенталната счетоводна школа. Изразява се в изключителен скептицизъм при признаването на приходите и разходите и при оценката на активите и пасивите на предприятието. Обичайно използваната характеристика за консерватизма в счетоводство е тази на Bliss (1924), „*не очаквайте никаква печалба, а предвидете всички загуби*“. Концепцията за счетоводния консерватизъм добива популярност след 1997 г., когато С. Басу (1997) публикува своя труд *The conservatism principle and the asymmetric timeliness of earnings*. В него той определя консерватизма като *практика на намаляване на при-*

---

¹ daniela_georgieva@ue-varna.bg, Икономически университет – Варна, България

ходите, респективно нетните активи, в следствие на „лошите новини“, но не и увеличение на приходите и нетните активи в отговор на „добрите новини“ и предлага количествен метод за изучаване на консерватизма във времето. Концепцията за счетоводния консерватизъм на Басу е известна още като **теория за асиметричността на информацията** при формиране на печалбата на предприятието, тъй като асиметричното признаване на печалбите и загубите, използвано в консервативното счетоводство, води до системни разлики в навременността и постоянството на приходите. Добрите новини или печалбите се отчитат по-рядко, тъй като те изискват по-висока степен на проверка. Поради по-ниското изискване за проверка лошите новини или загубите обикновено са по-навременни.

Целта на настоящия доклад е да се открие проявлението на счетоводния консерватизъм при признаването, оценяването и представянето на отчетните обекти във финансите отчети, както и да се представи проявлението му в счетоводните стандарти.

2. Проявление на счетоводния консерватизъм

В литературата се разграничават две форми на счетоводен консерватизъм – безусловен и условен (Maarten, 2014). **Безусловният (независим) консерватизъм** предполага постоянно, системно подценяване на нетните активи и представлява избора на такива счетоводни политики и методи, които са консервативни по отношение на очакваните бъдещи парични потоци, генерирани от даден проект. Критиците на това разбиране посочват, че безусловният консерватизъм се счита за прекалено песимистичен поглед към финансовите резултати от дейността на предприятието от страна на счетоводителите (Piot, Dumontier, and Janin, 2010). Примери за провеждане на консервативна счетоводна политика са (Penman, Zhang, 2014):

✓ Прилагането на метода „последна входяща, първа изходяща цена“ (LIFO) за изписване на материалните запаси при тяхното потребление. Методът LIFO се разглежда като източник на т.нар. „скрити резерви“ относно оценката на активите, тъй като при наличие на тенденция за повишаване на цените на запасите, те се представят в баланса по по-ниските им стойности от предходни периоди в сравнение по-високите им стойности напоследък. Резервът се дължи на обстоятелството, че се изписват материални запаси по последните по-високи доставни цени, с което се намалява печалбата за периода.

✓ „Ускорената“ амортизация и подценяване на остатъчната стойност на активите също създава скрити резерви, тъй като води до представяне на активите по по-ниски балансови стойности и намалява печалбата по пътя на завишените разходи за амортизация.

✓ Признаването на текущи разходи във връзка с научната и развойна дейност и за реклама е консервативен подход.

✓ Обезценка на вземания, дълготрайни активи, материални запаси. Обезценката на несъбираеми вземания, например, може да бъде „висока“, когато счетоводната политика по този въпрос е изключително консервативна и изисква при най-малко съмнение в събираемостта на дадено вземане, то да бъде обезценено.

✓ Провизиране на задължения - отсрочени данъчни, пенсионни задължения, провизии и други очакваните задължения.

Sunder et al., (2018) разглеждат безусловния консерватизъм като консерватизъм на баланса и установяват, че това дава на кредиторите по-голяма увереност относно стойността на активите и намалява риска за тях.

Втората форма на консерватизма е **условен или още зависим консерватизъм** и се отнася до определението на консерватизъм, дадено от Басу през 1997: по-високата степен на проверка за признаване на печалбите спрямо загубите. Разходите се признават като загуби най-бързо, тъй като те са по-вероятни, докато печалбите могат да бъдат отчетени само, когато те са достатъчно сигурни. Последното е валидно, само ако печалбата се материализира чрез входящ паричен поток, или е гарантирана от договорно споразумение, като например фактурирана продажба (Piot, Dumontier, and Janin, 2010). Някои наричат още условния консерватизъм, консерватизъм зависим от новините, тъй като след първоначалния избор на счетоводна политика всяка отрицателна новина, свързана с бъдещи парични потоци, се отчита (например влошаване на очакванията за събираемостта на вземанията), но ако новината е положителна (например, подобряване на бизнес средата и реализирани печалби при кредитополучател) не се отчита (Richardson, Tinaikar, 2004). Следователно, условният консерватизъм води до асиметричност на печалбите, тъй като разходите се признават преди приходите.

3. Консерватизмът в счетоводните стандарти

В основата на счетоводния консерватизъм стои принципът на предпазливостта. В Закона за счетоводството предпазливостта е дефинирана като оценяване и отчитане на предполагаемите рискове и очакваните евентуални загуби при счетоводното третиране на стопанските операции с цел получаване на действителен финансов резултат.

В немското счетоводно законодателство предпазливостта е регламентирана в Търговски закон (Handelsgesetzbuch) по следния начин: *оценяването трябва да се извършва предпазливо, а именно всички предвидими рискове и загуби, които са възникнали до края на отчетния период, трябва да се вземат под внимание, дори ако са станали известни едва между края на отчетния период и изготвянето на годишното приключване; приходите могат да бъдат отчетени само ако са реализирани към края на отчетния период (Годорова,,2014).*

Критиците на консерватизма в лицето на представителите на англосаксонската школа посочват, че прекалената предпазливост е вредна за

акционерите и противоречи на други, значително по-важни принципи на счетоводството като предимството на съдържанието пред формата и вярното и честно представяне. Като негови недостатъци, те посочват обстоятелството, че това подценяване на активите ще доведе до надценяване на бъдещите нетни доходи, които ще се получат при освобождаването от активите (Грозева, 2012). Друга критика, отправена към консервативното счетоводство, се позовава на обстоятелството, че при прилагане на предпазливостта и признаване на всички евентуални загуби голяма част от оценките по същество са приблизителни оценки на активите и пасивите, които съдържат в себе си висока доза субективизъм и често са недостатъчно разбираеми за потребителите на финансово-отчетната информация.

Въз основа на тези мотиви в предходната ревизия на Концептуалната рамка към МСС/МСФО от 2010 г. принципът на предпазливостта е премахнат с аргумента, че чрез него се нарушава неутралността, изведена като водеща качествена характеристика на финансовата информация. И Съвета за МСС, и Съвета за ФСС на САЩ считат, че благоразумието и консерватизъм не са желани качества на финансово-отчетната информация (IFRS Foundation, 2006). Причината е, че подценяването на нетните активи намалява инвестиционната привлекателност на предприятието и не се счита за подходящ начин за справяне с несигурността (Hellman, 2008). Вместо това, промените в условията за бизнес на дадено предприятие трябва да бъдат в по-голяма степен, отразени в неговата финансовата отчетност чрез промени ориентирани към оценки на бъдещите събития и вероятности. Такъв подход би следвало да увеличи полезността на финансовата информация за потребителите. По този повод Н. Попова (2017) посочва: „Интересна е гледната точка на някои изследователи относно това, че предпазливостта се е избягвала като принцип в рамката, поради погрешно схващане, че потребителите разчитат предимно на информацията от финансовите отчети за вземане на търговски решения (Bauer, O'Brien & Saeed, 2014). Един одитиран финансов отчет не е в състояние да представи достатъчно навременна информация и затова през последните години потребителите ползват и други информационни източници. Предпазливостта би била в подкрепа на разумното, неутрално и пълно представяне на сделки и събития във финансовите отчети с общо предназначение“.

Не случайно изследователи на МСС / МСФО посочват, че могат да се дадат „много примери как отделни МСС „отхвърляха“ от себе си принципа на предпазливостта“ (Свраков, 2014).

Въпреки, че принципът на предпазливост отпадна от текста на Концептуалната рамка в нейната предишна редакция, МСС оставят благоразумието в оценяването на активите и пасивите чрез конкретни изисквания относно представяната информация във финансовите отчети, разписани в конкретни счетоводни стандарти. Например МСС 2 *Материални запаси* изисква оценка на материалните запаси по по-ниската от

балансовата и нетната пазарна цена, МСС 16 *Имоти, машини и съоръжения* изисква дълготрайните активи да се представят в баланса след приспадане на загуба от обезценка, МСС 37 *Провизии, условни пасиви и условни активи* изисква признаване на провизии за всички сигурни задължения, въпреки неяснотата за точния падеж, контрагент и сума на задължението.

През 2018 г. е приета ревизирана Концептуална рамка, в която е заложена проява на **благоразумие** по отношение на всички преценки в условия на несигурност. Посочено е, че **благоразумието означава, че активите и приходите не са завишени, а пасивите и разходите не са занижени**. Такива отклонения могат да доведат до надценяване или подценяване на приходите или разходите в бъдещи периоди (IFRS Foundation, 2021). Видно е, че ревизираната Концептуална рамка към МСС/МСФО по същество не визира прилагане на консерватизъм, а благоразумие и неутралност по отношение на преценките, което е различно нещо. Подкрепяме становището на Н. Александрова, че „връщането на предпазливостта в Концептуалната рамка, а оттам и в МСС, е само при-видно. Върнат е терминът, но той е преформулиран по начин, изпълващ го с различно съдържание“ (Александрова, 2020).

4. Заключение

Консерватизмът при признаването, оценяването и представянето на финансовото състояние на предприятието и резултатите от дейността му е в пряка връзка с характера на предоставяната информация от страна на предприятието към всички заинтересовани външни потребители. Целите и интересите на потребителите са различни. Акционерите предпочитат информация, която да представи предприятието в перспектива и в този случай прилагането на консервативни счетоводни подходи би повлияло негативно. Притежателите на дълга биха предпочели информация, която отразява всички възможни за тях рискове и потенциални загуби, следователно консерватизмът, или поне предпазливостта, при представяне на финансовото състояние би била желан подход. Следователно до колко предприятието прилага условен или безусловен счетоводен консерватизъм в най-голяма степен зависи от условията, в които то функционира, но е препоръчителни да се има предвид от заинтересованите външни потребители за по-доброто разбиране и анализиране на финансовата информация.

Използвани източници

- Александрова, Н., (2020) Две концепции за счетоводна предпазливост в Европейския съюз, Вътрешен одитор, София : Институт на вътрешните одитори в България, 17, 1, 21 - 26.
- Грозева, Н., (2012) Нови концептуални изисквания към качеството на информацията във финансовите отчети, „Счетоводна политика“, бр. 9/10, 2012, с. 37-38

- ЕК (2015) Доклад на комисията до европейския парламент и съвета относно дейността на фондацията за МСФО, ЕКГФО и РЮВ през 2014 г., Брюксел 17.092015, <https://eur-lex.europa.eu>
- Закон за счетоводството, ДВ Обн. ДВ. бр.95 от 8 Декември 2015г., посл. изм. и доп. ДВ. бр.19 от 5 Март 2021г., чл. 26, ал. 1, т.3
- Попова-Йосифова, Н., (2017) Концептуална рамка за финансова отчетност – дискуссионни въпроси и перспективи, Списание „Диалог“, СА „Д. А. Ценов“, бр. 4, 2017
- Свраков, А.,(2014) Размисли за счетоводството в минало и настояще време, ИК „Труд и право“, стр. 251
- Тодорова, П.,(2014) Сравнителен анализ между българските и немските национални счетоводни стандарти, електронно списание на ИДЕС, <https://www.ides.bg/media/1296/04-2014-petrana-todorova.pdf>
- Bliss, J. H. (1924). Accounting Conservatism in Sweden. The effect of the IFRS adoption on conservatism in Swedish accounting; Management through accounts. New York, NY: The Ronald Press Co.
- Basu, S. (1997). The conservatism principle and the asymmetric timeliness of earnings. *Journal of Accounting & Economics* 24 (December): p. 3-37.
- Hellman Niclas, (2008) Accounting Conservatism under IFRS, *Accounting in Europe*, Volume 5, Issue 2,, pages 71-100
- IFRS Foundation, (2006) DISCUSSION PAPER, Preliminary Views on an improved Conceptual Framework for Financial Reporting: The Objective of Financial Reporting and Qualitative Characteristics of Decision-useful Financial Reporting Information Comments to be submitted by 3 November 2006, http://www.ifrs.org/Current-Projects/IASB-Projects/Conceptual-Framework/DPJul06/Documents/DP_ConceptualFramework.pdf
- IFRS Foundation, (2021) Conceptual Framework for Financial Reporting, 2.16, <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/conceptual-framework.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2021/issued/cf/>, видяно на 27.10.2021
- Maarten van 't Hullenaar (2014), Conservatism and mandatory IFRS adoption in a German versus UK setting, arno.uvt.nl/show.cgi?fid=121398, 09.05.2014
- Piot, C., Dumontier, P., and Janin, R. (2010). IFRS consequences on accounting conservatism within Europe. Working paper.
- Penman, Stephen H. and Zhang, Xiao-Jun, (1999), Accounting Conservatism, the Quality of Earnings, and Stock Returns. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=201048> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.201048>
- Richardson, G., and Tinaikar, S. (2004). Accounting based valuation models. What have we learned? *Accounting and Finance*, Vol. 44, 223-255.
- Sunder T, Sunder S., Zhang J., (2018) , Balance Sheet Conservatism and Debt Contracting, *Contemporary Accounting Research*, Volume35, Issue1, Pages 494-524

GUIDELINES TO IMPROVE THE ACCOUNTING OF REVENUES IN PUBLIC SECTOR ENTITIES

Assoc. Prof. Diana Papradanova, PhD¹
Assoc. Prof. Ventsislav Vechev, PhD²

Abstract: *The paper presents an analysis of current practices and the authors' opinion regarding significant issues related to the accounting of revenues in the public sector. It also puts forward concrete proposals for improving the accounting and reporting process in this sector.*

By identifying the existing problems and making relevant proposals, it aims to improve the quality of accounting information and the transparency of financial statements prepared by public sector entities.

Key words: *revenue, public sector entities, accounting, current accrual*

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.41>

1. Introduction

Revenue is an important item of accounting for public sector entities.³ Its amount determines the ability of the budgetary organization to sustainably carry out its functions. In the process of carrying out their activities and depending on their structural affiliation, public sector entities generate different types of revenue from various sources, which should be accounted for.

2. Definition of revenue in public sector entities and an analysis of the process of its accounting

AS 18 *Revenue* defines revenue as „the gross inflow of economic benefits arising from the ordinary operating activities of an entity over a certain period where this inflow results in an increase of the equity other than increases arising from ownership contributions.“ (AS 18 Revenue, 2005)

According to the definitions of the *Conceptual Framework for General Purpose Financial Reporting by Public Sector Entities*, revenue is „increases in the net financial position of the entity, other than increases arising from ownership contributions.“ (The International Public Sector Accounting Standards Board®, 2014)

Public sector entities carry out the functions of the central government, for which they receive funds from the budget authoriser by delegation. According to the presented definitions, an increase of the financial position of a public entity arising from assets allocated to it by the relevant higher-level budget authoriser,

---

¹ d.papradanova@uni-svishtov.bg, Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

² v.vechev@uni-svishtov.bg, Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

³ The terms „public sector entity“, „public sector organization“, and „budgetary organization“ are used synonymously throughout the text.

shall not be recognised as revenue. As a revenue is recognised the increase in its financial position arising from the performance of its functions as a public entity.

Accounting of revenues in public sector entities is carried out in compliance with the accrual principle. The above definitions of „revenue“ take into account the accounting based on the accrual principle. Its economic logic follows the accounting of benefits for the current reporting period. Accounting information for revenue originates at the time of its recognition in the corresponding reporting period regardless of the time of the actual budgetary transfers. „Accrued income is manifested as an increase in economic benefit in the form of an increase in assets and/or a decrease in liabilities, regardless of whether cash inflows are realized.“ (Стоянов, Фесчиян, Савова, & Андасарова, 2017). Accrual is the primary principle in the preparation of the individual components of the annual financial reports, with the exception of the Report on the cash implementation of the budget and accounts for European Union funds and external funds.

What is specific for the public sector entities is that the accrual principle is applied in parallel with the cash flow principle (cash principle) because of the requirements for accurate and true measurement of cash implementation of budgets and accounts for European Union funds and external funds. The economic logic of the cash flow principle is based on the monetary value of business operations. Revenue is recognized at the time they are received as cash inflows. Art. 14, para. 3 of the Public Finance Act explicitly provides that the consolidated fiscal programme variables shall be planned, implemented and reported on a cash basis. Moreover, § 1, item 27 of the additional provisions of the Public Finance Act defines revenue as „the cash receipts for the relevant budget year generated from: taxes, insurance contributions, other contribution, fees, fines, sanctions and penalties, confiscated assets, interest, dividends and any other income generated by financial assets, as well as any other net cash proceeds of budgetary organisations resulting from the realisation and use of non-financial assets and the provision of services.“ (Public Finance Act, 2013).

Both principles of revenue recognition are important for public sector entities but the accrual principle takes precedence in day-to-day accounting and preparation of annual financial statements.

According to the Conceptual Framework for General Purpose Financial Reporting by Public Sector Entities, revenue in public sector entities arises from exchange and non-exchange transactions, other events, and unrealized increases and decreases in the value of assets and liabilities. Revenue may arise from individual transactions or groups of transactions. A condition for revenue recognition is that it should be reliably estimated.

The International Public Sector Accounting Standards (International Public Sector Accounting Standards Board®, 2022) provide for the accounting treatment of revenues of public sector entities in two accounting standards: *IPSAS 9 Revenue from Exchange Transactions* and *IPSAS 23 Revenue from Non-Exchange Transactions (Taxes and Transfers)*. *IPSAS 9* deals with revenue

arising from exchange transactions. These are transactions in which a public sector entity receives assets or services, or has liabilities extinguished, and directly gives approximately equal value (primarily in the form of cash, goods, services, or use of assets) to another entity in exchange. Examples of exchange transactions include: buying or selling goods or services and leasing of property, machinery and equipment at market rates. IPSAS 23 deals with the recognition and measurement of revenue from non-exchange transactions. Revenue from non-exchange operations includes taxes and transfers (whether cash or non-cash), including grants, goods and services in-kind, and the off-market portion of concessional loans received.

The effective management (i.e. planning, collection and forecasting) of the revenue of public sector entities requires relevant information about its quantitative and qualitative aspect on the one hand and about their planned, factual and forecast values on the other. Accounting functions (informative, control, analytical, epistemological and prognostic) are the basis for the effective management of revenue in public sector entities. They ensure that the revenue information is continuous, true, accurate and compliant with the regulatory requirements (CABOVA, 2008).

The accounting information regarding revenues is presented through the accounts in Section 7 „Revenues, Grants and Revaluations Accounts“ of the Chart of Accounts for Budgetary Entities (CABE). The revenues of public sector entities are analytically specified by paragraphs of the Unified Budget Classification (UBC). By their nature, all accounts from section 7 of the CABE for revenue reporting are passive. Exceptions are the following accounting accounts included in reporting group 7: account 7013 „*Taxes, Custom Duties and Social Contributions - Assessed Refunds*“; account 7043 „*Fees and Charges classified as Taxes -Assessed Refunds*“; account 7190 „*Deductions for tax on the revenue from economic activity of budget enterprises under CITA*“; account 7319 „*Carrying Value of Government Shares and Other Equities Privatized*“; accounts 7382, 7384, 7386 and 7388, through which the accounting value of the sold securities and other financial assets is reported; the accounts from subgroup 739 „*Realized Gains and Losses from Foreign Exchange Transactions (net)*“, when negative exchange rate differences from currency operations are reported through them; the accounts from subgroup 780 „*Increase/decrease of net assets from revaluation*“, when negative revaluations of assets and liabilities are reported through them; the accounts from group 76 „*Property and Liabilities transferred between Central Government, Municipalities and Other Sectors of Economy*“, when they account for the transfer/assumption of individual assets and liabilities.

These ledger accounts are active. Their positioning in Section 7 is necessitated by the requirement to create accounting information on the financial result of financial and privatization operations, as well as by the applied income-expenditure approach when accounting for the operations of reducing assets and increasing liabilities as a result of their transfers between public sector entities.

A specific object of reporting of the activity of public sector entities are the imputed revenues and expenses. Their economic essence is expressed in the gratuitous use of state/municipal property, assumption of liabilities and receivables between specific public sector entities, restructuring of ownership between separate budgets, services that do not have monetary expression, etc. Imputed revenues and expenses do not change the value of the change in net assets for the period because they appear both as an imputed expense and as an imputed transfer (revenue). The separation of this type of income and expenditure into independent groups allows for a comprehensive summarization of revenue and expenses in the public sector, regardless of whether they are on a cash or an accrual basis.

The revenue of public sector entities in our country is accounted according to the provisions of the Accountancy Act (Закон за счетоводството, 2015), the Public Finance Act, AS 18 *Revenue*, and item 18 of Decree No. 20/2004 of the Ministry of Finance (Министерство на финансите, 2004). The main guidelines for creating accounting information regarding revenues may be summarized in the following aspects:

- ✓ Revenue from taxes, customs duties and fees classified as taxes is reported on an ongoing basis applying the cash flow principle due to their deferred payment. At the beginning of the next accounting period, when tax returns are submitted by taxpayers, the accrual principle is applied to estimate the exact amount of tax revenue. This principle is referred to as modified cash method.

- ✓ Revenue from social contributions is reported using the cash flow principle (cash basis) modified by the effect of accrued receivables.

- ✓ The principle of cash flow (cash basis) can also be applied to the accounting of revenue from fees and licenses, but only when this approach leads to results that do not differ materially from those of accounting on an accrual basis.

- ✓ Revenue from grants, donations and other gratuitously received funds are recorded as income at the time of their receipt. When they are in kind, they are reported at the fair value of the asset.

- ✓ Public sector entities apply the accrual principle to account for their non-tax revenue. The principle of cash flow (cash basis) can be applied in the accounting of non-tax revenue only as an exception regarding incidental and irregular receipts recognized as revenue and when the time of their recognition coincides or is very close (within the calendar month) to the time of their transfer.

- ✓ Refunds and negative foreign exchange differences are reported as negative income. Recovered (reimbursable) revenue is reported as a reduction of revenue. On an accrual basis, the reduction in revenue is accounted for by debiting the relevant revenue accounting account on which the revenue was originally recorded, against crediting a current or other bank account.

✓ The amounts of revenue and expenses for fines, charges, penalty and other interest payments are reported separately in the corresponding accounts and are not included in the relevant revenue/expense item.

✓ Staff remuneration in kind is reported as revenue from the sale of assets at their fair value.

✓ Privatization proceeds are reported on an accrual basis.

✓ Gains and losses from foreign exchange transactions are reported in the accounts in reporting group 7 *Revenues, Grants and Revaluations Accounts*.

✓ The tax on business activities income is accounted for in an active account in the revenue reporting group.

✓ Expenses cannot be deducted from income except in cases where this is provided for in the accounting standards applicable to public sector enterprises or in the guidelines of the Ministry of Finance.

The presented regulations regarding the accounting of revenues in public sector entities give grounds for drawing the following conclusions about the state of the accounting process:

1. Revenues are reported in all public sector entities according to an established methodology (Министерство на финансите, 2004) thus eliminating differences in interpretation of their economic nature. However, it should be borne in mind that the users of financial statements and management bodies are constantly setting more demanding requirements regarding the quality of the provided accounting information (including information about revenues) with a view to making sound economic decisions. This necessitates improving the methodology for creating accounting information for certain types of revenue.

2. The structure of the accounts in reporting group 7 *Revenues, Grants and Revaluations Accounts* of the CАBE in force is somewhat inconsistent in terms of the accounting logic and the generally accepted accounting principles (the presence of active accounts in the group) as well as in terms of the names of the subgroups and the synthetic accounting included in them, etc. This necessitates some structural changes and renaming the accounts in this group.

3. Possible improvements of the methodology for account the revenues in the public sector

Although the list of the identified weaknesses is not comprehensive, it can be the base for improvements to the methodology for revenue accounting in the following aspects:

✓ Renaming certain accounts in the CАBE, e.g. subgroup 792 *Seized Property* and the synthetic accounts included in it (Министерство на финансите, Сметкоплан на бюджетните организации, 2017). The names of these accounts do not include the word „gain“. Moreover, the names of these accounts are very similar to those of the accounts in reporting group 33 *Forfeited and Foreclosed Property*. For example, according to the CАBE in force, the forfeited and foreclosed inventories will debit account 3310 *Forfeited and Foreclosed Fixed*

Assets and credit account 7922 *Seized Fixed Assets* (Министерство на финансите, Сметкоплан на бюджетните организации, 2017). Thus named, these accounts do not clearly express the relationship between the form and content of the entries resulting from the business operations performed. Therefore, it is necessary to achieve greater consistency between the name of the subgroups and the individual synthetic accounts.

In order to achieve consistency between the name and characteristics of the accounts and the economic essence of the reporting entity, it is also necessary to restructure reporting group 7 of the current CABE by removing from it the accounts that are active by nature and adding them in groups that correspond to the economic essence of the reporting item. In this respect, the authors of this paper support the proposals put forward by their colleagues from the UNWE.

✓ Change in the model of day-to-day accounting and reporting of information in the financial statements for specific revenues of public sector entities - one of the examples in this regard are advance payables and receivables. Regardless of the fact that there are cash flows during the reporting period, some of these expenses and revenues have an impact on the net result of the activity of public sector entities in subsequent accounting periods.

Item 103 of STD 14 of 30 Dec. 2013 regarding the financial statements of budgetary organizations states that: „insofar as there are cases of amounts received in advance, they are reported as liabilities under advances (except when the accounting framework applicable for public sector entities requires that the sums received/provided in advance be treated as income/expenses or transfers).“ (Министерство на финансите, ДДС 14/30.12.2013 г. Сметкоплан на бюджетните организации., 2013)

The balance on the account from subgroup 412 *Advances from Resident Customers* at the end of the reporting period is reported as a liability (section B Liabilities and income for future periods, group II Short-term liabilities) of the balance sheet. (Министерство на финансите, Макети на отчети - 2018, 2018)

Therefore, it can be concluded that the modified model of accounting and reporting of revenues and expenses for future periods requires consolidation of information from their day-to-day and periodic reporting, which ultimately created difficulties for the users of accounting information.

Paragraph 16 of IPSAS 15 *Financial Instruments: Disclosure and Presentation* states that prepaid expenses (deferred revenues) for which the future economic benefits is the receipt of goods and services rather than the right to receive cash are not financial assets, which is why they should be reported on an ongoing basis and presented in the financial statement (balance sheet) separately from other amounts received in advance, where the probable outflow is the provision of cash or other financial assets. (International Public Sector Accounting Standards Board®, 2022). Under the conditions of intensifying economic globalization, the indicated differences reduce the possibility of comparability and in-depth analysis of accounting information. For this purpose,

it is possible to apply the international accounting practice, in which the amounts received in advance (deferred revenue) are reported on separate synthetic accounting accounts, depending on the type of outflow for their settlement.

The presentation of information in the financial statement (balance sheet) of a public sector entity should also be by separate items (in liabilities).

Another example of this type of improvements in revenue accounting is to implement accounting for the effects of asset revaluation on separate synthetic accounts. This is imperative because the revaluation can result in an increase but also in a decrease of the asset value. Accounting for the effects that decrease the value of assets (impairment) on accounts included in the revenue reporting section is contrary to the definition of revenue given in the *Conceptual Framework for General Purpose Financial Reporting by Public Sector Organizations* and in *AS 18 Revenue*. From a methodological point of view, it is more sustainable to account for the effects of revaluation leading to a decrease in the value of assets, by using accounts from section 6 *Expense accounts* of CАBE.

4. Conclusion

The analysis of revenue accounting practices in the public sector leads to the conclusion that there is much to be desired in terms of the overall organization of accounting in the public sector.

The solutions to the discussed problems can be sought in the development and approval of national accounting standards for the public sector, which should be adapted to the maximum extent to the adopted *Conceptual Framework for General Purpose Financial Reporting by Public Sector Organizations* and the International Accounting Standards applicable to the public sector.

References

- Закон за публичните финанси, ДВ, бр. 15 (2013).
- Закон за счетоводството, обн. ДВ, бр. 95. (December 8, 2015).
- Министерство на финансите. (2004, декември 14). *ДДС 20 относно прилагането на националните счетоводни стандарти от бюджетните предприятия*. Retrieved from ДДС 20 относно прилагането на националните счетоводни стандарти от бюджетните предприятия: <http://www.minfin.bg>
- Министерство на финансите. (2013). *ДДС 14/30.12.2013 г. Сметкоплан на бюджетните организации*. Retrieved август 23, 2018, from <https://www.minfin.bg/bg/page/1034>
- Министерство на финансите. (2017). *Сметкоплан на бюджетните организации*. Retrieved юли 25, 2018, from <http://www.minfin.bg/bg/1038>
- Министерство на финансите. (2018). *Макети на отчети - 2018*. Retrieved юли 21, 2018, from <http://www.minfin.bg/bg/1017>
- Савова, К. (2008). *Съвременни подходи за счетоводно отчитане на приходите и разходите в публичния сектор*. София: Университетско издание „Стопанство“.
- СС № 18 Приходи, ДВ, бр.30 (2005).

- Стоянов, С., Фесчиян, Д., Савова, К., & Андасарова, Р. (2017). *Счетоводство в публичния сектор*. Издателски комплекс УНСС.
- International Public Sector Accounting Standards Board®. (2022). *Handbook of International public sector accounting pronouncements, Volume 1* (Vol. 1). Retrieved August 3, 2023, from <https://www.ipsasb.org/publications/2022-handbook-international-public-sector-accounting-pronouncements>
- The International Public Sector Accounting Standards Board®. (2014). Концептуална рамка за финансово отчитане с общо предназначение от организации от публичния сектор. (ИДЕС, Trans.) The International Public Sector Accounting Standards Board®, 2014. Retrieved August 3, 2023, from <https://www.ides.bg/%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/%D0%BE%D1%82-%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D1%81/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BA%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%84%D0%B8%D0%BD%>

БЮДЖЕТИРАНЕ В ПРОГРАМЕН ФОРМАТ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ – НАСТОЯЩЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

Доц. д-р Илияна Анкова¹

Резюме: Целта на настоящия доклад е да се изследва състоянието на ориентираното към резултати бюджетиране в публичния сектор в България и да се очертаят перспективи за бъдещото му развитие.

Информационна основа на изследването са одитни доклади на Сметната палата, документи на Министерски съвет и на Министерство на финансите, както и статии и разработки на български и чужди изследователи по темата.

Резултатите на изследването показват, че въпреки повече от 20-годишната си история, прилагането на програмното бюджетиране в публичния сектор в България не води до изпълнение на неговите основни цели за ефективно и прозрачно разпределение на ресурсите и като информационна база за вземане на мотивирани управленски решения.

Предлагат се няколко инструмента, съобразени със спецификата на бюджетния процес, които да допринесат за бъдещото развитие на програмното бюджетиране в България.

Ключови думи: програмно бюджетиране, публичен сектор, перспективи

JEL: H61, H72

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.42>

PERFORMANCE-BASED BUDGETING IN THE PUBLIC SECTOR IN BULGARIA - PRESENT AND PROSPECTS

Assoc. Prof. Iliyana Ankova, PhD

Abstract: The aim of this paper is to examine the state of performance-based budgeting in the public sector in Bulgaria and to outline perspectives for its future development.

The study is based on audit reports of the National Audit Office, documents of the Council of Ministers and the Ministry of Finance, as well as articles and publications by Bulgarian and foreign researchers.

The results of the study convey that despite its more than 20-year history, the application of performance-based budgeting in the public sector in Bulgaria does not lead to the fulfilment of its main objectives of efficient and transparent allocation of resources and as an information basis for taking motivated management decisions.

Several tools, tailored to the specificities of the budget process, have been proposed to contribute to the future development of performance-based budgeting in Bulgaria.

Key words: performance-based budgeting, public sector, prospects

JEL: H61, H72

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.42>

---

¹ iliana_ankova@feb.uni-sofia.bg, СУ „Св. Кл. Охридски“ - София, България

1. Въведение

В края на 70-те години традиционната бюрократична парадигма на редица правителства от западна Европа е подложена на критики. Финансовите кризи, недоволството от тромавостта на административните процедури и намаляващото обществено доверие водят до въвеждането на бизнес-ориентиран подход в управлението на публичния сектор (Pollitt, C., S. van Thiel, V. Homburg, 2007). Основната идея се крие в предположението, че практиките за управление на частния сектор могат да бъдат използвани за подобряване на ефективността на публичния сектор. Новият публичен мениджмънт (НПМ) се възприема като съвкупност от концепции, инструменти и реформи, които да помогнат на публичните институции да станат по-ефективни. В този смисъл основен въпрос на НПМ е измерването на ефективността.

Програмното бюджетиране (ПБ) е един от инструментите, чрез които се създава информация за резултатите от провеждани публични политики, измерени чрез подходящи индикатори. Очаква се тази информация да бъде полезна при вземането на решения от политици, управляващи на различни нива в държавната администрация и общините, както и от гражданите. Именно интегрирането на информация за резултатите поставя ПБ в основата на реформите в контекста на НПМ (Gruening, 2001).

ПБ в публичния сектор (ПС) в България е въведено за първи път през 2003 г. с пилотния програмен бюджет на Министерството на околната среда и водите. През 2004 г. такъв бюджет разработва още и Министерство на транспорта и съобщенията. Към настоящия момент, по силата на разпоредбите в чл. 18, ал. 2 от Закона за публичните финанси (ЗПФ), програмен формат на бюджет прилагат първостепенните разпоредители с бюджет (ПРБ) по бюджетите на Министерския съвет (МС), на министерствата и на държавните агенции.

Целта на настоящия доклад е да се изследва състоянието на ПБ на ПС в България и да се очертаят перспективи за бъдещото му развитие.

Информационна основа на изследването са Одитен доклад на Сметната палата № 0300101618 за извършен одит „Ефективно прилагане на програмното бюджетиране като инструмент за оптимално разпределение на ресурси“ за периода от 01.01.2016 г. до 31.12.2018 г., документи на Министерски съвет (МС) и на Министерство на финансите (МФ), както и статии и разработки на български и чужди изследователи по темата.

2. Програмно бюджетиране в публичния сектор в България – настояще

Прилагането на ПБ в ПС в България нормативно е уредено в ЗПФ, обнародван в ДВ, бр. 15 от 15.02.2013 г. и влизащ в сила от 1.01.2014 г. Това е повече от 10 г. от началото на прилагането на ПБ в ПС у нас. В закона са

определени отговорностите за съставяне, представяне, одобрение, изпълнение и отчитане на бюджетите на организациите, прилагащи програмен формат на бюджет. Такива са ПРБ по бюджетите на МС, на министерствата и на държавните агенции. Заложена е възможността МС да определя и други ПРБ, които да прилагат програмен формат на бюджет.

ЗПФ е насочен основно към съставянето на бюджет, ориентиран към разходите и в много по-малка степен засяга въпросите касаещи ПБ. В него например не е предвидено задължително разпределение на всички разходи от консолидираната фискална програма по области на политики и бюджетни програми, не се регламентират принципи при определянето на областите на политики и бюджетни програми и не е засегнат въпросът за обвързването им със стратегическите документи на бюджетната организация.

ЗПФ делегира на МФ в лицето на министъра на финансите водеща роля в процеса на ПБ, включително и по въпросите, касаещи методологията по съставянето, изпълнението и отчитането на бюджетите. Изготвянето на бюджети в програмен формат методологически е осигурено чрез нарочно издадени Предварителни указания за идентифициране и формулиране на целите и програмите, съставлящи структурата на програмен бюджет (публикувани 2003 г.) и Годишен наръчник за министерствата, въвеждащи програмния и ориентиран към резултатите подход на бюджетирание (издаден 2005 г.), като намерението е последният ежегодно да се актуализира за отразяване на натрупания опит и необходимите методологически промени и нововъведения, съответстващи на достигнатия етап на въвеждане. Това не се реализира и представеният през 2005 г. наръчник остава единствен, както и предварителните указания повече не се актуализират. Това изключително много затруднява изготвящите бюджети в програмен формат.

Всяка година МФ издава указания за бюджетната процедура и записва сроковете за изпълнение на отделните ѝ етапи. Бюджетната процедура се съпровожда с напълно унифицирани по форма и съдържание макети на цялата информация, вкл. и на бюджети в програмен формат.

Извършен одит на Сметната палата „Ефективно прилагане на програмното бюджетирание като инструмент за оптимално разпределение на ресурси“ за периода от 01.01.2016 г. до 31.12.2018 г. показва че ПБ в ПС в България все още не изпълнява своето предназначение и информацията в докладите на ПРБ не позволява реална оценка за степента на постигане на целите на бюджетните програми и политиките, стоящи зад тях. Някои от основните причини са свързани с непълнотата в законодателството и практиката ПБ да се основава на ежегодни указания и насоки, което не създава условия за устойчивост и предвидимост; липса на обвързаност със стратегическите документи на държавата, определящи приоритетите в областите на политики и липсата на обвързаност между оперативните цели на бюджетните програми, показателите за тяхното измерване и стратегическите цели, за чието изпълнение са определени; избор на показатели полза/ефект, които

не осигуряват възможност за измерване на степента на изпълнение на заложените цели; определяне на дейности за осъществяване на бюджетните програми, които не позволяват остойностяване на произведените публични блага, като по този начин не се дава възможност да се оцени коя програма е успешна и коя не; (Сметна палата, 2020, стр. 7-12, 36). Одитният доклад на Сметната палата извежда на преден план и други слабости и проблеми на ПБ в ПС у нас, които позволяват да се заключи, че то не изпълнява своите цели и че на практика информацията от бюджетите в програмен формат не се използва за вземане на решения за планиране и управление на политиките/ бюджетните програми и разпределение и мониторинг на публичните ресурси.

3. Програмно бюджетниране в публичния сектор в България – перспективи за развитие

Прегледът на литературата показва, че много от страните срещат редица проблеми при прилагането на ПБ в ПС. Според изследователите неуспехите не се дължат на самата концепция, а на различните и често неудачни начини, по които тя се въвежда и управлява (Cohen, Karatzimas, 2014; Schick, 2010).

От началото на въвеждането на ПБ в ПС у нас до сега се прилагат поредица от инструменти, подпомагащи реализирането на неговите цели. От тях на първо място ще отбележим националните програми за развитие на страната БЪЛГАРИЯ 2020 и следващата БЪЛГАРИЯ 2030, което е много важно от гледна точка на определянето на дългосрочни и средносрочни социално-икономически приоритети на държавата. Последният стратегически документи предоставя основата за настоящи и бъдещи действия на правителствата. В него се съдържат мерки и индикатори, които могат да бъдат детайлизирани и да бъде възможно отразяване на напредъка в постигането на поставените дългосрочни цели.

На следващо място подчертаваме практиката за разработване на средносрочна бюджетна прогноза (СБП) за 3 години и на актуализирана средносрочна бюджетна прогноза (АСБП). Едногодишният бюджет не съответства на целите на ПБ, тъй като поради инерцията на икономиката е невъзможно да се постигнат резултати, които отразяват стратегическите цели в рамките на една година. СБП позволява на получателите на бюджетни средства да разработят по-гъвкава разходна политика и управление по цели. Така се създават необходимите условия за реално, а не формално, базирано на резултатите бюджетниране.

На трето място обръщаме внимание на ключовите индикатори. За първи път, повече от 15 години след началото на прилагането на ПБ в ПС в нашата страна, с Решение на МС N 768 от 28.10.2018 г. за одобряване на проект на държавен бюджет на Република България за 2019 г. и АСБП за периода 2019-2021 г. са въведени ключови индикатори с целеви стойности

по политики и бюджетни програми. Към настоящия момент не ни е известен публикуван доклад на МФ относно извършен преглед и оценки на резултатите от изпълнението на областите на политики и бюджетни програми. Отделните ПРБ публикуват отчети за изпълнението на бюджетите в програмен формат, които са по-скоро доклади за изпълнението, отколкото аналитичен преглед и оценка на постигнатите с изпълнението на програмата цели.

В контекста на изложеното виждаме няколко основни направления, които, според нас, биха допринесли за бъдещото развитие на ПБ в ПС у нас като инструмент за управление на ресурсите и постигане на целите на политиките и приоритетите, заложен в стратегическите документи и като информационна база за вземане на мотивирани управленски решения.

Приемане на закон за стратегическото планиране в публичния сектор, с който да се регламентират основните принципи и процедура за държавно стратегическо планиране: В много закони е определено задължението на държавните органи за разработването на стратегии, но липсва цялостна регламентация за стратегическото планиране в ПС. През годините от началото на прилагането на ПБ в ПС у нас се наблюдава създаването на голям брой стратегически документи. Само за периода м. август 2005 г. до м. януари 2009 г. са приети 105 такива документа (Арабаджийски, 2011). Проведено проучване показва голямо разнообразие в съдържанието, структурата и обхвата им, както и липса на съгласуваност между тях (пак там). Това е предпоставка за липса на синхрон между стратегическите цели по области на политики и бюджетни програми, изпълнявани от организациите в ПС и националните стратегически документи.

Определяне на разходни тавани по области на политики и по бюджетни програми: Към момента разходните тавани се определят по ПРБ с решение на МС. В указанията на министъра на финансите се изисква представянето от ПРБ на разчети за разходите по бюджетни програми в рамките на разходните тавани. Диференцирането на разходи тавани по области на политики и по бюджетни програми, според нас, би позволило от една страна по-голяма прозрачност на разпределянето на средствата за изпълнение на политики и програми, и от друга, яснота по отношение на участието и отговорностите на различните ПРБ, ангажирани с изпълнението на определена политика/ бюджетна програма.

Разработване стандарти за предоставяните обществени услуги, вкл. и необходимата правна рамка: Наличието на такива стандарти би улеснило от една страна определянето на необходимите дейности и средства за оказване на услугите, и от друга, би позволило оценяване на степента на изпълнение на целите заложен в политики и програми, както и оценяване на въздействието върху целевите групи, към които са насочени услугите, политиките и програмите.

Освен посочените има и други възможности за прилагане на различни инструменти, които да подпомогнат бъдещото развитие на ПБ у нас, така че

да може да изпълни своето основно предназначение като инструмент за управление на ресурсите в ПС.

4. Заключение

Няма едно вярно решение на прилагането на ПБ в ПС. Наборът от инструменти за реализация на целите на ПБ е различен в различните страни. Важният въпрос е формата да не доминира над съдържанието. В тази връзка е необходимо да се задълбочи прилагането на такива инструменти, позволяващи от една страна увеличаване на прозрачността при разходването на публични средства и от друга – осигуряващи надеждна информация за вземане на управленски решения.

Използвани източници

- Арабаджийски, Н. (2011). Проблеми на стратегическото планиране в публичния сектор на Република България. *Годишник на Центъра по публична администрация на НБУ*, pp. 1-33.
- Сметна палата. (2020). Одитен доклад № 0300101618 за извършен одит „Ефективно прилагане на програмното бюджетиране като инструмент за оптимално разпределение на ресурси“ за периода от 01.01.2016 г. до 31.12.2018 г. <https://www.bulnao.government.bg/bg/articles/download/13402/od-budget-programming-150720.pdf>. Посещение към 03.04.2023 г.
- Cohen, S., S. Karatzimas. (2014). Reporting performance information in the public sector: the moral behind the (non)application of program budgeting in Greece. *International Review of Administrative Sciences*, 80(3), pp. 619-636.
- Gruening, G. (2001). Origin and Theoretical Basis of New Public Management. *International Public Management Journal*, 4(1), pp.1-25
- Pollitt, C., van Thiel, S., Homburg, V. (2007). *New Public Management In Europe: Adaptation and Alternatives*. Palgrave Macmillan London.
- Schick, A. (2010). Getting Performance Budgeting to Perform. In P. E. Arizti, Results, Performance Budgeting and Trust in Government (p. 256). The World Bank.

КОНЦЕПЦИЯТА ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ В СЧЕТОВОДСТВОТО

Доц. д-р Камелия Савова¹

Резюме: Концепцията за устойчиво икономическо развитие се установява в счетоводството като направление за отразяване на жизнено важни глобални проблеми. Това предполага представяне предимно на нефинансова информация за тези проблеми в дейността на компаниите за задоволяване потребностите на заинтересованите страни. В края на 2022 г. се прие Директива за отчетност на устойчивостта на компаниите, което институционализира концепцията. Актуалните проблеми за устойчив растеж се свързват с екологията, управлението и социалното развитие. Въвеждат се изисквания за разкриване на информация за екологични, социални и управленски рискове и действия за справяне с тях. В доклада се представя виждане за счетоводния аспект на концепцията за устойчиво икономическо развитие.

Ключови думи: счетоводство за устойчиво развитие, директива, нефинансова информация, концептуална същност

JEL: M 41, M 49

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.43>

THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN ACCOUNTING

Assoc. Prof. Kameliya Savova, PhD

Summary: The concept of sustainable economic development is established in accounting as a direction to reflect vitally important global issues. This presupposes the presentation of primarily non-financial information about these problems in the company's activities to meet the needs of stakeholders. At the end of 2022, the Sustainability Accountability Directive of companies was adopted, which institutionalized the concept. Current issues for sustainable growth relate to ecology, governance and social development. Requirements are introduced for disclosure of information on environmental, social and governance risks and actions to address them. The report presents a view of the accounting aspect of the concept of sustainable economic development.

Key words: accounting for sustainable development, directive, non-financial information, conceptual essence

JEL: M 41, M 49

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.43>

1. Въведение

Актуален въпрос в счетоводната теория и практика е концепцията за устойчивост на бизнеса, заложена в приетата в края на 2022 г. Директива на

---

¹ ksavova@unwe.bg, Университет за национално и световно стопанство – София, България

Европейския парламент и на Съвета за отчетност на устойчивостта на компаниите (Директива (ЕС) 2022/2464)¹ (Директивата). Това популяризира термина „счетоводство за устойчиво развитие“ (sustainability accounting). Измеренията за устойчивост, според Директивата, са икономическо, социално и екологично развитие и отговорност. В тази връзка се въвеждат изисквания за разкриване на информация за екологични, социални и управленски рискове и действия за справяне с тях (ESG - Environmental, Social and Governance). Директивата е насочена за прилагане от компании, които отговарят на стойностни критерии за сума на активи повече от 20 млн. евро, приходи – над 40 млн. евро и брой персонал – повече от 250 човека. Директивата ще се прилага и от МСП, чиито ценни книжа се търгуват на регулиран пазар в ЕС. Според данни на PWC (A new era of sustainability reporting begins (pwc.com) около 50 000 компании в Европейския съюз съответстват на посочените критерии, а в България – приблизително 800 (ИДЕС, 2022).

В проучване на Vysochan, Нук, Vysochan, Olshanska (2021) е установено, че началните изследвания по въпросите на счетоводството за устойчивостта са от последните две десетилетия на миналия век, но все още няма общоприето становище за неговата концептуална същност.

В доклада се представя виждане за счетоводния аспект на концепцията за устойчиво икономическо развитие.

2. Същност на концепцията за устойчиво развитие в счетоводството

Концепцията за устойчиво развитие е насочена към опазването, съхраняването и увеличаването на природния капитал, което да е в полза за здравето и благосъстоянието на хората. Целта е да се преустанови невъзвръщаемото ползване на ресурсите за икономически растеж. Това предполага изграждане на инвестициите за преодоляване на: неблагоприятните климатични промени, изчерпването на природните ресурси, социалните проблеми. В тази връзка актуалните факторите за устойчиво развитие се идентифицират с екологията, социалната среда и управлението на бизнеса. Съществена част от информацията за тяхното проявление се създава и оповестява чрез счетоводната система. Възприема се понятието „счетоводство за устойчиво развитие (счетоводство за устойчивостта)“. Съдържанието му е с алтернативност, която предполага неговото перманентно актуализиране с новите рискове за обществото в глобален мащаб. По този начин концепцията за устойчивост приема облика на област/част в счетоводното пространство,

---

¹ Директива (ЕС) 2022/2464 на Европейския парламент и на Съвета от 14 декември 2022 година за изменение на Регламент (ЕС) № 537/2014, Директива 2004/109/ЕО, Директива 2006/43/ЕО и Директива 2013/34/ЕС, по отношение на отчитането на предприятия във връзка с устойчивостта (Текст от значение за ЕИП); <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2464>

чрез която се представят най-наболелите за човечеството проблеми. В изследване на Akisik, O., Gal, G. (2011) е констатирано, че устойчивото развитие е силно свързано със счетоводството дори и след контролиране на макроикономически променливи като инфлация, безработица, преки чуждестранни инвестиции. Възприемането на счетоводната информация като реализация на „крайно важния и обективно необходим принцип: да се изучава настоящето въз основа на миналото с оглед на бъдещето“ (Пергелов, К., 2002, с.73) е основание да се приеме, че същността на концепцията за устойчиво развитие е заложено изначало в теоретичната същност на счетоводството.

Актуалното разбиране на концепцията за устойчиво развитие в счетоводството се свързва с „третиране на бизнес транзакции, като се вземат предвид икономически, екологични и социални фактори, с последващо оповестяване в нефинансови отчети или доклади за устойчивост“ (Ascani, I. et al., 2021). Счетоводството за устойчивост се определя най-общо като интегрирана система за финансово измерване на икономически, екологични и социални аспекти на активността на компанията чрез създаване, обработване, анализиране и акумулиране на информация за целите на нейното представяне пред заинтересованите страни (Zyznarska-Dworczak, B., 2020). Според Gil-Marín, M. et al. (2022) счетоводството за устойчивост отчита икономическите, социалните и екологичните фактори на бизнес транзакциите, като по този начин се защитават едновременно активите на компанията и интересите на обществото. Това е съществена характеристика на информацията, създадена чрез счетоводството за устойчивост: от една страна се отчита влиянието на екологичните, социалните и икономическите фактори върху бизнеса, и от друга – въздействието на активността на компанията върху тези фактори. Следователно същността на концепцията за устойчиво развитие в счетоводството са отчетните обекти в дейността на компанията, характеризирани от гледище на екологичните, социалните и икономическите фактори, за което се оповестява съответстваща информация за целите на заинтересованите страни.

3. Необходима информация за устойчивостта на компанията и счетоводно представяне

Същността за устойчиво развитие се идентифицира с актуалните проблеми на екологията, социалните въпроси и управлението (Регламент (ЕС) 2019/2088 на Европейския парламент и на Съвета). За развитието на компанията по въпросите на устойчивостта се оповестява информация за:

- Екологичните фактори – представят се с влиянието на дейността на компанията върху климата, въздуха, водата, биологичното разнообразие, както и за зависимостта на бизнеса от тях. Оповестява се постигането на екологичните цели (Регламент (ЕС) 2020/852 на Европейския парламент и на Съвета) за смекчаване изменението на климата и адаптиране към него, устойчиво използване и опазване на водните и морските ресурси, преход към кръгова икономика, предотвратяване и

контрол на замърсяването и опазване и възстановяване на биологичното разнообразие и екосистемите.

- Социалните фактори се представят чрез информация за персонала на компанията относно социалните права, условията на труд, правата на човека, основните свободи, демократичните принципи и стандарти, равните възможности на труд и кариерно развитие, заложен в Международната харта за правата на човека и други конвенции на ООН.
- Управленските фактори се представят чрез оповестяване на информация за ролята на административните, управителните и надзорните органи по въпросите на устойчивостта, техния експертен опит и умения в тази насока, политиката на компанията за стимулиране на управлението за справяне с проблемите и рисковете на устойчивостта. Необходимо е презентиране на бизнес етиката на управлението, неговите действия срещу корупцията, влиянието на компанията в политическия живот, отношенията с бизнес контрагентите, акционерите, неправителствените общности. Тези фактори са с потенциални рискове за мениджмънта по въпросите на устойчивото развитие.

Оповестената информация за устойчиво развитие на компанията се основава на осъществени действия, за които е създадена финансова и нефинансова информация. Предизвикателство е тяхното оптимално обвързване и постигане на яснота за устойчивото развитие така, както са конкретни елементите във финансовите отчети в качествен и стойностен аспект. В същността на нефинансовата информация е заложено надграждане, детайлизиране, разясняване на финансовата информация за целите на заинтересованите страни. В изследователски проект на Harvard Business School са разработени методологии за отчитане на социалното и екологичното въздействие върху дейността на компанията, които са приложени от около 100 големи компании (Barker, R., Eccles, Robert G. & Serafeim, G., 2020).

Активността на компанията по въпросите на устойчивото развитие е представена на фигура 1. – Активност на компанията за устойчиво развитие.

Съвременните рискове за човечеството налагат адекватно приложно представяне и оповестяване на устойчивото развитие на компанията чрез финансова и нефинансова информация. За целта Европейската консултативна група за финансова отчетност отговаря за разработването на подходящи стандарти във връзка с отчитането на устойчивостта, въз основа на които компаниите да измерват и докладват резултатите си за устойчиво развитие. В Директивата е предвидено информацията за устойчивото развитие на компанията да се представя в Доклада на управлението. Към момента в България нефинансова информация се представя в годишния доклад за дейността, като определени компании съставят и нефинансова декларация (Закон за счетоводството, ДВ, бр.95, 2015). Вероятно изменение ще бъде специален раздел за информация относно устойчивото развитие на компанията със съдържание в контекста на Директивата и стандартите за отчитане на устойчивостта.

4. Заключение

Включването на концепцията за устойчиво икономическо развитие в счетоводството допринася за разширяване на неговия теоретичен и приложен обхват. Чрез счетоводството за устойчивост ще се създава, представя и оповестява информация за актуалните глобални проблеми на човешката цивилизация. Перспективи за бъдещи изследвания са проучвания на теоретичните и практическите аспекти в отчитането на устойчивостта, с определяне на финансовите и нефинансовите показатели за оповестяване, с анализиране на бизнес ефектите в устойчивостта за потенциално унищожаване или създаване на стойност, което налага и специално обучение по въпросите на отчитане на устойчивостта.

Използвани източници

- Пергелов, К. (2002) Счетоводство и анализ на баланса, ЕТ „Максла“, София.
- Akisik, O., & Gal, G. (2011) Sustainability in businesses, corporate social responsibility, and accounting standards: An empirical study. *International Journal of Accounting & Information Management*. <http://www.nextessay.com/upfiles/Sample.pdf>
 DOI10.1108/18347641111169287
- Ascani I, Ciccola R, Chiuichi MS. (2021) A Structured Literature Review about the Role of Management Accountants in Sustainability Accounting and Reporting. *Sustainability*.2021;13(4):2357. <https://doi.org/10.3390/su13042357>

- Barker, R., Eccles, Robert G. & Serafeim, G. (2020) The Future of ESG Is ... Accounting? Harvard Business Review, Sustainable business practices, December 03, 2020. The Future of ESG Is ... Accounting? (hbr.org)
- Gil-Marín, M.; Vega-Muñoz, A.; Contreras-Barraza, N.; Salazar-Sepúlveda, G.; Vera-Ruiz, S.; Losada, A.V. (2022) Sustainability Accounting Studies: A Metasynthesis. *Sustainability* 2022, 14, 9533. <https://doi.org/10.3390/su14159533>
<https://www.mdpi.com/2071-1050/14/15/9533>
- Markota Vukić, N., Vuković, R. i Calace, D. (2018). Non-financial reporting as a new trend in sustainability accounting. *Journal of Accounting and Management*, VII (2), 13-26. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/194750>
- Zyznarska-Dworczak, B. Sustainability Accounting—Cognitive and Conceptual Approach. *Sustainability* 2020, 12, 9936. <https://doi.org/10.3390/su12239936>
- Регламент (ЕС) 2020/852 на Европейския парламент и на Съвета от 18 юни 2020 година; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R0852&from=PL>
- Регламент (ЕС) 2019/2088 на Европейския парламент и на Съвета от 27 ноември 2019 година <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/?uri=CELEX%3A32019R2088>
- Закон за счетоводството, ДВ, бр. 95, 2015г., посл. изм. и доп. ДВ. бр.19 от 5 Март 2021г.
- Доклад на Комисията до Европейския парламент и Съвета (06.10.2022) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0504&from=EN>
- ИДЕС (01.03.2022) Докладване на корпоративна устойчивост

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ВНЕДРЯВАНЕТО НА DSS ПРИ УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ

Доц. д-р Михаил Чиприянов¹

Резюме: В доклада се разглеждат възможностите и предизвикателствата пред внедряването на Decision Support Systems (DSS) при устойчивото развитие. Това е новаторски аналитичен инструмент за оптимизация на устойчивия мениджмънт на ресурсите и вземането на обосновани решения. Подобреният капацитет за анализ и симулации подкрепя прецизния прогнозен процес. Въпреки технологичните предимства, въвеждането на DSS се сблъсква с предизвикателства като сложността на данните, липсата на стандартизация и др. Преодоляването им е от съществено значение, за да се осигури успешното внедряване на DSS и да се повиши ефективността и устойчивостта на бизнеса и обществото.

Ключови думи: устойчиво развитие, екомениджмънт, системи за подпомагане на решенията, бизнес

JEL: M21, Q42

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.44>

CHALLENGES OF IMPLEMENTING DSS IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Assoc. Prof. Mihail Chipriyanov, PhD

Abstract: The report examines the possibilities and challenges of implementing Decision Support Systems (DSS) in sustainable development. This innovative analytical tool aims to optimize sustainable resource management and informed decision-making. The enhanced capacity for analysis and simulations supports precise forecasting. However, despite its technological advantages, the introduction of DSS faces challenges such as data complexity, lack of standardization, and others. Overcoming these challenges is crucial to ensure the successful adoption of DSS and to enhance business and societal effectiveness and sustainability.

Key words: sustainable development, environmental management, Decision Support Systems (DSS), business

JEL: M21, Q42

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.44>

1. Въведение

Внедряването на Decision Support Systems (DSS)² при устойчивото развитие представлява съвременно предизвикателство, което преследва постигането на баланс между икономически, социални и екологични интереси.

---

¹ m.chipriyanov@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

² В българската литература се използва по-често термина „Системи, подпомагащи решенията (СПР)“.

DSS са различни компютърни технологии и инструменти, предназначени да подпомагат процесите на вземане на решения чрез анализ на данни, моделиране и симулации (Chipriyanova & Krasteva-Hristova, 2023). Това са „интерактивни информационни системи, които обезпечават данни и модели, подпомагащи анализирането и решаването на различни слабо структурирани проблеми. Прилагат се на тактическо и стратегическо ниво на управление.“ (Гочева-Илиева, 2015)

Въвличането на DSS в контекста на устойчиво развитие отразява необходимостта от рационализиране на прозрачни и ефективни решения, които съчетават икономическите изисквания с опазването на околната среда и социалното благоденствие. Тази научно-технологична интеграция открива редица възможности и преминава през множество предизвикателства за постигане на ефективност и устойчивост във вземането на решения. (McGookin, Gallachoir, & Byrne, 2021)

Внедряването на тези системи позволява бързо и ефективно проследяване на важни данни, тенденции и възможности за оптимизиране на процесите на вземане на решения. Оттам се извлича потенциалът за по-добра координация на усилията, насочени към решения, които насърчават устойчивостта и отчитат интересите на всички заинтересовани страни - бизнес сектора, обществото и природата.

2. Възможности пред внедряването на DSS при устойчивото развитие

Въвеждането на DSS в областта на устойчивото развитие предоставя ефективна платформа за разгръщане на сложни и съвременни подходи в управлението на ресурсите и вземането на решения. Тези компютърни системи, базирани на съвременни технологии и аналитични методи, предлагат изключителни възможности за ефективна оптимизация на устойчивия мениджмънт на фирмено ниво (Дочев, Белоусов, Шелухина, Чиприянова, & Георгиева, 2015).

На практика, тяхното внедряване в процесите на устойчиво развитие на предприятията предпоставя динамично агрегиране на комплексни данни, произтичащи от вътрешни и външни източници. Фирмените DSS могат да обединят информация от различни бизнес сектори като производство, логистика, финанси, счетоводство (Лучков, 2022) и маркетинг, и да я съчетаят със социални данни, отзиви на клиенти и екологични статистики (Дочев, Чиприянова, & Георгиева, Възможности за изграждане на интегрирана счетоводна информационна система в практиката на предприятията, 2014). Това позволява на бизнес организациите да извършват точен и въз основа на факти анализ на ефективността на техните операции и да разработват оптимални стратегии за устойчив растеж и развитие. (Choudhary & Srivastava, 2019, vol. 227)

Така например, международна фармацевтична компания може да използва DSS, за да оптимизира производствените си процеси, като минимизира отпадъците и енергийната консумация. Системата може да анализира голямо количество данни от производствените линии, измерването на енергийна ефективност и статистиката за производствените бракове, което ѝ позволява да идентифицира слаби места в производството и да предложи оптимизирани процеси за намаляване на енергийния отпечатък и увеличаване на продуктивността.

Освен това, DSS могат да подпомогнат бизнес организациите в управлението на социални и екологични рискове, които могат да повлияят на техния репутационен капитал и обществения статут. Например, дългосрочните изменения в климата могат да имат сериозни последици върху дейностите, особено ако компанията е зависима от естествени ресурси като вода или земя. DSS може да извърши систематичен анализ на климатичните данни, съчетан с данни за инфраструктурата на организацията, и да помогне да се разработят планове за адаптиране към бъдещи климатични промени.

След казаното по-горе, може да се обобщи, че:

Първо. Внедряването на DSS при устойчивото развитие предоставя новаторска и специализирана технология, насочена към подпомагането на бизнес сектора, правителствата и други организации при вземането на устойчиви решения. Това са компютърни системи, които събират, анализират и обработват множество данни, свързани с икономически, социални и екологични аспекти, и тяхната цел е да предоставят обективна основа за решения, които ще допринесат за устойчивостта на бизнеса и обществото като цяло.

Второ. Подобреният капацитет на DSS за анализ и симулации предоставя на управленските екипи възможността да преценят различни сценарии и въздействието им върху устойчивия бизнес растеж. Например, в производствения сектор, DSS може да анализира данни за производствената дейност и да идентифицира ефективни методи за намаляване на въглеродния отпечатък и оптимизиране на процесите, като по този начин предотвратява неефективно използване на ресурси и намалява въздействието върху околната среда.

Трето. Освен това, DSS предоставят възможност за автоматизиране и ускоряване на процесите на вземане на решения, което допринася за по-бърз и точен реагиране към различни предизвикателства. В контекста на логистиката и доставките, системата може да оптимизира маршрутите и транспортните средства, като така намали замърсяването и разходите за гориво.

Внедряването на DSS на фирмено ниво предоставя стратегически инструмент за оптимизация на устойчивото развитие и бизнес успех. Тези системи дават възможност на компаниите да осъществяват прецизен анализ и

прогнозиране на тенденциите, свързани с устойчивото развитие, и да разработват ефективни стратегии за постигане на устойчиви и конкурентни преимущества. (Soroudi, Hosseinian, & Ghadimi, 2016) (Toffalis & Yilmaz, 2018)

Внедряването на DSS се явява ключов инструмент за компаниите, насочени към отговорна и устойчива бизнес практика във време на бързо променящ се свят.

3. Проблеми и предизвикателства пред внедряването

Въпреки обещаващите възможности, внедряването на DSS при устойчивото развитие се сблъсква с редица проблеми и предизвикателства, които ограничават ефективността и разпространението им. В този контекст, следва да се отдели необходимото внимание за изграждане на съвместимостта между технологичните решения, социалните аспекти и околната среда, което е от ключово значение за успешното внедряване на DSS при устойчиво развитие.

В тази връзка може да се отбележи, че:

Първо, един от основните проблеми е свързан със сложността на данните и техния анализ. В съвременния свят информацията се генерира с висока скорост и обем, и събирането, обработката и интерпретацията и изискват значителни ресурси. Въвеждането на DSS предизвиква необходимостта от систематизация на данните от различни източници, което може да бъде съпроводено с използването на значителни трудови и времеви ресурси. Допълнително, обработката на големи данни изисква внимателно планиране и разработване на алгоритми за анализ и прогнозиране.

Второ, една от главните пречки е свързана с липсата на стандартизирани методи и практики при изграждането на DSS. По отделни отрасли или региони могат да се използват различни модели, данни и технологии, което води до несъвместимост и затруднява обмяната на информация между заинтересованите страни. За успешното внедряване на DSS, необходимо е да се създадат общоприети стандарти и добри практики, които да гарантират взаимодействие и сътрудничеството между различните системи и участници.

Трето, важен аспект е свързан със защитата на личните данни и информацията. DSS събират голямо количество данни, включително лични данни за клиенти, работници и други заинтересовани страни. Това представлява потенциален риск за навлизане в личното пространство и може да доведе до злоупотреби с информацията. Така че, е от съществено значение да се гарантира сигурността и защитата на данните в съответствие с регулациите и нормативните изисквания.

Възможни са и социални предизвикателства, свързани с внедряването на DSS. Необходимо е да се обърне внимание на обучението и адаптацията на персонала към новите технологии и процеси. Преодоляването на съпротивата и предубежденията може да бъде предизвикателство, но приемането

на новите решения от страна на всички заинтересовани страни е ключово за успешното им прилагане.

Същевременно, при правилното управление и преодоляване на тези проблеми и предизвикателства, внедряването на DSS може да предостави огромен потенциал за подобрене на устойчивото развитие и управлението на ресурсите, като така допринесе за балансирано и устойчиво бъдеще.

4. Заключение

В заключение, внедряването на DSS представлява значима стъпка в областта на устойчивото развитие и екомениджмънта. Тези компютърни системи предоставят възможности за подобрене на управлението на ресурсите, оптимизация на бизнес процесите и вземането на обосновани решения, които допринасят за постигането на баланс между икономически, социални и екологични аспекти.

Въвеждането на DSS създава нови перспективи за анализ и прогнозиране на тенденциите, свързани с устойчивото развитие, както и за подпомагане на сътрудничеството и координацията между различните заинтересовани страни. Проблемите и предизвикателствата, свързани със сложността на данните, стандартизацията и защитата на личните данни, със социалните аспекти и обучението на персонала, изискват внимание и преодоляване, за да се гарантира успешното внедряване на DSS и максималния им принос за устойчивото развитие.

Безспорно, внедряването на DSS представлява значима възможност за подобрене и оптимизация на бизнес практиките, а също така и за отговорно и ефективно управление на ресурсите. С правилно управление и активно сътрудничество между всички заинтересовани страни, тези системи могат да допринесат за устойчиво развитие и създаване на по-балансирано и устойчиво бъдеще за обществото.

Използвани източници

- Гочева-Илиева. (2015). *Приложни информационни системи*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“.
- Дочев, М., Белоусов, А., Шелухина, Е., Чиприянова, Г., & Георгиева, Г. (2015). Практикоприложни проблеми на счетоводството. *Алманах научни изследвания. СА Д. А. Ценов - Свищов, бр. 22*, стр. 292-321.
- Дочев, М., Чиприянова, Г., & Георгиева, Г. (2014). Възможности за изграждане на интегрирана счетоводна информационна система в практиката на предприятията. *Алманах научни изследвания. СА Д. А. Ценов - Свищов, бр. 21*, стр. 148-176.
- Лучков, К. (2022). За ролята и значението на нефинансовата информация в годишния финансов отчет в контекста на съвременните икономически условия. *Международна научнопрактическа конференция „Кръговата икономика в контекста на релацията индустрия 4.0 - общество 5.0“* (pp. 424-431). Свищов: АИ „Ценов“.
- Chipriyanova, G., & Krasteva-Hristova, R. (2023). Technological Aspects of Accounting Automation System as a Decision Support System. *Environment. Technology*.

- Resources. Rezekne, Latvia Proceedings of the 14th International Scientific and Practical Conference. Volume 2, (pp. 28-33).*
- Choudhary, P., & Srivastava, R. (2019, vol. 227). Sustainability perspectives - a review for solar photovoltaic trends and growth opportunities. *Journal of Cleaner Production*, 589-612.
- McGookin, C., Gallachoir, B., & Byrne, E. (2021, 11). *Participatory methods in energy system modelling and planning - A review*. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364032121007838>
- Soroudi, A., Hosseinian, S., & Ghadimi, N. (2016). Optimal placement of multi-type renewable generation units including photovoltaic and wind turbines using information gap decision theory. *Renewable Energy*, 664-676.
- Toffalis, C., & Yilmaz, M. (2018). Using data envelopment analysis for assessing the performance of photovoltaic power plants. *Renewable Energy*, 36-45.

АНАЛИЗЪТ НА „ДВОЙНАТА СЪЩЕСТВЕННОСТ“ НА ИНФОРМАЦИЯТА В ОТЧЕТИТЕ ЗА УСТОЙЧИВОСТ

Доц. д-р Николина Грозева¹

Резюме: *Задължението за докладване на устойчивост за много компании вече е в сила. Съгласно Плана за действие на ЕС (ЕК, 2018) има изискване за докладване по въпроси, свързани с ESG (екологични, социални, управленски фактори) за почти всички компании, ориентирани към капиталовия пазар. Понастоящем са засегнати само големи листвани компании, които отговарят на определени критерии, но от 2026 г. ориентираните към капиталовия пазар МСП също ще бъдат включени. С приемането на Директивата за корпоративно отчитане на устойчивостта (ДОПУ) отчитането на устойчивостта става задължително. Съществена част от новите изисквания за отчетност е прилагането на анализ на съществеността. Но как компанията разпознават какво е съществено за тях и какво е важно да вземат предвид в процеса на оценка на двойната същественост?*

Ключови думи: *двойна същественост, устойчивост, ДОПУ, ЕСОУ*

JEL: M40, M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.45>

THE DOUBLE MATERIALITY ANALYSIS OF SUSTAINABLE REPORTS' INFORMATION

Assoc. Prof. Nikolina Grozeva, PhD

Abstract: *The reporting obligation for many companies is already in force. According to the EU Action plan sooner or later there will be a reporting requirement on ESG issues (Environmental, Social, Governance) for almost everyone capital market-oriented companies. Initially only large listed companies, that meet certain criteria, are affected but from 2026 capital market-oriented SMEs will also be included. With the adoption of the Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) sustainability reporting becomes a must. An essential part of the new reporting requirements is the implementation of a materiality analysis. But how companies recognize what is essential to them and what is important to take into account in the process of assessment of double materiality?*

Key words: *double materiality, sustainability, CSRD, ESRS*

JEL: M40, M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.45>

1. Въведение

През последните десетилетия отчетността на предприятията бележи постоянно развитие. Само допреди двайсет години се дискутираше дали допълването на финансовата отчетност с нефинансови данни е необходимо или би довело до размиване на класическият финансов отчет от аспект на

---

¹ nikolina.grozeva@vfu.bg, ВСУ „Черноризец Храбър“ - Варна, България

неговата полезност за потребителите. С приетата наскоро Директива 2022/2464 по отношение на отчитането на предприятия във връзка с устойчивостта (ДОПУ)¹ (ЕК, 2022) дойде и отговорът от ЕС: Последователното отчитане на устойчивостта представлява ясна добавена стойност за стопанската практика. Директивата предвижда отчетите за устойчивост да бъдат част от доклада на управлението и така затвърждава позицията, че единствено интегрирания подход на финансово отчитане и отчитането на устойчивост може съществено да подобри полезността и прозрачността на отчетите. Нещо повече, заинтересованите страни изискват достъп до външно проверена информация от упълномощени лица (одитори) за устойчивостта, за да преценят нивото на ангажираност на компанията към отговорни бизнес практики (O'Dwyer, Unerman, and Hession, 2005) (Chipriyanova & Marinova, Opportunities and challenges in modeling environmental management system, 2023).

Целта на настоящия доклад е да се изясни съдържанието и приложението на концепцията за двойната същественост като съставна част от изискванията на ДОПУ и разработените към нея Европейски стандарти за отчитане във връзка с устойчивостта (ЕК, 2023).

2. Анализът на съществеността и неговото значение

За да се прецени коя информация е важна и съществена е необходимо да се анализира, както дейността на предприятието, така и влиянието на външната среда върху него от гледна точка на устойчивостта (Veselinova, 2020). Целта е тя да може да бъде управлявана чрез приложението на конкретни мерки, което подлежи на задължително оповестяване. Ето защо въпросът за съществеността е от ключово значение в ДОПУ.

Целта на анализа на съществеността е идентифицирането и оценката на различни теми, свързани с устойчивостта и тяхната релевантност за предприятието и заинтересованите страни. За да бъде изпълнена следва да се анализират въздействия, възможности и рискове. За резултата от проведеня анализ на съществеността се изготвя списък или матрица на значими за устойчивостта теми, върху които предприятието следва да се фокусира. Формулират се цели и мерки, като се дефинират индикатори, за да се изгради адекватна стратегия за устойчиво развитие на предприятието. Наред със стратегията, резултатите от анализа могат да се използват за управление на комуникацията, краткосрочните цели и подобряване на отчетността. Разбира се, тези процеси следва приоритетно да се обвържат с разбиранията и възгледите на собствениците и ръководството по въпросите за устойчивостта.

---

¹ Директивата отменя Директивата относно оповестяването на нефинансовата информация и изменя Директивата за счетоводството.

2.1. Директива 2022/2464 по отношение на отчитането на предприятия във връзка с устойчивостта и Европейски стандарти за отчитане във връзка с устойчивостта

Директивата се явява инструмента, необходим на предприятията за регламентиране на отчитането на устойчивост, както и израз на виждането на ЕК за единни правила, по които то следва да се осъществява. Тя е част от стратегията Устойчиви финанси на ЕС и въвежда регулации по отношение на отчетите, които предприятията следва да изготвят в сферата на устойчивостта. Практическото приложение на изискванията на директивата се осигурява от разработените и приети към нея Европейски стандарти за отчитане във връзка с устойчивостта (ЕСОУ). Стандартите, които вече са в сила, са две основни групи: Общи стандарти и Стандарти във връзка с екологичните, социалните и управленските въпроси, приети с Делегиран регламент от 31.07.2023г.(ЕК, 2023). Тяхната цел е да осигурят еднозначност и сравнимост на отчетите за устойчивост.

В сравнение на първоначално предложения проект на стандартите, в приетите текстове е записано, че цялата изискуема за оповестяване информация, включително свързана с климата, следва да бъде подложена на оценка за същественост. Ако в резултат от проведен анализ на двойната същественост на информацията предприятието прецени, че дадена тема не е значима, то може да не я включи в своя отчет за устойчивост. Това означава, например, че в следствие на собствената си преценка относно емисиите на въглероден двуокис и климатичните цели в съответствие с ЕСОУ 1, предприятието може да не оповести съответната информация в своя отчет без допълнителни пояснения. Това, разбира се не значи, че де факто оповестяването е доброволно. Значимите данни следва да се оповестят, а процесът на оценка на съществеността се извършва на база проведената проверка.

2.2. Двойна същественост

Още в преамбюла на ДОПУ е записано, че текстовете „...изискват от предприятията да се отчитат за въздействията на дейностите на предприятието върху хората и околната среда, както и за това как въпросите на устойчивостта засягат предприятието. Това се нарича перспектива на двойната същественост, в която рисковете за предприятието и въздействието на предприятието представляват две отделни перспективи на същественост.“

При този подход на оповестяване подлежат определено по-широк кръг от въпроси относно устойчивостта. За да може да се постигне приоритизиране трябва да се анализира цялата верига за създаване на стойност в предприятието. Стандартите въвеждат две измерения на съществеността: същественост на въздействието (перспектива отвътре навън) и финансова същественост (перспектива отвън навътре) (Brandmeier, Erlenbach и Rieth, 2021). С други думи на анализ и оценка подлежат финансовите възможности

и рискове на предприятието, както и влиянието на неговите дейности върху хората и природата (Йосифова, 2022).

Съставните елементи на оценката на съществеността на въздействието, съгласно пар. 45 от ЕСОУ 1 Общи изисквания, са:

- а) степента;
- б) обхвата; и
- в) непоправимостта на въздействието.

Изрично е подчертано, че възможните въздействия следва да се проверяват и оценяват на база тези критерии. В стандарта се посочва, че при отрицателни въздействия трябва да се провери тяхната непоправимост, т.е. дали и доколко отрицателните въздействия може да бъдат коригирани и да бъде възстановено предишното състояние на околната среда или на засегнатите хора. При вече настъпили отрицателни въздействия при оценката на съществеността не може да бъде взета пред вид тяхната вероятност. Във всички други случаи при оценката трябва да се вземе предвид влиянието на потенциалното отрицателно въздействие в краткосрочен, средносрочен или дългосрочен период.

По отношение на финансовата същественост елементите на оценката са конкретизирани като възможности и рискове. Оценяват се рисковете и възможностите, които оказват или с достатъчна вероятност могат да окажат въздействие върху финансовото състояние, финансовите резултати и паричните потоци на предприятието, достъпа му до финансиране или цената на капитала му в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен план съгласно ЕСОУ 1. С други думи критериите се прилагат според непосредствената връзка с дейността на предприятието и свързаните с нея въздействия, рискове и възможности.

3. Заключение

За компаниите, които ще попаднат в обхвата на ДПОУ, тази промяна означава, че ще трябва да работят във все по-предизвикателна среда. В допълнение към справянето с политическия натиск, произтичащ от амбициите да се даде възможност за преминаване към по-устойчива европейска икономика, компаниите трябва да отговорят на повишеното търсене на информация за устойчивост от заинтересованите страни. Това ще ги принуди да работят нови процеси и отчетни системи – както и да променят начина, по който управляват бизнеса си (Чиприянов & и др., 2011) (Baumüller, 2021).

Въпреки трудностите по прилагане на новите регулации, във всички случаи чрез анализа на съществеността (Белоусов, Шелухина, Чиприянова, & и др., 2016) (Veselinova, & Lazarova, 2023), предприятията ще могат точно да оценят вътрешните и външните въздействия върху устойчивото си развитие, както и рисковете и възможностите си в тази насока. Това ще им даде възможност да предприемат ефективни мерки, за да останат конкурентоспособни в дългосрочен план.

Използвани източници

- ЕК, (2022). Директива 2022/2464 по отношение на отчитането на предприятия във връзка с устойчивостта.
- ЕК, (2023). Делегиран регламент от 31.7.2023 година за допълнение на Директива 2013/34/ЕС на Европейския парламент и на Съвета чрез стандарти за отчитането във връзка с устойчивостта.
- ЕК, (2018). План за действие: Финансиране за устойчив растеж.
- Белоусов, А., Шелухина, Е., Чиприянова, Г., & и др. (2016). Счетоводната информация - фактор за ефективно управление на предприятието (фрагментарни изследвания). *Алманах научни изследвания. СА „Д. А. Ценов“ - Свищов*, 209-236.
- Йосифова, Д. (2022). Отчитане на корпоративната устойчивост - развитие, предизвикателства и стандартизация в ЕС. *Годишник на ИДЕС*, 1-47.
- Чиприянов, М. и др. (2011). Конструирание на система за екологично развитие на българския бизнес, базирана на EMAS и ISO14001. *Алманах научни изследвания. СА „Д.А. Ценов“ - Свищов*, бр. 15, 311-358.
- Baumüller, (2021). Double materiality and the shift from non-financial to European sustainability reporting: review, outlook and implications. *Journal of Applied Accounting Research*, 23 (1), 8-28.
- Brandmeier, C., Erlenbach, S. & Rieth, L. (2021). Herausforderung und Chance: Der CSRD-Ansatz erfordert die konsequente Integration aller wesentlichen Informationen in den Lagebericht. *Audit Committee Quarterly*, 29-32.
- Chipriyanova, G., & Marinova, M. (2023). Opportunities and challenges in modeling environmental management system. *Rezekne Academy of Technologies*, 1-6.
- O'Dwyer, B., Unerman, J. and Hession, E. (2005). User needs in sustainability reporting: perspectives of stakeholders in Ireland. *European Accounting review*, 14 (4), 759-787.
- Veselinova, N. (2020). Planned Solutions in Tourism in Terms of COVID-19. *Izvestia Journal of the Union of Scientists - Varna. Economic Sciences Series*, 9(3), pp.80-87. DOI: <https://doi.org/10.36997/IJUSV-ESS/2020.9.3.80>
- Veselinova, N., Lazarova, E. (2023) The digital transformation of Bulgarian municipal administration in the era of artificial intelligence. *CompSysTech '23: Proceedings of the 24th International Conference on Computer Systems and Technologies* - Pages 54–58 <https://doi.org/10.1145/3606305.3606319>

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ОЦЕНЯВАНЕ НА ЗНАНИЯТА И УМЕНИЯТА НА СТУДЕНТИТЕ ПО СЧЕТОВОДНИТЕ ДИСЦИПЛИНИ

Доц. д-р Светлозар Стефанов¹

Резюме: *В настоящият доклад е направен опит да се разгледат възможностите за оценяване на знанията и уменията на студентите по счетоводните дисциплини. Акцентът се поставя върху възможностите за оценяване на знанията и уменията посредством комбинирани компютърни тестове, генерирани от платформи за електронно обучение (например Moodle). Аргументира се тезата, че в компютърно базираните изпитни тестове трябва да се включват различен тип тестови въпроси, тъй като посредством различните типове въпроси се проверяват различен тип знания на студентите.*

Ключови думи: *оценяване, знания, умения, тест*

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.46>

OPPORTUNITIES TO ASSESS STUDENTS' KNOWLEDGE OF ACCOUNTING DISCIPLINES

Assoc. Prof. Svetlozar Stefanov, PhD

Abstract: *In this report, an attempt is made to explore discussion problems related to the assessment of students' knowledge and skills in accounting disciplines. The question of assessing the knowledge and skills of students is a very significant issue that has always caused disputes and discussions among specialists working in the education system. This is because it is one of the most essential indicators of quality.*

The subject of the report is the opportunities for assessing the knowledge and skills of students through the use of different methods, especially web-based computer tests containing both practical assignments and different types of test questions, allowing to obtain a complex assessment of the knowledge and skills acquired at the university. Through the application of computer tests to achieve an objective assessment of the knowledge and skills of students in accounting disciplines.

Key words: *assessment, knowledge, skills, computer tests*

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.46>

Проблемът за оценяването на знанията, уменията и компетентностите на студентите по счетоводните дисциплини е един от най-актуалните въпроси в процеса на обучението, който винаги е предизвиквал спорове и дис-

---

¹ svetstefanov@ue-varna.bg, Икономически университет – Варна, България

кусии сред специалистите, работещи в сферата на счетоводното образование. Както е известно от педагогиката, оценката изпълнява няколко основни функции (Стоянова, 2013):

- Стимулираща и активизираща – води до стремеж на студентите за получаване на нови знания и умения;
- Ориентираща – позволява да се установи какви резултати са постигнали студентите в процеса на обучение;
- Координираща – свързана най-вече с работата на преподавателя в организирането на учебния процес;
- Обучаваща – пряко свързана с обучението на студентите;
- Възпитателна – развива и възпитава у студентите определени качества като: мотивация за учене; стимулира последните да участват по-активно в учебния процес и др.;
- Развиваща – стимулира студентите да постигат по-добри резултати в процеса на обучение;
- Диагностична (информационна, б.м. Св. Ст.) - позволява да се установи равнището на придобитите знания и умения от студентите в процеса на обучението, да се установят слабостите и пропуските при усвояването на знанията и да се предприемат мерки за тяхното преодоляване.

В условия на глобализация на образователния пазар, оценяването на знанията на студентите е един от основните инструменти за повишаване на качеството на обучението, тъй като получените резултати от студентите (например при завършване на обучението), представляват реалната обратна връзка и сериозен атестат за работата на преподавателите в съответната образователна институция. Това предопределя и необходимостта непрекъснато да се търсят възможности за повишаване на обективността на оценяването на знанията. От друга страна, необективността при оценяването, води до необосновано надценяване на знанията, посредством поставянето на високи оценки, което създава нереална представа на студентите за равнището на тяхната подготовка. Много често при постъпване (за първи път) на работа по избраната професия или специалност (например счетоводната), студентите се сблъскват с реалните изисквания на работодателя и много бързо се отказват да практикуват изучаваната професия (т.е. напускат работа, примерно в сферата на счетоводството) и се насочват към практикуването на професии, които изискват по-малко знания и умения. Нещо повече. Практиката показва, че обикновено през последната година от своето следване, когато студентите започнат да се интересуват от възможностите за работа в сферата на счетоводството и преценят, че техните знания и умения са недостатъчни, вместо да търсят възможности за попълване на знанията, посредством допълнително обучение, те се отказват от кариера в сферата на счетоводството и избират друго професионално развитие. Последното до голяма степен се предопределя и от менталитета на поколенията „Z“ и „α“, които предпочитат да се веселят, забавляват и развличат на избраното работно

място, а счетоводната професия не предоставя много подобни възможности. Ето защо, подобна практика (на надценяване на знанията и уменията на студентите, посредством поставяне на нереални, по-високи оценки) трябва да се избягва, най-малкото защото обективността при оценяването на знанията оказва пряко влияние върху рейтинга или репутацията на съответния университет или висше училище.

Методите за оценяване на знанията и уменията на студентите обикновено се класифицират като традиционни и иновативни. Към традиционните се отнасят:

- Устен отговор – в основата на устното изпитване е езиковата комуникация между преподавателя и студента;

- Писмен отговор – в основата на писменото изпитване е проверката на писмената култура на студентите. Обикновено се приема, че то е по-обективно от устното, тъй като изпитваните са поставени при равни условия и отговорите се характеризират с по-голяма самостоятелност. Освен това писменото изпитване е по-икономично и от гледна точка на времето за неговото провеждане.

- Проверка на контролна (курсова) работа. Посредством проверката на курсовите работи, преподавателят има възможност да установи какво е отношението на студентите към разработването, представянето и евентуално защитата на курсовата работа, доколко последните сериозно се ангажират с нейното разработване или подхождат формално, степента, до която студентите са усвоили материала по съответната тема, наличието на пропуски в техните знания и др.

Към иновативните методи за оценяване на знанията и уменията на студентите се отнасят различните видове тестове. Най-общо тестът може да се дефинира като способ за измерване (оценяване) на знанията и уменията на студентите посредством стандартизирани тестови задания, които могат да бъдат различни видове както като тип на въпросите (като посредством различните видове въпроси се проверяват различен тип знания на студентите), така и като степен на трудност. При разработването на тестовете следва да се съблюдават определени изисквания, а именно – надеждност, валидност и обективност. Надеждността се свързва със стабилността и устойчивостта на резултатите, или казано по друг начин, един тест е толкова по-надежден, колкото е по-голяма вероятността при многократното му изпълнение да се получават сходни резултати. Последното означава, че получените резултати много малко се повлияват от случайни грешки по време на измерването (оценяването). Валидността на теста най-често се свързва с интерпретацията на резултатите и изводите, които могат да бъдат направени на база на оценяването на знанията и уменията на студентите. Един тест се приема за валиден едва тогава, когато съществуват доказателства, че посредством него наистина могат да бъдат оценени (измерени), знанията и уменията за оценяването на които той е предназначен. Един тест се приема за обективен тогава

когато получените резултати от студентите не зависят от субективното мнение на преподавателя по дисциплината и всички изпитвани са поставени при еднакви условия по време на теста. На съвременния етап се приема, че обективността при оценяването на знанията посредством тестове е основно преимущество на тестовата форма в сравнение с традиционните форми за оценяване на знанията на студентите.

След като направихме, макар и най-обща характеристика на формите и методите за оценяване на знанията и уменията на студентите, нека да видим кои от тях могат да намерят приложение при оценяване на знанията и уменията по счетоводните дисциплини. Предвид на съществуващите тенденции през последните години, както и поради изискванията на нормативната уредба, традиционните форми за оценяване на знанията намират по-ограничено приложение на съвременния етап. Така например устното изпитване практически не се прилага при сесийното оценяване и формирането на крайната оценка от изпита поради съществуващите възможности за проява на субективизъм от страна на преподавателя. Независимо от това, все още намира приложение в семинарните занятия, в които на базата на отговорите на студентите по време на упражненията, преподавателят има възможност да стимулира студентите като има даде допълнителни точки за текущ контрол. Писменото изпитване се прилага като в семинарните занятия, като един от компонентите за формиране на текущ контрол, така и при сесийното оценяване при определянето на окончателната оценка от изпита. Възлагането на курсова работа намира приложение най-вече при обучението на студентите в задочна и дистанционна форма на обучение, с цел формиране на текущия контрол на студентите. В редовна форма на обучение намира приложение най-вече по дисциплините „Спецсеминар“, „Магистърски семинар“, „Академични изследвания“ и др., по които студентите трябва да разработят представят и защитят курсова работа по определена тема, която най-често е свързана с необходимостта от извършването на проучвания в реалната практика.

Понастоящем, особено след пандемията COVID-19 при оценяване на знанията и уменията на студентите широко приложение намира компютърният тест, който обикновено се провежда с помощта на електронни платформи за обучение (например Moodle). Тестовата форма за проверка на знанията и уменията на студентите по икономика, в т. ч. и по счетоводните дисциплини е предпочитана поради нейните безспорни предимства пред традиционните форми за оценяване на знанията, по-съществените, от които са:

- Възможност за получаване на максимално диференцирани (детайлирани) оценки. Докато при традиционните форми за оценяване, знанията на студентите се оценяват от „Слаб 2“ до „Отличен 6“, то посредством компютърният тест, резултатите могат да бъдат представени диференцирано (в точки), като посредством предварително оповестена скала за оценяване, впоследствие да бъдат трансформирани в оценки по шестобалната система. Освен това тестът позволява едновременно да бъдат изпитани и оценени много повече на брой студенти в сравнение с традиционните форми на оценяване;

- Икономичност – тестовото оценяване дава възможност оценяването на знанията и уменията на студентите да се извърши за много по-кратко време в сравнение с устното или писмено изпитване;

- Посредством тестовото изпитване могат да бъдат проверени не само придобитите знания, но до голяма степен може да се установи доколко студентите са в състояние да приложат получените знания при решаването на конкретни практически проблеми.

Като недостатъци на тестовата форма на изпитване, обикновено се посочват следните:

- Посредством тестовото изпитване могат да бъдат проверени само най-елементарните знания, които студентите са придобили по време на своето обучение по съответната дисциплина, а именно: способността да възпроизвеждат наученото, да запомнят определени факти, дати и събития, да дефинират термини, понятия и др.;

- Тестовото изпитване подтиква (стимулира) студентите към повърхностно, а не задълбочено усвояване на материала;

- Тъй като тестовата форма на изпитване и особено въпросите от вида „множествен избор“ дават възможност да се получат по-високи оценки, това създава изкуствена (нереална) самоувереност по отношение на равнището на тяхната подготовка.

Практиката през последните години показва, че преобладаващата част от преподавателите при подготовка на изпитните задания включват въпроси предимно от вида „вярно/невярно“ или „множествен избор“, като при последните на студентите се предлага възможност правилния отговор от предложените 4 или 5 алтернативни отговора. Съвсем естествено е ако тестовото задание включва въпроси само от тези два вида да се проявят и то с пълна сила посочените по-горе недостатъци на теста. Това е така, тъй като посредством тези два типа въпроси (особено първия) се проверяват възможно най-елементарните (т. нар. репродуктивни) знания на студентите, т. е. доколко последните могат да дефинират понятия, да запомнят дати или събития. Освен това вероятността на тези два типа въпроси да се отговори правилно посредством „налучкване“ на правилния отговор е твърде голяма.

Независимо от многото критики, отправени през последните години, на съвременния етап, с най-голямо значение в процеса на усвояването на знания и умения има широко разпространената таксономия на Блум, разработена от американският психолог Бенджамин Блум през 1956 г. (Bloom, B. S. 1956). Посоченият автор ранжира образователните цели и придобиваните от обучаемите знания на шест равнища: а) знание; б) разбиране; в) прилагане (на придобитите знания); г) анализ; д) синтез; е) оценяване (оценка). Нека да разгледаме какви типове знания, умения и компетентности трябва да придобият студентите по счетоводство по време на обучението си в университета. На първо равнище (знание), студентите трябва да придобият (предимно теоретични) знания за същността на счетоводството, неговият предмет, метод,

способи, неговата роля и място в управлението на предприятието. На второ равнище (разбиране), студентите трябва да могат да правят връзки и зависимости между отделните понятия и категории, както и да интерпретират информацията, създавана по счетоводен път и систематизирана в ГФО на предприятието. На трето равнище (прилагане на придобитите знания), студентите трябва да могат да прилагат на практика получените теоретични знания, например да съставят счетоводни документи, да коригират счетоводни грешки, да съставят счетоводни статии за извършени стопански операции, както и да съставят финансови отчети на база на данните от текущото счетоводно отчитане. На четвърто равнище (анализ), студентите трябва да имат умения да анализират счетоводната информация на база ГФО и да правят изводи относно икономическото и финансово състояние на предприятието. На пето равнище (синтез), студентите трябва да могат да предлагат различни варианти за счетоводно отчитане на извършени стопански операции в предприятието, да правят изводи и да предлагат оригинални решения на конкретни практически ситуации. На шесто равнище (оценка), студентите трябва да могат да аргументират дадено решение или собствена позиция по определена проблематика.

Имайки предвид горепосоченото, считаме, че при разработването на компютърни тестове за семестриално и особено за сесийно оценяване, в тестовото задание следва да бъдат включени различни типове въпроси, тъй като посредством различните типове въпроси могат да бъдат проверени и оценени различните типове знания и умения, които студентите са получили по време на обучението си по дисциплината, съответстващи на посочените по-горе шест равнища на образователните цели. Например с въпроси от вида „вярно/невярно“ или „множествен избор“ може да се провери доколко студентите притежават знания на първо и второ равнище. Знанията и уменията на трето, четвърто, пето и шесто равнище могат да бъдат проверени с помощта на числови (изчислителни) въпроси, въпроси от вида „кратък отговор“, въпроси за съответствие и въпроси за установяване на правилната последователност. По този начин, посредством комбиниран изпитен тест може да се провери и оцени целият комплекс от знания, умения и компетентности, които студентите са придобили по време на обучението си по съответната учебна дисциплина и до голяма степен да се избегнат недостатъците на тестовата форма на оценяване.

Използвана литература

- Стоянова, К. (2013). Методика на обучението по строителни дисциплини. София, Милена принт.
- Bloom, B. S. (1956), Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook 1: Cognitive domain / B. S. Bloom. – N. Y.: David Mc Kay Co.

ОБЕЗЦЕНКА НА ВЗЕМАНИЯТА ОТ ПРОДАЖБИ В ПРЕДПРИЯТИЯТА, ПРИЛАГАЩИ НАЦИОНАЛНИ СЧЕТОВОДНИ СТАНДАРТИ – СЧЕТОВОДНИ И ДАНЪЧНИ АСПЕКТИ

Доц. д-р Слави Генов¹

Резюме: В доклада се разглеждат въпросите, свързани с обезценката на вземанията на предприятието. Несъбираемите вземания в светлината на промените в Закона за данък върху добавената стойност (ЗДДС) поражда въпроси, свързани със счетоводното и данъчното третиране на тяхното отписване поради несъбираемост.

Ключови думи: несъбираеми вземания, индивидуални корекции, данъчна основа, обезценка

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.47>

IMPAIRMENT OF SALES RECEIVABLES IN COMPANIES APPLYING NATIONAL ACCOUNTING STANDARDS – ACCOUNTING AND TAX ASPECTS

Assoc. Prof. Slavi Genov, PhD

Abstract: *The research examines issues related to the impairment of the enterprise's receivables. Uncollected receivables related to the changes in the Value Added Tax (VAT) Act raise questions about the accounting and tax treatment in the context of their non-collectibility.*

Key words: *uncollected receivables, individual adjustments, tax base, impairment*

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.47>

Първоначалното възникване и признаване на вземанията, като активи е следствие от прилагането на реализационния принцип, според който за да възникне едно вземане следва да бъдат изпълнени задълженията по сключения с клиента договор. Конкретните условия за признаване на приходи от продажби и на вземанията във връзка с тях се регулират от Национален счетоводен стандарт 18 Приходи (СС 18).

Инкасирането на вземанията от продажби не винаги е сигурно. Несигурността относно събирането на вземанията от продажби, отчетени като приход, от една страна, и спазването на принципа за „вярно и честно“ представяне на финансовото състояние на предприятията, от друга, обуславят необходимостта от преглед на вземанията от продажби за обезценка преди

---

¹ sdg@ue-varna.bg, Икономически университет – Варна, България

изготвянето на годишния финансов отчет (ГФО). Вярно представяне вземанията ще имат в случай, че те бъдат представени по възстановима стойност, на основата на тяхната оценка и предвид известните факти към момента на изготвяне на ГФО.

Понастоящем вземанията като актив са включени в обхвата на Национален счетоводен стандарт СС 32 Финансови инструменти (СС 32), третиращ първоначалното признаване и обезценката на вземанията от продажби.

По силата на Директива 2006/112/ЕО, чл. 90, § 1 корекция на данъчната основа за извършени доставки се извършва при наличието на вземания, които са напълно или частично несъбираеми (Директива (2006)). В решение на СЕС е посочено, че тезата за намаляване на данъчната основа при несъбираемост е приложима в момента, в който дадено вземане стане окончателно несъбираемо или когато лицето докаже, че съществува обоснована вероятност то да остане несъбрано (СЕС (2019)).

В ЗДДС в съответствие с това решение от 01.01.2023 г., са въведени разпоредби, които определят реда и условията за извършване на корекции на данъчната основа и начислен ДДС (данък върху добавена стойност) по облагаеми доставки с местоизпълнение на територията на страната при пълно или частично неплащане по вземане, което се приема за несъбираемо (ЗДДС (2023)).

В тази връзка, целта на настоящия доклад е:

- Да се изследва обезценката на вземания от продажби, адекватни на конкретните обстоятелства и създаващи предпоставки за тяхното „вярно и честно“ представяне в ГФО на предприятията, прилагащи Национални счетоводни стандарти (НСС).

- Да се анализират счетоводните и данъчни аспекти, произтичащи от обезценката на вземанията от продажби, във връзка с изискванията на Закона за корпоративното подоходно облагане (ЗКПО) и новите постановки на Закона за данък върху добавената стойност (ЗДДС).

В СС 32 липсват конкретни постановки за обезценката на вземанията поради несъбираемост. Такива липсваха и в МСС 39 Финансови инструменти: признаване и оценяване (отм.)(МСС 39). Първоначалната оценка на вземанията се извършва по цена на придобиване (СС 32 (2005).32.5.1), която е еквивалентна на справедливата стойност на предоставената стока и/или услуга. В нея не следва да се включват предоставените отбиви, премии и търговски отстъпки, както и разпределения на административни и други общи разходи на отчитащото се предприятие (СС 32 (2005).32.5.2). Тъй като вземанията от клиентите представляват договорно право за получаване на парични средства и/или на друг актив, то те попадат в дефиницията на понятието финансов актив (СС 32 (2005).32.1). Ето защо предприятието следва да се съобразява с изискванията да се проверяват и тестват редовно за обезценка всички финансови активи и финансови инструменти (СС 32 (2005). 32.6.4 и 32.9.2). Финансов актив се счита за обезценен, ако балансовата му

стойност е по-висока от очакваната му възстановима стойност (СС 32 (2005).32.10.1). Към датата на финансовия отчет, предприятията следва да определят дали съществуват обстоятелства и фактори, които да дават обективна индикация за наличието на обезценка (СС 32 (2005).32.10.2).

В счетоводната ни практика имаше опит да се регламентира обезценката (провизирането) на вземанията на предприятието. С оглед на провизирането на просрочените вземания /със срок над 90 дни/ те се подразделяха в три групи съобразно срока, изтекъл от момента на възникването им и се провизираха (обезценяваха) с 20 %, 50 % и 100 % (НСС 3 (1999)). Редът за отчитане на провизиите, създаваше леснота на прилагане в практиката, но за съжаление, водеше до необективно представяне на вземанията в годишните финансови отчети на предприятията, което е причина за отмяната му.

Несигурността относно получаването на вземанията от продажби възниква в резултат на:

- Общ кредитен риск – отнася се за всяко вземане, без да е известно конкретно обстоятелство, водещо до отпадане /отписване, обезценка/ на вземанията – взема се предвид с общ коректив на вземанията.

- Специален кредитен риск – обхваща отделни вземания. Взема се предвид с директно отписване или индивидуален коректив за всяко отделно вземане. Индивидуални корективи се създават по принцип за всяко конкретно вземане от продажби. За група от вземания също се приема за възможно да се извърши стойностна корекция на портфейлна основа за сходни по своите характеристики вземания.

Индивидуални корективи (отписване) на вземанията задължително се извършват в случаите, когато възниква опасност от отпадане (изцяло или частично) на отделно вземане. Обща корекция се предприема за необхванатия в единични корекции общ кредитен риск. Вземанията обхванати с индивидуални корективи не следва да се включват и в групите за обща корекция, за да се избегне двойна начисляване на корективи. Величината на общия коректив на вземанията се образува на основата на опита от предходни години, като се вземат предвид и възникналите нови обстоятелства.

В счетоводната политика на всяко предприятие следва да бъдат регламентирани вижданията и преценките на ръководството за това как се оценява намалението на първоначално оценената стойност на вземането в резултат на изминалото време от датата, на която вземането е трябвало да бъде уредено и или на други известни факти и обстоятелства.

Предприятията, изготвящи ГФО по МСС прилагат МСФО 9 Финансови инструменти (МСФО 9), като при първоначалното признаване предприятието оценява търговските вземания, които нямат съществен компонент на финансиране по съответната цена на сделката (IASB (2018).9.5.1.3). Въведе се нова концепция по отношение на загубите, произтичащи от събития, предхождащи неизпълнение на плащането по финансов инструмент. МСФО

9 определя, че обезценката на вземанията трябва да бъде призната предварително и се приема, че всички вземания имплицитно съдържат вероятност от обезценка, при което е необходимо да се прилага концепцията за „очаквани кредитни загуби“ (Ruhnke & Sievers & Simons (2023), стр.409). МСФО 9 представя серия от параметри за изчисляване на обезценката - географското местоположение на клиента, неговия кредитен рейтинг, риска, свързан с неговата икономическа дейност, историческите нива на неизпълнение спрямо трети страни, които представят подобни характеристики и др.

Особености възникват по отношение на ДДС. По възприетия досега у нас подход (преди промените в ЗДДС), при отписване на вземане се отписва цялата сума (изцяло или частично), включваща стойността на доставката и начисления ДДС, а констатираната несъбираемост на вземанията не влияе на взаимоотношенията по ЗДДС (Михайлова & Генов (2003), стр. 37).

Новите разпоредби на ЗДДС са в Глава тринадесета „а“ - чл. 126а, 126б и 126в; чл 126, ал. 9. и ал. 10; и чл. 78, ал. 2, 3 и 10. За намаляване на данъчната основа и начисления данък при частично или пълно неплащане е предвидено изпълнение на определени формални и материални условия и са регламентирани обстоятелствата, при които вземането по доставка се счита за несъбираемо.

- Съгласно чл. 34 от ЗКПО счетоводно отчетените разходи от отписване и от обезценка на активи не се признават за данъчни цели в годината на тяхното счетоводно отчитане, а биха се признали най-рано в годината, през която настъпи някое от обстоятелствата, визирани в чл. 37, ал. 1 от ЗКПО, което означава, че в предприятието ще се отчете намаляема временна разлика и актив по отсрочени данъци, в момента на отчитане на обезценката. Ако вземането е данъчно признато като несъбираемо по ЗДДС то при отписването обичайно ще бъдат спазени изискванията на чл. 37, ал. 1 от ЗКПО. В ЗДДС се съдържат и допълнителни условия- доставчикът е уведомил писмено получателя, че счита съответното вземане за несъбираемо на основание чл. 126а, ал. 2 ЗДДС и разполага с доказателства, че уведомлението му е било изпратено до адреса на управление на получателя, разрешение от данъчен орган – за вземания с данъчна основа над 100 000 лв., получателят и доставчикът по доставката не са свързани лица към момента на доставката и/или към момента, в който вземането по доставката вече се счита за несъбираемо и т.н. Ако вземането е класифицирано като съмнително (трудносъбираемо) вземане и е начислена обезценка, то приложение ще намери чл. 34 от ЗКПО. При констатиране на неговата несъбираемост през следващ отчетен период по силата на чл. 37 от ЗКПО отписването му ще е данъчно признат разход (с разликата до балансовата стойност), ще се отрази намаление на начислената намаляема временна разлика в намаление на данъчният финансов резултат, както и намаление на активите по отсрочни данъци за данъчно непризнатото отписване в предходен отчетен период. Ако съмни-

телно вземане е станало несъбираемо и е начислен в предходен период коректив (при индиректен метод), то корективът следва да се отпише, като за останалата неотписана част се отрази увеличение на разходите, които ще бъдат данъчно признати.

В теорията и практиката вземанията обикновено се класифицират, съобразно възможностите да бъдат събрани и се прилагат няколко подхода за обезценки на вземанията. По повод третирането на несъбираемост при прилагането на ЗДДС обичайно намират приложение единични (индивидуални) обезценки. По принцип активите на предприятието се оценяват индивидуално, като се организира тяхното аналитично отчитане във връзка с текущото им счетоводно отчитане. При индивидуалното оценяване на вземанията всяко вземане следва да бъде оценено съобразно състоянието на клиента и другите налични факти.

В практиката се прилагат два метода за отчитане обезценката на вземанията – директен и индиректен метод. Директният метод (метод на директно отписване) се използва обичайно при вземанията, класифицирани като несъбираеми. В този случай счетоводните записвания следва да отразят разход от обезценка със стойността на доставката без ДДС, вземане от бюджета по ЗДДС и отписване на вземанията от клиентите, на основание на издадено кредитно известие (протокол). При частично неудовлетворено вземане, вземането се счита за окончателно несъбираемо до размера на неудовлетворената част и на основание чл. 126а, ал. 3 се приема, че при частично плащане по доставка данъкът е пропорционално включен в размера на извършеното плащане.

Ако след като едно вземане бъде отписано, се получи плащане по него, е необходимо да се коригират и взаимоотношенията с бюджета по ЗДДС - да се увеличи данъчната основа с издаването на дебитно известие (протокол).

Индиректният метод е свързан със създаване на коректив на вземанията. В счетоводния баланс вземанията ще бъдат представени като разлика между салдата по сметките за вземанията и коректива, създаден за тях. Индиректният метод обичайно не се прилага за съмнителни вземания, за които е известно, че са станали несъбираеми към датата на изготвянето на годишния финансов отчет.

В заключение искаме да отбележим, че нямаме претенции за изчерпателност, но се надяваме че поставянето на въпросите, свързани с оценката на вземанията, както и на тяхното отписване при несъбираемост, ще бъде полезно за тяхното теоретическо осмисляне и прилагане в практиката. Намаляването на данъчната основа и начисленият данък за несъбираеми вземания може да се оцени като положително за теорията и практиката. Ръководствата на предприятията следва да преразгледат счетоводната си политика, в контекста на националното счетоводно и данъчно законодателство.

Използвани източници

- IASB (2005), Международен счетоводен стандарт 39 Финансови инструменти: признаване и оценяване, <https://ekspertis.bg>, 25.09.2023
- IASB (2018), Международен стандарт за финансово отчитане 9 финансови инструменти, <https://ekspertis.bg>, 25.09.2023
- Ruhnke&Sievers&Simons (2023), Ruhnke, K., S. Sievers, D. Simons, Rechnungslegung nach IFRS und HGB, Schäffer-Poeschel Verlag Stuttgart, 5 Auflage, 2023
- Директива (2006), Директива 2006/112/ЕО на Съвета от 28 ноември 2006 година относно общата система на данъка върху добавената стойност, EUR-Lex - 32006L0112 - EN - EUR-Lex (europa.eu), 2023
- ЗДДС (2023), Закон за данък върху добавената стойност, ДВ. бр. 66 от 01.08.2023г.
- ЗКПО (2023), Закон за корпоративното подоходно облагане, ДВ. бр. 66 от 01.08.2023г.
- Михайлова & Генов (2003), Михайлова, З., Генов, С., Счетоводни и данъчни аспекти при оценка на вземанията от продажби, сп. Известия, 2003, 2, с. 33 - 41;
- НСС 3 (1999), НСС 3 Отчитане на провизиите, разходите за бъдещи периоди и приходите за бъдещи периоди, ДВ бр. 51 от 1999 г.
- СС 32 (2005), СС № 32 - Финансови инструменти, ДВ. бр. 86 от 26.10.2007г., Обн., ДВ, бр. 30 от 7 април 2005 г., в сила от 01.01.2005 г., изм., ДВ, бр. 86 от 26 октомври 2007 г., в сила от 1 януари 2008 г.
- СЕС (2019), Решение от 3 юли 2019 г. по дело C-242/18 (УниКредит Лизинг“ ЕАД)

НАСОКИ ЗА РАЗРАБОТВАНЕТО НА МОДЕЛ ЗА СЧЕТОВОДНО ОТЧИТАНЕ НА СДЕЛКИТЕ ЗА ВНОС НА СТОКИ С УЧАСТИЕТО НА КОМИСИОНЕР, РАБОТЕЩ ОТ СВОЕ ИМЕ, НО ЗА СМЕТКА НА КОМИТЕНТ

Доц. д-р Станислава Панчева¹

Резюме: В доклада се изследват същността и особеностите на сделките за внос на стоки с участието на комисионер, работещ от свое име, но за сметка на комитент, формулира се дефиниция за тях за счетоводни цели и се систематизират отличителните им черти. Аргументира се необходимост от изготвянето на модел за счетоводно отчитане, какъвто се предлага в научната разработка. Същият се апробира в реална среда и на тази база се доказва, че е гъвкав, законосъобразен, методологически издържан и практически приложим. Той улеснява счетоводната дейност и повишава нейната ефективност. Затова се препоръчва неговото използване в практиката на нефинансовите предприятия-комисионери, опериращи на територията на страната.

Ключови думи: внос, счетоводство, външнотърговски сделки, стоки, комисионер

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.48>

GUIDELINES FOR THE DEVELOPMENT OF A MODEL FOR THE ACCOUNTING OF TRANSACTIONS FOR THE IMPORT OF GOODS INVOLVING A COMMISSIONER WORKING IN HIS OWN NAME BUT FOR THE ACCOUNT OF A PRINCIPAL

Assoc. Prof. Stanislava Pancheva, PhD

Abstract: *The report examines the essence and peculiarities of transactions for the import of goods with the participation of a commission agent working on his own behalf, but at the expense of a principal, formulates a definition for them for accounting purposes and systematizes their distinguishing features. The necessity of preparing a model for accounting reporting, as proposed in the scientific development, is argued. It is tested in a real environment and on this basis it is proven to be flexible, legal, methodologically sound and practically applicable. It facilitates the accounting activity and increases its efficiency. Therefore, it is recommended to use it in the practice of non-financial commission agents operating on the territory of the country.*

Key words: *import, accounting, foreign trade transactions, goods, commission agent*

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.48>

---

¹ stgeorgieva@nbu.bg, Нов български университет – София, България

1. Въведение

Вносът на стоки представлява основана на договор покупка на активи от доставчик, опериращ и регистриран за нуждите на облагането с данък върху добавената стойност на територията на страна, не членуваща в Европейския съюз. Той се осъществява преобладаващо пряко, но може да се организира и с посредничеството на комисионер.

Когато в сделката за внос на стоки се включи комисионер, работещ от свое име, но за сметка на комитент, изпълнението и счетоводното и третиране съществено се усложняват. Причините за това са различни: преките участници в покупко-продажбата на активите стават трима; сделката се реализира в чуждестранна валута, при съблюдаването на изисквания, поставени в законодателствата на различни държави; броят на стопанските операции значително нараства; увеличава се числеността на етапите, през които преминава покупко-продажбата на активите; комисионерът организира и контролира изпълнението на сделката и придобива стоките, респ. собствеността върху тях; стоките преминават през митница и за тях се дължат митнически сборове и т.н. Всичко това прави материята за вноса на стоки интересна и дискусийна, а нейното проучване значимо и необходимо, вкл. и от счетоводна гледна точка.

Позовавайки се на актуалността на темата и на факта, че нейното анализиране, вкл. и в счетоводен аспект не е обект на цялостни задълбочени научни изследвания в специализираните издания се стигна до заключението, че съществуват неизползвани възможности, свързани с разработването и предлагането на адаптивен и гъвкав модел за счетоводно отразяване на изследвания тип сделки. В този ред на мисли за обект на проучване в доклада се определят сделките за внос на стоки с посредничеството на комисионер, работещ от свое име, но за сметка на комитент, а за предмет тяхното счетоводно интерпретиране в българските нефинансови предприятия-комисионери. Целта е да се проучи характеристиката и счетоводното отчитане на посочените сделки и на базата на открити нерешени въпроси и предложени аргументирани решения за тях да се структурира модел за счетоводното им отразяване.

Вземайки под внимание обстоятелството, че дискусиите по темата са многобройни, а разработката е с ограничен обем, в последната няма да се представят проблеми и решения в няколко насоки: комисионерът е задължено за данък върху добавената стойност лице в държава, различна от Р. България; вносът се осъществява от посредник, работещ изцяло за своя сметка; сделката се реализира на нетрадиционни пазари (борси, аукциони и др.) или в условията на бартер; комисионерът работи от името и за сметка на комитент. Няма да се излагат разсъждения и по отношение на счетоводното отчитане на сделката при доверителя и при доставчика.

Актуалността на литературните източници и на нормативните документи в разработката е към м. октомври 2023 г.

2. Разработване и апробиране на модел за счетоводно отчитане на сделката за внос на стоки с участието на комисионер, работещ от свое име, но за сметка на комитент

Сделката за внос на стоки с посредничеството на комисионер, който работи от свое име, но за сметка на комитент се свързва с „въвеждането на несъюзни стоки на територията на страната“, респ. с непрякото прехвърляне на ресурси и/или собствеността върху тях от чуждестранен продавач на местен купувач. (Закон за данък върху добавената стойност, 2023: чл. 16, ал. 1) Тя обхваща поредица от стопански операции с различен обект на отчитане (стоки, парични средства, разходи и приходи, разчети и т.н.), които се документират по надлежен ред и се осъществяват в строго определена последователност. Извършването и е подчинено на действащите законови изисквания и може да се отъждестви със стопански процес, при чието реализиране си взаимодействат много, вкл. непреки участници. (Закон за счетоводството, 2021; Национални счетоводни стандарти, 2016; Международни счетоводни стандарти. (2023) МСФО, 2010) В този ред на мисли е подходящо нейното определяне като: „сложен логически подреден последователно протичащ стопански процес, документиран по надлежен ред, при чието законосъобразно реализиране доставчик, регистриран за нуждите на облагането с данък върху добавената стойност в държава, не включена в Европейската общност, прехвърля непряко (с участието на комисионер) стоки или собствеността върху тях на клиент – предприятие в Р. България, данъчно задължено по реда на Закона за данък върху добавената стойност, срещу цена, която може да се договори и установи надеждно“. (Панчева, Ст. 2023: 33)

Отделните стопански операции, съставляващи съдържателната страна на сделката за покупко-продажба на стоки с участието на комисионер, работещ от свое име, но за сметка на комитент, паралелно с начините за тяхното счетоводно отчитане, могат да се обособят в счетоводен модел, както в таблица № 1: (Отчитане на външнотърговските сделки, 2010)

Анализът на предложения модел за счетоводно отчитане на изследваната сделка показва, че основна активно-пасивната разчетна сметка, използвана от комисионера е сметка „491 Доверители“. (Примерен национален сметкоплан (допълнен с шифри на сметките), 2006: 9) Тя служи за натрупване на информация за възникналите при комисионера вземания и задължения по изпълнение на покупко-продажбата на стоките, както и за установяване на дължимото му комисионно възнаграждение.

Таблица 1. Модел за счетоводно отразяване на сделката за внос на стоки с участието на комисионер, работещ от свое име, но за сметка на комитент¹

Показатели	Счетоводни статии при комисионера
Начисляване на аванса и получаването му по разплащателна сметка във валута.	Д-т с-ка 491 Доверители ² К-т с-ка 491 Доверители К-т с-ка 4532 Начислена данък за продажбите Д-т с-ка 504 Разплащателна сметка във валута К-т с-ка 491 Доверители
Отчитане на покупката на стоките.	Д-т с-ка 491 Доверители К-т с-ка 401 Доставчици
Начисляване на разходите по доставката на стоките - застраховки, транспорт, товаро-разтоварни и др.	Д-т с-ка 491 Доверители К-т с-ки 4992 Други кредитори, 401 Доставчици и 495 Разчети по застраховане
Начисляване на акциза и митото за закупените стоки.	Д-т с-ка 491 Доверители К-т с-ка 496 Разчети за акцизи К-т с-ка 497 Разчети с митници
Изплащане на задълженията, възникнали по повод покупката на стоките, вкл. митото и акцизите.	Д-т с-ки 4992 Други кредитори, 401 Доставчици, 495 Разчети по застраховане, 496 Разчети за акцизи и 497 Разчети с митници К-т с-ка от гр. 50 Парични средства
Начисляване на данъка върху добавената стойност за закупените стоки.	Д-т с-ка 4531 Начислен данък за покупките К-т с-ка 457 Разчети с митници
Превеждане по банков път на начисления данък върху добавената стойност за закупените стоки.	Д-т с-ка 4531 Начислен данък за покупките К-т с-ка 503 Разплащателна сметка в левове
Заприхождаване на закупените стоки при комитента	Не се съставя счетоводна статия
Префактуриране на закупените стоки от комисионера.	Д-т с-ка 491 Доверители К-т с-ка 491 Доверители К-т с-ка 4532 Начислен данък за продажбите
Начисляване на възнаграждението за извършената комисионна услуга.	Д-т с-ка 491 Доверители К-т с-ка 703 Приходи от продажба на услуги К-т с-ка 4532 Начислен данък за продажбите
Приключване на сметката, обобщаваща приходите от продажбата на услуги.	Д-т с-ка 703 Приходи от продажба на услуги К-т с-ка 123 Печалби и загуби от текущата година
Окончателно уреждане на финансовите взаимоотношения между комитента и комисионера.	Д-т с-ка от гр. 50 Парични средства К-т с-ка 491 Доверители или Д-т с-ка 491 Доверители К-т с-ка от гр. 50 Парични средства
Сторниране на начисления за аванса данък върху добавената стойност.	Д-т с-ка 491 Доверители К-т с-ка 4532 Начислена данък за продажбите ³

Източник: Собствена разработка

¹ При разработването на счетоводния модел са използвани сметки и шифри от примерния национален сметкоплан. (Примерен национален сметкоплан (допълнен с шифри на сметките), 2006: 1-16)

² Сметка 491 Доверители може да се замени и с друга разчетна сметка, като например сметка 4992 Други кредитори. Това няма да промени счетоводното отчитане на сделката и крайния резултат от нея. Няма да доведе и до изкривяване на информацията, представяна във финансовия отчет на предприятието.

³ Статията е с червено мастило.

При реализирането на сделката за внос на стоки с участието на комисионер, работещ от свое име, но за сметка на комитент се открояват и редица други специфики, водещи до разширяване и обогатяване на базовия счетоводен модел. Те могат да се обхванат и представят в няколко направления:

Първо. Ако при реализирането на сделката за внос на стоки с участието на комисионер, работещ от свое име, но за сметка на комитент е предвидено комитентът да предостави аванс на комисионера, то за отразяване на постъпилата в счетоводството на комисионера сума ще се дебитираща сметка 504 Разплащателна сметка във валута и ще се кредитира сметка 491 Доверители.

Второ. Ако за доставката на стоките чрез внос е договорено разсрочено плащане, то при отразяването му в счетоводството на комисионера ще се дебитираща сметка 491 Доверители и сметка 621 Разходи за лихви и ще се кредитира сметка 403 Доставчици по търговски кредити.

Трето. Ако разплащането при комисионната сделка е договорено да бъде в условията на бартер, то за начисляване на задължението към доставчика комисионерът ще дебитираща сметка 491 Доверители и ще кредитира сметка 404 Доставчици при определени условия. В последствие, при получаване на насрещната престация под формата на други стоки, той ще дебитираща сметка 414 Клиенти при определени условия и ще кредитира сметка 491 Доверители, като при нужда от доплащане, същото ще се отрази по дебита, респ. кредита на сметка от гр. 50 Парични средства, паралелно с компенсиране на разчетите между доставчика и клиента.

Четвърто. Ако комисионерът при сделката за внос на стоки с участието на комисионер, работещ от свое име, но за сметка на комитент не е регистриран за нуждите на облагането с данък върху добавената стойност, то при отчитане на дължимото му комисионно възнаграждение ще се дебитираща сметка 491 Доверители и ще се кредитира сметка 703 Приходи от продажба на услуги, но няма да се кредитира сметката за начисления данък върху добавената стойност за продажбите.

Пето. Ако в договора между страните е посочено изрично задълженията към доставчика и към останалите непреки участници в сделката да се заплащат от комитента, то тогава при изплащане на разчетите комисионерът ще дебитираща сметките 4992 Други кредитори, 401 Доставчици, 456 Разчети за акцизи, 457 Разчети с митници, 495 Разчети по застраховане и др. и ще кредитира сметка 491 Доверители.

Шесто. Ако в края на годината задълженията към доставчика и към останалите непреки участници в сделката не са изплатени, те ще се преоценят по заключителен валутен курс на БНБ към 31 декември на съответната година.

Седмо. Ако при сделката е предвидено разходите и приходите по валутни операции да са за сметка на комисионера, същите ще се начислят

по дебита на сметка 624 Разходи по валутни операции, съответно по кредита на сметка 724 Приходи по валутни операции. В случай, че те са договорени за сметка на комитента, отчитането им ще е чрез сметка 491 Доверители.

Осмо. Начислените във връзка с изпълнение на сделката текущи разходи и приходи ще се отразят от комисионера текущо или в края на отчетния период в корекция на реализирания от него финансов резултат.

Девето. Ако се изходи от текста на чл. 127 от Закона за данъка върху добавената стойност, според който при комисионната сделка могат да се разграничат две отделни сделки: покупка на стоки и последваща продажба на стоки, то счетоводното отчитане на вноса на стоки с участието на комисионер, работещ от свое име, но за сметка на комитент би могло да се организира аналогично на това, предвидено за внос на стоки с участието на посредник. (Закон за ДДС, чл. 127; Панчева, Ст., 2020: 132-148)

Десето. Комисионерът не съставя счетоводна статия за начисляване на акциз, когато закупените стоки не са акцизни. Той не съставя счетоводна статия и за завеждане на тези стоки в склада.

Единадесето. Ако при предоставянето на аванса от комитента на комисионера във фактурата е начислен 20% данък върху добавената стойност, то тогава при окончателното разплащане между страните данъка върху добавената стойност за аванса следва да се сторнира. Това става на базата на издадено към фактурата данъчно кредитно известие.

Заключение

Изводите и обобщенията, които могат да се направят въз основа на проведеното изследване са следните:

Първо. Сделката за внос на стоки с участието на комисионер, работещ от свое име, но за сметка на комитент е сложна и многокомпонентна. Затова за нейното счетоводно отчитане е целесъобразно да се използва счетоводен модел, какъвто е предложен в доклада. Към този модел са предвидени варианти, адекватни на различни ситуации, възникващи при реализиране на сделката в реални условия.

Второ. Посредством апробиране на разработения комплексен модел в практиката се доказва, че същият е гъвкав, адаптивен, методологически издържан и отговарящ на изискванията, поставени в действащото законодателство. Той облекчава работата на счетоводния персонал и повишава нейната ефективност. Затова се препоръчва използването му в счетоводството на нефинансовите предприятия-комисионери, занимаващи се с външнотърговска дейност на територията на страната.

Използвани източници

- Закон за данък върху добавената стойност. //Държавен вестник, 2006, (63), посл. изм. 2023, (66). Наличен в: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135533201>, последно посетен на 18.09.2023.
- Закон за счетоводството. //Държавен вестник, 2015, (95), посл. изм. 2021, (19). Наличен в: <https://www.ides.bg/за-института/документи/закон-за-счетоводството/>, последно посетен на 18.09.2023.
- Международни счетоводни стандарти. (2023) Налични в: <https://balans.bg/zakonodatelstvo/mss>, последно посетени на 18.09.2023.
- МСФО – Концептуална рамка за финансово отчитане. (2010) Налични в: <https://audit-bg.com/wp-content/uploads/dokumenti/framework.pdf>, последно посетени на 18.09.2023.
- Национални счетоводни стандарти. (2016) Налични в: <https://balans.bg/zakonodatelstvo/nss>, последно посетени на 18.09.2023.
- Отчитане на външнотърговските сделки. (2010) /Меразчиев, Г. Баташки, Г. Иванова-Кузманова, Ст. Панчева, Р. Михайлова. Свищов: Ценов.
- Панчева, Ст. (2020) Актуални методологико-приложни аспекти на счетоводното отчитане на сделките за вътреобщностна доставка на стоки с участието на посредник. *Икономика и бизнес* (5), 132-148., достъпен на: [file:///C:/Users/DELLU/Downloads/ikonomika-i-biznes-2020%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/DELLU/Downloads/ikonomika-i-biznes-2020%20(5).pdf), последно посетен на 18.09.2023.
- Панчева, Ст. (2023) Практико-приложен модел за счетоводно отчитане на сделките за внос на стоки с участието на комисионер, работещ от името и за сметка на комитент. *Знание* (60.1), с. 31-36., достъпен на: <https://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/6241>, последно посетен на 09.10.2023.
- Примерен национален сметкоплан (допълнен с шифри на сметките). (2006) Свищов: АИ „Ценов“.

ХАРМОНИЗИРАНЕ НА ОТЧИТАНЕТО НА УСТОЙЧИВОСТТА – МИСИЯТА (НЕ)ВЪЗМОЖНА

Гл. ас. д-р Атанас Атанасов¹

Резюме: Основната цел на този доклад е да се извърши критичен анализ на приложимите разпоредби и стандарти за отчитане и докладване на устойчивостта на предприятията и на тази база да се формулират подходящи изводи и препоръки по отношение на бъдещото им развитие в контекста на необходимостта от хармонизиране на отчетността в тази област. Анализът на съществуващото състояние показва, че независимо от постигнатите съответствия между основните стандарти за отчитане на устойчивостта, все още липсва единно становище на стандартизиращите органи по ключови въпроси, свързани с обхвата на докладваната информация, крайният брой показатели за устойчивост в отделните направления (KPI), както и наличието на сериозни несъответствия по отношение на прилагането на концепцията за съществеността и т.н. Всичко това дава основание за формулирането на извода, че процесът по хармонизиране на нефинансовото отчитане ще продължи дълго, като борбата за надмошние между основните играчи в полето на отчитането на устойчивостта ще продължи, но тя не бива да бъде за сметка на компаниите, които трябва да докладват своята устойчивост и за сметка на качеството на докладваната информация.

Ключови думи: отчитане на устойчивостта, хармонизация, KPI, sustainability reporting, регулиране

JEL: M41, Q56, M48

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.49>

HARMONIZATION OF SUSTAINABILITY REPORTING – MISSION (IM)POSSIBLE

Head Assist. Prof. Atanas Atanasov, PhD

Abstract: The aim of this report is to carry out a critical analysis of the applicable regulations and standards for sustainability reporting of the enterprises and, on this basis, to formulate appropriate conclusions and recommendations regarding their future development in the context of the need for harmonization in this area. The analysis of the existing situation shows that, regardless of the achieved correspondences between the main sustainability reporting standards, there is still a lack of a unified opinion of the standardization bodies on key issues related to the scope of the reported information, the final number of sustainability indicators in the individual areas (KPI), as well as the existence of serious inconsistencies in the application of the concept of materiality, etc. All this gives grounds for formulating the conclusion that the process of harmonizing sustainability reporting will continue for a long time, and the struggle for supremacy between the main players in the field of sustainability reporting will continue, but it should not be at the expense of companies that have to report their sustainability and at the expense of the quality of the reported information.

Key words: sustainability reporting, harmonization, legislation, sustainability KPI

JEL: M41, Q56, M48

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.49>

---

¹ atanasov_at@ue-varna.bg, Икономически университет – Варна, България

1. Въведение

Устойчивостта се превръща в ключова характеристика на съвременния бизнес и все повече се разглежда като необходимо условие за формиране на конкурентни предимства на онези бизнеси, които са успели да осъзнаят и имплементират това като част от своя бизнес модел от една страна и успяват по адекватен, ясен и конкретен начин да оповестят своята ангажираност в сферата на устойчивостта, като включат в изготвените от тях корпоративни отчети специфични нефинансови показатели, разкриващи ключови нефинансови характеристики от бизнес модела на компанията и подходящо обвързани с докладваната основна финансова информация.

В контекста на посоченото е формулирана и основната цел на този доклад - да се извърши критичен анализ на приложимите разпоредби и стандарти за отчитане и докладване на устойчивостта на предприятията и на тази база да се формулират подходящи изводи и препоръки по отношение на бъдещото им развитие в контекста на необходимостта от хармонизиране на отчетността в тази област.

2. Регулаторна рамка на отчитането на устойчивостта

През последните няколко години има съществени промени в сферата на устойчивото отчитане (Sustainability reporting), които влияят на съвременното корпоративно отчитане и подчертават насоките за неговото развитие. Най-съществените изменения могат да бъдат резюмирани по следния начин:

- През 2021 г. Европейският зелен пакт внесе нови изисквания за компаниите, налагайки им промени и адаптации в стратегиите и бизнес моделите им, ако желаят да участват пълноценно в бъдещите финансови инструменти за финансиране на устойчивостта.
- През април 2021 г. Европейският съюз прие Пакет за устойчиво финансиране, съсредоточен в помощта за частните инвестиции, насочени към климатично устойчива икономика. Пакетът включва предложение за Директива за отчитане на корпоративната устойчивост (CSRD), която ще замени съществуващата Директива 2014/95/ЕС и ще разшири обхвата на предприятия, подлежащи на отчитане. Предвижда се CSRD да бъде въведена за прилагане на четири етапа:
  - От началото на отчетната 2024 г. за компании, които в момента прилагат Директивата за нефинансово отчитане (NFRD);
  - От началото на отчетната 2025 г. за големи компании, които в момента не прилагат NFRD;
  - От началото на отчетната 2026 г. за регистрирани МСП (с изключение на микропредприятия), малки и некомплексни кредитни институции и каптивни застрахователни предприятия;
  - От началото на финансовата 2028 г. за предприятия от трети държави с нетен оборот над 150 милиона евро за всяка от последните две последователни финансови години в ЕС, ако имат

поне едно дъщерно дружество или клон в ЕС, надхвърлящи определени прагове.

- Новата CSRD въвежда прилагането на общи European Sustainability Reporting Standards (ESRS) от всички предприятия, попадащи в обхвата на Директивата. На 31 юли 2023 г. Европейската комисия публикува своя приет Делегиран акт относно първия набор от европейски стандарти за докладване на устойчивостта (ESRS) въз основа на проекта, изпратен от Европейската консултативна група за финансова отчетност (EFRAG) през ноември 2022 г. (Европейска комисия, 2023) Приетите стандарти включват два общи стандарта ESRS 1 – Общи изисквания и ESRS 2 – Общи оповестявания, както и десет специфични стандарта по отношение на отделни ключови въпроси във връзка с докладването на устойчивостта от предприятията.
- През юни 2023 г. Съветът за международни стандарти за устойчивост (ISSB) публикува своите встъпителни стандарти – IFRS S1 и IFRS S2, с което постави началото на нова ера на оповестяване, свързано с устойчивостта на капиталовите пазари по целия свят. (ISSB, 2023)
- На 4 септември 2023 г. Европейската консултативна група за финансова отчетност (EFRAG) и Глобална инициатива за отчетност (GRI) публикуваха съвместно изявление, в което се казва, че има „високо ниво на оперативна съвместимост“ между Европейските стандарти за докладване на устойчивост (ESRS) и стандартите GRI. С това на полето на стандартизирането при отчитане на устойчивостта мястото си за пореден път заяви може би най-голямата организация в тази област – GRI. По данни на KPMG през 2022 г. 78% от топ 250 компаниите по света и 68% от топ 100 прилагат GRI стандартите като база за изготвяне на своите отчети за устойчивост.

Посочените промени трябваше да осигурят значителен напредък в света на корпоративното отчитане, подчертавайки необходимостта от допълнителни нефинансови показатели и рискове, за да се предостави цялостна картина за корпоративната дейност.

3. Хармонизация на отчитането на устойчивостта – борба за надмощие или...?

Необходимостта от въвеждане на единни стандарти по отношение на отчитането и докладването на устойчивостта може да бъде обоснована с нарастващото значение на този тип информация за всички заинтересовани страни и главно за самите компании, които по този начин разкриват „пълната картина“ за своя бизнес отвъд единствено финансовите показатели. Глобално проучване на KPMG показва нарастващо чувство за устойчивост и фокус от страна на изпълнителните директори върху ESG, като повече от две трети (69 %) от глобалните изпълнителни директори са вградили изцяло ESG в бизнеса си като средство за създаване на стойност. (KPMG, 2023)

Тези данни се допълват от резултатите от Big shifts, small steps. Survey of Sustainability Reporting 2022 г., които показват, че 96 % от топ 250 компаниите в световен мащаб докладват по въпроси на устойчивостта, а 64 % възприемат климатичните промени като риск за техния бизнес. (KPMG, 2022)

В същото време пейзажът от приложими рамки и стандарти в областта на ESG отчетността остава доста наситен. Анализът на първите публикувани стандарти от ISSB и EFRAG показва, че независимо от единната изходна база, между тези стандарти съществуват различия, някои от които фундаментални. Предвид ограниченията в обема на изложението, ще бъдат дефинирани поотделно всички значими проблемни моменти, а техният задълбочен анализ ще бъде обект на бъдещи публикации:

- Различия по отношение на дефинирането на концепцията за „същественост“. Така например, в рамката за отчитане на устойчивостта и стандартите на EFRAG, като основен фактор е залегнала концепцията за „двойната същественост“, докато в публикуваните от ISSB стандарти се посочва съвсем ясно, че водещ фактор ще бъде финансовата същественост така, както е дефинирана в Концептуалната рамка към МСС/МСФО. Фокусът на ISSB главно върху финансовата същественост и информационните нужди на инвеститорите и кредиторите отваря сериозна пропаст между двете основни стандартизиращи тела EFRAG и ISSB.
- Различия в обхвата и във формата на докладваната информация. Това от своя страна създава трудности за заинтересованите страни да идентифицират стойностното въздействие на рисковете за устойчивост във финансовите отчети. Така например Frecautan & Nita посочват, че различният обхват, изискван от ISSB и EFRAG, показва съпротива и липса на желание за хармонизиране на отчетите. Според тях EFRAG има интерес да стимулира устойчивостта чрез промяна на въздействието в „рамка“ на динамична същественост, докато IFRS Foundation се интересува главно от защита на инвеститорите, като се фокусира върху създаването на стойност на предприятието и, което е по-малко важно, разкриването на аспектите на съществеността на въздействието. (Frecautan & Nita (Danila), 2022)
- Неяснота в дефинирането на крайния брой показатели за устойчивост в отделните направления (KPI).
- Липса на елементарна съпоставимост в броя и съдържанието на стандартите, издадени от двата големи стандартизиращи органа. Дори при елементарен преглед на съответствията става ясно, че ISSB има само два издадени стандарта - IFRS S1 *Общи изисквания за оповестяване на финансова информация, свързана с устойчивостта* и IFRS S2 *Оповестявания, свързани с климата* срещу два основни и десет специфични, издадени от EFRAG.

Критика на съществуващите регламенти може да бъде открита и в специализираната литература. Според Afolabi et al. навлизането на две институции, които правят свои опити за надграждане на счетоводните регулации в лицето на Фондацията на МСФО и EFRAG, може да породви решаващ дебат за това как съществуващите външни участници са повлияли на формата на регулациите за докладване за устойчивостта и как те могат да продължат да настояват за прилагане на техните правила, както и какво може да означава това за бъдещата посока на регулаторната рамка за докладване за устойчивост. (Afolabi, Ram, & Rimmel, 2022)

За необходимост от промяна и хармонизиране на стандартите за устойчивост говорят Hahn et al., според които е необходима такава рамка, която разплита връзките между нефинансовото отчитане и реалната устойчива промяна, изследвана чрез различни нива на анализ. Те подчертават, че съществува разлика между свързаните с устойчивостта резултати и резултати, които обикновено се материализират на фирмено ниво и в крайна сметка водят до устойчиво въздействие на обществено ниво. (Hahn, Reimsbach, & Wickert, 2023)

Syolowy & Paugam много подходящо са систематизирали факторите, които влияят отрицателно върху вероятността за конвергенция в отчитането на устойчивостта в краткосрочен план. Техният анализ е много концептуален и в същото време задълбочен, и включва четири фактора: *първият фактор* е хетерогенността на концепциите и определенията, свързани с устойчивостта (напр. ESG, CSR). *Вторият фактор* е големият брой организации, които претендират за легитимност в докладването за устойчивост. *Третият фактор* е свързан с разнообразието от изисквания за докладване сред три влиятелни международни стандартизиращи органа (т.е. EFRAG, ISSB, SEC), което води до различни възможности за корпоративно отчитане и *четвъртият фактор* е разнообразието в целите на организациите за определяне на стандарти. Посочените от тях причини правят вероятността за конвергенция в докладването за устойчивост да изглежда твърде ограничена, поне в краткосрочен план.

Водени от идеята за хармонизиране на правилата и в отговор на непрестанните критики към тях, EFRAG и ISSB работиха в тясно сътрудничество за повишаване на оперативната съвместимост между двата набора от стандарти. На 23 август 2023 г. те излязоха с меморандум за оперативна съвместимост между стандартите, като посочват, че вече е постигната „висока степен на изравняване на оповестяването на климата“. Обръща се специално внимание на определението за финансова същественост, по-специално в ESRS 1, параграф 48 от Делегирания акт. Съществената финансова информация съгласно ESRS вече е фокусирана върху нуждите на основните потребители (инвеститори), като се приема, че нуждите на другите заинтересовани страни са удовлетворени или чрез информация за съществеността на въздействието, или чрез информацията, необходима на инвеститорите

(EFRAG, August 2023), което по същество не решава въпроса с неприлагането на концепцията за т.нар. „двойна същественост“ в ISSB.

Важно е да се отбележи, че въпреки декларирания напредък от страна на двата основни стандартизиращи органа, дружествата, прилагащи ESRS, няма автоматично да отговарят на изискванията на стандартите ISSB, и поради това е важно да се проверят разликите между двата стандарта, ако се прилагат и двата набора от изисквания.

В контекста на борбата за надмощие и в търсене на унифицирани стандарти, които да бъдат лесно приложими и гарантиращи докладването на съпоставима информация от предприятията, следва да се отбележи и внесено в Европейския парламент ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА РЕЗОЛЮЦИЯ относно делегиращия регламент на Комисията от 31 юли 2023 г. за допълване на Директива 2013/34/ЕС на Европейския парламент и на Съвета по отношение на стандартите за докладване на устойчивостта от 11 октомври 2023 г. (European Parliament, 2023), с което по същество се възразява срещу Делегиращия регламент за приемане на стандартите за докладване на устойчивостта от м. юли 2023 г. Това предложение трябва да бъде гласувано на 18.10.2023 г. и на практика може да се разглежда като стопиране на вече започналия процес по хармонизиране на европейското законодателство в областта на отчитането на устойчивостта. Вносителите на предложението посочват като мотив за неговото внасяне, че „са необходими прости стандарти за докладване, вместо да се обременяват прекомерно дружествата“, както и, че „дружествата в Съюза страдат от бюрокрация, и обяви, че ще публикува предложения за намаляване на бюрокрацията за дружествата в Съюза“. В тази връзка се посочва, че административната тежест за дружествата би се увеличила поради голямата сложност на стандартите за докладване относно устойчивостта (ESRS), както и пояснява, че повечето стандарти не отговарят на използваемите ключови показатели за ефективност (KPI) и по този начин не служат на целта на Комисията за създаване на измерими и съпоставими стандарти, особено за дружествата, които добавят стойност за доставчиците на данни и ползвателите на данни, управляващи двойния преход. Другият аргумент, който се посочва е, че стандартите в този им вид изискват значителни ресурси от страна на дружествата, което представлява тежест особено за по-малките предприятия, тъй като стандартите за докладване относно устойчивостта са сложни и с голям обем. Вносителите дори посочват, че ESRS застрашават намерението на Комисията да намали бюрокрацията и задълженията за докладване с 25% с оглед на въпросите, свързани с конкурентоспособността в рамките на ЕС и извън него. В резултат на всички изложени негативни бележки се предлага Комисията да представи нов делегиран акт, в който се вземат предвид посочените препоръки. (European Parliament, 2023)

Резонен е въпросът: Защо финансовото отчитане успява да постигне огромна степен на хармонизиране, а опитите за хармонизиране на нефинансовата отчетност (отчитането на устойчивостта, ESG и т.н.) не постигат все още желаните резултати? Може би е време да се преосмисли целия процес на стандартизиране на нефинансовата информация и той да бъде структуриран по подобие на финансовата отчетност – единни правила, единна рамка, стандартизирани показатели в отчетите, разработване от единен орган при конкретизиране на целите, за които ще се използва тази информация.

4. Заключение

Считаме, че създаването на два на практика паралелни режима за отчитане на устойчивостта ще създаде допълнително объркване сред предприятията по отношение на това кои стандарти да бъдат прилагани. От публикуваните вече стандарти става ясно, че двата предложени комплекта стандарти се различават, и то съществено, по някои основни въпроси. От една страна ERSR трябва да се прилагат от всички предприятия в ЕС, които попадат в обхвата на новата директива CSRD, а от друга - много голяма част от тези предприятия прилагат като база за изготвяне на финансовите си отчети IFRS, което предполага, че по-лесно биха приложили IFRS S1 и S2. Това ни дава основание да предположим, че борбата за надмощие между EFRAG и ISSB в полето на отчитането на устойчивостта ще продължи, но тя не бива да бъде за сметка на компаниите, които трябва да докладват своята устойчивост.

Тъй като ISSB се позиционира на централно място, ще трябва ясно да се определят механизмите на взаимодействие с EFRAG по въпросите на отчитането на устойчивостта, като се отговори на един много важен въпрос: трябва ли отчитането на устойчивостта (Sustainability reporting) да се превърне до голяма степен в инструмент за инвеститорите да минимизират риска и да търсят финансови възможности или трябва да служи като по-дълбок индикатор за корпоративна отговорност, гарантиращ, че компаниите действат в по-широк план за постигане на дългосрочни интереси на обществото в областта на устойчивото развитие?!

Законодателните и стандартизиращите органи трябва сериозно да преосмислят посланията, които отправят чрез нормативното регламентиране на отчитането на устойчивостта, защото има риск тази тема да се превърне в поредната актуална „дъвка“, чиито вкус и аромат бързо ще изчезнат и хармонизацията наистина ще бъде мисия невъзможна, ако не бъде осъзната необходимостта и ползата от този вид информация.

Използвани източници

- Европейска комисия. (2023). *ДЕЛЕГИРАН РЕГЛАМЕНТ (ЕС) НА КОМИСИЯТА от 31.7.2023 година за допълнение на Директива 2013/34/ЕС на Европейския парламент и на Съвета чрез стандарти за отчитането във връзка с устойчивостта. С(2023) 5303 final*. Брюксел: ЕК.
- Afolabi, H., Ram, R., & Rimmel, G. (2022). Harmonization of Sustainability Reporting Regulation: Analysis of a Contested Arena. *Sustainability*, 14(5517). doi:<https://doi.org/10.3390/su14095517>
- EFRAG. (August 2023). *Interoperability between ESRS and ISSB standards. EFRAG assessment at this stage and mapping table*. Retrieved 9 25, 2023, from <https://efrag.org/Assets/Download?assetUrl=%2Fsites%2Fwebpublishing%2FMeeting%20Documents%2F2307280747599961%2F04-02%20EFRAG%20SRB%20%20230823%20-%20EFRAG%20IFRS%20interoperability%20and%20mapping%20table.pdf>
- European Parliament. (2023, 10 11). *MOTION FOR A RESOLUTION on the Commission delegated regulation of 31 July 2023 supplementing Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council as regards sustainability reporting standards*. Retrieved 12 10, 2023, from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2023-0426_EN.html
- Frecautan, I., & Nita (Danila), A. (2022, December). WHO IS GOING TO WIN: THE EU ESG REGULATION OR THE REST OF THE WORLD? – A CRITICAL REVIEW. *The Annals of the University of Oradea, Economic Sciences*, XXXI(2), 109-120.
- Hahn, R., Reimsbach, D., & Wickert, C. (2023). Nonfinancial Reporting and Real Sustainable Change: Relationship Status - It's Complicated. *Organization & Environment*, 36(1), 3-16. doi:<https://doi.org/10.1177/10860266231151653>
- ISSB. (2023, June 23). *ISSB issues inaugural global sustainability disclosure standards*. Retrieved from <https://www.ifrs.org/news-and-events/news/2023/06/issb-issues-ifrs-s1-ifrs-s2/>
- KPMG. (2022). *Big shifts, small steps. Survey of Sustainability Reporting*. KPMG. Retrieved from <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/se/pdf/komm/2022/Global-Survey-of-Sustainability-Reporting-2022.pdf>
- KPMG. (2023, 09 15). *KPMG 2023 CEO Outlook*. Retrieved 10 3, 2023, from <https://kpmg.com/xx/en/home/insights/2023/09/kpmg-global-ceo-outlook-survey.html#esg>

ВЪВЕЖДАНЕ В БЪЛГАРСКОТО СЧЕТОВОДНО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО НА НОВИТЕ ЕВРОПЕЙСКИ ПРАВИЛА ЗА ОПОВЕСТЯВАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ ЗА ПОДОХОДНИЯ/КОРПОРАТИВНИЯ ДАНЪК НА МУЛТИНАЦИОНАЛНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Гл. ас. д-р Борислав Боянов¹

Резюме: В настоящия доклад е направен анализ на Директива 2021/2101/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 24 ноември 2021 година за изменение на Директива 2013/34/ЕС по отношение на оповестяването на информация за данъка върху доходите от страна на някои предприятия и клонове като са представени: целта; обхвата; изискванията към предприятията, които са задължени да изготвят и публикуват декларация с информация за доходния/корпоративния данък; изискванията към съдържанието, сроковете и условията за публикуване на декларацията; отговорностите на задължените лица за изготвянето, публикуването и осигуряването на достъп до декларацията с информация за данъка върху доходите. Анализирани са процесите на транспониране на Директива 2021/2101/ЕС в българския Закон за счетоводството като са разгледани основните моменти от предложенията от Министерството на финансите Проект на Закон за изменение и допълнение на Закона за счетоводството. Представени са реда, условията и сроковете за изготвяне и публикуване на декларация с информация за начислен и платен доходен/корпоративен данък. Извършен е анализ на структурата и съдържанието, както и на задължителните реквизити, които е необходимо да съдържа декларацията. Направено е емпирично изследване на потенциалните предприятия, които ще бъдат задължени да изготвят и да публикуват заедно със своите финансови отчети и „декларация с информация за доходния/корпоративния данък“.

Ключови думи: мултинационални предприятия, оповестяване на информация за корпоративния данък, публично докладване по държави

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.50>

INTRODUCING IN THE BULGARIAN ACCOUNTING LEGISLATION OF THE NEW EUROPEAN RULES FOR DISCLOSURE OF INCOME/CORPORATE TAX INFORMATION BY MULTINATIONAL ENTERPRISES

Head Assist. Prof. Borislav Boyanov, PhD

Abstract: This report analyzes Directive 2021/2101/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2021 amending Directive 2013/34/EU with regard to the

---

¹ b.boyanov@unwe.bg, Университет за национално и световно стопанство – София, България

disclosure of income tax information by certain enterprises and branches as presented: the purpose; the scope; the requirements for businesses that are required to prepare and publish a declaration with information on income/corporate tax; the requirements for the content, terms and conditions for publishing the declaration; the responsibilities of the obliged persons for the preparation, publication and provision of access to the declaration with information on income tax. The delayed process of transposition of Directive 2021/2101/EU into the Bulgarian Accounting Law has been analyzed and the main points of the Draft Law proposed by the Ministry of Finance to amend and supplement the Accounting Law have been examined. The procedure, conditions and deadlines for preparing and publishing a declaration with information on accrued and paid income/corporate tax are presented. An analysis of the structure and content, as well as of the mandatory details that must be contained in the declaration, was carried out. An empirical study has been made of the potential businesses that will be required to prepare and publish together with their financial statements and an 'Income/Corporate Tax Information Statement'.

Keywords: *multinational enterprises, corporate tax disclosure, public reporting country by country*

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.50>

1. Въведение

Новите европейски регулации за оповестяване „държава по държава“ на информация за начисления и платения подоходен/корпоративен данък на мултинационалните предприятия водят своето начало от 2016 г. и се развиват паралелно с Плана за действие на ОИСП за борба със свиването на данъчната основа и прехвърлянето на печалби (BEPS) от октомври 2015 г.¹. През април 2016 г. Европейската комисия публикува план за действие за по-справедлива система за корпоративно подоходно облагане. Възприемането на идеята за публично оповестяване на информация за подоходния/ корпоративния данък „държава по държава“ на ЕС се появи непосредствено след приемането на *Директива 2016/881/ЕС на Съвета от 25 май 2016 година за изменение на Директива 2011/16/ЕС по отношение на задължителния автоматичен обмен на информация в областта на данъчното облагане*, позната като „DAC4“ – директива за непубличното отчитане по държави. В продължение на повече от 5 (пет) години предложението за създаване на директива за публично отчитане „държава по държава“ се развиваше твърдебавно поради редица причини, в това число и поради възникването на противоречия относно нейното правно основание и изискванията за нейното транспониране в националните законодателства на страните-членки на ЕС. След дълги дебати между институциите на ЕС и страните-членки относно необходимостта от въвеждането на публично финансово отчитане „държава по държава“, водещо до поредното допълнително изискване за оповестяване

---

¹ OECD (2015), *Transfer Pricing Documentation and Country-by-Country Reporting, Action 13 - 2015 Final Report*, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241480-en>

на информация (O'Donnell and Schmitz, 2021), през септември 2021 г. Съветът на ЕС окончателно одобри предложението за директива. В резултат на това на 24 ноември 2021 г. е приета *Директива 2021/2101 на Европейския парламент и на Съвета за изменение на Директива 2013/34/ЕС по отношение на оповестяването на информация за данъка върху доходите от страна на някои предприятия и клонове*. Директивата е публикувана в Официалния вестник на Европейския съюз бр. L429 от 01.12.2021 г. и е в сила от 20.12.2021 г.

*Директива 2021/2101/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 24 ноември 2021 година за изменение на Директива 2013/34/ЕС по отношение на оповестяването на информация за данъка върху доходите от страна на някои предприятия и клонове*¹ към септември 2023 г. е в процес на транспониране в българското законодателство посредством Закона за счетоводството. Предвижда се новите изисквания за оповестяване на информация за подоходния/корпоративния данък на мултинационалните предприятия да влязат в сила от 1 януари 2025 г., през която ще се съставят, изготвят и публикуват финансови отчети за изминалата 2024 г.

2. Основна цел на Директива 2021/2101/ЕС и очаквани резултати от транспонирането ѝ в българското счетоводно законодателство

Директивата допълва настоящите задължения за финансово отчитане на предприятията по силата на Директива 2013/34/ЕС като въвежда изискване за оповестяване на информация за данъка върху доходите, платен от мултинационалните предприятия, осъществяващи дейност в страни-членки на ЕС.

Основната цел на Директивата е да се осигури прозрачност и справедливост по отношение на дейностите на мултинационалните предприятия в ЕС, както и насърчаване на тяхната корпоративна отговорност и прозрачност. В случай че групата от предприятия осъществява дейност в ЕС само чрез дъщерни предприятия и клонове, те следва да публикуват и предоставят на разположение декларацията на крайното предприятие майка, а ако такава не е на разположение, да изготвят и публикуват декларация, съдържаща цялата информация, с която разполагат. Предвидена е възможност декларацията да бъде публикувана на едно място в ЕС, като се осигури безплатен достъп за всички заинтересовани лица в ЕС.

Очакваните резултати от прилагането на Директивата в ЕС са оповестяването на информация за платения подоходен/корпоративен данък от мултинационалните предприятия да окаже благоприятно въздействие върху следните субекти:

- гражданското общество да бъде по-ангажирано;

---

¹ За целите на настоящата разработка накратко в текста ще се използва само „Директивата“.

- ▶ работниците и служителите да бъдат по-добре информирани за платените данъци от страна на техните работодатели;
- ▶ инвеститорите да бъдат по-малко склонни да избягват облагане с данъци и прехвърляне на печалби;
- ▶ предприятията ще изградят по-добри отношения със заинтересованите страни, което ще доведе до по-голяма стабилност, по-лесен достъп до финансиране поради по-ясния рисков профил и по-добрата репутация.

Съгласно изискванията, които са заложи в Директивата, всички страни-членки на ЕС са задължени до 22 юни 2023 г. да въведат в националните си законодателства новите разпоредби за оповестяване на информация за подоходния/корпоративния данък на мултинационалните предприятия. Тъй като от страна на Република България този срок за транспониране на Директивата в Закона за счетоводството не е изпълнен, Европейската комисия изготви и изпрати до Република България *Уведомително писмо № С(2023) 5000/3 от 19.07.2023 г. относно процедура за нарушение № 2023/0115* за липса на нотификация за мерките и за неизпълнение на задължението на Република България за транспониране в националното законодателство на Директива 2021/2101/ЕС. Позицията на Република България по отношение на горепосочената процедура за нарушение е, че приема изложените от Европейската комисия аргументи, посочени в официално уведомително писмо относно срока за транспониране на директивата в националното законодателство. В тази връзка към края на септември 2023 г. от страна на Министерството на финансите са изготвени и публикувани на неговата Интернет страница¹:

- ▶ Проект на Закон за изменение и допълнение на Закона за счетоводството.
- ▶ Мотиви към проекта на Закон за изменение и допълнение на Закона за счетоводството.
- ▶ Частична предварителна оценка на въздействието.
- ▶ Становище на дирекция „Модернизация на администрацията,,.

По реда на чл. 26 от Закона за нормативните актове горепосочените документи са публикувани за обществено обсъждане на Интернет страницата на Портала за обществени консултации² за периода от 19.09.2023 г. до 18.10.2023 г.

В мотивите към проекта на Закона за изменение и допълнение на Закона за счетоводството се възприемат и споделят заложените в Директивата цели на оповестяването на информация за платения подоходен/корпоративен данък от мултинационалните предприятия, а именно:

- ▶ насърчаване на корпоративната отговорност;

---

¹ Министерство на финансите на Република България. <https://www.minfin.bg/bg/legislation7/472>

² Портал за обществени консултации. <https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=7831>

- ▶ прозрачност на дейностите на мултинационалните предприятия;
- ▶ плащане на данъци в държавата, в която са реализирани печалбите;
- ▶ упражняване на обществен контрол върху дейността на мултинационалните групи от предприятия по отношение на спазването на данъчното законодателство и въздействието, което спазването на данъчното законодателство има върху реалната икономика.

Проектът на Закона за изменение и допълнение на Закона за счетоводството предвижда в Глава седма „Годишни доклади“ създаване на нов Раздел VII „Декларация с информация за доходния/корпоративния данък“ чрез който се урежда реда за изготвяне и публикуване на декларация с информация за начислен и платен доходен/корпоративен данък.

3. Обхват на предприятията, които са задължени, респ. освободени от задължението за изготвяне и публикуване на Декларация с информация за доходния/корпоративния данък

Общото правило, което въвежда Законът за счетоводството, е Декларацията с информация за доходния/корпоративния данък да се изготвя и публикува от самостоятелно предприятие и от крайно предприятие майка на мултинационална група предприятия, които осъществяват дейност в различни юрисдикции и които са местни лица за Република България. (Вж. Таблица 1.)

В случай че група предприятия с крайно предприятие майка, установено в трета държава или самостоятелно предприятие, установено в трета държава, осъществяват дейност на територията на Република България чрез средни и големи дъщерни предприятия и клонове, декларацията за доходния/корпоративния данък следва да се публикува от дъщерното предприятие или клон.

Освободени от изготвянето и публикуването на Декларацията са следните предприятия:

- ▶ средните и големите дъщерни предприятия и клоновете, когато декларацията е изготвена от крайното предприятие майка или от самостоятелното предприятие, регулирани от законодателството на трети държави, и декларацията отговаря на следните критерии:

- достъпна е безплатно на интернет страницата на крайното предприятие майка или на самостоятелното предприятие, в машинно-четим електронен формат, на поне един от официалните езици на Европейския съюз в срок не по-късно от 12 месеца след отчетния период, за който е изготвена декларацията;
- посочено е наименованието и седалището на единственото дъщерно предприятие или единственият клон, регулирани от законодателството на държава членка, публикували декларацията в срок до 12 месеца след отчетния период, за който се отнася, по правилата на съответната държава членка.

Таблица 1. Обхват на предприятията, които са задължени да изготвят и публикуват Декларация с информация за доходния/корпоративния данък

№	Вид предприятия	Критерии	Изискване за оповестяване
1.	Крайно предприятие майка, установено в Република България	Консолидирани приходи на групата > 1 500 000 000 лв. за всеки от последните два отчетни периода	Декларация с информация за доходния/корпоративния данък за втория отчетен период
2.	Самостоятелно предприятие, установено в Република България	Приходи на база индивидуален финансов отчет > 1 500 000 000 лв. за всеки от последните два отчетни периода	Декларация с информация за доходния/корпоративния данък за втория отчетен период
3.	Средни и големи дъщерни предприятия, контролирани от крайно предприятие майка от трета държава	Консолидирани приходи на групата > 1 500 000 000 лв. за всеки от последните два отчетни периода	Декларация с информация за доходния/корпоративния данък за втория отчетен период. Ако не разполагат с Декларацията, тогава дъщерните предприятия изготвят и публикуват декларация с цялата информация, с която разполагат и оповестяват информация, че предприятието майка не е предоставило необходимата информация
4.	Клонове на предприятия, регулирани от законодателството на трети държави	1. Нетни приходи от продажби > 16 000 000 лв. за всеки от последните два отчетни периода 2. Предприятието, което е открило клона е свързано предприятие от група , която няма средни и/или големи дъщерни предприятия, крайното му предприятие майка се регулира от законодателството на трета държава и консолидираните приходи на групата са > 1 500 000 000 лв. за всеки от последните два отчетни периода 3. Предприятието, което е открило клона е самостоятелно предприятие с приходи > 1 500 000 000 лв. за всеки от последните два отчетни периода	Декларация с информация за доходния/корпоративния данък за втория отчетен период. Ако не разполагат с Декларацията, тогава клоновете изготвят и публикуват декларация с цялата информация, с която разполагат и оповестяват информация, че предприятието майка не е предоставило необходимата информация

► банките, които са задължени да оповестяват информация по чл. 70, ал. 6 от Закона за кредитните институции;

► инвестиционните посредници, които оповестяват информация по реда на чл. 134, ал. 1 от Закона за пазарите на финансови инструменти.

Задълженията за деклариране отпадат, когато към края на отчетния период размерът на приходите на клона, самостоятелното предприятие или консолидираните приходи на крайното предприятие майка, престане да отговаря на критериите, които са посочени в таблица № 1 за всеки от последните два отчетни периода.

Стойностните прагове, които са описани в таблица № 1 се конвертират и закръглят в хилядни на националната парична единица на всяка съответна трета държава, като се прилага обменният курс на Българската народна банка към 21 декември 2021 г.

4. Структура и съдържание на Декларацията с информация за подоходния/корпоративния данък

Нормата на чл. 62в, ал. 1 от Закона за счетоводството предвижда в Декларацията с информация за подоходния/корпоративния данък да се съдържа информация за всички дейности на самостоятелното предприятие или на крайното предприятие майка, в т. ч. и дейностите на всички свързани предприятия, включени в консолидираните финансови отчети за съответния отчетен период. Също така декларацията следва да включва информация за **начисления и платения** подоходен/корпоративен данък от мулти-националните групи предприятия и самостоятелните предприятия, **поотделно за всяка юрисдикция**, в която тези предприятия осъществяват дейност. В съдържателен план Законът за счетоводството предвижда Декларацията с информация за подоходния/корпоративния данък да съдържа редица задължителни реквизити, които са систематизирани и обобщени в таблица 2.

Предприятията могат по свое желание да изготвят Декларацията в съответствие с изискванията за съдържанието на отчета по държави съгласно чл. 143ф от Данъчно-осигурителния процесуален кодекс¹. Изготвянето на „непубличен“ отчет по държави е вече утвърдено изискване на ДОПК в сила от 01.01.2007 г. Отчетът по държави се подава по електронен път по ред и във формат, утвърдени със **Заповед № ЗЦУ-1410 от 31.10.2017 г.** на изпълнителния директор на Националната агенция за приходите. Разработена е самостоятелна електронна услуга с наименование „*Предоставяне на отчет по държави по чл. 143ф от Данъчно-осигурителния процесуален кодекс (ДОПК) от многонационална група предприятия (МГП)*“, достъпна на интернет страницата на НАП чрез квалифициран електронен подпис

Независимо от избрания формат, структура и съдържание на Декларацията, изискуемата информация се представя поотделно за:

- ▶ държава-членка с няколко юрисдикции - обобщено на ниво държава-членка;
- ▶ всяка данъчна юрисдикция, която на 1 март на отчетния период, за който се изготвя декларацията, е включена в приложение I към заключенията на Съвета относно преработения списък на Европейския съюз на юрисдикциите, неосказващи съдействие за данъчни цели;
- ▶ всяка данъчна юрисдикция, която на 1 март на отчетния период, за който се изготвя декларацията и на 1 март на предходния отчетен период, е

---

¹ Данъчно-осигурителен процесуален кодекс, обн. ДВ. бр. 105 от 29.12.2005 г., посл. изм. и доп. ДВ. бр. 84 от 06.10.2023 г.

била посочена в приложение II към заключенията на Съвета относно преработения списък на Европейския съюз на юрисдикциите, неосказващи съдействие за данъчни цели;

► всички останали данъчни юрисдикции - информацията се представя на обобщена основа.

Таблица 2. Съдържание на Декларацията с информация за подоходния/корпоративния данък

№	Показатели	Оповестявана информация/ Сума в хил. лв.
1.	Наименование на крайното предприятие майка или на самостоятелното предприятие	
2.	Отчетен период	
3.	Отчетна валута	
4.	Списък на всички дъщерни предприятия, включени в консолидираните финансови отчети на крайното предприятие майка	
5.	Кратко описание на дейностите на самостоятелното предприятие или на крайното предприятие майка, в т. ч. и дейностите на всички свързани предприятия, включени в консолидираните финансови отчети	
6.	Брой наети лица на пълно работно време и брой наети лица на непълно работно време, преизчислени в еквиваленти на пълна заетост	
7.	Приходите, включително и приходите от сделки със свързани лица:	
7.1.	За предприятията, прилагащи Националните счетоводни стандарти: 1. Нетни приходи от продажби + 2. Други приходи от дейността + 3. Приходи от дялови участия, с изключение на дивиденди, получени от свързани предприятия + 4. Приходи от други инвестиции и заеми, признати като дългосрочни активи + 5. Други лихви и финансови приходи	
7.2.	За предприятия, прилагащи МСС/МСФО или друга счетоводна база, приходите са съгласно определението или по смисъла на рамката за финансово отчитане, на чието основа са изготвени финансовите отчети, с изключение на корекциите в стойността и дивидентите, получени от свързани предприятия	
8.	Сума на печалбата или загубата преди облагане с подоходен/ корпоративен данък	
9.	Сума на начисления подоходен/корпоративен данък върху облагаемата печалба или загуба за съответния отчетен период, с изключение на отсрочените данъци или провизиите за неопределени данъчни задължения	
10.	Сума на платения подоходен/корпоративен данък за съответния отчетен период, в т.ч. и сумата на удържаните данъци при източника, платени от други лица за сметка на доходите на предприятията и клоновете в рамките на групата	
11.	Сума на неразпределената печалба към края на съответния отчетен период (неразпределена печалба от минали години + текуща печалба, за разпределението на която все още не е взето решение)	
12.	Изявление в случай, че крайното предприятие майка или самостоятелното предприятие не е предоставило Декларация с информация за подоходния/корпоративния данък	

Декларацията с информация за подоходния/корпоративния данък се изготвя и публикува във валутата, в която са представени консолидираните финансови отчети на крайното предприятие майка или годишните финансови отчети на самостоятелното предприятие. В случаите, когато дъщерното

предприятие е задължено да изготвя декларация с информация за доходния/корпоративния данък, тогава следва да използва същата валута, в която публикува годишните си финансови отчети.

5. Формат на Декларацията с информация за доходния/корпоративния данък

Предприятията се задължават да изготвят и публикуват Декларацията в **машинночетим електронен формат по образец**, определен от Европейската комисия с акт за изпълнение, приет на основание член 48в, параграф 4 от Директива (ЕС) 2021/2101 на Европейския парламент и на Съвета от 24 ноември 2021 година за изменение на Директива 2013/34/ЕС по отношение на оповестяването на информация за данъка върху доходите от страна на някои предприятия и клонове (ОВ, L 429/1 от 1 декември 2021 г.).

С термина „**машинночетим формат**“ се означава електронен формат за данни, който е структуриран по начин, по който, без да се преобразува в друг формат, позволява софтуерни приложения да идентифицират, разпознават и извличат специфични данни, включително отделни факти и тяхната вътрешна структура¹. Сходна легална дефиниция на понятието „машинночетим формат“ е възприета и от Директива 2013/37/ЕС² съгласно която това е файлов формат, който е структуриран по начин, по който софтуерните приложения да могат лесно да идентифицират, разпознават и извличат специфични данни, включително отделни факти и тяхната вътрешна структура. Такива биха били например създадените Декларации под формата на файлове в машинночетим формат, позволяващ директна повторна употреба на данните като CSV, RDF, XML, JSON и др.

6. Публичност и достъпност на Декларацията с информация за доходния/корпоративния данък

Предприятията, които са задължени да изготвят Декларацията е необходимо и да я публикуват в Търговския регистър и регистъра на юридическите лица с нестопанска цел³, в срок до 12 месеца след края на отчетния период, за който се отнася, в машинночетим формат, на български език. Едновременно с това Декларацията следва да се публикува и на интернет страницата на задълженото предприятие на поне един от официалните езици на Европейския съюз за срок най-малко от пет последователни години.

---

¹ Държавна агенция „Електронно управление“.

<https://e-gov.bg/wps/portal/agency/home/data/opendata>

² Директива 2013/37/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година за изменение на Директива 2003/98/ЕО относно повторната употреба на информацията в обществения сектор

³ Търговски регистър и регистър на юридическите лица с нестопанска цел.

<https://portal.registryagency.bg/>

7. Предварителна оценка на въздействието и очакван обхват на предприятията, които ще бъдат задължени да изготвят и публикуват Декларацията с информация за подоходния/ корпоративния данък

Към настоящия момент конкретният състав на предприятията, които ще бъдат задължени да изготвят и публикуват Декларацията не може да бъде определен, тъй като изискванията на Закона за счетоводството за първоначалното прилагане на новите регулации ще се отнасят до финансовите отчети за 2024 г. Със сигурност обаче, основавайки се на заложените количествени критерии, може да се направи предположението, че броят на задължените предприятия ще бъде в рамките на само няколко десетки. Към октомври 2023 г. като предварителна оценка на предприятията, които ще попаднат в обхвата на новите регулации може да се направи на базата на съществуващи данни от няколко информационни източници.

Съгласно официално предоставена справка от Националната агенция за приходите по реда на Закона за достъп до обществена информация (ЗДОИ) сред 10-те най-големи данъкоплатци по внесен корпоративен данък за 2022 г. попадат предприятията посочени във фиг. 1.

Фигура 1. Десетте най-големи български предприятия на база внесен корпоративен данък за 2022 г.

Източник: НАП, обществена информация, предоставена по реда на ЗДОИ

Според бизнес класацията на вестник „Капитал“ - „К100: Най-големите компании в България 2023“ направено на базата на приходите, посо-

чени във финансовите отчети за 2022 г. в първите десет попадат предприятия, които са посочени в таблица № 3. Ако се предположи, че тези предприятия запазят или увеличат приходите си, тогава към 31 декември 2024 г. те ще попаднат в обхвата на Закона за счетоводството и ще бъдат задължени да изготвят и публикуват Декларацията.

Таблица 3. Бизнес класация K100: Най-големите компании в България на база приходи за 2022 г.

№ по ред	Предприятие	Сектор	Приходи, хил. лв.	Печалба/Загуба, хил. лв.	Рентабилност на приходите %
1.	АУРУБИС БЪЛГАРИЯ	метали	8 242 666	499 256	6.06
2.	АСТРА БИОПЛАНТ	горива	7 691 971	124 532	1.62
3.	ЛУКОЙЛ-БЪЛГАРИЯ	горива	7 376 868	149 215	2.02
4.	АЕЦ КОЗЛОДУЙ	енергетика	6 061 494	729 463	12.03
5.	АКСПО БЪЛГАРИЯ	енергетика	6 020,000	40 300	0.67
6.	НЕК	енергетика	5 276 526	1 083 256	20.53
7.	БУЛГАРГАЗ	енергетика	4 928 700	(100 431)	-
8.	ТЕЦ МАРИЦА ИЗТОК 2	енергетика	4 008 990	1 189 727	29.68
9.	МЕТ ЕНЕРДЖИ ТРЕЙДИНГ БЪЛГАРИЯ	енергетика	3 717 323	28 038	0.75
10.	БИЕЙ ГЛАС БЪЛГАРИЯ	стъкло	2 851 353	184 505	6.47

Източник: Вестник „Капитал“, Бизнес класация. K100: Най-големите компании в България 2023, <https://www.capital.bg/k100/>, информацията е извлечена на 30.09.2023 г.

От горепосочените данни на фигура 1 и таблица 3 ясно се очертават водещите, „системните корпоративни играчи“ за българската икономика, с най-голям принос към БВП и съответно с най-голям дял при плащането на корпоративен данък и осигуряването на средства за цялата палитра от публични блага. Въвеждането на новите регулации в Закона за счетоводството чрез изготвянето и публичното оповестяване на корпоративна информация чрез Декларацията се очаква да въздейства като регулаторен инструмент при изпълнението на стратегическата цел на ЕС за постигане на икономически растеж чрез драстично ограничаване на агресивното данъчно планиране и плащане на корпоративния данък в държавата, където са генерирани печалбите. Агресивното данъчно планиране е световен проблем, за който са нужни решения от европейски и от световен мащаб (Европейска комисия, 2016). Постигането на по-справедливо и равномерно разпределение на данъчното облагане ще окаже благоприятно въздействие върху конкуретните предимства на малките и средните предприятия, по-справедливо разпределение на данъчните постъпления в отделните държави, както и по-добра дисциплина на данъкоплатците. Ролята на счетоводната система в цялостния пакет от мерки за постигане на справедливо и ефикасно данъчно облагане в ЕС тук се свежда по осигуряването на последваща информираност на потребителите на корпоративна финансова информация за начисления и платежния подоходен/корпоративен данък „държава по държава“ от мултинацио-

налните предприятия. Следователно новите счетоводни регулации въздействат по-скоро косвено върху данъчните стратегии на големите корпорации, тъй като показват на заинтересованите страни и на общественото като цяло постигнатите резултати и платени данъци „държава по държава“, но за вече изминали отчетни периоди.

8. Заключение

Чрез транспонирането на Директивата ще се постигне хармонизиране на счетоводната нормативна уредба в България с европейското законодателство за публично оповестяване на информация за начисления и платения подоходен/корпоративен данък „държава по държава“. Новите изисквания за оповестяване на информация се очаква да окажат съществено въздействие върху мултинационалните предприятия със седалище в ЕС, както и тези извън ЕС, които извършват стопанска дейност на територията на ЕС. Този нов регулаторен подход ще осигури повишаване на корпоративната прозрачност и отговорност на мултинационалните предприятия, осъществяващи дейност в страната, а също така ще засили и осъществяването на обществения контрол върху тях.

Използвани източници

- Вестник Капитал. (2023). Бизнес класация. K100: Най-големите компании в България 2023. <https://www.capital.bg/k100/>
- Данъчно-осигурителен процесуален кодекс, обн. ДВ. бр. 105 от 29.12.2005 г., посл. изм. и доп. ДВ бр. 84 от 06.10.2023 г.
- Директива 2013/34/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година относно годишните финансови отчети, консолидираните финансови отчети и свързаните доклади на някои видове предприятия и за изменение на Директива 2006/43/ЕО на Европейския парламент и на Съвета и за отмяна на Директиви 78/660/ЕИО и 83/349/ЕИО на Съвета текст от значение за ЕИП
- Директива 2013/37/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година за изменение на Директива 2003/98/ЕО относно повторната употреба на информацията в обществения сектор
- Директива 2016/881/ЕС на Съвета от 25 май 2016 година за изменение на Директива 2011/16/ЕС по отношение на задължителния автоматичен обмен на информация в областта на данъчното облагане
- Директива 2021/2101 на Европейския парламент и на Съвета за изменение на Директива 2013/34/ЕС по отношение на оповестяването на информация за данъка върху доходите от страна на някои предприятия и клонове
- Държавна агенция Електронно управление.
<https://e-gov.bg/wps/portal/agency/home/data/opendata>
- Европейска комисия. (2016). Съобщение на Комисията до Европейския парламент и Съвета. Пакет от мерки за борба с избягването на данъци: следващи стъпки към ефективно данъчно облагане и по-голяма данъчна прозрачност в ЕС, Брюксел, 28.01.2016 г., COM (2016) 23 final
- Закон за счетоводството, обн. ДВ. бр. 95 от 08.12.2015 г., посл. изм. и доп. ДВ. бр. 19 от 05.03.2023 г.

Заповед № ЗЦУ-1410 от 31.10.2017 г. на изпълнителния директор на Националната агенция за приходите. <https://nra.bg/>

Министерство на финансите на Република България. <https://www.minfin.bg/>

Министерство на финансите на Република България. (2023). Мотиви към проекта на Закон за изменение и допълнение на Закона за счетоводството. <https://www.minfin.bg/bg/legislation7/472>

Министерство на финансите на Република България. (2023). Проект на Закон за изменение и допълнение на Закона за счетоводството. <https://www.minfin.bg/bg/legislation7/472>

Портал за обществени консултации. <https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=7831>

Търговски регистър и регистър на юридическите лица с нестопанска цел. <https://portal.registryagency.bg/>

Уведомително писмо № С(2023) 5000/3 от 19.07.2023 г. относно процедура за нарушение № 2023/0115 за липса на нотификация за мерките и за неизпълнение на задължението на Република България за транспониране в националното законодателство на Директива 2021/2101/ЕС

Keith O'Donnell, Samantha Schmitz. (2021). Public Country-by-Country Reporting Directive adopted by the EU Council, ATOZ Alert, 07 October 2021, <https://www.atoz.lu/media/ATOZ-Alert-07102021>

OECD. (2015). Transfer Pricing Documentation and Country-by-Country Reporting, Action 13 - 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241480-en>

АДИТИВНОТО ПРОИЗВОДСТВО – ОСОБЕНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД СЧЕТОВОДСТВОТО

Гл. ас. д-р Радосвета Кръстева-Христова¹
Докторант Владислава Георгиева²

Резюме: Докладът се фокусира към важни аспекти на адитивното производство и как те се отразяват в счетоводството. Иновативният метод предоставя нови възможности, но и поражда предизвикателства пред бизнеса. Очертани са предизвикателствата пред счетоводството, като се насочва вниманието към необходимостта от адаптирането на счетоводните процеси към новите реалности на производството. Подчертава се необходимостта от изграждане на модел за отчитане на разходите за производство на продукцията чрез адитивно производство.

Ключови думи: адитивно производство, 3D принтиране, 3D печат, счетоводство, отчитане на разходи

JEL: M41, O14

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.51>

ADDITIVE MANUFACTURING – CHARACTERISTICS AND CHALLENGES IN ACCOUNTING

Head Assist. Prof. Radosveta Krasteva-Hristova, PhD
Vladislava Georgieva, PhD Student

Abstract: The report focuses on important aspects of additive manufacturing and how they are reflected in accounting. The innovative method provides new opportunities, but also creates challenges for the business. The challenges facing accounting are outlined, drawing attention to the need to adapt accounting processes to the new realities of production. The necessity of building a model for accounting the costs of production of products through additive manufacturing is emphasized.

Key words: additive manufacturing, 3D printing, 3D print, accounting, cost accounting

JEL: M41, O14

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.51>

1. Въведение

Адитивното производство (Additive Manufacturing, AM) е сред най-обещаващите решения в контекста на кръговата икономика. То постепенно се превърна от технологична иновация към значим двигател на индустрия

---

¹ r.krasteva@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

² vgeorgieva@uard.bg, Висше училище по агробизнес и развитие на регионите – Пловдив, България

4.0. Широката му приложимост е предпоставка за неговото непрекъснато усъвършенстване.

Традиционното производство предполага обработка на материалите и евентуално създаване на отпадъци, докато АМ представлява технологичен процес, при който обекти се създават чрез наслагване на материала слой по слой. Тези особености налагат необходимостта да се предложат нови счетоводно-информационни решения с фокус към моделите за отчитане на производствените разходи.

2. Същност, особености, предимства и предизвикателства на адитивното производство

а. Същност на адитивното производство

АМ, наричано още 3D печат или 3D принтиране, е технологичен процес, при който тримерни обекти се създават чрез последователно добавяне на материал (пластмаса, полимери, метал, стъкло и др.), обикновено чрез наслагване на слой след слой, базиран на цифрови 3D модели. Този метод на производство се отличава от традиционните производствени процеси, при които крайният продукт се произвежда чрез оформяне, изрязване, и пр. от суров блок на материала. Машината, която добавя последователните слоеве материал до получаване на желаната форма на крайния продукт, се нарича 3D принтер (Ангелов, 2015).

„За основоположник на „адитивното производство“ се смята японският учен Hideo Kodama, който през 1981 г. в своя труд „Automatic Method for Fabricating a Three Dimensional Plastic Model with Photo Hardening Polymer“ за пръв път споменава за термините „адитивно производство“, „технология за 3D печат“ и „бързо прототипиране“, (Ангелов, 2015, р. 278). Заслуга за практическата реализация и развитието на 3D принтирането има американският инженер Chuk Hull, създател на компанията 3D Systems, който през 1986 г. патентова стереолитографията – първата технология за бързо прототипиране и широко използвания STL файлов формат (Wikipedia, n.d.).

б. Особенности на адитивното производство

Този метод на производство става изключително актуален в контекста на устойчивото развитие и кръговата икономика поради някои от неговите особености като:

- *Индивидуални и персонализирани продукти.* АМ позволява създаването на уникални и персонализирани продукти, които се адаптират специално към нуждите и предпочитанията на клиентите. Това е от особено значение в индустрии като медицината (изработка на индивидуални импланти), автомобилостроенето (персонализирани части), модната индустрия, машиностроене, космонавтика и авиация, и др.;

- *Оптимизация на логистиката.* С АМ се намалява нуждата от складова наличност и дълги логистични вериги. Продуктите могат да се създават

на местоположение по избор, което намалява разходите и времето, необходими за доставка;

- *Бърз процес на изработване на прототипи.* АМ позволява бързо създаване на прототипи и малки серии от продукти. Това е изключително полезно за фирми, които искат да изследват пазара или да разработват нови продукти, като същевременно намаляват риска и разходите си;

- *Дигитален дизайн.* Процесът се базира на дигитални 3D модели, които служат като основа за създаване на физическите обекти. Това позволява гъвкавост в дизайна и лесно променяне на обектите спрямо нуждите, спестява разходи за проектиране на крайния продукт;

- *Екологична устойчивост.* В сравнение с традиционните методи на производство, АМ може да бъде по-екологично. То намалява количеството изхвърляни отпадъци и консумира по-малко енергия, което е важно във време, когато въпросите на екологичната устойчивост стават все по-актуални.

с. Предимства и предизвикателства на адитивното производство

АМ притежава редица предимства относно устойчивото развитие и кръговата икономика, които го правят важен и иновативен метод в различни индустрии, както и редица предизвикателства относно бъдещото му развитие и разпространение (вж. табл. 1).

Таблица 1. Адитивно производство – предимства и предизвикателства

Предимства	Предизвикателства
<ul style="list-style-type: none"> • Малките партии персонализирани продукти са икономически атрактивни в сравнение с традиционните методи за масово производство • Директното производство от 3D CAD модели означава, че не са необходими разходи за инструменти и модули • Дизайните под формата на цифрови файлове могат лесно да се споделят, улеснявайки модификация и персонализиране на компоненти и продукти • Адитивният характер на процеса дава спестявания на материали, както и способността за повторно използване на отпадъчни материали (т.е. прах, смола) • Постижими са нови, сложни продуктови структури • Изработването по поръчка намалява риска от залежаване на МЗ на склад и подобрява потока на приходите, тъй като плащането е преди производството • Дистрибуцията позволява директно взаимодействие между местния потребител/клиент и производител 	<ul style="list-style-type: none"> • Цена и скорост на производство • Промяна на начина, по който дизайнерите мислят и подхождат към използването на АМ <ul style="list-style-type: none"> • Необходимост от разработване и стандартизиране на нови материали • Валидиране на някои физични свойства на съществуващи материали и АМ технологии • Автоматизация на АМ системи и планиране на процеси за подобряване на ефективността на производството • Проблеми с интелектуалната собственост, особено по отношение на авторското право • Недостиг на дизайнери и инженери, квалифицирани в АМ • Непрекъснато променящ се набор от конкуренти

Източник: (Berman, 2012; Chen, et al., 2015; Ford & Despeisse, 2016; Huang, Liu, Mokasdar, & Hou, 2013; Petrick & Simpson, 2013; Petrovic, et al., 2011)

Широкото навлизане на АМ поставя предизвикателства и пред счетоводството. Интерес представляват организацията на отчитане на разходите за производство, избора на подходи, системи и методи на калкулиране на себестойността на продукцията, структурна реорганизация на дейността във връзка с реализирането на АМ (изграждане на центрове на отговорност, в т.ч. центрове на разходите, центрове на приходите и центрове на печалбата, и места на възникване на разходите) и др.

5. Предизвикателства пред счетоводството, свързани с адитивното производство

Критично важно за счетоводството е използването на подходящ инструментариум за изчисляването и отчитането на разходите за АМ поради редица фактори, които оказват влияние върху бизнеса и производствения процес. Някои от основните аспекти, които подчертават тази необходимост, са следните:

- *Необходимост от вътрешен контрол.* Точното изчисление на разходите при АМ позволява на компаниите да следят и контролират своите разходи по-ефективно. Това е важно за поддържане на бюджети на разходите и определяне на цените на продуктите или услугите;

- *Ценообразуване.* За успешната конкурентоспособност на пазара е необходимо да се определи правилната цена на продуктите, която покрива разходите и печалбата. Неточните изчисления могат да доведат до неприемливи загуби или прекомерно високи цени;

- *Оптимизация на производствения процес.* Коректното изчисление на разходите позволява идентифицирането на области, в които може да се намали разходът и повиши ефективността на производството. Това включва избор на подходящи материали, технологии и параметри на производство;

- *Устойчивост и ефективност.* С актуалната тенденция към устойчиво производство точното изчисление на разходите позволява намаляването на неизползваемите отпадъци и брака, а оттук и на загубите от стопанската дейност. От своя страна използването на ресурси по-ефективно подпомага намаляване на негативното въздействие на АМ върху околната среда;

- *Отчитане на разходите за основна производствена дейност.* Сложността на АМ процесите и настройките на машините може да създадат трудности при точното прогнозиране на разходите за основна дейност, а оттук и на плановата себестойност на продуктите. Параметри като скорост на печат, плътност на слоя и температурни условия, имат допълнително влияние върху размера на разходите. Те самите генерират разходи, които са с характер на имплицитни;

- *Отчитане на разходите за допълнителна обработка.* Спецификата на АМ предполага допълнителна обработка на продукцията, ако е необходимо, която се изразява в последващи полимеризация, обработка на метални повърхностни, полиране, и др. Тези стъпки трябва да бъдат взети предвид при определянето на общите разходи;

- *Отчитане на разходите за дизайн и софтуерна разработка.* Разработването на дизайнните и изготвянето на цифровите модели изисква време и усилия, разходите за които също трябва да бъдат счетоводно отчитани;
- *Изисквания за качество и сертификации.* В някои отрасли, като авиацията и медицинската индустрия, се изискват строги стандарти за качество и сертификации. Този процес също може да допринесе за повишаване на разходите.

6. Заключение

Справянето с тези предизвикателства изисква изграждане на адекватен на АМ модел за отчитане на разходите, който да е съобразен с конкретните технологични, организационни, нормативни, социални, екологични, географски, и др. условия и цели на производствения процес. Той ще позволи отчитането на ефективността от внедряването на екологични, иновативни, високоефективни технологични решения като АМ и на добавената стойност на бизнеса в стремежа към всеобщо устойчиво развитие на планетата.

АМ има потенциал да промени начина, по който се произвеждат и използват продукти в редица индустрии и сектори, като същевременно носи важни предимства във връзка с ефективността, индивидуализацията и екологичната устойчивост. Този метод на производство със сигурност ще остане актуален и ще се развива и в бъдеще.

Използвани източници

- Ангелов, И. (2015). Предимства и ограничения на адитивното производство в индустриалните предприятия. *Правни и икономически проблеми на бизнес средата в Република България*, 278-283. Свищов: АИ Ценов.
- Berman, B. (2012, March–April). 3-D printing: The new industrial revolution. *Business Horizons*, 55(2), 155-162. doi:10.1016/j.bushor.2011.11.003
- Chen, D., Heyer, S., Ibbotson, S., Salonitis, K., Steingrímsson, J., & Thiede, S. (2015, November 16). Direct digital manufacturing: definition, evolution, and sustainability implications. *Journal of Cleaner Production*, 107, 615-625. doi:10.1016/j.jclepro.2015.05.009
- Ford, S., & Despeisse, M. (2016). Additive manufacturing and sustainability: an exploratory study of the advantages and challenges. *Journal of Cleaner Production*, 137, 1573-1587. doi:10.1016/j.jclepro.2016.04.150
- Huang, S., Liu, P., Mokasdar, A., & Hou, L. (2013, October 16). Additive manufacturing and its societal impact: a literature review. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 67, 1191–1203. doi:10.1007/s00170-012-4558-5
- Petrick, I., & Simpson, T. (2013). 3D Printing Disrupts Manufacturing: How Economies of One Create New Rules of Competition. *Research-Technology Management*, 56(6), 12-16. doi:10.5437/08956308X5606193
- Petrovic, V., Gonzales, J., Ferrando, O., Gordillo, J., Puchades, J., & Griñan, L. (2011). Additive layered manufacturing: sectors of industrial application shown through case studies. *International Journal of Production Research*, 49(4), 1061-1079. doi:10.1080/00207540903479786
- Wikipedia. (n.d.). *Chuck Hull*. Retrieved from Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Chuck_Hull

THE ROLE OF CYBERSECURITY IN ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF MULTIPLE CRISES

Head Assist. Prof. Radosveta Krasteva-Hristova, PhD¹

Abstract: *In the contemporary landscape of global uncertainties, where multiple crises, encompassing economic, health, and geopolitical challenges, have become increasingly prevalent, the role of cybersecurity in accounting has emerged as a critical issue. This report explores the multifaceted aspects of cybersecurity's role in accounting, addressing the protection of financial data, fraud prevention, the challenges of remote work, business continuity, regulatory compliance, and the importance and role of human factors.*

Key words: *cybersecurity, accounting, multiple crisis, cyber threats, fraud prevention, human factors*

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.52>

1. Introduction

In recent years, organizations have faced a confluence of crises, ranging from economic downturns to global health problems. The adoption of Information Technologies in accounting presents a viable solution to navigate these challenges and ensure the resilience of financial systems. The intersection of technological innovation and crises has become a defining characteristic of the contemporary business. Technological advancements, particularly in the field of information technologies, have revolutionized accounting practices, offering unparalleled efficiency, real-time reporting, and data-driven decision-making capabilities. This report delves into the pivotal role that cybersecurity plays in maintaining the integrity of financial data and sustaining accounting processes during times of crisis.

2. Problems and challenges for the cybersecurity in accounting in the time of multiple crises

Cyber fraud has long been an unpleasant part of the business environment. They do not skip the accounting work either. According to the ACCA, cyber fraud is „any crime committed via a computer with the intent to corrupt personal or financial information stored online. The most popular cybercrimes are phishing scams, where a hacker attempts to obtain sensitive or personal information from a computer user, online impersonation and identity theft.“ (ACCA, 2023).

The increasing exposure and potential impact of cyber risk have been highlighted in recent industry reports (Allianz, 2021; World Economic Forum, 2020).

Ensuring the security and protection of the information that is subject to processing in the accounting process during multiple crises is essential for organizations. Some of the issues and challenges in this area are as follows:

---

¹ r.krasteva@uni-svishtov.bg, Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

- In an era where cyber threats loom large, *protection and privacy on the sensitive financial data* is very important. Different cybersecurity measures, including encryption, advanced authentication, and deep monitoring, are crucial to protect against unauthorized access and data breaches, preserving the confidentiality and integrity of financial information.

- As the crisis develops, the risk of financial fraud increases. Cyber security serves as a great defense against fraudulent activities in accounting systems. The implementation of sophisticated intrusion detection systems, strict access control and continuous monitoring mechanisms are imperative to prevent unauthorized access and fraudulent transactions. In this sense, *fraud prevention* is extremely challenging for business organizations. There are different fraud prevention techniques (Sahiti & Bektashi, 2015).

- During crises, the *challenges of remote work* in the field of accounting became very popular. This circumstance calls for a reassessment of cybersecurity protocols in business organizations. Secure virtual private networks (VPNs), multi-factor authentication, and comprehensive cybersecurity training for remote workers are essential components for ensuring the security of financial transactions and data in a variety of work environments.

- Crises disrupt the normal conduct of business operations. There is a need to ensure *business continuity*, incl. and the sustainability of accounting systems. Cybersecurity measures such as regular backups, reliable breach recovery plans and proactive threat intelligence contribute to overall business continuity by enabling organizations to ensure the quality and results of their accounting operations.

- A significant challenge for the accounting system in any organization is ensuring *compliance with regulatory requirements*, which become particularly dynamic during crises. This may also change the cybersecurity requirements in accounting. Business organizations must quickly and flexibly adapt to evolving data protection laws and industry standards, ensuring cybersecurity measures are in line with regulatory requirements to prevent legal and financial consequences.

3. Importance and role of human factors in accounting cyber security

Despite advanced technological protections, the human factor in crisis conditions remains susceptible to manipulation and exploitation, to risks and errors, especially in the field of accounting (Neigel, Claypoole, Waldfogle, Acharya, & Hancock, 2020). Human error, whether due to ignorance, oversight, or social engineering, can lead to significant cybersecurity breaches. Accounting professionals working with sensitive financial data are prime targets for cyber adversaries seeking unauthorized access, fraudulent activities or compromising critical financial information. Recognizing the key role of the human element is the first step to effectively mitigating cybersecurity risk. Implementing in-depth and continuing education programs is imperative to equip accounting professionals with the knowledge and skills needed to navigate the complex and evolving cybersecurity

landscape. Training should cover a range of topics, including identifying phishing attempts, secure password management, remote work best practices, and recognizing social engineering tactics. Phishing attacks, often initiated through fraudulent emails, remain a prevalent threat. Training should focus on equipping accounting professionals with the ability to recognize phishing attempts, emphasizing checking email content, recognizing suspicious links or attachments, and the importance of verifying the authenticity of unexpected communications. In addition to formal trainings, creating a culture of cybersecurity awareness is critical. This includes fostering a mindset where everyone on the accounting team sees cybersecurity as a shared responsibility. Regular communication, reminders and simulated phishing exercises can reinforce the importance of vigilance and proactive defense against cyber threats. Training in recognizing social engineering tactics is also useful for accounting practice. Social engineering tactics, such as pretexting and baiting, use human psychology to manipulate people into revealing sensitive information. Training programs should educate accounting professionals about these tactics, emphasizing the importance of verifying the identity of individuals making requests for information. In addition to preventive measures, training should include incident response protocols. Accounting professionals must have the skills to recognize signs of a potential breach, report incidents immediately, and follow established procedures to limit and mitigate the impact of a cybersecurity incident. Training programs must be dynamic and easily and quickly adaptable to emerging types of cyber threats.

Continuous training, regular updates, and awareness of the latest cybersecurity trends are essential components of a proactive cybersecurity training strategy. Leadership within accounting teams must support cybersecurity awareness. When management is actively involved in promoting and participating in learning initiatives, it sends a strong message about the organization's commitment to cybersecurity, fostering a culture of responsibility and diligence.

Of course, cybersecurity in crisis accounting also requires adequate investment in cybersecurity technologies. Regular software updates, patch management, and the adoption of advanced cybersecurity tools are essential components of a proactive cybersecurity strategy improving the overall security posture of business organizations' accounting systems.

4. Conclusion

In conclusion, the synergy between cybersecurity measures, empowering people through education, and strategic technology investments creates a robust defense against the multifaceted challenges presented by crises. By recognizing the interaction of these elements, organizations can pave the way to financial resilience, ensuring the stability and integrity of accounting systems during multiple crises.

References

- ACCA. (2023, August). *ACCA Global*. Retrieved from Cybersecurity and the ac ACCA counting sector: <https://www.accaglobal.com/uk/en/technical-activities/uk-tech/in-practice/2021/August/cybersecurity-and-the-accounting-sector.html>
- Allianz. (2021, January). *Allianz Risk Barometer*. Retrieved from <https://www.agcs.allianz.com/content/dam/onemarketing/agcs/agcs/reports/Allianz-Risk-Barometer-2021.pdf>
- Neigel, A., Claypoole, V., Waldfogle, G., Acharya, S., & Hancock, G. (2020). Holistic Cyber Hygiene Education: Accounting for the Human Factors. *Computers & Security*, 101731. doi:10.1016/j.cose.2020.101731
- Sahiti, A., & Bektashi, M. (2015, May-August). Detection Techniques of Fraud in Accounting. *European Journal of Economics and Business Studies*, 1(2), 96-101.
- World Economic Forum. (2020). *WEF Global Risk Report*. . Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf

РОЛЯТА НА ESG КРИТЕРИИТЕ В БАНКОВОТО КРЕДИТИРАНЕ – НОРМАТИВНО СЪОТВЕТСТВИЕ

Гл. ас. д-р Румяна Маринова¹

Резюме: *Оценката, управлението и докладването на кредитния риск заемат централно място в процеса на банковото кредитиране. В настоящия доклад се защитава тезата, че новите регулаторни изисквания относно докладването на специфични показатели, свързани с устойчивостта, ще доведат до промени в банковото кредитиране, които ще изискват от банките промяна на критериите за оценка на финансираните от тях дейности, така че те да отговарят на това, което таксономията на ЕС определя като устойчива дейност. При анализа на нормативните изисквания в тази област се налага извода, че финансовите институции трябва да извървят труден път и да се справят с редица правила, изискващи сериозна подготовка при оценяването на специфичните ESG рискове на финансираните бизнеси.*

Ключови думи: *ESG критерии, кредитиране, банки, отчитане на устойчивостта, нормативно регулиране*

JEL: M41, G21, Q56

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.53>

THE ROLE OF ESG CRITERIA IN BANK LENDING - REGULATORY COMPLIANCE

Head Assist. Prof. Rумыана Marinova, PhD

Abstract: *Credit risk assessment, management and reporting are central to the bank lending process. This paper argues that new regulatory requirements on the reporting of specific indicators related to sustainability will lead to changes in bank lending that will require banks to change the criteria for evaluating the activities they finance so that they meet of what the EU taxonomy defines as sustainable activity. The analysis of the regulatory requirements in this area necessitates the conclusion that financial institutions have to walk a difficult path and deal with a number of rules that require serious preparation in assessing the specific ESG risks of the financed businesses.*

Key words: *ESG, credit risk, bank lending, sustainability reporting, regulation*

JEL: M41, G21, Q56

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.53>

1. Въведение

На съвременния етап на икономическо развитие, устойчивостта се превръща в една от задължителните характеристики на съвременния бизнес и осигурява конкурентни предимства на онези бизнеси, които успяват да имплементират устойчивите практики като част от техния бизнес модел. Финансовите институции също са въввлечени в този процес, като освен чрез

---

¹ r_marinova@ue-varna.bg, Икономически университет – Варна, България

имплементиране на устойчивостта в собствените си бизнес практики, те имат и задължението да упражняват своеобразен външен контрол по отношение на качествата на своите клиенти в процеса на финансиране. Известно е, че банковото кредитиране е една от основните форми за финансиране на бизнеса. В тази връзка може да се каже, че оценката, управлението и докладването на кредитния риск заемат централно място в процеса на банковото кредитиране. Наличието на изисквания по отношение на устойчивото кредитиране, заложен в редица нормативни документи на ЕС прави този процес още по-значим и изискващ внимание.

В настоящия доклад се защитава тезата, че новите регулаторни изисквания относно докладването на специфични показатели, свързани с устойчивостта, ще доведат до промени в банковото кредитиране, които ще изискват от банките промяна на критериите за оценка на финансираните от тях дейности, така че те да отговарят на това, което таксономията на ЕС определя като устойчива дейност. Целта на доклада е да се извърши анализ на съществуващите регламенти в областта на банковото кредитиране и по-специално на имплементирането на ESG критериите в процеса на банковото кредитиране.

Поради ограничения обем в настоящото изложение няма да бъдат разглеждани потенциалните ефекти от прилагането на нормативните изисквания в банките, както и имплементирането на тези изисквания в дейността на банките в ЕС.

2. Нормативни изисквания по отношение на устойчивостта

През последните години банките бяха в центъра на множество законодателни инициативи за отчитане на устойчивостта, като фокусът върху тяхната дейност продължава да търпи развитие. Целият процес по създаване на устойчиви финанси в ЕС стартира с приемането на един от ключовите нормативни актове в областта на устойчивите финанси на ниво ЕС, какъвто е РЕГЛАМЕНТ (ЕС) 2020/852 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 18 юни 2020 година за създаване на рамка за улесняване на устойчивите инвестиции и за изменение на Регламент (ЕС) 2019/2088. По-късно през 2021 г. беше приет Европейския зелен пакт, а през април същата година Европейският съюз прие Пакет за устойчиво финансиране (Sustainable Finance Package), чиято цел е да се окаже помощ при насочването на частните инвестиции, които следва да бъдат направени при прехода към неутрална към климата икономика. Като част от Пакет за устойчиво финансиране през 2022 г. ЕС прие окончателно новата Директива за отчитане на корпоративната устойчивост (CSRD), която трябва да влезе в сила от 2024 г. и да замени действащата Директива 2014/95/ЕС.

Както е посочено в пар. 6 от Регламента за таксономията на ЕС, за успешното пренасочване на капиталовите потоци към устойчиви инвести-

ционни практики и постигане на устойчив и приобщаващ растеж, от решаващо значение е да се създаде унифицирана система за класификация за устойчиви дейности. Именно класификацията на устойчивите дейности ще играе съществена роля в бъдеще, тъй като на практика тя дефинира кои от финансираните от банките дейности ще бъдат класифицирани като устойчиви и кои не. Ето защо се споделя и виждането, че целта на Таксономията на ЕС е да се превърне във важен инструмент за насочване на капитала, така че тези цели да могат да бъдат постигнати. Както посочват от EBF и UNEP FI, таксономията на ЕС се превърна в един от най-важните компоненти на регулаторната програма за устойчиво финансиране. (European Banking Federation, UNEP FI, & EY, 2022)

В тази връзка е важно да се посочи, че в пар.40 на РЕГЛАМЕНТ (ЕС) 2020/852 се посочва, че дадена икономическа дейност не следва да се квалифицира като екологично устойчива, ако причинява повече вреди за околната среда, отколкото ползи. (ЕС, 2020) Дадена икономическа дейност следва да се квалифицира като допринасяща съществено за една или повече от предвидените в настоящия регламент екологични цели, когато тази дейност пряко спомага за това други дейности да дадат съществен принос за една или повече такива цели. (ЕС, 2020) Ясно е посочено, че такива спомагащи дейности не следва да водят до обвързване с активи, които възпрепятстват дългосрочните екологични цели предвид икономическия жизнен цикъл на тези активи. Също така спомагащите дейности трябва да имат значително положително въздействие върху околната среда на база съображения, свързани с жизнения цикъл.

В чл. 2 на регламента е дадена дефиниция за екологично устойчива инвестиция. За такава се приема инвестиция в една или повече икономически дейности, които се квалифицират като екологично устойчиви съгласно настоящия регламент. Критериите за това дали дадена икономическа дейност е устойчива са посочени в чл. 3, а именно:

- допринася съществено за една или повече от екологичните цели, предвидени в Регламента;
- не нанася значителни вреди на някоя от екологичните цели;
- се осъществява в съответствие с минималните гаранции, установени в член 18 на Регламента; и
- отговаря на техническите критерии за проверка, установени от Комисията в съответствие с член 10 на Регламента.

С Регламента се въвежда изискване за създаване на технически критерии за проверка. С тези критерии следва да бъдат определени минималните изисквания, необходими за избягване на значителни вреди по отношение на други цели, включително като се използват за основа всякакви минимални изисквания, установени в правото на ЕС.

Предполага се, че финансовите институции ще се наложи да променят своите политики по отношение на отчитането на устойчивостта във връзка

с въвеждането на CSRD считано от 2024 г., тъй като още по силата на действащата NFRD, банките са сред компаниите, които попадат в обхвата на NFRD и които трябва да разкрият допълнителна информация по отношение на Таксономията на ЕС. По тази причина и с цел да се допълни член 8 от Регламента за таксономията на ЕС, на 6 юли 2021 г. Европейската комисия публикува Делегиран акт за оповестяване по член 8, който въвежда изискване относно оповестяванията, очаквани от финансови и нефинансови предприятия, които включва КРІ и шаблони за отчитане, които финансовите и нефинансовите институции трябва да използват, за да разкрият колко устойчиви са наистина техните дейности. Според тези изисквания основният КРІ за банките е коефициентът на зелени активи (GAR), който показва съотношението на експозициите, свързани с дейности, съобразени с таксономията, в сравнение с общите покрити активи на тези банки. Интерпретирано по друг начин, GAR на практика показва „зелената част“ от техния дял „устойчиви заеми“, отговарящ на критериите на таксономията на ЕС в сравнение с повечето балансови активи, представени в банковия портфейл. Изчерпателният списък на КРІ за банките е посочен в приложение V към делегирания акт за оповестяване по член 8. Brühl счита, че смисълът на новите КРІ за банките е чрез тях да се даде на инвеститорите индикация за степента, в която икономическите дейности на финансовата институция са в съответствие с таксономията. (Brühl, 2023) Той посочва, че именно дезагрегирането на GAR на отделни показатели (компоненти) - съотношение на зелени активи, покриващо експозициите към нефинансови предприятия (GARNF), към клиенти на дребно (GARRE) и към финансови предприятия (GARFU) - позволява подробен анализ на двигателите на GAR и прави взаимозависимостите между различните компоненти на GAR по-прозрачни. (Brühl, 2023)

Краткият анализ на посочените разпоредби показва, че по отношение на банките ползите от разкриването на информация по смисъла на чл.8 могат да бъдат в две насоки:

- подобно оповестяване би могло да помогне да разберат степента на привеждане в съответствие с таксономията на ЕС на техния клиент; и
- помага им да изпълнят задълженията си по член 8 от Регламента.

През май 2021 г. European Banking Authority (EBA) публикува доклад с констатациите от първото си пилотно проучване в целия ЕС относно климатичния риск. Според резултатите от този доклад средното съотношение на зелените активи (GAR) е 7,9% в извадка от 29 банки от десет държави от ЕС, приведени в съответствие с таксономията на ЕС. Анализът на сценариите на EBA показва, че въздействието на свързаните с климата рискове в банките има различна величина и е съсредоточено в някои конкретни сектори. Инструментите за анализ на сценарии се развиват бързо и следва да се

постигне по-нататъшен напредък в моделирането на каналите за предаване на шокове от климатичен риск към балансите на банките. (ЕВА, 2021)

През януари 2022 г. ЕВА публикува окончателния си проект на технически стандарти за изпълнение (ITS) относно изпълнението на стълб 3 (Pillar 3), който се отнася до оповестяванията за екологични, социални и управленски рискове. Този окончателен проект на стандарти включва информация, която може да се сравни, за да се обясни как изменението на климата може да допринесе за усилване на други рискове, свързани с представянето на информацията във финансовите отчети на финансовите институции. (European Banking Authority, 2022) Също така се разглежда и начина, по който институциите се стремят да намалят тези рискове, включително GAR, за експозиции, финансиращи дейности, съобразени с таксономията, като тези, които са в съответствие с целите на Парижкото споразумение.

Конкретното нормативно изискване за разработването на стандартите е посочено в Член 449а от Регламента за капиталовите изисквания (CRR), според който ЕВА е упълномощен да разработи проекти на технически стандарти за изпълнение. Чрез тези стандарти трябва да се постигне определяне на единни формати за оповестяване и свързаните с тях инструкции, в съответствие с които се извършват оповестяванията, изисквани в част осма от CRR. (European Banking Authority, 2022) Безспорно целта е хармонизиране на оповестяванията, като чрез използването на единни формати се цели да се докладва достатъчно изчерпателна и сравнима информация за потребителите на тази информация, които да имат база, за да оценят рисковите профили на институциите.

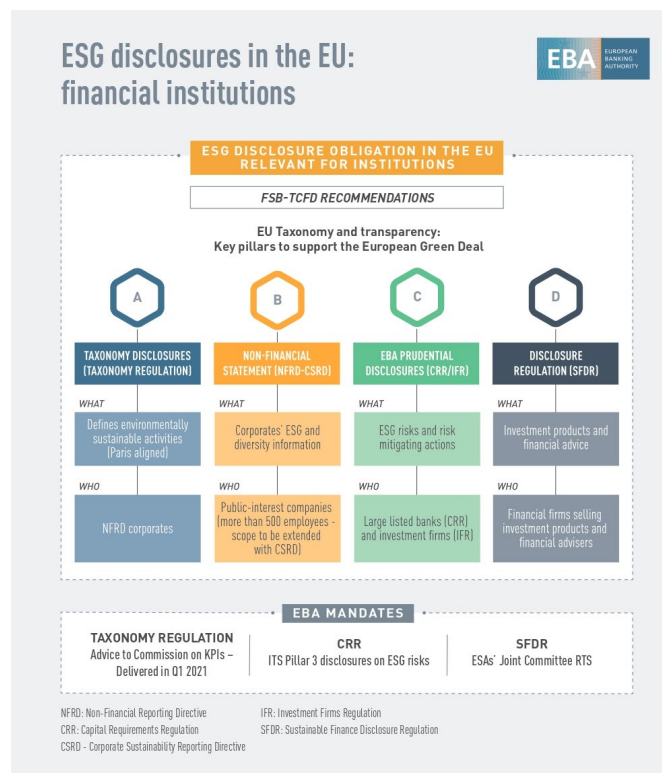
При разработването на тази рамка ЕВА се основава на препоръките на съществуващи инициативи, като тези на Работната група за финансово оповестяване, свързано с климата (TCFD) на Съвета за финансова стабилност (FSB), но надхвърли минималните изисквания, като дефинира обвързващи детайлни шаблони, таблици и инструкции, за да се гарантира повишена последователност, сравнимост и значимост на оповестяванията на институциите.

Разработените технически стандарти имат за цел да гарантират, че заинтересованите страни са добре информирани за експозициите, рисковете и стратегиите на институциите по отношение на ESG и могат да вземат информирани решения и да упражняват пазарна дисциплина. Стандартите предлагат сравними оповестявания и KPI, включително съотношение на зелени активи (GAR) и съотношение на таксономията на банковия портфейл (BTAR) като инструмент, който да покаже как институциите вграждат съображения за устойчивост в своето управление на риска, бизнес модели и стратегия и техният път към целите на Парижкото споразумение.

Поради ограничения обхват на GAR за банките, Европейският банков орган поставя изисквания за отчитане на целия банков портфейл, което е задължително за банките от стълб 3. Метриката за оповестяване се нарича Коефициент на таксономично съответствие на банковата книга (BTAR),

който за разлика от GAR се основава на всички заеми, целия банков портфейл. Разкриването на информация за ESG рискове е жизненоважен инструмент за насърчаване на пазарната дисциплина, позволяващ на заинтересованите страни да оценят свързаните с ESG рискове на банките и устойчивата финансова стратегия. Пакетът EBA ESG Pillar 3 ще помогне за справяне с недостатъците на текущите ESG оповестявания на институциите на ниво ЕС чрез определяне на задължителни и последователни изисквания за оповестяване, включително подробни шаблони, таблици и свързани инструкции. Освен това ще помогне за установяването на най-добри практики на международно ниво.

Посоченият потенциален ефект от регулаторните мерки е в съзвучие с изводите на Serpi et al. според които финансовите институции следва да се фокусират върху проекти, благоприятни за климата, тъй като климатичният риск изглежда фактор за ценови риск на капиталовите пазари. (Serpi, Demirer, & Rognone, 2022) Подобни изводи относно ефектите от въвеждането на ESG практиките в дейността на банките споделят Chiaramonte et al., като техните резултати показват, че след въвеждането на NFRD общият резултат на ESG, както и неговите подстълбове, намаляват нестабилността на банките по време на периоди на финансови затруднения. Този стабилизиращ ефект важи силно за банки с по-високи ESG рейтинги. (Chiaramonte, Dreassi, Girardone, & Pisera, 2022)

Фигура. 1. Изисквания за ESG оповестявания от финансовите институции в ЕС

Източник: EBA, <https://www.eba.europa.eu/>

Банките могат да използват таксономията за идентифициране и насърчаване на устойчиви финансови продукти, като например финансиране на зелени ипотечни или заеми за енергийно-ефективни ремонти и модернизации на сгради. Този инструмент може също така да помогне на банките да спазват регулаторните изисквания, свързани с разкриване на въздействието на техните дейности върху околната среда и да интегрират устойчивостта в своите процеси за управление на риска.

В съответствие с насоките, определени в Регламента за капиталовите изисквания (CRR), проектът на ITS определя сравними количествени оповестявания относно свързаните с изменението на климата преходни и физически рискове, включително информация за експозиции към активи, свързани с въглеродни емисии, и активи, подложени на хронични и остри промени в резултат на промяна на климатичните условия. Те също така включват количествени оповестявания относно смекчаващите действия на институциите, подкрепящи техните контрагенти при прехода към въглеродно неутрална икономика и при адаптирането към изменението на климата. В допълнение, те включват КРІ за дейностите по финансиране на активи на институциите, които са екологично устойчиви според таксономията на ЕС (GAR и VTAR), като тези в съответствие с Европейската зелена сделка и целите на Парижкото споразумение.

Поради естеството на новите изисквания и с цел единното прилагане на таксономията на ЕС, Европейската банкова федерация в сътрудничество с Програма на ООН за околната среда - Финансова инициатива (UNEP FI) са изготвили наръчник „Практически подходи за прилагане на таксономията на ЕС към банковото кредитиране“. (European Banking Federation, UNEP FI, & EY, 2022) Таксономията на ЕС определя три общи изисквания, за да може една дейност да се счита за екологично устойчива. Това е определено от регулаторния текст, както и от вторичното законодателство (делегирани актове), последното от които определя по-техническите параметри:

- Икономическата дейност трябва значително да допринася за поне една от шестте екологични цели, определени в член 9 от Регламента за таксономията на ЕС;
- Икономическата дейност не трябва да нанася значителна вреда (DNSH) на всяка от другите пет екологични цели;
- Една икономическа дейност трябва да отговаря на минималните предпазни мерки, което на практика означава, че трябва да се прилага чл. 18 от Регламента за таксономията на ЕС, според който за спазване на минималните предпазни мерки трябва да се прилагат такива процедури от предприятието, с които се гарантира привеждането в съответствие с Насоките на ОИСР за мултинационалните предприятия и Ръководните принципи на ООН относно бизнеса и правата на човека, както и спазването на основните принципи и права на работното място и Международния законопроект за правата на човека.

Посочените изисквания следва да бъдат разглеждани и в светлината на техните финансово-счетоводни измерения по отношение на изискванията за оповестяване на кредитния риск по смисъла на МСФО 7, според който кредитният риск е дефиниран като рискът едната страна по финансов инструмент да причини загуба на другата страна, като не изплати задължението си (МСФО 7), тъй като рискът от неизпълнение за банките се повишава предвид изискванията, които се предявяват към дейността на финансираните бизнеси с новите регулаторни изисквания.

3. Заключение

Разработването на рамка за докладване от финансовите институции в ЕС е поредното предизвикателство в областта на докладването на ESG факторите и устойчивостта като цяло, тъй като липсата на рамка и стандарти, които да я покриват, е предпоставка за появата на разнородни практики, които биха довели до генериране на данни и информация, които биха били несъпоставими и не биха постигнали целта, за която са създадени. Представеният окончателен проект на ITS предоставя качествена информация за това как институциите вграждат съображения за ESG в своето управление, бизнес модел, стратегия и рамка за управление на риска. От своя страна считаме, че ЕВА има въведени интегрирани мерки за пропорционалност, които следва да улеснят оповестяването на информация от страна на институциите, включително преходни периоди и използването на прогнози.

Считаме, че посочените нормативни изисквания по отношение на ESG факторите ще моделират процеса на кредитиране, като въведат промени по отношение на оценката на кредитоспособността на банковите клиенти. Последното може да повлияе и върху изискванията за оповестяване на кредитния риск по смисъла на МСФО 7, тъй като възможността банките да понесат загуби от недостатъчно „устойчиви“ експозиции към свои клиенти се засилва.

Използвани източници

- ЕС (2020). РЕГЛАМЕНТ (ЕС) 2020/852 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 18 юни 2020 година за създаване на рамка за улесняване на устойчивите инвестиции. L 198/13.
- МСФО 7 - Финансови инструменти: оповестявания, РЕГЛАМЕНТ (ЕО) № 1126/2008 НА КОМИСИЯТА от 3 ноември 2008 година за приемане на някои международни счетоводни стандарти в съответствие с Регламент (ЕО) № 1606/2002 на Европейския парламент и на Съвета. EU, Official Journal
- Brühl, V. (2023). The Green Asset Ratio (GAR): a new key performance indicator for credit institutions. *Eurasian Economic Review*(13), 57-83.
doi:<https://doi.org/10.1007/s40822-023-00224-0>
- Cepni, O., Demirer, R., & Rognone, L. (2022). Hedging climate risks with green assets. *Economics Letters*. doi:<https://doi.org/10.1016/j.econlet.2022.110312>

- Chiaramonte, L., Dreassi, A., Girardone, C., & Pisera, S. (2022). Do ESG strategies enhance bank stability during financial turmoil? Evidence from Europe. *The European Journal of Finance*, 28(12), 1173-1211. doi:<https://doi.org/10.1080/1351847X.2021.1964556>
- EBA (2021, May 21). *EBA publishes results of EU-wide pilot exercise on climate risk*. Retrieved 9 29, 2023, from <https://www.eba.europa.eu/eba-publishes-results-eu-wide-pilot-exercise-climate-risk>
- European Banking Authority (EBA). (2022, 1 23). *EBA publishes binding standards on Pillar 3 disclosures on ESG risks*. Retrieved 10 5, 2023, from EBA: <https://www.eba.europa.eu/eba-publishes-binding-standards-pillar-3-disclosures-esg-risks>
- European Banking Federation, UNEP FI, & EY. (2022, 5 20). *Practical Approaches to Applying the EU Taxonomy to Bank Lending*. Retrieved 10 2, 2023, from <https://www.unepfi.org/wordpress/wp-content/uploads/2022/02/Practical-Approaches-to-Applying-the-EU-Taxonomy-to-Bank-Lending-2022.pdf>

ВЪЗМОЖНОСТИ НА ИНСТРУМЕНТАРИУМА НА УПРАВЛЕНСКОТО СЧЕТОВОДСТВО ПРИ МНОЖЕСТВЕНИ КРИЗИ

Ас. д-р Росен Колев¹

Резюме: Всяка самостоятелно обособена наука формира предмет, цел, задачи, области на приложение и прочие, но особено внимание е необходимо да се обърне и на инструментариумът ѝ. Управленското счетоводство не се различава от другите самостоятелно обособени дисциплини, но един от основните фактори, който го отделя от общия счетоводен процес е инструментариумът. При множествени кризи той е възможно да предостави информация за различни по вид управленски решения пред икономическите субекти. Именно възможностите за вариативност при определяне посоката на икономическия ракурс в конкретните икономически условия, определя значимостта на управленското счетоводство и в частност инструментариумът му.

Ключови думи: управленско счетоводство, инструментариум, анализи, разходи, методи за калкулиране

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.54>

POSSIBILITIES OF MANAGEMENT ACCOUNTING TOOLS IN MULTIPLE CRISES

Assist. Prof. Rosen Kolev, PhD

Abstract: Each independent science forms a subject, goal, tasks, areas of application, etc., but special attention should also be paid to its tools. Management accounting is no different from other independent disciplines, but one of the main factors that what separates it from the general accounting process is the tools. In case of multiple crises, it is possible to provide information on different types of management decisions to the economic entities. It is the possibilities for variability in determining the direction of the economic perspective in the specific economic conditions that determine the importance of management accounting and, in particular, its tools.

Key words: management accounting, tools, analysis, cost, calculation methods

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.54>

1. Въведение

Научната разработка поставя определени ограничения при разглеждането на въпроса за инструментариума на управленското счетоводство, поради формата(страниците) на доклада. Вниманието е насочено към формирането и представянето само на групи свързани с инструментариума, тъй

---

¹ r.kolev@ts.uni-vt.bg, Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“ - Велико Търново, България

като това е обширна тематика, която би могла да се разгледа в по-големи публикации. Наложеното ограничение не би повлияло на значението и смисъла на поставената тематика и съответно проблемът, които предизвиква разглеждането ѝ. Възможностите за реализирането на отчетността като значима дейност в настоящите икономически условия е ежедневно и реално предизвикателство пред стопанските субекти. Важно е да се отбележи, че групирането се осъществява на база критичен анализ на литературата свързана с управленското счетоводство и неговото значение за предприятията. Множествените кризи предизвикват търсенията на алтернативни и специфични решения за ефективност на дейността в различните сектори на икономиката. Управленското счетоводство предоставя възможност за такива решения чрез неговия инструментариум.

2. Изложение

Групирането се прилага при обединяването на определени показатели с подобни характеристика за тяхното изучаване и използване в различни аспекти. Групирането е ориентирано от частното към общото или изграждането на определени инструменти използвани от управленското счетоводство и обединяването им под общ показател. Изграждането на стратегии на икономическите субекти при определено предизвикателство изисква сериозно анализиране на проблемите и влиянието им поради икономическите проблеми. В настоящите икономически условия обаче това не е така, множествените кризи през глобалните процеси са породени първо от медицинските ограничения свързани с Covid-19, а след това войната на територията на Украйна. Тоест при тази ситуация вземането на икономически решения не е плод само на анализ на предходни икономически цикли и т.н., тук предизвикателствата са свършено различни, но влияещи пряко на стопанския живот. Отчетността е основен фактори при организацията на дейността на икономическите субекти, независимо от кои сфери на икономиката са, и възможността за познаването и обработването на информацията са основни за управленското счетоводство. Инструментариумът му позволява разграничаването и събиране на аналитична информация с цел вземането на стратегически, оперативни и тактически решения. Наблюдава се специфична гъвкавост при организирането на информацията от управленското счетоводство, защото тя е „без точно определена форма, разбираема за неспециалисти и за по-кратки времеви периоди“ (Павлова, 2018, стр. 20). Като по този начин се цели адаптиране на мениджмънта в конкретна ситуация.

Управленското счетоводство чрез своя инструментариум цели постигането на „идентифициране, измерване, акумулиране, анализиране, представяне, интерпретиране и свързване на финансова информация, необходима на управлението за целите на планирането, контрол и вземането на решения в организацията. „ (Seigel, 2005, p. 283). По този начин се изгражда задачите, които трябва да се извършат преди да се изгради едно решения и също така

„управленското счетоводство трябва да обяснява защо при различните ситуации се очаква получаването на различни финансови последици“ (Теодора Рупска, Николай Орешаров, Калина Кавалджиева, 2015, стр. 6). Именно това може да се постави като основа за групирането на инструментариума на управленското счетоводство. В следващите редове на настоящата научна разработка е направен опит да се обособят групи, да се открие тяхното значение и какви възможности предоставят на икономическите субекти при множествени кризи. Открояват се 4 основни групи, като възможност за създаване на различна по вид информация:

- Класифициране на разходите за целите на управленското счетоводство;
- Модели за калкулиране на себестойността – традиционни и прогресивни;
- Анализи на данни и отклонения от дейността на предприятието;
- Бюджетиране.

При така представените групи първо е обособена групата за класифициране на разходите за целите на управленското счетоводство. Класифицирането на разходите е първо поради технологичните процеси, защото това е в основата на калкулирането, анализирането и бюджетирането. Така представената група е част от по-голяма група за класифициране на разходите, като според Росица Симеонова се „определя две направления: традиционни класификации на разходите и класификации на разходите, използвани за целите на управлението“ (Симеонова, 2005, стр. 38). За целите на управлението или за целите на управленското счетоводство се обособяват три основни подгрупи, които Мария Павлов организира по следния начин: „за целите на калкулирането, за изготвянето на информация за оперативните, тактическите и стратегическите решения и за целите на контрола“ (Павлова, Управленско счетоводство - оценка и анализ на дейността, 2010, стр. 35).

Значението на тези подгрупи е да се детайлизира информацията и при класифицирането на конкретен разход към дадена група да се обособи значението му за управлението на икономическия субект. Въпросът за класифицирането на разходите и конкретните разходи за всяка една от посочените групи е разгледан обширно от Анита Атанасова като тя формира следните видове разходи: за калкулирането – според икономическото съдържание, разходи за продукта, разходи по фази на стопанския процес, връзката на разходите с материалите, според времето на възникване, във връзка с обема и т.н.; за втората подгрупа – в зависимост от значението им и връзката за вземане на управленски решения, според връзката с обема на произвежданата продукция и услуги, възможността да се планират, способността на разходите да допринесат за достигане на поставените цели и т.н. и последната подгрупа – според състава на разходите, възможността да се контролират при различни нива, фазите на възпроизводствени процес и центрове на отговорност. (Атанасова, 2021, стр. 77-124).

Възможностите, които предоставя на предприятията при множествени кризи това разделяне на разходите на групи и подгрупи за целите на управленското счетоводство е възможността да се определи значението на всеки извършен разход. Така се постига ефективност на разходите, защото обвързването на разходи и постигнатите резултати от него е основополагащо при управлението на процесите. Обособяването на разходите също предоставя възможност и да се търси определена алтернатива за дейности и оптимизация до нива допустими за организацията спрямо предварително поставените цели.

За втората група на инструментариума на управленското счетоводство са посочени по-горе моделите за калкулиране на себестойността – традиционни и прогресивни. Бе споменато, че е невъзможно прилагането на калкулирането на себестойността без предварително да се класифицират разходите като това може да се извърши както от финансовото счетоводство, така и от управленското счетоводство. Това зависи от степента на детайлизация и видовете разходи, които са подбрани за класификация. В тази група отново се среща разделянето на традиционни и прогресивни. Традиционните методи за калкулиране на разходите са поръчков и попроцесен (еднофазен, безполуфабрикатен и полуфабрикатен методи). От наименованието може да се заключи, че те са често срещани и се изграждат като системи много преди прогресивните. За прогресивни се считат методите, които създават различна организация за класификация на разходите от традиционните и са: калкулиране по дейности (activity-based-costing), калкулиране по непълни разходи (direct costing), калкулиране на стандартна (нормативна) себестойност (Standard costing) и др. Всеки един от тези методи може да има разновидност, която е пряко свързана с производствената дейност, оказването на услугите и т.н. „Развитието на технологията в отделните производствени дейности, автоматизацията на производството, разширяването на номенклатурата на производствените дейности налага търсенето на нови решения на проблема за разпределение на непреките разходи.“ (Симеонова, 2005, р. 114).

Възможностите на тази група свързана с инструментариума на управленското счетоводство е избор на конкретен метод за калкулиране на себестойност в зависимост от дейността на икономическия субект. Това допринася за прецизност при определяне на себестойността на продукцията, с което предприятията оценяват възможността за търговски взаимоотношения. Прогресивните методи, като например, калкулирането по дейности предоставя възможност да се определи колко струва всяка една дейност от производствения процес и дали е рентабилно да се извършва в предприятието. Така се постига ефективност на производството и неговата значимост в цялостната дейност (ако е повече от една).

Предпоследната група от възможните инструменти на управленското счетоводство е свързан с анализи на данни от дейността и на отклоненията

по предварително зададени отчетни показатели. Наблюдават се следните разновидности: „Анализ на отклоненията, анализ на маржа на приноса, анализ по дейности (ABC analysis), анализ разходи – обем – печалба (CVP), сравнителен анализ, анализ на съотношението, анализ на критичната точка, анализ на паричните потоци, анализ на тенденциите, анализ на чувствителността, анализ на веригата на стойността, анализ на страничните продукти/услуги“ (Khan, 2023).

Отново поради ограниченията(страници) на научната разработка за всеки един от посочените анализи се прави опит да се представи същността за изясняване на значението му. Анализ на отклоненията - сравняване на реалните финансови постижения с предварително планираните по бюджет, за да се идентифицират проблемните области, в които се наблюдава отклонения; анализ на маржа на приноса - предоставя данни за приноса на всеки един продукт в печалбата/загубата от реализацията на продукцията/услугите; анализ по дейности – анализира разходите в всички конкретни дейности в предприятието; анализ разходи – обем – печалба - включва анализиране на връзката между разходите на икономическия субект, обема на продажбите(производството) и реализирания финансов резултат; сравнителен анализ – той е насочен към сравняването с останалите конкуренти на пазара и стандартите зададени от сектора; анализ на съотношението – изчислява коефициенти за съотношението на различни финансови показатели; анализ на критичната точка – включва анализ на момента, в който общите приходи достигат нивата на общите разходи; анализ на паричните потоци - следи входящите и изходящите парични потоци и възможността за разплащане; анализ на чувствителността – установява как променливите фактори като ценообразуване и т.н. влияят на финансовите показатели на компанията; анализ на тенденциите – анализира данни от предходни периоди за открояване на тенденции; анализ на веригата на стойността – изследва добавената стойност по веригата в предприятието и къде може да се увеличи чрез оптимизиране на разходите; анализ на страничните продукти/услуги – анализира стойността и значението в печалбата на допълнителните продукти. Сред посочените разновидности може да се открие „CVP анализът е един от най-важните и същевременно един от най-простите аналитични инструменти в управленското счетоводство.“ (Charles T. Horngren, George Foster, Srikant M. Datar, 1994). Той е най – често срещан и използван, като може и това да се обуславя от достъпните показатели за неговото прилагане.

Възможностите на всички анализи за преодоляването на множествените кризи са в няколко направления: Първото – анализиране на разходите и тяхното значение за дейността и възможността за оптимизиране и получаване на по-висока добавена стойност. Второ – анализиране на финансови данни(често от финансовите отчети) за зависимостите между факторите, влияещи на дейността на компанията. Трето – анализиране на мястото

на предприятието сред конкурентите и значението им за дадения пазар. Тези възможности дават основа за изграждането на стратегия за преодоляване на кризи и множеството представени анализи характеризират всички отделни компоненти в предприятието.

Последната група е свързана с бюджетирането. Тази група се обособява, защото е все по-важна и прилагана в дейността на икономическите субекти. „Бюджетът е подробен план, с който се определят в парично изражение приходите и разходите по отношение на бъдещ период от време. Той се изготвя преди този период и се основава на договорените цели заедно с планираната стратегия за постигането на тези цели“ (Weetman, 2006, p. 563). Самият процес по бюджетиране се определя като „планиране на дейността за следващата година. Резултатът от бюджетирането са различните видове бюджети“ (Бойка Брезоева, Михаил Мусов, 2020, стр. 261). Бюджетирането като дейност е сред сложните като предварително се изисква спазване на принципи, задачи, цели и т.н. за постигането на определените цели и точното планиране. Според Мария Павлова съществуват няколко подхода при изграждането на бюджетите : „прирастно бюджетиране, бюджетиране на нулева база, бюджетиране на база дейности, бюджети по зададени параметри и кайзен бюджетиране“ (Павлова, Управленско счетоводство - оценка и анализ на дейността, 2010, стр. 182-184). То се счита за краткосрочно планиране на дейността и е отделено в група, тъй като предоставя цялостна визия за определен период. Всяка от посочените групи се концентрира върху частното, конкретен проблем за решаване, докато тук се наблюдава използването на индукция. Първо се изграждат бюджети по дейности и след това голям бюджет за цялото предприятие.

Възможностите за прилагане на бюджетирането са значими поради необходимостта за изграждане на стратегия за дейността през следващия отчетен период на база очакваните показатели. Така се предоставя възможността за вземане на управленски решения, които предхождат определени събития.

4. Заключение

Представените групи, свързани с инструментариума на управленското счетоводство са насочени към решаването на краткосрочни, средносрочни и дългосрочни проблеми. При множествени кризи се изисква мултиплициран подход за решаването на задачите пред мениджмънта и такъв подход предоставя управленското счетоводство. Всеки от посочените инструменти предоставя основа за решаване на конкретен проблем, но е важно да се идентифицира правилно проблемът и да се приложи правилния подход на база знания и умения от управленския счетоводител.

Използвани източници

- Атанасова, А. (2021). *Управленско счетоводство*. Варна: Издателство „Наука и икономика“ ИУ - Варна.
- Брезоева, Б. Мусов М. (2020). *Управленско счетоводство*. София: Издателски комплекс - УНСС.
- Павлова, М. (2010). *Управленско счетоводство - оценка и анализ на дейността*. Велико Търново: ЛБМ Инвест.
- Павлова, М. (2018). *Счетоводство - учебно помагало*. Велико Търново: ЛБМ Инвест.
- Симеонова, Р. (2005). *Калкулацията - инструмент за управление на разходите*. Свищов: Академично издателство „Ценов“ - гр. Свищов.
- Рупска Т., Орешаров Н., Кавалджиева К.. (2015). *Управленско счетоводство - основен курс*. София: Издателски комплекс - УНСС.
- Charles T. Horngren, George Foster, Srikant M. Datar. (1994). *Cost accounting : A managerial emphasis*. Hoboken, New Jersey: Prentice Hall.
- Khan, R. (2 May 2023 г.). *Mastering the Art of Management Accounting: A Strategic Guide to Financial Success*. Извлечено от LinkedIn.com:
<https://www.linkedin.com/pulse/mastering-art-management-accounting-strategic-guide-financial-khan/>
- Seigel, J. G. (2005). *Dictionary of Accounting Terms. Fourth edition*. New York: Baron's Business Guide.
- Weetman, P. (2006). *Financial and management accountig: An Introduction. 4 edition*. Harlow: Pearson.

АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА ОТЧИТАНЕТО ЧРЕЗ НАЧИСЛЕНА ОСНОВА В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР

Д-р Диян Великов¹

Резюме: Целта на доклада е да се анализира текущата ситуация в България относно отчитането на начислена основа в публичния сектор. При отчитането на начислена база потоците се записват в момента, в който икономическата стойност се създава, преобразува, обменя, прехвърля или погасява. Периодът от момента, в който задължението или вземането бъде начислено до момента, когато плащането действително е направено, се отчита, като във финансовите сметки се записва вземане или дължима сума. За разлика от отчитането на начислена база, при касовото записване приходите и разходите се признават само при действително получаване или изплащане на парични средства. Касовата основа е задължителна при отчитането на държавния бюджет и бюджетите на бюджетните организации, като за държавния бюджет тя е водеща, а не начислената основа. Направени са предложения за промени в правната рамка на бюджетното счетоводство.

Ключови думи: начислена основа, касова основа, счетоводство, публичен сектор

JEL: M41, P43

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.55>

CURRENT ISSUES OF ACCRUAL ACCOUNTING IN THE PUBLIC SECTOR

Diyan Velikov, PhD

Abstract: *The purpose of the report is to analyze the current situation in Bulgaria regarding accrual accounting in the public sector. In accrual basis accounting, financial flows are recorded at the time economic value is created, converted, exchanged, transferred or redeemed. The period from the moment of accrual of the liability or receivable to the time payment is actually made is accounted by recording a receivable or payable in the financial accounts. Unlike accrual accounting, in cash accounting, revenues and expenses are recognized only when cash is actually received or paid. The cash basis is mandatory in the reporting of the state budget and the budgets of budgetary organizations, regard to the state budget it is the leading one, not the accrued basis. Proposals have been made for changes in the legal framework of budget accounting.*

Key words: *accrual basis, cash basis, accounting, public sector*

JEL: M41, P43

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.55>

---

¹ velikovd320@gmail.com, ОБУ „Добри Войников“ - с. Победа, община Добричка, България

1. Въведение

В ръководството за прилагане на Сметкоплана на бюджетните организации (СБО) е посочено, че отчетността на бюджетните предприятия е на начислена основа (Встъпително ръководство за прилагане на СБО, 2003, Обща част, т. 8-12). Независимо от това се прилагат едновременно принципът на текущо начисляване и отчетност на касова основа. В Закона за публичните финанси (ЗПФ) нормативно е определено, че „Касова основа“ е система за бюджетиране и отчитане, която обхваща всички парични постъпления и плащания, подлежащи на отразяване по банковите сметки на бюджетните организации, операциите им в брой, както и приравнени на тях операции съгласно съответните разпоредби на стандартите и указанията за отчетността на бюджетните организации по чл. 164, ал. 1“ (Закон за публичните финанси, 2017, Доп. разпоредби, § 1, т. 17). Единната бюджетна класификация (ЕБК) е счетоводна рамка за отчетността на касова основа, в която приходите и разходите по бюджета се обособяват във функции, групи, дейности, параграфи и подпараграфи. Отчитането в публичния сектор в България следва да съблюдава принципите, описани в чл. 20 от ЗПФ – всеобхватност, отчетност и отговорност, адекватност, икономичност, ефикасност, ефективност, прозрачност, устойчивост и законосъобразност.

2. Нормативно регулиране на отчитането на начислена основа

Изискванията за описване на отделни плащания като паричен поток са посочени в ДДС 20 от 2004 г. (ДДС 20, 2004, пар. 7.1-7.38). В ЗСч е дадена дефиниция на счетоводния принцип „начисляване“, която гласи – предприятието изготвя финансовите си отчети, с изключение на отчетите, свързани с паричните потоци, на базата на принципа на начисляването – ефектите от сделки и други събития се признават в момента на тяхното възникване, независимо от момента на получаването или плащането на паричните средства или техните еквиваленти, и се включват във финансовите отчети за периода, за който се отнасят (Закон за счетоводството, 2021, чл. 26, ал. 1, т. 4). Съгласно МСС 18 „Основният въпрос при счетоводното отчитане на прихода е да се определи моментът на неговото признаване. Приходът се признава, когато е вероятно предприятието да има бъдещи икономически ползи и тези ползи могат да се оценят надеждно“ (Международен счетоводен стандарт 18 Приходи, 2007, Цел). Приложимият в публичния сектор в България НСС 18 се прилага при отчитане на приходите при продажбата на продукцията и стоки, извършването на услуги и използването от други лица на активите на предприятието, които носят лихви, лицензионни вознаграждения, дивиденди и др. (Национален счетоводен стандарт 18, 2007, т. 1.1, б. а-в). За публичния сектор е задължително приложението на ДДС 20 от 2004 г. на МФ. Разпоредбите на НСС 18 като цяло са приложими за бюджетните предприятия, като се спазват някои основни принципи, правила и допълнителни указания (ДДС 20, 2004, пар. 18.1-18.3). Съгласно тези указания приходите от

данъци, мита и такси с данъчен характер се отчитат на касова основа. Приходите от осигурителни вноски също се отчитат на касова основа, модифицирана с ефекта от начислените вземания по начети. Възникващите за сметка на централния бюджет публични и частни държавни вземания, не се включват в отчетните данни на начислена основа за тези бюджетни организации. До преминаването към отчитане на начислена основа на операциите и наличностите на централния бюджет, регистрирането на тези данни от тези бюджетни организации може да се извършва по извънсчетоводен път или чрез задбалансово отчитане.

2.1. Структуриране на нормите за отчитане на начислена основа

Приложението на нормите за отчитането на начислена основа се конкретизира чрез подзаконови нормативни актове (ПНА). Такъв ПНА са Националните счетоводни стандарти (НСС), зададени чрез постановление на Министерски съвет (ПМС). В публичния сектор приложението на НСС се конкретизира с ПНА на Министъра на финансите, означено с абревиатурата на дирекция „Държавно съкровище“ на Министерство на финансите (МФ) „ДДС“. Приложението им е на основание чл. 164, ал. 1 от ЗПФ и чл. 15, ал. 2 на Зсч. Това са нормативни административни актове (НАА). Съгласно Административно-процесуалния кодекс (АПК) (Административно-процесуалния кодекс, 2022, чл. 75, ал. 1), НАА са подзаконови административни актове, които съдържат административноправни норми, отнасят се за неопределен и неограничен брой адресати и имат многократно правно действие. Според проф. д-р Иван Стоянов „ПНА в сферата на публичните финанси не са били предмет на конкретно изследване“ (Стоянов, 2021, с. 86). Считаме, че периодичните указания на МФ, издавани в зависимост от техните цели месечно, тримесечно и годишно не подкрепят посочената норма относно тяхното многократно правно действие. Изводът, който може да се направи е, че с ПМС следва да се приемат НСС за публичния сектор, които да имат многократно правно действие. Само при конкретни изменения на закон, регулиращ отношенията в публичния сектор, тяхното приложение следва да се конкретизира с указание, но без да се изменя съдържанието им. Независимо от водещата роля на СБО за начислената основа като подзаконов нормативен акт (ПНА), в по-високата норма – ЗПФ се твърди, че „планирането, изпълнението и отчитането на показателите по консолидираната фискална програма се извършва на касова основа (Закон за публичните финанси, 2017, чл. 14, ал. 3). Следователно касовата основа е задължителна при отчитането на държавния бюджет и бюджетите на бюджетните организации, като за държавния бюджет тя е водеща, а не начислената основа. Видно е приложението у нас на Кодекса на труда, Данъчно-осигурителния процесуален кодекс, АПК и други. Изводът, който може да се направи, е, че „обществени отношения от една и съща област се уреждат с един, а не с няколко нормативни актове от същата степен“ (Закон за нормативните актове, 2016, чл. 10,

ал. 1). Такъв нормативен акт, уреждащ едновременно бюджета, финансирането и отчитането в публичния сектор, би могъл да бъде наречен **Бюджетен кодекс**. Като се има предвид процесуалната същност на нормата, осигуряваща ефективността, ефикасността и икономичността на дейностите в организациите от публичния сектор, и с оглед на гарантиране на правата на гражданите считаме, че ЗПФ може да прерасне в **Бюджетно процесуален кодекс** (Великов, 2023, с. 8).

2.2. Отчитане на приходите и разходите на начислена основа

Разглеждането на отчитането на начислена и касова основа налага преглед на отчитането на приходите и разходите. Приходите представляват брутните потоци от икономически изгоди през периода, когато те водят до увеличение на собствения капитал, различни от вноските на собствениците. Не се отчитат като приходи сумите, събрани от името на трети лица като данъци. Приходите се признават при изпълнението на определени критерии, свързани с наличието на вероятност за икономическа изгода на предприятието, надеждно изчисление на приходите и разходите по сделката и тяхното едновременно признаване. Последното означава, че когато организацията от публичния сектор продаде стока или услуга, тя признава приход или вземане. Това е отчитане на начислена основа. В отчета за приходите и разходите сумата на актива се изменя с печалбата, която представлява разликата между прихода и разхода, намалена с начислените и събрани в полза на държавния и общинския бюджет данъци. За бюджетната организация – купувач, поетото задължение за плащане се погасява с плащане или възниква задължение. Това е отчитане на начислена основа, при която независимо от липсата на плащане, вземанията и съответно – задълженията обезпечават записването на ефектите от сделките в периода на тяхното сключване. За разлика от начислената, при касовата основа отчитане се осъществява само при реално постъпление или плащане на суми по банковата сметка или в касата на организацията. Отчитането, съгласно нормативните изисквания, се осъществява по приходни и разходни параграфи на ЕБК.

3. Отчет на паричните потоци вместо касов отчет

Отчитането на вземанията и задълженията съгласно нормативните изисквания не може да влезе в касовият отчет. Отчита се по счетоводните сметки, които намират своето място при периодичното счетоводно отчитане в ОПР на бюджетната организация. Изводът, който може да се направи е, че отчитането на направените плащания и получените постъпления по счетоводни сметки, съответстващи на приходните и разходните параграфи по ЕБК, придружено от суми по счетоводните сметки за възникналите вземания и задължения ще позволи отчитането на начислена основа. Считаме, че такъв отчет може да бъде Отчет за паричните потоци (ОПП), който може да ползва нормите на МССПС 2 „Отчитане на паричните потоци“. В условията, когато се измени СБО и се премине към начислена основа, ОПП е призван

да замени касовите отчети, като в същото време запази преимуществата на касовото отчитане. Обстоятелството, че финансовият отчет се съставя на база на данни от оборотната ведомост постановава нейният конститутивен характер спрямо декларативния характер на ГФО. Последното ни дава основание да насочим вниманието си към оборотната ведомост, чрез което ще конституираме формата на ГФО с приложение на ОПП. Оборотните ведомости са приложение на сводирането на счетоводната информация като елемент на счетоводния метод. Данните в оборотните ведомости по синтетичните сметки са представени в стойност, а данните по аналитичните ведомости – в количество и стойност. Финансирането чрез субсидия е първият показател от основната дейност и тя е най-съществената статия за ОПП в публичния сектор. С оглед на изискванията за представяне на счетоводна информация на брутна основа за организациите на публичния сектор при съставяне на ОПП прекият е по-подходящ от непрекия метод. Изводът, който може да се направи е, че оборотните ведомости могат да търпят известна промяна с цел инкорпорирането на счетоводната информация на начислена и касова основа и нейното представяне в периодичните счетоводните отчети. Синтетичните и аналитичните оборотни ведомости могат да предоставят информация за макроикономическата статистика.

4. Заключение

Следователно, необходима е методология за отчитането на държавния бюджет на начислена основа, която след оценка на въздействието да бъде популяризирана в общественото и професионалното медино пространство и да стане основа за законодателна инициатива. Друг извод, който може да се направи е, че Министърът на финансите има самостоятелни права да разработва счетоводни стандарти за публичния сектор и да разработи методология за отчитане на начислена основа в бюджетните организации, приходното счетоводство на НАП и държавния бюджет. Необходимо е да се търси алтернатива на касовия отчет чрез разработване на ОПП, част от Годишния финансов отчет (ГФО) на бюджетните организации. За да бъде въведена начислената основа за отчитане на държавния бюджет е необходима и възможна промяна на ЗПФ чрез разработване на бюджетно-процесуален кодекс.

Използвани източници

- Великов, Д. (2023). Усъвършенстване на законодателството в счетоводството на публичния сектор в България чрез емпирично изследване на начислената основа, Студия, Годишник на Института на дипломираните експерт-счетоводители в България 2022, София, ISSN 1314-8990 (online), Извлечено на 10.09.2023 г. от <https://www.ides.bg/e-journal/2022/issue-2022/9-g-2022-diyan-velikov>
- Стоянов, И. (2021). Финансово / бюджетно право, Сиела, София.

Административно-процесуален кодекс, Обн. ДВ. бр.30 от 11 Април 2006г., доп. ДВ. бр.102 от 23 Декември 2022 г.

Закон за нормативните актове, Обн. ДВ. бр. 27 от 3 Април 1973 г., изм. и доп. ДВ. бр. 34 от 3 Май 2016 г.

Закон за публичните финанси, Обн., ДВ. бр. 15 от 15 Февруари 2013 г., в сила от 1.01.2014 г., изм. и доп., бр. 91 от 14 Ноември 2017 г.

Закон за счетоводството, обн. ДВ. бр. 95 от 8 Декември 2015 г., изм. и доп. ДВ. бр. 19 от 5 Март 2021 г.

Международен счетоводен стандарт за публичния сектор 2 „Отчитане на паричните потоци (2022). Международна федерация на счетоводителите, САЩ, Том 1, с. 143-162, Извлечено на 10.09.2023 г. от <https://www.ipsasb.org/publications/2022-handbook-international-public-sector-accounting-pronouncements>

Международен счетоводен стандарт 18 Приходи, Регламент (ЕО) №1126 / 2008 г. на Комисията от 03.11.2008 г., Регламент №1255 / 2012 г.

Национален счетоводен стандарт 18 Приходи, Обн. ДВ. Бр. 30 от 7 април 2005 г., изм. ДВ. Бр. 86 от 26 Октомври 2007 г.

ДДС 20 от 2004 г., Министерство на финансите, Извлечено на 10.09.2023 г. от <https://www.minfin.bg/bg/1025>

Единна бюджетна класификация, Министерство на финансите, Извлечено на 12.09.2023 г. от <https://www.minfin.bg/bg/1037>

Методическо ръководство за прилагане на Сметкоплан на бюджетните организации, Министерство на финансите, Извлечено на 10.09.2023 г. от <https://www.minfin.bg/bg/1038>

СЧЕТОВОДЕН ОДИТ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР

Д-р Диян Великов¹

Резюме: *Необходимостта от контрол върху постигането на поставените обществени цели налага създаване на отчетна информация за възникналите разходи и приходи при изпълнението на дейностите и тяхната ефективност. Все повече се налага ролята на счетоводителя в публичния сектор като интегратор на знания, умения и компетентности, с които се подпомагат останалите звена на организациите в публичния сектор. Счетоводният одит се извършва от главните счетоводители на бюджетните организации и главните счетоводители на първостепенните разпоредители с бюджет относно счетоводната отчетност на второстепенните и третостепенни разпоредители с бюджет. Отнесен в полза на финансов одит, счетоводният одит е самооценка чрез изразяване на мнение за отчетността на организацията. Счетоводителите, притежаващи съвкупност от знания, умения и компетентност, могат да извършват счетоводен одит в други бюджетни организации и да подобряват качеството на счетоводното отчитане.*

Ключови думи: *счетоводство, публичен сектор, одит, компетентност*

JEL: M41, M42, P43

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.56>

ACCOUNTING AUDIT IN THE PUBLIC SECTOR

Diyan Velikov, PhD

Abstract: *The need to control on the realization of the set public goals imposes the creation of reporting information about the incurred costs and revenues during the implementation of the activities and assessment of their effectiveness. The role of the accountant in the public sector as an integrator of knowledge, skills and competences, serving and supporting all units of the organizations in the public sector are supported, is becoming more and more important. The accounting audit is carried out by the chief accountants of the budgetary organizations and the chief accountants of the first-level budget managers regarding the accounting reporting of the secondary and third-level budget managers. Contributing the financial audit, the accounting audit represents a self-assessment expressing a critical opinion about the accountability of the organization. The accountants highly qualified in their professional field can perform accounting audit in other budgetary organizations and improve the quality of account reporting.*

Key words: *accounting, public sector, auditing, competence*

JEL: M41, M42, P43

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.56>

---

¹ velikovd320@gmail.com, ОБУ „Добри Войников“ - с. Победа, община Добричка, България

1. Въведение

Предприятията от публичния сектор се наричат „бюджетни“, защото са организации, прилагащи бюджети. Водеща е нормата на ЗПФ, където е определено, че „бюджетни организации“ са всички юридически лица, чиито бюджети се включват в държавния бюджет, в бюджетите на общините, в бюджетите на социалноосигурителните фондове ...“ (Закон за публичните финанси, 2017, § 1, т. 5 от ДР). Необходимостта от контрол върху постигането на поставените обществени цели налага създаване на отчетна информация за възникналите разходи и приходи при изпълнението на дейностите и тяхната ефективност. За преценка на вярното и честното представяне на счетоводните операции във финансовите отчети на организациите от публичния сектор обществеността се нуждае от средство за последващ контрол. Такова средство е финансовият одит в публичния сектор, който е „...изразяване на независимо одитно мнение с разумна степен на сигурност дали годишният финансов отчет на бюджетната организация е изготвен във всички съществени аспекти в съответствие с приложимата обща рамка за финансово отчитане“ (Закон за сметната палата, 2018, Доп. раз., § 1, т. 2). Считаме, че твърденията за вярността на отчитането могат да се обезпечат с ангажимент за преглед, при който отговорен счетоводител в бюджетната организация, въз основа на процедури, които не осигуряват всички доказателства, извършвани при финансов одит, изразява ограничена степен на сигурност. С този преглед, счетоводителят твърди, че нищо не му е станало известно, което да му дава основание да счита, че финансовия отчет не е изготвен във всички съществени аспекти с приложимата обща рамка за финансово отчитане.

2. Отговорност на ръководителите на предприятието.

Съгласно изискванията на ЗФУКПС ръководителите на бюджетните организации по чл. 2 от ЗФУКПС „... отговарят за постигане целите на организациите, като управляват публичните средства по законосъобразен, икономичен, ефикасен и ефективен начин“ (Закон за финансовото управление и контрол в публичния сектор, 2019, чл. 6, ал. 1). В тази връзка, по отношение на счетоводната отчетност ръководителите на бюджетните организации изискват прилагането на политики и процедури за „... обективно, точно, пълно, достоверно и навременно осчетоводяване на всички стопански операции“ (Закон за финансовото управление и контрол в публичния сектор, 2019, чл. 13, ал. 3, т. 6) и за „... последващи оценки на изпълнението“ (Закон за финансовото управление и контрол в публичния сектор, 2019, чл. 13, ал. 3, т. 5). Ръководителите на бюджетните организации по чл. 2 от ЗФУКПС осигуряват система за мониторинг на финансово управление и контрол ...“ (СФУК), (Закон за финансовото управление и контрол в публичния сектор, 2019, чл. 15, ал. 1), която „... включва текущо наблюдение, самооценка и вътрешен одит“ (Закон за финансовото управление и контрол

в публичния сектор, 2019, чл. 15, ал. 2). С оглед на развитие на „...програма за осигуряване на качеството и за усъвършенстване на одитната дейност, която включва вътрешни и външни оценки“ (Закон за вътрешния одит в публичния сектор, 2020, чл. 29, ал. 1), ръководителят на организацията може да получи увереност за вярното и честно представяне на отчетните операции чрез „... периодични самооценки ...“ (Закон за вътрешния одит в публичния сектор, 2020, чл. 29, ал. 2) от Главния счетоводител (ГлСч) на организацията. Съгласно Закона за счетоводството (Зсч), ръководителят на предприятието „... отговаря за съставянето, съдържанието и публикуването на финансовите отчети и на годишните доклади ...“ (Закон за счетоводството, 2021, чл. 16, ал. 1, т. 4) и „... отговаря за извършването на независим финансов одит от регистрирани одитори“ (Закон за счетоводството, 2021, чл. 16, ал. 1, т. 6). Според ЗНФО „области, свързани с финансовия одит са вътрешният одит, външният одит в публичния сектор и счетоводството“ (Закон за независимия финансов одит, 2022, Доп. раз., пар. 1, т. 14). Концепцията за вярно и честно представяне ефективно може да се подкрепя от мнението на назначени счетоводни специалисти в смисъла на Международен стандарт на върховните одитни институции (МСВОИ) 1610, „Ползване на работата на вътрешни одитори“, Параграф 3“. Счетоводният одит се извършва от главните счетоводители на бюджетните организации. Следователно отнесен в полза на финансовия одит счетоводният одит е **самооценка** чрез изразяване на мнение за отчетността на организацията. В заключение, считаме, че счетоводният одит позволява формирането на „Стандарти за модел на компетенциите“ (Ревизирана рамка за професионални становища, стандарти и указания на ИНТОСАЙ, 2017).

2.1. Цели, предмет и обект на счетоводния одит.

Съобразено с основната задача на Сметна палата, **основната цел** на счетоводния одит е обезпечаване на „... надеждността и достоверността на финансовите отчети на бюджетните организации, законосъобразното, ефективно, ефикасно и икономично управление на публичните средства и дейности, както и да предоставя на ...“ (Закон за сметната палата, 2018, чл. 2). Министерство на финансите и Сметна палата надеждна информация за това. **Втората цел** на счетоводния одит е да повиши степента на доверие на горестоящите разпоредители с бюджет и финансовите одитори на Сметна палата чрез изразяването на професионално счетоводно мнение за това дали този отчет е изготвен във всички съществени аспекти в съответствие с приложимата рамка за финансово отчитане. **Предметът** на счетоводния одит е чрез самооценка на отчетността осигуряване на увереност във висшестоящата с бюджетен кредит организация, Дирекция „Държавно съкровище“ на Министерство на финансите и финансовите одитори на Сметна палата, че отчетът е изготвен във всички съществени аспекти в съответствие с приложимата рамка за финансово отчитане и с отчитане на характерните обстоятелства за публичния сектор. С оглед на изискването финансовият одит в

бюджетните организация да се осъществява върху годишните финансови отчети **обектът** на счетоводния одит е насочен върху годишното счетоводно приключване, изискванията на СФУК, изпълнението на бюджета и постулатите на интегрираните отчети както в първостепенните разпоредители, така и в по-ниско ниво на разпределение на бюджет.

2.2. Знания, умения и компетенции на счетоводните одитори.

Съществува фундаментална разлика между понятията „знание“, „умения“ и „компетенции“. Нормативните определения за тях са дадени в Европейската класификационна рамка (ЕКР) и Националната класификационна рамка (НКР). В ЕКР и НКР знанията се определят като „теоретични и/или фактологически“, а уменията се описват като познавателни (включващи използване на логическо, интуитивно и творческо мислене) и практически (включващи сръчност и използване на методи, материали, уреди и инструменти). (ЕКР, 2019, с. 18), (НКР, 2018, с. 1) Компетентностите – лични и професионални – се класифицират с оглед на степента на поемане на отговорност и самостоятелност. Според ЕКР отговорността и самостоятелността се описват като способността на учещия да прилага знанията и уменията самостоятелно и отговорно. (ЕКР, 2019, с. 19) Компетентностите според НКР се описват в четири направления – самостоятелност и отговорност, компетентности за учене, комуникативни и социални компетентности и професионални компетентности. Правото да се упражнява счетоводен одит се осъществява пряко като физическо лице, назначено като главен счетоводител. Квалификацията на счетоводните одитори се вписва в изискванията за Главен счетоводител по ЗСч. Както е видно, нормата в Закона за счетоводството достатъчно ясно, точно и съдържателно определя кръга на лицата, които могат да съставят финансовите отчети и следователно носят отговорността за оперативното счетоводно отчитане. В ЗФУКПС е определено, че „лице, отговорно за счетоводните записвания“ е лицето, съставител на финансовия отчет по смисъла на Закона за счетоводството и организиращо финансовата дейност и контрола върху направените счетоводни записвания. (ЗФУКПС, 2019, Доп. разпоредби, пар. 1, т. 14) Изводът, който може да се направи е, че съгласно нормативните изисквания, необходимият стаж и опит за лице, отговорно за счетоводните записвания може да бъде компенсиран с обучение, получено при получаването на бакалавърска и магистърска степен по счетоводство. (Великов, 2023, с. 221)

3. Отговорности на Главният счетоводител (ГлСч) за одита на (консолидирания) финансов отчет

Целите на Ръководството на бюджетната организация в лицето на ГлСч са да получи ограничена степен на сигурност относно това дали финансовия отчет като цяло не съдържа съществени неправилни отчитания, независимо дали дължащи се на измама или грешка. Основната разлика с

финансовия одит е само в по-високото ниво на одитния риск. При реализирането на контролната функция чрез счетоводния одит одит се реализира наблюдават контролируемите параметри на финансовия отчет. Разумната степен на сигурност е висока степен на сигурност, но не е гаранция, че счетоводен одит, извършен в съответствие с МСВОИ (1003-1810), винаги ще разкрива съществено неправилно отчитане, когато такова съществува. Неправилните отчитания могат да възникнат в резултат на измама или грешка и се считат за съществени, ако би могло разумно да се очаква, че те, самостоятелно или като съвкупност, ще окажат влияние върху икономическите решения на потребителите, вземани въз основа на този (консолидиран) финансов отчет. ГлСч използва професионална преценка и запазва професионален скептицизъм по време на целия одит. ГлСч също така идентифицира и оценява рисковете от съществени неправилни отчитания във финансовия отчет. За спазване на изискванията на Зсч се извършва проверка. От ГлСч се изготвя одитен доклад, приет на основание на чл. 16, ал. 1, т. 4 от Закона за счетоводството, с Решение на Кмета / Директора на организацията.

4. Заключение

В заключение считаме, че счетоводният одит може да предоставя увереност на висшестоящите за бюджетната организация разпоредители с бюджет, че счетоводните отчети вярно и честно отразяват отчитането на начислена основа и подпомага нейното приложение при планирането и отчитането на бюджет и в държавния бюджет. Чрез доклада за счетоводен одит се налага ролята на счетоводителя в публичния сектор като интегратор на знания, умения и компетентности, с които се подпомагат останалите звена на организациите в публичния сектор. В тази си роля, счетоводният одитор дава увереност за правилното отчитане на начислената основа. Счетоводният одит обезпечавя ограничена степен на сигурност. Може да се стандартизира и изготвя от главния счетоводител на ПРБ за всеки разпоредител в неговата система за разпределение на бюджет.

Използвани източници

- Великов, Д. (2023). Знания, умения и компетентности на счетоводителя в публичния сектор. Сборник с доклади от научно-практическа конференция „Счетоводното образование като знания, умения и компетентности“, 04.11.2022 г., Икономически университет – Варна, Изд. „Наука и икономика“, Варна, ISBN 978-954-21-1137-5, стр. 218-228.
- Закон за вътрешният одит в публичния сектор, Обн., ДВ, бр. 27 от 31 март 2006 г., изм. и доп., бр. 100 от 20 декември 2019 г.
- Закон за независимият финансов одит, Обн. ДВ. бр. 95 от 29 Ноември 2016 г., изм. ДВ. бр. 25 от 29 Март 2022 г.
- Закон за публичните финанси, Обн., ДВ. бр. 15 от 15 Февруари 2013 г., в сила от 1.01.2014 г., изм., бр. 95 от 8 Декември 2015 г., изм. и доп., бр. 43 от 7 Юни 2016 г., бр. 91 от 14 Ноември 2017 г.

Закон за сметната палата, Обн., ДВ, бр. 12 от 13 Февруари 2015 г., изм., бр. 7 от 19 Януари 2018 г.

Закон за счетоводството, Обн. ДВ. бр. 95 от 8 Декември 2015 г., изм. и доп. ДВ. бр. 19 от 5 Март 2021 г.

Закон за финансовото управление и контрол в публичния сектор, Обн. ДВ. бр. 21 от 10 Март 2006 г., изм. и доп. ДВ. бр. 13 от 12 Февруари 2019 г.

Европейска класификационна рамка (2019) Подкрепа за учене, работа и трансгранична мобилност, Европейска комисия, с. 18. Извлечено на 11.10.2022 г. от <https://europa.eu/europass/system/files/2020-05/EQF%20Brochure-BG.pdf>

Национална класификационна рамка (2012) РМС 96 / 02.02.2012 г. Извлечено на 11.10.2022 г. от https://www.navet.government.bg/bg/media/NQF_bg.pdf

Ревизирана рамка за професионални становища, стандарти и указания на ИНТОСАЙ (2017), Сметна палата, Извлечено на 12.09.2023 г. от <https://www.bulnao.government.bg/bg/za-nas/pravna-ramka/ramka-za-profesionalni-stanovisha-na-intosaj/>

ЗА ОСРЕДНЕНАТА СЕБЕСТОЙНОСТ В ПРОИЗВОДСТВЕНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ (СЧЕТОВОДНИ АСПЕКТИ)

Д-р Марий Стоянов¹

Резюме: Един от основните въпроси, стоящи пред стопанските субекти с производствена дейност, е по каква себестойност да изпишат продадени артикули, собствено производство през текущата година, при наличие на остатъци от предходна. Дали това да се осъществи по себестойността на продуктите, произведени през миналата година или по себестойността на произведените през настоящата година артикули? А дали е възможен подход, при който себестойността на наличните в началото и произведените през годината артикули, да се осредни? **Целта** на настоящата разработка, е да се изследват възможностите за предприятията, когато те прилагат среднопретеглената стойност, като метод за отписване на стоково-материалните запаси при потреблението им, в т.ч. анализиране на положителните и отрицателните страни, с оглед извеждането на най-рационалния подход за изписване на продадените артикули, собствено производство. За постигане на целта си поставяме следните **задачи:** 1) да се проучат начините за отписване на продадените през текущата година продукти, при наличие на непродадени артикули, собствено производство от предходен отчетен период; 2) да се предложи тълкувание за осреднена себестойност в производствените предприятия; 3) да се изследва степента на приложение на осреднената себестойност в производствените предприятия.

Ключови думи: себестойност, осредняване, калкулиране, калкулация, счетоводство.

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.57>

ON THE AVERAGE COST PRICE IN MANUFACTURING ENTERPRISES (ACCOUNTING ASPECTS)

Marii Stoyanov, PhD

Abstract: One of the main questions faced by the manufacturing enterprises is at what cost to write off company's own production items sold during the current period, in the presence of leftovers from the previous year. Should this be done at the cost of the products produced during the previous period or at the cost of the items produced during the current one? Is it possible an alternative approach by averaging the cost of the items available at the beginning of the period and those manufactured during the current year? **The purpose** of the research is to be analysed the possibilities before the enterprises if they apply the weighted average value as a method for writing off the inventories during their consumption, including analysing the positive and negative sides, with a view to deriving the most rational approach for writing off the company's own production items. In order to achieve the aim pursued, we set the following

---

¹ marii.v.stoyanov@gmail.com, „Кръстърн БулМар Велико Търново“ ООД, България

objectives: 1) to analyse the methods of writing off the items sold during the current year in the presence of unsold items, own production from the previous accounting period; 2) to propose an interpretation of the average cost price in manufacturing enterprises; 3) to examine the degree of application of the average cost price in production enterprises.

Key words: cost price, averaging, calculation, accounting

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.57>

1. Въведение

В динамично променящата се икономическа конюнктура, породена от промените в нивата на инфлацията и конкуренцията, предприятията с производствена дейност, все по-трудно успяват да реализират изцяло продукцията си на пазара, което води до наличието на непродадени артикули, собствено производство в края на отчетния период. През следващата година стопанските субекти продължават да произвеждат, но и да продават. Изборът на адекватен подход за изписването на продадената през текущата година продукция, при наличие на остатъци от предходна, е от изключително значение за производствените предприятия. Приложението на осреднената себестойност ще улесни определянето на себестойността, по която трябва да бъде изписана продадената продукция през текущата година, при наличие на остатъци от предходен отчетен период. **Изследователската теза**, защитавана в настоящото изследване е, че прилагането на осреднена себестойност в производствените предприятия ще рефлектира във вярното, точното, надеждното и достоверно отразяване на стопанските операции за отписване на стоково-материалните запаси при потреблението, което е важно за текущото и периодично отчитане на производствените предприятия.

Предмет на настоящата разработка, е дейността на предприятията, произвеждащи камини и котли¹, а **обект** – изследване възможностите за отписване на продадените през текущата година продукти, при наличие на непродадени артикули, собствено производство от предходен отчетен период и произведена продукция през текущия отчетен период².

---

¹ Настоящото изследване е разработено по примера на предприятията, произвеждащи камини и котли. Изложеното виждане на автора може да бъде адаптирано и към други производствени предприятия, които в края на годината имат налични непродадени артикули, собствено производство.

² Важно е да се отбележи, че за да се приложи подходът на осреднената себестойност, е необходимо производствените предприятия да имат налични непродадени артикули, собствено производство от предходна година, но в същото време да са произвеждали продукцията и през текущата година. При наличие само на непродадени продукти от предходна година или само на произведени през текущата, не е налице основание (и необходимост) за прилагане на осреднената себестойност.

2. Калкулиране и калкулация на продукцията

Счетоводството е основна информационна система в предприятията. В счетоводната отчетност потоците от информация са синхронизирани, логически организирани и целенасочени, което е резултат от стройно изградената методология, на която счетоводната наука е подчинена (Дамянов, 1978, стр. 16). Според **Галина Чиприянова** за *ефективното функциониране на управленската информационна система в стопанските субекти, е необходимо да е налице добре разработена счетоводна система* (Чиприянова, Кръстева-Христова, & Стоянов, 2022, стр. 36). В условията на пазарна икономика, за да бъде счетоводството основен източник на информация за предприятията, е необходимо всеки обект, подлежащ на счетоводно отчитане, да бъде оценен (остойностен). Като елемент на методологията на счетоводната наука, оценяването е с водещо значение. Това е така, тъй като ако даден обект не е оценен, той не би могъл да бъде представен счетоводно. Продукцията на производствените предприятия е обект на счетоводно отчитане със сложна структура, за оценяването на който, се прилага друг елемент на методологията на счетоводството – калкулирането. **Любен Петров** определя калкулирането като *способ за изразяване на счетоводните обекти в пари* (Петров, стр. 97). Според **Галя Иванова** калкулирането е *счетоводен способ за информационно осигуряване на управлението на разходите, в т.ч. на производствените разходи* (Илиев, и др., 2012, стр. 250). Би могло да се каже, че калкулирането е елемент на методологията на счетоводството, чрез който на база групиране (обединяване) на разходите, реализирани в производството на даден продукт, се извежда стойността му. А дали е налице разлика между калкулиране и калкулация¹? Според **Величко Нанков** основната цел на *калкулацията е да осигури установяването на себестойността на продукцията* (Йорданов, и др., 1977, стр. 184). **Васил Божков** разглежда калкулацията като *краен резултат на калкулирането, който дава сведения за себестойността на единица продукция* (Божков, Илиев, & Петрова, стр. 257). **Радосвета Кръстева-Христова** дефинира калкулацията като *практическа форма за прилагането на счетоводния способ калкулиране* (Чиприянова, Кръстева-Христова, & Стоянов, 2022, стр. 137). Калкулацията е метод за реализиране на калкулирането, който спомага за извеждането на такъв тип данни, които да задоволят потребностите от информация на потребителите, в т.ч. да спомогнат за вземането на решения, свързани с ефективното управление на производството. На база информацията, изведена от калкулацията, се определя стойността, по която ще бъдат реализирани на пазара произведените артикули. Данните, продукт на калкулацията, дават възможност за планирането, анализирането, ефективното управление и контролирането на производствения процес в предприятията.

---

¹ Произходът на термина „калкулация“, е от латински език и в буквален превод, означава изчислявам, пресмятам (Михайлова & Генов, 2004, стр. 147).

3. Организация на счетоводството отчитане на продукцията, при наличие на непродадени артикули, собствено производство от предходен отчетен период. Изчисляване на осреднена себестойност

За счетоводното отчитане на произведената продукция, се използва сметка *303 Продукция*. При наличието на непродадена продукция, предприятията с производствена дейност, трябва да приложат различен подход за организация на счетоводното отчитане към сметка *303 Продукция*. Един от съществуващите варианти, е аналитичното счетоводно отчитане по сметка *303 Продукция*, да бъде организирано на две нива – по вид на продукцията и по години, напр.: *3031 Камини*, *3031/1 Камини от 2021 год.*, *3031/2 Камини от 2022 год.*¹ **Положителната страна** на този подход, е че в резултат на приложението му, по счетоводен път ще е налице възможност във всеки момент да бъде изведена информацията относно наличните артикули, собствено производство, в зависимост от годината, в която са произведени. Като **отрицателна страна** би могло да се посочи, че приложението на подхода би затруднило работата на счетоводните специалисти, която с всяка промяна в нормативната уредба, се увеличава значително. Това е така, тъй като за да се приложи подходът, е необходимо във фактурите за продажба на артикулите, собствено производство, да се посочва от коя година са те или да се изготвя друг документ, в който тази информация да бъде представена. Подходът не би могъл да бъде приложен, ако не е налице информацията относно годината на производство на продадените артикули.

По наше мнение, трудностите при определянето на стойността, по която трябва да се изпишат продадените артикули, собствено производство, при наличие на остатъци от предходна година, могат да бъдат елиминирани, ако се изчисли осреднена себестойност на наличните продукти. За по-лесното представяне на идеята, ще бъде използван следния изцяло практически пример. Предприятие „Гама“ ООД е с основна дейност производство на камини и котли. Към 01.01.2022 год. наличните непродадени артикули собствено производство, са както следва (вж.: табл. 1): 13 бр. камини на обща стойност 9 268,78 лв. и себестойност за единица **712,98 лв.**, 20 бр. котли на обща стойност 24 255,53 лв. и себестойност за единица **1 212,78 лв.**

---

¹ Ако се приложи този подход спрямо сметка *303 Продукция* – той трябва да се адаптира и спрямо сметка *701 Приходи от продажба на продукция*.

Таблица 1. Калкулация на камини и котли

Произведени артикули	Налични бройки към 01.01.2022 год.	Стойност на налични бройки към 01.01.2022 год.	Себестойност за единица на налични бройки към 01.01.2022 год.	Произведено количество през 2022 год.	Общо разходи за производство ¹	Себестойност за единица на произведени през 2022 год. артикули	Продажби (количество)
1	2	3	4	5	6	7	8
	в бр.	в лв.	в лв.	в бр.	в лв.	в лв.	в бр.
Камини	13	9 268,78 лв.	712,98 лв.	7	9 444,03 лв.	1 349,15 лв.	6
Котли	20	24 255,53 лв.	1 212,78 лв.	11	11 299,34 лв.	1 027,21 лв.	8
Продажби (стойност)	Продажби (единична стойност)	Осреднена себестойност на продадени през 2022 год. артикули (единична стойност)	Осреднена себестойност на продадени през 2022 год. артикули (обща стойност)	Налични артикули към 31.12.2022 год. (количество)	Налични артикули към 31.12.2022 год. (стойност)	Себестойност за единица на налични артикули към 31.12.2022 год.	Печалба/ Загуба
9	10	11	12	13	14	15	16
в лв.	в лв.	в лв.	в лв.	в бр.	в лв.	в лв.	в лв.
9 542,00 лв.	1 590,33 лв.	935,64 лв.	5 613,84 лв.	14	13 098,97 лв.	935,64 лв.	3 928,16 лв.
18 678,50 лв.	2 334,81 лв.	1 146,93 лв.	9 175,45 лв.	23	26 379,42 лв.	1 146,93 лв.	9 503,05 лв.

През 2022 год. са произведени 7 бр. камини с обща стойност на реализираните разходи – 9 444,03 лв. и 11 бр. котли за чието производство, са формирани разходи в размер на 11 299,34 лв. Себестойността за единица на произведените през 2022 год. артикули, е **1 349,15 лв.** за една камина и **1 027,21 лв.** за един котел. Видно от посочените данни, е че себестойността на произведените през 2022 год. продукти, се различава от тази на наличните в началото на годината, което е породено от промените в цените на материалите и услугите, необходими за производството. През 2022 год. са продадени 6 бр. камини на обща стойност 9 542,00 лв. и продажна цена за единица **1 590,33 лв.**, и 8 бр. котли на обща стойност 18 678,50 лв. и пазарна цена за един котел – **2 334,81 лв.** Осреднената себестойност се изчислява по следната формула (1):

$$OC = \frac{OCНАСПНГ + ОРПТГ}{НБАСПНГ + ПКПТГ} \quad (1)$$

където –

OC – осреднена себестойност

OCНАСПНГ – обща стойност на налични артикули, собствено производство в началото на годината

ОРПТГ – общо разходи за производство от текущата годината

НБАСПНГ – налични бройки артикули, собствено производство в началото на годината

ПКПТГ – произведено количество продукция през текущата година

¹ В общата стойност на разходите за производство, се включват: стойността на вложените материали, разходите за ел. енергия и други разходи.

След приложението на формулата, се получава осреднена себестойност за една камина – **935,64 лв.** и за един котел – **1 146,93 лв.** Възможно е да се изчисли и обща осреднена себестойност на продадените през 2022 год. артикули – осреднената себестойност за единица се умножава по бройката артикули, продадени през годината, респ. за камините се получава **5 613,84 лв.**, а за котлите – **9 175,45 лв.**

При приложението на подхода на осреднената себестойност, не е необходимо да се организира аналитично счетоводно отчитане на две нива към сметка *303 Продукция*, а само на едно – по вид на продукцията. Това е така, тъй като в края на годината стойността на салдата по посочената сметка, трябва да са равни на сумите и количествата от самата калкулация, респ. в колони налични артикули (количество и стойност) (*13* и *14*¹) и себестойност за единица към края на 2022 год. (*15*). От решението на представения пример, могат да се направят следните **изводи**: 1) изчисляването на осреднената себестойност може да се приложи само в предприятията, които прилагат среднопретеглената стойност, като метод за отписване на стоково-материалните запаси при потреблението им; 2) осреднената себестойност е подход, приложението на който елиминира влиянието на промените в цените на основните материали и услуги, необходими за производството на камини и котли, които оказват влияние при определянето на себестойността за единица продукция.

В заключение би могло да се посочи, че в резултат на динамично променящата се икономическа среда, производствените предприятия трябва да адаптират дейността си спрямо нуждите от информация на потребителите, в т.ч. да изберат подходящ подход за изписване на продадената продукция, при наличие на остатъци от предходен отчетен период и произведени артикули през текущата година. Приложението на подхода на осреднената себестойност улеснява работата на счетоводните специалисти при определянето на себестойността, по която трябва да бъде изписана продадената продукция. Оказва влияние и върху публикуването на точна, коректна и достоверна информация в годишните финансови отчети на стопанските субекти с производствена дейност, респ. въздейства и върху вземането на ръководни решения от потребителите на счетоводна информация.

Използвани източници

- Божков, В., Илиев, Г., & Петрова, С. *Счетоводство на предприятието* (Шесто изд.). ГорексПрес.
Дамянов, Д. (1978). *Записки по организация на отчетната информация*. Свищов: Офсетно-печатна база при ВФСИ „Д.А.Ценов“ - гр. Свищов.

---

¹ Посочените номера съответстват на колони в таблица №1.

- Илиев, Г., Аверкович, Е., Симеонова, Р., Александров, С., Иванова-Кузманова, Г., Михайлова, Р., и др. (2012). *Управленско счетоводство*. Свищов: АИ Ценов.
- Йорданов, Д., Нанков, В., Душанов, И., Градев, Н., Иванов, С., Обретенов, С., и др. (1977). *Счетоводна отчетност на производствените организации*. Варна: Книгоиздателство Георги Бакалов.
- Михайлова, З., & Генов, С. (2004). *Теоретико-методически аспекти на калкулирането в селскостопанските предприятия*. Изтеглено на 29 Септември 2023 г. от Списание „Икономически изследвания“:
https://www.iki.bas.bg/Journals/EconomicStudies/2004/2004_2/6_Mihailova-f.pdf
- Петров, Л. *Обща теория на счетоводната отчетност*. София: Мартилен.
- Чиприянова, Г., Кръстева-Христова, Р., & Стоянов, М. (2022). *Компендиум по счетоводство*. Свищов: АИ Ценов.

EMBRACING ESEF: TRANSFORMING FINANCIAL REPORTING FOR PUBLICLY ACCOUNTABLE ENTERPRISES

Desislava Aleksandrova, PhD Student¹

Abstract: *The European Single Electronic Format (ESEF) represents a groundbreaking initiative that seeks to infuse technology into the financial reporting practices of publicly accountable enterprises. This article conducts a comprehensive analysis of the ESEF's implementation, with a primary focus on examining the newly established standards, addressing the myriad challenges encountered, and elucidating the manifold benefits it offers. It is incumbent upon the accounting community to meticulously dissect the intricate technical aspects, effectively tackle the inherent challenges, and harness the transformative potential of the ESEF in enhancing analyzability and transparency. Worth noting is that this study confines its purview to consolidated financial statements, while areas exempt from consolidation requirements will be explored in subsequent research endeavors.*

Key words: *European Single Electronic Format (ESEF), financial reporting, accounting publicly accountable enterprises, eXtensible Business Reporting Language (Inline XBRL), standardization*

JEL: M 41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.58>

1. Introduction

Accounting, as an essential component of the economic infrastructure, is continuously evolving to reflect contemporary economic and regulatory realities. (Дочев, Белоусов, Шелухина, Чиприянова, & Георгиева, 2015), (Чиприянова, 2020), (Белоусов, Иванова-Кузманова, Чиприянова, & Шелухина, 2016). In this context, the European Single Electronic Format (ESEF) holds a significant place as an innovative initiative aimed at transforming the way accounting and reporting of information are conducted by public interest entities. ESEF represents an important step toward a standardized and digitally integrated environment for the provision and analysis of financial accounting information.

The goal is to examine the impact of ESEF on the accounting of public interest entities and to analyze the new standards and challenges that arise as a result of this process, as well as the potential opportunities presented to the accounting community. In the dynamic environment of financial reporting, this article explores issues that are of critical importance to companies, regulators, investors, and accountants.

After providing a brief introduction to ESEF and its role in the accounting of public interest entities, the following discussion will focus on its main objectives. Special emphasis will be placed on analyzing the new standards introduced by ESEF, as well as the key challenges it poses to the accounting field.

---

¹ daleksandrova@abv.bg, Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

Furthermore, we will explore the perspectives and opportunities that arise from the integration of ESEF into the accounting practices of public interest entities.

*

* *

The contemporary business environment, undergoing rapid technological changes, necessitates innovation and standardization in financial reporting. The European Single Electronic Format (ESEF) and the eXtensible Business Reporting Language (Inline XBRL) emerge as key components of this transformation. In this section of the article, an explanation of the essence and roles of ESEF and Inline XBRL in the new standards for financial reporting will be presented.

ESEF is an initiative aimed at standardizing and digitizing the way public interest entities provide their financial information. It requires companies to present their consolidated financial statements in the format of XHTML documents that combine textual and numerical information with machine-readable Inline XBRL tags. This process enables reports to be both human-readable and machine-readable simultaneously, enhancing their analyzability and comparability. (ESMA, 2023) (Fenech & Delicata, 2023)

Inline XBRL represents a set of extensions to XBRL that allows for embedding financial accounting information directly into textual reports. This technological principle of ESEF enables the integration of numerical data and textual descriptions into a single document, enriching financial reports with context and explanations.

This symbiosis of ESEF and Inline XBRL responds to contemporary requirements in accounting reporting by providing the necessary flexibility to adapt to technological changes while also enhancing transparency and trust from investors and regulators.

The combination of ESEF and Inline XBRL creates new opportunities for better analysis of financial accounting information while simultaneously improving the clarity and efficiency of financial reports. These innovations underscore the need for better adaptation and preparation of companies and the accounting community for the new standards of financial reporting, which is the focus of the following parts of this article.

Regarding previous practices, before the introduction of ESEF and Inline XBRL, companies used various formats to present their financial reports. Textual and numerical data were separate, making it more challenging to process and compare information. The introduction of ESEF and Inline XBRL brings together these two aspects into a single document, improving analyzability and facilitating comparisons across different reporting periods and companies.

The technical aspects of ESEF and Inline XBRL are reforming the way financial information is processed and analyzed. This advancement provides a

more efficient, structured, and easily comprehensible means of data presentation, enhancing the comparability and analyzability of financial reports.

In the next section, the substantial role of ESEF and Inline XBRL in addressing the challenges of financial reporting in the contemporary digital era will be evaluated.

With the implementation of ESEF, public interest entities face new and demanding challenges in the field of financial reporting. Here, we will identify and explain the key challenges that companies must address when applying ESEF: (pwc, 2023)

1. *Technical Preparedness and Training.* Implementing ESEF requires technical preparation for companies and staff training. Ensuring knowledge and skills related to the technical aspects of Inline XBRL is crucial for the proper application of the new standards.
2. *Data Transformation.* Converting existing financial reports into the ESEF format requires specialized software and technical expertise. Ensuring the accuracy and integrity of data during this process is essential.
3. *Transparency and Comparability.* Despite the aim for better comparability, preparing financial reports in the ESEF format may lead to interpretations and incorrect comparisons. Special attention should be paid to the clarity and consistency of the reports.
4. *Data Security.* The electronic format of reports raises data security concerns. Companies need to take measures to protect financial accounting information from unauthorized access and misuse.
5. *Transition Period and Work Habits.* The transition to new standards can be challenging, especially for companies with old practices and systems.

With the implementation of ESEF, public interest entities face a range of potential difficulties in several key areas. This section outlines the main challenges that arise in the context of data, software solutions, staff training, and other critical aspects: (BS, 2022) (AMANA, 2023)

- *Data Challenges.* Ensuring accurate and comprehensive data during the transition to ESEF format poses a challenge.

- *Selection of Appropriate Software Solutions.* Choosing the right software for managing financial information and generating ESEF-compliant reports is critical.

- *Staff Training.* Providing the necessary training for understanding and using ESEF and Inline XBRL is essential.

- *Transparency and Internal Processes.* Integrating ESEF requires a reevaluation of internal processes and enhancing transparency in financial reporting.

- *Information Exchange with Stakeholders and Regulators.* Effective information exchange with stakeholders and regulators is crucial.

The integration of ESEF with the accounting practices of public interest entities presents several challenges in areas such as data, software solutions, staff

training, and others. Understanding and effectively addressing these difficulties are of paramount importance for the successful adoption of the new standards and the optimization of financial reporting processes.

ESEF is of vital importance for accounting, offering significant opportunities and advantages for improving reporting and analysis processes. Here, we will focus on the key accounting aspects that ESEF can enhance, as follows:

1. *Enhanced Comparability and Analyzability of Data.* ESEF offers new opportunities to improve accounting processes and analyze financial information more effectively. It reinforces the accuracy, comparability, and transparency of reports, contributing to the refinement of accounting and increasing the value it provides to businesses and the accounting community.
2. *Greater Precision.* ESEF introduces improvements in key accounting aspects, enhancing precision, comparability, and transparency. This contributes to the enhancement of accounting and the increase in the value it delivers to enterprises and the accounting community.
3. *More Efficient Analysis and Presentation of Financial Information.* ESEF facilitates more efficient analysis and presentation of financial information, enhancing the understanding and utility of reports for stakeholders.
4. *Facilitated Exchange of Information with Stakeholders and Regulators.* ESEF streamlines the exchange of information with stakeholders and regulators, promoting transparency and trust in financial reporting.
5. *Improved Transparency and Trust.* ESEF fosters greater transparency and trust by providing more accurate, comparable, and accessible financial information.

ESEF represents a significant change in the accounting environment, introducing enhancements in critical accounting aspects. In this section, we will analyze the improvements in analyzability, transparency, comparability, and other relevant accounting aspects that ESEF can bring:

- Improved Analyzability.
- Greater Transparency and Trust.
- Better Comparability.
- More Effective Analytical Processes.
- Easier Compliance with Regulations.

ESEF provides accountants with opportunities to enhance analyzability, transparency, comparability, and analytical processes. These improvements significantly impact accounting by reinforcing its role in delivering accurate, understandable, and relevant information.

2. Conclusion

ESEF represents a global innovation with a significant impact on the accounting community and the reporting processes of public interest entities. Therefore, it can be said that accounting is undergoing a significant transformation through the integration of ESEF, which provides a combination of

textual descriptions and structured data. This approach not only facilitates the understanding of financial accounting information but also enhances transparency and trust in the reports. Financial statements become more detailed, analytical, and suitable for quick comparisons, which is of utmost importance for management decisions and the needs of investors.

ESEF represents a new stage in accounting, enriching analysis, improving transparency, and strengthening trust in the reports. Overcoming the challenges and harnessing the opportunities that ESEF provides can contribute to better financial reporting, informed decision-making, and the sustainable development of public interest entities.

Reference

- Белоусов, А., Иванова-Кузманова, Г., Чиприянова, Г., & Шелухина, Е. (2016). Счетоводната информация - фактор за ефективно управление на предприятието (фрагментарни изследвания). Алманах научни изследвания. СА Д. А. Ценов - Свищов, бр. 23, стр. 209-236.
- Дочев, М., Белоусов, А., Шелухина, Е., Чиприянова, Г., & Георгиева, Г. (2015). Практикоприложни проблеми на счетоводството. Алманах научни изследвания. СА Д. А. Ценов - Свищов, бр. 22, стр. 292-321.
- КФН. (2023, 5 11). Изисквания при представянето на годишните /индивидуални/ финансови отчети (ГФО) за 2022 г. и годишните консолидирани финансови отчети (ГКФО) за 2022 г. от публичните дружества и другите емитенти, чиито ценни книжа се търгуват на регулиран пазар. Retrieved from Комисия по финансов надзор: 7. <https://www.fsc.bg/wp-content/uploads/2023/05/%D0%A1%D1%8A%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE-%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%8F-%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD-%D0>
- Чиприянова, Г. (2020). Значими изменения в счетоводството в резултат на настъпилите социално-икономически промени през последните 30 години. ИКОНОМИКАТА на България - 30 години след началото на промените (The Economy of Bulgaria - 30 years after the Beginning of the Change): сборник с доклади от Научно-практическа конференция, 22 ноем. 2019 г., Свищов. Свищов: АИ „Ценов“.
- AMANA. (2023, 8 10). AMANA. Retrieved from ESEF Plug&Play: <https://amana-esef.com/bg/BS>.
- BS. (2022, 11 22). Кой са новите изисквания в ESEF отчетането за публичните дружества? Retrieved from Balkan Services: <https://www.balkanservices.com/blog/koi-sa-novite-iziskvaniya-v-esef-otchitaneto-za-publichните-druzhestva/>
- ESMA. (2023, 8 11). Electronic Reporting. Retrieved from European Securities and Electronic reporting: <https://www.esma.europa.eu/issuer-disclosure/electronic-reporting>
- Fenech, A., & Delicata, D. (2023, 8 8). What is ESEF. Retrieved from Deloitte: <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/audit/articles/mt-what-is-esef.html>
- pwc. (2023, 8 10). European Single Electronic Format (ESEF) for annual reports of EU listed companies. Retrieved from PwC Global: <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/capital-markets-and-accounting-advisory/european-single-electronic-format.html>

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДОБРИ ПРАКТИКИ НА КОРПОРАТИВНА СОЦИАЛНА ОТГОВОРНОСТ

Докторант Кирил Лучков¹

Резюме: В доклада се разглежда значението на Корпоративната социална отговорност (КСО) в съвременния бизнес контекст. Изводът е, че КСО се превърна в неотделим и ключов аспект при формирането на корпоративни стратегии и дейности. Нарастващият интерес и осведоменост от страна на потребителите, инвеститорите и обществото към социални и екологични въпроси подсилват значението на КСО. Има няколко ключови фактора, които способстват за увеличаването на ролята на КСО в съвременния бизнес. Те включват промяна в потребителските предпочитания, насърчаване чрез регулаторни мерки, повишаване изискванията от инвеститорите за устойчивост, стремежът към придобиване на „устойчиви“ конкурентни предимства и гъвкавост при поява на нови предизвикателства и кризи и др. КСО става централен фактор в успеха на съвременните бизнес организации, тъй като те осъзнават, че социалната и екологичната отговорност не са само етични задължения, но и стратегически изгодни дейности, които съдействат за дългосрочната устойчивост и конкурентоспособност.

Ключови думи: корпоративна социална отговорност, устойчиво развитие, устойчив бизнес модел, мениджмънт, корпоративен мениджмънт

JEL: M21, Q42

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.59>

GOOD PRACTICES OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

Kiril Luchkov, PhD Student

Abstract: *The report analyzes the meaning of the Corporate Social Responsibility (CSR) within the modern business context. The conclusion is that CSR became an integral and key aspect in establishing corporate strategies and activities. The growing interest and awareness in the consumers, investors and public to social and ecological issues are giving additional strength to CSR. There are several key factors, which contribute for increasing the role of CSR in the modern business. They include a change in the consumer preferences, encouragement through regulatory measures, raising the requirements from the investors for sustainability, the trend of acquiring „sustainable“ competitive advantages and flexibility upon occurrence of new challenges and crises, etc. CSR becomes a central factor in the success of the modern business organizations, as they are aware that the social and ecological responsibility are not only ethical obligations, but also strategically beneficial activities, contributing to the long-term sustainability and competitiveness.*

Key words: *corporate social responsibility, sustainable development, sustainable business model, management, corporate management*

JEL: M21, Q42

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.59>

---

¹ kiril.luchkov@gmail.com, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Понятието „социална отговорност“ се отнася до концепцията, че компаниите, опериращи в отделните сектори и отрасли на икономиката, не би трябвало да се ограничават само до икономическите и финансови аспекти на своята дейност, но трябва да поемат отговорност и да допринасят за обществото, околната среда и техните заинтересовани страни.

Няколко ключови фактора са спомогнали за първоначалното формиране на понятието „социална отговорност“, а именно: растящата осъзнатост за социални и екологични проблеми, активизирането на гражданското общество, развитието на международни стандарти, налагането на бизнеса като обединяваща сила и др. Тези фактори се допълват и си взаимодействат, водейки до постепенното изпълване със съдържание на понятието „Корпоративна социална отговорност – КСО“ (Corporate Social Responsibility - CSR), което е с изключително голямо значение в съвременната бизнес среда.

Обект на проучване е КСО, а *предмет* - нейната роля като неотделим и ключов аспект за съвременните бизнес организации в стремежа им за подобряване на тяхната дългосрочна устойчивост и конкурентоспособност. *Целта* е да изследват и представят добрите практики на КСО в съвременния бизнес контекст, с фокус върху важноста и значението на КСО за корпоративните стратегии и функционални дейности.

2. Роля и значение на КСО в съвременния бизнес контекст

Днес КСО е неизменна част от съвременния бизнес контекст, тъй като играе ключова роля във формирането на бизнес стратегии и дейности. Нарастващата значимост на КСО е резултат от промените във визията за успешен и устойчив бизнес, придружени от нарастващата осведоменост и интерес от страна на потребителите, инвеститорите и обществото към социални и екологични проблеми. Няколко фактора допринасят за нарастващото значение на това явление при днешните условия и неговата все по-пълна интеграция в стратегическия корпоративен мениджмънт:

- съвременни потребителски предпочитания;
- регулаторно насърчаване;
- интерес от инвеститорите;
- насърчаване на трудовата мотивация и задоволство;
- повишено устойчиво конкурентно предимство;
- предизвикателства и кризи.

КСО става все по-наложителна в съвременния бизнес контекст, възприемайки се като нещо повече от маркетингово оръжие. Тя става неразделна част от корпоративните стратегии, които дават силен стимул за устойчив растеж и създаване на стойност за обществото и околната среда. Организациите, които успешно интегрират социалната отговорност в своите практики, имат по-големи шансове за дългосрочен успех и взаимна полза за всички заинтересовани страни. „По този начин всеки бизнес става открит и

отговорен за проблемите на обществото. Следвайки го, компаниите доброволно интегрират социалната и екологичната проблематика както в дейността, така и в отчетността си“ (Асенов, 2006, стр. 49).

Днес вече има изключително много компании, които успешно интегрират КСО в корпоративната си стратегия. По-долу са приведени няколко такива примера (вж. Таблица 1). Разглежданите компании (в т.ч. The Body Shop, Danone, Google, Natura & Co, Grameen Bank и Ecover) се явяват пионери в интегрирането на КСО в техните корпоративни стратегии. Това им позволява не само да постигат финансов успех, но и да изградят устойчиви отношения със заинтересованите страни и да създават положително въздействие върху обществото и околната среда. Наследството на тези компании отразява водещите принципи и практики на КСО, действащи като вдъхновение за цялата бизнес общност.

3. Резултати от бенчмаркинг проучването

Изследваните по-долу бизнес организации са само някои от много успешни примери, когато КСО е в ядрото на корпоративната стратегията. Те демонстрират, че вграждането на принципите на КСО във визията и стратегията на компанията може да бъде успешно и ползотворно за обществото и обществеността, като същевременно се подкрепят и бизнес интересите.

Таблица 1. Анализ на политики и решения за интегриране на КСО в корпоративната стратегия на компаниите

Компания (бизнес профил и бизнес модел)	Оценка по ключови приоритети на КСО
<p><i>The Body Shop</i></p> <p>Компанията изпъква като един от най-добрите примери за бизнес модел, основан на принципите на етика и устойчивост. Фокусирането върху природни козметични продукти и интегрирането на КСО в нейната корпоративна стратегия създава модел за бизнес, който не само генерира финансов успех, но и създава обществена и екологична стойност (Shop) (Purkayastha & Fernando, 2007) (Pigeon, 2023) (Moeliono, Fakhri, &</p>	<p>Етични практики и устойчиви принципи: <i>The Body Shop</i>, в съответствие със своето дълбоко убеждение в етичните стандарти, се стреми към използване на натурални и устойчиви суровини за производството на своите козметични продукти. Бизнес организацията активно противодейства на тестовите върху животни и се дистанцира от употребата на съставки, които могат да навредят на човешкото здраве или на природата. Това не само осигурява качество и безопасност на продуктите, но и отразява ангажимента ѝ с етичните стандарти.</p> <p>Подкрепа на социални и екологични каузи: <i>The Body Shop</i> активно подкрепя различни социални и екологични каузи, които са в хармония с нейните ценности. През годините тя се е ангажирала с кампании за борба с насилието над жени, за опазване на дивата природа и за противодействие на изменението на климата. Тези усилия не само увеличават осведомеността за важни проблеми, но и създават свързаност у заинтересованите страни.</p> <p>Бизнес модел на промяна: Въвеждането на понятието „търговия с причина“ (trade not aid) от <i>The Body Shop</i></p>

<p>Sari, December 7-10, 2020, pp. 932-938).</p>	<p>представлява иновация в бизнеса. Този модел налага честни бизнес практики, където се осигурява справедливо заплащане на доставчиците от развиващи се страни, подпомагайки техния икономически растеж. Чрез него се допринася за увеличаване на жизнения стандарт на производителите и техните общности като едновременно с това се създават по-силни връзки с тях.</p> <p>Устойчиво пакетиране и опаковки: <i>The Body Shop</i> се стреми към намаляване на отпадъците и въглеродния отпечатък чрез използване на устойчиви опаковки. Компанията използва рециклиран материал, насърчава използването на продукти с възможност за многократно зареждане в търговските обекти и намаляване на излишното пластмасово потребление.</p> <p>Социална активация и ангажимент към заинтересованите страни: Бизнес организацията създава ангажираност и връзки със заинтересованите страни чрез разнообразни инициативи като кампании за събиране на средства, партньорства с неправителствени организации и участие в глобални движения.</p>
<p><i>Danone</i></p> <p>Тя е изразение на корпоративен иноваторски подход, който се отличава със силно ангажиране към социална и екологична отговорност. Компанията успява да интегрира КСО във всички аспекти на своята дейност, създавайки успешен бизнес модел, основан на етика, здраве и отговорност (Danone, 2022) (Asana) (Kruglianskas & Vilanova, 2013) (Paris, 2016).</p>	<p>Здравословна храна и грижовност: <i>Danone</i> постига баланс между търговските интереси и обществените нужди, като предоставя здравословни хранителни решения. Компанията активно поддържа научни изследвания и иновации, насочени към здравословни хранителни добавки и превенция на хранителни заболявания. Това им позволява да интегрират високи стандарти за качество във всички свои продукти и да допринесат за здравословния начин на живот на потребителите.</p> <p>Защита на околната среда и устойчивост: Организацията използва устойчивите източници и производствени методи, с цел намаляване на негативното въздействие върху околната среда. Насърчава се намаляване на емисиите на парникови газове, оптимизиране употребата на вода и подкрепа за опаковки, които са по-устойчиви и лесно разградими. Тези практики намаляват въглеродния отпечатък на компанията и подобряват устойчивостта на производствените ѝ процеси.</p> <p>Социално ангажиране и въздействие: <i>Danone</i> се ангажира със социални и образователни инициативи, насочени към подпомагане на уязвими общности и подобряване на жизнената им среда.</p> <p>Засилване на цялостната линия на въздействие: <i>Danone</i> представя концепцията „<i>Danone Ecosystem</i>“, която насърчава създаването на устойчиви партньорства с местните общности, земеделци и доставчици. Този подход спомага за развитието на местните икономики, намаляване на неравенствата и създаване на позитивна обществена промяна.</p>

	<p>Интегрирана отговорност и позитивни резултати: Интегрирането на КСО в корпоративната стратегия на <i>Danone</i> генерира не само позитивно обществено въздействие, но и стимулира финансов успех. Въпреки социалната и екологична ангажираност, <i>Danone</i> постига високи финансови резултати, което показва, че социалната отговорност може да бъде интегрирана в устойчив и печеливш модел за бизнес.</p>
<p><i>Google</i></p> <p>Това е една от най-големите технологични компании в света, демонстрираща ангажимент към устойчиво развитие чрез интегриране на КСО във всички сфери на своята дейност. Следвайки своята мисия да организира световната информация и да я направи универсално достъпна и полезна, <i>Google</i> съчетава технологични иновации със социално-отговорен подход, допринасяйки за устойчиво и благоденстващо общество (Google, Leading the transition to a more sustainable future through information and innovation) (Google, See how we're showing the way forward through our own operations) (Tran, 2017).</p>	<p>Зелени инициативи и екологична отговорност: <i>Google</i> е сред лидерите във внедряването на зелени технологии и опазването на околната среда. Компанията инвестира в чиста енергия, залага на възобновяеми енергийни източници и се стреми към намаляване на въглеродния отпечатък от своите операции и дейности. Проекти като <i>Google's Project Sunroof</i> предоставят данни за потенциала за използване на слънчева енергия в различни райони.</p> <p>Образование и дигитална инклузия: <i>Google for Education</i> предоставя образователни ресурси и инструменти за учители и студенти по света. Програми като <i>Google's CS First</i> насърчават интереса към програмирането и технологичните науки сред младите хора.</p> <p>Цифрова етика и данни за потребителите: <i>Google</i> активно работи за защита на данните на потребителите и разработва инструменти за контрол и управление на личната информация. Те също така насърчават цифрова грамотност и образование за сигурно използване на технологиите, което създава по-здрава и безопасна онлайн среда.</p> <p>Развитие на обществото и филантропия: Организацията се фокусира върху проблеми като здравеопазване, образование, бедност и други важни обществени въпроси. <i>Google.org</i> предоставя финансови ресурси, експертиза и технологии, за да подпомага тези инициативи.</p> <p>Прозрачност и отчетност: <i>Google</i> подчертава прозрачността в своите действия и отчети за устойчивост. Те публикуват годишни отчети, в които разкриват своите цели, постижения и предизвикателства в областта на КСО.</p>

В съвременния бизнес контекст, добрите корпоративни практики и активният ангажимент към социални и екологични проблеми са от съществено значение за подобряване на репутацията и доверието към компаниите. Тези фактори са станали вече неизменна част от бизнес стратегиите на организациите, които стремят да постигнат устойчив растеж и да създадат позитивен обществен имидж. Важността на тези практики може да се обобщи в следните аспекти:

- повишаване на доверието и лоялността на клиентите;
- привличане на таланти;
- по-добри възможности за инвестиции;
- изграждане на устойчива репутация (имидж);

- подобряване на възможностите за бизнес;
- огледален ефект върху други компании и др.

4. Заключение

Установяването на добри корпоративни практики и ангажимент към отговорното поведение и устойчивостта е крайъгълен камък за подобряване на репутацията и доверието към компаниите. Този ангажимент е ключов фактор за постигането на устойчив и успешен бизнес, който допринася за обществото и околната среда.

Използвани източници

- Asana. Asana helps Danone roll out their global digital transformation. Retrieved on 01.09.2023, from: <https://asana.com/case-study/danone>
- Danone. (2023). Integrated Annual Report, 2022: Danone's sustainability performance. Retrieved on 06.09.2023, from: <https://www.danone.com/content/dam/corp/global/danonecom/rai/2022/danone-integrated-annual-report-2022.pdf>
- Google. Leading the transition to a more sustainable future through information and innovation. Retrieved on 07.09.2023, from: <https://sustainability.google/>
- Google. See how we're showing the way forward through our own operations. Retrieved on 02.09.2023, from: <https://sustainability.google/operating-sustainably/>
- Kruglianskas, M., Vilanova, M. (2013). Sustainability as Innovation Strategy: How Sustainability and Innovation Drive Each Other and Company Competitiveness at Danone. Published on January 7, 2013. Retrieved on 05.09.2023, from: <https://www.managementexchange.com/story/sustainability-innovation-strategy-how-sustainability-and-innovation-drive-each-other-and-comp>
- Moeliono, M., Fakhri, M., & Sari, D. e. (2020). Green Brand Awareness Factors on The Body Shop Product. The 2nd African International Conference on Industrial Engineering and Operations Management. Harare. Zimbabwe. December 7-10, 2020. Retrieved on 04.09.2023, from: <http://www.ieomsociety.org/harare2020/papers/261.pdf>
- Paris, H. (2016). The Danone Case: How Social Innovation Can Help a Multinational Company Reinvent Itself. Published on June 7, 2016. Retrieved on 05.09.2023, from: <https://www.hec.edu/en/knowledge/articles/danone-case-how-social-innovation-can-help-multinational-company-reinvent-itself>
- Pigeon, C. (2023). The Body Shop Marketing Strategy: Disrupting the Beauty Industry Since 1976. Published on May 5, 2023. Retrieved on 06.09.2023, from: <https://blog.contactpigeon.com/body-shop-marketing-strategy/>
- Purkayastha, D., Fernando, R. (2007). The Body Shop: Social Responsibility or Sustained Greenwashing? Retrieved on 06.09.2023, from https://cdn.oikos-international.org/intl/wp-content/uploads/2013/10/19141952/oikos_Cases_2007_Body_Shop.pdf
- The Body Shop. Our Sustainability Commitments. Retrieved on 06.09.2023, from: <https://www.thebodyshop.com/en-gb/about-us/brand-values/sustainability/sustainability-commitments/a/a00063>
- Tran, S. (2017). GOOGLE: a reflection of culture, leader, and management. International Journal of Corporate Social Responsibility, 2 (10), 1-14.
- Асенов, Е. (2006). Устойчивото развитие и новата корпоративна отчетност. София: УИ Стопанство, УНСС.

КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА КАТО ИНОВАТИВЕН И РЕСУРСНО-ЕФЕКТИВЕН МОДЕЛ

Докторант Кирил Лучков¹

Резюме: В доклада се отбелязва важността на кръговата икономика като иновативен модел за устойчиво управление на ресурсите и бизнес практиките. Фокусът е върху предизвикателствата и критиките, които често се използват като стимули за развитие и усъвършенстване на този подход. Подчертават се възможностите, които кръговата икономика предоставя за преобразуване на начина, по който управляваме ресурсите. За реализиране на този амбициозен целенасочен модел се насърчава активното участие на всички заинтересовани страни, като се стимулират иновациите в областта на технологиите за рециклиране и устойчиво управление на ресурсите. Постигането на кръговата икономика изисква изграждането на ефективни политики и регулации, които ще стимулират този модел и намалят негативните влияния върху околната среда. Изводът е, че кръговата икономика не е единствено теоретична идея, а по същество е ключов път за постигане на устойчивост и насърчаване на иновациите в съвременната икономика и сферата на бизнеса.

Ключови думи: устойчивост, устойчиво развитие, теория на кръговата икономика, устойчив бизнес модел, мениджмънт

JEL: M21, Q42

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.60>

CIRCULAR ECONOMY AS AN INNOVATIVE AND RESOURCE-EFFECTIVE MODEL

Kiril Luchkov, PhD Student

Abstract: *The report focuses on the importance of the circular economy as an innovative model for sustainable management of the resources and business practices. The challenges and issues as an incentives for developing and improving the approach are analyzed. Emphasised are the opportunities, which the circular economy provides for transformation of the way, by which we manage the resources. For realization of this ambitious purposeful model, the active involvement of all interested parties is encouraged by stimulating the innovations in the field of technologies for recycling and sustainable resource management. Reaching the circular economy requires building effective policies and regulations which shall stimulate this model and shall mitigate the adverse impacts on the environment. The conclusion is that the circular economy is not only a theoretical idea, but in essence a key way for reaching sustainability and promoting innovations in the modern economy and the field of business.*

Key words: *sustainability, sustainable development, the circular economy theory, sustainable business model management*

JEL: M21, Q42

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.60>

---

¹ kiril.luchkov@gmail.com, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Кръговата икономика (circular economy) е концепция за устойчиво управление на ресурсите, която предполага преминаване от традиционния линейен модел на икономически растеж към иновативен и ресурсо-ефективен подход. Вместо да бъдат използвани ресурси за производство на стоки, които след употреба биват изхвърляни като отпадъци, кръговата икономика се стреми да затвори „кръговете“ на производството и потреблението като насърчава рециклирането, възстановяването и ремонта на ресурсите и продуктите.¹ Стремешът е да се затворят кръговете на ресурсите и да се генерира максимална стойност от тях. „На практика това означава възможно най-дълго споделяне, заемане, повторно използване, поправка и рециклиране на съществуващи материали и продукти“ (Европейски парламент, 2023).

Обект на изследване в разработката е концепцията на кръговата икономика, а *предмет* - нейните възможности като един иновативен и ресурсно-ефективен модел за катализиране на процесите на преход към засилена устойчивост на социално-икономическата система. *Целта* е да се изследва потенциалът на кръговата икономика за трансформиране на начина, по който обществото управлява и използва своите ресурси.

2. Значение на кръговата икономика

Промените в климата и ограничеността на ресурсите изискват преминаването от общество, което използва и изхвърля отпадъци, към въглеродно неутрална и екологично устойчива икономика (вж. Фигура 1). „Преходът към кръгова икономика, включително към кръгова биоикономика, е огромна възможност за създаване на конкурентни предимства на устойчива основа. Прилагането на принципите на кръговата икономика във всички сектори и отрасли ще донесе социални и екологични ползи на Европа и освен това е с потенциал да генерира нетна икономическа полза, равна на 1,8 трилиона евро до 2030 г., да доведе до над 1 милиона нови работни места в ЕС до 2030 г. и да играе централна роля за намаляване на емисиите на парникови газове. Предвид това, че продуктите на ЕС разчитат в голяма степен на ресурси от други части на света, преходът към кръгова икономика ще помогне също така на ЕС да намали икономическия, социалния и екологичния

---

¹ Концепцията на кръговата икономика се основава на принципа, че ресурсите са ограничени, а отпадъците са неустойчиви и вредни за околната среда. Вместо да бъдат разглеждани като отпадъци, материалите и продуктите се третират като ценни ресурси, които могат да бъдат рециклирани и възстановени в нови стоки и услуги. Това не само намалява натоварването върху природните ресурси, но и намалява замърсяването на околната среда и емисиите на парникови газове. Този модел има потенциала да промени не само начина, по който се произвеждат и потребяват стоки, но и начина, по който бизнесът функционира. В кръговата икономика компаниите се насърчават да проектират продукти с дълъг жизнен цикъл, които са лесни за рециклиране и възстановяване на ресурсите. Те трябва да развиват бизнес модели, които насърчават възобновяемостта и минимизирането на отпадъците.

натиск в световен мащаб и да увеличи стратегическата автономност на Съюза“ (Европейска комисия, 2019, стр. 16).

*Фигура 1. Концепцията за кръгова икономика:
по-малко суровини, по-малко отпадъци, по-малко емисии
Източник: Изследователска служба на ЕК.¹*

В съвременната икономическа конюнктура голяма част от кампаниите все повече залагат на устойчиви модели на потребление и на производство. Чрез тях значително се намаляват отпадъците и се ограничава необходимостта от извличане на нови ресурси. Интелигентното и ефективно използване на производствените ресурси води до намаляване на въздействието върху околната среда чрез преход от линейна към кръгова икономика, при която стойността на ресурсите се запазва възможно най-дълго, а генерирането на отпадъци и замърсяването са сведени до минимум.

¹ Извлечено на 07.09.2023 г., от:
<https://www.europarl.europa.eu/news/bg/headlines/economy/20151201STO05603/krghovata-ikonomika-kakvo-predstavliava-tia-i-zashcho-e-vazhna>

3. Силни и слаби страни на кръговата икономика

Резултатите от направените проучвания дават възможност да се идентифицират и обобщят някои от положителните страни на кръговата икономика (вж. Таблица 1).

Таблица 1. Оценка на предимствата на кръговата икономика

Предимства	Характеристика
<i>Ефективно използване на ресурсите</i>	Кръговата икономика се фокусира върху поддържането на ресурсите в икономическия оборот, намалявайки нуждата от нови суровини.
<i>Намаляване на отпадъците и замърсяването</i>	Насърчава се рециклирането, ремонтите и повторната употреба на продукти.
<i>Създаване на нови възможности</i>	Подпомага се създаването на нови бизнес модели, базирани на поддръжка, рециклиране и обслужване на продукти. Този процес стимулира иновации и създава нови възможности за работа и икономически растеж.
<i>Подкрепа на човешкото здраве и благосъстояние</i>	Намаляват се рисковете от излагане на хората на въздействието на опасни вещества. Това подобрява качеството на живот и здравето на хората.
<i>Създаване на креативни решения</i>	Насърчават се иновативни подходи, като дизайн на продукти със съображение за лесно разглобяване и рециклиране. Това води до по-креативни и устойчиви решения в производството.
<i>Намаляване на зависимостта от суровини</i>	Кръговата икономика помага да се намали зависимостта от скъпи и ограничени суровини, което допринася за икономическа стабилност.
<i>Икономически растеж</i>	Благоприятства се постигането на устойчив икономически растеж (Khanka, 2009).

Макар да има голям потенциал, кръговата икономика се сблъсква и с редица критики. Едно от най-големите предизвикателства е свързано със сложността на преминаване от традиционната линейна икономика към кръгова. Този преход изисква значителни инвестиции в нови технологии и инфраструктура, което е трудно за някои компании, особено за малките и средните по размер. Кръговата икономика може да се сблъска и с определени икономически и социални предизвикателства. Така например, отказът от продукти за еднократна употреба и насочването към продукти, които са лесни за ремонт и възстановяване, крие риск от забавяне на икономическия растеж. А създаването на нови бизнес модели и индустрии, свързани с кръговата икономика, изисква реструктуриране на традиционните сектори и работни места. В по-детайлен разрез оценката за недостатъците на този модел е представена в Таблица 2.

Таблица 2. Оценка на ограниченията на кръговата икономика

Недостатъци	Характеристика
<i>Сложност на реализацията</i>	Преходът към кръгова икономика е сложен и изисква промени в производствените процеси, инфраструктурата и бизнес моделите. Това е предизвикателство за някои компании, особено за тези, които са привикнали към линейни производствени модели.
<i>Икономическа и финансова нестабилност</i>	Въвеждането на кръгова икономика може да доведе до финансови рискове, особено по отношение на инвестиции в нови технологии и инфраструктура.
<i>Необходимост от промени в потребителските навици</i>	Предполагат се промени в потребителските навици, като насърчава повече рециклиране и ремонт, а не само закупуване на нови продукти.
<i>Изисква интеграция на различни сектори</i>	Необходимо е сътрудничество между различни сектори и индустрии. Това може да бъде предизвикателство, особено в контекста на конкуренцията и разнообразието в бизнес средата (Nath & Bezbaruah, 2011).
<i>Необходимост от регулации и политическа подкрепа</i>	Има нужда от въвеждането на нови регулации и политики. Това изисква политическа воля и подкрепа за промени в законодателството.

Критично оценените по-горе характеристики на концепцията за кръгова икономика имат ролята на важен инструментариум за бизнес организациите в стремежа им към постигане на устойчив растеж и успешно управление. Интегрирането на принципите на кръговата икономика в бизнес практиките на компаниите ще спомогне за създаване на устойчив бизнес модел, който подкрепя общественото благо и опазването на околната среда. Освен това, този модел предоставя възможност на компаниите да се ангажират и приносът им към устойчивото развитие да бъде значим и продължителен. Използването му може да бъде ключов фактор за превръщане на бизнеса в двигател на промяна към по-устойчиво бъдеще.

4. Заключение

Кръговата икономика е значим (и революционен) модел за устойчиво управление на ресурсите и бизнеса като цяло. Предизвикателствата и критиките трябва да бъдат разглеждани като стимули за по-нататъшно развитие и усъвършенстване на този подход, който има потенциала да промени и съответно да подобри начина, по който се управляват ресурсите. Реализирането на идеята за кръгова икономика изисква активно участие на всички заинтересовани страни. Това предполага създаването на нови технологии и иновации, които подкрепят рециклирането и устойчивото управление на ресурсите. Разработването на ефективни политики и регулации насърчава развитието на кръговата икономика и намалява натоварването на околната среда.

Използвани източници

- Khanka, S. (2009). Correlates of entrepreneurial performance in a less developing region: evidence from Assam. *The Journal of Business Perspective*, 13 (4), 25-34.
- Nath, D., Bezbaruah, M. (2011). Economics of Rubber Production in the Nontraditional Area of Goalpara District in North East India. *The IUP Journal of Agricultural Economics*, VIII (2), 36-47.
- Европейска комисия. (2019). Приложения към документа за размисъл „Към устойчива Европа до 2030 г.“ Брюксел: ЕК. Извлечено на 06.09.2023 г., от: https://commission.europa.eu/publications/sustainable-europe-2030_bg
- Европейски парламент. (2023). Кръговата икономика: какво представлява тя и защо е важна. Извлечено на 06.09.2023 г., от: <https://www.europarl.europa.eu/news/bg/headlines/economy/20151201STO05603/krghovata-ikonomika-kakvo-predstavliava-tia-i-zashcho-e-vazhna>

SDG – ЦЕЛЕВО-ОРИЕНТИРАН ПОДХОД КЪМ УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ

Докторант Кирил Лучков¹

Резюме: Докладът е фокусиран върху Целите за устойчиво развитие на ООН (SDGs) в ролята им на ключов инструмент за постигане на устойчиво развитие и отговорно управление в сферата на бизнеса. Тези цели обхващат разнообразни аспекти на устойчивостта и налагат предизвикателства пред корпорациите за постигане на устойчив растеж.

Интегрирането на SDGs в бизнес моделите трябва да бъде извършено внимателно, за да се избегнат рискове като „зелено измиване“ и вътрешни конфликти. Този процес изисква ангажимент, прозрачност и отчетност от страна на организациите.

Докладът насочва вниманието към факта, че интегрирането на SDGs в бизнес моделите може да допълни усилията за постигане на устойчиво развитие и да създаде по-съвременен, отговорен и социално ангажиран бизнес модел за бъдещето. Това е от съществено значение не само за устойчивостта на планетата, но и за дългосрочния успех и рентабилност на компаниите.

Ключови думи: устойчивост, устойчиво развитие, цели за устойчиво развитие, устойчив бизнес модел, мениджмънт

JEL: M21, Q42

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.61>

SDG – OBJECTIVE-BASED APPROACH TO THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Kiril Luchkov, PhD Student

Abstract: The report focuses on the UN Sustainable Development Goals (SDGs) in the role of a key tool for reaching sustainable development and responsible management in the field of business. The goals comprise various sustainability aspects and set challenges in front of the corporations for reaching sustainable growth.

The integration of SDGs in the business models has to be made carefully, for avoiding risks as „greenwashing“ and internal conflicts. This process requires involvement, transparency and reporting on behalf of the organizations.

The report analyzes the integration reflecting that the integration of SDGs in business models may contribute to the efforts for reaching sustainable development and to establish more modern, responsible and socially involved business model for the future. This appears of significant importance not only for the planet sustainability, but also for the long-term success and profitability of the companies.

Key words: sustainability, sustainable development, goals for sustainable development, sustainable business model management

JEL: M21, Q42

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.61>

---

¹kiril.luchkov@gmail.com, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Целите за устойчиво развитие (Sustainable Development Goals - SDGs) представляват общоприета и универсална програма за постигане на устойчивост на световно равнище чрез опазване на околната среда, икономически растеж и социално развитие. Изготвени и приети от Организацията на обединените нации (ООН) през септември 2015 година, тези 17 цели са замислени като стратегически ориентир за държави, неправителствени организации и компании в стремежа им към постигане на устойчив растеж и процъфтяване на глобално и локално равнище.

Обект на проучване е устойчивото развитие (УР), а *предмет* - някои актуални въпроси, свързани с Целите за устойчиво развитие (ЦУР) на ООН и внедряването им в бизнес контекст. *Целта* е да се изследва ролята на SDGs като ключов инструмент за постигане на УР и отговорно управление в сферата на бизнеса, с фокус върху интегрирането им в бизнес моделите и стратегиите на фирмено ниво и с акцент върху ангажимента, прозрачността и отчетността на организациите в процеса по създаване на модерен, отговорен и социално ангажиран бизнес модел за бъдещето. Обръща се специално внимание на връзката между устойчивостта, дългосрочния успех и рентабилността на компаниите.

2. Анализ на предимствата на SDGs подхода

SDGs обхващат широк спектър от предизвикателства, които съществуват в световен мащаб - от бедност и глад, през неравенство и несправедливост, до изменението на климата и опазването на околната среда.¹ Те представляват „комплексен и амбициозен дневен ред, който се стреми да осигури УР на хората, планетата и позитивно партниране със заинтересованите страни“ (International Council for Science, 2017, p. 7). При разпространение на устойчиви продукти и услуги правителствата трябва да бъдат държани отговорни, а гражданите трябва да бъдат по-добре информирани, за да могат да задават важни въпроси като потребители.

В Таблица 1 (Вж. Таблица 1) са обобщени резултатите от критичния анализ на предимствата на SDGs подхода.

Съществуват различни примери, които демонстрират успешното прилагане на SDGs в бизнеса. Много компании вече се ангажират да приемат и интегрират тези цели в своите стратегии и дейности. Някои от тях вграждат SDGs в корпоративните си целеви системи и ключови показатели за измерване на успеха. Други предоставят продукти и услуги, които имат позитивен принос за тяхното изпълнение.

---

¹ Въвеждането на SDGs има потенциала да промени подхода към бизнеса и управлението на компаниите до 2030 г. Стремежът към постигане на ЦУР може да подтикне организациите да преминат от традиционната икономическа ориентация към поинтегриран и отговорен бизнес модел.

Таблица 1. Оценка на предимствата на подхода SDGs

Предимства	Характеристика
<i>Интегриран подход към устойчивост</i>	SDGs обединяват широк спектър от социални, икономически и екологични аспекти, подпомагайки компаниите да разберат свързаността между тях и да интегрират устойчивостта във всички бизнес процеси и операции.
<i>Универсално приложение и водещи принципи</i>	Те са универсални за всички държави, сектори и отрасли на икономиката, предоставяйки общи принципи и насоки за постигане на УР.
<i>Стимулиране на иновации и възможности за бизнеса</i>	Създават пазарни възможности за иновативни продукти и услуги, насочени към УР, което ускорява разширяването на бизнес модели и от там - реализирането на приходи.
<i>Подобряване на репутацията</i>	Ангажиментът с SDGs укрепва репутацията на компанията като социално отговорен „играч“ и насърчава „поддръжката“ от страна на клиенти, инвеститори и гражданско общество.
<i>Създаване на устойчиви партньорства и сътрудничество</i>	SDGs предоставят рамка за установяване на партньорства с други компании, правителства и неправителствени организации, което може да допринесе за сътрудничество и споделяне на ресурси за постигане на общи цели.
<i>Подобряване на стратегическото управление</i>	Прецизното насочване към конкретни цели и индикатори подобрява стратегическото управление и възможностите за измерване на УР.

3. Анализ на недостатъците на SDGs подхода

Прилагането на SDGs, в отговор на социално оправданото и екологосъобразно икономическо развитие, среща редица предизвикателства и критики. Част от тях са идентифицирани и анализирани в Таблица 2.

Таблица 2. Оценка на ограниченията на подхода SDGs

Недостатъци	Характеристика
<i>Ограничена координация и мониторинг</i>	Координацията между различни заинтересовани страни и държави при изпълнение на SDGs е сложна, а мониторингът на постигнатите резултати - труден.
<i>Риск от „зелено измиване“ (greenwashing)</i>	Някои компании може да използват участието си в инициативи и мероприятия като маркетингово средство, без да постигат реално устойчиви промени в дейността. Целта е да се заблуди обществеността, че продуктите, целите и политиките им са по-екологични, отколкото всъщност са.
<i>Финансови и ресурсни предизвикателства</i>	Реализацията на проекти, насочени към постигане SDGs, изисква значителни инвестиции, което е предизвикателство за компаниите, опериращи в различните сектори и отрасли на икономиката. Съгласно данни на инициативата „Force for Good“ недостигът на финансиране за постигане на ЦУР се е увеличил до 135 трилиона долара след нахлуването на Русия в Украйна и други международни предизвикателства (ESG News, 2022). Затруднения произтичат и от някои несвършенства в националната политика по регламентиране на „зелените“ обществени поръчки (Тодоров, 2019).
<i>Потенциал за отлагане на решения</i>	Отлагането на действия по постигане SDGs, в очакване на тяхното интегриране в бъдещите бизнес практики, може да доведе до пропускане на важни възможности за устойчивост.

Бизнес моделите и корпоративните стратегии трябва да бъдат адаптирани и оптимизирани, за да отчитат и подкрепят разнообразните SDGs. Това изисква значителни инвестиции и усилия от страна на компаниите. Внедряването им може да стане също обект на критика и съмнение за „зелено измиване“ или „устойчиво правене на впечатление“. Някои компании се стремят към използването на SDGs само за визуално подобрене на своя имидж, без да има реален съществен напредък към УР. Прилагането на SDGs може да бъде предпоставка за създаване на вътрешни конфликти, особено когато те са в противоречие с икономическите интереси на компанията или на собствениците, респективно акционерите. Това води до трудности при приемането на стратегически решения и приоритизирането на целите.

4. Заключение

SDGs са ключов подход за УР и отговорно управление на компаниите. Те обхващат разнообразни аспекти на УР и поставят предизвикателства пред бизнеса в посока на постигане на устойчив растеж. Организацията трябва да бъдат внимателни при внедряването и отчитането на SDGs, за да се избегнат рискове като „зелено измиване“ и конфликти вътре в организацията. Интегрирането на SDGs в бизнес моделите може да допълни усилията за постигане на УР и да създаде по-съвременен, отговорен и социално ангажиран бизнес модел за бъдещето.

Използвани източници

- Тодоров, Е. (2019). Зелените обществени поръки - инструмент за постигане на глобалните цели за устойчиво развитие в Република България. Глобални цели за устойчиво развитие: осъзнаване, концепции, метрики и обучение. Свищов: АИ „Ценов“, 205-214.
- International Council for Science. (2017). A Guide to SDG Interactions: from Science to Implementation. 1 - 239. Retrieved on 03.09.2023, from: <https://council.science/wp-content/uploads/2017/05/SDGs-Guide-to-Interactions.pdf>
- ESG News (2022). Доклад разкрива недостиг от 135 трилиона долара във финансирането на устойчивото развитие. Retrieved on 02.09.2023, from: <https://esgnews.bg/doklad-razkriva-nedostig-ot-135-miliona-dolara-vav-finansiraneto-na-ustojchivoto-razvitie/>

СЧЕТОВОДНИ АСПЕКТИ НА ПРОВИЗИИТЕ В ПРЕДПРИЯТИЯТА ОТ ДОБИВНАТА ПРОМИШЛЕНОСТ

Докторант Миглена Маринова¹

Резюме: В доклада се анализират счетоводните аспекти на провизиите в предприятията от добивната промишленост. Подчертава се важността на точното и задълбочено отчитане на провизиите за коректното представяне на имущественото и финансовото състояние на предприятието. Изследват се предизвикателствата, свързани със счетоводното отчитане в този сектор, включително рисковете и несигурността на добивната индустрия. А така също и специфичните видове провизии, които се използват за отчитане на възстановяването на минни полета и условията за опазване на околната среда. Докладът предоставя важни насоки за финансовото счетоводство, за да се отговори на тези предизвикателства и да се осигурят точност и прозрачност във финансовите отчети на предприятията от добивната промишленост.

Ключови думи: счетоводно отчитане, провизии, добивна промишленост, рискове, финансови отчети, устойчивост.

JEL: M 41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.62>

ACCOUNTING ASPECTS OF PROVISIONS IN THE ENTERPRISES OF THE EXTRACTIVE INDUSTRY BUSINESS

Miglena Marinova, PhD Student

Abstract: The report analyzes the accounting aspects of provisions in the enterprises of the extractive industry business. Emphasis is placed on the significance of accurate and comprehensive provisioning to ensure the proper representation of the property and financial condition of the enterprise. The unique challenges associated with accounting in this sector are examined, including the risks and uncertainties inherent to extractive activities. Furthermore, the specific types of provisions utilized to account for mine reclamation and environmental preservation are analyzed. The report provides valuable insights for financial accounting to address these challenges and ensure accuracy and transparency in the financial statements of the enterprises of the extractive industry business.

Key words: accounting reporting, provisions, extractive industry, risks, financial statements, sustainability.

JEL: M 41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.62>

1. Въведение

Счетоводното отчитане на провизиите в предприятията от добивната промишленост е от съществено значение. Счетоводната интерпретация на

---

¹ miglenam80@gmail.com, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

провизиите в тези предприятия се свързва от една страна със специфичните характеристики на компаниите от тази област, от друга – с предизвикателствата на динамичната бизнес среда, в която оперират, а от трета – с международните и национални регулации и стандарти. Съобразено с високото ниво на несигурност, характерно за добивната промишленост, коректното отчитане на провизиите става инструмент за прозрачност пред обществото на тези предприятия.

Признаването и измерването на провизиите отразява финансовата отговорност на предприятията от добивната промишленост по отношение на бъдещите събития и задължения, като същевременно отчита влиянието на външните фактори като технологични иновации, изисквания към бъдещи събития и процеси и околната среда. Оттук произтича значимостта на изследователската тема – да се обясни значението на коректното счетоводно отчитане на провизиите в предприятията от добивната промишленост и как това влияе на вярното, надеждно и достоверно изготвяне на техните финансови отчети.

2. Понятие и значение на провизиите в счетоводството

В счетоводството, понятието „провизия“ има съществено значение като съставна част от отчитането на текущите и бъдещи задължения на предприятията (Чиприянова, 2011), (Чиприянова, Възможности за усъвършенстване на счетоводната информационна система в селскостопанските предприятия, 2013). Процесът на отчитане на провизии представлява ключов инструмент за правилното отразяване на събития и обстоятелства, които могат да оказват влияние върху финансовата стабилност и бъдещите парични потоци на предприятията.

Провизиите в предприятията от добивната промишленост се дефинират като отчисления, направени с цел покриване на потенциални задължения, които могат да възникнат през следващите финансови периоди. Тези задължения се отнасят до отстраняване на бъдещи дефекти в рамките на продуктова гаранция; възстановяване на околната среда, за която се очаква, предприятието да извърши поради специфично публично изявление, дори да няма законово задължение за това, наказателните лихви или разходите за възстановяване на незаконно нанесени щети на околната среда; реструктуриране дейността на предприятието по смисъла на структурна програма, планирана и контролирана от ръководството, която съществено променя или обхваща дейността му, или начина, по който се осъществява дейността; вероятни санкции, глоби и неустойки за неспазване на договорно задължение и други (Чиприянова, Финансово счетоводство, с. 312-315, 2014), (Чиприянова, Финансово счетоводство, с. 359-362, 2015), (Дочев, Атанасов, Чиприянова, & други, 2013). Оттук произтича важността на отчитането на провизии в този сектор, където предвиждането на потенциални

рискове е от ключово значение за устойчивото функциониране и дългосрочния успех.

Функцията на провизиите е да създадат баланс между събраните ресурси и задълженията, които трябва да бъдат изпълнени, осигурявайки реалистичен преглед на финансовата ситуация на предприятието.

Провизиите имат ключова роля при определянето на финансовите рискове и възможностите на предприятията от добивната промишленост (Иванова-Кузманова, 2015). Те предоставят възможност за справяне с бъдещи задължения, като същевременно осигуряват прозрачност и информация за въздействието на добивната дейност върху околната среда и обществото. (Chen, Wright, & Wu, 2018, Vol. 48, No. 1)

Следователно, провизирането, начисляването и счетоводното отчитане на провизиите играят ключова роля в счетоводната практика на предприятията от добивната промишленост. Отчитането на провизии гарантира достоверността и надеждността на финансовите отчети, като същевременно отразява ангажимента на компаниите към устойчивото и отговорно управление на рисковете и задълженията, свързани с добивната дейност.

3. Специфични аспекти на отчитането на провизии в добивната промишленост

Счетоводното отчитане на провизии в предприятията от добивната промишленост среща немалко предизвикателства, произтичащи от характера на индустрията и специфичните обстоятелства, които влияят върху нейната дейност. Тези предизвикателства се отразяват на начина, по който се отчитат, измерват и представят провизиите, което има важни последици за финансовата отчетност на тези компании.

В добивната промишленост, предвиждането на бъдещи рискове и задължения изисква особено внимание поради сложната и неопределена природа на дейността. Динамиката на цените на суровините, сезонните колебания и възможните екологични последици могат да доведат до значителни колебания във финансовите резултати. Това изисква отчетността за провизии да бъде гъвкава и способна да се справя с промените във външната среда.

Отчитането на провизии за възстановяване на минни полета е изключително комплексен въпрос в добивната промишленост. Освен икономическите фактори, трябва да се вземат под внимание екологичните аспекти, като възстановяване на земята, въздуха и водите. Този процес изисква детайлно оценяване на потенциалните вреди и тяхното влияние върху дългосрочната финансова устойчивост на предприятията.

Също така, добивната промишленост е подложена на строги регулации и стандарти, които регулират технологичните и екологичните аспекти на дейността. Това създава допълнителни изисквания към отчитането на

провизии, за да се гарантира съответствие с регулациите и осигурят ресурси за справяне с евентуални нарушения.

В добивната промишленост, провизиите играят ключова роля при отчитането на разнообразните финансови и нефинансови аспекти, свързани с индустриалната дейност. Те не само отразяват потенциални финансови задължения, но също така подчертават ангажимента на предприятията към отговорната и устойчива практика. Някои от тях се отнасят до: (Gray, Hellman, & Ivanova, 2023)

- *Провизии за възстановяване на минни полета.* Тези провизии се отнасят до задълженията на предприятията за възстановяване на мини и рудници обекти след приключване на добивната дейност. Отчитането на тези провизии е от съществено значение за гарантиране, че природната среда ще бъде възстановена и опазена след завършване на добива.
- *Екологични провизии и обстоятелства.* В предприятията от добивната промишленост, отчитането на екологични провизии и обстоятелства е необходимо за покриване на разходите, свързани с опазване на околната среда. Това включва превенция на замърсявания, спазване на регулации и дори възстановяване на екосистемите, които могат да бъдат засегнати от добива.
- *Социални провизии и задължения.* Тези провизии се отнасят до социалните ангажименти на добивните компании към работници, общности и региони, засегнати от индустриалната дейност. Отчитането на социални провизии включва отчитане на фондове за обучение, здравеопазване, подкрепа на обществени инфраструктури и други социални инициативи.
- *Провизии за рискове.* В добивната промишленост, където рисковете от несигурност и неочаквани събития са високи, провизиите за рискове са от съществено значение. Те се отчитат с цел справяне с бъдещи неизвестни рискове, които могат да засегнат дейността и финансовите резултати на компаниите.

Видно е, че чрез провизиите се цели да бъде отразена дългосрочната и устойчива природа на предприятията от добивната промишленост. Отчитането на провизии не само подобрява точността на финансовите отчети, но и се фокусира върху ключовите аспекти на отговорното и устойчиво управление на рискове, задължения и ангажименти. Това съчетание между финансовите и нефинансовите аспекти осигурява цялостен преглед на добивната дейност и нейното въздействие върху околната среда и обществото.

Добивната промишленост е подложена на значителни рискове и несигурности, поради комплексните фактори, които влияят върху дейността и резултатите ѝ. Анализът на тези рискове и тяхното влияние върху отчитането на провизии има ключово значение за правилното представяне на финансовата ситуация на добивните компании.

Една от най-специфичните форми на риск в добивната промишленост е екологичният риск (Иванова-Кузманова, За някои аспекти при счетоводното отчитане на разходите за опазване на околната среда, 2005). Нерядко дейността може да има неблагоприятно въздействие върху околната среда и биологичното разнообразие, което може да доведе до законодателни санкции и финансови последици. Отчитането на провизии за управление на този вид рискове изисква детайлни оценки на потенциалните вреди и разработване на стратегии за предотвратяване, респ. справяне с тях.

Несигурността относно геоложките условия и околната среда може да има непосредствено влияние върху отчитането на провизии. Това изисква от компаниите да предвиждат „резервен фонд“, от който да се покриват бъдещи задължения, които се отличават с неопределен размер в стойност и срочност по отношение на времето, респ. да се начисляват разходи за провизии.

Анализът на рисковете и несигурността, свързани с добивната промишленост, има съществено значение за разбиране на предизвикателства, пред които са изправени тези компании. Този анализ не само допринася за по-добро управление на рисковете, но също така има пряко влияние върху тълкуването (разбирането), счетоводното интерпретиране и отчитане на провизиите, като гарантира, че счетоводната отчетност отразява всички аспекти на финансовата и нефинансовата стабилност на добивните предприятия.

4. Заключение

В настоящата разработка се изследват счетоводните аспекти на провизиите в предприятията от добивната промишленост. Това е от определящо значение за вярното, надеждно и достоверно представяне на поетите ангажменти и задължения на компаниите. Добивната промишленост се сблъсква със специфични рискове, свързани с екологичните и социалните условия на динамичната бизнес среда, в която функционират тези предприятия, както и с нормативните международни и национални регулации и стандарти. Отчитането на различните видове провизии, включително тези за възстановяване на минни полета и екологични обвързаности, играе ключова роля за осигуряване на устойчиво и отговорно управление на рисковете, свързани с добивната дейност. Всички тези аспекти подчертават важността на счетоводното отчитане на провизиите в добивните предприятия, защото по този начин те заявяват пред обществото своето отговорно екологично и социално поведение и същевременно се осигурява прозрачност и надеждност на информацията, необходима за изработването на решенията на управленческите екипи (Белоусов, Иванова-Кузманова, Чиприянова, & Шелухина, 2016) и за заинтересованите страни.

Използвани източници

- Белоусов, А., Иванова-Кузманова, Г., Чиприянова, Г., & Шелухина, Е. (2016). Счетоводната информация - фактор за ефективно управление на предприятието (фрагментарни изследвания). *Алманах научни изследвания. СА Д. А. Ценов - Свищов*, бр. 23, pp. 209-236.
- Дочев, М., Атанасов, А., Чиприянова, Г., & други. (2013). *Счетоводство*, с. 556-560. Велико Търново: Фабер.
- Иванова-Кузманова, Г. (2005). За някои аспекти при счетоводното отчитане на разходите за опазване на околната среда. *Счетоводство XXI*, бр. 1, стр. 16-18.
- Иванова-Кузманова, Г. (2015). Проблеми при счетоводното отчитане на рекултивацията на земи. *Актив*, бр. 6, стр. 6-8.
- Чиприянова, Г. (2011). Възможности за усъвършенстване на счетоводното отчитане на провизиите в предприятията със строителна дейност. *Диалог*, бр. 4, стр. 48-68.
- Чиприянова, Г. (2013). Възможности за усъвършенстване на счетоводната информационна система в селскостопанските предприятия. От Библиотека „Образование и наука“ (стр. 80-86). АИ „Ценов“.
- Чиприянова, Г. (2014). *Финансово счетоводство*, с. 312-315. Свищов: АИ „Ценов“.
- Чиприянова, Г. (2015). *Финансово счетоводство*, с. 359-362. Велико Търново: Абагар.
- Chen, X., Wright, S., & Wu, H. (2018, Vol. 48, No. 1). Exploration Intensity, Analysts' Private Information Development and Their Forecast Performance. *Accounting and Business Research*, pp. 77-107.
- Gray, S., Hellman, N., & Ivanova, M. (2023, 8 9). *Extractive Industries Reporting: A Review of Accounting Challenges and the Research Literature*. Retrieved from <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/news/2018/october/extractive-industries-reporting.pdf>

THE ROLE OF THE ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM IN ENHANCING THE MANAGEMENT OF ENERGY INDUSTRY COMPANIES

Niya Marinova, PhD Student¹

Abstract: *This article emphasizes the significance of accounting information systems in efficiently managing companies within the energy sector. These systems provide invaluable financial and accounting data, essential for conducting analyses that streamline operations, inform strategic investments in new projects, and facilitate the pursuit of sustainable development goals. Accounting information systems form a foundational pillar for the successful operation and expansion of energy enterprises. Through these systems, managers gain access to a toolkit enabling them to analyze and predict financial and accounting metrics, adapt to the ever-evolving business landscape, and play a pivotal role in achieving financial stability and long-term sustainability for companies operating in the energy sector.*

Keywords: *accounting information system, accounting information, energy sector, efficient management, sustainable development, financial stability*

JEL: M 41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.63>

1. Introduction

The Accounting Information System (AIS) is of paramount importance for the effective management of enterprises in the 'Energy' sector. This comprehensive managerial tool provides valuable financial and accounting data and analyses to the management of these enterprises, enabling them to make informed and strategically considered decisions. (Чиприянова, Възможности за усъвършенстване на счетоводната информационна система в селскостопанските предприятия, с. 110-125, 2013), (Дочев & Чиприянова, Счетоводството в информационната система на висшето училище, 2014). In this context, within the current study, the AIS is viewed as a combination of processes, procedures, technologies, and experts that gather, process, and provide accounting information for enterprises in the energy sector (Дочев, Белоусов, Шелухина, Чиприянова, & Георгиева, 2015).

* * *

The AIS constitutes a complex network of interconnected processes, methods, and technologies that collect, process, analyze, and provide accounting information for the enterprise. (Дочев, Чиприянова, & Георгиева, Възможности за изграждане на интегрирана счетоводна информационна система в практиката на предприятията, 2014), (Чиприянова, Интегрираната счетоводна информационна система във висшите училища, 2012). This system is designed to provide the management team of the enterprise with synchronized and

---

¹ niya_marinova@abv.bg, Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

reliable real-time information, assisting them in making strategic, tactical, and operational decisions. (Счетоводна информационна система (AIS), 2023)

The primary functions of AIS encompass Information Gathering, Processing and Classification, Analysis and Interpretation, Reporting, and Communication.

In the 'Energy' sector, characterized by extensive and intricate operations, AIS plays a pivotal role in effective enterprise management. This sector demands strategically planned and well-integrated processes to ensure a stable and reliable energy supply. Enterprises in the energy sector face several challenges directly impacting their business and sustainability, including Energy Security, Innovation and Technological Development, Shifting Regulations and Political Factors, Environmental Considerations, and Sustainability.

AIS provides critical accounting data, including analyses that can assist energy companies in the following directions:“(Jarrah, January 2022, Vol 21 (1)) AIS plays a vital role in guiding energy companies in the following directions:

- **Cost and Revenue Optimization:** Financial data analysis enables enterprises to identify inefficient activities, reduce unnecessary expenses, and find ways to increase their revenues.
- **Investment and Development Planning:** The accounting system provides accurate data that helps companies formulate strategies for investments and the development of new energy projects.
- **Compliance with Regulatory Requirements:** The 'Energy' sector is subject to stringent regulatory standards and requirements. AIS serves as the tool that assists enterprises in adhering to these standards and in providing the necessary reporting.

AIS plays a pivotal role in the effective management of enterprises in the 'Energy' sector.(Белоусов, Иванова-Кузманова, Чиприянова, & Шелухина, 2016). The provision of accurate and reliable accounting information assists enterprise leadership in making informed decisions, contributing to the achievement of strategic objectives and sustainable development.

Managing enterprises in the 'Energy' sector demands precise and timely information about their financial health and production processes. AIS provides vital data and analyses that support the making of informed and strategically considered management decisions (Чиприянов & Чиприянова, BUSINESS INTELLIGENCE COMPETENCE AND ENTERPRISE RESOURCE PLANNING (ERP) SYSTEMS TOOLS, 2022). In this context, the following analysis delves into the role of this system in effectively managing enterprises in the energy sector.

The analysis of the AIS role can be unfolded in the following directions: Financial Planning and Budgeting, Resource Management and Optimization, Financial Accounting Analysis, and Risk Assessment, Preparation of Financial Reports, and Stakeholder Reporting.

In the following paragraphs, we will attempt to explain how AIS aids in tracking expenses and revenues for enterprises, monitoring financial outcomes, and forecasting future financial accounting indicators.“. (Kohlbeck & Warfield, 2010, Vol 22 (2))

AIS plays a crucial role in accounting for the expenses and revenues of enterprises in the 'Energy' sector. This system collects and processes various financial data related to the expenses and revenues generated from the company's activities. Accurate tracking of expenses and revenues is essential for precisely determining the company's financial situation and assessing its profitability. The reported data gathered by the system include operational expenses such as personnel salaries, raw materials, debt servicing, and other expenditures, as well as income from energy sales and other sources, including services, fees, and licensing fees.

Monitoring financial outcomes is a critical aspect of managing enterprises in the energy sector. AIS provides reliable and credible financial reports and analyses, offering the management a clear view of the company's financial health. This encompasses expenses, revenues, profits, losses, and various financial accounting indicators. Tracking financial results allows leaders to stay informed about the company's current financial performance and to identify potential issues or improvement opportunities. This is of paramount importance for making informed decisions and adjusting business strategies in alignment with the company's financial objectives.

Forecasting future financial accounting indicators is a crucial element of strategic planning and management for enterprises. AIS presents historical financial data and data from ongoing activities that are utilized to create forecasts for the company's future expenses and revenues (Чиприянова, Теоретико-методологични аспекти на счетоводното бюджетиране, 2012). This system employs various analytical tools and methods for forecasting future financial accounting indicators, such as time series, trends, seasonality, and statistical models. This enables leaders to comprehend the future financial challenges and opportunities facing the enterprise, allowing them to take preventive measures to manage risks and achieve desired financial results.

AIS plays a crucial role in accounting for the expenses and revenues of enterprises in the 'Energy' sector. It provides the management team with the necessary accounting information to monitor current performance and forecast future financial accounting indicators. This analysis facilitates informed and strategically considered management decisions, contributing to sustainable development and the successful operation of businesses in the energy sector.

Certainly, here are ways in which AIS supports management decisions regarding investments in new energy projects and the optimization of operational expenses in two directions: Regarding investments in new energy projects; Regarding the optimization of operational expenses (Чиприянова, Значими изменения в счетоводството в резултат на настъпилите социално-икономически промени през последните 30 години, 2020).

2. Conclusion

In conclusion, AIS plays a pivotal role in the successful operation and management of enterprises in the energy sector. It is the key tool that supports management decisions, provides transparency, ensures compliance with regulations, and contributes to achieving financial stability and sustainability for the future.

References

- Белоусов, А., Иванова-Кузманова, Г., Чиприянова, Г., & Шелухина, Е. (2016). Счетоводната информация - фактор за ефективно управление на предприятието (фрагментарни изследвания). *Алманах научни изследвания. СА Д. А. Ценов - Свищов*, бр. 23, стр. 209-236.
- Дочев, М., & Чиприянова, Г. (2014). Счетоводството в информационната система на висшето училище. *Народностопански архив*, бр. 2, стр. 23-39.
- Дочев, М., Белоусов, А., Шелухина, Е., Чиприянова, Г., & Георгиева, Г. (2015). Практикоприложни проблеми на счетоводството. *Алманах научни изследвания. СА Д. А. Ценов - Свищов*, бр. 22, стр. 292-321.
- Дочев, М., Чиприянова, Г., & Георгиева, Г. (2014). Възможности за изграждане на интегрирана счетоводна информационна система в практиката на предприятията. *Алманах научни изследвания. СА Д. А. Ценов - Свищов*, бр. 21, стр. 148-176.
- Счетоводна информационна система (AIS)*. (2023, 3 23). Retrieved from [bg.bienngocruise.com: https://bg.bienngocruise.com/accounting-information-system](https://bg.bienngocruise.com/bg.bienngocruise.com/accounting-information-system)
- Чиприянов, М., & Чиприянова, Г. (2022). BUSINESS INTELLIGENCE COMPETENCE AND ENTERPRISE RESOURCE PLANNING (ERP) SYSTEMS TOOLS. *Бизнес управление*, бр. 2, pp. 5-20.
- Чиприянова, Г. (2012). Интегрираната счетоводна информационна система във висшите училища. *ИЗВЕСТИЯ на Съюза на учените - Варна. Серия Хуманитарни науки. Варненски свободен унив. Черноризец Храбър*, бр. 1, pp. 16-19.
- Чиприянова, Г. (2012). Теоретико-методологични аспекти на счетоводното бюджетирание. *Алманах научни изследвания. СА Д. А. Ценов - Свищов*, бр. 5, стр. 200-214.
- Чиприянова, Г. (2013). *Възможности за усъвършенстване на счетоводната информационна система в селскостопанските предприятия*, с. 110-125. Свищов: АИ „Ценов“.
- Чиприянова, Г. (2020). Значими изменения в счетоводството в резултат на настъпилите социално-икономически промени през последните 30 години. *ИКОНОМИКАТА на България - 30 години след началото на промените (The Economy of Bulgaria - 30 years after the Beginning of the Change)*. Сборник с доклади от Научно-практическа конференция, 22 ноем. 2019 г., Свищов. Свищов: АИ „Ценов“.
- Jarah, B. (January 2022, Vol 21 (1)). The role of accounting information system (AIS) in increasing performance efficiency (IPE) in Jordanian companies. *Academy of Strategic Management Journal*.
- Kohlbeck, M., & Warfield, T. (2010, Vol 22 (2)). Accounting standard attributes and accounting quality: Discussion and analysis. *Research in Accounting Regulation*, 59-70.

БИЗНЕС МОДЕЛИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА

Докторант Христо Василев¹

Резюме: *Разработката е фокусирана върху въпросите на формирането и внедряването на успешни бизнес модели за стратегическо развитие на компаниите при съвременните условия. Бизнес моделът разкрива схемата, по която се създава допълнителна продуктова стойност за клиента и печалба за организацията.*

Акцентира се на концептуалните аспекти на бизнес моделите, както и на предизвикателствата пред изграждането на устойчиви бизнес модели. Подчертава се тяхното значение в смисъла им на идеален тип бизнес модел, който се фокусира върху генерирането на положително въздействие върху околната среда и обществото посредством дейностите на бизнес организациите. Те се основават на икономически, екологични и социални аспекти на устойчивостта при определяне на целите на съответната компания.

Ключови думи: *модел, бизнес модел, устойчив бизнес модел, стратегически мениджмънт*

JEL: M21

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.64>

BUSINESS MODELS FOR ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT

Hristo Vasilev, PhD Student

Abstract: *The development is focused on the issues of forming and implementing successful business models for strategic development of companies in contemporary conditions. The business model reveals the scheme through which additional product value is created for the customer and profit for the organization.*

Emphasis is placed on the conceptual aspects of business models, as well as the challenges of building sustainable business models. Their importance is emphasized in terms of being an ideal type of business model that focuses on generating positive impact on the environment and society through the activities of business organizations. They are based on economic, environmental, and social aspects of sustainability when determining the goals of the respective company.

Key words: *model, business model, sustainable business model, strategic management*

JEL: M 21

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.64>

1. Въведение

Всяка компания² създава своя схема, своя организация за осъществяване на дейността си по рентабилен начин. Този модел на работа позволява

---

¹ hrvasilev@yahoo.com, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

² Термините „компания“, „бизнес организация“ и „организация“ се използват като синоними.

най-рационалното, най-ефективното използване на различните ресурси за да се задоволят по оптимален начин изискванията на клиентите.

Така моделът на работа се превръща в печеливша формула за „мислене“ и „реализация“ в различните сфери на човешката дейност и познание, в т.ч. и при стратегическото планиране и стратегическия мениджмънт.

2. Бизнес модели – концептуални аспекти

Бизнес моделът разкрива схемата, по която бизнес организацията създава допълнителна продуктова стойност за клиента и печалба за компанията.

L. Massa, Ch. Tucci и **A. Afuah** обобщават аргументите в подкрепа на използването на бизнес моделите изобщо при стратегическия мениджмънт по следния начин: (Massa, Tucci, & Afuah, 2017, Vol. 11, No. 1)

- *Първо*, бизнес моделите са станали изключително важни за конкурентоспособността, като вече са безспорен стратегически приоритет за висшия мениджърски екип (Senior Management Team – SMT) от различни сектори в качеството им на източник на доходност над средната. Тази констатация освен всичко друго е базирана на проучвания на **H. Chesbrough, S. Ahern, M. Finn, S. Guerraz, M. Johnson, J. Suskewicz** и др. (Chesbrough, Ahern, Finn, & Guerraz, 2006, 48 (3)) (Johnson & Suskewicz, 2008)
- *Второ*, бизнес моделите могат да представляват ново измерение на иновациите, което допълва традиционните като продуктови, процесни и организационни иновации, като по този начин разширява границите на явленията, свързани с иновациите и, съответно, теориите за иновациите. Потвърждения за това има в изследванията на **R. Casadesus-Masanell, F. Zhu, L. Massa, Ch. Tucci** и др. (Casadesus-Masanell & Zhu, 2013, (34)) (Massa & Tucci, Business model innovation, 2014)
- *Трето*, големи „сили“ на макро ниво, като интернет технологиите и глобализацията, заличават разликата между индустриите, намаляват бариерите за навлизане и потенциално водят до по-интензивно съперничество, принуждавайки компаниите да преосмислят и препроектират начина, по който да постигат целите си. Този феномен на конвергенция добавя елемент на неотложност пред мениджърите и необходимост от ре-дизайн на досегашните бизнес модели, за да се възползват от новите възможности. Това ясно личи от изследвания на **F. Hacklin, C. Marxt, F. Farhi, K. Kim, S. Min, O. Osiyevskyy, J. Dewald** и др. (Hacklin, Marxt, & Fahrni, 2009, 76) (Kim & Min, 2015, (9)) (Osiyevskyy & Dewald, 2015, (9))
- *Четвърто*, учените и мениджърите, които се интересуват от създаването на социална и екологична стойност - в допълнение към създаването на икономическа стойност - все повече използват концепцията за бизнес модел. Съществуват възможности за проектиране на бизнес

модели, способни да пренасочат търсенето на печалби на организациите с иновации, които също са от полза за околната среда и обществото, включително инициативи в контекста на дълбока бедност и пазари с ниски доходи. Потвърждения за това измерение се намират в разработки на **S. Dohrmann, M. Raith, N. Siebold** и др. (Dohrmann, Raith, & Siebold, 2015 (5))

Една от най-утвърдените дефиниции за бизнес модел е това на **A. Osterwalder** (Osterwalder, 2004), който, в своята дисертация, набляга на определенията на понятията „бизнес“ („покупката и продажбата на продукти и услуги“ и „печеленето на пари“) и „модел“ („представянето на нещо чрез опростено описание, което може да се използва, за да се направи преценка“) поотделно, за да достигне до точна дефиниция на бизнес модела. Така бизнес моделът служи като схема, която показва как работи дадена организация – той преобразява стратегическите цели на компанията в опростен модел, който ясно показва функциите на бизнеса и може да се използва като план (Osterwalder, 2004). Чрез бизнес модела се описват факторите, които представляват интерес за членовете на SMT, като се премахват всички ненужни детайли, за да могат да се видят по-ясно взаимовръзките и да могат по-добре да развиват, споделят, оценяват, променят и изпълняват визиите и стратегиите си. (Leung, 2007)

Бизнес моделът обединява ключовите компоненти на успешния бизнес. Той обединява стратегиране, планиране и управление. Той включва фактори като финансови ресурси, продукти, инфраструктура, както и информация за пазарната конюнктура, реалните и потенциалните клиенти и т.н., в три основни плоскости: (Какво е бизнес модел и как да си направя?, 2023)

- *Създаване.* Генерирането на стойност, респ. на допълнителна стойност стои в основата на бизнеса. Определящият момент е как да се създаде повече стойност чрез предлагането на съответния продукт и как да се изпълнят в максимална степен изискванията на клиентите и потребителите.
- *Доставяне.* Т.е. как продуктите да „достигнат“ до клиентите. На първо място, „доставяне“ чрез разпространение на посланието, и, на второ място, „доставяне“ чрез разпространение на самото решение (продажба, доставка, обслужване).
- *Улавяне.* Известна и като „монетизиране“ тази дейност налага намирането на подходящия начин да се печели от съответните активи и бизнес процеси. Тук от определящо значение е наличието на общоорганizacionна стратегия.

3. Устойчиви бизнес модели

Още по-важно от наличието на разработен бизнес модел е наличието на разработен *устойчив бизнес модел* (Sustainable Business Model – SBM).

По дефиниция устойчивият бизнес модел е модел, който допринася за генериране на такива конкурентни предимства, които способстват за устойчиво развитие на бизнес организацията и обществото.

SBM представлява идеален тип бизнес модел, който се фокусира върху генерирането на положително въздействие върху околната среда и обществото посредством дейностите на бизнес организациите. SBM се основава на икономически, екологични и социални аспекти на устойчивостта при определяне на целите на съответната компания; използвайки подход на трите крайни направления – хора (социалното), печалба (икономическото), околна среда (целите за устойчиво развитие), при измерване на представянето. Водещо е да се вземат предвид нуждите на всички посочени три компонента (страни), вместо да се дава приоритет единствено на очакванията на собствениците/акционерите. Казано още по-директно, да се третира „природата“ като заинтересована страна и насърчава управлението на околната среда, на ниво система, както и перспектива на ниво фирма. (Vocken, 2021)

Засега може да се каже, че SBM далеч не са масови и е необходима повече работа, за да се ускори появата на по-радикални и предизвикателни иновации на бизнес моделите. За да се ускорят преходите към устойчивост, бъдещата работа по развитието на устойчив бизнес модел следва да се фокусира върху инструменти, оценки, иновационни процеси и експерименти, както и сътрудничество и разбиране на ролята на бизнеса в по-широките преходи към устойчивост. С фокусиране върху разбирането на значението на сътрудничеството и експериментирането с множество заинтересовани страни с водещата роля на бизнеса. Констатациите към момента са, че е необходимо е по-пълно разбиране на възможностите и пречките пред иновациите на устойчивия бизнес модел във връзка с постигането на Целите за устойчиво развитие (ЦУР). Необходимо е също по-задълбочено разбиране на по-широката „екология на бизнес моделите“ в различни контексти (напр. в разрезите - градове, държави), за да се стимулира промяната в цялата система за устойчиво развитие. (Vocken, 2021)

В процесно отношение създаването на устойчив бизнес модел включва етапите: (Костов, 2020) Анализирание и оценяване на досегашния бизнес модел; Разработване конструкция на бъдещия устойчив бизнес модел; Внедряване на устойчивия бизнес модел; Бъдещо развитие на устойчивия бизнес модел чрез работа в мрежа.

Целта на моделите е да предизвикат това, което се нарича „инсайт“ (Insight)¹. По тези причини идеята е посредством използването на моделите е не толкова да се създаде огледален образ на системите и обектите (и като

---

¹ В превод, разбиране, проникновение, познание за вътрешното уникално съдържание.

цяло на действителността), а да бъдат използвани като схематизиращи средства, които да служат за прозрение и разбиране, за евристично подхождане към нови проблеми. Моделирането при мениджмънта (за целите на мениджмънта) цели да подпомогне вземането на съответните управленски решения. В това им предназначение моделите помагат при изследването на редица сценарии. Моделирането е основата на една верига, която започва с концептуализиране и включва още: Моделиране – Сценарии – Оценяване и вземане на мениджърски решения – Стратегически процес – Разработени стратегии. (Янков, Марчевски, & Веселинова, 2003)

4. Заключение

Успешната реализация на стратегическите бизнес модели и концепции за развитие може да се търси като резултативна величина на дейностите на комплекса „концептуализиране – стратегиране - проектиране“. Те очертават като перспективния профил на бизнес организацията и установяват рамки на протичане на процеса на корпоративно развитие (в комплексен аспект).

Използвани източници

- Какво е бизнес модел и как да си направя? (2023, 2 10). Retrieved from <http://vofisa.com/statii/biznes-model.html>
- Костов, Д. (2020, 10 6). *Устойчиви бизнес модели*. Retrieved from https://www.linkedin.com/pulse/%D1%83%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B9%D1%87%D0%B8%D0%B2%D0%B8-%D0%B1%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81-%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B8-daniel-costoff?trk=read_related_article-card_title
- Янков, Н., Марчевски, И., & Веселинова, Н. (2003). Моделиране развитието на българската бизнесорганизация. *Алманах научни изследвания*, pp. 377-404.
- Bocken, N. (2021). Sustainable Business Models. In W. Leal, U. Azeiteiro, & L. Brandli, *Decent Work and Economic Growth* (pp. 516-545). Berlin - New York: Springer.
- Casadesus-Masanell, R., & Zhu, F. (2013, (34)). Business model innovation and competitive imitation: The case of sponsor-based business models. *Strategic Management Journal*, 464-482.
- Chesbrough, H., Ahern, S., Finn, M., & Guerraz, S. (2006, 48 (3)). Business models for technology i the developing world: The role of non-governmental organizations. *California management review*, 48-61.
- Dohrmann, S., Raith, M., & Siebold, N. (2015 (5)). Monetizing social value creation: A business model approach. *Entrepreneurship Research Journal*, 127-154.
- Hacklin, F., Marxt, C., & Fahrni, F. (2009, 76). Coevolutionary cycles of convergence: An extrapolation from the ICT industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 723-736.
- Johnson, M., & Suskewicz, J. (2008). *Accelerating innovation. In From Strategy to Execution*. Berlin - Heidelberg: Springer.

- Kim, K., & Min, S. (2015, (9)). Business model innovation performance: When does adding a new business model benefit an incumbent? *Strategic Entrepreneurship Journal*, 34-57.
- Leung, C. (2007). *Evolution of the Business Model. Master Thesis Innovation Management*. Eindhoven: Technical University Eindhoven. Department Technology Management.
- Massa, L., & Tucci, C. (2014). Business model innovation. In D. Dodgson, M. Gann, & N. Phillips, *The Oxford handbook of innovation management* (pp. 420-441). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Massa, L., Tucci, C., & Afuah, A. (2017, Vol. 11, No. 1). A critical assessment of business model research. *Academy of Management Annals*, 73-104.
- Osiyevskyy, O., & Dewald, J. (2015, (9)). Explorative versus exploitative business model change: The cognitive antecedents of firm level responses to disruptive innovation. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 58-78.
- Osterwalder, A. (2004). *The Business Model Ontology – a Proposition in a Design Science Approach*. Retrieved from http://www.hec.unil.ch/aosterwa/PhD/Osterwalder_PhD_BM_Ontology.pdf

ОСНОВНИ АЛТЕРНАТИВИ ПРИ СТРАТЕГИЧЕСКАТА БИЗНЕС ИНТЕГРАЦИЯ

Докторант Христо Василев¹

Резюме: Стратегиите за интеграция са свързани с постепенно комбиниране и трансформиране на първоначално независими компоненти на различни компании във високоинтегрирани и синергични бизнес единици. Като корпоративна стратегия те се явяват ключов елемент в процеса на подобряване на организационната ефективност чрез непрестанно привеждане на бизнес стратегиите към динамично променящата се обкръжаваща среда. В този смисъл стратегиите за интеграция са доказано и надеждно средство за възползване от благоприятните възможности и справяне/преодоляване на потенциалните рискове и заплахи, възникващи на различни нива на бизнес организациите. Докладът разглежда по-специално две от основните стратегии за бизнес интеграция – хоризонтална и вертикална интеграция, както и алтернативните варианти за тяхното реализиране.

Ключови думи: стратегически мениджмънт, бизнес интеграция, хоризонтална интеграция, вертикална интеграция

JEL: M 21

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.65>

MAJOR ALTERNATIVES IN STRATEGIC BUSINESS INTEGRATION

Hristo Vasilev, PhD Student

Abstract: The integration strategies involve gradually combining and transforming initially independent components of different companies into highly integrated and synergistic business units. As a corporate strategy, they are a key element in improving organizational effectiveness by constantly aligning business strategies with the dynamically changing external environment. In this sense, integration strategies have been proven as reliable means to leverage favorable opportunities and address/overcome potential risks and threats that arise at various levels of business organizations. The report specifically examines two major strategies of business integration - horizontal and vertical integration, as well as alternative approaches for their implementation.

Keywords: strategic management, business integration, horizontal integration, vertical integration

JEL: M 21

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.65>

1. Въведение

Стратегическата интеграция е такъв стратегически подход, който включва повишена степен на използване на съществуващия потенциал за

---

¹ hrvasilev@yahoo.com, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

растеж посредством комбиниране на ресурси и компетенции от дадени стратегически бизнес единици (СБЕ) и насочването им към нови стратегически бизнес зони (СБЗ) и благоприятни възможности.

Избирайки и прилагайки стратегиите за интеграция бизнес организациите могат да постигнат важни общи ефекти като увеличаване на своето влияние върху веригата на доставките, да реализират икономии от мащаба при производството и дистрибуцията и така да повишат своята обща конкурентоспособност.

2. Типове стратегическа интеграция на бизнеса

Стратегиите за интеграция водят до разширяване на корпоративното влияние в нови сфери (доставки, производство, разпространение и продажби) и насочвайки по този начин бизнес процесите те способстват за постигане на повишена ефективност на дейностите, за спечелване на по-висок пазарен дял и за повишаване на конкурентоспособността като цяло.

Посоченото до тук затвърждава многообразието от зони на интервенция при провеждане на стратегическата интеграция, което налага необходимостта от систематизиране, респ. класифициране на типовете и формите на интеграция.

Използването на критерия за приоритетно развиваната дименсия (измерение) при формулиране и осъществяване на стратегическата интеграция при развитието на бизнес организацията води до обособяване на *типовете*:

- *Вътрешна интеграция.* Тук най-често се търсят възможности за интегриране на вътрешноорганизационни дейности като логистика, производство, продажби, сервиз и др. Ключов момент е ясното разпределение на отговорностите по цялата производствена верига, респ. по целия възпроизводствен процес. Характерно за вътрешната интеграция е, че се използва приоритетно при големи и дивизионално развити корпоративни организационни структури;
- *Външна интеграция.* В този случай са водещи усилията за рационализиране работата на функционални звена или СБЕ, които имат отношение към т.нар. външни партньори (доставчици, дистрибутори, клиенти, свързани компании и др.). Стремелът е да се изградят ефективни мрежови взаимовръзки, т.е. ефективни връзки между външни и вътрешни партньори. Определящ фактор за успех тук е конструирането и внедряването на модерни дигитални комуникационни системи за обмен на критична информация между партньорите.

3. Форми на осъществяване на стратегическата интеграция

Двете основни *форми*, посредством които се провежда стратегическата интеграция на бизнеса са хоризонтална интеграция и вертикална интеграция, чиито специфични особености ще бъдат оценени по-долу.

Хоризонтална интеграция

Характерно за тази стратегия е обвързването, респ. получаването на контрол над други бизнес организации, предлагащи аналогични продукти на пазара. На практика хоризонталната интеграция предполага придобиване на бизнес, опериращ на същото ниво от стойностната верига¹ в същия сектор/подсектор.

Стратегията за хоризонтална интеграция може да се реализира чрез:

- *Сливане* (Merger). Извършва се обединяване на две независими бизнес организации със сходен размер с цел създаване на нова единна съвместна компания;
- *Придобиване* (Acquisition). В този случай една бизнес организация закупува друга бизнес организация;
- *Поглъщане* (Takeover). При него една компания придобива друга компания, която, обикновено е в затруднено положение, но се стреми да остане независима. Затова е известно и като „враждебно поглъщане“;
- *Вътрешно разширяване* (Internal Expansion). Извършва се стратегическа интеграция по пътя на вътрешно преразпределение на капитала. Компанията променя стратегическата си посока за развитие и ангажира повече ресурси по нов/различен начин – привличане на инвестиции, придобиване на оборудване, обучение/ангажиране на нов персонал за самостоятелно изграждане на нова СБЕ.

В обобщение, хоризонталната интеграция организира множество компании в рамките на една корпоративна структура, която се фокусира върху една и съща цел: (Team, What is Horizontal Integration?, 2023)

- консолидация на бизнес активи, производство, процеси и служители.
- подпомага компаниите да разширят своето продуктово портфолио и пазар и да намалят конкуренцията.

Вертикална интеграция

Успешното изпълнение на тази форма на интеграция осигурява на бизнес организацията по-пълнен контрол върху процесите на производство и разпространение на съответните продукти. Компанията получава възможност да разшири своята конкурентна сила на съответния пазар посредством редуциране на разходите си и увеличаване обхвата на своите продукти.

Популярните начини за вертикално интегриране на бизнеса са следните: (Team, Defining and Understanding Integration Strategy in Business, 2022)

- *Интеграция „назад“*. Дава възможност на компанията да придобие контрол върху веригата за доставки (на своите продукти), като се интегрира/обедини под някаква форма със своите доставчици или като произвежда междинни продукти за себе си;

---

¹ Стойностната верига е аналитичен модел, разработен от **M. Porter**, чието предназначение е да определи приноса на отделните дейности, респ. етапи на възпроизводствения процес към процеса на създаване на допълнителна продуктова стойност и печалба за компанията.

- *Интеграция „напред“*. Тук бизнес организацията придобива контрол върху дистрибуцията на крайните си продукти;
- *Балансирана интеграция*. При тази алтернатива се наблюдават определени белези и на интеграция „назад“ и на интеграция „напред“, и съответно стремеж от възползване от предимствата и на двата подхода.

Самите организационни и юридически варианти за реализиране на вертикалната интеграция са идентични с тези при хоризонталната интеграция, а именно: сливане, придобиване, поглъщане и вътрешно развитие.

4. Очаквани резултати – сравнителни оценки

Постоянно изменящата се среда, в които оперират компаниите, изискват постепенен подход към стратегическа интеграция, за да се определят и преследват подходящите организационни приоритети. Наложително е висшия мениджмънт да използва оптимално разнообразните типове и форми на стратегическа интеграция, които са подходящи за конкретни нужди на техните организации. Фокусът следва да е върху подобряването на съществуващите организационни структури и процеси, както и създаване на нови структури, които да улеснят трансформацията към новия организационен ред. Приемането на стратегическа интеграция предвещава следните последици за бизнес организациите: (Schmidt, 2008) (Strategic integration, 2015)

- коригиране на цели и показатели за отразяване на промените в процедурите и подхода към производството;
- създаване на бюджетни планове и добавки за покриване на допълнителни финансови нужди от оценки на взаимната функционална съвместимост, които могат да възникнат от процесите на интеграция;
- автоматизиране и надграждане на комуникационните структури във функционалните групи и процеси в организацията за постигане на ефективност чрез ефективен материален, нематериален и информационен поток;
- повишаване степента на стандартизиране, респ. унифициране, на бизнес процесите и просът на обмен на различни данни, за да се отразят/обединят интересите както на вътрешните, така и на външните заинтересовани страни.

И хоризонталната интеграция, и вертикалната интеграция са стратегически подходи и решения, с които бизнес организацията разширява своята дейност. Всеки от тези подходи обаче има различна цел и води до различен резултат от стратегическа гледна точка. Докато при хоризонталната интеграция компанията запазва настоящата си позиция по веригата на доставките и се стреми да усъвършенства своите продукти и да спечели по-висок пазарен дял, то при вертикалната интеграция компанията се разширява/придобива по-добър контрол вече върху етапи от възпроизводствения процес, в които до момента не участва.

На практика хоризонталната интеграция включва интегриране/обединяване дейността на сходни по своята дейност бизнес организации, а вертикалната интеграция включва интегриране/обединяване на различни бизнес организации, свързани с аналогичен продукт.

Водещата стратегическа цел при хоризонталната интеграция е да се оптимизират производствените операции, да се реализира икономия от мащаба (*Economies of Scope*) и да се придобие по-голям пазарен дял, а при вертикалната интеграция – да се спечели по-висока степен на независимост от доставчиците и по-добър контрол върху веригата за доставки и дистрибуционните канали.

5. Заключение

Изборът на конкретен тип и конкретна форма за провеждане на стратегическата бизнес интеграция зависи от оценките на организационните структури, възможностите за ефективно използване на ресурси, тенденциите в сектора и спецификата на външната среда на дадената бизнес организация. Така се маркира отправната точка за усилията, насочени към постигане приоритетите при стратегическата интеграция. (Strategic integration, 2015) След успешен преглед на основните компетенции на една организация, стратегическата интеграция може да бъде приложена и оценена чрез подходящи системи за корпоративно управление, практики за стратегическо управление, стратегическо лидерство и стратегически контрол. Процесът на стратегическа интеграция винаги трябва да бъде придружен от последващи корекции в управлението и координацията на функции и роли както външни, така и вътрешни за организацията – като водещият критерий за тези решения следва да бъде степента на максимизиране на позитивните страни, и респективно – минимизиране на негативните ефекти.

Използвани източници

- Schmidt, J. (2008, 6 23). *Integration as a Strategy*. Retrieved from http://blogs.informatica.com/enterprise_data_management/index.php/2008/06/integration-as-strategy/
- Strategic integration*. (2015, 7). Retrieved from <https://www.encyclopedia.com/management/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/strategic-integration>
- Team, I. E. (2022, 6 25). *Defining and Understanding Integration Strategy in Business*. Retrieved from www.indeed.com: <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/integration-strategy>
- Team, I. E. (2023, 2 4). *What is Horizontal Integration?* Retrieved from www.indeed.com: <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/horizontal-integration>

БИЗНЕС КОМБИНАЦИИ И КОНСОЛИДИРАНИ ФИНАНСОВИ ОТЧЕТИ

Николай Йовчев, студент¹

Резюме: Разглеждането на групата предприятия като едно и създаването на консолидиран финансов отчет е предпоставка за вземане на правилни стопански решения. В контекста на това изследването излага детайлно и представя по разбираем начин комплексните общи изисквания и възможности, предоставени по реда на Закона за счетоводството и приложимите Международни счетоводни стандарти, във връзка с изготвянето, представянето и публикуването на консолидирани финансови отчети. В доклада е изследвана и репутацията в консолидираните финансови отчети като оценка и представяне.

Ключови думи: консолидирани финансови отчети, МСФО 3 Бизнес комбинации, МСФО 10 Консолидирани финансови отчети, репутация, неконтролиращо участие, контрол

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.66>

BUSINESS COMBINATIONS AND CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS

Nikolay Yovchev, Student

Abstract: Considering the group of companies as one and creating consolidated financial statements is a prerequisite for making correct business decisions. In this context, the study sets out in detail and presents in a comprehensible manner the complex general requirements and options provided under the Accounting Act and applicable International Accounting Standards in relation to the preparation, presentation and publication of consolidated financial statements. The report also examines goodwill in the consolidated financial statements in terms of measurement and presentation.

Key words: Consolidated Financial Statements, IFRS 3 Business Combinations, IFRS 10 Consolidated Financial Statements, Goodwill, Non-controlling interest, Control

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.66>

1. Въведение

Водени от актуалността на темата настоящият доклад си поставя за цел да изясни и изложи основните моменти съобразени по счетоводното законодателство и стандартизацията на консолидираните финансови отчети, бизнес комбинациите и аспектите по тяхното счетоводно третиране. Това

---

¹ nyovchev_2320717@unwe.bg, Университет за национално и световно стопанство – София, България

ще доведе до осигуряването на по-надеждна счетоводна информация за техните потребители.

2. Същност на консолидираните финансови отчети

Законът за счетоводството определя кръга от предприятията, които са задължени да изготвят консолидирани финансови отчети.

Те са търговски дружества, които имат една обединяваща ги характеристика – **всяко от тях контролира поне едно друго юридическо лице**. В основата на цялостния процес по консолидиране на финансовите отчети - лежи разбирането за контрол, което ще рече за взаимоотношението, което съществува между предприятие майка и дъщерно предприятие. **Това е взаимоотношение, при което едно предприятие разполага с възможността да определя стопанската политика на друго предприятие.**

Консолидираните финансови отчети се съставят на базата на счетоводните стандарти, въз основа на които се съставя годишният финансов отчет на предприятието майка. Предприятията публикуват годишния финансов отчет, консолидирания финансов отчет и годишните доклади по глава седма, приети от общото събрание на съдружниците или акционерите или от съответния орган, както следва: **срок до 30 септември на следващата година.**

3. Въвеждане и развитие на стандартизирания подход при изготвянето на консолидирани финансови отчети

СС 27 определя критериите, на които се основават взаимоотношенията, които съществуват между предприятието майка и дъщерното предприятие, на уместността и значимостта на информацията, която би се съдържала в един консолидиран финансов отчет.

Консолидирането на предприятието, в което е инвестирано, започва от датата, на която инвеститорът е придобил контрола върху него и се преустановява, когато инвеститорът загуби този контрол.

МСФО 10 Консолидирани финансови отчети е категоричен, че между датата на финансовите отчети на дъщерното предприятие и тази на консолидираните финансови отчети не трябва да има повече от три месеца, като продължителността на отчетните периоди и всяка разлика между датите на финансовите отчети трябва да бъдат едни и същи в различните периоди.

4. Контролът като база за консолидация в нормативната рамка

Според МСФО 10 „Консолидирани финансови отчети“ контролът се състои от три елемента: **власт над предприятието; изложеност на или права върху променлива възвръщаемост** от участието в предприятието, в което е инвестирано; **връзка между власт и възвръщаемост.**

Следователно според МСФО 10, ако се притежават над половината от правата на глас в дадено предприятие, за да е налице контрол, трябва правата да са фактически и чрез тези права да се ръководят значимите дейности на предприятието, в което е инвестирано.

В контекста на изпълнението на задачата освен в по-общ аспект – дефинитивно, контролът влияе и при определяне вида на инвестицията – зависимост от притежавания процентен дял съучастията биват малцинствени, значителни и контролни. Така контролът по същество се явява като основание за включването на придобитата дъщерна компания в обхвата на групата.

Контролът възниква при различни обстоятелства, посочени в чл. 37 на Закона за счетоводството. Най-често е, когато предприятието майка притежава пряко или косвено повече от половината капитал на дъщерното предприятие.

5. Процес на консолидиране

Първото условие е да се установи има ли група предприятия или не, като се прилага основният критерий - наличието на контрол.

На второ място, ако има група, е каква е структурата ѝ. При широко развита структура се съставят множество консолидирани отчети на различни нива.

Консолидирането на финансовите отчети протича по определен ред и обхваща няколко последователни етапа или фази, които ще третираме като: **подготовка; сводирание (сумиране); елиминирание**. Законът за счетоводството изисква публикуването на консолидирания финансов отчет едновременно с годишният финансов отчет на предприятие майка. Към тях задължително предприятието майка прилага годишните доклади за дейността (годишен доклад за дейността и годишен консолидиран доклад за дейността).

6. Бизнес комбинации

МСФО 3 определя бизнес комбинацията¹ като операция или друго събитие, при което придобиващият получава контрол над една или повече стопански дейности. Бизнес комбинацията се дефинира като операция или друго събитие, при което придобиващият получава контрол над една или повече стопански дейности.

Следователно отличителна особеност на всяка бизнес комбинация е налагането на контрол от една страна – придобиващо предприятие, над друга страна – придобивано предприятие или стопанска дейност.

---

¹ Симов, Ив. Бизнес комбинации, в. Седмичен законник, бр. 18, 10 – 16 май 2010 г.

Контрол – според дефиницията в МСФО 10 Консолидирани финансови отчети - властта да се ръководят съответните/значимите дейности на предприятието, в което е инвестирано, така че да се получава променлива възвръщаемост.

7. Анализ на методите на придобиването

МСФО 3 Бизнес комбинации изисква всички бизнес комбинации (независимо от правна или данъчна гледна точка) да бъдат отчитани по метода на придобиването

Определяне на репутацията или печалба от изгодна покупка

Репутацията може да възникне както при осъществяване и отразяване на бизнес комбинации, така и във връзка с изготвяне на консолидирани финансови отчети. Тя представлява актив или пасив, който произтича от осъществена и отразена счетоводно бизнес комбинация и който изисква отделно представяне в счетоводния баланс (или в отчета за финансовото състояние).

Основни моменти в счетоводното третиране при СС 22 и МСФО 3

Бизнес комбинации между предприятия под общ контрол. Такива бизнес комбинации поначало са изключени от обхвата на СС 22 (както и от обхвата на МСФО 3).

Според СС 22 преките разходи по бизнескомбинация от вида придобиване се включват в първоначалната стойност на придобиването т.е. не се отчитат като текущи, както е според МСФО 3).

Според СС 22 може да се признае провизия за предстоящо реструктуриране към датата на бизнес комбинация. МСФО 3 Бизнес комбинации не разрешава това.

Положителната репутация се амортизира за срок от 5 години, освен ако може да се докаже, че този период трябва да е по-голям (СС 22, т. 6.5). Положителната репутация се обезценява съгласно СС 36 – Обезценка на активи. **Отрицателната репутация** от придобито дъщерно предприятие се посочва в консолидирания баланс в актива по статията за положителна репутация, но като отрицателна величина, намалена с начислената амортизация (СС 22, т. 7.2). Основната разлика е, че според СС 22 бизнес комбинациите са два вида в зависимост от това дали може да се идентифицира придобиващ, или не:

- **придобиване (единствена класификация според МСФО 3); и**
- **обединяване на участия.**

8. Заключение

Изложените в разработката становища и модели ни водят до обобщението, че ако подобни реструктурирания не бъдат планирани и изпълнение съобразно стандартизацията, може да бъдат установени негативни данъчни и счетоводни ефекти, които иначе биха били избегнати. Необходим е много

детайлен анализ на новите постановки на приложимите счетоводни стандарти в зависимост от специфичните бъдещи цели по консолидация на предприятията. За да бъдат успешни в среда на конкурентни приоритети и натоварване на ресурсите, предприятията изготвящи консолидирани финансови отчети трябва да бъдат разглеждани като система.

Използвани източници

- Бонев, Ж. Консолидирани финансови отчети, в. Седмичен законник, бр. 43, 19-25 ноември 2012
- Брезоева, Б. Нов стандарт за консолидираните финансови отчети, в. Седмичен законник, бр. 26, 8-14 юли 2013
- Брезоева, Б., Изменение на МСФО 3 Бизнес комбинации – дефиниция за стопанска дейност, в. Седмичен законник, бр. 24, 15-21 юни 2020 г.
- Брезоева, Б. Николов, Г., Свраков, А. Вучев, Д., Добазова, А., Драгийска, К. - Практическо ръководство по счетоводство за кандидати за дипломирани експерт – счетоводители, 2022
- Вейсел, А. – Отчитане на бизнес комбинациите, в. Седмичен законник, бр. 39, 29 окт. – 4 ноември 2018 г.
- Досев, Хр. Консолидирани финансови отчети – общи характеристики на холдинговите структури и техните задължения по смисъла на счетоводното законодателство, сп. ИДЕС, бр. 6/2015
- Досев, Хр. Счетоводно представяне на бизнес комбинации в съответствие с НСС, сп. ИДЕС, бр. 04/2022

Направление

Състояние и перспективи на контрола
и анализа

СПЕЦИФИКИ В ПРИЛОЖЕНИЕТО НА СТАТУТА „ОДОБРЕН ИКОНОМИЧЕСКИ ОПЕРАТОР“ В САЩ И КИТАЙ, КАТО ВОДЕЩИ ТЪРГОВСКИ ПАРТНЬОРИ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Доц. д-р Зорница Ганчева¹

Резюме: Поради отворената икономика на Европейския съюз международната търговия е от съществено значение за него. За да създаде равнопоставени условия за своите предприятия, Съюзът договаря редица Споразумения за свободна търговия, ратифицира Протокола към Ревизираната Конвенция от Киото, подписва Споразумението за улесняване на търговията на Световната търговска организация, разработва и внедрява програмата *Одобрен икономически оператор*, сключва споразумения с други страни за взаимно признаване на статута ОИО.

В рамките на настоящата разработка ще се разгледат възможностите за приложение на статута „Одобрен икономически оператор“ в САЩ и Китай, като водещи търговски партньори на Европейския съюз.

Ключови думи: статут „Одобрен икономически оператор“, опростени митнически процедури, улесняване на законната търговия, взаимно признаване на статута ОИО

JEL: F1, F13

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.67>

SPECIFICATIONS IN THE APPLICATION OF THE „AUTHORIZED ECONOMIC OPERATOR“ STATUS IN THE USA AND CHINA AS LEDING TRADE PARTNERS OF THE EUROPEAN UNION

Assoc. Prof. Zornitsa Gancheva, PhD

Abstract: Due to the open economy of the European Union, international trade is essential for it. To create a level playing field for its enterprises, the Union negotiated a number of Free Trade Agreements, ratified the Protocol to the Revised Kyoto Convention, sign the Trade Facilitation Agreement of the World Trade Organization, develops and implements the Authorized Economic Operator program, concludes agreements with other countries for mutual recognition of the AEO status.

Within the framework of the current development, the possibilities of applying the „Authorized Economic Operator“ status in the USA and China, as leading trade partners of the European Union, will be examined.

Key words: „Authorized Economic Operator“ status, simplified customs procedures, facilitation of legal trade, mutual recognition of AEO status

JEL: F1, F13

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.67>

---

¹ z.petkova@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Улесняването на международната търговия изисква прилагането на опростени митнически процедури. В съвременните условия съществуват различни нормативно установени случаи, при които митническите процедури могат да бъдат опростявани в полза на икономическите оператори, ако се гарантира сигурността на международните вериги за доставки. Опростяването на митническите процедури е дългогодишна целенасочена политика, чието начало се поставя със създаването на Международната конвенция за опростяване и хармонизиране на митническите процедури, известна като Ревизираната конвенция от Киото (WCO, 1999). Тя дава общите насоки за развитие на митническите улеснения и ефектите от тяхното въвеждане в световен мащаб, но всяка държава-членка на Световната митническа организация (СМО), ратифицирала Протокола към нея разработва, внедрява и прилага свои механизми в тази насока, изхождайки от своите собствени интереси¹. Това поражда голямо разнообразие от възможности за прилагане на опростените митнически процедури, различно разбиране на критериите за допускане до тяхното прилагане и разнообразие в обхвата на лицата, имащи право на достъп до тях. В отговор на тази тенденция през 2005 г. СМО, приема международната Рамка от стандарти за подобряване на сигурността и улесняване на международната търговия (*Рамката от стандарти SAFE*) (WCO, 2005), която включва концепцията за „**Одобрен икономически оператор**“ (ОИО). Програмата за партньорство между митниците и бизнеса – *Одобрен икономически оператор на СМО*, се въвежда през 2007 г. Предоставянето на статута ОИО на практика се оказва с най-голямо значение не само за бизнеса, но и за митническата администрация, тъй като чрез него се обединяват възможностите за прилагане на всички опростени митнически процедури и се реализират най-много ползи. Поради това той може да се определи като „*висша форма на приложение на улесненията в митническата контролна дейност*“ (Ангов, 2017, стр. 62). Доказателство за широкото разпространение на статута ОИО по света са данните на СМО, които показват, че към септември 2023 г. осемдесет и две държави са въвели статута „**Одобрен икономически оператор**“, а седем са в процес на разработка (WCO, 2023). Седемдесет и седем от тези държави са страни-бенефициенти по Конвенцията от Киото (WCO, 2023b).

Изхождайки от значението, което имат страните-членки по Конвенцията от Киото като водещи търговски партньори на ЕС и възможностите за взаимно признаване на статута ОИО, **в рамките на настоящата разработка ще се разгледа неговото приложение в САЩ и Китай**, които са в списъка на 20 страни в света с най-висок брутен вътрешен продукт (Statista,

---

¹ По данни на СМО към 29 юни 2023 г. 134 от общо 186 държави-членки на СМО са ратифицирали Протокола към Конвенцията от Киото. Източник: WCO. <https://www.wcoomd.org/>

2023). Европейският съюз, САЩ и Китай са не само трите най-големи икономики¹, но и търговски партньори в света (WTO, 2023, р. 61). По данни на Световната търговска организация (СТО) взети заедно, те представляват над 40% от световната търговия, с обща стойност на реализирания през 2022 г. външнотърговски стоков оборот в размер на \$17610 млрд.².

2. Съединени американски щати (САЩ)

Икономиките между ЕС и САЩ са взаимосвързани помежду си по отношение на търговията и инвестициите. Взети заедно те представляват около една трета от световния брутен вътрешен продукт и близо една трета от световната търговия. През 2022 г. компаниите от ЕС са изнесли стоки на стойност над 509 млрд. евро, а са внесли стоки на стойност над 358 млрд. евро (European Commission, 2023a). Това е доказателство, че САЩ са един от основните външнотърговски партньори на страните-членки на ЕС.

САЩ се присъединява към Ревизираната конвенция от Киото на 6 декември 2005 г. (WCO, 2023, р. 4). Този акт потвърждава стремежа за опростяване на митническите процедури и улесняване външнотърговската дейност на икономическите оператори, установени на неговата територия. Съществен принос в тази насока имат следните програми:

⇒ *Сътрудничество между митниците и бизнеса срещу тероризма (Customs-Trade Partnership Against – C-TPAT) и*

⇒ *Свободна и сигурна търговия (Free and Secure Trade – FAST).*

Програмата за *Сътрудничество между митниците и бизнеса срещу тероризма (C-TPAT)* (U.S. Customs and Border Protection, 2023a) се основава на принципите, залегнали в Рамката SAFE, която налага стандарти за сигурност при вноса и износа стоки. За разлика от нея, американската програма C-TPAT се фокусира предимно върху сигурността по вноса. Въведена е през ноември 2001 г. със Закон за сигурността и отчетността за всяко пристанище и се изпълнява от Американската служба за митническа и гранична защита. Участващите в нея *икономически оператори* към септември 2023 г. са **11020** (WCO, 2023, р. 182). Целта на програмата е осигуряване на по-високо ниво на сигурност на товарите в международната верига за доставки чрез активното участие на бизнеса в партньорство с митническите власти в борбата срещу тероризма и контрабандата на стоки. Тя предоставя редица *предимства на C-TPAT операторите*, по-основните от които са: *достъп до специални коридори за по-бързо преминаване на сухопътна граница; минимален брой митнически проверки; извършване на приоритетен*

---

¹ През 2022 г. световният БВП е \$100218.4 млрд., като трите най-големи икономики в света представляват над 60% от него, с обща стойност \$60205,91 млрд. Източник: Statista, <https://www.statista.com/statistics/>

² Данните са определени при цени CIF за вноса и FOB за износа, съгласно условията за доставка INCOTERMS 2020 и не включват стойностните обеми на търговията в рамките на ЕС.

контрол на пратките; намаляване времето за престой на границата; приоритетно митническо оформяне след природно бедствие или терористична атака; контрол и оформяне на място в обекта на икономическия оператор; опростено деклариране; освобождаване на стоките преди пристигането им и други.

Основен акцент в развитието на програмата С-ТРАТ е подписването на споразумения за взаимно признаване на програмите за търговско партньорство. Целта е чрез тях да се разширява международната търговска мрежа от сертифицирани компании с нисък риск. Към 7 септември 2023 г. САЩ има подписани общо 18 споразумения за взаимно признаване (U.S. Customs and Border Protection, 2023b). Първото от тях е подписано през 2007 г. с Нова Зеландия, а следващите са с Канада, Йордания, Япония, Корея, Европейски съюз (Решение 2012/290/ЕС на Съвместния комитет за митническо сътрудничество САЩ–ЕС, 2012), Тайван, Израел, Мексико, Сингапур, Доминиканска република, Перу, Обединеното кралство, Индия, Уругвай, Бразилия, Гватемала и Колумбия.

Програмата ***Свободна и сигурна търговия (Free and Secure Trade–FAST)*** (U.S. Customs and Border Protection, 2023c) е съвместна инициатива между митническите и граничните служби на САЩ, Канада и Мексико. Целта на програмата е улесняване на законната търговия (между САЩ, Канада и Мексико) и подобряване сигурността на границите чрез активното участие на превозвачите и вносителите в борбата с организираната престъпност, тероризма и контрабандата на стоки. Участието на икономическите оператори в нея е доброволно. Всички икономически оператори, които искат да се включат в програмата, подложат на проверка и оценка на риска относно извършването на нерегламентирани външнотърговски операции. Одобрените по програмата търговци се идентифицират като нискорискови. Това им позволява да ползват опростени процедури при вноса и превоза на стоки, които не са забранени за внос във всяка една от договарящите държави, а на митническите власти позволява да насочат ресурсите и усилията си към търговци, които са идентифицирани като високорискови. Участието във FAST изисква всяко звено от международната верига за доставки (производител, превозвач, вносител) да бъде сертифицирано по програмата С–ТРАТ.

Всеки търговец, одобрен и сертифициран по програмата FAST получава достъп до специални коридори за ускорено преминаване на границата, които са разположени по общите сухопътни граници между САЩ, Канада и Мексико. През тях преминават камиони на одобрени по FAST превозвачи, които транспортират стоки, предназначени за одобрени по FAST вносителите. Проверките по митническата декларация и придружаващите стоките документи се извършват на по-късен етап. Това показва, че програмата FAST предоставя редица ползи, от които могат да се възползват икономическите оператори от тези страни при търговията между тях. По-основните, от които

са: използване на специални коридори на съвместните гранични пунктове за бързо и ефективно обработване на международните товари; по-малък брой проверки, в резултат на което се намалява времето за доставка на товарите и разходите по вноса; минимум документация при преминаване на границата; приоритетна митническа обработка на товарите; повишаване сигурността на границата, което води до по-малко закъснения и други (Canada Border Services Agency, 2023).

3. Китай

Китай е най-големият търговски партньор на Европейския съюз. По данни на Европейската комисия през 2022 г. общата търговия със стоки между ЕС и Китай възлиза на 956,6 млрд. евро. (European Commission, 2023b). Европейският съюз провежда политика на разширяване на търговските отношения с Китай, но същевременно от него се очаква да търгува лоялно, да зачита правата върху интелектуална собственост и да изпълнява задълженията си като член на СТО.

На 15 юни 2000 г. Китай ратифицира Протокола към Конвенцията от Киото (WCO, 2023, р. 2). На тази основа е разработен набор от опростени митнически процедури при вноса и износа на стоки, достъпът до които е възможен само за предварително одобрени от китайската митническа администрация икономически оператори. Програмата АЕО на китайските митници е въведена през април 2008 г. и се нарича „Управление на доверените предприятия“ (Enterprise credit management programme). Отворена е за производители, вносители, износители, спедитори, складодържатели, логистични компании, митнически брокери и други. Първоначално, за идентифициране на икономическите оператори пред митническите органи, е въведена система, която категоризира предприятията на пет нива (AA, A, B, C и D). В последствие тази система се заменя с нова, която разпределя стопанските субекти според техния кредитен статус в следните три категории (The Measures for Enterprise Credit Management by the Customs Administration of the People's Republic of China, 2018):

⇒ **Сертифицирани предприятия.** Това са икономически оператори, одобрени от митническата администрация на Китай, които се подразделят на две нива – **Advanced Certified Enterprise (ACE)** и **General Certified Enterprise (GCE)**.

⇒ **Общокредитни предприятия (General Credit Enterprises),** за които се прилагат стандартните митнически процедури.

⇒ **Дискредитирани предприятия (Bad Credit Enterprises),** подлежащи на засилен митнически контрол, поради високото ниво на риск.

В Китай достъп до опростените митнически процедури имат само икономически оператори, които се считат за надеждни и сигурни партньори на митническата администрация. Това са стопанските субекти от категорията **Сертифицирани предприятия**, отговарящи на критериите за *напреднали*

(ACE) и общо (GCE) сертифицирани предприятия. По данни на СМО към септември 2023 г. със статут на ОИО в Китай от категорията ACE са **4542 икономически оператори** (WCO, 2023, p. 135). За да получат такъв статут, те трябва да покриват следните **критерии**: наличие на стриктна система за вътрешен контрол, включително информационна система за управление на търговската и транспортната документация; добро финансово състояние; спазване изискванията на действащото митническо законодателство; спазване изискванията за сигурност и безопасност, физическа сигурност, сигурност на персонала, на бизнес партньорите и бонус критерий (ангажираност на компанията в сферата на информационните технологии и опазване на околната среда; активно сътрудничество с митниците; висок индекс на износа или вноса) (Announcement No.177, 2018 on Criteria of Certified Enterprises, 2018). Първите четири критерия са задължителни, а петият е бонус критерий. Критериите за ниво сертифицирани предприятия за напреднали (ACE) съдържат 18 категории и 32 елемента, а за ниво общо сертифицирани (GCE) съдържат 18 категории и 29 елемента. Степента на покриване на критериите, се измерва по 100-бална точкова система. Икономическите оператори, които са изпълнили всички елементи и имат 95 и повече точки, се категоризират като **сертифицирани предприятия** и получават достъп до статута на ОИО. Преди да кандидатства за статут на сертифицирано предприятие, икономическият оператор извършва самооценка на дейността си, за да установи дали отговаря на критериите за достъп до статута.

С цел стимулиране на одобрените икономически оператори в Китай, през октомври 2016 г. се предприема инициатива за създаване на съвместна програма между митниците и 40 други държавни администрации. Програмата е наречена АЕО Joint Incentive (AJI) (General Administration of China Customs, 2018) и е част от Системата за социално кредитиране на китайското правителство, която стартира през 2021 г. Тя предоставя възможността предприятията, категоризирани от митническата администрация като сертифицирани (ACE) и отговарящи на изискванията на действащата програма за ОИО, да ползват до 49 митнически улеснения, разделени в шест основни категории.

Китай развива политика по взаимно признаване на програми за Одобрени икономически оператори с други партньорски държави, макар да съществуват известни различия между тях. Съгласно подписано на 16 май 2014 г. споразумение между Китай и ЕС се постига взаимно признаване на съвместимостта между програмата за одобрени икономически оператори в Европейския съюз и програмата за мерки относно класификацията на управлението на предприятията в Китай (Решение 2014/772/ЕС на Съвместния комитет за митническо сътрудничество, 2014). По този начин сертифицираните предприятия получават приоритетно митническо оформяне на пратките, бърза обработка и малък брой физически проверки на пратките. Освен с ЕС, към настоящият момент Китай има сключени подобни споразумения

със Сингапур, Корея, Хонконг, Израел, Нова Зеландия, Австралия, Швейцария, Япония, Бразилия, Монголия, Казахстан, Уругвай, ОАЕ, Беларус, Обединеното кралство, Иран, Уганда, Чили, Южна Африка, Руска Федерация, Филипини. Преговори в тази насока се водят с Грузия, Бурунди, Коста Рика, Тайланд и Узбекистан.

4. Заключение

Въз основа на гореизложеното може да се направят следните обобщаващи изводи:

➤ Разгледаните държави (САЩ и Китай) са приели текстовете на Протокола към Ревизираната Конвенция от Киото, с което потвърждават стремежа си за опростяване на митническите формалности и улесняване на външнотърговската дейност на надеждните икономически оператори.

➤ Наблюдава се голямо разнообразие от механизми за опростяване на митническите формалности като по-съществените, от които са: малък брой проверки, възможност за приоритетен контрол, подаване на опростена декларация, преминаване през специален коридор и намаляване времето за престой на границата.

➤ Достъп до митническите улеснения се предоставя само на икономически оператори, които покриват специфичните изисквания за всяка държава.

➤ САЩ и Китай проявяват инициатива по отношение на взаимното признаване на статута на икономически оператори, които са одобрени като надеждни търговци от митническите администрации на други държави. И двете страни имат сключени споразумения за взаимно признаване на техните програми с програмата за одобрени икономически оператори на ЕС.

Използвани източници

- АНТОВ, М. (2017). *Митнически контрол върху одобрените икономически оператори* (Том 133). Свищов: АИ „Ценов“, „Стопански свят“.
- Решение 2012/290/ЕС на Съвместния комитет за митническо сътрудничество САЩ–ЕС, ОВ L 144 (05 06 2012 г.). Свалено от <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2012:144:FULL>
- Решение 2014/772/ЕС на Съвместния комитет за митническо сътрудничество ЕС–Китай, ОВ L 315 (01 11 2014 г.). Свалено от <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A22014D0772>
- Announcement No.177, 2018 on Criteria of Certified Enterprises, GACC: Bulletin (22 11 2018). Retrieved from GACC: <http://english.customs.gov.cn/statics/e59b2e5f-357f-4764-852f-f6e829b1c443.html>
- Canada Border Services Agency. (23 09 2023). *Free and secure trade*. Retrieved from Canada Border Services Agency: <https://www.cbsa-asfc.gc.ca/prog/fast-express/menu-eng.html>
- European Commission. (06 09 2023a). *Countries and regions, United States*. Retrieved from European Commission, Trade: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/united-states_en

- European Commission. (06 09 2023b). *Countries and regions, China*. Retrieved from Eutopean Commission, Trade: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/china_en
- General Administration of China Customs. (2018). *China's AEO Joint Incentive Programme*. Retrieved from GACC, Enterprise Administration: <http://english.customs.gov.cn/Statics/1ff5e197-d529-4d05-a7b7-6e5074cae6cb.html>
- Statista. (06 09 2023). *Statistics. The 20 counties wirh the larges gross domestic product (GDP) in 2022*. Retrieved from Statista: <https://www.statista.com/statistics/268173/countries-with-the-largest-gross-domestic-product-gdp/>
- The Measures for Enterprise Credit Management by the Customs Administration of the People's Republic of China, GACC Decree № 237, (03 12, 2018). Retrieved from GACC: <http://english.customs.gov.cn/statics/06e7cf08-47cf-42fd-80f3-cec28eae9125.html>
- U.S. Customs and Border Protection. (06 09 2023a). *C-TPAT: Customs Trade Partnership Against Terrorism*. Retrieved from U.S. Customs and Border Protection: <https://www.cbp.gov/border-security/ports-entry/cargo-security/CTPAT>
- U.S. Customs and Border Protection. (12 09 2023b). *Customs Trade Partnership Against Terrorism - Mutual Recognition*. Retrieved from U.S. Customs and Border Protection: <https://www.cbp.gov/border-security/ports-entry/cargo-security/c-tpat-customs-trade-partnership-against-terrorism/mutual-recognition>
- U.S. Customs and Border Protection. (06 09 2023c). *FAST: Free and Secure Trade for Commercial Vehicles*. Retrieved from U.S. Customs and Border Protection: <https://www.cbp.gov/travel/trusted-traveler-programs/fast>
- WCO. (1999). *Kyoto Convention, International Convention on the Somplification and Harmonization of Customs Procedures. (as amended)*. Brusseles: Customs Co-operation Council. Retrieved 06 09 2023, from https://www.wcoomd.org/Topics/Facilitation/Instrument%20and%20Tools/Conventions/pf_revised_kyoto_conv/Kyoto_New
- WCO. (2005). *WCO SAFE Framework of Standards to Secure and Facilitate Global Trade* (2021 edition). Brusseels: WCO. Retrieved 01 09 2023, from <https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/facilitation/instruments-and-tools/tools/safe-package/safe-framework-of-standards.pdf?la=en>
- WCO. (15 09 2023). *Online AEO Compendium*. Retrieved from WCO: Authorized Economic Operator Programme: <https://aao.wcoomd.org/>
- WCO. (15 09 2023). *AEO Compendium Records, United States*. Retrieved from WCO: Online AEO Compendium: <https://aao.wcoomd.org/list/country/182#responseContainer>
- WCO. (23 09 2023). *AEO Compendium Records, China*. Retrieved from WCO: Online AEO Compendium: <https://aao.wcoomd.org/list/country/135#responseContainer>
- WCO. (29 06 2023b). Position as regards ratifications and accessions. *International Convention on the simplification and harmonization of Customs procedures (as amended)*. WCO:Brussels. Retrieved from <https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/about-us/legal-instruments/conventions-and-agreements/revised-kyoto/pg0327ea.pdf?la=en>
- WTO. (2023). *World Trade Statistical Review 2023. Leading exporters and importers in world merchandise trade (excluding intra-EU (27) trade), 2022*. Geneva: WTO. Retrieved from https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2023_e.pdf

THE NEW EUROPEAN CUSTOMS REFORM

Assoc. Prof. Momchil Antov, PhD¹

Abstract: *The EU's customs system is the guardian of the single market, but it has come under increasing pressure in recent years due to the rapid growth in trade volumes, the challenges posed by e-commerce and the growing number of standards for goods to be tracked at borders. As a result, at the beginning of May, the European Commission proposed a reform project aimed at simplifying the customs union by reducing bureaucracy and increasing transparency, while strengthening the protection of the EU's financial and non-financial interests. The changes may be described as revolutionary or even over-ambitious, but if successful, the reform would usher in a new approach to customs control that is unparalleled in the world. Any change brings with it new opportunities, but it can also create several problems. It is important to be well prepared to make the most of the opportunities and to be able to respond appropriately to the problems, or even to prevent them.*

Keywords: *customs reform, customs union, customs control, customs procedures, digitalization*

JEL: M49

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.68>

1. Introduction

The European Commission (EC) is constantly working to modernise the current customs legislation and in particular the Union Customs Code (UCC). As a result of these efforts, at the beginning of May 2023, the EC proposed a draft reform aimed at simplifying the Customs Union by reducing bureaucracy and increasing transparency, while strengthening the protection of the EU's financial and non-financial interests. (Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Union Customs Code and the European Union Customs Authority, and repealing Regulation (EU) No 952/2013, 2023). The reason for this is the huge increase in the volume of trade, especially online, as in 2022 alone, the customs authorities of the Member States processed more than 1.1 billion customs declarations (SAD) and more than 15.2 million transit operations. (European Commission, 2023). At the same time, the rapidly growing number of European border requirements and current geopolitical changes and crises need to be adequately addressed, which is becoming increasingly difficult with current customs control methods and resources.

The European Commission's draft proposal and vision for customs reform aims to create a simpler and more secure customs union and is seen in professional circles as the most ambitious customs reform since 1968. The reform is seen as a response to the objectives set out in the expert group's report on the development of the Customs Union. (Wise Persons Group on the Future of Customs) (European Commission, 2022).

---

¹ m.antov@uni-svishtov.bg, Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

2. Main features of the new European customs reform

The new customs reform in the EU implies a structured and comprehensive exchange of customs and non-customs information at the global level while paying particular attention to the protection of business secrets and personal data. (European Commission, 2023, p. 17). The main features are as follows:

➤ **Electronic data exchange**

The focus of the European customs reform is on *the electronic exchange of data* for every movement of goods across the Union's external borders and a correspondingly high level of automated processing. The aim is to minimise physical checks based on improved risk analysis and to have most of the cross-border trade processed by customs information systems without the active intervention of customs officials. In addition to a change in customs formalities, this implies an extension of the scope of data processed, including data generated and transmitted by consignors and consignees of goods, the transport and logistics industry, financial institutions and other participants in the trade chain. To this end, the interoperability of customs databases with those of all market surveillance authorities and, of course, with those of the Member States' tax administrations will be of paramount importance. All this will limit the circulation of paper documents and the multiple submission of the same information to different control systems, thereby increasing their efficiency and reducing the administrative obstacles faced by businesses.

➤ **EU Customs Data Centre**

The reform is based on the creation of a dedicated *EU Customs Data Hub (CUCDH)* that will handle all customs processes, eliminate national customs information systems, streamline customs declarations across the EU and reduce the cost of IT solutions at Member State and trader level. The well-known Customs Declaration Unit (CDU) will no longer be relied upon and will be replaced by an improved consignment data set, subject to automated cross-validation from different sources. At the same time, the Customs Data Centre will interact with the databases of other national or European regulatory authorities, which will ensure the processing of non-Customs information related to the security and safety of supply chains.

All shipment information available in the business will also be available in customs, which is a huge amount of data that cannot be physically processed by customs officers. The proposed new system will be based on machine self-learning, artificial intelligence (AI) and only partial human intervention. This approach will give customs authorities a much broader view of the supply chains and production processes of goods entering and leaving the EU. Using AI, shipments will be accurately analysed and tracked to identify discrepancies before they even begin their travel into the EU.

➤ **European Customs Agency**

Another important change is the proposal to create a single European Customs Authority (EU Customs Authority) to oversee the Customs Data Centre. In practice, this proposal formalises the move towards centralised management of customs controls at the EU level, rather than at the level of individual Member States. This will allow European customs to operate as a single administration, subject to a common legal framework and using a single electronic interface. Through the work of the European Customs Agency and the centralised processing of information, conditions are being created to limit duplication of effort by the Member States when two or more of them are involved in the customs clearance of the same consignment. There is currently no common approach to prioritising non-financial risks. Instead, risks are currently assessed and treated in an unstructured and arbitrary way, resulting in 27 different national approaches to the control of goods at the EU's external borders and creating opportunities for re-routing, circumvention and fraud. (European Commission, 2023, p. 13).

➤ **Redefinition of e-commerce control**

The reform also places a strong emphasis on *e-commerce*. This is the main challenge facing customs today, due to the ever-increasing number of consignments that are too small in volume and value to be subject to effective and efficient customs control. Considering that more than 150 million small consignments are brought into the territory of the EU Member States each year, it is practically impossible to fully cover them by their customs control systems and some of these goods are admitted freely, although they are potential objects of fraud.

In this context, the following proposals for change deserve attention:

- **Removal of duty exemption** - the duty exemption for goods valued up to €150 will be removed to prevent systematic abuse of this threshold through undervaluation and splitting of consignments (according to EC data, around 65% of all e-commerce consignments declared as low-value are undervalued (Basalisco, Wahl, & Okholm, 2016, p. 71));
- **Increased responsibility of online e-commerce platforms** - they will have to ensure that customs duties and VAT are paid at the time of the order, using the tax rates of the user's Member State. In practice, the platforms will be considered as importers of the goods, which will drastically change their rights and responsibilities within the Customs Union;
- **Introduction of a simplified duty charging system** - it is envisaged to reduce the thousands of possible variants of duty rates to only four groups - 5% (e.g., for toys, games, household items), 8% (e.g., for silk products, carpets, glassware), 12% (e.g., for cutlery, electrical machines) and 17% (e.g., for shoes);
- **Simplifying the collection of customs duties** - the collection of customs duties for e-commerce will be simplified by extending the existing Import One Stop Shop (IOSS) scheme to include customs duties, which will

be added to the currently used H7 customs declarations with a reduced set of data.

➤ **Trusted Traders**

The reform also provides for simplification of customs procedures based on cooperation with *trusted traders (Trust and Check Traders Status)*. The most reliable traders will complete customs formalities in significantly simplified procedures and will be able to release their goods throughout the EU without active customs intervention. The reform in this direction is based on the priority use of the systems approach to control, where the overall performance of the specific economic operator is important, rather than its actions about each individual consignment. The concept of Trust and Check traders will build on and develop the current Authorised Economic Operator (AEO) programme. To this end, the existing AEO criteria will be supplemented by the establishment of an online connection with the Customs Data Centre, through which information on all their import-export operations will be exchanged in real-time, including information from the operator's accounting, trading and warehousing systems.

➤ **A unified system of customs sanctions**

The European Commission proposes to draw up a common minimum list of acts and omissions that are considered to be *infringements of customs legislation, common criteria for aggravating or mitigating circumstances* and a minimum list of *administrative penalties* that are common to the EU. At present, the issue of sanctions falls within the competence of each Member State and, in practice, the same offences are treated differently by different customs administrations, which is inherently problematic.

➤ **Timetable of the reform**

The proposed reform timetable has a relatively relaxed timeframe of almost 15 years:

- By 2028, the European Customs Agency should be operational and e-traders should be able to access the Customs Data Centre;
- In 2032, the status of trusted trader „Trust and Check“ will enter into force and all others will have access to the Customs Data Centre, but on a voluntary basis;
- By 2038, the use of the Customs Data Centre will be mandatory and the reform will be fully implemented.

3. Conclusion

For a correct understanding of the overall concept of the EC's presented proposal for a comprehensive reform of the customs control system in the EU, it is important to maintain a good level of awareness of all processes, current and future changes in customs legislation and the customs field in general. It is very

difficult at this early stage to make specific assessments regarding the realism of the proposals and their expected impact, as the EC is currently in the process of adapting the proposed reform to the real possibilities and needs of its development. Deriving the main features for reform is not a sufficient condition for re-configuring business processes both in the customs administrations themselves and in the economic operators since the lack of sufficient and reliable information about the details does not give a practical possibility to take any follow-up actions in this regard. As the path to digitization of customs control (and not only customs) has long been charted, there should also certainly be no one currently surprised and unprepared for what lies ahead.

Thus, the proposed customs reform offers more positive effects for business and the European customs administrations. The majority of representatives of customs practitioners in the EU support in principle the need to improve the system of customs control, and the approach of its centralised management at the EU level will eliminate national „peculiarities“ in its implementation. The differences in customs practices in individual Member States are one of the main problems that should be solved as soon as possible, and we hope that this will be visible at the beginning of the reform, and not at its end in 2038. However, it is important to pay sufficient attention to the controversial aspects of the reform, as it should be beneficial for all countries involved in international trade - economic operators and control bodies.

References

- Basalisco, B., Wahl, J., & Okholm, H. (2016). *E-Commerce Imports into Europe: VAT and Customs*. Copenhagen: Copenhagen Economics.
- European Commission. (2022). *Putting more union in the European customs. Ten proposals to make the EU Customs Union fit for a Geopolitical Europe. Report by the Wise Persons Group on the Reform of the EU Customs Union*. Brussels: European Commission.
- European Commission. (2023, 05 17). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee. Customs reform: Taking the Customs Union to the next level. *COM(2023) 257 final*. Brussels.
- European Commission. (2023, 09 01). *EU Customs Union – unique in the world*. Retrieved from [Customs Union in numbers 2022: https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs-4/eu-customs-union-facts-and-figures/eu-customs-union-unique-world_en
- Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Union Customs Code and the European Union Customs Authority, and repealing Regulation (EU) No 952/2013, *COM(2023) 258 final* (05 17, 2023).

IDENTIFICATION OF INFORMATION SYSTEMS RISKS IN THE AUDIT OF FINANCIAL STATEMENTS

Assoc. Prof. Silviya Kostova, PhD¹

Abstract: *The report examines information security (IS) risks affecting the organization and the environment in which it operates. The objective is to investigate, detect, analyze and prevent risks to the security of information systems that affect the audit of financial statements. The wide range of processes related to risk assessment, the implementation of effective and efficient controls, and the documentation of the entire cycle of activities implies the availability of sufficient resources of people, money and time necessary to plan, build, operate and improve the organization's IS risk management system.*

Key words: *risk, audit of financial statements, risk assessment, critical analysis*

JEL: M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.69>

1. Introduction

Risk assessment and management are essential components of information security management. Although widely known, many definitions of risk assessment and management can be found in the relevant literature. According to ISO / IEC 27001, it is designed to assist in successfully implementing measures to achieve information security based on the risk management approach. Although the standard defines risk as a combination of the consequences that would result from the occurrence of an undesirable event and the probability of that event occurring, the risk analysis process that is specified in the standard indicates the need to identify the risk to certain information assets, of the potential threats and sources of danger, the potential vulnerabilities and the potential consequences and impacts if the risks materialize (27001, 2023). A security risk is a condition that creates threats to the vulnerability of one or more information assets, leading to their damage or destruction.

The risk assessment (Wang, 2023) is determined by calculating the probability of vulnerability based on the effectiveness of existing or planned security measures according to the *following criteria*:

- on the elements of information security (availability, integrity, confidentiality) to which they are directed;
- by the components of the information system (equipment, software, data, supporting infrastructure) to which they are produced;
- according to the method of implementation (accidental/deliberate actions, of a natural/technological nature, etc.);
- by the location of the source (inside/outside the information system).

---

¹ s.kostova@uni-svishtov.bg, D. A. Tsenov Academy of Economics

2. Information security management system

In financial auditing, risk management is a recurring activity that includes analysis, planning, execution, control and monitoring of the performed investigations and implementation of the security policy. In contrast, risk assessment is conducted at discrete time points (e.g. once a year, on request, etc.). Until the following assessment, temporary parameters of the assessed risks are applied, and thus, the entire risk management process is parameterized. In practice, organizations generate variations of these methods in a form best suited to their organizational structure, business area or sector.

The information security system should include organizational, technological and technical measures to be applied by the specifics of the entities' activity and should be appropriate and proportionate to the risks for achieving the main goals of network and information security. The goal is to preserve the accessibility, integrity (integrity and availability) and confidentiality of information during its entire life cycle (creation, processing, storage, transfer and destruction) in and through the entities' information and communication systems.

A systematic approach to risk assessment and management allows for the identification of the actions that organizations must take to meet the requirements. (Dharmawan, 2023)

Risk management their effective and timely addressing should be an integral part of all IS management activities and should be implemented simultaneously with the implementation and ongoing operation of the SIS. IS risk management should be a continuous process that covers the content and relationships of risks, assessment of risks, drawing up a plan for treating risks and implementing the decisions and recommendations made on its basis. Risk management analyzes what might happen and the possible consequences before deciding what to do and when to reduce the risk to an acceptable level.

To reduce incident losses by reducing incident response and resolution times and to reduce the likelihood of incidents caused by human error, organizations should maintain the following documentation:

- inventory of information assets;
- physical connection scheme;
- logical scheme of information flows;
- documentation of the structural cable system;
- technical, operational and user documentation of the information and communication systems and their components;
- instructions/internal rules for any activity related to the administration, operation and maintenance of hardware and software;
- internal rules for employees specifying their rights and obligations as users of services provided through information and communication systems, such as the use of personal computers, access to corporate network resources, generation and storage of passwords, access to the Internet, work with e-mail, document circulation systems and other internal departmental systems, printing,

faxing, use of removable media in electronic form, use of portable recording devices, etc.

3. Methodology for identification and assessment of specific risks in information security management

The management of risks in the activity (system risks) includes identifying and assessing the risks that would threaten the implementation of the information security system. Risk assessments are performed to identify, quantify and prioritize risks by accepted risk acceptability criteria and the organization's stated objectives (Valentine, 2023).

The obtained results provide guidelines for taking appropriate management actions, determining the priorities of risk management for information systems, and selecting and implementing controls to protect against these risks.

The *risk categories could be systematized as follows*:

- Risk of information systems – this risk is identified in cases where the information used by organizations is related to customers, employees, operations, communications, network services, etc. All these sections, including sensitive and critical information as well as personal data, are at risk.
- Human resource risk - organizations' personnel must be trained, competent and qualified in many business areas. He should take responsibility for the roles and responsibilities related to security.
- Operational risk – operational and operational components of the information system must be efficient, effective and protected against the risk of being compromised.
- network service risk - network services provided by telecommunications organizations must be delivered in such a way that they are protected against the risk of being compromised.
- IT service risk – the service technologies the organisation uses (in-house or outsourced) must be reliable, stable and secure.
- Physical risk – the locations of information resources, objects, buildings, computer rooms and communication centres must be physically protected against possible threats.
- Risk of non-compliance with the rules - organizations must ensure that they are in compliance with the legal and regulatory acts related to the operation and the services they provide. This should primarily include those laws and regulations that are of particular importance to information and telecommunications security.
- The IS risk management process can be applied to the organization as a whole, a separate part of it (for example, a division, division or service), one or more information systems of the organization, existing or planned types of controls (for example, business continuity planning).

For the implementation of the IS risk management process, the iterative approach is used in terms of risk assessment and risk management activities. It enables, if necessary, to deepen and detail the risk assessment at each iteration. At the same time, the iterative approach allows for an excellent balance between minimizing the time and effort spent on defining controls and ensuring that high risks are appropriately assessed. Suppose the risk assessment provides enough information to effectively determine the necessary actions to modify the risk to an acceptable level. In that case, the task is solved, and the next step is taken - risk treatment. In cases where information is insufficient, a new iteration of risk assessment is performed with revised linkages (e.g. risk assessment criteria, risk acceptability criteria or impact criteria).

Risk acceptance should assure that the organization's management consciously accepts residual risks. This is particularly important when the application of controls is missed or delayed, for example in the event of a lack of funds. Throughout the entire IS risk management process, it is important to ensure that the relevant managers and operational personnel are aware of the risks present and their treatment.

Making managers and staff aware of possible risks, the nature of risk mitigation controls in place, areas of particular concern for the organization help to deal effectively with incidents and contingencies. (Rudiana Fibriani, 2023)

In this regard, risk acceptance criteria are developed and specified by organizations depending on their policies, goals and interests of stakeholders. On this basis, each organization must develop and define its own scales for risk tolerance levels, taking into account the following general principles when developing: risk tolerance criteria may include multiple thresholds indicating the desired target level of risk, but with granting rights to senior managers to accept risks above this level in certain circumstances; the ratio of the expected profit (or other business benefits) to the expected risk can be used as a risk acceptability criterion.

Quantitative assessment applies numerical value scales to the consequences and the likelihood of their occurrence, using data from various sources. The quality of the analysis depends on the accuracy and completeness of the numerical values and the validity of the models used. Quantitative assessment in most cases uses historical incident data, taking advantage of the fact that it can be directly related to the goals and intentions of the organization's information security, and the lack of such data makes the method challenging to apply. A disadvantage of the quantitative approach can also be identified when the available factual data are not reliable and verifiable, which can impact the accuracy of the risk assessment (Zhang, 2023).

Based on this monitoring, an analysis of the impact on the business is carried out. The value determined through business consequences is usually significantly higher than that obtained through cost recovery alone, because the

asset's importance heavily influences it to achieving the organization's business goals.

A high level of risk exists when there is a high probability of disrupting the organization's operations and causing significant financial damage that would interfere with its day-to-day tasks and the analysis indicates almost certain realization in the foreseeable future. In this case, there is an immediate need to take action because the system/organization continues to operate, but a corrective action plan must also be developed and implemented.

A medium level of risk is present when there is a likelihood of disruptions to operational activity that will prevent the timely and efficient execution of daily tasks. The risk analysis determines the average probability of its realization in the foreseeable future. In this case, there is a need to develop and implement a corrective action plan within a reasonable time frame.

A low level of risk means that there is a low probability of operational disruptions, a low probability of realization in the foreseeable future, the expected financial damage is insignificant.

4. Conclusion

In conclusion, business consequences or impacts can be determined by modelling the outcomes of an event or series of events or by conducting experimental research using and extrapolating from existing data. After identifying the possible scenarios for incidents, it is necessary to determine the probability of realization of each of them and the occurrence of the corresponding impacts. This is done by selecting how often threats occur and how easily vulnerabilities can be exploited, taking into account experience and applicable threat probability statistics; for intentional sources of danger: motivation and capabilities that will change over time; the resources available to potential attackers; the perception of possible attackers about the attractiveness and vulnerability of the assets;

Through risk assessment activities, values of the probability of realization and the consequences of the risk are determined. The assessed risk is a combination of the likelihood of the execution of a given incident scenario and its implications. From this point of view, several levels of risk can be determined for the audit of financial statements.

References

- 27001, I. (2023, 10 13). *Information security management systems*. Retrieved from Information security management systems
- Beins, B. (2012). *APA Style Simplified: Writing in Psychology, Education, Nursing, and Sociology*. New York: Wiley-Blackwell.
- Dharmawan, E. S. (2023). Audit Quality Improvement and the Role of Risk: Audit as a Moderator. *Australasian Accounting Business and Finance Journal*.

- Rudiana Fibriani, A. N. (2023). MEDIATION OF ATLAS IN THE EFFECT OF AUDIT EXPERIENCE AND COMPETENCE ON AUDIT RISK. *JEA17 Jurnal Ekonomi Akuntansi*.
- Valentine, J. P. (2023). The importance of audit partners' risk tolerance to audit quality. *Contemporary Accounting Research*.
- Wang, Z. (2023). Based on the Big Data Audit Risk Model Audit Process Research. *Frontiers in Business Economics and Management*.
- Zhang, L. (2023). Corporate Litigation Risk, Earnings Management and Audit Fees. *Highlights in Business Economics and Management*.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ФИНАНСОВОТО УПРАВЛЕНИЕ НА ОБЩИНИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Гл. ас. д-р Дияна Иванова¹

Резюме: *Постигането на финансова стабилност и дългосрочна устойчивост на публичните финанси в съвременната сложна икономическа, социална и политическа обстановка изисква адекватни и ефективни механизми, които да създадат условия за стриктното спазване на бюджетната дисциплина и да осигурят ефективното, ефективно и икономично управление на публичните средства. Тяхното добро финансово управление е важна предпоставка за постигане на предварително поставените цели на организациите от публичния сектор и за защитата на обществените финансови интереси. В настоящата разработка вниманието е насочено към управлението на публичните средства на местно ниво и по-конкретно към неговото съответствие с регламентираните от законодателството фискални правила и параметри.*

Ключови думи: *публичен сектор, публични финанси, финансово състояние на общините*

JEL: H72, H83

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.70>

CHALLENGES FACING THE FINANCIAL MANAGEMENT OF MUNICIPALITIES IN BULGARIA

Head Assist. Prof. Diyana Ivanova, PhD

Abstract: *Achieving financial stability and long-term sustainability of public finance in today's complex economic, social and political environment requires adequate and effective mechanisms which are to create conditions for strict compliance with budget discipline and to ensure the effective, efficient and economical management of public funds. Their good financial management is an important prerequisite for achieving the pre-set goals of public sector organizations and for protecting public financial interests. This paper focuses on the management of public funds at the local level and, more specifically, its compliance with fiscal rules and parameters regulated by the legislation.*

Key words: *public sector, public finance, financial state of municipalities*

JEL: H72, H83

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.70>

Финансовото състояние на организациите от публичния сектор представлява интерес за широк кръг субекти, а именно за данъкоплатците, които финансират публичния сектор чрез системата за публични финанси. И ако в бизнес сектора интересът на инвеститорите и предприемачите е насочен към увеличаване на стойността и бъдещите перспективи на компанията (Тодоров, 2021, стр. 2), то в публичния сектор интересът на данъкоплатците е свързан с

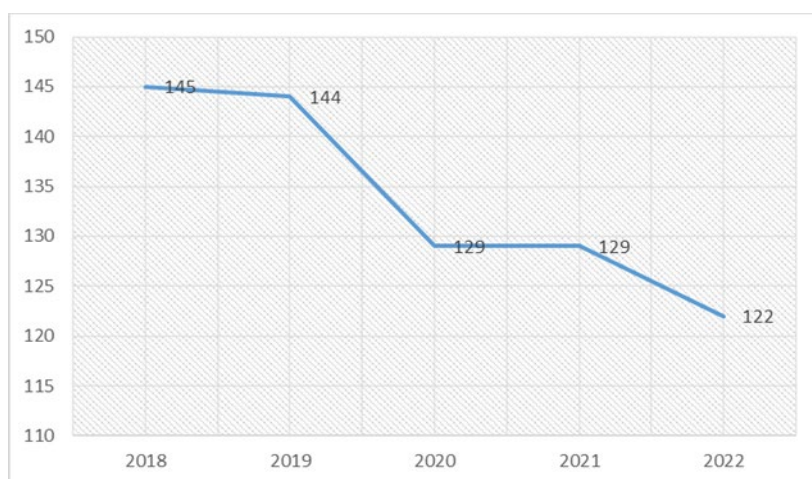
---

¹ d.ivanova@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов, България

постигане на финансова стабилност и устойчивост на публичните финанси, за да изпълнява успешно този сектор своето предназначение. Анализът на финансовото състояние на бюджетните организации дава възможности за разработване на управленски решения, насочени именно към създаване на условия за поддържане текущите нива на приходите и разходите без риск за способността им да покриват задълженията си в дългосрочен план.

В настоящата разработка вниманието е насочено към управлението на публичните финанси на местно ниво. В отчета за дейността на Сметната палата, в резултат на извършените финансови одити на общините, е отчетено неспазване на редица финансови показатели, регламентирани в Закона за публичните финанси /ЗПФ/, в т. ч. за разходи, поети ангажименти за разходи и просрочени задължения по ЗПФ, което се счита за нарушение на бюджетната дисциплина (Отчет за дейността на Сметната палата, 2022, стр. 15). В този контекст в настоящата разработка се разглежда един от аспектите, в които е отчетено неспазване на изискванията на ЗПФ, а именно просрочените задължения за разходи по бюджетите на общините. Целта е да се установи степента на съответствие на просрочените задължения за разходи по бюджетите на общините със зададени за тях от ЗПФ ограничителни параметри (Закон за публичните финанси, 2020, чл. 130а), (Методически указания по прилагането на чл. 130а, ал. 1 от Закона за публичните финанси, 2016, чл. 2). Изследването обхваща петгодишния период 2018-2022 г.

Проследяването на динамиката на броя общини с просрочени задължения по техните бюджети, както и на относителния им дял в общия брой общини, позволява да се определи общата тенденция на изменение по отношение на изследвания аспект. Данните относно броя на общините с налични просрочени задължения за разходи по бюджетите им към края на всяка година от периода на изследването са обобщени и представени на Фигура 1.

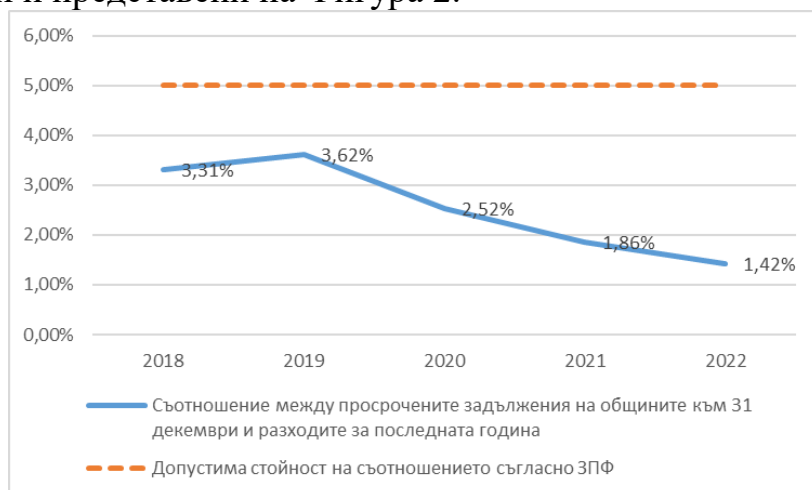

Фигура. 1. Брой общини с налични към края на годината просрочени задължения за разходи по бюджета на общината за периода 2018 – 2022 г.

Източник: Данните са обобщени и представени от автора на база информация за показателите на общините, публикувана на сайта на МФ (www.minfin.bg, 2023)

Относителният дял на общините, които имат просрочия на своите задължения за разходи по бюджета в общия брой 265 общини в България, е както следва: 54,72% през 2018 г., 54,34% през 2019 г., 48,68% през 2020 г. и 2021 г. и 46,04% през последната година, т.е. наблюдава се положителна тенденция, поради спадания относителен дял на тези общини, но приблизително половината от общините в България приключват всяка година от периода с просрочени задължения по бюджетите си.

ЗПФ регламентира максимално допустим праг на просрочени задължения по бюджета на общините в края на бюджетната година, а именно - 5 на сто от отчетените за последната година разходи на съответната община, т.е. процентното съотношение между наличните към края на годината просрочени задължения за разходи по бюджета на общината и отчетените разходи за годината, характеризира степента, до която общината е постигнала съответствие с изискванията на ЗПФ по отношение на този аспект от финансовото състояние (Закон за публичните финанси, 2020, чл. 130а). Данните за средните стойности на този показател за всяка от годините на изследването са обобщени и представени на Фигура 2.

Фигура. 2. Съотношение между наличните просрочени задължения на общините към 31 декември и разходите на общините за последната година за периода 2018-2022 г.

Източник: Данните са обобщени и представени от автора на база информация за показателите на общините, публикувана на сайта на МФ (www.minfin.bg, 2023)

Средната стойност на този показател за всяка от годините на периода е под критичната стойност от 5%, като през последните три години бележи последователен спад. Отчетените нива на показателя показват, че няма индикации за достигане на критични стойности на наблюдавания показател. Въпреки отчетената положителна тенденция за този аспект от финансовото състояние на общините, което посочените данни анонсират в общ план, по-детайлният преглед на данните по отделни общини в хронологичен ред показва, че единадесет от общините в България през целия петгодишен период

не са постигнали съответствие по отношение на този показател с регламентираните допустими стойности от ЗПФ /виж Таблица 1/.

Това са общините Струмляни, Белоградчик, Борован, Кърджали, Белово, Велинград, Септември, Доспат, Рудозем, Гълъбово и Минерални Бани. По-задълбоченият анализ на данните за този аспект от финансовото състояние на общините показва, че при шест от тези общини, съотношението между просрочените им задължения за разходи по бюджета и разходите за последната година значително надвишава допустимата стойност. Като най-съществени за периода могат да се определят отклоненията при общините Белоградчик, Доспат, Струмляни, Велинград, следвани от общините Борован и Септември.

На базата на казаното дотук могат да бъдат направени следните изводи:

първо, приблизително половината от общините в България приключват годината с просрочени задължения, но просрочването на задължения по бюджетите на общините над допустимите рамки не може да се определи като значителен проблем. Относителният дял на общините с просрочени задължения по бюджетите над 5 на сто от разходите за последната година, с ниски темпове, но последователно намалява, което е положителна тенденция за този аспект от финансовото състояние на общините;

Таблица 1. Общини, които имат просрочени задължения към 31 декември над допустимата стойност, регламентирана от Закона за публичните финанси, в рамките на изследвания петгодишен период /2018-2022 г./

№	Община	Съотношение между просрочените задължения на общината към 31 декември и разходите ѝ за последната година				
		2018	2019	2020	2021	2022
1	Струмляни	39,6%	30,9%	29,3%	49,1%	40,6%
2	Белоградчик	67,6%	49,2%	54,2%	34,6%	32,0%
3	Борован	25,2%	26,1%	22,5%	19,7%	16,9%
4	Кърджали	11,8%	14,7%	13,3%	14,8%	5,2%
5	Белово	8,8%	21,4%	20,0%	8,8%	12,2%
6	Велинград	44,2%	53,3%	47,7%	24,8%	19,7%
7	Септември	14,2%	30,7%	17,3%	13,9%	11,2%
8	Доспат	49,2%	47,7%	56,1%	47,6%	32,5%
9	Рудозем	5,9%	5,5%	19,0%	11,3%	9,7%
10	Гълъбово	7,4%	10,8%	11,1%	6,2%	6,5%
11	Минерални Бани	16,1%	12,6%	6,5%	6,1%	6,4%

Източник: Данните са обобщени и представени от автора на база информация за показателите на общините, публикувана на сайта на МФ (www.minfin.bg, 2023)

второ, на ниво отделни общини данните за просрочените задължения по бюджетите на общините над критичната стойност, показват, че този незначителен на база всички общини проблем е значителен за конкретна група

общини и те не успяват в рамките на петгодишния период да се справят с него. При тях проблемът е не само системен като присъствие, той е съществен и като отклонение от зададените критични стойности на наблюдавания финансов показател;

трето, хроничното проявление на този проблем показва, че системите за финансово управление и контрол в тези общини (Закон за финансовото управление и контрол в публичния сектор, 2019) не са успели да се справят с наличието на просрочия на задълженията по бюджета над допустимата граница. Това обуславя потребност от преглед на ниво организация на процеса по управление на риска (Указания за управление на риска в организациите от публичния сектор, 2020) и по-конкретно риска от неспазване на фискалните правила и зададените референтни стойности на показателите, регламентирани от законодателството.

четвърто, пропуските в управлението на този риск предопределят неуспеха на въведените следствие на неговата оценка контролни дейности. Това налага и ревизия на съществуващите контролни дейности, пряко свързани с ангажименти за разходи, със задълженията и тяхното просрочие (Методически указания за осъществяване на предварителен контрол в организациите от публичния сектор, 2020). Необходима е обективна оценка на постигнатото въздействие от прилагането им. Извършването на анализ в тази насока би осигурило необходимата информационна среда за разработване на подходящи управленски решения (Кулчев, 2021, стр. 25), с оглед усъвършенстване на контролните дейности.

В заключение на всичко казано дотук относно разглеждания аспект от финансовото състояние на общините може да се обобщи, че постигането на финансова стабилност на общинските финанси в отделните ѝ аспекти в някои от случаите е предизвикателство пред разпоредителите с бюджет. Наличието на нарушения на бюджетната дисциплина показва, че са необходими по-ефективни мерки за управлението на рисковете, относими към управлението на публичните средства на местно ниво. Това насочва вниманието към контрола на ниво организация, на който е отредена ролята на механизъм, който да придържа дейността в съответствие със зададените параметри. Прегледът и усъвършенстването на контролните дейности, свързани с тези рискове биха създали необходимите условия за извършване на разходи без риск за способността на общините да покрие задълженията си в дългосрочен план.

Използвани източници

Закон за публичните финанси, ДВ, бр. 98 (ноември 17, 2020, чл. 130а).

Закон за финансовото управление и контрол в публичния сектор, ДВ, бр. 13 (февруари 12, 2019).

Кулчев, К. (2021). Инструменти на икономическия анализ при изследване на туристическия пазар. *Бизнес управление*, бр. 2.

Методически указания за осъществяване на предварителен контрол в организациите от публичния сектор (март 6, 2020).

Методически указания по прилагането на чл. 130а, ал. 1 от Закона за публичните финанси (юни 7, 2016, чл. 2).

(2022). *Отчет за дейността на Сметната палата*. София: Сметна палата.

Тодоров, Л. (2021). Стойността на компанията - възможности за анализ, оценка и управление. *Анализ бр. 1*, р. 2.

Указания за управление на риска в организациите от публичния сектор (март 6, 2020). www.minfin.bg. (2023).

СЪВРЕМЕННИ ПРОБЛЕМИ НА ФИНАНСОВОТО УПРАВЛЕНИЕ И КОНТРОЛ В ОБЩИНИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Гл. ас. д-р Дияна Иванова¹

Резюме: *Организациите от публичния сектор функционират в динамична среда, а широкоспектърната рамка, регламентираща дейността им, изисква съответствие с множество фискални правила и параметри. Влияние върху дейността им оказват редица вътрешни и външни фактори, които носят рискове за доброто финансово управление на публичните средства и постигането на финансова устойчивост. Това провокира въпроси, свързани с решения, които да минимизират потенциалните негативни ефекти и да подпомогнат икономичното, ефикасно и ефективно управление на публичните средства. В този контекст в настоящата разработка вниманието е насочено към управлението и контрола на публични средства на местно ниво.*

Ключови думи: *публичен сектор, публични финанси, финансово състояние*

JEL: H72, H83

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.71>

CONTEMPORARY PROBLEMS OF FINANCIAL MANAGEMENT AND CONTROL IN MUNICIPALITIES IN BULGARIA

Head Assist. Prof. Diyana Ivanova, PhD

Abstract: *Public sector organizations operate in a dynamic environment, and the wide-ranging framework regulating their activities requires compliance with numerous fiscal rules and parameters. Their activities are influenced by a number of internal and external factors that bring risks for the good financial management of public funds and the achievement of financial sustainability. This provokes questions related to solutions to minimize the potential negative effects and support the economical, efficient and effective management of public funds. In this context, the present paper focuses on the management and control of public funds at the local level.*

Key words: *public sector, public finance, financial state*

JEL: H72, H83

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.71>

Общините са основните административно-териториални единици, в които се осъществява местното самоуправление (Закон за местното самоуправление и местната администрация, 2023, чл. 2) и тяхното добро финансово управление е винаги актуална тема, с оглед необходимостта от защита на обществените финансови интереси. В този контекст в рамките на

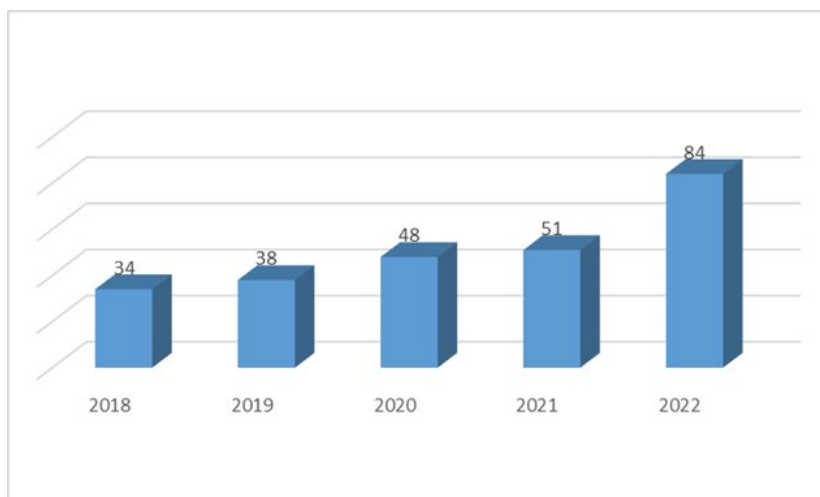
¹ d.ivanova@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов, България

настоящата разработка фокусът е насочен към важна част от финансовото състояние на общините, а именно към техните разходи и по-конкретно ангажиментите за разходи по бюджетите на общините. Те са ключов аспект за спазване на бюджетната дисциплина, тъй като поетите ангажименти за разходи обвързват бюджетните организации с бъдещи плащания за разходи и/или нови задължения за разходи.

Съгласно Закона за публичните финанси /ЗПФ/, *поети ангажименти за разходи* са клаузи на договори, разпоредби на нормативни и административни актове, както и съдебни и арбитражни решения, които обвързват бюджетните организации с бъдещи плащания за разходи и/или нови задължения за разходи с определима стойност, с изключение на: разходите за персонал, пенсии и приравнени на тях плащания, лихви по дълга (включително по гарантирания от държавата и общините дълг), както и разходите за данъци и други публични държавни и общински вземания (Закон за публичните финанси, 2020, ДР &1, т. 27). *Налични към края на годината поети ангажименти за разходи* са всички ангажименти за разходи, независимо кога са били поети, които са останали неизпълнени/нереализирани към края на съответната година и подлежат на изпълнение/реализиране изцяло или частично в следващите бюджетни години (Методически указания по прилагането на чл. 130а, ал. 1 от Закона за публичните финанси, 2016, чл. 2) т.е. те пряко влияят върху финансовото състояние на общините през следващи отчетни периоди. Това показва, че този аспект от финансовото състояние на общините е ключов и следва да се наблюдава, анализира и оценява както за отделните общини, така и за публичния сектор като цяло, което би подпомогнало предотвратяването на поемане на ангажименти за разходи, които са финансово необезпечени. Целта на настоящата разработка е да се анализира степента на съответствие на поетите ангажименти за разходи по бюджетите на общините със зададени ограничителни параметри от действащото законодателство, които са пряко относими към тях (Закон за публичните финанси, 2020, чл. 94, ал. 3, т.2). Изследването обхваща петгодишен период /2018-2022 г./.

По отношение на ангажиментите за разходи ЗПФ предвижда наличните към края на годината поети ангажименти за разходи по бюджета на общината да не надвишават 50 на сто от средногодишния размер на отчетените разходи за последните четири години (Закон за публичните финанси, 2020, чл. 94, ал. 3, т.2). Процентното съотношение между тези величини е един от финансовите показатели на общините, наблюдавани и отчитани съгласно ЗПФ (Закон за публичните финанси, 2020, чл. 130а).

Данните за абсолютното изменение на броя общини, в които разглеждания показател не съответства на зададената референтна стойност, са обобщени и представени на Фигура 1.

Фигура. 1. Брой общини, в които наличните към края на годината поети ангажименти за разходи по бюджета на общината надвишават 50% от средногодишния размер на отчетените разходи за последните четири години за периода 2018-2022 г.

Източник: Данните са обобщени и представени от автора на база информация за показателите на общините, публикувана на сайта на МФ (www.minfin.bg, 2023)

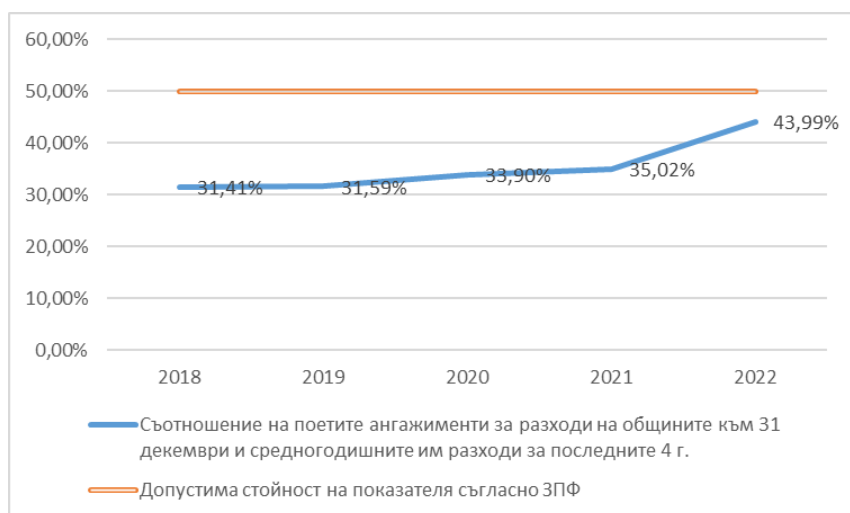
През първата година от периода едва при 12,83% от общо 265 общини в България се наблюдава несъответствие на разглеждания показател с предварително зададената допустима стойност. През следващите години все по-често в практиката на общините се наблюдава превишение на наличните към 31 декември поети ангажименти за разходи над 50% от средногодишния размер на разходите за последните четири последователни години. Относителният дял на общините, в които се среща този проблем постепенно нараства, като през последната година от периода достига до 31,7%. Очертаната негативна тенденция за превишаване на поетите ангажименти над допустимите критични стойности показва, че все повече общини не успяват да ограничат поемането на ангажименти за разходи по бюджета на общината в първоначално предвидените рамки, които ЗПФ регламентира.

На Фигура 2 са представени данни за процентното нарастване на двете величини - *средногодишен размер на разходите за последните четири години* и *наличните към 31 декември поети ангажименти за разходи* на общините през периода 2018-2022 г.

Темповете на прираст и на двете изследвани величини през периода са положителни, като темповете, с които нарастват поетите ангажименти за разходи по бюджетите на общините значително изпреварват тези на средногодишните разходи на общините за последните четири години. Различната динамика на нарастване на двете величини съответно води и до нарастване на съотношението между тях. Данните за средните стойности на този показател за всяка от годините на изследването са представени на Фигура 3.

Фигура. 2. Темпове на прираст на средногодишните разходи за последните четири години и на поетите ангажменти за разходи по бюджетите на общините към 31 декември на съответната година
 Източник: Данните са обобщени и представени от автора на база информация за показателите на общините, публикувана на сайта на МФ (www.minfin.bg, 2023)

Фигура. 3. Съотношение между поетите ангажменти за разходи на общините към края на годината и средногодишния размер на разходите на общините за последните четири години за периода 2018-2022 г.

Източник: Данните са обобщени и представени от автора на база информация за показателите на общините, публикувана на сайта на МФ (www.minfin.bg, 2023)

Средната стойност на показателя нараства през всяка следваща година от периода спрямо предходната година и от 31,41% през първата година достига до 43,99% през последната година от изследването (виж Фигура 3). Динамиката на процентното съотношение, резултативно от двете величини – поети ангажменти към 31 декември и средногодишни разходи за последните четири години на общините - показва че проблемът не само съществува, но и се мултиплицира във времето.

Отчетената негативна тенденция, както и наличието на нарушение на бюджетната финансова дисциплина в изследвания аспект в условията на една силно регулируема и регламентирана среда, позволява да се направят следните *изводи*:

➤ в практиката по финансово управление и контрол на публичните средства на местно ниво съществува проблем, свързан с поемането на ангажименти за разходи в рамките на предвидените от действащото законодателство ограничения. Нарастването през годините на поетите ангажименти за разходи, изпреварващо темповете на нарастване на средногодишните разходи, както и достигнатото ниво на съотношението между двете величини през последната година, показват, че този проблем се задълбочава;

➤ установената динамика в изследвания аспект от финансовото състояние на общините насочва вниманието към системите за финансово управление и контрол, чието предназначение е да дадат разумна увереност, че целите на организациите ще бъдат постигнати чрез съответствие със законодателството, вътрешните актове и договорите (Закон за финансовото управление и контрол в публичния сектор, 2019, чл. 5, ал. 2, т. 1). В базовия пакет контролни дейности, които законодателството детерминира като задължителни за организациите от публичния сектор, в това число и за общините, са включени контролни дейности, пряко относими към изследваните параметри - *система за двоен подпис, предварителен контрол за законосъобразност, политики и процедури за текущ контрол върху изпълнението на поети финансови ангажименти и сключени договори* и др. (Закон за финансовото управление и контрол, 2019, чл. 13). Анализът и оценката на ефективността и адекватността на въведените контролни дейности на ниво организация би подпомогнало постигането на търсения резултат от тяхното прилагане;

➤ обект на внимание следва да бъдат приоритетно не само контролните дейности, но и управлението на риска и риск-мениджмънта на организациите (Указания за управление на риска в организациите от публичния сектор, 2020). При установена обективна необходимост следва да се актуализира рисковия профил на организациите, да се оценят остатъчните рискове, да се въведат допълнителни контролни дейности, ако това е необходимо. Анализът на несъответствията между детерминираните от законодателството критични стойности и фактическите стойности на процентното съотношение, характеризиращо поетите ангажименти за разходи по отделни общини, би бил полезен за целите на оценката на риск от тяхно следващо проявление в частта на определяне на неговата вероятност. Прилагането на подходящи аналитични инструменти би осигурило необходимата информация за разработване на обосновани управленски решения (Кулчев, 2021, стр. 25) за преодоляване на несъответствията в изследвания аспект.

Въз основа на всичко казано дотук може да се **заклучи**, че за успешното управление на публичните средства в условията на сложна икономическа, социална и политическа обстановка, първостепенните разпоредители с бюджет на местно ниво следва да създадат необходимите предпоставки за ефективно, ефикасно и икономично използване на бюджетния ресурс, както и да осигурят съответствие с ограниченията, които законодателството регламентира във връзка с неговото управление. От особено значение са ясно дефинираните приоритети и засилената бюджетна дисциплина, които да предотвратят риска от поемане на финансово необезпечени ангажменти за разходи. За целта е необходимо текущо наблюдение и анализ на изпълнението на бюджета, с оглед своевременно прецизиране на контролните дейности и успешно управление на този риск.

Използвани източници

- Закон за местното самоуправление и местната администрация, ДВ. бр. 84 (октомври 6, 2023).
- Закон за публичните финанси, ДВ, бр. 97 (ноември 17, 2020).
- Закон за финансовото управление и контрол, ДВ, бр. 13 (февруари 12, 2019).
- Кулчев, К. (2021). Инструменти на икономическия анализ при изследване на туристическия пазар. *Бизнес управление*, бр. 2.
- Методически указания по прилагането на чл. 130а, ал. 1 от Закона за публичните финанси (юни 7, 2016).
- Указания за управление на риска в организациите от публичния сектор (март 6, 2020). www.minfin.bg. (2023).

SAF-T TAX ACCOUNTING STANDARD IN TAX CONTROL – PERSPECTIVE AND/OR CHALLENGE

Head Assist. Prof. Zhelyo Zhelev, PhD¹

Abstract: *Increasing the level of voluntary compliance with tax legislation is a priority for individual countries around the world, with the aim of efficient functioning of their economies. This gives rise to the need to search for tools and methods to influence the efficiency of the tax process in the direction of improving data exchange, reducing business costs, and increasing transparency. This study provides a critical analysis of the idea of implementing a standard for electronic data exchange between taxpayers and tax authorities in Bulgaria. For this purpose, a review of the good practices of the European countries that have implemented the international standard SAF-T and an analysis of the Bulgarian conditions in which it will be implemented. On this base, the positive and negative sides of its integration into the Bulgarian tax system are brought out.*

Key words: *tax policy, tax control, International standard, SAF-T, critical analysis*

JEL: G32, F23, F38, H25, H26

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.72>

1. Introduction

The need to increase the level of voluntary compliance with tax legislation is a priority for individual countries around the world (Turcanu, 2022). The development of digital technologies and globalization also contribute to the search for tools and methods to influence the efficiency of the tax process (Wendt, 2022) toward of improving data exchange, it is reducing business costs and increasing transparency.

In 2005, the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) for the first time, indicated in its Guide (OECD), for Standard Audit File for Tax Purposes (SAF-T) with significant amendments and extensions in 2010. (OECD, 2017b, p. 65). The main reason is the search for a standardized method of collecting financial and accounting data.

The standard is an electronic file in XML format that allows easy retrieval of a preliminary set of accounting records. This file makes it easy for taxpayers to submit their tax return data in aggregate to both revenue authorities and auditors or others involved in reviewing accounting records. On the one hand, businesses will have a single reporting tool that meets the requirements of different governmental and non-governmental organizations. On the other hand, the audit file will be a means by which the revenue authorities will perform a quick check when carrying out a control impact. The aim is to increase control, leading to increased collections (Susilawati & Mulyana, 2023) and limiting the influence of the grey sector (Akhand, 2018).

---

¹ zh.zhelev@uni-svishtov.bg, Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

2. Implementation of SAF-T in Europe

The governments, resp. Revenue administrations in many countries have adopted this Standard and implemented it in their legislation. To a certain extent, it characterizes SAF-T as a worldwide standard used to document and report international and national transactions.

The first country to apply this Standard was **Portugal**. It was introduced in 2008. As of 2020, two SAF-T files apply – SAF-T invoicing and SAF-T accounting. The first type refers to VAT invoices, and the second collects all the accounting records of the financial year, which contain information about suppliers, customers, partners and other debtors and creditors. All corporate tax and personal income tax taxpayers must submit an SAF-T file (SNI, SAF-T Portugal, 2023).

In 2009, **Austria** introduced its standard audit file for tax purposes. At the moment, taxpayers are not obliged to submit such a report, but it is required upon request by the tax authority before starting the tax audit. The business should have the technical readiness to create this file in electronic XML format (SNI, 2023b).

In 2014, **France** introduced a summary file of accounting records of taxpayers called „FEC“, the French version of SAF-T. It is presented in four different formats, each covering the client's different tax regimes/accounting needs. Companies must provide the summary file to the tax authorities upon their request (SNI, 2023c).

Poland introduced the requirement to prepare a single control file in 2016 with a set of data. It is generated by the direct export of data, which contains information about accounting operations for a given period (SNI, 2023d).

Lithuania introduced a requirement to report VAT and „i.MAS“ in 2016 for large organizations, and in 2020 it became mandatory for all companies. The variety of SAF-T – „i.MAS“ includes three main parts, which are called: „i.SAF“ (mandatory) - for data from invoices and VAT declaration; „i.VAZ“ – transport document supporting documents for internal movement of goods by road; „i.SAF-T“ (at the request of the tax authorities) - to report accounting transactions with local enterprises (SNI, 2023e).

In 2017, **Norway** introduced SAF-T reporting into its reporting legislation, and reporting became mandatory in 2020. Exempt from this obligation are companies with a turnover of less than NOK 5 million and which have not published data electronically (SNI, 2023f).

In 2020, **Romania** introduced its own SAF-T, called Information Declaration D406. In 2022, it becomes mandatory for large taxpayers, for medium taxpayers from 2023, and for small and foreign companies it will be mandatory at the beginning of 2025 (SNI, 2023g).

Bulgaria has adopted this Standard as appropriate and is undergoing a 2-year testing and implementation process. Phased implementation is planned, and after the first six months, pilot testing will be carried out with large enterprises that have shown a voluntary nature and have the necessary technical training. In

the next five years, all large, medium, small and micro enterprises will gradually be included in the requirements. An exception will be made only for foreign persons who have only an identification number in the country for VAT purposes, as well as persons registered under a particular law.

3. Perspective for Revenue Administration

Implementation of SAF-T in the tax legislation of Bulgaria will accelerate the overall process of digitization in the provision of administrative services. It will also improve the interaction between the tax administration and its clients (Raykov, 2023). In addition, data will be collected and processed in a precise manner, resulting in improved fiscal efficiency. Tax data will be available in a faster and more accurate way, which will reduce the time required for verification and lead to cost savings for the revenue administration.

The implementation of SAF-T will lead to curbing of the shadow economy. On the one hand, the risk of human error and incorrect reporting of accounting data will be reduced, which in turn will lead to a reduction in fines and costs associated with correcting errors. On the other hand, reducing illegal tax evasion by improving the monitoring and tracking of transactions and accounting data used for tax purposes. This will increase tax transparency, thereby improving the relationship between taxpayers and the revenue administration and leading to a higher level of compliance with tax laws.

The revenue administration will be able to analyze and control the correctness of submitted tax data without having to check on the spot with all the information on the business operations of the taxable person. It will allow revenue authorities to access accounting information more efficiently and automate their analysis. This way, the control impact will be much faster, more accurate and cheaper.

4. Challenge for business

Requirements for companies to prepare different types of financial and non-financial information require them to maintain numerous complex registers. One of them, the most important, stems from the Accounting Law - the obligation to prepare financial statements. In addition, they must submit other reporting information - tax, statistical and others. To meet these obligations, companies adapt their software accounting system to provide all the necessary information on time.

4.1 SAF-T and the summarization of accounting records

The introduction of a single audit file for tax purposes, as an obligation, will once again affect the accounting systems of the obliged entities. The changes will create a new section to collect information on business operations for a certain period. In practice, the SAF-T will represent a copy of the information from the accounting records. This copy will be created in a specific form - XML schema, using appropriate computer programs.

In upcoming legislative changes, the format of the summary audit file will be defined with separate sections, which are – Title, Main file, records from accounting accounts and accounting documents. The „Title“ section discloses information about the taxable person, his contact persons, legal address and registration data, the reporting period, the software that generated the file, its version and the developer. The Master File Section should contain information about accounting records, information about customers and suppliers, tables with applicable taxes and units of measurement, movement of material stocks (purchase, production, sale, internal consumption, internal transfers), products, inventory and assets. The Section „Entries from accounting accounts“ should contain information about the accounting accounts and the transactions made. The Accounting Documents Section should contain information on purchase and sales invoices, payments made, inventory movements, and asset transactions.

4.2 SAF-T and Accounting Software

The transfer of information between the systems of the revenue administration and those of the taxable person will be carried out electronically. Software programs still need to be adapted to generate and transmit such a summary file of accounting records. This adaptation will be possible in two ways – by supplementing the used accounting software or replacing the old one with a new one containing the necessary functions. In the first case, it is enough to extend the software's functionality in a way that allows the possibility of generating and sending a summary audit file. In the second, old software is used by taxpayers. It will lead to the compulsion to purchase new software working with innovative IT solutions. Modernization will affect the efficiency of accounting systems by automating some processes and supporting the internal control system.

4.3 SAF-T and the financial audit

Small businesses, joint-stock and limited partnerships, and non-profit legal entities complying with the provisions of the Accounting Act in the Republic of Bulgaria are subject to a mandatory financial audit (Accountancy Act, 2021). Chartered expert accountants perform a financial audit to confirm the correctness and reliability of accounting records, documented economic events and their evaluation in the accounting books (Kostova, Kulchev, & Ivanova, 2022).

Implementing SAF-T will enable the standardization of information and the format in which auditors receive it. It will allow one type of software to be used and allow it to be used regardless of the specifics of the enterprise's activity. In addition, the auditor will have access to a copy of the accounting books of the enterprise, which will allow him to carry out audit activities without requiring his presence in the enterprise.

The summary audit file will allow some analytical reviews, the determination of the number of audit samples and the selection of audit evidence collection to be

automated. In this way, IT tools will increase, which will help prepare audit documentation, which is time-consuming and labour-intensive.

5. Conclusion

In conclusion, more and more tax administrations worldwide are implementing the requirement to prepare SAF-T. The reasons for this trend are twofold: significantly simplified processing of information for tax purposes by taxpayers and faster and more efficient tax audits.

The prospects are for the work of the tax administration since the summarization of accounting records in a standard format allows it to use tools that reduce the costs of control impact and make it more effective in the fight against tax fraud. In addition, SAF-T is an equally helpful tool in controlling the activities of multinational corporations and small and medium-sized enterprises.

The challenges are primarily for taxpayers who must prepare a summary audit file. The SAF-T implementation project envisages a phased implementation – from voluntary pilot tests to mandatory submission of standardized information with specific categories by some or all taxpayers. However, there is a risk for businesses of delays in refining the file format, incompatibility of the software used, etc. One of the main risks is how companies will set up their accounting systems following the SAF-T rules. Another significant risk is the financial investment taxpayers have to cover with their financial resources.

Implementing a standardized approach to submitting accounting information presents several challenges. They are diverse and include legislative framework, administrative practice and level of tax culture of taxpayers. The experience of other countries that have introduced a similar approach gives reason to conclude that it is necessary to evaluate in detail all the factors that may arise and affect the correct implementation and introduction of a standardized audit file for tax purposes.

References

- Accountancy Act, 37 (1) (2021).
- Akhand, Z. (2018). The Influence of the Corporate Sector on the Effectiveness of Tax Compliance Instruments. *Advances in Taxation*, 25, 119-146.
doi:<https://doi.org/10.1108/S1058-749720180000025006>
- Kostova, S., Kulchev, K., & Ivanova, D. (2022). ANALYTICAL MODELS FOR ASSESSING THE FINANCIAL SUSTAINABILITY OF ENTERPRISES. *Scientific Research Almanac* (30).
- OECD. (2005). Guidance on Tax Compliance for Business and Accounting Software. Retrieved from <https://www.oecd.org/ctp/administration/34910263.pdf>
- OECD. (2017). *The Changing Tax Compliance Environment and the Role of Audit*. Paris: OECD Publishing. doi:<https://doi.org/10.1787/9789264282186-en>
- Raykov, M. (2023). What are the benefits for business and tax administration of the SAF-T tax accounting standard?
- SNI. (2023). *SAF-T Portugal*. Retrieved from <https://snitechnology.net/saft-portugal/>

- SNI. (2023b). *SAF-T Austria*. Retrieved from <https://snitechnology.net/austria-saft/>
- SNI. (2023c). *France FEC*. Retrieved from <https://snitechnology.net/fec-france/>
- SNI. (2023d). *Poland JPK VDEK*. Retrieved from <https://snitechnology.net/jpk-vdek-poland/>
- SNI. (2023e). *SAF-T Lithuania*. Retrieved from <https://snitechnology.net/lithuania-saft/>
- SNI. (2023f). *SAF-T Norway*. Retrieved from <https://snitechnology.net/saft-norway/>
- SNI. (2023g). *SAF-T Romania*. Retrieved from <https://snitechnology.net/saf-t-romania/>
- Susilawati, E. & Mulyana, A. (2023). IMPLEMENTATION OF TAX COLLECTION TO INCREASE INDIVIDUAL INCOME TAX REVENUE. *Accounting Reseach Journal*, 1(2), 85-91. doi:doi:10.56244/accrual.v1i2.691
- Turcanu, I. (2022). Managing the tax evasion and fraud risks as result of the voluntary taxpayer compliance program. *26th International Scientific Conference: Competitiveness and Innovation in the Knowledge Economy* (pp. 79-85). Chisinau: ASEM. doi:<https://doi.org/10.53486/cike2022.09>
- Wendt, F. (2022). TAXATION AND THE MORAL AUTHORITY OF CONVENTIONS. *Social Philosophy and Policy*, 39(1), pp. 118-138. doi:doi:10.1017/S0265052523000134

АНАЛИТИЧЕН ИНСТРУМЕНТАРИУМ ПРИ РЕЙТИНГОВО ОЦЕНЯВАНЕ НА ПРОДУКТИТЕ

Гл. ас. д-р Красимир Кулчев¹

Резюме: Устойчивото възходящо развитие на предприятията, в условията на съвременната бизнес среда, характеризираща се със свръх информираност на клиентите и с нестабилност на пазарите, е немислимо без поддържане на сравнително високо равнище на фирмената конкурентоспособност. Това се отнася в най-висока степен и до конкурентоспособността на продуктите, приходите от продажбите на които са основен фактор при формиране на финансовите резултати на производствените предприятия. За повишаването на продуктовата конкурентоспособност е необходимо да се познават както силните и слабите страни на собствените изделия, така и тези на конкурентните продукти. Постигането на подобна цел е възможно чрез приложението на аналитични инструменти, предназначени за изготвянето на рейтингови оценки. Резултатите от рейтинговото оценяване на изделията могат да се използват при вземането на обосновани мениджърски решения насочени към повишаване на продуктовата конкурентоспособност в частност или на конкурентоспособността на цялото предприятие.

Ключови думи: икономически анализ, аналитичен инструментариум, рейтингови оценки

JEL: C10, M31, M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.73>

ANALYTICAL TOOLS WHEN PREPARING RATING ASSESSMENTS OF PRODUCTS

Head Assist. Prof. Krasimir Kulchev, PhD

Abstract: The sustainable upward development of enterprises, in the conditions of the modern business environment, characterized by over-awareness of customers and market instability, is unthinkable without maintaining a relatively high level of company competitiveness. This applies to the highest degree to the competitiveness of the products, the revenue from the sales of which is a major factor in the formation of the financial results of the production enterprises. To increase product competitiveness, it is necessary to know both the strengths and weaknesses of one's own products and those of competing products. Achieving such a purpose is possible through the application of analytical tools designed for the preparation of rating assessments. The results of the rating evaluation of the products can be used in making justified managerial decisions aimed at increasing the product competitiveness in particular or the competitiveness of the entire enterprise.

Key words: economic analysis, analytical tools, rating assessments

JEL: C10, M31, M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.73>

---

¹ k.kulchev@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Необходимостта от устойчиво възходящо развитие на предприятията налага поддържане на сравнително високо равнище на фирмената конкурентоспособност, включително и на конкурентоспособността на продуктите. Повишаването на продуктовата конкурентоспособност предполага детайлно изследване, т.е. анализ и оценка на характеристиките на собствените и на конкурентните изделия. Възможност за такова изследване предоставят аналитичните инструменти, предназначени за изготвянето на рейтингови оценки.

Рейтинговото оценяване на продуктите трябва да бъде подсигурано не само с адекватен аналитичен инструментариум, но и с подробна информация за икономическите, техническите, екологичните и други характеристиките на изследваните изделия. За изготвяне на рейтинговите оценки се определят показатели, по които се съпоставят продукти, произведени от дадено предприятие (вътрешнофирмени сравнения) или от конкурентни бизнес организации (междуфирмени сравнения), като вторият вид съпоставки имат значително по-висока степен на практическа полезност.

2. Аналитичен инструментариум

Един от възможните инструменти за изготвяне на рейтингови оценки е методът „Сума на местата“. Други инструменти, които могат да се използват за постигане на същата цел са: метод на сумираните значения на всички показатели, метод на сумата на баловете и други (Баканов, Шеремет, Заварихин & други, 2001, с. 24-33). Те се прилагат най-често при разработване на рейтингови оценки на финансовото състояние на предприятията (Ковалев & Волкова, 2002, стр. 407-412). За рейтингово оценяване на продуктите могат да се използват и някои методи за комплексно оценяване на конкурентоспособността на бизнеса (Колева, Цанова, & Кушева, 2013, стр. 75-84).

Аналитичните процедури протичат в следния алгоритъм:

- избор на съпоставими продукти;
- подбор на показатели, по които се съпоставят продуктите;
- класиране на продуктите по показатели;
- сумиране на местата за всеки продукт;
- определяне на рейтинговите оценки на продуктите.

3. Рейтингово оценяване на продуктите без използване на теглови коефициенти

За онагледяване приложението на техниката „Сума на местата“ са подбрани три продукта от категория „любителски цифрови фотоапарати“, които се съпоставят по седем показателя¹. Входящата информация е представена в таблица 1, а подреждането (класирането, ранжирането) на продуктите по показатели е направено в таблица 2.

---

¹ Броят на показателите се определя от оценителя, съобразно целите на анализа.

Таблица 1. Входяща информация

Показатели	Продукти		
	А	Б	В
Първа група			
1. Резолюция на сензора (мегапиксели)	48	48	21
2. Дигитално увеличение (x)	16	8	8
3. Размер на дисплея (инча)	3	2,7	2,4
4. Капацитет съхранение (ГБ)	64	32	32
5. Гаранция (месеци)	24	0	24
Втора група			
6. Цена (лв.)	315	240	200
7. Тегло (гр.)	240	230	220

Източник: Изчисления на автора на изследването

Таблица 2. Ранжиране на продуктите по показатели

Показатели	Продукти		
	А	Б	В
Първа група			
1. Резолюция на сензора (мегапиксели)	1	1	2
2. Дигитално увеличение (x)	1	2	2
3. Размер на дисплея (инча)	1	2	3
4. Капацитет съхранение (ГБ)	1	2	2
5. Гаранция (месеци)	1	2	1
Втора група			
6. Цена (лв.)	3	2	1
7. Тегло (гр.)	3	2	1

Източник: Изчисления на автора на изследването

Трябва да се има предвид това, че показателите могат да се обособят в следните две групи:

➤ в първата група се включват показатели, чието сравнително по-високо равнище води до повишаване на продуктовата конкурентоспособност, като например такъв е показател 2 „Дигитално увеличение“¹.

➤ във втората група участват показатели (в това число и цената на продуктите²), които при сравнително по-ниско равнище допринасят за подобряване на рейтинговата оценка.

Въпросното групиране обяснява защо в таблица 2 продукт А е на водеща позиция (първо място) с най-високо равнище на показателя размер на дисплея (3 инча), а същевременно заема последното трето място при съпоставка на цените (с най-висока цена – 315 лв.).

¹ В първа група се включват показатели 1, 2, 3, 4 и 5.

² Във втора група участват показатели 6 и 7.

В таблица 3 са сумирани местата, които са заели продуктите по избраните показатели. Най-висока рейтингова оценка (първо място) получава продукт А с най-малка сума на местата – единадесет. На второ място остава продукт В, чиято сума на местата е дванадесет. С най-ниска рейтингова оценка и най-висока сума на местата е продукт Б.

Таблица 3. Крайно класиране на продуктите

Рекапитулация	Продукти		
	А	Б	В
Суми на местата	11	13	12
Рейтингови оценки	<u>1</u>	<u>3</u>	<u>2</u>

Източник: Изчисления на автора на изследването

4. Рейтингово оценяване на продуктите с използване на теглови коефициенти

Резултатите от рейтинговото оценяване на продуктите са окончателни, в случай че наблюдаваните показатели имат еднаква тежест в съзнанието на клиента при вземане на решение за покупка. Напълно естествено е клиентите да считат някои характеристики на продуктите за по-важни от други. Това налага разработването на теглови коефициенти, с които оценителят да определи степента на важност на всеки показател при изготвяне на рейтинговите оценки. По субективна преценка е възможно да се приложат представените в таблица 4 примерни теглови коефициенти.

Таблица 4. Теглови коефициенти на показателите

Показатели	Теглови коефициенти
1. Резолюция на сензора (мегапиксели)	0,20
2. Дигитално увеличение (x)	0,15
3. Размер на дисплея (инча)	0,10
4. Капацитет съхранение (ГБ)	0,05
5. Гаранция (месеци)	0,10
6. Цена (лв.)	0,30
7. Тегло (гр.)	0,10
Сума на тегловите коефициенти	1,00

Източник: Изчисления на автора на изследването

В таблица 5 е предоставена информация за претеглените места на продуктите по всеки показател, изчислени като произведения между местата на изделията от таблица 2 и съответните теглови коефициенти.

Таблица 5. Претеглени места на продуктите

Показатели	Продукти		
	А	Б	В
Първа група			
1. Резолюция на сензора (мегапиксели)	0,20	0,20	0,40
2. Дигитално увеличение (x)	0,15	0,30	0,30
3. Размер на дисплея (инча)	0,10	0,20	0,30
4. Капацитет съхранение (ГБ)	0,05	0,10	0,10
5. Гаранция (месеци)	0,10	0,20	0,10
Втора група			
6. Цена (лв.)	0,90	0,60	0,30
7. Тегло (гр.)	0,30	0,20	0,10

Източник: Изчисления на автора на изследването

След претегляне на показателите, с най-малка сума на местата е продукт В, което го класира на първо място (вж. табл. 6). Продукт А и продукт Б са със сравнително по-голям сбор и съответно с по-нисък рейтинг спрямо продукт В.

Таблица 6. Крайно класиране на продуктите след претегляне на местата

Рекапитулация	Продукти		
	А	Б	В
Суми на местата	1,80	1,80	1,60
Рейтингови оценки	<u>2</u>	<u>2</u>	<u>1</u>

Източник: Изчисления на автора на изследването

5. Сравнителен анализ на резултатите от рейтинговото оценяване

При сравняване на обобщаващата информация в таблици 3 и 6 се установява размяна на местата на продуктите. Продукт В преминава от второ на първо място. Въпреки че при съпоставяне на отделните показатели продукт А е с най-голям брой първи места (5), той се премества на второ място. Наблюдаваните размествания се дължат предимно на най-ниската цена на продукт В, която заедно с най-малкото му тегло и наличието на гаранционно обслужване е сред основните причини за неговото закупуване от клиентите. Независимо от високия си рейтинг след приложение на тегловите коефициенти, продукт В не е лишен от слабости. Например той е на последно място по показател 3 – размер на дисплея.

Въпреки по-ниския си рейтинг, продукт А и продукт Б имат силни страни. Така например, те са на първо място по резолюция на сензора, а този показател е втори по степен на важност след цената. Продукт А може да бъде избран от клиенти, които биха се абстрахирали от неговите сравни-

телно по-високи цена и тегло, за сметка на по-добрите му технически характеристики и две годишната гаранция. Възможно е продукт Б да бъде предпочетен заради по-високата си резолюция на сензора спрямо тази на продукт В, придобита на по-достъпна цена от цената на продукт А.

6. Заключение

Всеки един от продуктите има потенциал да бъде избран от клиентите, а познаването на силните и слаби страни на продукцията и предпочитанията на потребителите е предпоставка за повишаване на приходите и респективно на бизнес резултатите на предприятията. Това познаване на характеристиките на продуктите и на предпочитанията на клиентите е немислимо без приложението на адекватен аналитичен инструментариум, а резултатите от представеното рейтингово оценяване могат да се използват: като критерии при определяне на равнищата на показателите в бизнес плана; при осъществяване на вътрешен контрол (Иванова, 2013); при вземане на обособени мениджърски решения, насочени към промени в техническите характеристики на продуктите; като основание за предприемане на конкретни маркетингови действия и други. Главна цел при изготвяне на подобни рейтингови оценки, независимо от начина им на приложение, е възходящото развитие на продуктовата конкурентоспособност и на конкурентоспособността на предприятието като цяло.

Използвани източници

- Баканов, М., Шеремет, А., Заварихин, Н., & други. (2001). *Економически анализ*. Москва: Финансы и статистика.
- Иванова, Д. (2013). Взаимодействие между елементите на системите за финансово управление и контрол. *Годишен алманах. Научни изследвания на докторанти на СА Д. А. Ценов - Свищов*(6), 311-323.
- Ковалев, В., & Волкова, О. (2002). *Анализ хозяйственной деятельности предприятия*. Москва: Проспект.
- Колева, Р., Цанова, С., & Кушева, Г. (2013). Анализ на конкурентоспособността на хотелиерския бизнес. *Алманах „Научни изследвания“*(19), 75-84.

СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ДИСТРИБУТОРИТЕ

Гл. ас. д-р Красимир Кулчев¹

Резюме: При оптимизирането на бизнес дейностите с изключително важно значение са въпросите, свързани с усъвършенстването на пласментната политика на предприятието. Основен неин елемент е дистрибуционната дейност, която от своя страна включва два ключови компонента – изграждане на дистрибуционна мрежа (от канали на дистрибуция и участващите в тях дистрибутори) и физическа дистрибуция на продукцията. Поради дългосрочният характер на взаимоотношенията между дадено предприятие и неговите дистрибутори, преди да се сключат търговските споразумения и да се започне физическото придвижване на продуктите и стоките по дистрибуционната мрежа, би следвало бизнес партньорите внимателно да са се проучили, за да познават добре предимствата и недостатъците на своите контрагенти. В настоящата разработка акцентът е поставен върху използването на сравнителен анализ на дистрибуторите, с цел избор на най-подходящите от тях при изграждането на нова мрежа от дистрибуционни канали или при оптимизирането на вече съществуваща дистрибуционна мрежа.

Ключови думи: сравнителен анализ, комплексна оценка, дистрибуция

JEL: C10, M31, M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.74>

COMPARATIVE ANALYSIS OF DISTRIBUTORS

Head Assist. Prof. Krasimir Kulchev, PhD

Abstract: *In the optimization of business activities, issues related to the improvement of the company's policy on the placement of goods are extremely important. The main element of this policy is the distribution activity, which in turn includes two key components - building a distribution network (of distribution channels and the distributors participating in them) and physical distribution of the production. Due to the long-term nature of the business relationship between an enterprise and its distributors, before the commercial agreements are concluded and the physical movement of the goods through the distribution network begins, the business partners should have carefully researched each other in order to know well the advantages and disadvantages of their counterparties. In the present work, the emphasis is placed on the use of a comparative analysis of the distributors, in order to select the most suitable of them in the construction of a new network of distribution channels or in the optimization of an already existing distribution network.*

Key words: *comparative analysis, comprehensive assessment, distribution*

JEL: C10, M31, M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.74>

---

¹ k.kulchev@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Изграждането на конкурентоспособна дистрибуционна мрежа има стратегическо значение за съвременното предприятие. Дългосрочният характер на взаимоотношенията между него и бизнес партньорите му налага необходимостта от прилагането на подходящ аналитичен инструментариум при избор на дистрибутори. За целите на анализ трябва да бъде осигурена информация за дистрибуторите в редица насоки, като следва да се има предвид, че съществува риск от използване на данни с ниско качество. Дистрибуторите понякога подават невярна информация за своите възможности, при което те се надяват да бъдат предпочетени пред конкурентите си (Тодоров, 1999, стр. 98).

Сравнителният анализ се извършва чрез използване на предварително определена съвкупност от показатели, като се съпоставят настоящи или потенциални дистрибутори, за да се подберат най-перспективните от тях. При сравнителния анализ се: изготвят комплексни оценки на дистрибуторите, в съответствие с които те се класират в общата конкурентна съвкупност; разкриват силни и слаби страни на съпоставяните дистрибутори; оценяват различни варианти за усъвършенстване на дистрибуционната мрежа.

2. Сравнителен анализ

Подходящ инструмент за изготвяне на комплексни оценки е методът „Сума на местата“ (Баканов, Шеремет, & Заварихин, 2001, стр. 24-33). Този и други методи за изготвяне на комплексни оценки се прилагат предимно при разработване рейтингови оценки на финансовото състояние на бизнес организациите (Ковалев & Волкова, 2002, стр. 407-412). За сравнителен анализ на дистрибуторите могат да се използват и методи за комплексно оценяване на конкурентоспособността на бизнеса (Колева, Цанова, & Кушева, 2013, стр. 75-84). Аналитичните дейности се извършват в следния технологичен ред:

- избор на показатели, по които се сравняват дистрибуторите;
- подбор на дистрибутори, подлежащи на сравнителен анализ;
- класиране (ранжиране) на дистрибуторите по показатели;
- пресмятане сумата на местата за всеки от дистрибуторите;
- изготвяне на комплексните оценки на дистрибуторите.

За приложението на метода „Сума на местата“ се сравняват четири дистрибутора по осем¹ показателя (вж. табл. 1).

---

¹ Броят на показателите се определя по субективна преценка на оценителя.

Таблица 1. Входяща информация

Показатели	Дистрибутори			
	А	Б	В	Г
1. Обслужвани търговски обекти (бр.)	6	5	4	9
2. Относителен дял на асортимента на предприятието, извършващо анализа, в асортимента на дистрибутора (%)	45	30	40	25
3. Ценови разлики на 100 лв. оборот (%)	9	8	7	10
4. Обращаемост на стоковите запаси (дни)	25	28	42	23
5. Среден срок на доставките (дни)	2	1	1	2
6. Темп на изменение на продажбите (%)	-3	+4	+7	+8
7. Обща товароподемност на автомобилния парк (т)	8	5	12	15
8. Рекламации по отношение на асортимент, срок на доставките и други (бр.)	14	22	5	3

Източник: Изчисления на автора на изследването

Класирането на дистрибуторите в таблица 2 е направено съобразно това, че изследваните параметри могат да попаднат в една от двете възможни групи с показатели. Първата група включва тези показатели, чиито по-високи равнища водят до повишаване на комплексните оценки на дистрибуторите¹. Към втората група спадат показателите, които при сравнително по-ниски равнища повишават комплексните оценки².

Таблица 2. Ранжиране на дистрибуторите по показатели

Показатели	Дистрибутори			
	А	Б	В	Г
1. Обслужвани търговски обекти (бр.)	2	3	4	1
2. Относителен дял на асортимента на предприятието, извършващо анализа, в асортимента на дистрибутора (%)	1	3	2	4
3. Ценови разлики на 100 лв. оборот (%)	3	2	1	4
4. Обращаемост на стоковите запаси (дни)	2	3	4	1
5. Среден срок на доставките (дни)	2	1	1	2
6. Темп на изменение на продажбите (%)	4	3	2	1
7. Обща товароподемност на автомобилния парк (т)	3	4	2	1
8. Рекламации по отношение на асортимент, срок на доставките и други (бр.)	3	4	2	1

Източник: Изчисления на автора на изследването

Поради това групиране в таблица 2 дистрибутор Г е на водеща позиция (първо място) с най-високо равнище на показателя обслужвани търговски обекти (9 бр.), а същевременно заема последното четвърто място при

¹ В първа група участват показатели 1, 2, 6 и 7.

² Във втора група се включват показатели 3, 4, 5 и 8.

съпоставка на ценовите разлики на 100 лв. оборот (с най-високо равнище на ценовите разлики – 10%).

В таблица 3 са сумирани местата, които са заети дистрибуторите по сравняваните показатели. С най-висока комплексна оценка (първо място) е дистрибутор Г, който има най-малка сума на местата – петнадесет, а с най-ниска комплексна оценка и най-голяма сума на местата е дистрибутор Б.

Таблица 3. Крайно класиране на дистрибуторите

Рекапитулация	Дистрибутори			
	А	Б	В	Г
Суми на местата	20	23	18	15
Комплексни оценки	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>2</u>	<u>1</u>

Източник: Изчисления на автора на изследването

Резултатите от сравнителния анализ на дистрибуторите са окончателни, в случай че изследваните показатели имат еднаква тежест. Възможно е оценителят да счита някои показатели за по-важни от други и да разработи теглови коефициенти, с които да се степенува участието на всеки показател при изготвяне на комплексните оценки. Възможно е да се приложат следните примерни теглови коефициенти:

Обслужвани търговски обекти	– 0,10
Относителен дял на асортимента на предприятието, извършващо анализа, в асортимента на дистрибутора	–
0,25	
Ценови разлики на 100 лв. оборот	– 0,30
Обращаемост на стоковите запаси	– 0,10
Среден срок на доставките	– 0,05
Темп на изменение на продажбите	– 0,10
Обща товароподемност на автомобилния парк	– 0,05
Рекламации по отношение на асортимент, срок на доставките и други	– 0,05
Сума на тегловите коефициенти	– 1,00

В таблица 4 е предоставена информация за претеглените места на дистрибуторите по всеки показател, изчислени като произведения между местата на дистрибуторите от таблица 2 и съответните теглови коефициенти. След претегляне на показателите, с най-малка сума на местата е дистрибутор В, с което той се класира на първо място (вж. табл. 5). Дистрибутор А е на второ място, а с най-голям сбор и най-нисък рейтинг са дистрибутори В и Г.

Таблица 4. Претеглени места на дистрибуторите

Показатели	Дистрибутори			
	А	Б	В	Г
1. Обслужвани търговски обекти (бр.)	0,20	0,30	0,40	0,10
2. Относителен дял на асортимента на предприятието, извършващо анализа, в асортимента на дистрибутора (%)	0,25	0,75	0,50	1,00
3. Ценови разлики на 100 лв. оборот (%)	0,90	0,60	0,30	1,20
4. Обращаемост на стоковите запаси (дни)	0,20	0,30	0,40	0,10
5. Среден срок на доставките (дни)	0,10	0,05	0,05	0,10
6. Темп на изменение на продажбите (%)	0,40	0,30	0,20	0,10
7. Обща товароподемност на автомобилния парк (т)	0,15	0,20	0,10	0,05
8. Рекламации по отношение на асортимент, срок на доставките и други (бр.)	0,15	0,20	0,10	0,05

Източник: Изчисления на автора на изследването

Таблица 5 Крайно класиране на дистрибуторите след претегляне на местата

Рекапитулация	Дистрибутори			
	А	Б	В	Г
Суми на местата	2,35	2,70	2,05	2,70
Комплексни оценки	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>1</u>	<u>3</u>

Източник: Изчисления на автора на изследването

3. Резултатите от сравнителния анализ

Съпоставката на обобщаващата информация в таблици 3 и 5 показва разместване на дистрибуторите в класацията. Дистрибутор Г преминава от първо на трето място, въпреки че при сравняване на отделните показатели, той е с най-голям брой първи места (5). Останалите дистрибутори се изкачват с едно място в класацията. Това се отнася и до дистрибутор В, който преминава от второ на първо място. Въпросното разместване в класирането се дължи предимно на способността на дистрибутор В да поддържа най-ниско равнище на ценови разлики на сто лева оборот (7%), а този показател е с най-голяма тежест при класирането (неговият теглови коефициент е 0,30 пункта).

Първото място в класирането на дистрибутор В след приложение на тегловите коефициенти не означава, че той е лишен от слабости. Дистрибутор В е на четвърто място по брой на обслужваните търговски обекти и по обращаемост на стоковите запаси. Въпреки по-ниските си комплексни оценки останалите дистрибутори имат силни страни. Така например дистрибутор А е на първо място по показател 2 (относителен дял на асортимента на предприятието, извършващо анализа, в асортимента на дистрибутора), който е втори по степен на важност.

4. Заключение

С изготвянето на подобни комплексни оценки се цели да се разкрият силните и слабите страни на отделните дистрибутори. Резултатите от анализа могат да се използват при осъществяване на вътрешен контрол (Иванова, 2013) и при предприемане на конкретни маркетингови действия като: прекратяване на взаимоотношенията с дистрибутори с по-ниски комплексни оценки; търсене на дистрибутори с доказан професионален опит; предоставяне на по-големи търговски отстъпки на дистрибуторите с по-високи комплексни оценки; организиране на съвместни обучения с дистрибуторите; други действия, целящи повишаване на приходите от продажби.

Използвани източници

- Баканов, М., Шеремет, А., & Заварихин, Н. (2001). *Экономический анализ*. Москва: Финансы и статистика.
- Иванова, Д. (2013). Взаимодействие между елементите на системите за финансово управление и контрол. *Годишен алманах. Научни изследвания на докторанти на СА Д. А. Ценов - Свищов*(6), стр. 311-323.
- Ковалев, В., & Волкова, О. (2002). *Анализ хозяйственной деятельности предприятия*. Москва: Проспект.
- Колева, Р., Цанова, С., & Кушева, Г. (2013). Анализ на конкурентоспособността на хотелиерския бизнес. *Алманах „Научни изследвания“*(19), стр. 75-84.
- Тодоров, Ф. (1999). *Дистрибуционна политика*. София: Тракия-М.

КОНТРОЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ ПРИ ПРОИЗВОДСТВОТО НА МЛЕЧНИ ПРОДУКТИ В ПРАКТИКАТА

Гл. ас. д-р Надежда Цветкова¹

Резюме: През последните години все по-малко внимание се обръща на храните и техните потребителни свойства. Независимо, че българинът консумира разнообразни храни, той не си задава често въпросите – с какво се храни, кои са отделните съставки, какво е качеството на храната, приложими ли са стандарти, а потребява, по-скоро, онова което грабва неговите външни възприятия, тоест естетичността.

Целта на тази научна публикация е свързана с практическо изследване на проблемите при производството на млечни продукти и продукцията на българския пазар от позицията на контролните му измерения. Направено е цялостно проучване в конкретно предприятие, което отдавна функционира у нас и разполага със свои единици в град София и град Видин. Интересът е провокиран от факта, че предприятието е лицензиран износител на българска жива закваска, разработена по БДС стандарт и сертифицирани приложими производствени практики.

Вниманието е фокусирано върху анализиране на поведенческите нагласи на персонала, мотивационните процедури, контролите, системите за качество, последващото подобряване на качеството в предприятието и други.

Ключови думи: контрол, контролни измерения, потребителни свойства, производствени практики, стандарти за качество

JEL: C10, L83

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.75>

CONTROL DIMENSIONS IN THE PRODUCTION OF MILK IN PRACTICE

Head Assist. Prof. Nadezhda Tsvetkova, PhD

Abstract: In recent years, less and less attention has been paid to foods and their consumer properties. Regardless of the fact that the Bulgarian consumes a variety of foods, he does not often ask himself the questions - what he eats, what are the individual ingredients, what is the quality of the food, are there applicable standards, but he consumes, rather, what grabs his external perceptions, that is, aesthetics.

The purpose of this scientific publication is related to a practical study of the problems in the production of dairy products and production on the Bulgarian market from the standpoint of its control dimensions. A comprehensive study was carried out in a specific enterprise, which has been operating in our country for a long time and has its own units in the city of Sofia and the city of Vidin. The interest is provoked by the fact that the company is a licensed exporter of Bulgarian live sourdough, developed according to the BDS standard and certified applicable production practices.

---

¹ n.tsvetkova@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

Attention is focused on analyzing behavioral attitudes of personnel, motivational procedures, controls, quality systems, subsequent improvement of quality in the enterprise and others.

Key words: control, control dimensions, user properties, manufacturing practices, quality standards

JEL: C10, L83

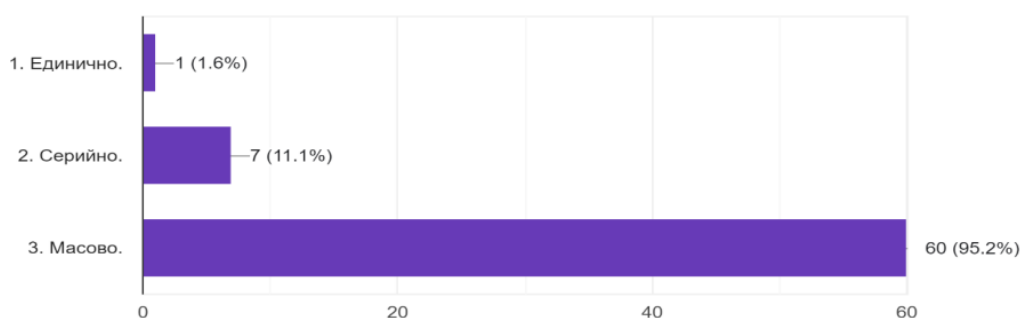
DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.75>

През последните години се разминават изискванията на клиентите като крайни потребители и вътрешната система за контрол и качество на обектите-производители. Твърде възможно е разминаването да се дължи на целите и задачите, които си поставя от една страна *производителя* на млечни продукти и от друга – *контролите и контролируемите параметри* в конкретното предприятие /обект/. В тази връзка могат да се сегментират няколко критерия, които са ключови за производството на млечни продукти и същевременно са изведени на база практически проучване в реален обект, което е проведено в периода м. април 2023 г.– м. октомври 2023 г. по специално разработена анкетна карта за практически проучване в предприятието. При разработването на проучването, въпросите и формулировката на отговорите е заимствана информация от научни публикации по тези въпроси (Върбанов, 2014).

Първи критерий: Вид на производството

Анализът на резултатите от проучването на този показател може да се види от следващата фигура. Виж фиг. 1.

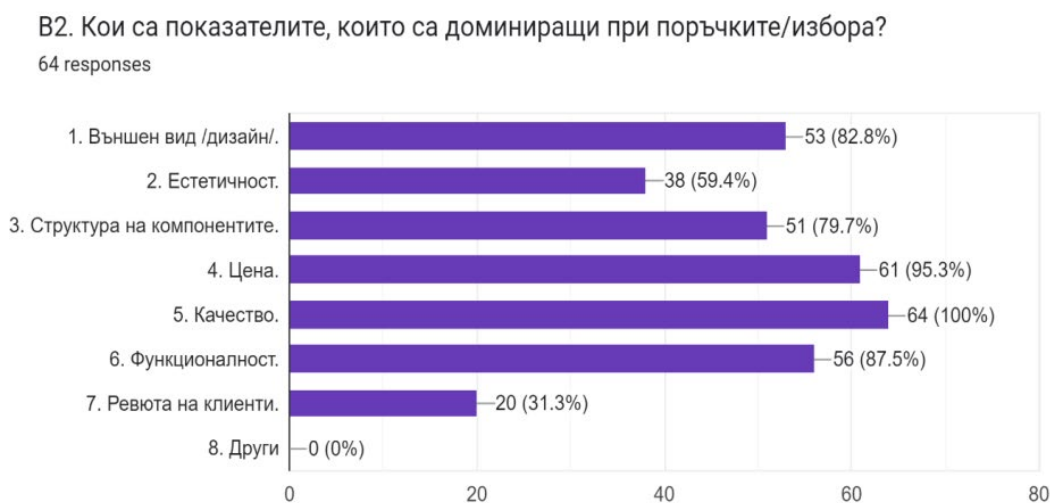
B1. Посочете характера на производството в предприятието?
63 responses

Фиг. 1. Характер на производството

Въз основа на цифровата информация от фигурата, може да се установи, че характерът на производството в изследваното българско предприятие, отнасящо се до млечни продукти и продукция е масово производство. Анкетиранията лица, посочили този отговор в относителен дял е 95%. Това са продукти от първа необходимост от потребителната кошница.

Втори критерий: Доминиращи показатели при поръчката или направения избор. Виж фигура 2.

Фиг. 2. Характер на производството

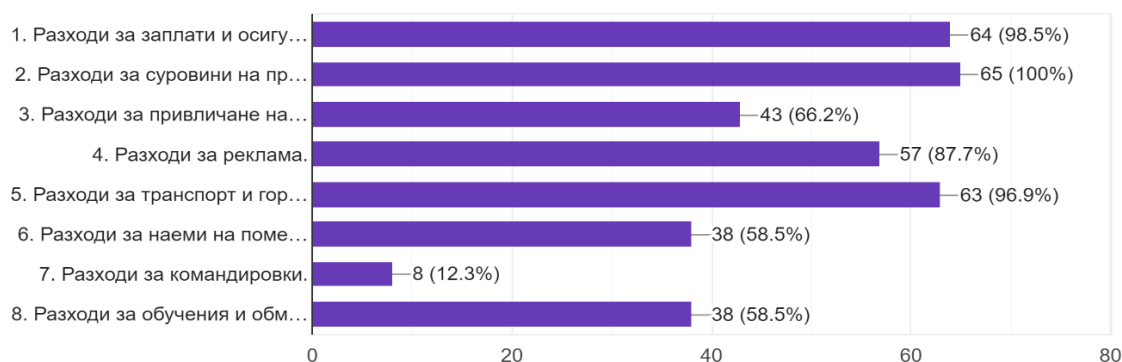
Този показател е специфичен, тъй като той характеризира самия продукт като стока, като обект, който има *търговска стойност*. Именно от тази позиция е и представен въпроса. Отговорите надвишават 100 процента, тъй като респондентите са дали повече от един верен отговор. Тук те са поставили на първо място отговора – **качество** със 100 %. В условия на повтарящи се кризи и рецесии, приоритетът, който се търси е по посока **качество на продукта**. На второ място според своя избор те са поставили критерия – **цена**. Цената е в основата и на потребителското търсене, която е и сегмент на разходите при формирането на крайната цена до търговската мрежа. На трето място е отговорът, който е събрал 88% и той съответства на **функционалност**. Тя характеризира продукта според предназначението и функционалната пригодност, а именно до колко тя удовлетворява /задоволява/ потребителя със **своята потребителна стойност**¹. На четвърто място респондентите са поставили **външния вид на продукта**, тоест визията на конкретния продукт. На пето място е посочено, че **структурата на отделните компоненти** е съществена за отговорите на респондентите и това са 80% от останалите отговори. Следователно на първите четири места по **съществе-**

¹ Именно показателят функционалност е водещ при определянето на трите най-търсени и купувани продукти на предприятието. Те са посочени на следващата страница и съответстват на въпрос 2 от разработеното практическо проучване от автора гл. ас. д-р Надежда Цветкова, катедра Контрол и анализ на стопанската дейност при Стопанска академия – гр. Свищов.

ност, респондентите са поставили като **ключови качество, цена, функционалност и външен вид на продукта**. Показателите, които не са ключови за респондентите са естетичност и брой ревюта. В крайна сметка изводът, който може да се направи, че в максимална степен респондентите се интересуват и считат за изключително важни посочените по-горе показатели, останалите не ангажират тяхното внимание относно прага на същественост.

Трети критерий: Доминиращи показатели при поръчката или направения избор. Виж фигура 3.

В4. Посочете според Вас 6 групи разходи от сегмента на разходите, които Вие считате за определящи и съществени при производството в предприятието?
65 responses

Фиг. 3. Съществени разходи при производството

Целта е с този въпрос да се подредят разходите по степен на същественост или важност. Като всеки един от респондентите е изброявал в конкретна последователност. На *първо място* със 100% са поставени *разходите за суровини на продуктите*. На *второ място* те са подредили почти с 99% разходите, които се реализират за *работни заплати и осигуровки*. На *трето място* те са отбелязали *разходи за транспорт и горива*, които участват при формирането на себестойността на продукта. На *четвърто място* почти с 88% е отграничено като отговор от анкетираните лица – *разходи за реклама*. Някои проучвания в практиката, очертават тези разходи в относителен дял между 7% и 8% като отчисления. „Рекламните разходи са вид финансово счетоводство, което **покрива разходите**, свързани с популяризиране на индустрия, организация, марка, продукт или услуга. Те обхващат реклами в печатни медии и онлайн места, време за излъчване, време за радио и реклама с директна поща. Разходите за реклама в повечето случаи ще попаднат в разходите за продажби, общи и административни (SG&A) отчети за приходите на компанията. Повечето собственици на бизнеси бюджетират определена сума за **рекламни разходи**, за която американската администрация за

малък бизнес казва, че трябва да възлиза на **7% -8%** от общите годишни приходи“¹. На *пето място* по степен на същественост, респондентите са поставили *разходите за привличане на инвестиции* и инвеститори с относителен дял – 66%. В условия на множествени кризи е осезаемо като проблем – привличането на инвеститори и инвестиции, поради високия риск, който не всички мениджъри и ръководители са склонни да приемат и оттам да реализират. Към момента на практическото проучване, изследваното предприятие има подписани два лицензионни *договора* с външни организации и дружества с *Япония* и *Монголия*, където обектът *изнася жива закваска за производство на българско кисело мляко по лиценз*. *В тези държави и републики се произвежда българското кисело мляко по българския държавен стандарт. Защо Япония ни предпочита и консумира българското кисело мляко? Предимствата са свързани със следните характеристики:*

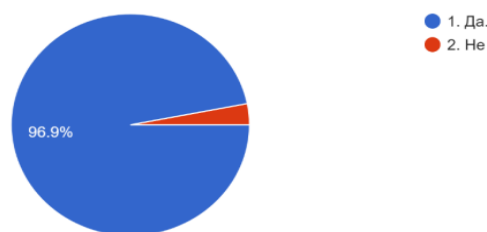
1. Износът се осъществява винаги регулярно, тоест не се наблюдават отклонения или откази от осъществяване на подобна сделка, тъй като има подписани лицензионни договори.

2. Предпочитането е, че в тази държава изключително държат на точните параметри, където възможностите от грешки са сведени почти до нулев процент.

3. Японците се отличават с изключителна прецизност, стриктност и утвърждаване и прилагане на добри производствени практики, поради което са предпочитани за съвместни сделки и работа по договори.

Четвърти критерий: Използване на вносни суровини. Виж фигура 4.

B5. Има ли внос на суровини и съставки, които се използват при производствената дейност в предприятието?
65 responses

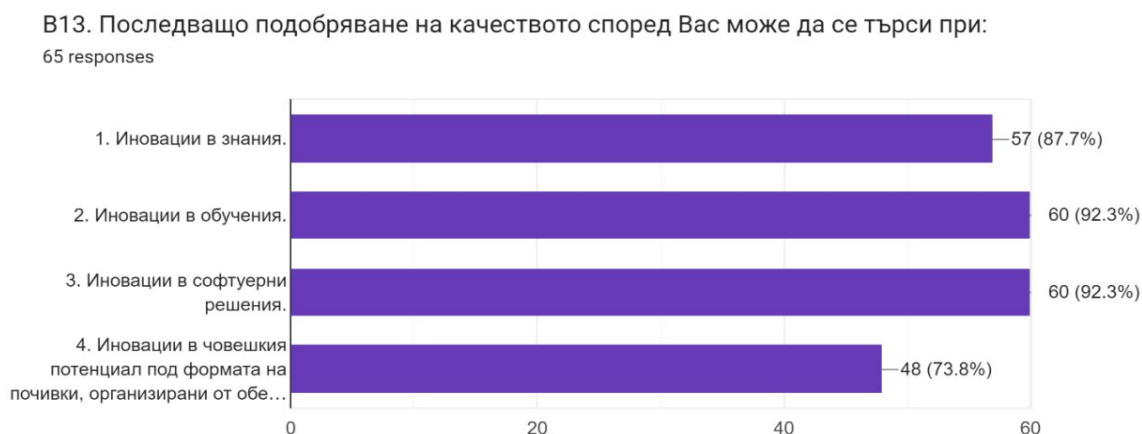
Фиг. 4. Използване на вносни суровини и съставки

Следва да се отбележи, че анкетираните лица са посочили, че се използват *вносни съставки на продукти* при производството на млечни произведения, което е почти 97%. Предприятието осъществява предимно внос

¹ <https://bg.biengocruise.com/advertising-costs>, последно активен на 07.10.2023 г.

от държави като **Япония**, където той е ориентиран на база дистрибуторски компании, които внасят директно за конкретното предприятие. На анкетиранията лица са зададени въпроси, които са свързани и с *качеството*. В това научно изследване ще бъдат *акцентирани само част от тях*, по отношение на вътрешния и външния контрол, добрите производствени практики, сертифицираните системи и софтуер. Затова и един от тези показатели е илюстриран именно в следващата фигура и касае процесите на подобряване на качеството. Виж фиг. 5.

Фиг. 5 Процеси на подобряване на качеството

Посочените данни показват, че максималният брой на респондентите поставят на първо място **иновации в софтуерни решения** и иновации в обучения на персонала, които са от входа до изхода на продуктите. На второ място респондентите отбелязват, че са изключително важни **иновациите в обучения**. Това показва като относителен дял – 92%. Възможно е този въпрос да се подценява до определена степен. Всъщност иновациите носят ползи за предприятието, особено след като на изхода е **клиента, потребителя**, който оценява продукта, чрез неговия интерес и купуване.

Поради тази причина, е важно да се търсят и възможности за прилагане на някои процедури като делегиране, инструктаж и преглед (Крумов, 2015). Успоредно с това е правилно и целесъобразно да се изготвят конкретни **програми**, които да насочват към спецификите, ползите и отклоненията (Алборов, 2000). На следващо място те поставят иновациите в знания, което е 87,7%. С най-нисък относителен дял са под формата на почивки, организирани от предприятието. В *условия на дигитализация* и нарастващи потребности от технологии и оттам улесняване на процесите, напълно е оправдано да се търсят отговори *при иновиране на идеи за софтуерни решения* на 100 процента. Там възможността от *риск, измами, грешки и нередности*

е минимален, тъй като влиянието на субективния фактор /човека/ е твърде ограничен.

Предприятието поддържа партньорски мрежи и продава предимно своята продукция в четирите големи града на България – гр. София, гр. Варна, гр. Пловдив и гр. Бургас. Дистрибуторската мрежа е свързана само с *определени вериги*, където се реализира тяхната разнообразна продукция. *От търговския им сегмент най-голяма реализация /потребление/ имат следните млечни продукти:*

1. Кисело мляко по БДС стандарт.
2. Кисело мляко „Пробиотик“.
3. Бяло саламурено сирене по БДС стандарт.

След анализ на действащата търговска политика по отношение на поръчките се открояват веригите, с които поддържат трайно сътрудничество на база подписаните пет договора за реализация – „Фантастико“, „ХИТ“, „Била“, „Кауфланд“ и „КООП“. По отношение на критерия **качество**, при контролната дейност съществено място заема **лабораторният анализ**, особено при конкретното предприятие, където се извършва практическото проучване. Той е свързан с качествен елемент и съпътстващи системи от проверки, анализи и методи, които са специфични за този сектор. Поради това след приключването на лабораторния анализ е *правилно* да бъде издаден *сертификат за качество, справка за качество или друг документ* (Пипко, 2000). **Доказателствата**, също са неделима част от контролната и оценъчната дейност. Поради тази причина е целесъобразно да се разграничават понятията – „доказване“, „доказателствена система“, „доказателствени средства“, „процедури“ и други (Стойкова, 2013).

Предприятието разполага с два обекта, които се намират в град София и град Видин. Респективно разполага и с *две производствени бази* и с два отдела, които се наричат „Осигуряване на качеството“, каквито е установено, че *съществуват* въз основа на резултатите от практическото проучване /информация от въпроси 8, 9, и 10/. То разполага и със **собствена акредитирана научна лаборатория**, където се правят **лабораторни анализи**, както за производствените бази на предприятието, така и за външни организации, прилагайки сертифициращи системи за контрол върху качеството. *Въз основа и на този факт, може да се отбележи, че предприятието прилага най-новите технологии при оценка на качеството, тъй като работи и по два стандарта за качество на продукцията си.* Лицата, които са анкетираны са работещи, служители, висш управленски и контролен персонал от следните отдели и сектори: „Производство“, „Маркетинг“, „Осигуряване на качеството“, „Счетоводство“ и „Логистика“.

В заключение би могло да посочим, че икономически целесъобразно е когато ръководните и вътрешните контролни органи на предприятието работят по посока подобряване на качеството, добрите производствени практики и спазването на българските стандарти, имащи дългогодишна история

и традиции. Би било полезно и да се „вслушат“ и в мненията на клиентите /потребителите/ и на работещия състав в предприятието, който създава ползната стойност на продукта, тоест неговата функционалност.

Използвани източници

- Алборов, Р. А. (2000). Аудит в организациях промишлености, търговии и АПК, учебно пособие Москва: Дело и Сервис, второе издание.
- Върбанов, И. Г. (2014). Изследователски методи. Свищов: Академично издателство Ценов, Свищов.
- Крумов, К. Ц. (2015). Оценка на контролната дейност, Учебно пособие за дистанционно обучение. магистърска програма „Финансов контрол и външен одит“, Свищов: Център за дистанционно обучение.
- Пипко, В. А. (2000). Настольная книга бухгалтера и аудитора, первое издание. Москва, : Финансы и статистика.
- Стойкова, П. (2013). Доказването във финансовия контрол и външния одит, Учебно пособие за дистанционно обучение, магистърска програма „Финансов контрол и външен одит“. Свищов: Център за магистърско обучение.
- <https://bg.biengocruise.com/advertising-costs>, последно активен на 07.10.2023 г.

МОДЕЛ ЗА АНАЛИЗ НА НЕМАТЕРИАЛНИТЕ АКТИВИ ВЪЗ ОСНОВА НА ДОГОВОРНИТЕ ПРАВА

Д-р Петко Ганчев¹

Резюме: В научния доклад изследваме нематериалните активи (ДНА), въз основа на договорните права – лицензионни и франчайз договори, като създадем модел за анализ на нематериалните активи. В модела ще използваме показатели на финансово-стопанския анализ. Представяме авторски показатели за анализ на ДНА по метода RILA.

Ключови думи: актив, анализ, договор, нематериални активи, лицензионни договори, франчайз договори

JEL: O12, O34, K12, M21, M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.76>

MODEL FOR ANALYSIS OF THE INTANGIBLE ASSETS IN BASIS OF THE CONTRACT RIGHT

Petko Ganchev, PhD

Abstract: In the scientific report, we examine the intangible assets, based on contractual rights - license and franchise agreements, by creating a model for analysis of the intangible assets. In the model we will use indicators of financial and economic analysis. We present author's indicators for ILA analysis using the RILA method.

Key words: asset, analysis, contract, intangible assets, license agreements, franchise agreements

JEL: O12, O34, K12, M21, M41

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.76>

1. Същност и определяне на договорните права при нематериалните активи (авторски, патентни, лицензионни и франчайз права).

„Предоставянето на права върху интелектуалната собственост от една отчетна единица на друга (без смяна на собствеността) се осъществява въз основа на лицензионни и франчайзингови договори.“²

Нематериалните активи се отдават за определен период от време, чрез договор от 10 до 20 години, при патентите е 20 години и зависи от типа договор.

В зависимост от необходимостта да сключи договор, всяко предприятие може да избира два основни типа:

---

¹ pg_ganchev@mail.bg, Университет за национално и световно стопанство – София, България

² Башева, С., Р. Пожаревска, М. Маркова. „Отчитане на нематериалните активи“, ИК – УНСС, С., 2012 г., с. 330

1. Лицензионен договор – ограничена или изключителна лицензия от права;

2. Франчайз договор – пакет от права и процедури, който франчайзодателя прехвърля на франчайзополучателя.

При определен фиксиран срок от 10 години, след което договора се подновява при същите или променени условия.

В параграф 94 на МСС38 разглеждаме регламент на европейската общност: (Изм. - РЕГЛАМЕНТ (ЕО) № 495/2009, ОВ L 149, 12/06/2009) „Полезният живот на нематериален актив, който произтича от договорни или други законови права, не превишава периода на договорните или другите права, но може да бъде по-кратък в зависимост от периода, през който предприятието очаква да използва актива.“¹.

В параграф 1, ал. 10 от допълнителните разпоредби на ЗКПО от 1 август 2023 г.: „10. „Франчайз“ е съвкупност от права на индустриална или интелектуална собственост, отнасящи се до търговски марки, търговски имена, фирмени знаци, изработени модели, дизайни, авторско право, ноу-хау или патенти, предоставени срещу възнаграждение, за да се използват за продажба на стоки и/или за предоставяне на услуги.“.

Предложеният модел за анализ на нематериалните активи, като обект на изследването са договорните права от нематериални активи. Той е от основно значение за мениджърите на предприятието, поради своята специфика да обобщава изследваните активи в група показатели за анализ.

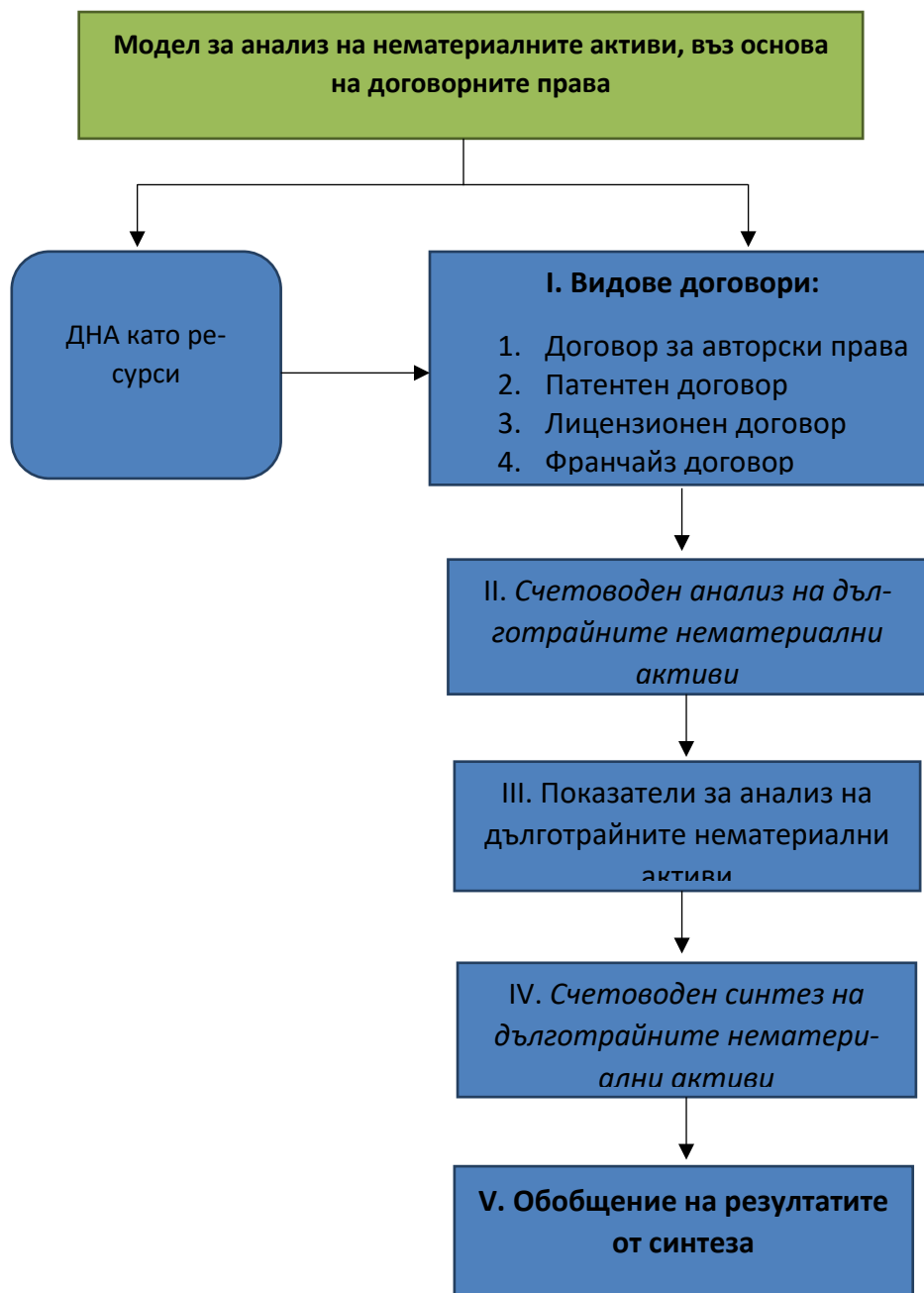
2. Модел за финансово-стопански анализ на нематериалните активи

В изследвания модел разглеждаме дълготрайните нематериални активи като ресурси и тяхното преотстъпване в договорна форма, чрез показателите за анализ да установим тяхното факторно влияние върху финансовия резултат на предприятието (дружеството). На фигура 1 са представени етапите на модела и стъпките на изследвания модел за финансово-стопански анализ на нематериалните активи.

Първа стъпка, представяме типовете договори като ресурс на нематериалните активи, чрез които се преотстъпват ограничени или изключителни права за ползване от 10 до 20 години – договор за авторски, патентни и филмови права; лицензионни договори и франчайз договори. Всяка група договори има различен характер.

---

¹ Ако договорните или другите законови права са прехвърлени за ограничен срок, който може да бъде подновен, полезният живот включва периода(ите) за подновяване само, ако са налице доказателства в подкрепа на подновяването от предприятието без съществени разходи. Полезният живот на обратно придобито право, признато като нематериален актив в бизнес комбинация, е оставащият договорен период на договора, по силата на който е дадено правото, и не следва да включва периоди на подновяване.

Фигура. 1. Модел за анализ на ДНА
Източник: Авторска разработка

При втора стъпка, разглеждаме финансово-счетоводния анализ на ДНА, чрез показателите за анализ за определен период на минимум няколко дружества или договора. Във всяко изследване анализираме един тип договор – приходи, разходи или печалба за даден сегмент.

При трета стъпка, детайлизираме изследваните фактори в показатели, като прилагаме метода RILA. При по-детайлно изследване ще използваме

методиката за анализ на нематериалните активи и системата от показатели, да направим верижно заместване за всеки един фактор.

В четвърта стъпка проверяваме всяка група показатели, чрез синтез от получените резултати от финансово-счетоводния анализ. Накрая, обобщаваме резултатите от изследването.

Поради ограничения обем ще представим накратко основните показатели в следващата точка.

3. Анализ на нематериалните активи

Показателите за анализ на рентабилността на права от договори по метода RILA®, са следните:

1) Показател за анализ на рентабилността на лицензионните права на един лицензионен договор (LC):

$$RILA_{LC} = \frac{\text{финансов резултат}}{\text{лицензионни права}} = \frac{profit}{licensee} \quad (1)$$

където:

RILA_{LC} - рентабилността на лицензионните права на един лицензионен договор (LC);

2) Показател за анализ на рентабилността на франчайз права на един франчайз договор (FC):

$$RILA_{FC} = \frac{\text{финансов резултат}}{\text{франчайз права}} = \frac{profit}{franchais} \quad (2)$$

където:

RILA_{FC} - рентабилността на франчайз права на един франчайз договор (FC)

4. Анализ на рентабилността на нематериалните активи

Разглеждаме рентабилността на нематериалните активи, включващи права, патенти, лицензионни и франчайз договори. Детайлизирането на нематериалните активи, допринася за конкретни анализи на нематериалните активи. В конкретния пример, първата група са отделени в скоби – права, патенти и лицензии, нямаме данни за франчайз.

$$RILA_{X-2 \text{ г.}} = \frac{\text{финансов резултат}}{ILA} = \frac{\text{финансов резултат}}{(\text{right} + \text{patent} + \text{licensee}) + \text{franchais}} = \frac{9467}{19236 + 0} \times 100 = 49,22 \% \quad (3)$$

където:

RILA – рентабилност на нематериалните активи

right – авторски права (телевизионни и филмови права, право върху търговски марки и др.);

patent – патенти (полезни модели);

licensee – лицензионни права (Лицензионен договор);

franchise – франчайз договор (производствен опит, предоставян чрез търговска марка, като обект на договора).

През базовата година рентабилността на НА е много висока, спрямо други анализи. Това е в резултат на ниския дял на НА спрямо финансовия резултат. Това зависи от управлението на предприятието и инвестициите в НА, като подобрява значително рентабилността на всички активи.

$$RILA_{X-1 \text{ г.}} = \frac{\text{финансов резултат}}{ILA} = \frac{\text{финансов резултат}}{(\text{right} + \text{patent} + \text{licensee}) + \text{franchais}} = \frac{8883}{20397 + 0} \times 100 = 43,55 \% \quad (4)$$

През текущата спрямо базовата година, рентабилността на НА намалява с 5,67 % (49,22-43,55). Нематериалните активи се увеличават с 1,161 млрд. лв. за текущата година, докато финансовия резултат намалява с 6,17 % (1-0,9383), което се отразява на рентабилността.

$$RILA_{X \text{ г.}} = \frac{\text{финансов резултат}}{ILA} = \frac{\text{финансов резултат}}{(\text{right} + \text{patent} + \text{licensee}) + \text{franchais}} = \frac{7538}{20615 + 0} \times 100 = 36,57 \% \quad (5)$$

През текущата година, въпреки по-ниската рентабилност остава в добри граници. Рентабилността на НА намалява с 16 % (36,57/43,55). По-ниската рентабилност се дължи на ниския финансов резултат, нематериалните активи намаляват, като достига 36,57 %. За изследвания период финансовият резултат намалява с близо 2 млрд. лв. за три години. Това е свързано с увеличаване на оперативните разходи преди лихви и данъци.

5. Заключение

В заключение, изследваните активи придобиват голямо значение за всяко дружество и организация, независимо от мащаба. Нематериалните активи придобиват невиджана популярност през XXI век и се прилагат във голям брой области на икономическо развитие в дадена страна. Причината, да са обект на изследването на тези активи е нарасналата им роля в общите активи на предприятието и необходимостта от тяхното задълбочено изследване и измерване.

Разглеждаме договорните права в три направления – чрез покупка на стока или услуга, чрез лицензия и/или франчайз договор и чрез сигнал по сателит на телевизионни и филмови права на телевизионни, спортни и културни събития.

Договорите по нематериалните права, които изследваме не се ограничават в рамките на една държава. Защото за дадено културно или спортно събитие се излъчва сигнала, чрез сателит в една страна или множество

страни, като се купуват права за излъчване от бродкаст¹ (broadcast) компания (специализирана в тази дейност). Както и в един континент се провежда на живо дадено събитие и се разпространява в различни континенти.

При изследването на финансовата информация относно приходите и разходите, използвахме финансово-счетоводен анализ на нематериалните активи базиран на метода RILA®. Предлагаме модел за финансово-стопански анализ на нематериалните активи, като договорите от права заемат основно място в настоящото изследване.

Използвани източници

Башева, С., Р. Пожаревска, М. Маркова (2012). „Отчитане на нематериалните активи“, ИК – УНСС, С., с. 330;
Ганчев, П. (2022). Авторски изследвания;
Международни счетоводни стандарти - МСС38;
Закон за корпоративно подоходно облагане – ЗКПО, 1 август 2023 г.;
Консолидиран финансов отчет на Нестле груп 2018 г.

---

¹ Broadcast company – излъчваща компания, broadcasting - радиоразпръскване (сигнал).

APPLICATION OF ANALYSIS AND CONTROL METHODS IN EDUCATION

Su Ertürk, PhD¹

Abstract: *In the present work, an overview is made of the process for intra-school control, research and analysis of the educational process in school in order to coordinate the work, in accordance with the tasks set. The control should be aimed primarily at ensuring high quality education and upbringing of the younger generation. The control functions are checking and recording the implementation of the guidelines, the effectiveness of their implementation and identifying the causes of deficiencies. Based on the control data, the work is coordinated in accordance with the assigned tasks.*

Key words: *education, training, control, planning, competitive advantage*

JEL: I21, I22, A11

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.77>

1. Introduction

The main objectives of educational institutions are determined by the national priorities of each country /quality and equitable education, prevention of dropping out of the education system/, and the ways, means and technologies to achieve them is the task of each school institution. They are strongly influenced by the external environment, such as socially open systems.

Dynamically changing political, economic and social realities, strong resource dependence, technological development and globalization require a new concept of education, new educational goals, policies and models for their implementation.

However, this depends on too many factors. The goals themselves are based on a managerial forecast of their achievement, which is to some extent highly probabilistic. It is therefore possible that in the course of work the objectives themselves may not be formulated precisely enough or may need to be adjusted. The achievement of the objectives also depends on the dynamics of the external and internal environment of the school organisation.

The highly psychologized nature of educational activity, the high educational status of pedagogical specialists as leaders, the specific status of the principal - manager, leader, administrator, the complex social relations of the kindergarten and school with the public and social institutions, all this implies the specific management activity in educational institutions.

It is very important in the management process to have a so-called feedback loop, namely that the management body that formulated the objectives receives a timely analysis of the extent to which they are being met, whether corrective measures are needed or a complete change of strategy. It is through monitoring that feedback is implemented in the management process.

---

¹ Su.erturk@meb.gov.tr, Turkey

2. Nature of control

The pedagogical process is closely related to control and diagnosis. The need for regulation and correction is due to the fact that a holistic pedagogical process is based on contradictions: on the one hand, it strives for organization (its organization is given by the purposeful activity of teachers and students), and on the other hand, to disorganization due to the influence of various external and internal factors, which must be taken into account. It is not possible in advance. The reasons for the disorganization of the pedagogical process can be, for example, the introduction of new forms, methods and content in its structure, a change in the spatial-temporal framework of a particular activity, changes in the contingent of teachers and students.

It is undeniable that the control of activities in and over school organizations is part of their effective management. It is undeniable that in order to ensure efficiency in the work of educational institutions, their management and the educational process as a whole, it is necessary to apply various mechanisms for monitoring and analysis. In modern educational science, the concept of monitoring is a form of control that is less criticized and more accepted as a necessity rather than a punishment. Monitoring not only gives a statistical picture of the results of the achieved goals, but also focuses on the dynamics of the processes, contributes to stable forecasts, determines possible options for making decisions and setting further goals, i.e. in general developing development programs. According to V. Georgieva, „as a practice, monitoring is a set of social technologies specific not only to the field of education, but in it they are applied in a specific way. It is the systematic and periodic collection, analysis and use of information for management control and decision-making.“

The control function provides feedback to the planning function and also to the other management functions, and by closing the management cycle, the control function provides management with information on the status achieved. It thus regulates the actions of the organisation, ensuring that the plans and objectives set are met.

In more detail, control can be defined as the process of monitoring an organisation's activities, aimed at ensuring that they are conducted as planned and including the correction of any significant deviations detected.

3. Purpose of management control in education

The main purpose of management control is the creation of an opportunity for timely reporting on the degree of achievement of predetermined objectives (parameters in the organization's activities) and making appropriate changes if necessary. Or as O. Simeonov „while fulfilling its main function of keeping the functioning of the managed system and its subsystems within the tolerable deviations from the set system values for their behavior, the control also fulfills a more general purpose - to ensure the unity of the set program with its implementation, including the cost of the necessary changes in the program itself“.

The main reasons giving rise to the need for control can be formulated as follows:

- The presence of uncertainty in the external and internal environment of the organization, which does not allow to predict accurately enough everything related to the implementation of strategies, plans and tasks.
- Warning of crisis situations - identification of problems allows corrective measures to be taken and prevent them from developing into a crisis.
- Maintaining success - comparing the actual results achieved with the planned ones allows to highlight successes and failures and, accordingly, to direct the organization's activities towards successful activities and to avoid and correct unsuccessful ones.

The analysis of the literature shows that four stages are most often distinguished in the control process. The difference with the variants in which three stages are differentiated is obtained from the unification of the measurement and comparison activities. The differentiation of these activities is appropriate because the former are in the field of diagnosis and measurement and the latter are analytical and evaluative in nature. In this connection, it is more acceptable to adopt a variant with four stages of the control process, namely:

- Setting norms (standards for assessment) of performance.

Establishing the extent to which intended outcomes are being met at the level of the school organisation, its individual units or individual staff members requires benchmarks to compare what is desired with what is actually achieved. The main difficulty encountered with school organisations is that the highly relational nature of pedagogical activity makes it difficult to develop criteria for its evaluation. In setting standards, it is necessary to bear in mind that „in so far as the risks of achieving certain parameters are usually greater and the expected deviations are to one degree or another unavoidable, it becomes relevant to provide for that amount of deviation which will not decisively interfere with the ultimate objectives of the plan“

- Establish the actual results achieved.

Establishing the results achieved requires identifying the objects to be measured and, consequently, their indicators through which it could be carried out.

Performance measurement must meet the requirements of efficiency on the one hand and economy on the other.

- Comparing, evaluating and analysing performance against norms (standards, criteria).

Merely comparing performance against norms does not provide the qualitative information needed for management and does not lead to appropriate management impact. This requires that benchmarking be combined with management analysis. For example, if actual results are lower than the standards, an analysis should be carried out to identify the reasons for this and the necessary corrective measures should be identified accordingly.

In assessing performance, the norms usually include a margin of error, whereby a lower score achieved is not perceived as explicitly requiring corrective action. If a higher positive result is found than the norm, it is also appropriate to analyse the reasons for this, in order to explore the possibilities of retaining it and possibly achieving an even better result, as well as for internal benchmarking.

- Taking corrective action.

If the results obtained differ from the norms, it is necessary to take corrective action based on the identified causes. Failure to follow up the identification of significant deviations from the standards with the necessary corrective action sets the stage for findings, inadequate controls, and the escalation of adverse consequences for the organization.

4. Functions of management control

Four functions of management control are considered respectively:

- diagnostic function - continuous reporting based on current information on the progress of the implementation of the strategic objectives of the organization;
- orientation function - drawing the attention of the performers to current issues arising from the organisation's goals and objectives;
- incentive function - based on the motivational possibilities of control;
- corrective function

Tasks performed by management control

The tasks performed by management control could be summarized as follows:

Establishing the actual status of the school organization's activities, its sub-systems, performance of job duties, orders, etc. Management of the organization requires the timely receipt of information necessary for this purpose. Without feedback, the manager would not be able to ascertain the extent to which plans, work assignments and his orders are being carried out and would result in so-called 'blind management', which is extremely risky.

- Achieving information transparency in an organization requires the collection and timely provision to its governance bodies of sufficiently complete, accurate and timely information on its current state. This information should be provided at the lowest possible cost.

- Identification of deviations in the organization's activities, clarification of their causes and identification of measures to take the necessary corrective actions.

- Identifying successful activities that could be the subject of internal benchmarking, proposing measures to maintain and expand success, identifying underutilized opportunities in organizational potential and relationships with the environment.

- Identifying successful activities that could be the subject of internal benchmarking, proposing measures to maintain and expand success, identifying underutilized opportunities in organizational potential and relationships with the environment.

5. Conclusion

In school settings, the desired vision is greater management effectiveness and improved quality of education through objective evaluation and the creation of a systematic environment in which the organisation is encouraged, required and supported to plan and implement necessary changes to improve performance or to develop established and proven good practice. The ultimate goal is to achieve quality education, both in terms of nurturing, teaching, educating, socializing children and students, and in terms of the physical and psychological environment of the educational institution, school partnership and external relations, school management, professionalism and staff development.

To be effective, a control system must meet certain requirements: strategic focus, alignment with the organisation's activities, timeliness, flexibility, simplicity /understandability/ and cost-effectiveness.

In summary, it can be said that education management, school quality management and monitoring as a form of control are in dialectical unity. The vision of educational quality is in fact a vision of the development of the educational system. The more objective the monitoring and analysis model is and it is implemented through periodic external evaluation combined with continuous internal monitoring, the more the sustainable development of the educational institution as a whole can be guaranteed.

References

- Angelov, A., (2009), Fundamentals of Management (pp. 174-180), Tony T, Sofia
- Balkanski, P. (2001). School Management, Laska IK
- Gotsewski, T. (2004). Educational Management, University of St. Kl. Ohridski, Sofia
- Gospodinov, D., (2021). Control in school management (pp. 1-30). „Deal - E. Nedyalkova“, Sofia
- Gyoreva, R., (issue 3/2015). The concept of monitoring in the management of school development of the educational system in accordance with the needs of the individual and society and the creation of modern educational design, Sp. Pedagogical Forum
- Tsokov, G. An Analysis of Macro Policies Regarding the Governance of the Bulgarian school education - <http://galintzokov.blogspot.com/2012/03/blog-post.html>
- Faubert, V. School Evaluation Current practices in OECD countries and a literature review.
- Schlechty, P. (2001). Shaking up the schoolhouse: How to support and sustain educational innovation, Jossey-Bass.
- <http://www.inspirelearning.net/2010/05/katastrofalnite-ekipni-reshenia/>
- <https://kerchtt.ru/bg/kontrol-obrazovatel'nogo-processa-tehnologii-pedagogicheskogo-regulirovaniya-i-korrekcii-obrazovatel/>

КОНЦЕПЦИЯТА „TRUST AND CHECK“ - ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ЗА ПОСЛЕДВАЩИЯ КОНТРОЛ ВЪРХУ ОДОБРЕНИТЕ ИКОНОМИЧЕСКИ ОПЕРАТОРИ

Докторант **Антония Желева**¹

Резюме: Новата митническа реформа, представена от Европейската комисия в средата на месец май 2023 година предвижда надграждане статуса на одобрените икономически оператори (ОИО) с нова концепция за доверени и проверени търговци „Trust and Check“. Едновременно със създаването на нов митнически орган на ЕС и единен център за митнически данни, програмата ще предостави редица възможности както за улесняване на международната верига от доставки, така и на осъществявания митнически контрол. В настоящия доклад са разгледани предизвикателствата, които реформата поставя пред последващия контрол върху ОИО, с оглед възникващата необходимост от въвеждане на високотехнологични решения в контролния процес, повишаване уменията и компетентностите на контролните органи, хармонизиране и автоматизиране на контролните процедури при извършване на последващи проверки, и мониторинг.

Ключови думи: митническа реформа, митнически контрол, последващ контрол, ОИО

JEL:M49

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.78>

THE „TRUST AND CHECK“ CONCEPT – A CHALLENGE FOR EX-POST CONTROL OF APPROVED ECONOMIC OPERATORS

Antonia Zheleva, PhD Student

Abstract: The new customs reform presented by the European Commission in mid-May 2023 foresees upgrading the status of Authorised Economic Operators (AEOs) with a new concept of trusted and verified traders „Trust and Check“. Together with the creation of a new EU customs authority and a single customs data centre, the programme will provide several opportunities to facilitate both the international supply chain and customs controls. This report examines the challenges that the reform poses to the ex-post control of AEOs, in view of the emerging need to introduce high-tech solutions in the control process, to enhance the skills and competences of control authorities, to harmonise and automate control procedures in the execution of ex-post controls and monitoring.

Key words: customs reform, customs control, ex-post control, AEO

JEL: M49

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.78>

---

¹ d010123291@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Програмата за одобрени икономически оператори е създадена през 2008 г. цел улесняване законната търговия и повишаване сигурността на международната верига от доставки. Към днешна дата в Европейския Съюз (ЕС) има издадени 17 305 бр. сертификати за оторизирани икономически оператори (ОИО), в сравнение с 512 бр. през 2008 г., когато програмата стартира (European Court of Auditors, 2023). От позицията на времето обаче, се наблюдават някои пропуски в управлението, регулаторната рамка и прилагането, включително на ползите от статуса ОИО. В специален доклад на Европейската Сметна палата, публикуван през 2023 г. (European Court of Auditors, 2023) се посочват някои недостатъци в изпълнението на програмата за ОИО, като например: неравнопоставени условия за търговците ОИО по отношение на преимуществата, с които се ползват; липса на общ подход за измерване ефективността на програмата и нейния „неизползван потенциал“ за подпомагане на бизнеса в ЕС, а и на контролните органи на държавите членки. Всичко това налага промени и подобрения, каквито се целят в предвижданата нова митническа реформа, и по-конкретно в програмата „*Trust and Check*“.

2. Съдържание на концепцията „*Trust and Check*“

Реформата предвижда отговарящите на критериите лица да могат да се възползват от допълнителни предимства, които ще сведат до минимум митническите формалности и документация, необходими за поставяне на стоките под митнически режим. Стоковите потоци ще могат да се движат през „зелени ленти за преминаване“ без официално взаимодействие с митниците и без допълнителна административна тежест, като контрол ще се упражнява само при необходимост. Доверените и проверени търговци ще бъдат упълномощени сами да наблюдават спазването на законовите изисквания по отношение на техните вносно-износни операции, да освобождават стоките от името на митническите органи и периодично да плащат мита, без да подават митнически декларации на база сделка за всяка пратка, а също така се предвижда възможността за отсрочки в плащанията на митническото задължение (Европейска комисия, 2023).

Освен на досегашните критерии (Европейски парламент, 2013) за изпълнение, на които трябва да отговарят одобрените икономически оператори (да упражняват високо равнище на контрол върху своите операции и верига на доставки, финансова платежоспособност и т.н.), от търговците „*Trust and Check*“ ще се изисква и спазването на допълнителен критерий – използване на електронна система, която чрез Центъра за митнически данни на ЕС („*Central EU datahub*“) ще предоставя данни в реално време относно движението на техните пратки и спазването от тяхна страна на всички относими изисквания. В електронната система доверените търговци ще трябва

да предоставят достъп до всички свои регистри, включително до материалната и счетоводната си отчетност.

В Предложението се предвижда разпоредбите на чл. 48 от МКС, касаещи извършването на последващ контрол, да бъдат допълнени като се разширят правомощията на митническите органи, осъществяващи последващ контрол, а именно: „да получават достъп до системите на операторите, за да извършват проверка на спазването на задължението за осигуряване или предоставяне на разположение данни на Центъра за митнически данни на ЕС“ (European Commission, 2023). Възможността за достъп до системите на операторите неминуемо ще доведе до по-добро управление на риска в контролната дейност, като на база пълната информация, която контролните органи получават, ще могат да идентифицират високорисковите дейности и да насочат въздействието си върху тях. Освен това, се предвижда анализа на риска да се извършва от Центъра за митнически данни на ЕС, което допълнително ще подпомогне митническите органи да съсредоточат ресурсите си там, където има нужда (European Commission, 2023).

3. Предиизвикателства пред последващия митнически контрол

Всички възможности, които предоставя новата реформа са свързани и с нови предиизвикателства (Ангов, 2023), пред които ще бъде изправен последващият митнически контрол. С въвеждането на програмата за доверени и проверени търговци ще се облекчи контрола над веригата на доставките. Броят на извършваните проверки в текущата контролна дейност ще се редуцира, като се компенсира с основан на риска и на последващи действия контрол. Всичко това е свързано с увеличаване обема на работа на последващите контролни органи, с оглед идентифициране на слабости в новата система и установяване на пропуски при предварителния и текущия контрол. Едновременно с това върху митническите контролни органи ще падне тежестта и за обработка на немитническа информация, свързана с нарастващия брой нови разпоредби в области на политиката като търговия, сигурност, здравеопазване, околна среда, климат и др., съгласно които от митниците се изисква да проверяват съответствието на стоките при внос (Antov, 2023).

Предвижданите промени биха могли да намалят административната тежест от контрола, свързан с извършването на множество проверки и мониторинги посредством голям набор от митническа, търговска, счетоводна и банкова документация. С реализиране на новата реформа, данните от информационните масиви на операторите ще са вече на разположение на митническата администрация в реално време и ще отпадне необходимостта от изискването на голям набор от документи и справки от проверяваното лице. Митническите процедури следва да се рационализират, като се избягва дублирането на проверки и изискване на документи и справки, с които контролните органи вече разполагат.

Задължителните мониторинги, които към момента се извършват на всеки три години от издаване на разрешението за статус ОИО, биха могли да се извършват на база дигитализиран последващ контрол, без дори контролираното лице да разбира за това, което ще улесни и двете страни в контролния процес. Всички критерии, необходими за изпълнение от ОИО, включително критерия за финансова платежоспособност, които се съблюдават при извършване на мониторинга, могат да бъдат проверявани автоматично от новата единна система.

За изграждане концепцията „*Trust and Check*“, която да е общовалидна и еднакво прилагана на цялата митническа територия на Съюза, е необходимо координиране и уеднаквяване на извършвания последващ митнически контрол от държавите членки. Макар и да съществуват общи рамки за извършване на контрола върху ОИО, то на практика, както посочва и Доклад на Европейската Сметна палата (European Court of Auditors, 2023), липсва единен подход и равни условия за операторите, регистрирани в различни държави от ЕС. Тези пропуски трябва да се отстранят при прилагане на новата програма „*Trust and Check*“. Контролните органи следва да избягват различното тълкуване на правилата и да насочат вниманието си в уеднаквяване, както на условията за придобиване на новия статус, така и в управлението на риска и мониторинга върху икономическите оператори.

Предстоящата реформа ще наложи държавите членки да работят по хармонизиран начин посредством една напълно интегрирана IT митническа система и обща база данни. За тази цел ще е необходимо изграждане на капацитет за управление и анализ на големия обем от данни, създаване на нормативна база, а не на последно място и бюджет за реализацията на предвидените нововъведения.

Въвеждането на високотехнологични решения, необходимостта от хармонизация, боравене с голям обем от данни и приоритизиране на риска в контролните процедури, изострят нуждата от повишаване уменията и компетентностите на митническите контролни органи. Всичко това предполага изграждането на добре организирана кадрова структура в митническата администрация, която да е адекватна и гъвкава спрямо новите промени и предизвикателства в митническата контролна дейност.

4. Заключение

Концепцията „*Trust and Check*“ извежда одобрените икономически оператори и осъществявания последващ контрол на следващо ниво. Разкриват се нови възможности за развитие на контрола, като по-добро управление на риска, координиране контролните процедури на държавите членки, дигитализация на процесите и намаляване на административната тежест при последващи проверки и мониторинг. Всичко това обаче е свързано с редица предизвикателства, които ако успеят да преодолеят - митниците и бизнеса

ще изградят една нова форма на партньорство помежду си. Това ново партньорство би могло да превърне последващия контрол върху ОИО в модерен, дигитализиран и базиран на риска контрол, който да е адекватен на динамичната среда в международната митническа дейност.

Използвани източници

- Ангов, М. (28 септември 2023 г.). Новата европейска митническа реформа – възможности и предизвикателства. *Народностопански актив*, стр. 35-52.
- Европейска комисия Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета и Европейския икономически и социален комитет. Реформа на митниците: преминаване към следващото ниво на митническия съюз COM(2023) 257 final Брюксел
- Европейски парламент. (2013). *Регламент (ЕС) № 952/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 9 октомври 2013 година за създаване на Митнически кодекс на Съюза*. Изтеглено на 28 септември 2023 г. от <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0952>
- Antov, M. (2023). Challenges to Customs Imposed by the New European Union Value Added Tax Rules on Cross-Border E-Commerce—the Case of Bulgaria. *World Customs Journal*, 17 (1).
- European Commission 2022 *Putting more union in the European customs. Ten proposals to make the EU Customs Union fit for a Geopolitical Europe. Report by the Wise Persons Group on the Reform of the EU Customs Union* Brussels European Commission
- European Court of Auditors. (2023, 5 5). *Authorised Economic Operators – Solid customs programme with untapped potencial and uneven implementation*. Retrieved 9 30, 2023, from <https://www.eca.europa.eu/en/publications/SR-2023-13>
- European Court of Auditors. (2023, 5 5). *EU customs' trusted traders face uneven playing field*. Retrieved 9 30, 2023, from https://www.eca.europa.eu/en/news/NEWS202305_05
- Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Union Customs Code and the European Union Customs Authority, and repealing Regulation (EU) No 952/2013 COM(2023) 258 final

ДИГИТАЛНА ПЕРСПЕКТИВА НА СИСТЕМНИЯ ПОДХОД И ПРИЛОЖЕНИЕТО МУ В МИТНИЧЕСКАТА КОНТРОЛНА ДЕЙНОСТ

Докторант Боряна Пейчева¹

Резюме: *Прилагането на системния подход в митническия контрол е всеобхватен начин за изследване, изучаване и анализиране на цялото, тъй като той се фокусира върху визията, структурата и архитектурата на самата система. Познанието за общата визия дава възможност да се обособят и приложат политиките, които движат и характеризират системата, като също така се поставят точни и ясни цели пред нея и се дефинира смисълът от съществуването ѝ. В съвременното дигитализацията, приложена в комбинация с други системни подходи, играе все по-голяма роля от една страна за развитието и модернизиранието на системите като цяло, а от друга страна подпомага за минимизиране на слабостите и грешките в тях.*

Ключови думи: *митнически контрол, дигитализация, системен подход, кибернетика, системно мислене, дизайнерско мислене*

JEL: M49

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.79>

A DIGITAL PERSPECTIVE OF THE SYSTEMS APPROACH AND ITS APPLICATION IN CUSTOMS CONTROL ACTIVITIES

Boryana Peicheva, PhD Student

Abstract: *The application of the systems approach to customs control is a comprehensive way of examining, studying, and analyzing the whole because it focuses on the vision, structure, and architecture of the system itself. Knowledge of the overall vision enables the policies that drive the system and characterise it to be identified and applied, and also sets precise and clear objectives for the system, defining its purpose for being. In modern times, digitalisation, applied in combination with other system approaches, is playing an increasing role, on the one hand, in the development and modernisation of systems as a whole and, on the other, in helping to minimise their weaknesses and errors.*

Key words: *customs control, digitalization, system approach, cybernetic, system thinking, design thinking*

JEL: M49

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.79>

---

¹ Peuceva.boryana@gmail.com, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

В пред дигиталната ера фокусът в системата на митническия контрол е насочен към стоките и тяхното физическо движение през държавните граници, като акцентът се поставя върху идентифициране, тарифиране, производ, нетарифни мерки, митническа стойност и възможна употреба на стоките. Това е залегнало в действащите основни принципи и процеси при започване, функциониране и приключване на даден режим. С нарастването на международната и онлайн търговията, системата на митническия контрол среща трудности при своето нормално действие, тъй като се увеличава и външният натиск от повишения обем стоки, преминаващи през границите. По тази причина се налага нейното изменение в насока имплементирането на цифрови решения, които да подпомагат гладкото ѝ функциониране. Същевременно фокусът на самата система се измества от стоките към информацията, като по този начин обхватът на контролната дейност се разширява значително.

2. Място на дигитализацията в митническата контролна система

В настоящето системата на митническия контрол борави основно с информация и все повече фокусът ѝ е насочен към събиране, обработка, анализ, обмен и съхранение на данни. Обменът на информация е друг елемент от съществено значение за системата на митническия контрол, тъй като навременното и коректно предаване на данни или на резултатите от техния анализ оказва голямо влияние върху ефективността от извършване на самата контролна дейност. Това означава, че комуникацията и информацията са пряко зависими и взаимодействащи помежду си. Същевременно в една сложна система, която борави основно с данни, каквато е системата за митнически контрол, ежедневното входящо и изходящо количество информация е много голямо. Имплементиране на дигитални средства за подпомагане правилното движение, обработка и анализ на потока от информация към други елементи на системата допринасят значително за ефективното функциониране на съвременната система за митнически контрол. Различни форми на информацията и дигитални решения присъстват във всички елементи на системата, като най-общо действието им се изразява в следното:

- **Вход на системата** – информацията е ресурсът, който се приема по електронен път за обработка на входа на системата на митническия контрол (декларации, молби, жалби и др.);
- **Обработка на първичните данни** – използват се информационни и автоматизирани ИТ решения, които значително допринасят за извършване на основната дейност на системата на митническия контрол като анализ на риска, генериране на многообразни справки с цел извършване на последваща обработка и др.;

- **Взаимодействие и комуникация между компонентите в системата** – след първична обработка на информацията от подсистемата, в която е постъпила, тя се предава под формата на анализирани данни за последваща преработка или употреба на други системни компоненти;
- **Изходяща услуга** – на изхода от системата информацията вече е в окончателен вид, като по този начин се предава на получателя, който предварително е заявил дадената митническа услуга (задействана декларация, разрешение за режим и др.);
- **Поява на грешка при функциониране на системата** – при установяване на грешка информация се обменя с този елемент в системата, който е компетентен за отстраняването ѝ. След коригиране на грешката правилните данни се предават там, където са необходими с цел възстановяване нормалното функциониране на цялата система;
- **Отчитане на вътрешните и външните влияния върху дейността на системата** – за целта също се събират данни, които се анализират и обработват и въз основа на получените резултати се вземат решения по какъв начин да бъде променена системата, така че тя да функционира ефикасно и ефективно.

Към настоящия момент дигитализацията се явява средство за понижаване негативното влияние на сложността на системата на митническия контрол, тъй като имплементирането на цифрови решения допринася както за нейното осъвременяване, така и за уеднаквяване на вътрешната и външната ѝ сложност (закон на Ашби) (Umpleby, 2018, p. 176). Отделно дигитализацията е инструмент за адаптиране на системата към текущите външни влияния, за нейното оптимизиране и за повишаване нивото на нейната гъвкавост. Понастоящем обаче тя не се прилага като подход за изменение на системата, тъй като на практика митническата системна архитектура в същността си остава същата като в пред дигиталния период - с насоченост към стоките. Доказателство за това е, че правилата и процедурите за внос, износ и транзит на стоки съгласно действащото европейско законодателство са с приоритетен фокус към стоките, а не толкова към информацията. Дигиталните средства от своя страна се въвеждат поетапно и в следствие се надграждат и доразвиват, като на практика цялостна и едновременна трансформация в тази насока е трудно постижима, защото това би означавало системата на митническия контрол да спре да функционира за определен период от време, в който новата дигитална система би заменила настоящата. Това от своя страна би довело до сериозни нарушения във веригата за доставки не само в ЕС, но и в световен мащаб и би затруднило икономиката и гражданите като цяло. По тази причина поетапното имплементиране на различни дигитални решения за осъвременяване на системата е обусловено и логично. От друга страна обаче липсата на цялостна дигитална визия в средносрочен

и дългосрочен период за системата на митническия контрол може да доведе до пропуски и поява на повече системни грешки, което от своя страна би обуславяло наличието на слабости в системата. Ето защо е важно изграждането на дигитален системен подход за последващото развитие на митническия контрол. Следва да се отбележи обаче, че информационните технологии продължават да се развиват динамично и всъщност в по-дългосрочен хоризонт не е възможно да се предвиди какви иновации ще се появят. Също така дигитализацията сама по себе си може да подпомогне в известна степен минимизиране на негативното влияние на нормите (т.нар. VUCA¹) (OECD, 2017, р. 12), но не би могла изцяло да разреши всички системни проблеми, тъй като върху функционирането на системата значително влияние оказва както човешкото поведение, така и управленските решения. Това означава, че изграждането на дигитален системен подход за развитие на митническия контрол следва да се използва в комбинация с други подходи, които да дадат на системата на митническия контрол достатъчно гъвкавост и адаптивност за промяна в условия на нестабилност, несигурност, сложност и неяснота, така че тя в своята цялост да успява да изпълнява основните си цели ефективно и ефективно. За целта може да се използва следната комбинация от подходи:

- **Кибернетичен системен подход**

Кибернетиката като наука, обхващаща и теорията на контрола, се прилага в сложни системи чрез приложение на модели, които получават обратна връзка на различни етапи от функционирането на системата и при необходимост я регулират (Encyclopædia Britannica, 2023). Тя предоставя цялостен механизъм за функциониране и регулиране на една система и спомага значително за анализа на данни, а от там и за взимане на оптимални решения. Това означава, че когато информацията на входа е коректна и точна, въз основа на нейната обработка се взимат правилни решения за действие. По тази причина от съществено значение е кибернетичният подход да се използва за контрол и проверка на данните на входа на системата. В тази връзка може да се обобщи, че приложението на кибернетичния подход може да допринесе за минимизиране влиянието на VUCA върху цялото и да подпомогне системата за адаптирането ѝ към новите обкръжаващи я реалности, с които тя следва да се съобразява. Отделно с увеличаване обема на постъпваща, анализирана и съхранявана информация кибернетиката дава възможност за въвеждане на информационни технологии и иновации като изкуствения интелект (Artificial Intelligence - AI), които допринасят за вземане на прецизни решения въз основа на цялата налична база данни в системата. Това означава, че чрез имплементирането на AI и използването на модерна изчисли-

---

¹ Volatility (Волатилност), Uncertainty (Несигурност), Complexity (Сложност), Ambiguity (Неяснота)

телна техника „големите данни“ вече не се явяват вътрешен и външен натиск за системата, а актив, който допринася за взимане на информирани и обективни решения въз основа на общото количество налични данни. Друга полза от това може да бъде и значителното намаляване на системните грешки чрез въвеждане на автоматизирани дигитални решения за обработка и анализ на информацията на всички нива. Едни от основните принципи на кибернетиката са регулирането и обратната връзка - коригирането на системните грешки е възможно, само когато системите са в състояние да получават информация за ефективността на своите действия (OECD, 2017, р. 21). Това означава, че с прилагане на кибернетичния подход могат да се създадат множество контролни механизми на различни нива в системата, които да идентифицират системните грешки в зародиш и чрез даване на обратна връзка още на този начален етап да се предприемат необходимите действия за тяхното отстраняване.

От казаното до тук може да се обобщи, че *дигитализацията се явява средство за прилагане на кибернетичния подход при функциониране на системите и за тяхното оптимизиране*, следователно дигитализацията е част от по-мощната и всеобхватна наука за кибернетиката. Дигитализацията обаче не намира място като отделна нейна съставна част, тъй като тя се използва като инструмент във всяка една от съставните части на кибернетиката и на практика не се класифицира като отделен клон на науката. С развитието ѝ обаче по отношение на изграждане на нейни собствени принципи, характеристики, функции и обособяването на все повече аспекти, тя може да еволюира като самостоятелна наука и тогава би могла да заеме място като пълноправна съставна част в съдържанието на кибернетиката. В настоящето дигитализацията е част от кибернетиката и те са взаимосвързани помежду си, тъй като развитието на кибернетиката би било немислимо без дигитализацията и обратното.

- **Системно мислене**

Системното мислене е набор от хармонични, аналитични умения, използвани за подобряване на способността в процеса по идентифициране и разбиране на системите, прогнозиране на тяхното поведение и разработване на модификации в тях с цел постигане на желаните резултати (Arnold, Wade, & Jon, 2015, р. 675). На практика то не е подходящо за разрешаване на текущи, оперативни задачи, тъй като фокусът му е насочен към оказване на въздействие върху цялата система, на нейните отделни компоненти или на връзките и взаимодействието между тях. Това означава, че системното мислене е стратегическо, разрешава комплексни проблеми, насочено е към устройството на системата и би било изключително полезно при нужда от оптимизирането на нейната архитектура (OECD, 2017, р. 17). В митническия контрол системното мислене намира приложение при вземане на решение за дигитализиране на митниците с цел тяхното осъвременяване, оптимизиране и модернизиране. Приемането на Секторната стратегия за електронно

управление за периода 2021-2027 на Агенция „Митници“ и на стратегическия MASP-C план на DG TAXUD за цифрова трансформация на митниците в ЕС са конкретни примери за приложението на този подход в системата на митническия контрол, тъй като въз основа на тези политики на практика се осъществява дигиталната трансформация в митническия контрол. Системното мислене помага да се покаже как е структурирана системата и как тя функционира. Това означава, че се изисква разбиране на това какво се намира между различните ѝ елементи, както и на взаимоотношенията и пропуските между тях. В следствие на събиране на информация за самата система, би било полезно да се обмисли как най-добре могат да се използват тези знания, за да се предприемат оптимални действия, като разработване на предложения, които да бъдат тествани и приложени като системни интервенции (OECD, 2017, p. 17). Изграждането на комуникативни връзки между отделните модули за внос, износ и транзит в митническите информационни системи на национално и на европейско ниво и предоставянето на възможност за осъществяване на по-пълноценна, автоматизирана комуникация на дигитално ниво е в резултат от прилагане на системно мислене в митническия контрол. Също така системното мислене допринася за откриване и дефиниране на слабостите вътре в самата системата, чието отстраняване и коригиране е необходимо, за да може тя да функционира ефективно в своята цялост.

Отделно системното мислене може да се насочи навън, тъй като то е подходящ подход за извършване на анализ и на оценка върху евентуалните позитивни и негативни ефекти върху системата в следствие на събития и явления от обкръжаващата я среда. По този начин своевременно могат да бъдат взети решения за адаптиране на системата към случващото се и за минимизиране на отрицателните им ефекти. Това означава, че системното мислене е подходящ подход за намаляване въздействието от нестабилност, несигурност, сложност и неяснота (VUCA).

- **Дизайнерско мислене**

Дизайнерското и системното мислене са два взаимно допълващи се подхода (OECD, 2017, p. 43), като основната разлика между тях е, че дизайнерското мислене е насочено към нуждите и желанията на потребителите, които използват услугата или продукта, предоставяни от системата. От гледна точка на митническия контрол то е използвано в европейската митническата политика, чиято насоченост е фокусирана към улесняване на митническите формалности за икономическите оператори, които извършват международна търговия законосъобразно. Това означава, че дизайнерското мислене разширява обхвата и кръгзора на системното мислене извън границите на системата и външните ѝ влияния, като поставя фокуса си и към потребителите. Приложението на дизайнерското мислене в комбинация със системното мислене може да подпомогне значително не само оптимизирането, но и съществено да осъвремени системата на митническия контрол.

3. Заключение

Така представените системни подходи значително се допълват помежду си, като системното и дизайнерското мислене са приложими там, където свършва полезното действие на кибернетиката, а именно в решаването на задачи в митническата контролна дейност, които изискват креативността на човешката мисъл. Докато кибернетиката предоставя възможност за събиране, обработка и съхранение на голяма база данни чрез използването на дигитални средства, то системното и дизайнерското мислене са ключови при вземането на информирани и прецизни решения, въз основата на всички налични данни в системата, като те значително допринасят за изграждането на нейната гъвкавост и адаптивност в съвременната реалност.

Използвани източници

- Arnold, R., Wade, D., & Jon, P. (2015). Definition of Systems Thinking: A Systems Approach. *Procedia Computer Science*(44), 675.
- Encyclopædia Britannica. (2023, 09 09). *Encyclopædia Britannica*. Retrieved from Encyclopædia Britannica: <https://www.britannica.com/science/cybernetics>
- OECD. (2017). *Systems Approaches to Public Sector Challenges: Working with Change*. Paris: OECD Publishing. doi:<https://doi.org/10.1787/9789264279865-en>
- Umpleby, S. (2018). Expanding Science and Advancing Reflexive. *Journal on Policy and Complex Systems*, pp. 171-184. doi:10.18278/jpcs.4.2.10

ПРОБЛЕМИ С ИНФОРМАЦИОННОТО ОСИГУРЯВАНЕ НА ФИНАНСОВИЯ АНАЛИЗ ПРИ ОБЩИНИТЕ

Докторант Деница Христова¹

Резюме: Докладът представя част от резултати от емпирично изследване за целите на дисертационен труд на тема: „Оценка на риска от неплатежеспособност при общини с финансови затруднения“. В разработката е представена методологическата основа на проучването и са систематизирани установените проблеми и пропуски в оповестената публична информация, която е достъпна на интернет сайтовете на деветте изследвани общини с финансови затруднения. Формулирани са изводи за пълнотата и качеството на оповестената от общините информация и за това дали е възможно да се проведе качествен и ефективен анализ, на тази база.

Ключови думи: публичен сектор, общини, информационно осигуряване, финансов анализ

JEL: M40

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.80>

PROBLEMS WITH THE INFORMATION PROVISION OF THE FINANCIAL ANALYSIS AT THE MUNICIPALITIES

Denitsa Hristova, PhD Student

Abstract: The report presents part of the results of an empirical study for the purposes of a dissertation work on the topic: „Assessment of the risk of insolvency in municipalities with financial difficulties“. The study presents the methodological basis of the study and systematizes the identified problems and gaps in the disclosed public information, which is available on the websites of the nine investigated municipalities with financial difficulties. Conclusions have been formulated about the completeness and quality of the information disclosed by the municipalities and whether it is possible to conduct a qualitative and effective analysis on this basis.

Key words: public sector, municipalities, information provision, financial analysis

JEL: M40

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.80>

1. Въведение

Финансовият анализ представлява метод или система от методи, чрез които се установяват значими характеристики, съотношения и тенденции в развитието на дейността и състоянието на предприятията. Успешното му приложение зависи от: изборът на подходяща методология за анализ, от раз-

---

¹ denitsa_hristova@ue-varna.bg, Икономически университет – Варна, България

бирането на модела на финансово отчитане и езикът на финансовата информация и от уменията да се прилага инструментариумът на финансовия анализ и да се използва информационната база (Костова, 2019). Възможността да се извърши успешно и ефективно анализът зависи и от: „*пълнотата и качеството на използваната информация*“ (Тодоров, 2008, с.25). Информационната база представлява отражение на отчетността. Наличието на пропуски, недостатъчното количество оповестена информация или наличието на информация, която не отговаря на качествените характеристики¹ може да повлияе върху достоверността на получените резултати и върху верността на заключенията, а това означава, че проведенният анализ няма да бъде ефективен.

Целта на доклада е да се изследва оповестената в официалните интернет сайтове на общините публична информация, за да се определи дали тя е достатъчно пълна и качествена, за провеждането на финансов анализ с цел оценка на риска от неплатежоспособност при общини с финансови затруднения. За реализиране на целта са поставени следните задачи:

- Да се изследва оповестената информация, за да се определи дали тя е достатъчно пълна и качествена за извършването на финансов анализ;
- Да се изведат и систематизират проблемите при информационното осигуряване и да се формулират адекватни изводи и заключения относно пълнотата и качеството на оповестената информация.

2. Резултати от емпирично изследване на информационното осигуряване за целите на финансовия анализ

Докладът представя част от резултати от емпирично изследване за целите на дисертационен труд на тема: „Оценка на риска от неплатежоспособност при общини с финансови затруднения“.

Във фокуса на изследването са общините, които са посочени като общини, които са в процедура по финансово оздравяване от Министерство на финансите за 2022 г.² (Министерство на финансите, 2021) - община Сититли, община Белоградчик, община Борован, община Белово, община Ветринград, община Септември, община Ивайловград, община Ветрино, община Димово.

За всяка една община е проучена и обстойно анализирана оповестената публична информация, която е достъпна на интернет сайтовете им³. За целите на проучването подробно са разгледани публикуваните баланси,

---

¹ Съгласно Общите разпоредби към НСС информацията трябва да бъде: разбираема, уместна, надеждна и сравнима. (Костова, 2019).

² Списъкът е публикуван във файла за четвърто тримесечие на 2021 г. - Финансови данни за общини по чл. 130г, ал. 2 от ЗПФ Q4 2021.

³ Всички официални страници на общините са посочени в използваните източници.

обяснителни записки, отчети за приходи и разходи, отчети за касово изпълнение, одиторски доклади и становища, справки и отчети във връзка с годишното изпълнение на бюджета, сметките за средства от Европейски съюз и на сметките за чужди средства, бюджетите и приложенията към тях и всякаква друга информация, засягаща дейността, която може да е от полза при извършването на финансов анализ. Използвани са данни и от официалните интернет сайтове на Сметна палата и на Министерство на финансите.

Периодът на проучване на информационното осигуряване започва шест години преди годината, в която общината е включена за първи път в списъците на общините в процедура по финансово оздравяване и завършва през 2022 г. Периодът е ограничен в този диапазон по две основни причини: необходимостта от прилагането на финансовия анализ поне 3 години преди общината да изпадне във финансови затруднения за първи път, с цел установяване на причините за затрудненията и заради начина на изчисляване на показателите по член 130а от ЗПФ (Министерство на финансите, 2016).

Установените при изследването резултати показват, че в оповестената публична информация на деветте общини има значителни пропуски и проблеми, които могат да повлияят както върху качеството и ефективността на финансовия анализ, така и върху възможността да се изчислят показателите като цяло. Констатираните основни пропуски и проблеми са следните: неоповестяване на публична информация за цели години при някои от общините¹; непубликуване на всички баланси², отчети за приходи и разходи, отчети за касово изпълнение на бюджета, сметките за средства от Европейския съюз и сметките за чужди средства и одитни доклади през изследвания период; липса на обяснителни записки или на последователност в публикуването им; установени неравнения в балансите, в отчетите за приходи и разходи, в отчетите за касово изпълнение на бюджета, сметките за средства от Европейския съюз и сметките за чужди средства, в информацията за изпълнението на план-сметката по чл. 66 от ЗМДТ (ЗМДТ, 2021) и в годишната справка за разчетните сметки на общините; наличие на нечетливи отчети и справки; наличие са и неотварящи се или изписващи грешка линкове в сайтовете на общините както и файлове, които не се отварят поради грешен формат. Освен това се установи, че някои от общините³ не публикуват всички страници от бюджетите, справките и отчетите си за изпълнение през

---

¹ 6 от 9 общини нямат публикувана информация за някои от по - първите изследвани години: Симитли (2010-2015), Белово (2010-2012), Белоградчик (2011-2012), Велинград (2010-2011), Септември (2010-2013), Димово (2011,2014,2015,2016).

² Само в община Ветрино са публикувани всички баланси за изследвания период (Ветрино,2016-2022).

³ Пример: В община Велинград – в бюджет 2017 и 2018 липсва бюджет начален план по пълна ЕБК (Велинград (2010-2022), в община Септември - липсват страници при отчетите за изп. на бюджет и ДЕС,КСФ,РА,ДМП за 2014 и за 2015, (Септември, 2014-2022) и др.

някои от изследваните години. Друг проблем е липсата на последователност при публикуването на информацията през годините – т.е. променят се таблици като се добавят или премахват колони, окрупняват се данни, които в други години са били представяни подробно, публикуват се различен брой справки и отчети спрямо предходни години и като цяло се променя начина на представяне на информацията, а това влияе върху съпоставимостта на данните през изследвания период.

Причините за възникване на тези пропуски в оповестената публична информация могат да бъдат от най – различно естество: липса на ефективен вътрешен контрол по отношение на публикуваната информация в официалните сайтове, недостатъчна квалификация на съставителите на данните, технически проблеми, желание за прикриване на злоупотреби и др. За целите на настоящото изследване причините за появата на проблемите не са от такава важност, колкото е самото влияние на пропуските върху информационната база. Въздействие върху информацията могат оказат не само дотук отбелязаните проблеми, а и установените нарушения и пропуски във финансовата отчетност и дейността като цяло. В доклада за резултатите от финансовите одити на Сметната палата осъществени през 2022 г. са констатирани множество нарушения. По – голяма част от тях са коригирани още по време на провеждане на одита, но има и нарушения, които остават некоригирани (Сметна палата, 2022). Точно тези некоригирани пропуски могат да повлияят върху достоверността и надеждността на информацията, затова трябва да бъдат взети предвид при извършването на анализа. Някои от изследваните девет общини са извършили и нарушения, свързани с несъобразяване със закони и други нормативни разпоредби, заради което е уведомена АДФИ съгл. чл. 57 ал. 1 от ЗСП (ЗСП, 2018) (Сметна палата, 2022) – община Белово, община Велинград, община Септември и община Симитли. Има и случаи, при които одиторски доклади (на общини Белово, Борован, Велинград, Септември) са изпращани за сведение или за предприемане на действия от други органи по компетентност съгл. чл. 49, ал. 3 от ЗСП (ЗСП, 2018) (Сметна палата, 2022). Общините допускат нарушения и пропуски в различни сфери от дейността си съгл. изследванията на И.П.И (И.П.И. 2022), и Сметна палата (Сметна палата, 2022). Проблемите засягащи финансовата отчетност се отразяват и в информационната база, а това може да повлияе и върху качествено извършване на финансовия анализ.

3. Заключение

„Ефективността на анализа се определя от пълнотата и качеството на използваната информация“ (Тодоров,2008,с.25). Проведеното проучване показва, че в оповестената публична информация от страна на общините в България се съдържат значителен брой пропуски и проблеми, които влияят както върху пълнотата, така и върху качеството и. Оповестените данни не са достатъчно пълни и качествени. И в деветте изследвани общини

нарушенията са почти идентични с малки изключения. Установените проблеми не са малко на брой и някои от тях са достатъчно съществени, за да окажат значително влияние върху полезността на изследваната информация. В този си вид информационната база, която е достъпна на сайтовете на деветте общини, не е достатъчно полезна за извършване на качествен и ефективен финансов анализ, а в някои случаи може да има значителни затруднения при провеждането на анализ за по – дългосрочен период.

Използвани източници

- Закон за местните данъци и такси - Обн. ДВ. бр. 117 от 10 декември 1997 г., доп. ДВ. бр. 80 от 19 септември 2023 г. - <https://lex.bg/laws/ldoc/2134174720> . (02.10.2023)
- Закон за Сметната палата - Обн., ДВ, бр. 12 от 13.02.2015 г., в сила от 1.01.2018 г., изм., бр. 7 от 19.01.2018 г. - <https://www.bulnao.government.bg/bg/za-nas/pravna-ramka/zakon-za-smetnata-palata/> (09.10.2023)
- Институт за пазарна икономика (И.П.И.), (2022). Нарушения и пропуски в работата на общинската администрация 2013-2020 г. Преглед на одитните доклади на Сметната палата. - https://ime.bg/var/images/MunicipalitiesFailures_Final.pdf (09.10.2023)
- Костова, Н., (2019). Финансов анализ, гр. Варна, изд. „Бизнес практика актив“ ООД.
- Министерство на финансите, (2016). Методически указания по прилагането на чл. 130а, ал.1 от ЗПФ. - <https://www.minfin.bg/bg/1128> . (29.09.2023)
- Министерство на финансите, (2021). Финансови данни за общини по чл. 130г, ал. 2 от ЗПФ Q4 2021. - <https://www.minfin.bg/bg/810> . (29.09.2023)
- Община Белово - нов сайт, (2010-2022). Финанси, Бюджет и счетоводни дейности. – <https://belovo.bg/category/cat-finansi/> . (01.10.2023)
- Община Белово - стар сайт, (2010-2022). Финанси, Бюджет и счетоводни дейности. - <https://www.belovo.eu/index.php/finansi-byudzhnet-schetovodni-deinosti>. (01.10.2023)
- Община Белоградчик - нов сайт, (2019-2022). Бюджет и финансови отчети. <https://belogradchik.egov.bg/wps/portal/municipality-belogradchik/administration/activities/budget-and-financial-reports> (02.10.2023)
- Община Белоградчик - архивен сайт, (2013-2021). Бюджет и финанси. – <https://belogradchik.bg/?cat=82> (02.10.2023)
- Община Борован, (2010-2022). Бюджет и финансови отчети. - <https://www.borovan.bg/byudzhnet-i-finansovi-otcheti> . (01.10.2023)
- Община Велинград, (2010-2022). Отчети, регистри, доклади. - <https://m.velingrad.bg/?cat=114> .(01.10.2023)
- Община Ветрино, (2016-2022). Бюджет и финанси. - https://www.vetrino.bg/parts.php?category_id=60 . (01.10.2023)
- Община Димово, (2010-2022). Бюджет. <https://dimovo.bg/?cat=16> .(01.10.2023)
- Община Ивайловград, (2016-2022). Финанси и бюджет. <https://ivaylovgrad.bg/%d0%b0%d0%b4%d0%bc%d0%b8%d0%bd%d0%b8%d1%81%d1%82%d1%80%d0%b0%d1%86%d0%b8%d1%8f%d1%84%d0%b8%d0%bd%0%b0%d0%bd%d1%81%d0%b8-%d0%b8-%d0%b1%d1%8e%d0%b4%d0%b6%d0%b5%d1%82/> (02.10.2023)
- Община Ивайловград - стар сайт, (2016-2017). Финанси и бюджет. <https://ivaylovgrad.bg/old/finansi-i-biudjet> . (02.10.2023)
- Община Септември, (2014-2022). Бюджет и финанси. - <https://www.septemvri.bg/finansi.htm> .(01.10.2023)

- Община Симитли, (2016-2022). Финансови и ТСУ. -
https://www.simitli.bg/index.php?option=com_content&view=article&id=2695&Itemid=85&lang=bg . (02.10.2023)
- Сметна палата, (2022). Доклад за резултатите от финансовите одити на Сметната палата, осъществени през 2022 г. - <https://www.bulnao.government.bg/bg/oditnadejnost/finansovi-oditi-na-gfo/obobshteni-dokladi-ot-finansovi-oditi/> (09.10.2023)
- Тодоров, Г., (2008). Финансово – счетоводен анализ на предприятието. Варна, Изд. „Геа принт Варна“.

ИЗКУСТВЕН ИНТЕЛЕКТ И КОНТРОЛ

Докторант Йорданка Славкова¹

Резюме: Предметът на тази статия е изкуственият интелект(ИИ) като технология, навлизаща в системите за данъчен контрол, как би помогнала за подобряване на спазването на данъчното законодателство и борбата с разкриването на измами. Разглеждат се действията на Европейския съюз(ЕС) относно технологията на ИИ и регулаторните възможности. Използвани са данни от изследвания в тази област на международни одиторски компании и доклади на ЕС. Промяната, която технологията носи, е потенциална възможност за преосмисляне и интегриране на нови методи и автоматизация на системите за данъчен контрол, комбинирани с мощни алгоритми и изчислителен капацитет. Този процес е започнат в много страни и очакванията са за по-ефективен, стандартизиран и бърз контрол, който да отговаря на нуждите на бизнеса и обществото.

Ключови думи: Изкуствен интелект, данъчен контрол, регулация, дигитализация

JEL: H25, H26, K34, O23, O33

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.81>

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CONTROL

Yordanka Slavkova, PhD Student

Abstract: The subject of this article is artificial intelligence(AI) as a technology entering tax control systems, how it would help to improve compliance with tax legislation and fraud detection. The article examines European Union actions on AI technology and regulatory options. Data from research in this area by international auditing companies and EU reports were used. The change that technology brings is a potential opportunity to rethink and integrate new methods and automation of tax control systems combined with powerful algorithms and computing capacity. The process of digital transformation has begun in many countries and expectations are for more efficient, standardized and quick control to meet the needs of business and society.

Key words: Artificial intelligence, tax control, regulation, digitization

JEL: H25, H26, K34, O23, O33

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.81>

1. Въведение

Изкуственият интелект (ИИ) се очаква да донесе много ползи за всеки бизнес и данъчната система не е изключение. Със способността си да обработва огромно количество данни, да анализира сложни модели и да прави точни прогнози, ИИ трансформира начина, по който данъчните власти ще

---

¹ yordanka.slavkova@unwe.bg, Университет за национално и световно стопанство – София, България

се справят с данъчния контрол и ще анализират данъчните рискове. Процесите по работа с огромно количество данни, тяхната стертизация и ефективното търсене на информация ще позволят данъчен контрол в реално време, ще минимизират загубите от грешки и данъчни измами. Тази статия изследва интегрирането на ИИ в данъчната система и ползите, които носи както за данъкоплатците, така и за данъчните власти.

2. Изкуственият интелект в Европейския съюз (ЕС)

България е страна членка на ЕС и следва да прилага европейските актове, включително и в областта на изкуствения интелект. Технологиите за изкуствен интелект са част от стратегията на ЕС за развитие на цифровата икономика. Очаква се да бъде одобрена предложената през април 2021 г. първа регулативна рамка за изкуствения интелект. Тя ще има за цел да защити потребителите и едновременно с това да позволи развитието на изкуствения интелект. Стремещът е, технологията изкуствен интелект да бъде безопасна и да бъде контролирана от хора, а когато рискът е оценен като голям и има заплаха, да може да бъде забранена. Прогнозата за окончателното приемане на законодателните промени е края на 2023г. Регулацията е необходима за да не се стига до злоупотреби и нарушаване на човешките права.

3. Дигитализация на данъчния контрол и подобро спазване на данъчното законодателство

ИИ би могъл значително да подобри спазването на данъчното законодателство и възможностите за откриване на измами. Чрез анализиране на огромно количество финансови и транзакционни данни, ИИ алгоритмите могат да идентифицират модели и аномалии, които могат да показват измамни дейности или несъответствие. По този начин се очаква да се намали укриването на данъци и да се подобри цялостното спазване на данъчното законодателство. ЕС е насочил своите усилия към създаването на т.нар. „дигитални екосистеми“, които ще позволят автоматизиране на контрола с по-голяма прецизност като от страна на бизнеса, така и от страна на данъчните власти. Според доц. Георги Ранчев „въвеждането на система за електронното фактуриране и задължително докладване на доставките може да се формира отделна финансово-обвързана дигитална екосистема, в която участници са правителството (в лицето на приходните агенции и статистическите служби), бюджетните предприятия, бизнеса и гражданите.“¹ Интегрирането на такъв инструмент в системите за данъчен контрол вече има своите доказани резултати в страни като Италия и Унгария в борбата с укриването на данъци. Отражението е в посока на увеличение на приходите от данък

---

¹ Ranchev, G. (2021). Задължителното електронно фактуриране и докладване като дигитална екосистема. *Научни трудове на УНСС*, (1), 207-216.

върху добавената стойност и съответно намаление на загубите от несъбран данък. Годишните доклади на ЕК посочват, че тези загуби са значителни по размер (93 милиарда евро за 2022г. за страните членки на ЕС)¹. С навлизането на технологиите в системите за контрол очаквано ще се търсят и възможности отново чрез технологиите те да бъдат заобикаляни.

От друга страна чрез въвеждането на дигитализация в системите на данъчен контрол се цели насърчаване на доброволното спазване на законодателството и оптимизиране на комуникацията между данъкоплатците и данъчните власти. Такава стъпка е внедряването на стандартния одитен файл за данъчни цели в България. Разработен е от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) и представлява международен стандарт за електронен обмен на данъчно-счетоводни данни. Внедряването на този инструмент ще генерира значителен по обем данни, които трябва да се обработват и анализират. Системите, захранвани с ИИ, могат да се справят с тази задача ефективно и точно. Чрез алгоритми за машинно обучение ИИ може да пресее големи набори от данни, да извлече подходяща информация и да идентифицира потенциални несъответствия или грешки. Това не само спестява време, но също така подобрява точността на данъчните изчисления и намалява вероятността от грешки или пропуски.

Данъчните власти в България успяват да дигитализират голяма част от услугите си в последните години. За да бъдат те достъпни за бизнеса е необходим и собствен ресурс от страна на бизнеса. Анализите за степенята на приложение на ИИ във финансите и счетоводството показват, че бизнесът е успял да интегрира в най-голяма степен автоматични процеси в автоматично четене на фактури и автоматични платежни трансфери. В значително по-малка степен са автоматизирани процесите на контрол, проверка и съгласуване на документи и договори. Проучване на одиторската компания Ърнст и Янг(ЕУ) за нагласите на изпълнителните директори на големи компании за използването и бъдещето на ИИ показва, че 65% приемат технологията като „сила за добро, движеща ефективността на бизнеса и следователно създаваща положителни резултати за всички“.² В същото време се наблюдава скептично отношение по отношение на използването на изкуствен интелект в процесите на прогнозиране и управление. Въпреки това по последни данни алгоритмите с изкуствен интелект биха могли да анализират исторически данъчни данни, за да направят точни прогнози и да оценят потенциалните рискове. Чрез идентифициране на модели и тенденции ИИ може да помогне на данъчните власти да предвидят потенциални проблеми и да предприемат проактивни мерки за смекчаването им. Това позволява на данъчните власти да разпределят ресурсите по-ефективно, да идентифицират високорисковите данъкоплатци и да предотвратят потенциални загуби

---

¹ https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation-1/value-added-tax-vat/vat-gap_en

² https://www.ey.com/en_gl/ceo/ceo-outlook-global-report

на приходи. ИИ има потенциала и да автоматизира рутинни задачи свързани с данъците. Например, задвижваните от ИИ чатботове могат да обработват основни запитвания на данькоплатците, като предоставят незабавни отговори и насоки. Това рационализира целия данъчен процес, подобрява обслужването на клиентите и намалява тежестта върху данъчните власти.

4. Подобро данъчно планиране и политически решения

Способността на ИИ да обработва огромни количества данни и да идентифицира модели също може да помогне при данъчното планиране и политически решения. Чрез анализиране на икономически показатели, пазарни тенденции и поведение на данькоплатците, ИИ може да предостави ценна информация на политиците. Тези прозрения могат да помогнат за оформянето на данъчни политики, които са по-ефективни, справедливи и съобразени с икономическата реалност.

5. Предизвикателства

Въпреки че интегрирането на ИИ в данъчните системи носи множество ползи, има и предизвикателства и съображения, които трябва да бъдат разгледани. Загрижеността за поверителността и сигурността на данните е от първостепенно значение, тъй като системите с изкуствен интелект изискват достъп до чувствителна информация за данькоплатците. Осигуряването на стабилни предпазни мерки и спазването на съответните разпоредби за защита на данните е от решаващо значение.

Дори и да изглежда понякога, че ИИ печели в борбата с човешкия ум, когато използва факти в рамките на известното, при работа с данни и факти извън заложените в определен модел се откриват много грешки, затова човешкият фактор остава важен. ИИ трябва да се разглежда като инструмент за подпомагане на данъчните специалисти, а не като заместител на човешкия опит. Човешкият надзор е от решаващо значение за гарантиране на справедливото и етично използване на ИИ при решения, свързани с данъците.

6. Заключение

Интегрирането на ИИ в данъчните системи ще промени ефективността и точността на задачите, свързани с данъците и контрола. От подобряване на спазването на данъчното законодателство и откриване на измами до автоматизиране на рутинни задачи и позволяване на прогнозен анализ. Може да се обобщи, че ИИ носи многобройни ползи както за данькоплатците, така и за данъчните власти. Въпреки това е от решаващо значение да се отговори на предизвикателства като неприкосновеността на личния живот, сигурността на данните и значението на човешкия надзор, за да се гарантира отговорното и етично използване на ИИ. Тъй като ИИ продължава да се развива, интегрирането му в данъчната система несъмнено ще оформи по-ефективен и рационализиран данъчен контрол.

Използвани източници

Ранчев, Г. (2021). Задължителното електронно фактуриране и докладване като дигитална екосистема. *Научни трудове на УНСС, (1)*, 207-216.

Ставрова, Е. Изкуствен интелект и бъдещето на финансовата индустрия. In *Приносите на счетоводството в икономическата наука* (pp. 349-359). Университет за национално и световно стопанство (УНСС).

<https://advisory.kpmg.us/articles/2019/controlling-ИИ.html>

https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation-1/value-added-tax-vat/vat-gap_en

<https://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php>

https://www.eiopa.europa.eu/browse/digitalisation-and-financial-innovation/artificial-intelligence-and-big-data_en

<https://www.europarl.europa.eu/news/bg/headlines/society/20230601STO93804/izkustven-intelekt-kak-es-shche-reghlamentira-tekhnologhiyata>

<https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20230601STO93804/eu-ИИ-act-first-regulation-on-artificial-intelligence>

<https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20230601STO93804/eu-ИИ-act-first-regulation-on-artificial-intelligence>

https://www.ey.com/en_gl/ceo/ceo-outlook-global-report

THE CURRENT SITUATION AND PROSPECTS FOR CONTROL AND ANALYSIS ON THE RESOLUTION OF LEGAL REPORTS AND REGULATIONS IN ENVIRONMENTAL LAW

Luminita Diaconu, PhD Student¹

Abstract: *Aim: The environmental issues are becoming an increasingly addressed issues nowadays. Thus, the legislators in various legislative acts impose new and new regulations with a nature of environmental protection, it becomes difficult to identify whether, being incorporated in the text of a certain law, a certain legal norm, belongs to environmental law or, it is a norm that belongs to the field which in substance represents the regulatory object of this law. In other words, it is often quite difficult to determine the boundary of environmental law regulations, especially since the norms of this branch are not always compactly found in environmental legislative acts.*

Findings: It must be recognized that the legal mechanisms for environmental protection change their appearance over time, becoming much more aggressive and relentless. They are often used without taking into consideration certain traditional rules and presumptions that often do not ensure effective protection of the environment. In such cases, it is necessary to understand that the regulatory mechanisms for environmental protection are a component of environmental law, even if they are based in other legislative acts and even if they are very similar to the mechanisms used in the regulation of other categories of legal relations

The lack of a clear procedure means that the environmental legislation remains unenforced. Although in other countries the problem of environmental protection has been raised to a much more important level, including the fact that objective and joint liability is established for damage caused to the environment.

Key words: *environmental law, regulatory mechanisms and methods, contraventional law, liability*

JEL: K1, K10, K15

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.82>

1. Introduction

From the very beginning, it was quite difficult to get recognition of the existence of such a branch of law as environmental law. Even today, some specialists in traditional matters claim that environmental law is nothing more than a sub-branch of administrative law. Although at the moment such approaches are already extremely rare, the claims regarding whether the institutions that are meant to ensure the protection of the environment belong in integrity only to environmental law or to other branches of law are still actual, anyway.

We could exemplify with the approach to the question regarding the ecological expertise. Some authors ¹ (Dutu M.1996) claim that this is an institution exclusively of environmental law, others argue ² (Lupan E.1996) that this is an institution of administrative law, but which is also applied in order to achieve the objectives of environmental protection.

---

¹ diaconulumi@yahoo.com, The Academy of Economic Studies of Moldova

As a result of the proclamation of independence and sovereignty, the Republic of Moldova stepped on a path of development towards building a state of law, and, along with this, accepted a series of principles related to ensuring a safe living environment for people. This dictated the need to change the entire legislation of the country. The first changes in these areas occurred in The Land Code, and one of major importance was the adoption of the Law on the Protection of the Environment, which is still in force until now. The Soviet laws were replaced by qualitatively new laws, which regulated the use and protection of water, subsoil, forest resources, air, etc. Also, new laws, which did not exist in the Soviet period, were adopted, such as the Law on Ecological Expertise and Environmental Impact Assessment, The Law on Payment for Environmental Pollution, and other departmental normative acts related to environmental protection.

The European Union (EU) Environmental Law is a complex legal enterprise that has expanded EU legal imagination into three areas. First, there has been an evolution of legal thinking in relation to both positive and negative harmonization of the internal market, as environmental problems have required the reconfiguring and restructuring of markets. Second, when implementing The EU environmental law in Member States, the courts have had to interpret novel legal obligations in directives such as the Environmental Impact Assessment Directive and the Habitats Directive, as well as evolving thinking about direct effect and national procedural autonomy. Finally, EU environmental law has evolved legal thinking in relation to governance and in particular the framing of regulatory objects and the accountability of institutions. One of the biggest tasks to be solved was to bring these documents in accordance with the general principles of law and international treaties and conventions.

2. Purpose / Stating a Problem

We must mention from the start that the method of regulating a branch of law is determined by the need to legislate certain categories of relationships in relation to the most effective mechanism for achieving the goal of legislating these relationships. The method of environmental law regulation is related to the needs of regulating the relations of use, conservation, development and protection of environmental components. As it is argued in specialized literature ³ (Lupan E1996, vol 1), the way the state acts on the social relations of environmental protection indicates the method of authoritarianism.

This fact dictates the priority need to establish mandatory norms in environmental law. The application of such regulatory methods is conditioned by the importance of the environmental problem, as well as due to the fact that this is a major issue of public interest. As a result, environmental law methods are public law regulation methods. However, claiming „purity“ in the application of public law methods in solving environmental problems would be a fatal mistake.

Another segment in which such approaches are current, is that of reparative liability for environmental damage. Some scientists⁴ (Beleiu G.1998) consider

that reparative liability is a civil one, others argue that we are facing a liability distinct from environmental law.

Since the emergence of environmental law as a branch of law and until now, there are still discussions around the issue of whether environmental law is a branch of law, or it is a „collection“ of legal norms from different branches of law, and as a result, environmental law, can only be seen as a legal discipline. The supporters⁵ (Dutu M.1996) of this opinion base their opinion on the fact that from the very beginning, the legal norms that protected nature belonged either to administrative law, or to civil law, or to criminal or contravention law. More than that, even today, in order to achieve the goals of environmental protection, the regulations of legal responsibility are used, as well as other legal methods of these branches of law.

3. Debatable Approaches

It is necessary to mention that although the relations related to the use of environmental components, having as object natural resources, can refer to the object of civil law, and therefore can be civil relations. This is explained by the fact that the expression with a broad meaning „the use of environmental components“ is related to the problem of property rights, usufruct rights, servitude rights, pledge rights, etc. But with regard to environmental law, we have as the object of environmental law relations a specific right, namely „rational use „. The establishment of this specific right resides in the fact that achieving a protection of environmental factors, without a regulation of a rational use of environmental behaviors, cannot provide us with the achievement of the general goal of environmental law

Another segment in which such approaches are debatable, is that of reparative liability for environmental damage. Some consider that reparative liability is a civil one, others argue that we are facing a liability distinct from environmental law. In any case, discussions on such topics do not stop even up to the present moment, and the set of arguments that researchers make do not always have a beneficial effect on the regulatory field. That being said, since scholars do not have a single opinion, neither does the legislator have a definite position on how and what to regulate.

Another aspect of the question would be to examine the unequal position of the parties in legal relationships. Even if in the multitude of environmental law relationships there are also categories of relationships, which apparently are of private law, such as contractual ones related to the lease of natural resources, however their private law character is broken by the rules that

assume the possibility of revocation of the lease contract only on grounds of public interest, a fact that distorts the status of a legal relationship based on the equal position of the parties, a relationship proper to private law. Another example also refers to the fact that if in private law relationships the injured party can voluntarily waive compensation, the perpetrator in this case being exonerated from

liability, then in environmental law the option of exoneration from damage is excluded.

It is clear that the protection, regeneration and development measures of the environmental components cannot give a result, without a regulation of the correct (rational) use of the environmental components. In this sense, the regulation of a use of the environmental components represents the area of civil law, and the regulation of a rational use of environmental components represents the area of environmental law. Starting from this, we consider that in environmental law, a new set of rules is taking shape, different from the civil ones, even if they complement them, namely with the rules regarding the rational use of environmental components.

4. Setting Mandatory Norms in Environmental Law

The idea from which we start is that in order to solve a specific problem for human society, such as the problem of environmental protection, which is a vital problem, it also requires the application of specific rules. These rules do not always have a social foundation. This is because natural phenomena occur independently of human will and that any human intervention in the environment inevitably leads to changes. Therefore, the procedures used to solve these problems must include a spectrum that ensures the achievement of this goal, regardless of the fact of which field they belong to - either public law or private law. They must be the most categorical, drastic and even exclusive, so that in the end they exclude intervention or totally remove the danger or consequences of negative influences on the environment.

It is also undeniable that environmental law is not only a branch of domestic law, but also has an international significance.⁶ (Trofimov I.1997) Even the rules that regulate the use and protection of environmental components cannot be reconciled with the rules of international law.

This is because, in our opinion, environmental law is characterized by the presence of its distinct regulatory object, which are the ratios of rational use, protection, conservation and development of the environmental components.⁷ (Cotorobai M., Zamfir P., Ursu P, 2001) In this sense, the need to ensure a rational use and protection of environmental factors dictates the realization of a combination of regulatory methods present in several branches of law. Environmental law is entitled to take up these methods, provided that their application provides efficiency and results. Therefore, the institutional framework will be composed of its own elements, but also of „the borrowed“ ones, but adapted to the needs of environmental protection. Examples can be The Institution of Ecological Expertise, The Institution of Responsibility for Environmental Law, etc.

However, when we „choose“ the procedures for regulating environmental relations, we must take into account the fact that „people easily accept collective measures for environmental protection, and easily ignore measures that require individual discipline and personal efforts“⁸ (Cotorobai M, Zamfir P, Ursu

V.,2001) That is why the measures that the legislator adopts at a certain stage, as a rule, are consistent with the level of intellectual development of society.

Environmental law reports have a complex character. It is incorrect to deny the fact that in achieving the goals of use, conservation, development and protection of the environment, the use of all methods that can achieve the most efficient goal of legal stability in this sense is required, It is necessary to understand that the major goal of protecting the environment can also be achieved by means of administrative, criminal, contravention law, as well as by other means of law. In this sense, we must recognize that they are entitled to use all possible means to achieve the major goal of protecting the environment for present and future generations. It is important to note, however, that the norms of other branches of law, which directly regulate some environmental law relationships, do not form the category of environmental law norms, but only complete or ensure the achievement the rules of environmental law. For example, if we refer to the regime of taxes applied for the use of natural resources, we find that the established taxes, as a rule, do not take into account the expenses for the regeneration of environmental factors. Therefore, both the tax for the use of environmental components, and the payment for environmental pollution, even if perceived before the moment of pollution, represents in perspective a way of responsibility for environmental damage, which should be understood as an element that must include the value of works and efforts for environmental regeneration. More than that, this should not be seen as a source of income to the budget, liable to be used according to the needs of the state, but only directed - for the regeneration of the environmental components.

Therefore, even if at first glance the criminal liability pursues the purpose of protecting the environment, it can only be engaged in the general prevention phase, and not at all in the certain regulation of environmental relations. Thus, the relations of environmental law appear as some complex relations, because they sometimes start as legislative relations-civil law (property rights over natural resources), administrative law (concession and management of natural resources), criminal law (bearing criminal penalties for environmental pollution), etc.

The researchers in the field ⁹(Trofimov I. Ardelean G., Crețu A. 2015), whose task is to propose and argue the necessity of imposing extraordinary measures to protect the environment, have had huge contribution to the realization of „intolerance“. Many times the proposed solutions have been so extraordinary, that they are initially perceived by the majority as utopian.

Thus, the complexity and dynamics of social relations often imposes the need to regulate one and the same category of relations through the legal norms of different branches of law. This is also necessary starting from the fact that the branch of environmental law is a new one, and the appearance of new categories of legal relations, qualitatively new, makes it necessary to place them in the space of all other relations. Often this creates the wrong impression of a synthesis branch.

As for example, we could refer to the fact that in environmental law relations, property rights, already considerably worn out over time, create additional reasons to thin out, when it comes to acquisitions (protected areas), use (easements and constructions) or disposition. Although the administrative legislation indicates that the allocation of land for use or alienation is the exclusive competence of local councils or the Government, however, when discussing land, a big question mark appears –are we facing an environmental law report or do we have a civil law relationship, whether we are facing a legal administrative law relationship?¹⁰ (PRIEUR, 2019)

5. Conclusions

Although the environmental legislation of the Republic of Moldova has experienced a fairly significant development, we must recognize the existence of a series of shortcomings, some of which have an essential character. Thus, at the stage of drafting and adoption of draft laws, the preparation of the text of new laws often has place without being terminologically coordinated with the text of other categories of laws, especially those related to the civil and commercial domain. Thus, in the text of legislative acts in the field of environmental law, inappropriate terms are often used or with content that is not understood and not explained by the text of the law. For example, some laws use the term „lease“, although according to its content it is necessary to use the term „location“, considering that the purpose of the transmission of the natural objective is not an agricultural one. The text of the law that regulates the use regime can be subject to criticism, considering that it establishes an uncertainty, which was actually removed in the text of the old law - the Water Code, namely the one that refers to the „aquatic objective“. Another shortcoming of the environmental legislation is the „chronic“ absence in the legal texts of the procedure for ensuring the rights and obligations established by the law, as well as the consequences of not complying with them. Namely, the lack of a clear procedure of environmental protection has been raised to a much more important level, including the fact that objective and joint liability action is put forward regarding the reasons stated above.

References

- Beleiu Gh., 1998, Drept civil român., Introducere în dreptul civil. Subiectele dreptului civil, București,;
- Codul funciar, nr. 828-XII din 25.12.91, republicat: Monitorul Oficial nr.107/817 din 04.09.2001;
- Cotorobai M., Zamfir P., Ursu P, 2001“Dreptul funciar“, Chișinău,;
- Duțu M., 1996, Dreptul mediului, Editura economică, București,;
- Gheorghe I. 1998. „Drepturile Fundamentale și Protecția Mediului“, București ;

- Lupan E., Dreptul mediului, 1996, vol. I, ed. «Lumina Lex», București,;
- Lupan, E. Trofimov I. 1998 «Răspunderea de dreptul mediului», «Fiat Justiția» nr. 1, Cluj-Napoca
- PRIEUR M.,2019 DROIT INTERNATIONAL ET COMPARÉ DE L'ENVIRONNEMENT, Formation à distance, Campus Numérique „ENVIDROIT“ TRONC COMMUN COURS n°5 LES PRINCIPES GÉNÉRAUX DU DROIT DE L'ENVIRONNEMENT;
- Trofimov I. Ardelean G., Crețu A. 2015, Dreptul mediului, ed. Editura Bons Offices, Chișinău.
- 10.Trofimov I, 1997 «Răspunderea ecologică - concepție contemporană», «Legea și viața» nr. 11, Chișinău,;

ЗНАЧИМИ ОПЕРАТИВНИ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА УПРАВЛЕНСКИЯ АНАЛИЗ В ХОТЕЛИЕРСКАТА ДЕЙНОСТ

Докторант Татяна Димитрова¹

Резюме: За постигане на висока ефективност в хотелиерството е необходимо прилагането на управленски анализ за целите на мениджмънта. Анализът на хотелиерската дейност осигурява обективна и изчерпателна информация, необходима за вземане на управленски решения. Успешното използване на анализа спомага за проучване в детайли на състоянието на хотелиерската дейност, нейното динамично изменение, обслужва управленските структури при изпълнение на заложените оперативни бюджети и ги подпомага при краткосрочното прогнозиране. Всичко това налага необходимостта от изследване на значимите показатели за управленския анализ в хотелиерската дейност.

Ключови думи: анализ, хотелиерска дейност, оперативни показатели, Единната система от сметки за хотелиерската индустрия (USALI)

JEL: M490

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.83>

CRUCIAL OPERATIONAL INDICATORS FOR MANAGEMENTS ANALYSIS IN THE HOTEL INDUSTRY

Tatyana Dimitrova, PhD Student

Abstract: To achieve high efficiency in the hospitality industry it is necessary to apply management analysis for management purposes. Hotel performance analysis provides objective and comprehensive information needed for management decision making. The successful use of analysis helps to study in detail the state of hotel activity, its dynamic change, serves management structures in the implementation of the set operating budgets and assists them in short-term forecasting. All this necessitates the study of the significant indicators and ratios for management analysis in the hotel industry.

Key words: analysis, hospitality industry, operational indicators, Uniform System of Accounts for the Lodging Industry (USALI)

JEL: M490

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.83>

Хотелиерството като структуроопределящ елемент на туризма е изключително важна стопанска дейност, която има значително влияние върху икономическия растеж и трудовата заетост в България. Туристическият сектор в ЕС осигурява 9,5% от общия брутен вътрешен продукт на съюза, като отговаря за 11,2% от заетостта в него. В сектора работят около

---

¹ Tatyana.dimitrova@ue-varna.bg, Икономически университет – Варна, България

3 милиона дружества, като 90% от тях са малки или средни по размер. (Европейски парламент, 2020), а за 2022 г. в туризма и свързаните с него отрасли се е формирал БВП малко над 6 % от общия БВП на България.

Целта на настоящия доклад е чрез преглед на научната литературата да се идентифицират най-значимите оперативни показатели за хотелиерската дейност и честотата на тяхното използване.

Характеристиките на хотелиерската дейност оформят предизвикателства, пред които се изправя счетоводната професия в рамките на индустрията. Съществува мнение, че „счетоводна и управленска информация, включително оперативни показатели, трябва да се използват във всички нива в обекта за настаняване. Те също така трябва да бъдат комуникирани с целия ръководен персонал и сътрудниците, така че всеки член на екипа да разбира своя принос към успеха на обекта за настаняване“ (Schmidgall, DeFranco, & Miller, 2015, стр. 44).

За важността на оперативните показатели говори и единнадесето преработено издание на Единната система от сметки за счетоводната индустрия (Uniform System of Accounts for the Lodging Industry, USALI), в което разделът „Съотношения“ от предишните издания е значително разширен и е наименуван на „Финансови коефициенти и оперативни показатели“. Според Schmidgall „промяната е с цел да се признае важността на съставянето и наблюдението на оперативните показатели за хотелиерската индустрия“ (Schmidgall et al. (2015, стр. 40). Значимостта на оперативните показатели за хотелиерската дейност следва от това, че те:

1. помагат на собствениците и ръководството да анализират хотелиерската дейност;
2. подпомагат мениджърите при вземане на управленски решения;
3. се съставят с по-голяма честота – дневна, седмична, месечна база, като се фокусират не само на ниво хотел, но и на ниво отдели в хотела;
4. са еднакво приложими както за наблюдение на приходите, така и на разходите;
5. служат за ефективен мониторинг, управление и контрол.

Единната система от сметки за хотелиерската индустрия (Uniform System of Accounts for Hotels), публикувана през 1926 г. от Асоциацията на хотелиерите в Ню Йорк (Hotel Association of New York City), съдържа широк набор от показатели за всички хотелски отдели. Нейната основна цел е „да предостави оперативни отчети, които да предоставят на собствениците на хотели, мениджърите и други заинтересовани страни информация и данни, които са от значение за уникалната оперативна среда на хотелиерството“ (Hospitality Financial and Technology Professionals (HFTP), 2018, р. xiii). Това

налага за пръв път в нея да се включват в горната част на оперативните отчети показателите – налични стаи, заети/продадени стаи, заетост, средна дневна цена (ADR), приход от налична стая (RevPAR), което е силно насърчено от представителите на собствениците в Комитета за финансово управление (FMC Financial Management committee). Счита се, че това осигурява на ползвателя на отчета да получи „с един поглед основните показатели“ (Schmidgall & DeFranco, 2015, p. 33). За разлика от предишните издания на USALI, освен определения и формули, в съдържанието са добавени препоръчителни таблици, които спомагат оперативните показатели да бъдат отчитани последователно. По този начин сравнителният анализ - с предходни години, с бюджет, с публикувани референтни стойности за индустрията и др., се извършва по-лесно.

В проучването си Schmidgall (1989) класира 10-те най-полезни показателя за генералните мениджъри и финансовите ръководители. Авторът констатира, че и двете групи респонденти са съгласни по четири от показателите - марж на печалбата, процент на заетост дневна, процент на заетост от началото на месеца и средна дневна цена.

Според друго изследване на Singh и Schmidgall, „като се има предвид огромният набор от показатели, с които разполагат мениджърите по настаняване, изборът на критичен или решаващ може да се окаже трудна задача“ (Singh & Schmidgall, 2002, стр. 211). Авторите си поставят за цел да идентифицират и класират считаните за важни от финансовите ръководители на обекти за настаняване в САЩ показатели. Те считат, че резултатът от това проучване подпомага мениджърите, като им дава възможност да се съсредоточат върху класираните показатели.

За да се изведат най-значимите оперативни показатели за хотелиерската дейност, беше допълнено проучването направено от Singh и Schmidgall (2002) с проучванията на Gomes, Santos, Malheiros, и Cardoso (2017) и Santos, Gomes, и Malheiros (2020), като резултатите от проучването са изведени в следната таблица.

Интересен е фактът, че Националният статистически институт (НСИ) събира всеки месец информация от собствениците на хотели в България. Информацията се представя обобщено на официалния сайт на НСИ, без да бъдат изведени най-значимите оперативни показатели, които биха били полезни за бизнеса, като средна цена на стая (ARR), средна цена на нощувка (ABR), приход на налична стая (RevPAR), процент на заетост (Occupancy percentage) и други. Те биха могли да се оповестят също по национални курорти или региони, както и по категория на местата за настаняване.

Таблица 1

„Значими оперативни показатели и честота на тяхното срещане в научната литература“

Показател	Описание
1.Средна цена на стая (Average room rate) ¹	$\frac{\text{Total room revenue (Приходи от стаи)}}{\text{number of rooms sold (Брой продадени стаи)}}$
2.Приход на налична стая (REVPAR) ²	$\frac{\text{Room revenue (Приход от стаи)}}{\text{Available rooms (Налични стаи)}}$
3.Процент на заетост (Occupancy percentage) ³	$\frac{\text{Paid rooms occupied (Заети платени стаи)}}{\text{available rooms (Налични стаи)}} \times 100$
4.Процент на разходите за труд (Labor cost percentage) ⁴	$\frac{\text{Total labor cost (Общо разходи за труд)}}{\text{Total revenue (Общо приходи)}} \times 100$
5.Марж на печалбата (Profit margin) ⁵	$\frac{\text{Net income (Печалба)}}{\text{Total revenue (Общо приходи)}}$

¹ Цитирано от: Chin & Barney (1995); Phillips (1996); Anderson et al. (1999); Singh & Schmidgall (2002); Jagels & Coltman (2004); Planas (2004); AECA (2005); Larry & Gu (2007); Wadongo et al. (2010); Melia & Robinson (2010); Jorge (2010); Amat & Campa (2011); Schmidgall (2011); O'Neill & Carlback (2011); Lamelas & Filipe (2012); Jones et al. (2012); Nunes e Machado (2012); Harris (2013); Tuta & Micu (2013); Sainaghi et al. (2013); Dodu & Patrichi (2014); Ogbeide (2014); HANYC (2014); Guilding (2014); Hua et al. (2015); Bhamornsathit & Katawandee (2016); Santos et al. (2016); Barreda et al. (2017); Hua et al. (2018); Gomes (2018); Nalley et al. (2019); Hales, J. (2005); Rivera et. al.(2021); Cummings & Keegan (2021); Schmidgall (1989); Singh et al. (2014); Schmidgall et al. (2015); Николова (2016); Илийкова (2017); Robinson et al. (2016); Buckhiester (2011); Hayes& Miller (2011); Mandelbaum (2015); Hein (2013).

² Цитирано от: Chin & Barney (1995); Phillips (1996); Singh & Schmidgall (2002); Planas (2004); Jagels & Coltman (2004); Pine & Phillips (2005); AECA (2005); Larry & Gu (2007); Jorge (2010); Schmidgall (2011); O'Neill & Carlback (2011); Lamelas & Filipe (2012); Jones et al. (2012); Nunes e Machado (2012); Harris (2013); Sainaghi et al. (2013); Tuta & Micu (2013); HANYC (2014); Dodu & Patrichi (2014); Guilding (2014); Ogbeide (2014); Hua et al. (2015); Bhamornsathit & Katawandee (2016); Santos et al. (2016); Barreda et al. (2017); Hua et al. (2018); Gomes et al. (2018); Ribeiro et al. (2019); Nalley et al. (2019); Hales, J. (2005) Cummings, M.& Keegan, R (2021) Schmidgall (1989) Singh et al. (2014) Schmidgall et al. (2015) Николова, И. (2016) Илийкова (2017) Robinson et al. (2016) Buckhiester (2011) Hayes& Miller (2011) Mandelbaum (2015) Hein (2013) Vouk (2021)

³ Цитирано от: Chin & Barney (1995); Phillips (1996); Anderson et al. (1999); Singh & Schmidgall (2002); Planas (2004); Jagels & Coltman (2004); Pine & Phillips (2005); AECA (2005); Larry & Gu (2007); Melia & Robinson (2010); Jorge (2010); Amat & Campa (2011); O'Neill & Carlback (2011); Lamelas & Filipe (2012); Jones et al. (2012); Nunes e Machado (2012); Harris (2013); Tuta & Micu (2013); Sainaghi et al. (2013); Dodu & Patrichi (2014); HANYC (2014); Guilding (2014); Ogbeide (2014); Hua et al. (2015); Bhamornsathit & Katawandee (2016); Santos et al. (2016); Lado-Sestayo et al. (2017); Barreda et al. (2017); Hua et al. (2018); Gomes et al. (2018); Ribeiro et al. (2019); Nalley et al. (2019); Peña et al. (2017); Guilding (2014) Hales, J. (2005) Schmidgall (1989) Schmidgall et al. (2015) Николова, И. (2016) Илийкова (2017) Hayes& Miller (2011) Hein (2013)

⁴ Цитирано от: Singh & Schmidgall (2002); Schmidgall & DeFranco (2004); Jagels & Coltman (2004); Planas (2004); Wadongo et al. (2010); Melia & Robinson (2010); Schmidgall (2011); Jones et al. (2012); Harris (2013); Ogbeide (2014); Santos et al. (2016) Bhamornsathit & Katawandee (2016); Gomes et al. (2018); Peña et al. (2017). Hales, J. (2005) Schmidgall (1989) Hayes& Miller (2011)

⁵ Цитирано от: Schmidgall (2011) Hales, J. (2005) Schmidgall (1989) Hayes& Miller (2011)

6.Печалба на отдел стаи (Rooms department profit) ¹	Total departmental profit (Обща печалба на отдела) Departmental revenue (Приходи на отдела)
7.Печалба на отдел храни (Food department profit) ²	Total departmental profit (Обща печалба на отдела) Departmental revenue (Приходи на отдела)
8.Печалба на отдел напитки (Beverage department profit) ³	Total departmental profit (Обща печалба на отдела) Departmental revenue (Приходи на отдела)
9.Процент на разходите за храна (Food cost percentage) ⁴	Cost of food sales(Разходи за продажба на храна) Food revenue (Приходи от продажба на храна) ^x
10.Процент на разходите за напитки (Beverage cost percentage) ⁵	Cost of beverage sales (Разходи за продажба на напитки) Beverage revenue (Приходи от продажба на напитки)

Източник: (Gomes, Santos, Malheiros, & Cardoso, 2017) (Santos, Gomes, & Malheiros, 2020) (Singh & Schmidgall, 2002)

Заклучение

В световен план се поставя въпросът кои са най-значимите показатели сред огромния брой, с които разполагат мениджърите в хотелиерската индустрия. От прочита на изследванията считаме, че в проучването на Singh и Schmidgall (2002) са изведени важните показатели за хотелиерската индустрия. Като най-значими, на база широкото им обсъждане в научната литература могат да се посочат: средна цена на стая (ARR), приходи от налична стая(RevPAR), процент на заетост, процент на разходи за храни, процент на разходи за напитки и процент на разход за труд. Така изведените показатели, биха могли да се използват при анализа на хотелиерската дейност и в България.

Използвани източници

- Gomes, C., Santos, L., Malheiros, C., & Cardoso, P. (2017). Setting up Operation Indicators and Ratios for Independent Hotels. IX International Tourism Congress (ITC'17). Peniche, Portugal: ESTM.
- Hospitality Financial and Technology Professionals (HFTP). (2018). Uniform System of Accounts for the Lodging Industry. Austin: Hospitality Financial and Technology Professionals (HFTP).

¹ Цитирано от: Schmidgall (2011) Hales, J. (2005)

² Цитирано от: Schmidgall (2011) Hales, J. (2005)

³ Цитирано от: Schmidgall (2011) Hales, J. (2005)

⁴ Цитирано от: Singh & Schmidgall (2002); Miller *et al.* (2002); Dittmer (2003); Schmidgall & DeFranco (2004); Jagels & Coltman (2004); Wadongo *et al.* (2010); Melia & Robinson (2010); Schmidgall (2011); Cote (2012); Harris (2013); HANYC (2014); Ogbeide (2014); Bhamornsathit & Katawadee (2016); Santos *et al.* (2016); Gomes *et al.* (2018) Hales, J. (2005) Schmidgall (1989) Schmidgall *et al.* (2015) Hayes & Miller (2011)

⁵ Цитирано от: Singh & Schmidgall (2002); Miller *et al.* (2002); Dittmer (2003); Jagels & Coltman (2004); Schmidgall & DeFranco (2004); Melia & Robinson (2010); Schmidgall (2011); Cote (2012); Harris (2013); Ogbeide (2014); HANYC (2014); Bhamornsathit & Katawadee (2016); Santos *et al.* (2016); Gomes *et al.* (2018) Hales, J. (2005) Schmidgall (1989) Schmidgall *et al.* (2015) Hayes & Miller (2011)

- Santos, L., Gomes, C., & Malheiros, C. (2020). Achieving a Competitive Management in Micro and Small Independent Hotels. In S. Teixeira, & J. Ferreira, *Multilevel Approach to Competitiveness in the Global Tourism Industry* (pp. 229-255). IGI Global.
- Schmidgall, R. (1989). Financial Ratios: Perceptions of Lodging Industry General Managers, and Financial Executives. *Hospitality Review*, 7(2), 1-9.
- Schmidgall, R., & DeFranco, A. (2015). A Close Look at the USALI 11th Revised Edition Part I: The New Guidelines and Operating Statements for 2015. Retrieved 08 06, 2023, from <https://www.hftp.org/i/downloads/USALI11Statements.pdf>
- Schmidgall, R., & DeFranco, A. (2015). Uniform System of Accounts for the Lodging Industry, 11th Revised Edition: The New Guidelines for the Lodging Industry. *Journal of Hospitality Financial Management*, 23(1), 79-89.
- Schmidgall, R., DeFranco, A., & Miller, R. (2015). A Close Look at the USALI 11th Revised Edition Part II: Using Operating Metrics to Manage. Retrieved 08 06, 2023, from <https://www.hftp.org/i/downloads/USALI11OpMet.pdf>
- Singh, A., & Schmidgall, R. (2002). Analysis of financial ratios commonly used by US lodging financial executives. *Journal of Leisure Property*, 2(3), 201-213.

Направление

Статистиката на XXI-ви век –
проблеми на теорията и практиката

СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА РАЗХОДИТЕ ЗА ОПАЗВАНЕ И ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА

Доц. д-р Красимира Славева¹

Резюме: В доклада е изследвана динамиката на показателите, характеризиращи разходите за опазване и възстановяване на околната среда и е оценен постигнатият напредък от България. Анализирани са динамиката на ключови показатели за разходите за опазване и възстановяване на околната среда – общо разходи за услуги, свързани с околната среда, общо разходи за услуги, свързани с околната среда в икономиката, Изследвана е наличността и движението на дълготрайните материални активи с екологично предназначение общо за страната и за някои икономически сектори – селско, горско и рибно стопанство, промишленост, производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива, доставяне на води, специализирани производители на екоуслуги, строителство, държавно управление и други дейности. Динамиката на ключовите показатели за извършените разходи за дълготрайни материални активи с екологично предназначение е съпоставена с динамиката на БВП. В доклада са използвани статистически методи за анализ на времеви редове и за анализ на структурни изменения и различия. Резултатите от анализа показват, че изменението на изследваните показатели за разходите за опазване на околната среда и за придобиването на дълготрайни материални активи с екологично предназначение е с по-бавни темпове и България значително изостава в сравнение с останалите страни членки на Европейския съюз.

Ключови думи: устойчиво развитие, разходи за опазване на околната среда, дълготрайни материални активи с екологично предназначение, статистически анализ.

JEL: Q50, Q52, C10, C19

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.84>

STATISTICAL ANALYSIS OF EXPENDITURE ON PROTECTION AND RESTORATION OF THE ENVIRONMENT

Assoc. Prof. Krasimira Slaveva, PhD

Abstract: The report examines the dynamics of indicators characterizing the costs of environmental protection and restoration and evaluates the progress achieved by Bulgaria. The dynamics of key indicators for the costs of environmental protection and restoration were analyzed - Total costs for services related to the environment, Total costs for services related to the environment in the economy. The availability and movement of long-lasting material assets with an ecological purpose in general for the country and for some economic sectors - agriculture, forestry and fisheries, industry, production and distribution of electric and thermal energy and gaseous fuels, water supply, specialized producers of eco-services, construction, government and other activities. The dynamics of the key indicators for the incurred expenses for long-

---

¹ k.slaveva@uni-svishtov.bg Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов, България

lasting material assets with ecological purpose are compared with the dynamics of GDP. The report uses statistical methods to analyze time series and to analyze structural changes and differences. The results of the analysis show that the change in the studied indicators for the costs of environmental protection and for the acquisition of long-lasting material assets with an ecological purpose is at a slower pace and Bulgaria lags behind significantly compared to the other member countries of the European Union.

Key words: *sustainable development Expenditure on protection and restoration of the environment, Tangible fixed assets with ecological use, statistical analysis.*

JEL: Q50, Q52, C10, C19

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.84>

1. Въведение

Съвременният етап на непрекъснато развитие на икономиката, науката и технологиите и все по-нарастващото въздействие и намеса на човека в природните процеси, поставят на дневен ред въпросите за опазването на околната среда, защото ако това не бъде направено, то последствията за бъдещите поколения ще бъдат изключително сериозни и ще обхванат не отделни страни или региони, а ще имат глобален характер.

Нарастващото с високи темпове използване на природните ресурси и замърсяването на околната среда, особено в големите промишлени райони, водят до глобални изменения на климата и се превръщат не само в екологичен, но и социален проблем, тъй като оказват въздействие върху здравето на човека, продължителността на живота, качеството на живот, отговорното използване на ресурсите и др. За решаването на проблемите с опазването на околната среда е необходимо провеждането на политики, предприемането на мерки и инициативи, които да получат широка обществена подкрепа и да са финансово осигурени, за да се извърши успешен преход към екологосъобразна икономика (Sabato, Mandelli, & Vanhercke, 2021) (Slaveva, Kasabova, & Krastev, 2022).

Въпросите за опазването на околната среда са обект на разглеждане още от средата на XX век - през 1962 г. се приема резолюция „Икономическо развитие и опазване на природата“, в която са одобрени предложени от страна на ЮНЕСКО инициативи и препоръки (Атанесян, 2004). Процесите на глобални климатични промени, замърсяването на водата, въздуха, почвата, застрашаването на биоразнообразието в природата стават причина за провеждането на редица форуми на най-високо равнище, до приемането на програми и стратегии, които включват мерки както по опазване на околната среда, така и за нейното възстановяване. За постигане на поставените цели се предприемат редица стъпки по регламентирането им в международното и националното екологично право, но водеща роля в тези процеси има Европейският съюз (Христова, 2013). Европейската зелена сделка включва политики, на основата на които да се извърши трансформация към екологосъобразни производства с ефективно използване на ресурсите, за което е необходимо преобразуване на почти всички икономически дейности, но също

така и редица мерки по отношение на населението и неговия начин на живот, като се отчитат взаимовръзките между хората, ресурсите, околната среда и развитието. Според редица автори зелената икономика ще се изгради посредством модели, в които ключова роля има ефективността при използването на ресурсите в различните производства, стимулирането на разумно потребление, преработка на отпадъците, намаляване на вредните емисии в атмосферата и изграждане на нисковъглеродна икономика и въглеродно неутрална икономика (NATIONS, 2011), (Sabato, Mandelli, & Vanhercke, 2021), (Ehresman & Okereke, 2014).

Целта на доклада е анализиране на динамиката и структурата на разходите за опазване и възстановяване на околната среда общо и по направления чрез приложение на статистически методи за анализ на времеви редове и на структурни изменения и различия. Изследването се базира на официални статистически данни на Националния статистически институт за периода 2014 – 2020 г.

2. Анализ на динамиката и структурата на разходите за опазване и възстановяване на околната среда

Според действащата методология на НСИ разходите за опазване и възстановяване на околната среда се отчитат посредством годишно изчерпателно наблюдение, в обхвата на което попадат стопанските субекти, които са изразходвали средства за опазване и възстановяване на околната среда през съответната година. В разходите за опазване и възстановяване на околната среда се включват разходите за придобиване на дълготрайни материални и нематериални активи с екологично предназначение, разходите за поддържане и експлоатация на ДМА с екологично предназначение, разходите за извършване на мероприятия за опазване и възстановяване на околната среда, разходите за административна дейност, вкл. изплатени суми за работни заплати, социални осигуровки и надбавки на персонала, зает в административни дейности, свързани с опазване на околната среда (НСИ).

За периода 2014-2020 г. общият размер на разходите за опазване и възстановяване на околната среда намалява от 3326,8 млн. лв. до 1466,5 млн. лв., като средногодишното намаление е със 143,388 млн. лв. или с 4,87%. Анализът на динамиката и структурата на разходите за опазване и възстановяване на околната среда е извършен в две аспекта – по направления и по икономически дейности. Тези разходи се разпределят за следните направления: за отпадъчните води, за обратно водоснабдяване, за въздуха, за опазване на почвата и подпочвените води, за горите, за опазване на биологичното разнообразие и защитените територии и обекти, за ловно- и рибно- стопански мероприятия, за отпадъците, за шума, за просветна, образователна и друга подобна дейност, за административна дейност, за апаратура за мониторинг и контрол, за оценка на въздействието върху околната среда, за на-

учноизследователска дейност. От тях разходите за отпадъците са с най -високи стойности – за 2014 г. разходите за отпадъците са 1532,1 млн. лв., но през следващите години намаляват и достигат до 1466,3 млн. лв. за 2020 г., като средногодишното намаление е 10,955 млн. лв. или с 0,728%. На разходите за отпадъците се падат между 44% и 63%, като за 2014 г. на тях се падат 46,5%, за 2020 г. 59,45%, а най-голям дял е регистриран за 2019 г. (62,91%). На следващо място по относителен дял се нареждат разходите за отпадъчните води – на тях се падат 31,81% от разходите за 2014 г., нарастват до 40,77% за 2015 г., но през следващите години намаляват и на тях се падат 18,48% за 2020 г. През 2015 г. разходите за отпадъчните води достигат до 1249,5 млн. лв., докато за 2020 г. те са в размер на 423,4 млн. лв., като средногодишното намаление за периода 2014—2020 г. е със 100,4 млн. лв. или с 13,09%. На трето място по относителен дял за периода са разходите за опазване на въздуха, на които за 2014 г. се падат 14,15%, а за 2020 г. са 13,61%. През анализирания период разходите за опазване на въздуха намаляват от 470,7 млн. лв. на 335,8 млн. лв. – средногодишното намаление е с 22,49 млн. лв. или с 5,47%. Разходите за опазване и възстановяване на почвата и подпочвените води бележат ръст –те се увеличават почти два пъти от 26,9 млн. лв. до 54,9 млн. лв., като средногодишното нарастване е с 4,66 млн. лв. или с 12,58%. Голямо намаление се наблюдава при разходите за апаратура за мониторинг и контрол от 109,84 млн. лв. до 0,08 млн. лв. за 2020 г., както и при разходите за опазване на горите. Минимален ръст е налице в разходите за административна дейност, на които за 2014 г. се падат 1,21%, а за 2020 г. делът им е 1,88%. Прави впечатление изключително ниският дял на средствата, отделяни за научноизследователска дейност по опазването и възстановяването на околната среда. При останалите направления на разходите за опазване на околната среда също има динамика в относителните дялове, во тя е по-слабо изразена.

Извършеният анализ на динамиката на относителните дялове на разходите за опазване и възстановяване на околната среда дава достатъчно основания за изследване на промените в структурата им посредством интегралния коефициент на структурни изменения и различия K_s , изчислен при постоянна база 2014 г., при верижна база (таблица 1.). Спрямо базисната структура от 2014 г. интегралният коефициент показва значителни изменения до 2020 г. Налага се изводът, че най-големи изменения спрямо базисната структура от 2014 г. са настъпили през 2017 г. и 2019 г., т.е. структурата устойчиво започва да се различава от базисната структура от 2014 г. За периода 2014-2020 г. най-големи изменения спрямо структурата от предходната година са настъпили за 2016 г., когато $K_{S(2016/15)} = 0,30824$, но през следващите години промените са слабо изразени и коефициентът е със стойности между 0,03 и 0,08.

Таблица 1. Структурни изменения на разходите за опазване и възстановяване на околната среда

Период	Разходи за опазване и възстановяване на околната среда			
	По направления		По икономически дейности	
	Кс постоянна база 2014	Кс с верижна база	Кс постоянна база 2014	Кс с верижна база
2015	0,12803	0,12803	0,10114	0,10114
2016	0,21052	0,30824	0,25568	0,31787
2017	0,25251	0,07204	0,27237	0,12199
2018	0,21697	0,04227	0,19851	0,08199
2019	0,24795	0,03407	0,32583	0,20522
2020	0,22422	0,05310	0,20262	0,14633

Източник: НСИ и изчисления на автора.

Силно изразени промени се установиха и в структурата на разходите за опазване и възстановяване на околната среда по икономически дейности – интегралните коефициенти при постоянна база са между 0,19 и 0,33, което показва, че с всяка следваща година е налице устойчиво различие спрямо приетата базисна структура, а при верижна база между 0,08 и 0,32 и това означава, че във всяка от годините настъпват промени в сравнение със структурата на предходните години. От разходите за опазване на околната среда по икономически дейности най-голям относителен дял имат разходите за държавно управление – между 35% и 64%, на следващо място са разходите за специализирани производители на екоуслуги, на които се падат между 12% и 26%. Значително нарастване на относителния дял на разходите за околна среда се установи за Селско, горско и рибно стопанство, строителство, други дейности, както и за доставянето на води – между 2% и 8%. Значително намаление на относителния дял на разходите за опазване и възстановяване на околната среда се установи за Производство и разпределение на електро- и топлоенергия и на газообразни горива, на които за 2014 г. се падат 10,3% и намаляват до 5,92%.

За анализирания период дялът на разходите за опазване и възстановяване на околната среда от БВП за България намалява от 3,95% за 2014 г. до 1,85% за 2018 г., след което започва бавно да нараства до 2,05% за 200 г. Дялът на наличните ДМА с екологично предназначение от БВП нараства от 7,86% за 2014 г. до 9,22 за 2017 г., но през следващите години бележи лек спад и за 8,68% за 2020 г. Изключително нисък е дялът на въведените в действие ДМА с екологично предназначение от БВП, но дори регистрира намаляващ тренд – от 1,89% за 2015 г. до 0,26% за 2018 г. и 0,411 за 2020 г.

3. Заключение

Достигането на европейските стандарти за екологични производства и зелена икономика може да стане само на базата на значително увеличаване и подобряване ефективността на разходите за опазване и възстановяване

околната среда и постепенно преминаване към кръгова икономика. Изключително ниският дял на въведените нови ДМА с екологично предназначение от БВП дава основание да се твърди, че е налице съществено изоставане в инвестициите за екологизация на производствата и обновяване на технологиите, за постигане на разумно използване на ресурсите и опазване на околната среда. Постигнатите резултати по отношение на опазването и възстановяването на околната среда в България са недостатъчни за покриване на съвременните стандарти за екологосъобразно производство, ефективно използване на природните ресурси, декарбонизация на икономиката и съхраняване на природата за бъдещите поколения.

Използвани източници

- Атанесян, К. (2004). От Стокхолм до Копенхаген – обзор на значими международни конференции на ООН по околната среда. *e-Journal VFU, ВСУ „Черноризец Храбър“*. Извлечено от <https://ejournal.vfu.bg/bg/pdfs/>
- НСИ. (н.д.). *Методология Разходи за опазване и възстановяване на околната среда*. Извлечено от НСИ: <https://www.nsi.bg>
- Христова, А. (2013). Външноикономически измерения на политиката по околна среда на ЕС. *Икономика и управление, IX(2)*.
- Ehresman, T., & Okereke, C. (2014). Environmental justice and conceptions of the green economy. *International Environmental Agreements*, 13-27.
- NATIONS, U. (2011). THE GREEN ECONOMY: TRADE AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IMPLICATIONS. New York and Geneva.
- Sabato, S., Mandelli, M. M., & Vanhercke, B. (2021). The Socio-Ecological Dimension of the EU Recovery. From the European Green Deal to the Recovery and Resilience Facility. *EUROSOCIAL COLLECTION No 24., 24*.
- Sabato, S., Mandelli, M., & Vanhercke, B. (2021). The Socio-Ecological Dimension of the EU Recovery. From the European Green Deal to the Recovery and Resilience Facility. *EUROSOCIAL COLLECTION No 24*.
- Slaveva, K., Kasabova, S., & Krastev, V. (2022). STATUS OF EMISSIONS OF KEY AIR POLLUTANTS – STRUCTURE, DYNAMICS, FACTOR INFLUENCES AND OPPORTUNITIES FOR REDUCTION. *Economic and Social Development 87 th International Scientific Conference on Economic and Social Development – „Economics, Management, Finance and Banking“*. Svishtov.

ПРОГНОЗИРАНЕ ЧРЕЗ ЕКСПОНЕНЦИАЛНО ИЗГЛАЖДАНЕ – ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ

Доц. д-р Маргарита Шопова¹
Гл. ас. д-р Евгени Овчинников²
Гл. ас. д-р Криста Нейкова³

Резюме: В доклада е разгледано експоненциалното изглаждане като подход за прогнозиране на динамични редове. Систематизирани са възможностите за прогнозиране на базата на методи, получени при комбиниране на трендовите и сезонните им компоненти. Чрез анализ на силните и слабите страни на подхода са идентифицирани проблеми при прилагането му и са представени възможни решения. Прави се извод, че наличието на статистически фундамент, който е в основата на тези методи, превръща експоненциалното изглаждане в подходящо решение при прогнозиране на динамични редове.

Ключови думи: прогнозиране, динамични редове, експоненциално изглаждане,
JEL: C22, C53
DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.85>

FORECASTING WITH EXPONENTIAL SMOOTHING - THEORETICAL ASPECTS

Assoc. Prof. Margarita Shopova, PhD
Head Assist. Prof. Evgeni Ovchinnikov, PhD
Head Assist. Prof. Krista Neykova, PhD

Abstract: In this paper we discuss exponential smoothing as an approach for time series forecasting. We classify the forecasting opportunities based on methods obtained by combining their trend and seasonal components. By analysing the strengths and weaknesses of the approach, we identify the problems in its application and outline the feasible solutions. We draw the conclusion that the presence of a statistical foundation, that underlies those methods, makes exponential smoothing a suitable solution for time series forecasting.

Key words: forecasting, time series, exponential smoothing
JEL: C22, C53
DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.85>

---

¹ m.shopova@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

² e.ovchinnikov@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

³ k.neykova@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

Вземането на решения във всички области на обществения живот, и в частност – в икономиката, често е свързано с предвиждане на бъдещото развитие на различни явления, представени чрез динамични редове. Прогнозирането на динамични редове обичайно се възприема като изследователска задача в областта на статистиката и иконометрията. Подходите, присъщи на тези научни направления обичайно се обособяват в две основни групи – въз основа на миналите значения на един конкретен ред или чрез зависимости между два или повече реда. Прогнозирането въз основа на установените вътрешни закономерности, наблюдавани в историческите данни, може да бъде достатъчно точно. Това е основание да се насочи вниманието към първата група подходи.

Обект на изследване в доклада е експоненциалното изглаждане като подход за прогнозиране на едномерни динамични редове. **Предмет** на изследване са теоретичните аспекти на подхода. **Целта** е да се извърши критичен анализ на експоненциалното изглаждане, с което да се обоснове значимостта на подхода при решаване на прогностични задачи.

2. Същност на методите за експоненциално изглаждане

Динамичен ред $Y_1, Y_2, \dots, Y_n$ е хронологично подредена последователност от статистически величини, които отразяват изменението, настъпващо в дадено явление с течение на времето (Иванов, Касабова, & Шопова, 2017). В статистическата теория редовете се разлагат на четири компонента: тренд (тенденция на развитие), случайни, сезонни и циклични колебания. Чрез анализа им се установяват закономерностите в развитието на изследваното явление и става възможно прогнозирането. Ако Y_t е член на динамичния ред в момента или за периода t , след h момента или периода прогнозата е $\hat{Y}_{t+h}$.

Експоненциалното изглаждане представлява група от методи¹, предназначени за прогнозиране на динамични редове, което се базира на всички минали членове на реда. При това, влиянието на членовете на реда е толкова по-голямо, колкото те са по-близо до бъдещите (прогнозираните) значения. Затова при експоненциалното изглаждане прогнозите се разработват чрез претегляне на всички минали значения на реда, при което теглата намаляват назад във времето. В този аспект методът представлява надграждане на методите за прогнозиране, основани на осредняване с еднакви тегла и при предположението, че последните периоди най-добре прогнозираят бъдещето.

Идеята на методите за експоненциално изглаждане се заражда в практически изследвания, свързани с военноморските сили на САЩ през 40-те и

---

¹ В изложението се разграничават понятията „метод“ и „модел“, съобразно предложенията от Hyndman R., Koehler, Ord, & Snyder (2008, стр. 4) дефиниции: *метод за прогнозиране* е алгоритъм, който осигурява точкова прогноза; *статистическият модел* е стохастичен пораждащ процес, въз основа на който се извежда вероятностно разпределение за бъдещ момент.

50-те години на XX век. В научната литература своите тези и резултати описва най-напред Brown (1959), който доразвива идеята през 60-те години (Brown, 1963). Той прилага подхода както за непрекъснати, така и за дискретни динамични редове. С името на Brown днес се свързват методите за обикновено експоненциално изглаждане, при което се отчита само константно равнище в реда.

Независимо от Brown, през 50-те години Holt работи върху добавянето на тренд и сезонни компоненти и разглежда връзката между тях – адитивна и мултипликативна (Holt, 2004). Методите за прогнозиране на редове с тренд са наречени на Holt. Емпирични тестове за методите на Holt по отношение на сезонността представя Winters (1960), поради което те добиват популярност като методи на Holt-Winters.

Макар че въвеждат понятията за трендови и сезонни ефекти, Brown и Holt не са представили всички възможни комбинации от трендови и сезонни ефекти. Това прави Pegels (1969) при прогнозиране на продажбите на отделни артикули чрез екстраполиране на динамични редове. Класификацията, предложена от Pegels, включва девет различни метода. Тя е изградена на базата на различните комбинации от варианти за тенденцията и за сезонността на динамичния ред. От гледна точка на тенденцията са обособени три случая: константно равнище на членовете на реда (липса на тенденция), наличие на адитивен или на мултипликативен тренд. За отразяване на сезонността са разграничени също три разновидности: липса на сезонност, адитивна или мултипликативна сезонност. Получените чрез комбиниране модели са представени в заштрихованите клетки на таблица 1. Pegels предлага обща формула за всички 9 метода:

$$\hat{Y}_t = \alpha D_{Y,t} + (1 - \alpha) D_{T,t}, \quad (1)$$

където: $\hat{Y}_t$ е прогнозното значение за момента/периода t ;

α е изглаждащ параметър, $0 \leq \alpha \leq 1$;

$D_{Y,t}$ е величина, която се определя от действителното значение Y_t за момента/периода t , коригирано със съответен компонент за сезонност – с прибавяне при адитивен ефект и с разделяне при мултипликативен ефект. Корекциите характеризират различието между действителното и прогнозираното значение;

$D_{T,t}$ е величина, която се определя от прогнозното значение $\hat{Y}_{t-1}$ за момента/периода $(t - 1)$, коригирано с компонент за отразяване наличието на тренд – с прибавяне на адитивен компонент или с разделяне на мултипликативен компонент. Корекциите характеризират постепенното нарастване на прогнозните значения за текущия спрямо предходния момент/период.

Hyndman et al. (2002) и Taylor (2003) надграждат класификацията на Pegels с добавянето на възможности за затихващ тренд (damped trend). По

този начин възможностите за прогнозиране се разширяват с още 6 метода, представени в незащрихованите клетки в таблица 1.

Таблица 1. Методи за експоненциално изглаждане

Тенденция \ Сезонност		Няма (N)	Има		
			Адитивна (A)	Мулти-пликативна (M)	
Няма (N)		(N, N)	(N, A)	(N, M)	
Има	Адитивна	Постоянна (A)	(A, N)	(A, A)	(A, M)
		Затихваща (A_d)	(A_d, N)	(A_d, A)	(A_d, M)
	Мулти-пликативна	Постоянна (M)	(M, N)	(M, A)	(M, M)
		Затихваща (M_d)	(M_d, N)	(M_d, A)	(M_d, M)

Източник: Hyndman et al. (2002)

3. Предимства и ограничения на подхода. Възможни решения

Основните предимства на подхода за прогнозиране на динамични редове чрез експоненциално изглаждане могат да се систематизират в следните направления. **Първо**, прогнозните значения на изследваните динамични редове се получават чрез относително лесни изчислителни процедури. **Второ**, оценените в процеса на прогнозиране параметри имат ясна и точна интерпретация. **Трето**, прогнозите, получени чрез експоненциално изглаждане, се характеризират с висока точност и често не отстъпват на други по-комплицирани подходи. **Четвърто**, методите са подходящи за прогнозиране на къси динамични редове.

Независимо от силните страни на експоненциалното изглаждане, следва да се отбележи, че подходът е силно пренебрегван в научните среди през ХХ век поради някои от неговите ограничения. От една страна, се посочва липсата на добре развита и обоснована статистическа основа, въз основа на която да се построят доверителни интервали за прогнозите. От друга страна, се акцентира върху факта, че няма обективна методология за избор на метод от представените в таблица 1, който да се приложи в конкретно емпирично изследване.

Проблемът за невъзможността на методите за експоненциално изглаждане да предоставят доверителни интервали за прогнозите е обект на множество научни разработки. Сред първите опити за решаването на този казус са предложения на автори¹ за допускане, че редовете се генерират от детерминистична функция на времето и изцяло случаен процес. Подобен

¹ Например, Brown (1963)

подход е силно критикуван, най-вече от Newbold & Bos (1989). Аргументът им е, че ако допускането е вярно, то далеч по-удачно би било прогнозирането на динамичните редове да се осъществява чрез инструментите на регресионния анализ. Друго направление в търсенето на решение на формулирания проблем е да се обвърже експоненциалното изглаждане с моделите на авторегресия и плъзгащи се средни (Abraham & Ledolter, 1986). Недостатъкът тук е, че някои спецификации на методите на експоненциалното изглаждане нямат еквивалентно представяне с модел на авторегресия и плъзгащи се средни.

Правени са опити за решаване на проблема с липсата на обективна процедура за идентификация на метод, който да се приложи при прогнозирането. Една от възможностите е предварителна визуална инспекция, при която може да се открие наличието на тенденция и/или сезонност. Графичните изображения са в състояние да насочат изследователя към набор от приложими спецификации, но проблем остава обстоятелството, че изборът на използвания метод се базира на неговото субективно решение. Освен това, визуалната инспекция е трудно приложима при прогнозиране на много на брой динамични редове. Gardner Jr & McKenzie (1988) предлагат лесна, но ефективна процедура за избор на конкретен метод. Тя се базира на сравняване на дисперсиите на комбинации от първи, втори и сезонни разлики на изходните динамични редове.

Цялостно решение на двата проблема е предложено от Hyndman, Koehler, Snyder, & Grose (2002) на база на разработката на Snyder (1985). То се базира на „*State space*“ моделите. На всеки метод, представен в таблица 1, съответстват по два „*State space*“ модела – с адитивни или мултипликативни грешки с идентични точкови и различни интервални прогнози. Наличието на статистически модел позволява параметрите на модела да бъдат оценени чрез метода на максималното правдоподобие. Това, от своя страна, е предпоставка да се избере конкретен модел за прогнозиране на базата на информационен критерий.

4. Заключение

Очертаните предимства на експоненциалното изглаждане обуславят значимостта му в изследователския апарат за прогнозиране. В статистическата практика подходът се е наложил като база за сравняване на прогнозните резултати, получени чрез прилагането на други статистически процедури. Подходът е изключително подходящ за ситуации, в които е необходимо да се прогнозира много на брой динамични редове, което предпоставя разработката на решения за автоматизираното прилагане на експоненциалното изглаждане.

Използвани източници

- Иванов, Л., Касабова, С., & Шопова, М. (2017). *Статистическо изследване и прогнозиране на развитието*. Свищов: АИ „Ценов“.
- Abraham, B., & Ledolter, J. (1986). Forecast functions implied by autoregressive integrated moving average models and other related forecast procedures. *International Statistical Review*, 54, 51-66.
- Brown, R. G. (1959). *Statistical forecasting for inventory control*. New York: McGraw-Hill.
- Brown, R. G. (1963). *Smoothing, forecasting and prediction of discrete time series*. New Jersey: Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Gardner Jr, E. S., & McKenzie, E. (1988). Model identification in exponential smoothing. *Journal of the Operational Research Society*, 39(9), 863-867.
- Holt, C. C. (2004). Forecasting seasonals and trends by exponentially weighted moving averages. *International Journal of Forecasting*, 20, 5-10.
- Hyndman, R., Koehler, A., Ord, J., & Snyder, R. (2008). *Forecasting with exponential smoothing: the state space approach*. Springer Science & Business Media.
- Hyndman, R., Koehler, A., Snyder, R., & Grose, S. (2002). A state space framework for automatic forecasting using exponential smoothing methods. *International Journal of Forecasting*, 18, 439-454.
- Newbold, P., & Bos, T. (1989). On exponential smoothing and the assumption of deterministic trend plus white noise data-generating models. *International Journal of Forecasting*, 5(4), 523-527.
- Pegels, C. C. (1969). Exponential forecasting: Some new variations. *Management Science*, 12, 311-315.
- Snyder, R. D. (1985). Recursive estimation of dynamic linear models. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, 47, 272-276.
- Taylor, J. W. (2003). Exponential smoothing with a damped multiplicative trend. *International Journal of Forecasting*, 19, 715-725.
- Winters, P. R. (1960). Forecasting sales by exponentially weighted moving averages. *Management Science*, 6, 324-342.

СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА СТРУКТУРНИТЕ ИЗМЕНЕНИЯ И РАЗЛИЧИЯ В ПОСЕЩЕНИЯТА НА ЧУЖДЕНЦИ В БЪЛГАРИЯ

Доц. д-р Пламен Петков¹
Докторант Пламена Колева²

Резюме: В настоящата публикация на анализ се подлагат настъпилите структурни изменения и различия във входящият туризъм чрез броя на посещенията на чужденци в България за периода от 2008 г. до 2022 г. Различията в структурата се изследват както по отношение на целта на посещението, така и по отношение на страните, от които идват туристите като особен акцент е поставен върху разнообразието вътре в отделните групи страни, съгласно номенклатурата на страните за целите на туризма – Европейски съюз, други Европейски страни, други страни и останал свят. Резултатите показват, че през анализирания период настъпват съществени структурни изменения и различия както по отношение на целите на посещенията, така и по отношение на регионалните измерения на националността на входящите туристи.

Ключови думи: входящ туризъм, интегрален коефициент на структурни изменения и различия, статистически анализ, тенденции

JEL: C20, C50, Z30

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.86>

STATISTICAL ANALYSIS OF STRUCTURAL CHANGES AND DIFFERENCES IN THE VISITS OF FOREIGNERS TO BULGARIA

Assoc. Prof. Plamen Petkov, PhD
Plamena Koleva, PhD Student

Abstract: This publication analyzes the structural changes and differences in inbound tourism through the number of visits by foreigners to Bulgaria for the period from 2008 to 2022. The differences in the structure are examined both in terms of the purpose of the visit and in terms of the countries from which the tourists come, special emphasis is also placed on the diversity within the individual groups of countries, according to the nomenclature of countries for the purposes of tourism - European Union, other European countries, other countries and the rest of the world. The results show that during the analyzed period there are significant structural changes and differences both in terms of the purposes of the visits and in terms of the regional dimensions of the nationality of incoming tourists.

Key words: inbound tourism, integral coefficient of structural changes and differences, statistical analysis, trends

JEL: C20, C50, Z30

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.86>

---

¹ p.petkov@uni-svishtov.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

² plamenakoleva84@abv.bg, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

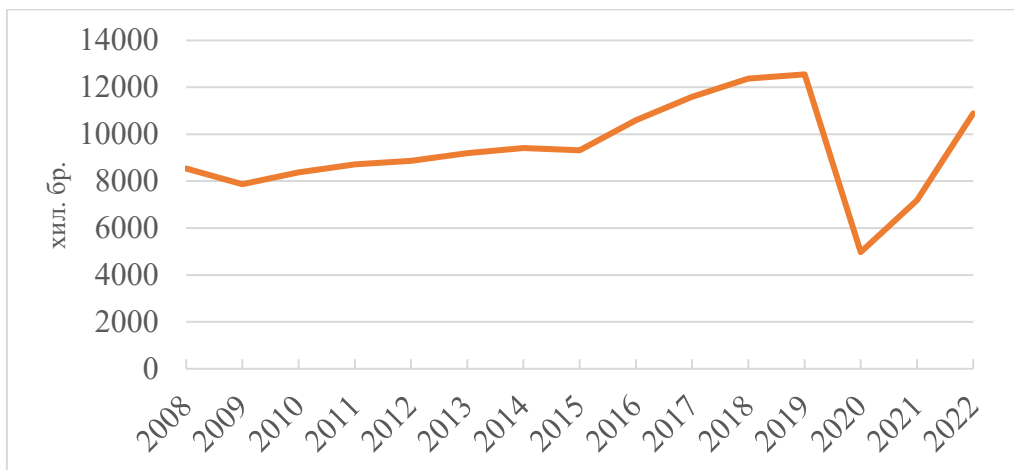
За начало на организирано развитие на туризма в България може да се приеме периодът на 60-те години на миналия век, когато започва строителството на редица луксозни курорти, чиято основна цел е привличането на богати туристи от Западните страни. Броят на туристите, посещаващи Българското Черноморие непрекъснато нараства през годините, а туризмът се превръща в стратегически икономически сектор. Както правилно отбелязват Попеску и Нисулеску (Popescu & Nisuleşcu, 2013, p. 255) една от тайните за българския успех е, че страната ни успя да запази добрите си отношения с основните туропературски агенции и след 90-те години на миналия век, когато у нас започнаха процесите по прехода към пазарна икономика.

Същевременно България разполага с уникални природи забележителности и с богато културно-историческо наследство, които са в основата за развитието на почти всички видове туризъм – от зимен до морски, от културно-исторически до екотуризъм, балнеотуризъм, селски туризъм, а дори и до конгресен туризъм. Всичко това определя и превръщането на туризма през последните години в един от най-интензивно развиващите се икономически отрасли на страната.

Настъпилите Световна икономическа криза от 2008 г. а по-късно и Covid-пандемията през 2019 г. неминуемо доведоха до известни колебания в дейността на туристическия сектор, но данните за 2022 година показват, че туристическият бранш в България разполага с огромен потенциал завоюваните на международните пазари позиции да бъдат възстановени успешно с бързи темпове. Тенденциите в развитието на българския туризъм, както и основните предимства и предизвикателства се анализират в редица публикации (вж. напр. Колева, 2022, Tsonkov, 2021), но **основната цел** на настоящото изследване е да се проследят настъпилите структурни изменения и различия по отношение на броя на посещенията на чужденци в България за периода от 2008 г. до 2022 г. Различията в структурата се изследват както по отношение на целта на посещението, така и по отношение на страните, от които идват туристите като особен акцент е поставен върху разнообразието вътре в отделните групи страни, съгласно номенклатурата на страните за целите на туризма – Европейски съюз, други Европейски страни, други страни и останал свят. За проследяването на настъпилите структурни изменения се използва методика, разчитаща на приложението на интегралния коефициент на Кирил Гатев (Ангелова, Иванов, Петков, & Славева, 2017, стр. 127), а анализът се основава на официални данни за посещенията на чужденци в България през периода от 2008 до 2022 г., набавени от системата ИНФОСТАТ в сайта на Националния статистически институт.

2. Структурни изменения в броя на посещенията на туристи по група страни, съгласно номенклатурата на страните за целите на туризма

Входящият туризъм в България се възстановява с умерени темпове (вж. фигура 1) като през 2022 г. общият брой на регистрираните посещения е почти 11 млн. броя, което въпреки изоставането от предходивдните години представлява увеличение спрямо предходните две години съответно над два пъти и 51%.

Фигура. 1. Посещения на чужденци в България (общо) през периода 2008-2022 г.

Източник: www.nsi.bg

Сред туристите, с най-голям дял се отличават тези, които са граждани на страна от Европейския съюз, но следва да се отбележи, че се наблюдава тенденция към намаляване на този дял. Докато в годините около Световната криза от 2008 г. посещенията на граждани на ЕС са съставлявали около 67-69% от всички посещения, през последните две години от изследвания период тези посещения спадат под 50%. Намалението на посещенията от туристи от ЕС е за сметка на увеличението на дяловете на туристи от други Европейски страни и на тези с гражданство извън Европа (и по-точно, страните от групата „останал свят“). В двата случая тенденцията е устойчива през годините като по отношение на „другите Европейски страни“, дялът от 24-26% в началото на анализирания период нараства до 41-42% в края на периода. Дялът на страните от „останал свят“ също нараства около два пъти, но в много по-малки измерения. През 2008 г. дялът на посещенията на туристи от тази група е под 4%, в края на периода той нараства до 7,5%. Редно е да се отбележи, че въпреки излизането на Великобритания от ЕС през 2020 г., поради причини за съизмеримост, посещенията на нейни граждани в България през 2021 г. и 2022 г. се отчитат в обема на посещенията на туристи от ЕС. От тази гледна точка в категорията на „другите европейски страни“ се отчитат посещенията от Норвегия, Република Северна Македо-

ния, Руска федерация, Турция, Украйна и Швейцария. По отношение на посещенията на туристи от групата на „други страни“ (Израел, Канада, САЩ и Япония) се наблюдава относително постоянство. С известни колебания през годините, дялът на посещенията на туристи от тази група гравитира около 2,0-2,5%. За проследяване на динамиката в настъпилите структурни изменения са изчислени интегралните коефициенти на структурни изменения спрямо базисната 2008 г. по следната формула:

$$K_s = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^k (v_{it} - v_{io})^2}{\sum_{i=1}^k v_{io}^2 + \sum_{i=1}^k v_{it}^2}}$$

където:

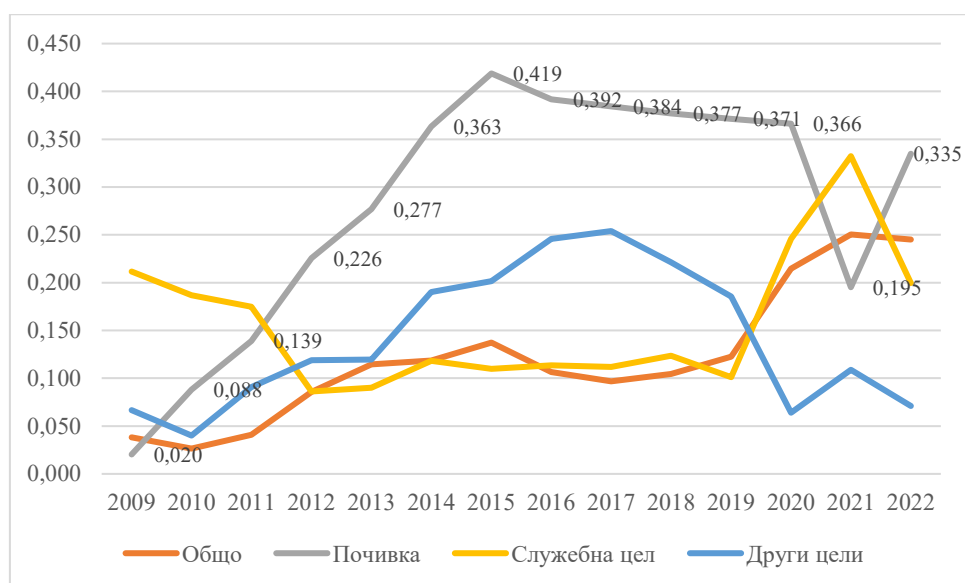
K_s е интегралният коефициент на структурни изменения;

v_{io} - относителният дял на съответната група от страни през базовата година;

v_{it} - относителен дял на туристите от съответната група страни през изследваната година.

Интегралните коефициенти заемат стойности от 0 до 1, а колкото стойността им се приближава до 1, толкова по-значими са структурните изменения.

Динамиката се проследява както общо, така и по отделни видове посещения – екскурзия и почивка, със служебна цел и с други цели. На фигура 2 са представени интегралните коефициенти на структурни изменения по отношение на посещенията на чужденци в България по основни групи страни съгласно номенклатурата на страните за целите на туризма през разглеждания период при база 2008 г.

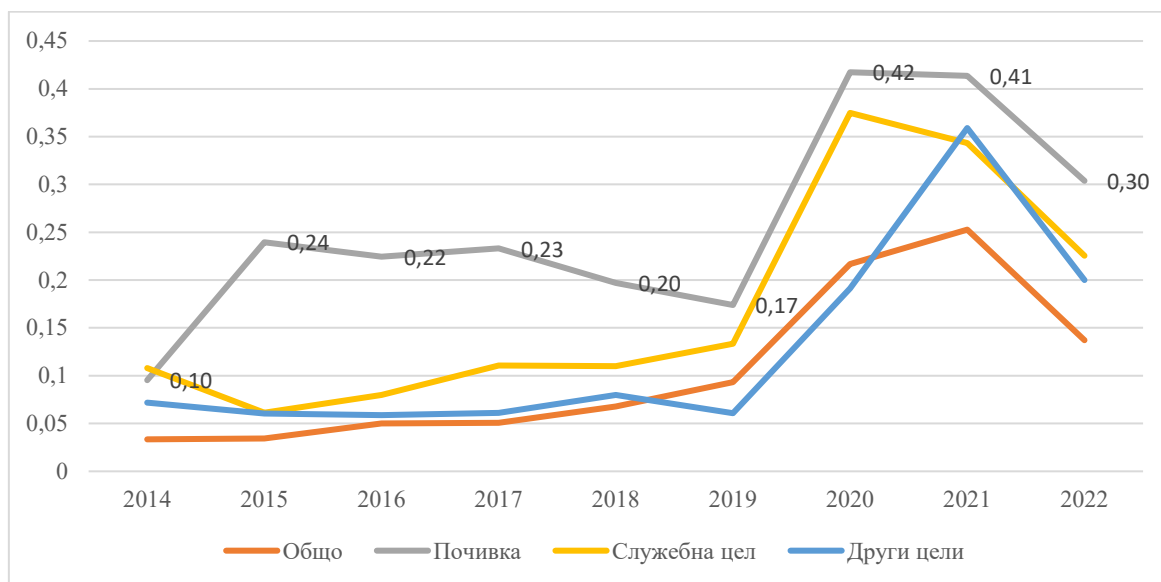
Фигура 2. Интегрални коефициенти на структурни изменения по отношение на страните, от които идват туристите съгласно номенклатурата на страните за целите на туризма

Източник: собствени изчисления

Забелязва се, че като цяло (т.е. посещения общо) е налице възходящ темп на нарастване на показателя. В началото на периода, различия в структурата почти липсват, докато в края на периода те са вече незначителни. С най-голям интензитет протичат структурните изменения по отношение на посещенията на чужденци в България с цел почивка и екскурзия. Най-съществени изменения се наблюдават в периода от 2005 г. до 2020 г. Подобна е тенденцията и в посещенията с други цели, но интензивността на структурните изменения остава на доста по-ниски нива (от 0,20 до 0,254).

3. Структурни изменения на посещенията на туристите от Европейския съюз

Анализът на структурните изменения сред посещенията на туристи от ЕС се осъществява за периода от 2013 до 2022 г., тъй като през 2013 г. в структурата на Европейския съюз е приета Хърватия. Над 50% от реализираните посещения сред туристите от ЕС са реализирани от туристи от 4 страни, а именно Румъния, Германия, Великобритания и Полша като тенденцията е нарастваща. През 2008 година делът на туристите от тези страни е 52,8%, а през 2022 г. – 59,4%. Основната причина за това е увеличението на туристите от Румъния, докато тези от Германия намаляват. По отношение на туристите от Великобритания и Полша е налице относително постоянство като дяловете на посещенията гравитират около 5-7%. Настъпилите структурни изменения по отношение на разнообразието сред страните от ЕС по цели на посещенията са представени на фиг. 3.

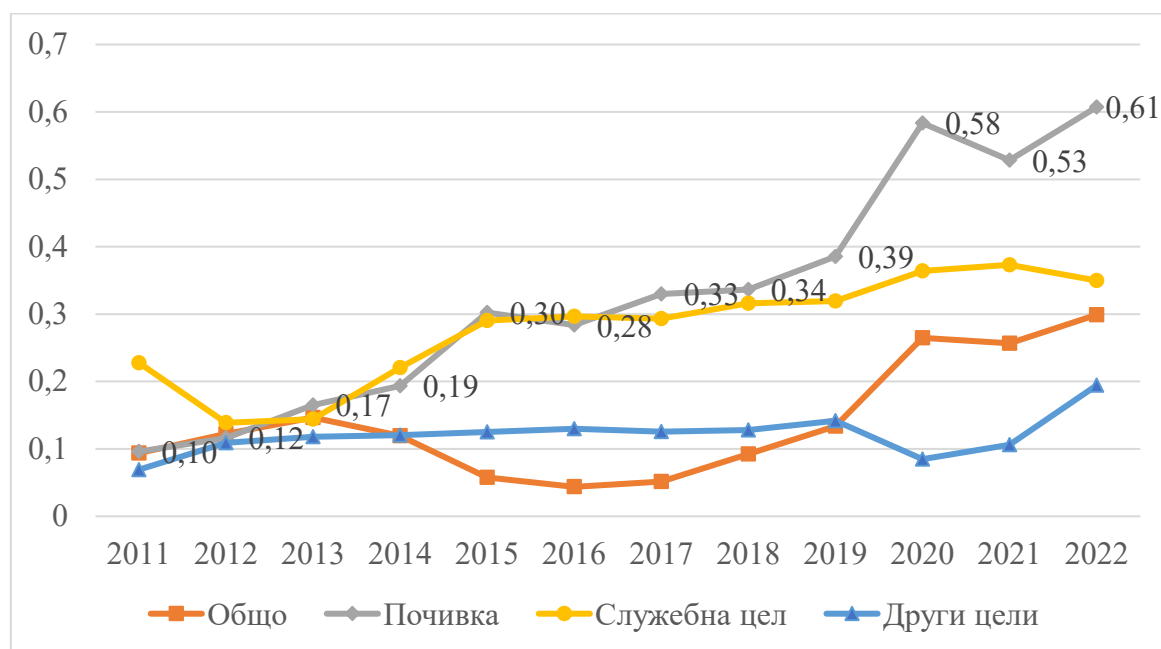

Фигура 3. Интегрални коефициенти на структурни изменения по отношение на гражданството на туристите от Европейския съюз
Източник: собствени изчисления

По отношение динамиката на структурните изменения се констатира наличието на възходяща тенденция, като най-интензивни са различията отново в групата на посещенията с цел екскурзия или почивка, а най-слаби са те при общия брой на посещенията. Като цяло процесите в четирите групи протичат по идентичен начин, но с различна интензивност. През периода от 2014 до 2019 г. се наблюдава относително устойчиво структурно изменение. След това до 2020-2021 г. структурните изменения рязко нарастват, а през 2022 г. те се редуцират.

4. Структурни изменения на посещенията на туристите от други Европейски страни

Анализът на структурните изменения сред посещенията на туристи от други Европейски страни се осъществява за периода от 2010 до 2022 г., тъй като за 2009 г. и 2010 г. данните за Швейцария са конфиденциални. Най-висок е дялът на посещенията от граждани на Турция, който се движи от границите между 35% и 52%. Поведението през годините е твърде колебливо като се редуват последователно периода на увеличение и на намаление на относителния дял. След тях се нареждат посещенията от граждани на Сърбия и Република Северна Македония, при които се наблюдават разнопосочни тенденции. Дялът на туристите от Република Северна Македония намалява за сметка на увеличаване на дела на посещенията от Югославия. Аналогични са тенденциите и при Руската Федерация и Украйна, които се засилват интензивно в резултат на избухналата през 2022 г. война между двете страни.

Фигура 4. Интегрални коефициенти на структурни изменения по отношение на туристите с гражданство от други страни

Източник: собствени изчисления

По отношение динамиката на структурните изменения общо и по цел на посещенията се констатира наличието на слаба възходяща тенденция като най-интензивни са различията отново в групата на посещенията с цел екскурзия или почивка, а най-слаби са те при посещенията с други цели. Посъществени изменения са налице при посещенията със служебна цел, което може да се обясни с нарастване на дела на посещенията от граждани на страни, които имат засилено бизнес присъствие у нас. Водещите позиции с трайна тенденция към увеличение се държат от граждани на Турция, Сърбия и Украйна. Това увеличение е за сметка на изтеглянето на граждани на Руската федерация от страната. Делът на посещенията от Русия през 2011 г. възлиза на 38,5%, а през 2022 г. – едва на 1%.

5. Заключение

Резултатите от изследването показват, че през анализирания период настъпват съществени структурни изменения както по отношение на целите на посещенията, така и по отношение на регионалните измерения на националността на входящите туристи. Най-голям е интензитетът на измененията при посещенията с цел екскурзия и почивка, а най-нисък и с относителна постоянност на протичащите процеси – при посещенията с други цели. Тези тенденции се наблюдават както по отношение на общия брой посещения по страни съгласно номенклатурата на страните за целите на туризма, така и по отношение на вътрешногруповите структурни различия в отделните групи страни, особено сред страните от Европейския съюз и сред другите Европейски страни.

Използвани източници

- Ангелова, П., Иванов, Л., Петков, П., & Славева, К. (2017). *Макроикономическа статистика. Учебно пособие за дистанционно обучение*. Свищов: АИ „Ценов“.
- Колева, П. (2022). Статистически анализ на динамиката на входящия туризъм в България. *Годишен алманах „Научни изследвания на докторанти“*.
- Popescu, L. –M., & Nisuleşcu, I. (2013). Tourism in Time of Crisis and Influenza in the Process of Economic Increase. Comparative Analysis Romania-Bulgaria-Greece. *SEA - Practical Application of Science, Volume I, Issue 2 (2)*, p. 251-259.
- Tsonkov, N. (2021). Challenges and Perspectives of Touristic Sector in Bulgaria. *Mechanics, Transport, Communications, volume 19, issue 3*, p. III-49 - III-52.

МЕТОДОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ НА СТАТИСТИЧЕСКОТО ИЗУЧАВАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ СМЕТКИ ЗА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Докторант Гергана Павлова¹

Резюме: Селското стопанство е сектор от икономиката, който е изключително важен, тъй като е в основата на изхранването на населението и дава възможност за създаване на работни места, получаване на допълнителни доходи и др. В това отношение важно място в ЕС, както и в България, е прилаганата Обща селскостопанска политика (ОСП). Мониторингът и оценката на ОСП изисква сравнима, актуална и надеждна информация за икономическото състояние на селското стопанство и по-специално за промените в селскостопанския доход. Селскостопанските сметки са основен инструмент за анализ на икономическото състояние на селското стопанство в дадена страна. Развитието и усъвършенстването на прилаганите политики в областта на селското стопанство налагат аграрната статистика да развива все по-подробна методология и данни, особено по отношение на доходите, получавани в сектора.

Ключови думи: селско стопанство, обща селскостопанска политика, статистическа методология, икономически сметки за селското стопанство, доходи на земеделските стопанства

JEL: C82, Q11, Q18

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.87>

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE STATISTICAL STUDY OF ECONOMIC ACCOUNTS FOR AGRICULTURE

Gergana Pavlova, PhD Student

Abstract: Agriculture is a sector of the economy that is extremely important, as it is the basis of feeding the population and provides the opportunity to create jobs, obtain additional income, etc. In this regard, an important place in the EU, as well as in Bulgaria, is the implemented Common Agricultural Policy (CAP). Monitoring and evaluation of the CAP requires comparable, up-to-date and reliable information on the economic situation of agriculture, and in particular on changes in agricultural income. Agricultural accounts are an essential tool for analyzing the economic state of agriculture in a given country. The development and refinement of the applied policies in the field of agriculture place the requirement for agrarian statistics to develop more and more detailed methodology and data, especially regarding the income received in the sector.

Key words: Agriculture, Common Agricultural Policy, Statistical methodology, Economic Accounts for Agriculture, Farm Income

JEL: C82, Q11, Q18

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.87>

---

¹ gpavlova1988@gmail.com Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

1. Въведение

През последните 30 години в селското стопанство на България бяха извършени изключително значими промени като най-съществените са в резултат от присъединяването на страната към ЕС и прилагането на мерките и механизмите на Общата селскостопанска политика.

В аграрния сектор в България се включват икономическите дейности селско стопанство, горско стопанство и рибно стопанство, като по приносът му в създаваната брутна добавена стойност го поставя на трето място, след услугите и индустрията. Значението на аграрния сектор е изключително важно, защото той е в основата на изхранването на населението и дава възможност за разкриване на работни места, получаване на допълнителни доходи и др.

Обект на настоящата разработка е производството на данни за икономическите сметки за селското стопанство от НСИ, което е важен аспект от статистиката на селското стопанство.

Целта на разработката е да представи същността и особеностите на икономическите сметки за селското стопанство и методологията за тяхното изследване и формиране. За изпълнение на целта авторът си поставя следните **задачи**:

- Изясняване на същността, обекта и целта на статистическото изследване на икономическите сметки за селското стопанство;
- Представяне методологията на изследване на основата на която се формират икономическите сметки за селското стопанство.

2. Същност, обект и цел на статистическото изследване на икономическите сметки за селското стопанство

Общата селскостопанска политика (ОСП) (МЗХГ) е неделима част от договорите, които създава Европейската Общност (ЕО). Целта на европейската ОСП е да осигури приемлив стандарт на живот на фермерите, да осигури качествени храни за потребителите на разумни цени, да запази европейското наследство в селските райони и да спомогне за опазването на околната среда.

Основните инструменти на ОСП са директните плащания и пазарната подкрепа на земеделските производители (1-ви стълб на ОСП) и политиката на развитие на селските райони (2-ри стълб на ОСП).

Мониторингът и оценяването на Общата селскостопанска политика изискват сравнима, съобразена с последните изисквания и надеждна информация за икономическото състояние на селското стопанство, и по-специално за промените в дохода на селското стопанство (РЕГЛАМЕНТ (ЕО) № 138/2004).

Селскостопанските сметки са основен инструмент за анализиране на икономическото състояние на селското стопанство в дадена държава при ус-

ловие, че те са съставени на основата на единна система от принципи. Селскостопанските сметки също така имат своя съществен принос за изчисляването на националните сметки.

Основната цел на Икономическите сметки за селското стопанство (ИССС) е да анализират производствения процес и основния доход, получен от него. По такъв начин сметките се основават на понятието отрасъл.

Архитектурата на сметките (Метаданни за икономическите сметки за селското стопанство) изграждат четири сметки - три за текущи операции: „Производство“, „Формиране на дохода“, „Доход на предприятието“, и една за натрупване - „Капитал“, като последователността и изчерпателността им се осигурява в съответствие с ЕСС 2010.

3. Методология на изследването

Разработването на икономическите сметки за селското стопанство се основава на Регламент (ЕО) № 138/2004 на Европейския парламент и на съвета от 5 декември 2003 г., Ръководството за разработване на икономическите сметки за селското и горското стопанство '97 рев. 1.1 (Manual on the economic accounts for Agriculture and Forestry EAA/EAF 97 Rev.1.1), както и на Националната статистическа програма.

Номенклатурите, които се използват в процеса на разработване на информацията, са Класификация на икономическите дейности (КИД-2008), Номенклатура на продукцията в селското, горското и рибното стопанство (Продагро), Номенклатура на преработените продукти от селскостопански произход и Анекс II от регламент 138/2004/ЕС.

Статистическата съвкупност се формира на базата на Преброяванията на земеделските стопанства – пълни структурни анкети, а статистическата единица е отделното земеделско стопанство – юридическо или физическо лице (Николова, 2017).

Източниците на информация, на базата на които се агрегират данните за страната са следните: Годишен отчет на селскостопанските предприятия; Годишен отчет на нефинансовите предприятия (ИСБС), Цени на производител в селското стопанство, Цени на стоките и услугите за текущо потребление в селското стопанство, Годишни данни на Националните сметки, Статистика на външната търговия (ИСВТ), Изследванията в областта на статистика на растениевъдството, статистика на животновъдството и структурата на земеделските стопанства, провеждани от МЗХГ - отдел „Агростатистика“, Административни данни - от ДФ „Земеделие“ - Разплащателна агенция (Ангелова, 2015),.

Икономическите сметки за селското стопанство са изградени от четири сметки - три за текущи операции: „Производство“, „Формиране на дохода“, „Доход на предприятието“, и една за натрупване - „Капитал“.

Показателят „Продукция от отрасъл „Селско стопанство“ е основен елемент на сметка „Производство“ от сателитните икономически сметки.

Продукцията от отрасъл „Селско стопанство“ се изчислява чрез разработването на балансови таблици за ресурсите и използването на продукти от растениевъдството и животновъдството и отглеждането на селскостопанските животни в натурално и стойностно изражение по формулата „количество x цена“.

Показателят „Междинно потребление“ в отрасъл „Селско стопанство“ е вторият основен елемент на сметка „Производство“ от сателитните икономически сметки. Изчислява се за календарна година по покупни цени в текуща и съпоставима стойност. Показателят включва стойността на всички стоки и услуги, използвани като вложения в производствения процес, с изключение на дълготрайните активи, чието използване се записва като потребление на основен капитал.

Показателят „Добавена стойност“ в отрасъл „Селско стопанство“ е балансиращ елемент в сметка „Производство“ от сателитните икономически сметки и измерва стойността, създадена от земеделските стопанства в рамките на календарния период. В зависимост от това дали включва или не включва стойността на потреблението на основен капитал, тя се дефинира като брутна или нетна добавена стойност.

Показателят „Доход по факторни разходи“ в отрасъл „Селско стопанство“ е първият от трите, намиращи се в тясна връзка, агрегати за доход в селското стопанство заедно с нетния опериращ излишък/нетен смесен доход и нетния предприемачески доход. Данни за показателя се изчисляват за календарна година, в текуща стойност и измерва възнаграждението на всички фактори на производството (земя, капитал и труд).

Показателят „Нетен опериращ излишък/нетен смесен доход“ в отрасъл „Селско стопанство“ измерва доходността от земята, капитала и незаплатения труд в селското стопанство и е балансиращият елемент на сметка „Формиране на дохода“.

Показателят „Нетен предприемачески доход“ в отрасъл „Селско стопанство“ е последният от трите, намиращи се в тясна връзка, агрегати за доход в селското стопанство. Измерва доходността от незаплатения труд в селското стопанство, от земеделската земя, собственост на стопанствата и от използвания капитал.

4. Заключение

В исторически план, статистиката на селското стопанство, е един от най-дълго развиваните клонове на статистическата наука в България, заедно с демографската статистика. Осигуряването на хранителни запаси на населението винаги е било и ще остане основна политика на държавата, като в бъдеще ще се залага на развитието на земеделие, осигуряващо качествени хранителни продукти. В този ред на мисли, аграрната статистика и анализите и политиките, които се правят на базата на нея, ще доведат до продължаващото ѝ развитие като се залага на търсене на методи за разширяване

обхвата на сметките с цел по-задълбочен анализ на доходите на земеделските стопанства.

Използвани източници

Ангелова, П. (2015). Аграрната статистика в България. *Статистика*(4).

Метаданни за икономическите сметки за селското стопанство. (н.д.). Извлечено от Национален статистически институт: <https://www.nsi.bg/bg/node/875>

МЗХГ. (н.д.). *Обща селскостопанска политика. Политики и стратегии.* Извлечено от Министерство на земеделието, храните и горите: 3. Обща селскостопанска политика, Политики и стратегии, Министерство на земеделието, храните и горите. <https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/politiki-i-strategii/obshta-selskostopanska-politika/>

Николова, Г. Б. (2017). Българското селско стопанство и неговите европейски измерения. (4).

РЕГЛАМЕНТ (ЕО) № 138/2004. (н.д.). Извлечено от РЕГЛАМЕНТ (ЕО) № 138/2004 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 5 декември 2003 година относно икономическите сметки за селското стопанство (ИССС) в Общността: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/?uri=CELEX%3A32004R0138>

СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ОСИГУРЕНОСТТА НА НАСЕЛЕНИЕТО С МЕДИЦИНСКИ ПЕРСОНАЛ

Докторант Мария Хаджихристева¹

Резюме: В доклада се изследват броят и структурата на медицинския персонал в лечебните заведения в България за периода 2012 – 2022 г. чрез използване на статистически методи за анализ на динамика и на структури. Установени са тенденции към нарастване на броя на лекарите и на лекарите по дентална медицина и към намаляване на броя на медицинските специалисти по здравни грижи. Динамичните редове са моделирани чрез линейна функция. Осигуреността на 10 000 души от населението с лекари и с лекари по дентална медицина нараства, а при медицинските специалисти по здравни грижи не се наблюдава тенденция. Структурата на медицинския персонал показва устойчивост през разглеждания период.

Ключови думи: здравеопазване, медицински персонал, статистически анализ на динамика, структурни изменения

JEL: C22, I19

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.88>

STATISTICAL ANALYSIS OF THE COVERAGE OF THE POPULATION WITH HEALTH CARE PERSONNEL

Mariya Hadzhihristeva, PhD Student

Abstract: In the current paper we examine the number and the structure of health care personnel in Bulgaria during 2012 - 2022 with statistical methods for the analysis of dynamics and structures. We identify an increasing trend in the number of physicians and dentists and a decreasing trend in the number of health care professionals. We model the time series with a linear function. The density of physicians and dentists per 10,000 population is increasing, while there is no trend for the density of health care professionals. The structure of the medical staff is stable over the analysed period.

Key words: health care, health care personnel, times series analysis, structural changes

JEL: C22, I19

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.88>

1. Въведение

Здравето на населението е сред приоритетите в Националната програма „България 2030“, а общественото здравеопазване е част от дългосрочната политическа стратегия на държавата. Водеща роля във всички дейности

---

¹ mariyahadzhihristeva@gmail.com, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България

в областта на здравеопазването има човешкият фактор. Затова статистическият анализ на осигуреността с медицински персонал е основа за оценка на ефективността на медицинското обслужване на населението.

Целта на настоящия доклад е установяване на закономерностите в броя и структурата на медицинския персонал в лечебните заведения в България за периода 2012 – 2022 г. чрез използване на статистически методи за анализ на динамика и на структури.

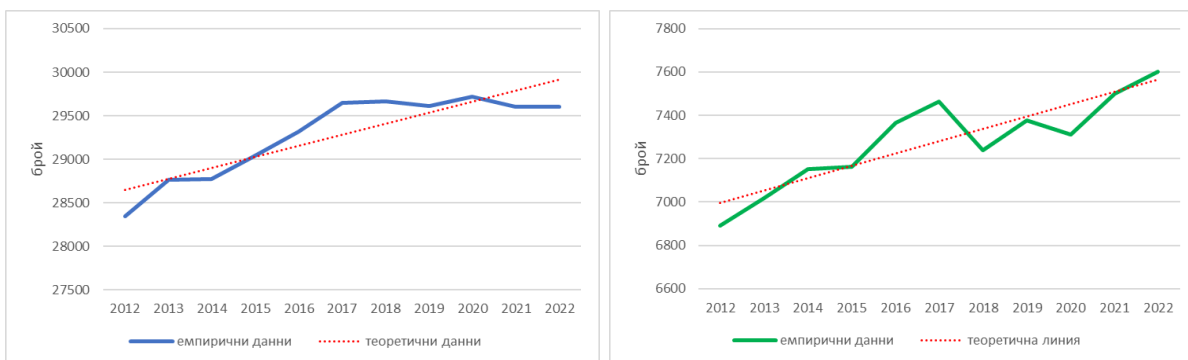
2. Информационно осигуряване и методология на изследването

Информационното осигуряване на анализа се базира на официални статистически данни за категориите медицински персонал (Здравеопазване, н.д.). Те са резултат от наблюденията на лечебните и здравните заведения, провеждани от Националния статистически институт и обхващат периода 2012-2022 г. Данните се отнасят към 31.12. на съответната година и характеризират кадрите в системата на Министерството на здравеопазването (вкл. персонала в здравните заведения на подчинение на общините), в здравните заведения към Министерството на транспорта и в някои други ведомства чрез абсолютни и относителни статистически величини. Категориите медицински персонал са: лекари, лекари по дентална медицина и медицински специалисти по здравни грижи.

Методологията на настоящото изследване се основава на използването на статистическите методи за анализ на динамични редове – описателни показатели на развитието, моделиране на динамични редове (Иванов, Касабова, & Шопова, 2017, стр. 30, 84), за анализ на структури – индивидуални измерители на структурни изменения, интегрален коефициент на структурни изменения (Шопова, 2018, стр. 31,64), графичния и табличния метод.

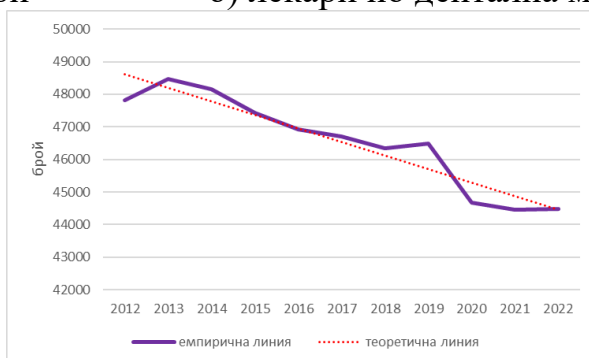
3. Статистически анализ на динамиката на осигуреността с медицински персонал

Линейните диаграми на фигура 1 представят абсолютните данни за числеността на медицинския персонал в България през периода 2012-2022 г. Получените графични образи очертават тенденция към нарастване на броя на лекарите и на лекарите по дентална медицина, докато броят на медицинските специалисти по здравни грижи намалява през изследвания период. Абсолютното нарастване на броя на лекарите е 1250 души или 4,40%. Лекарите по дентална медицина в края на изследвания период са със 711 повече, отколкото в началото, което е 10,31 %. Абсолютното намаление на медицинските специалисти по здравни грижи е 3313 души (6,93%).

а) лекари

б) лекари по дентална медицина

в) медицински специалисти по здравни грижи

Фигура 1. Динамика на медицинския персонал в България през периода 2012-2022 г.

Източник: авторът по данни от (Здравеопазване, н.д.)

За моделиране на динамичните редове, съставени от абсолютния брой на медицинския персонал от трите категории, им е използвана линейна функция. Получените модели са представени в таблица 1.

Таблица 1. Резултати от моделирането на показателите за дейността на здравните заведения в България през периода 2012 – 2022 г.

Показател	Трендов модел	Коефициент на детерминация (R^2)
Лекари	$\tilde{y} = 28520 + 127.t$	0,764
Лекари по дентална медицина	$\tilde{y} = 6938 + 57.t$	0,759
Медицински специалисти по здравни грижи	$\tilde{y} = 49023 - 414.t$	0,888

Източник: Изчисления на автора

Параметрите на моделите са статистически значими, а моделите са адекватни при 5% риск от грешка. Значенията на коефициента на детерминация показват, че вариацията в броя на различните категории медицински персонал се обяснява с тенденцията в развитието на съответния показател, макар че при лекарите и лекарите по дентална медицина може да се отчете

влияние и на други фактори. По-малката стойност на коефициента на детерминация за третия модел означава, че вариацията в броя на медицинските специалисти по здравни грижи се дължи не само на тенденцията в развитието на явлението.

За оценки на средния абсолютен прираст на съответните показатели през изследвания период могат да се използват коефициентите пред времевата променлива. Може да се направи извод, че броят на лекарите нараства средногодишно през периода със 127 души, а на лекарите по дентална медицина – с 57 души. Средногодишното намаляване на медицинските специалисти по здравни грижи е с 414 души.

По-точна представа за обезпечеността на здравната мрежа с медицински персонал се получава чрез използването на относителна величина, какъвто е коефициентът на осигуреност на 10 000 души от населението (таблица 2).

Таблица 2. Коефициент на осигуреност на населението с медицински персонал в България за периода 2012 – 2022 г.

Година										
2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
С лекари										
38,92	39,69	39,95	40,59	41,28	42,05	42,38	42,6	42,97	43,29	45,91
С лекари по дентална медицина										
9,46	9,69	9,93	10,01	10,37	10,59	10,34	10,61	10,57	10,97	11,79
С медицински специалисти по здравни грижи										
65,63	66,89	66,87	66,30	66,08	66,24	66,19	66,88	64,59	65,00	69,01

Източник: (Здравеопазване, н.д.)

Данните показват бавна тенденция към нарастване на значенията на коефициента за лекарите и за лекарите по дентална медицина. За медицинските специалисти по здравни грижи, като се изключи екстремалната стойност за 2022 г., не може да се открие тенденция през изследвания период. Чрез средния абсолютен прираст на показателя може да се направи извод, че на всеки 3 години през периода осигуреността на 10 000 души от населението се увеличава с двама лекари ($\bar{\Delta} = 0,70$), а на всеки 5 години – с един лекар по дентална медицина ($\bar{\Delta} = 0,23$).

4. Статистически анализ на структурата на медицинския персонал

Установените тенденции в осигуреността с медицински персонал е основание да се извърши анализ на неговата структура. Тя е представена в таблица 3.

Таблица 3. Структура на медицинския персонал в България през периода 2012 – 2022 г.

Година	Лекари	Лекари по дентална медицина	Медицински специалисти по здравни грижи (%)
2012	34,14	8,30	57,57
2013	34,14	8,33	57,53
2014	34,22	8,50	57,27
2015	34,72	8,56	56,71
2016	35,06	8,81	56,13
2017	35,37	8,91	55,72
2018	35,64	8,70	55,66
2019	35,47	8,84	55,69
2020	36,37	8,95	54,68
2021	36,30	9,20	54,50
2022	36,23	9,31	54,46

Източник: [https://nsi.bg/bg/content/3280/здравеопазване и изчисления на автора](https://nsi.bg/bg/content/3280/здравеопазване_и_изчисления_на_автора)

Тенденцията към намаляване на медицинските специалисти по здравни грижи и увеличаване на лекарите и лекарите по дентална медицина води до промяна в структурата на съвкупността. През периода намалява относителният дял на медицинските специалисти по здравни грижи и нарастват относителните дялове на лекарите и лекарите по дентална медицина.

Промяната на относителните дялове на отделните групи медицински персонал в абсолютно и в относително изражение е показана в таблица 4. За повечето години от периода при лекарите измененията на абсолютните прирасти на относителните дялове са по-малки от 0,5 процентни пункта, което е до 1% в относителен размер. Поради малките относителни дялове в структурата на лекарите по дентална медицина абсолютните изменения на относителните дялове до 0,26 процентни пункта представляват нарастване или намаляване с до 3,25%. Общото и за двете групи персонал е, че намаляване на относителни дялове се наблюдава само по веднъж през изследвания период.

Промяната на относителните дялове на медицинските специалисти по здравни грижи е по-динамична, като в началото се редуват намаляване и нарастване, докато през втората половина от периода се наблюдава само намаляване. Въпреки най-големите абсолютни изменения от разглежданите три групи медицински персонал, относителните изменения са най-малките, понеже относителният дял на тази група медицински персонал е най-голям в структурата.

Таблица 4. Индивидуални измерители на структурните промени на медицинския персонал в България през периода 2012 – 2022 г.

Години	Абсолютни прирасти на относителните дялове (процентни пунктове)			Относителни прирасти на относителните дялове (%)		
	Лекари	Лекари по дентална медицина	Медицински специалисти по здравни грижи	Лекари	Лекари по дентална медицина	Медицински специалисти по здравни грижи
2013	0,00	0,03	-0,04	0,01	0,40	-0,06
2014	0,08	0,17	-0,25	0,23	2,09	-0,44
2015	0,50	0,06	-0,56	1,46	0,70	-0,98
2016	0,34	0,25	-0,59	0,98	2,86	-1,03
2017	0,31	0,10	-0,41	0,88	1,09	-0,72
2018	0,27	-0,21	-0,06	0,76	-2,33	-0,11
2019	-0,17	0,14	0,03	-0,47	1,59	0,05
2020	0,90	0,11	-1,01	2,53	1,28	-1,82
2021	-0,07	0,25	-0,17	-0,20	2,75	-0,32
2022	-0,07	0,11	-0,04	-0,19	1,20	-0,08

Източник: Изчисления на автора

Обобщена оценка за настъпилите структурни изменения дава значението на интегралния коефициент. Значението му 0,041 показва, че описаната динамика на относителните дялове не се е отразила съществено върху промените в структурата на съвкупността на медицинския персонал, т.е. структурата показва устойчивост през разглеждания период.

5. Заключение

Важната роля на човешкия фактор в здравеопазването е характеризирана чрез динамиката на осигуреността с лекари, лекари по дентална медицина и медицински специалисти по здравни грижи. При първите две групи тенденцията е към нарастване както на абсолютния, така и на относителния им брой на 10 000 души от населението. За третата група тенденцията е към намаляване на абсолютния брой. В структурата на медицинския персонал през изследвания период са настъпили незначителни изменения.

Използвани източници

Здравеопазване. (н.д.). Извлечено от Национален статистически институт:

<https://nsi.bg/bg/content/3280/здравеопазване>

Иванов, Л., Касабова, С., & Шопова, М. (2017). *Статистическо изследване и прогнозиране на развитието*. Свищов: АИ „Ценов“.

Шопова, М. (2018). *Статистически анализ на структури*. Свищов: АИ „Ценов“.

Направление

Актуални аспекти на езиковото обучение,
физическото възпитание и спорта
във факултети „Финанси“
и „Стопанска отчетност“

ПРИЛОЖЕНИЕ НА АНГЛИЙСКИЯТ ЕЗИК В СЧЕТОВОДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Гл. ас. д-р Калин Калев¹

Резюме: Целта на доклада е да се акцентира на значението на познаването на английския език с оглед на развитието на преподаватели, студенти и университета като цяло от гледна точка на специалност «Счетоводство». Съществуват доказателства, че нивото на владеене на английски език влияе на преподаването и ученето по счетоводство. Важен аспект е превода от и на английски език. И това е слабо проучен проблем. Това, което липсва на българските университети е да се даде приоритет на английския език като език на преподаване и учене. Той има роля в глобалното образование, но има и известни предизвикателства. Не е ясно доколко липсата на английски език в учебната програма представлява проблем при преподаването и изучаването на счетоводство. Разработката предлага дисциплина „Академични изследвания“, която е насочена към усъвършенстване на способностите на студентите за академично четене и писане, да се преподава на английски или това да е така единствено за частта писане.

Ключови думи: английски, счетоводство, преподаване, учене, писане

JEL: M40, M49

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.89>

ENGLISH APPLICATION IN ACCOUNTING EDUCATION

Head Assist. Prof. Kalin Kalev, PhD

Abstract: *The report is aimed to contextualize the English language in study of accounting in Bulgarian universities. There is evidence that the level of English proficiency affects the teaching and learning of accounting. Important avenue is the English translation which is an overseen issue. Bulgarian universities do not prioritize English. Besides it is a cornerstone in global accounting education. It is not clear to what extent the lack of English in the accounting curriculum is a problem. Major proposal is the discipline 'Academic Studies' which objective is to improve students' academic reading and writing competencies, to be taught in English or its application to be solely in regard to writing.*

Key words: *English, accounting, teaching, studying, writing*

JEL: M40, M49

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.89>

1. Въведение

Принципът на двойното записване е отдавна установено правило, което намира широко приложение не само в стопанската отчетност. Но неговото обяснение и практическо приложение от студентите понякога води до това предметите, изучавани по специалност „Счетоводство“ да се възприемат като трудни. Още повече за това допринася и вътрешното възприятие

---

¹ kalev_k@ue-varna.bg, Икономически университет – Варна, България

на студента, ако той не е добър в математиката и числата, то счетоводството изобщо не е за него. Това се определя от литературата като на „математическа тревожност“ - естествен страх от числа, който студентите пренасят от ранния етап на изучаване на математика. И това дори преди те дори да са започнали да го изучават. Докато научната общност, както и административното управление на университетите продължават да не се опитват да решат проблема, друг важен проблем, който влияе на преподаването и ученето на предмета е нивото на владеене на английски език. Това е проблем, който е идентифициран сред студентите още през 1977 година от Айърс и Питърс (Vinke & Jochems, 1993). Изследванията продължават и в началото на 21 век, като се счита, че езиковото обучение е важен предиктор за успехите в обучението.

Целта на доклада е да се постави на внимание сериозността на познаването на английският език за целите на развитието на преподаватели, студенти и университет.

2. Проблемът

Според Economist около 380 милиона души го говорят английски език¹. Един милиард го учат, около една трета от световното население е в известен смисъл изложено на него и до 2050 г., според прогнози, половината свят ще бъде повече или по-малко заобиколен от него. Всъщност това е езикът на глобализацията - на международния бизнес, политика и дипломация. Това е езикът на компютрите и интернет.

Настрани от конвенционалните течения, които продължават да вярват в хармонизацията на счетоводството, то има академици, които я поставят под съмнение поради нейната зависимост от културната хомогенност (Alexander, 1993) и които дискутират начините, по които властовите отношения между културите могат да повлияят на тълкуването на счетоводните концепции (Evans, 2010). Още по-актуален е проблема с езиковия превод и практиките на счетоводните изследвания (Andrew et.al., 2020).

Преводът е проблематична дейност, която потенциално изкривява оригиналния англофонски смисъл (Nobes & Stadler, 2018) или налага неанглоезични разбирания за „международните“ счетоводни концепции (Evans, 2008). Заблуда е да се счита, че преводът може да доведе до пълна еквивалентност и това е постижимо въз основа на технически подходи, като например превод дума по дума или чрез използване на Google Translate. Съществуват и технически тактики като обратния превод (Nobes & Stadler, 2018). В крайна сметка тези проблеми и тяхното техническо разрешаване водят до сериозни етични последици.

---

¹ <https://www.economist.com/christmas-specials/2001/12/20/a-world-empire-by-other-means>

Проблемът с преводите на английски език е слабо проучен в научната литературата.

Alexander et al. (2018) провеждат философски анализ, фокусирайки се върху прилагането и тълкуването на концепцията за „същността над формата“ (substance over form) в седем юрисдикции. Те твърдят, че разликите във формулировката и значението произтичат от различния правен контекст и социално конструираните реалности, които са отразени в тези формулировки.

Едновременно с това Nobes и Stadler (2018) твърдят, че част от причината за продължаващите различия в тълкуването е липсата на дефиниции, предоставени съответно в директивите на Европейския Съюз и МСС/МСФО. И това може да означава, в случая на „същност пред форма“, че на преводачите се оставя гъвкавост да „създадат [своя] собствена дефиниция, да регулират принципа без официална дефиниция или да използват предполагаема близка концепция, заимствана от местния речник. Резултатът може да бъде само многообразие“ (Alexander et al., 2018).

Случаят с МСС/МСФО е описан подробно от Laaksonen (2022), който счита, че Фондацията за МСС/МСФО не поема никаква отговорност за наличността или качеството на преводите.

В крайна сметка, най-точно е да се определи, че преводът няма за цел обяснение или интерпретация на текстовете, а е чисто техническо естество.

3. Възможности за включване на английския език в учебната програма

Грешка е да се приема, че преподаването и изучаването на предмети с цифри (Araujo et.al., 2016) като счетоводство не може да бъде значително повлияно от езиковите умения.

Това, което липсва на българските университети е да се даде приоритет на английския език като език на преподаване и учене. Той има роля в глобалното образование, но има известни предизвикателства, свързани с дихотомията между носителите на езика и тези, за които не е роден език (Li et.al., 2010).

В литературата е установена връзка между владенето на английски език като втори език и академичното представяне (Hinkel, 2013). Повечето намират положителна връзка между тях (Wong et.al., 2018). Vobe и Cooper (2019) проучват дали владенето на английски влияе върху удовлетвореността на студентите от техните лекции и откриват положителен резултат.

Не е ясно доколко липсата на английски език в учебната програма представлява проблем при преподаването и изучаването на счетоводство, от практическа гледна точка.

Владенето на английски език може да се счита за жизненоважен фактор за академичен успех (Wagner & Huang, 2011).

В този ред дисциплина „Академични изследвания“ е насочена към усъвършенстване на способностите на студентите за академично четене и писане. Това, което може да се предположи, имайки предвид дигитализацията и английския като глобален език, е дисциплината да се преподава на английски език. Или да се предостави възможност за избор от студентите или втората част относно писането да е на английски език. Въпреки всичко това се налага, ако английският език е приет за хегемонен в счетоводната наука и практика. Независимо от безспорната полезност на дисциплината може да се твърди, че още в първи курс студентите не я разбират, а осъзнаването на възможностите, които тя предоставя в последващите курсове е закъсняло. Но и проблем е, че студентите не изразяват желание и склонност да четат. Макар и недоказан факт те четат малко поради времеви ограничения, неподготвеност и липса на мотивация. Така, че се подценява важноста на дисциплината. Затова и предметът е необходимо да се приоритизира и представя по-детайлно пред студентите – защо и как академичното четене и писане са важни.

Академичното четене и писане са неразривно свързани, като първото е средство за подпомагане на второто. Защото, ако не се чете (критично), то те няма да има какво да се пише (Maguire et.al., 2020).

Резултатите на студентите и опита показва, че тези умения се приемат по-скоро за даденост във висшето образование.

Важни умения, които трябва да упражняват в семестриалните упражнения са (1) парафразиране, (2) използване на академичен стил и (3) коректурно четене. В контекста на английския език като език на преподаване могат да се разглеждат въпроси относно използването на английската граматика, академичния речник, съюзи, въпроси, свързани с използването на бромими и небромими съществителни, използване на префикси и суфикси и различни въпроси, свързани с глаголи и други структури.

(1) Перифразиране. Това е често използвано средство от студентите и за да се избегне плагиатство и вмъкване на дълги цитати, е необходимо да се перифразират изходните текстове. Смяната на няколко думи в изречение не е перифразиране.

2. Академичен стил. Jordan (2003) определя основните характеристики на академичното писане, както следва: „то е официално в безличен или обективен стил (често използвайки безлични местоимения и фрази и пасивни глаголи); често се използва предпазлив език; структурата на текста е различна в зависимост от типа разработка (Jordan, 2003, с.88).

(3) Коректура. Процесът на корекция се отнася до дейността по откриване и коригиране на всякакви грешки в писмен текст. В случая на академичните текстове се изисква проверка на граматика, правопис и пунктуация, проверка на характеристиките, свързани със стила.

4. Заключение

Bassnett, Frandsen и Hoskin (2018) предлагат счетоводството да се разбира като първата форма на писане, предшестваща по-късните форми, които се основават на речта.

Ако нашите университети търсят начини да се интегрират на европейския, а и на глобалния, академичен пазар, използването на английския език е основен фактор. И независимо от желанието на някои университети за интернационализация, то е съмнително дали техните студенти са научили английски език.

Въпреки всичко английският език става задължителен елемент от компетенциите на всеки професионалист.

Използвани източници

- Alexander, D., Brébisson, H., Circa, C., Eberhartinger, E., Fasiello, R., Grottke, M., Krasodomska, J. (2018), Philosophy of language and accounting? *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 31 No. 7, pp. 1957-1980.
- Alexander, D. (1993), A European true and fair view?, *European Accounting Review*, Vol. 2 No.1, pp. 59-80.
- Andrew, J., Cooper, C., & Gendron, Y. (2020). Addressing the English language hegemony problem in academia: An ongoing experiment and preliminary policy. *Critical Perspectives on Accounting*, 69, 102127.
- Araujo, M. C., Carneiro, P., Cruz-Aguayo, Y., & Schady, N. (2016). Teacher quality and learning outcomes in kindergarten. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(3), 1415-1453.
- Bassnett, S., Frandsen, A.-C. and Hoskin, K. (2018), “The Unspeakable Truth of Accounting: On the genesis and consequences of the first ‘non glottographic’ statement form”, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 31 No. 7, pp. ??
- Bobbe, B., & Cooper, B. (2019). The effect of language proficiency on approaches to learning and satisfaction of undergraduate students. *Accounting Education*, 28(2), 149–171. <https://doi.org/10.1080/09639284.2017.1396481>
- Evans, L. (2010). Observations on the changing language of accounting. *Accounting History*, 15(4), 439–462. <https://doi.org/10.1177/1032373210373619>
- Hinkel, E. (2013). Cultures of learning and writing in the US academy, pp.21-35. In L. Jin, & M. Cortazzi (Eds.), *Researching intercultural learning – investigations in language and education*. The Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137291646_2
- Jordan, R. R. (2003). *Academic writing course. Study skills in English*. Edinburgh Gate, Harlow: Pearson Education Limited.
- Khan, I. A. (2011). Learning difficulties in English: Diagnosis and pedagogy in Saudi arabia. *Educational Research*, 2(7), 1248–1257.
- Laaksonen, J. (2022) Translation, hegemony and accounting: A critical research framework with an illustration from the IFRS context, *Critical Perspectives on Accounting*, Volume 89, ISSN 1045-2354, <https://doi.org/10.1016/j.cpa.2021.102352>.
- Li, G., Chen, W., & Duanmu, J. L. (2010). Determinants of international students’ academic performance: A comparison between Chinese and other international students. *Journal of Studies in International Education*, 14(4), 389–405. <https://doi.org/10.1177/1028315309331490>

- Maguire, M., Reynolds, A. and Delahunt, B., 2020. Reading to Be: The role of academic reading in emergent academic and professional student identities. *Journal of University Teaching and Learning Practice*, 17(2), pp. 58-70.
- Nobes, C. and Stadler, C. (2018), "Impaired translations: IFRS from English and annual reports into English", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 31 No. 7, pp. ??
- Vinke, A. A., & Jochems, W. M. G. (1993). English Proficiency and Academic Success in International Postgraduate Education. *Higher Education*, 26(3), 275–285. <http://www.jstor.org/stable/3447593>
- Wagner, R. M., & Huang, J. C. (2011). Relative performance Of English second language students In university accounting courses. *American Journal of Business Education*, 4(5), 31. <https://doi.org/10.19030/ajbe.v4i5.4222>.
- Wong G., Dellaportas S. & Cooper, B. J. (2018). Chinese learner in a linguistically challenged environment – an exploratory study. *Asian Review of Accounting*, Vol. 26 Issue: 2, pp.264-276. <https://doi.org/10.1108/ARA-07-2017-0123>

EDUCATION FOR COLLABORATION SKILLS IN A DIGITAL ENVIRONMENT: A REVIEW OF BREAKOUT ROOM EXERCISES

Vladislav Lyubenov, PhD Student¹

Abstract: *In the current paper, we review some implications of digital collaboration practices regarding higher education learning. Our main focus is on the breakout room concept for teamwork cooperation exercises. The digital environment provides opportunities to build resilient skills in team management through distance communication. This idea carries through different forms of education including e-learning and distance learning. To carry out the goal of the paper, we made an overview of the general digital collaboration concept for higher education. Then we put emphasis on the practical solutions for implementing breakout rooms as a digital collaboration exercise in practical educational classes.*

Key words: *digital education, management, teamwork*

JEL: I20, I29

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.cf.cfeacmc.2023.90>

1. Introduction

The digital era in communications and education poses new challenges to the conventional process of teaching. Teaching itself has become a language of interactivity. Compared to the methods of the previous century the new educational agenda requires digital connectedness which is a part of the daily life of students and educators. In this paper, we now look deeper into possibilities for communication between higher education participants via technological resource implementation. Our goal to review and analyze potential possibilities for expansion of standard team-building educational exercises into the digital domain. Our thesis is centered around the implementation of software tools such as online chatrooms and video conference meetings in order to build upon in-person discussion exercises. In this way, we increase the range of skills acquired by students through conventional discussion exercises by adding the layer of technology use and distance communication.

2. The idea of digital collaboration for higher education purposes

Digitalization in the university context has been a driving force for a revolution in pedagogics and has been a seamless part of the higher education system. Much of the digitalization phenomenon has been centered around the use of technological hardware and software tools for educational purposes. The result of this is twofold. First, we are able to facilitate conventional education practices by removing standard practical restrictions, most notably distance. Second, we simultaneously teach technological use through general class attendance.

---

¹ vl.lyubenov@mail.bg, Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

Digital collaboration is associated with the use of communication technologies in learning (Verma & Singh, 2010) and more specifically the carrying out educational activities in the form of a webinars, online discussions between students and other types of communication including teamwork exercises. The European Framework for the Digital Competence of Educators (Redecker & Punie, 2017) distinguishes several different levels of proficiency in the use of collaboration technology in higher education:

- o Awareness
- o Exploration
- o Integration
- o Exercise
- o Leadership
- o Innovation

Much of the ideas of the framework and the trends in digital education development revolve around the improvement of digital skills from basic awareness to professional level use. In digital collaboration, this means that the student must be able to use communication technologies efficiently. Basic use refers to the technical ability to use the main functions of the technological communication tool. Further, more advanced usage of this type of communication technology is to be able to communicate, lead and organize effectively through online meetings as well as other communication tools like emails and chat rooms.

While digital collaboration in the university setting generally appears to give lesser academic results, the practical implications of digital collaboration and positively influencing workplace environments and organization clarity. Job satisfaction, productivity and quality of communication are increased through technological use (Deloitte, 2013). In an educational setting this means that undergraduate and graduate students gain practicality from distance communication tools. Further, with this in mind home office working positions also have heightened need for active participation in online meetings and distance working communication.

The recognition of the need for digital communication skills also comes along with the idea of autonomous learning (Gaviriaa, Arangob, & Valenciac, 2015) and specific student-centered approaches (Чиприянова & Кръстева-Христова, 2023). The digital education 'eco-system' requires the users to take autonomous decisions when learning. The same is true for the mindset in distance communication and online discussions where the independence of participants grows and the educators and collaboration moderators have lesser control over the course of discussions and individual attendees. Students need to develop the attitude needed for effective online working during the online teaching phase. This concept refers back to self-development. However, such development needs to be done in an interactive environment setting where the students have to combine autonomy in thinking and actions with collaboration in ideas inside the group.

3. The breakout room approach for collaboration in distance learning and e-learning

Combining collaboration with practical learning breaks the barrier for two-way communication between educators and learners. Digital collaboration can be seen as a learning strategy. Effectiveness of learning strategies improves chances for academic achievement (Saqr, López-Pernas, Jovanović, & Gašević, 2023). As some papers show (Garcia & Lee), skill transfer between strategies and digital learning toolkit diversification shrinks the education gap between negatively and positively performing students. Collaboration tactics can be used to compliment a variety of educational outcomes, including personal communication and higher-order thinking. Collaboration alongside digitalization allow for the broadening of job perspectives from certain courses to also include practical skills such as participation and leading of scrum meetings, online negotiations and organizational aspects for distance working.

Studies (Chacon, Levine, & Bintliff, 2023) show that implementing breakout rooms increases into conventional education practices engagement and attentiveness. On the other hand, online participation in conversations is shown to be less active. The goal with online breakout rooms is to break the barrier in online conversations. In a breakout room, usually one of the students will appointed as manager or leader of the group while the speak in protocol defined order. The group needs to reach a certain task goal through discussion.

This concept refers to job opportunities such as scrum meetings in the IT industry, business analysis, project organization and others. To define a breakout room, one needs to establish a talking protocol or, in other words, to organize a predetermined communication system between the participants. Obligations between participants arise due to the talking protocol and in that way we can manage to achieve the breakout effect, meaning to have the students actively participate in the organizational discussion with their own ideas and concepts.

One specification of the breakout room practice is that the number of students is limited, usually above three but not above seven or eight. Benefits from breakout rooms differ based on the educational subject but universally peer-connectedness (Chandler, 2016) is strengthened through breakout rooms and so is student empowerment. Often the natural organization of breakout room teams is one-person dominant (Saltz & Heckman, 2020). Some teams may decide to switch to a rotational system with multiple leaders but often this is not the case as students have different readiness to participate.

Instructors have to set up the teams in the breakout room and give guidance during the breakout discussions. The instructors take a generally passive role during such exercises. However, they still need to show the intent of the discussion and provide a clear structural educational purpose for the exercise (Lee, 2021).

The difference between breakout rooms and other discussion type exercises is the emphasis on working in small groups. The idea behind the breakout room is to create a team. This teamwork concept is neglected in a general discussion.

Assessment in the exercise is very strongly linked to participation. Students need to communicate actively within the group but in the same time they need to follow the discussion protocol. The goal of the rooms to teach working attitudes towards boundaries and small team management. Each student needs to be active. Towards the end of the exercise it should be expected that generally non-participating students should take higher participation in the talking and working parts of the breakout room project while the group manager should become more effective at distributing the workload between the participants.

The 'one-man team' idea needs to be broken in order to gain effective educational results. Most groups in this type of exercise are one-person led. However, there should be an expected improvement in the team dynamics in order for the students to gain the full educational benefit from the exercise. It is very important for the team to be orientated towards external learning (Biserman & Zellmer-Bruhn, 2013) rather than internally orientated. The team manager should not become the role model for the rest of the students but should rather mediate towards the external learning process. Dynamics within the team structure should be loose and the team members should have autonomy to learn individually from the exercise while being a part of the group.

The subject of the breakout room is generally unambiguous. The point is to see how the students perform. However, results (Almendingen, Skotheim, & Magnus, 2022) show that a case based approach to project definition usually works best and is the most common practice.

4. Conclusion

Our review has shown that breakout room exercises are an effective tool in teaching online collaboration skills for higher education students and beyond. We have gone through some of the universal aspects of breakout rooms as an educational exercise idea. Namely, we conclude that breakout rooms support team building between peers in the overall student community. We suggest that based on our sources the best structure for the breakout room discussion is to have one student take up a managerial position while others follow a pre-defined protocol of turns in speaking. We further draw conclusions about the practical skillset which students gain from the breakout room that can be applied in the areas of economics and business management.

References

- Чиприянова, Г., & Кръстева-Христова, Р. (2023). Актуални аспекти при обучението на специалисти с висше счетоводно-икономическо образование. *Алманах научни изследвания*.
- Almendingen, K., Skotheim, T., & Magnus, E. M. (2022). Breakout Rooms Serve as a Suitable Tool for Interprofessional Pre-Service Online Training among Students within Health, Social, and Education Study Programs. *Education Sciences*.

- Biserman, H., & Zellmer-Bruhn, M. (2013). The Structural Context of Team Learning: Effects of Organizational and Team Structure on Internal and External Learning. *Organization Science*.
- Chacon, M., Levine, R. S., & Bintliff, A. (2023). Student perceptions: How virtual student-led talking circles promote engagement, social connectedness, and academic benefit. *Active Learning in Higher Education*.
- Chandler, K. (2016). Using Breakout Rooms in Synchronous Online Tutorials. *Journal of Perspectives in Applied Academic Practice*.
- Delloite. (2013). *Digital Collaboration*.
- Garcia, A., & Lee, C. H. (н.д.). Equity-Centered Approaches to Educational Technology. Or *Handbook of Research in Educational Communications and Technology*.
- Gaviraa, D., Arangob, J., & Valenciac, A. (2015). Reflections about the use of information and communication technologies in accounting education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*.
- Lee, A. R. (2021). Breaking through Digital Barriers: Exploring EFL Students' Views of Zoom Breakout Room Experiences. *Korean Journal of English Language and Linguistics*.
- Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Punie, Y. (ed). EUR 28775 EN. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017, ISBN 978-92-79-73494-6, doi:10.2760/159770, JRC107466
- Saltz, J., & Heckman, R. (2020). Using Structured Pair Activities in a Distributed Online Breakout Room. *Online Learning*.
- Saqr, M., López-Pernas, S., Jovanović, J., & Gašević, D. (2023). Intense, turbulent, or wallowing in the mire: A longitudinal study of cross-course online tactics, strategies, and trajectories. *The Internet and Higher Education*.
- Verma, A., & Singh, A. (2010). Webinar – Education through Digital Collaboration. *JOURNAL OF EMERGING TECHNOLOGIES IN WEB INTELLIGENCE*.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПЛЕНАРЕН ДОКЛАД

ФАКУЛТЕТ „ФИНАНСИ“, ФАКУЛТЕТ „СТОПАНСКА ОТЧЕТНОСТ“ 70 ГОДИНИ – ТРАДИЦИИ, ИНОВАЦИИ, ЛИДЕРСТВО <i>Проф. д-р Андрей Захариев</i> <i>Проф. д-р Атанас Атанасов</i>	7
---	---

ИНВЕСТИЦИТЕ, БАНКОВОТО ДЕЛО, КОРПОРАТИВНИТЕ И ПУБЛИЧНИТЕ ФИНАНСИ – ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

ЕНЕРГИЙНИТЕ ЦЕНИ В БЪЛГАРИЯ И СИСТЕМНИ ИКОНОМИКИ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ПРЕЗ 2023 <i>Проф. д-р Андрей Захариев</i>	21
ДДС-ДУПКА В БЪЛГАРИЯ (2007 – 2020 Г.) <i>Проф. д-р Румен Брусарски</i>	27
СУВЕРТАХ: A NEW APPROACH TO CYBERSECURITY RISK MANAGEMENT <i>Prof. Serghei Oghimenco, DSc. Valeriu Cernei</i>	33
ЕФЕКТИ ОТ СДЕЛКИТЕ НА СЛИВАНИЯ И ПОГЛЪЩАНИЯ <i>Доц. д-р Виржиния Иванова, д-р Лора Пейчева</i>	38
АНАЛИЗ НА ПЛАТЕЖНИЯ БАЛАНС НА БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 2007 - 2022 Г. <i>Доц. д-р Галина Захариева</i>	44
РОЛЯТА НА СУВЕРЕННИТЕ ФОНДОВЕ ЗА БОГАТСТВО В СЪВРЕМЕННАТА ИКОНОМИКА <i>Доц. д-р Ивайло Михайлов</i>	50
КОГАТО ЦИФРИТЕ ГОВОРЯТ: БЮДЖЕТНИ ФИСКАЛНИ ПРАВИЛА И COVID-19 <i>Доц. д-р Людмил Найденов</i>	56
ЕДИННАТА ВАЛУТА КАТО ФАКТОР НА ФИНАНСОВАТА ИНТЕГРАЦИЯ И ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ <i>Гл. ас. д-р Димитър Костов</i>	62
ПРИЧИНИ ЗА ДИНАМИКАТА НА ОСНОВНИЯ ЛИХВЕН ПРОЦЕНТ В ТУРЦИЯ <i>Гл. ас. д-р Петя Василева</i>	71
ВИТСОIN КАТО ХЕДЖ СРЕЩУ ИКОНОМИЧЕСКАТА И ПОЛИТИЧЕСКА НЕСИГУРНОСТ – МИТ ИЛИ РЕАЛНОСТ <i>Гл. ас. д-р Светослав Борисов</i>	77
ДЕСЕТИЛЕНИЕ СЛЕД ЕВРОПЕЙСКАТА ДЪЛГОВА КРИЗА – РЕФОРМИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА <i>Гл. ас. д-р Цветан Павлов</i>	83

ФИНАНСОВА АВТОНОМНОСТ НА ОБЩИНИТЕ ОТ СЕВЕРОЗАПАДНИЯ РАЙОН НА ПЛАНИРАНЕ В УСЛОВИЯТА НА COVID-19 <i>Ас. д-р Ангел Ангелов</i>	90
АНАЛИЗ НА СТРУКТУРАТА НА СОБСТВЕНИЯ КАПИТАЛ В ЗАСТРАХОВАТЕЛНИЯ СЕКТОР <i>Д-р Беатрис Любенова</i>	97
ПОДОХОДНОТО ДАНЪЧНО ОБЛАГАНЕ НА ФИЗИЧЕСКИТЕ ЛИЦА – ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕНОСТИ <i>Д-р Димитър Ценов</i>	103
ПРОУЧВАНЕ НА ПРАКТИКИТЕ НА ТЪРГОВСКИТЕ БАНКИ В БЪЛГАРИЯ ЗА ОЦЕНКА ВЛИЯНИЕТО НА КЛИМАТИЧНИЯ РИСК ВЪРХУ ДЕЙНОСТТА ИМ <i>Д-р Рая Драгоева</i>	108
ИЗМЕРЕНИЯ НА СЪВРЕМЕННИТЕ ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ТЯХНОТО ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ ВНОСА НА ТРАНСПОРТНИ СРЕДСТВА В БЪЛГАРИЯ <i>Докторант Галина Георгиева</i>	115
ИНДЕКСЕН АНАЛИЗ НА ФИНАНСОВОТО СЪСТОЯНИЕ, ОБЩИНСКИЯ ДЪЛГ И БЮДЖЕТНИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ НА ДУНАВСКИТЕ ОБЩИНИ КАТО ФАКТОР ЗА ИНТЕГРИРАНО РАЗВИТИЕ <i>Докторант Елена Костадинова</i>	122
ПРОБЛЕМИ ПРИ ФИНАНСИРАНЕ НА ФЕСТИВАЛИТЕ В УСЛОВИЯ НА КРИЗА <i>Докторант Захарина Томова</i>	128
ПУБЛИЧНИ ФИНАНСИ - ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА <i>Докторант Катя Евтимова</i>	135
КРЪГОВИЯ ИКОНОМИЧЕСКИ МОДЕЛ В УМНИЯ ГРАД <i>Докторант Николай Тодоров</i>	141
БЪЛГАРСКОТО ЕЛЕКТРОПРОИЗВОДСТВО И ЦЕНОВАТА ДИНАМИКА В СЕГМЕНТ ДЕН НАПРЕД ПРЕЗ 2022 ГОДИНА <i>Докторант Тодор Георгиев</i>	147

СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ В РАЗВИТИЕТО НА ЗАСТРАХОВАНЕТО И ОСИГУРЯВАНЕТО

МОДЕЛЪТ CARMEL КАТО ВЪЗМОЖНОСТ ЗА АНАЛИЗ НА НЕЖИВОТОЗАСТРАХОВАТЕЛНИЯ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ <i>Доц. д-р Венцислав Василев</i>	155
СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ФИНАНСОВАТА СТРУКТУРА НА ЗДРАВНИТЕ РАЗХОДИ В СТРАНИТЕ ОТ ЕС И БЪЛГАРИЯ <i>Доц. д-р Николай Атанасов</i>	162
ПОЛОВО-ВЪЗРАСТОВ ПРОФИЛ НА ОСИГУРЯВАНЕТО ПРИ БОЛЕСТ С ВРЕМЕННА НЕРАБОТОСПОСОБНОСТ В БЪЛГАРИЯ <i>Доц. д-р Пламен Йорданов, гл. ас. д-р Маргарита Николова</i>	168
ОТРАЖЕНИЕ НА КРИЗИТЕ ВЪРХУ ДИНАМИКАТА НА РАЗВИТИЕ НА ЗАСТРАХОВАТЕЛНИЯ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ <i>Гл. ас. д-р Анелия Панева</i>	174

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ПАЗАРА НА ТРУДА В БЪЛГАРИЯ <i>Гл. ас. д-р Тая Ильева</i>	180
--	-----

АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ

NEW FORMS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE ERA OF DIGITAL ECONOMY <i>Assoc. Prof. Irina Dorogaia, PhD</i>	187
ТЕОРИИ ЗА ПАРИТЕ В СЪВРЕМЕННАТА ИКОНОМИЧЕСКА СОЦИОЛОГИЯ <i>Гл. ас. д-р Ваня Ганева</i>	196
НОВИТЕ ТЕХНОЛОГИИ И МОТИВИТЕ ЗА ПРЯКО ИНВЕСТИРАНЕ ЗАД ГРАНИЦА <i>Гл. ас. д-р Елица Петкова</i>	202
ОБРАЗОВАНИЕТО И ЗАЕТОСТТА НА ЖЕНИТЕ В КОНТЕКСТА НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА БЪЛГАРИЯ <i>Гл. ас. д-р Елка Пиримова</i>	208
ВЗАИМОВРЪЗКА МЕЖДУ ПЧИ И РАСТЕЖ В СТРАНИТЕ ОТ ЕС ЗА ПЕРИОДА 2000-2020 г. <i>Докторант Констанца Гюрова</i>	216
ВЗАИМОВРЪЗКА МЕЖДУ РАЗХОДИ ЗА НИРД, РАСТЕЖ И КРИЗИ В БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 2000-2020 г. <i>Докторант Констанца Гюрова</i>	221
ОСОБЕНОСТИ НА ИЗГРАЖДАНЕТО НА ОРГАНИЗАЦИОННА ЦЕЛЕВА СИСТЕМА <i>Докторант Наталия Стоянова</i>	227

ТЕОРЕТИКО-ПРИЛОЖНИ АСПЕКТИ НА СЧЕТОВОДСТВОТО И ОДИТА

НОРМАТИВНИ, ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧНИ И ОТЧЕТНИ АСПЕКТИ ПРИ ОБРАТНОТО НАЧИСЛЯВАНЕ НА ДАНЪК ВЪРХУ ДОБАВЕНАТА СТОЙНОСТ (ПО ПРИМЕРА НА ПРЕДПРИЯТИЕ СЪС СЕЛСКОСТОПАНСКА ДЕЙНОСТ) <i>Проф. д-р Атанас Атанасов</i>	235
THE ROLE OF DECISION SUPPORT SYSTEMS AND CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE STRATEGIES IN THE AGRICULTURAL SECTOR <i>Prof. Dimitrios Petropoulos, PhD, Assoc. Prof. Galina Chipriyanova, PhD, Assoc. Prof. Mihail Chipriyanov, PhD</i>	240
EFFECTS AND LIMITATIONS OF THE INFORMATION TECHNOLOGIES USE IN MANAGEMENT REPORTING <i>Prof. Mirjana Todorović, PhD, Assoc. Prof. Milan Čupić, PhD</i>	246
FINANCIAL ACCOUNTING AND SUSTAINABILITY CONCEPT <i>Assoc. Prof. Galina Chipriyanova, PhD</i>	252

GREEN ACCOUNTING AND ITS ROLE IN SUSTAINABLE BUDGETING <i>Assoc. Prof. Galina Chipriyanova, PhD</i>	261
ПРОБЛЕМИ ПРИ СЧЕТОВОДНОТО ОТЧИТАНЕ НА СДЕЛКИТЕ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ <i>Доц. д-р Галя Иванова – Кузманова</i>	267
КОНСЕРВАТИЗМЪТ В СЧЕТОВОДСТВОТО <i>Доц. д-р Даниела Георгиева</i>	273
GUIDELINES TO IMPROVE THE ACCOUNTING OF REVENUES IN PUBLIC SECTOR ENTITIES <i>Assoc. Prof. Diana Papradanova, PhD, Assoc. Prof. Ventsislav Vechev, PhD</i>	279
БЮДЖЕТИРАНЕ В ПРОГРАМЕН ФОРМАТ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ – НАСТОЯЩЕ И ПЕРСПЕКТИВИ <i>Доц. д-р Илияна Анкова</i>	287
КОНЦЕПЦИЯТА ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ В СЧЕТОВОДСТВОТО <i>Доц. д-р Камелия Савова</i>	293
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ВНЕДРЯВАНЕТО НА DSS ПРИ УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ <i>Доц. д-р Михаил Чиприянов</i>	299
АНАЛИЗЪТ НА „ДВОЙНАТА СЪЩЕСТВЕННОСТ“ НА ИНФОРМАЦИЯТА В ОТЧЕТИТЕ ЗА УСТОЙЧИВОСТ <i>Доц. д-р Николина Грозева</i>	305
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ОЦЕНЯВАНЕ НА ЗНАНИЯТА И УМЕНИЯТА НА СТУДЕНТИТЕ ПО СЧЕТОВОДНИТЕ ДИСЦИПЛИНИ <i>Доц. д-р Светлозар Стефанов</i>	310
ОБЕЗЦЕНКА НА ВЗЕМАНИЯТА ОТ ПРОДАЖБИ В ПРЕДПРИЯТИЯТА, ПРИЛАГАЩИ НАЦИОНАЛНИ СЧЕТОВОДНИ СТАНДАРТИ – СЧЕТОВОДНИ И ДАНЪЧНИ АСПЕКТИ <i>Доц. д-р Слави Генов</i>	316
НАСОКИ ЗА РАЗРАБОТВАНЕТО НА МОДЕЛ ЗА СЧЕТОВОДНО ОТЧИТАНЕ НА СДЕЛКИТЕ ЗА ВНОС НА СТОКИ С УЧАСТИЕТО НА КОМИСИОНЕР, РАБОТЕЦ ОТ СВОЕ ИМЕ, НО ЗА СМЕТКА НА КОМИТЕНТ <i>Доц. д-р Станислава Панчева</i>	322
ХАРМОНИЗИРАНЕ НА ОТЧИТАНЕТО НА УСТОЙЧИВОСТТА – МИСИЯТА (НЕ)ВЪЗМОЖНА <i>Гл. ас. д-р Атанас Атанасов</i>	329
ВЪВЕЖДАНЕ В БЪЛГАРСКОТО СЧЕТОВОДНО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО НА НОВИТЕ ЕВРОПЕЙСКИ ПРАВИЛА ЗА ОПОВЕСТЯВАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ ЗА ПОДОХОДНИЯ/КОРПОРАТИВНИЯ ДАНЪК НА МУЛТИНАЦИОНАЛНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ <i>Гл. ас. д-р Борислав Боянов</i>	337
АДИТИВНОТО ПРОИЗВОДСТВО – ОСОБЕНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД СЧЕТОВОДСТВОТО <i>Гл. ас. д-р Радосвета Кръстева-Христова, докт. Владислава Георгиева</i>	350

THE ROLE OF CYBERSECURITY IN ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF MULTIPLE CRISES <i>Head Assist. Prof. Radosveta Krasteva-Hristova, PhD</i>	355
РОЛЯТА НА ESG КРИТЕРИИТЕ В БАНКОВОТО КРЕДИТИРАНЕ – НОРМАТИВНО СЪОТВЕТСТВИЕ <i>Гл. ас. д-р Румяна Маринова</i>	359
ВЪЗМОЖНОСТИ НА ИНСТРУМЕНТАРИУМА НА УПРАВЛЕНСКОТО СЧЕТОВОДСТВО ПРИ МНОЖЕСТВЕНИ КРИЗИ <i>Ас. д-р Росен Колев</i>	368
АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА ОТЧИТАНЕТО ЧРЕЗ НАЧИСЛЕНА ОСНОВА В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР <i>Д-р Диян Великов</i>	375
СЧЕТОВОДЕН ОДИТ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР <i>Д-р Диян Великов</i>	381
ЗА ОСРЕДНЕНАТА СЕБЕСТОЙНОСТ В ПРОИЗВОДСТВЕНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ (СЧЕТОВОДНИ АСПЕКТИ) <i>Д-р Марий Стоянов</i>	387
EMBRACING ESEF: TRANSFORMING FINANCIAL REPORTING FOR PUBLICLY ACCOUNTABLE ENTERPRISES <i>Desislava Aleksandrova, PhD Student</i>	394
ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДОБРИ ПРАКТИКИ НА КОРПОРАТИВНА СОЦИАЛНА ОТГОВОРНОСТ <i>Докторант Кирил Лучков</i>	399
КРЪГОВАТА ИКОНОМИКА КАТО ИНОВАТИВЕН И РЕСУРСНО-ЕФЕКТИВЕН МОДЕЛ <i>Докторант Кирил Лучков</i>	405
SDG – ЦЕЛЕВО-ОРИЕНТИРАН ПОДХОД КЪМ УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ <i>Докторант Кирил Лучков</i>	411
СЧЕТОВОДНИ АСПЕКТИ НА ПРОВИЗИИТЕ В ПРЕДПРИЯТИЯТА ОТ ДОБИВНАТА ПРОМИШЛЕНОСТ <i>Докторант Миглена Маринова</i>	415
THE ROLE OF THE ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM IN ENHANCING THE MANAGEMENT OF ENERGY INDUSTRY COMPANIES <i>Niya Marinova, PhD Student</i>	421
БИЗНЕС МОДЕЛИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА <i>Докторант Христо Василев</i>	425
ОСНОВНИ АЛТЕРНАТИВИ ПРИ СТРАТЕГИЧЕСКАТА БИЗНЕС ИНТЕГРАЦИЯ <i>Докторант Христо Василев</i>	431
БИЗНЕС КОМБИНАЦИИ И КОНСОЛИДИРАНИ ФИНАНСОВИ ОТЧЕТИ <i>Николай Йовчев, студент</i>	436

СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ НА КОНТРОЛА И АНАЛИЗА

СПЕЦИФИКИ В ПРИЛОЖЕНИЕТО НА СТАТУТА „ОДОБРЕН ИКОНОМИЧЕСКИ ОПЕРАТОР“ В САЩ И КИТАЙ, КАТО ВОДЕЩИ ТЪРГОВСКИ ПАРТНЬОРИ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ <i>Доц. д-р Зорница Ганчева</i>	443
THE NEW EUROPEAN CUSTOMS REFORM <i>Assoc. Prof. Momchil Antov, PhD</i>	451
IDENTIFICATION OF INFORMATION SYSTEMS RISKS IN THE AUDIT OF FINANCIAL STATEMENTS <i>Assoc. Prof. Silviya Kostova, PhD</i>	456
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ФИНАНСОВОТО УПРАВЛЕНИЕ НА ОБЩИНИТЕ В БЪЛГАРИЯ <i>Гл. ас. д-р Дияна Иванова</i>	462
СЪВРЕМЕННИ ПРОБЛЕМИ НА ФИНАНСОВОТО УПРАВЛЕНИЕ И КОНТРОЛ В ОБЩИНИТЕ В БЪЛГАРИЯ <i>Гл. ас. д-р Дияна Иванова</i>	468
SAF-T TAX ACCOUNTING STANDARD IN TAX CONTROL – PERSPECTIVE AND/OR CHALLENGE <i>Head Assist. Prof. Zhelyo Zhelev, PhD</i>	474
АНАЛИТИЧЕН ИНСТРУМЕНТАРИУМ ПРИ РЕЙТИНГОВО ОЦЕНЯВАНЕ НА ПРОДУКТИТЕ <i>Гл. ас. д-р Красимир Кулчев</i>	480
СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ДИСТРИБУТОРИТЕ <i>Гл. ас. д-р Красимир Кулчев</i>	486
КОНТРОЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ ПРИ ПРОИЗВОДСТВОТО НА МЛЕЧНИ ПРОДУКТИ В ПРАКТИКАТА <i>Гл. ас. д-р Надежда Цветкова</i>	492
МОДЕЛ ЗА АНАЛИЗ НА НЕМАТЕРИАЛНИТЕ АКТИВИ ВЪЗ ОСНОВА НА ДОГОВОРНИТЕ ПРАВА <i>Д-р Петко Ганчев</i>	500
APPLICATION OF ANALYSIS AND CONTROL METHODS IN EDUCATION <i>Su Ertürk, PhD</i>	506
КОНЦЕПЦИЯТА „TRUST AND ЧЕСК“ - ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ЗА ПОСЛЕДВАЩИЯ КОНТРОЛ ВЪРХУ ОДОБРЕНИТЕ ИКОНОМИЧЕСКИ ОПЕРАТОРИ <i>Докторант Антония Желева</i>	511
ДИГИТАЛНА ПЕРСПЕКТИВА НА СИСТЕМНИЯ ПОДХОД И ПРИЛОЖЕНИЕТО МУ В МИТНИЧЕСКАТА КОНТРОЛНА ДЕЙНОСТ <i>Докторант Боряна Пейчева</i>	516
ПРОБЛЕМИ С ИНФОРМАЦИОННОТО ОСИГУРЯВАНЕ НА ФИНАНСОВИЯ АНАЛИЗ ПРИ ОБЩИНИТЕ <i>Докторант Деница Христова</i>	523
ИЗКУСТВЕН ИНТЕЛЕКТ И КОНТРОЛ <i>Докторант Йорданка Славкова</i>	529

THE CURRENT SITUATION AND PROSPECTS FOR CONTROL AND ANALYSIS ON THE RESOLUTION OF LEGAL REPORTS AND REGULATIONS IN ENVIRONMENTAL LAW <i>Luminita Diaconu, PhD Student</i>	534
ЗНАЧИМИ ОПЕРАТИВНИ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА УПРАВЛЕНСКИЯ АНАЛИЗ В ХОТЕЛИЕРСКАТА ДЕЙНОСТ <i>Докторант Татяна Димитрова</i>	541

СТАТИСТИКАТА НА XXI-ВИ ВЕК – ПРОБЛЕМИ НА ТЕОРИЯТА И ПРАКТИКАТА

СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА РАЗХОДИТЕ ЗА ОПАЗВАНЕ И ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА <i>Доц. д-р Красимира Славева</i>	549
ПРОГНОЗИРАНЕ ЧРЕЗ ЕКСПОНЕНЦИАЛНО ИЗГЛАЖДАНЕ – ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ <i>Доц. д-р Маргарита Шопова, гл. ас. д-р Евгени Овчинников, гл. ас. д-р Кристина Нейкова</i>	555
СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА СТРУКТУРНИТЕ ИЗМЕНЕНИЯ И РАЗЛИЧИЯ В ПОСЕЩЕНИЯТА НА ЧУЖДЕНЦИ В БЪЛГАРИЯ <i>Доц. д-р Пламен Петков, докторант Пламена Колева</i>	561
МЕТОДОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ НА СТАТИСТИЧЕСКОТО ИЗУЧАВАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ СМЕТКИ ЗА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО <i>Докторант Гергана Павлова</i>	568
СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА ОСИГУРЕНОСТТА НА НАСЕЛЕНИЕТО С МЕДИЦИНСКИ ПЕРСОНАЛ <i>Докторант Мария Хаджихристева</i>	573

АКТУАЛНИ АСПЕКТИ НА ЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ, ФИЗИЧЕСКОТО ВЪЗПИТАНИЕ И СПОРТА ВЪВ ФАКУЛТЕТИ „ФИНАНСИ“ И „СТОПАНСКА ОТЧЕТНОСТ“

ПРИЛОЖЕНИЕ НА АНГЛИЙСКИЯТ ЕЗИК В СЧЕТОВОДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ <i>Гл. ас. д-р Калин Калев</i>	581
EDUCATION FOR COLLABORATION SKILLS IN A DIGITAL ENVIRONMENT: A REVIEW OF BEAKOUT ROOM EXERCISES <i>Vladislav Lyubenov, PhD Student</i>	587

CONTENTS

PLENARY PAPERS

FACULTY OF FINANCE, FACULTY OF ECONOMIC ACCOUNTING

70 YEARS – TRADITIONS, INNOVATIONS, LEADERSHIP

Prof. Andrey Zahariev, PhD

Prof. Atanas Atanasov, PhD 7

INVESTMENTS, BANKING, CORPORATE AND PUBLIC FINANCE – THEORY AND PRACTICE

ENERGY PRICES IN BULGARIA AND SYSTEM ECONOMICS

IN THE EUROPEAN UNION IN 2023

Prof. Andrey Zahariev, PhD 21

VAT-GAP IN BULGARIA (2007 – 2020)

Prof. Rumen Brusarski, PhD 27

CYBERTAX: A NEW APPROACH TO CYBERSECURITY

RISK MANAGEMENT

Prof. Serghei Ohrimenco, DSc., Valeriu Cernei 33

THE EFFECTS OF MERGERS AND ACQUISITIONS TRANSACTIONS

Assoc. Prof. Virginia Ivanova, PhD, Lora Peycheva, PhD 38

ANALYSIS OF THE BALANCE OF PAYMENTS OF BULGARIA

IN THE PERIOD 2007 - 2022

Assoc. Prof. Galina Zaharieva, PhD 44

THE ROLE OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS

IN THE MODERN ECONOMY

Assoc. Prof. Ivaylo Mihaylov, PhD 50

WHEN THE NUMBERS SPEAK FOR THEMSELVES:

BUDGET FISCAL RULES AND COVID-19

Assoc. Prof. Lyudmil Naydenov, PhD 56

THE COMMON CURRENCY AS A FACTOR OF FINANCIAL

INTEGRATION AND ECONOMIC GROWTH IN THE EUROPEAN UNION

Head Assist. Prof. Dimitar Kostov, PhD 62

REASONS FOR THE DYNAMICS OF THE BASIC INTEREST

RATE IN TURKEY

Head Assist. Prof. Petya Vasileva, PhD 71

BITCOIN AS A HEDGE AGAINST ECONOMIC AND POLITICAL

UNCERTAINTY – MYTH OR REALITY

Head Assist. Prof. Svetoslav Borisov, PhD 77

A DECADE AFTER THE EUROPEAN DEBT CRISIS –

REFORMS AND CHALLENGES

Head Assist. Prof. Tsvetan Pavlov, PhD 83

FINANCIAL AUTONOMY OF THE MUNICIPALITIES

OF THE NORTHWESTERN BULGARIA IN THE CONDITIONS OF COVID-19

Assist. Prof. Angel Angelov, PhD 90

ANALYSIS OF EQUITY STRUCTURE IN THE INSURANCE SECTOR <i>Beatris Lyubenova, PhD</i>	97
THE PERSONAL INCOME TAX ASSESSMENT – TRENDS AND CHARACTERISTICS <i>Dimitar Tsenov, PhD</i>	103
STUDY OF THE PRACTICES OF COMMERCIAL BANKS IN BULGARIA TO ASSESS THE IMPACT OF CLIMATE RISK ON THEIR ACTIVITIES <i>Raya Dragoeva, PhD</i>	108
DIMENSIONS OF CONTEMPORARY ECONOMIC CHALLENGES AND THEIR IMPACT ON VEHICLE IMPORTS IN BULGARIA <i>Galina Georgieva, PhD Student</i>	115
INDEX ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION, MUNICIPAL DEBT AND BUDGET INDICATORS OF THE DANUBE MUNICIPALITIES AS A FACTOR FOR INTEGRATED DEVELOPMENT <i>Elena Kostadinova, PhD Student</i>	122
PROBLEMS IN FINANCING FESTIVALS IN CRISIS CONDITIONS <i>Zaharina Tomova, PhD Student</i>	128
PUBLIC FINANCE – THEORY AND PRACTICE <i>Katya Evtimova, PhD Student</i>	135
THE CIRCULAR ECONOMIC MODEL IN THE SMART CITY <i>Nikolai Todorov, PhD Student</i>	141
BULGARIAN ELECTRICITY PRODUCTION AND PRICE DYNAMICS IN THE DAY AHEAD SEGMENT IN 2022 <i>Todor Georgiev, PhD Student</i>	147

THE CURRENT SITUATION AND PROSPECTS IN THE DEVELOPMENT OF INSURANCE AND SOCIAL SECURITY

THE CARMEL MODEL AS A POSSIBILITY FOR ANALYSING THE NON-LIFE INSURANCE MARKET IN BULGARIA <i>Assoc. Prof. Ventsislav Vasilev, PhD</i>	155
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE FINANCIAL STRUCTURE OF HEALTH EXPENDITURE IN EU COUNTRIES <i>Assoc. Prof. Nikolay Atanasov, PhD</i>	162
GENDER-AGE PROFILE OF SICKNESS SOCIAL INSURANCE WITH TEMPORARY DISABILITY IN BULGARIA <i>Assoc. Prof. Plamen Yordanov, PhD, Head Assist. Prof. Margarita Nikolova, PhD</i>	168
IMPACT OF CRISES ON THE DEVELOPMENT DYNAMICS OF THE INSURANCE MARKET IN BULGARIA <i>Head Assist. Prof. Anelia Paneva, PhD</i>	174
CHALLENGES TO THE LABOR MARKET IN BULGARIA <i>Head Assist. Prof. Tanya Ilieva, PhD</i>	180

CURRENT ISSUES IN ECONOMIC THEORY

NEW FORMS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE ERA OF DIGITAL ECONOMY <i>Assoc. Prof. Irina Dorogaia, PhD</i>	187
THEORIES OF MONEY IN MODERN ECONOMIC SOCIOLOGY <i>Head Assist. Prof. Vanya Ganeva, PhD</i>	196
NEW TECHNOLOGIES AND THE MOTIVES FOR FOREIGN DIRECT INVESTMENT <i>Head Assist. Prof. Elitsa Petkova, PhD</i>	202
EDUCATION AND EMPLOYMENT OF WOMEN IN THE CONTEXT OF COMPETITIVENESS IN BULGARIA <i>Head Assist. Prof. Elka Pirimova, PhD</i>	208
INTERCONNECTION BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AND GROWTH IN EU COUNTRIES FOR THE PERIOD 2000-2020 <i>Konstantsa Gyurova, PhD Student</i>	216
INTERCONNECTION BETWEEN R&D EXPENSES, GROWTH AND CRISES IN BULGARIA FOR THE PERIOD 2000-2020 <i>Konstantsa Gyurova, PhD Student</i>	221
FEATURES OF BUILDING AN ORGANIZATIONAL TARGET SYSTEM <i>Nataliya Stoyanova, PhD Student</i>	227

THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF ACCOUNTING AND AUDIT

REGULATORY, ORGANIZATIONAL-METHODICAL AND REPORTING ASPECTS IN THE REVERSE CALCULATION OF VALUE ADDED TAX (EXAMPLE OF AN ENTERPRISE WITH AGRICULTURAL ACTIVITY) <i>Prof. Atanas Atanasov, PhD</i>	235
THE ROLE OF DECISION SUPPORT SYSTEMS AND CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE STRATEGIES IN THE AGRICULTURAL SECTOR <i>Prof. Dimitrios Petropoulos, PhD, Assoc. Prof. Galina Chipriyanova, PhD, Assoc. Prof. Mihail Chipriyanov, PhD</i>	240
EFFECTS AND LIMITATIONS OF THE INFORMATION TECHNOLOGIES USE IN MANAGEMENT REPORTING <i>Prof. Mirjana Todorović, PhD, Assoc. Prof. Milan Čupić, PhD</i>	246
FINANCIAL ACCOUNTING AND SUSTAINABILITY CONCEPT <i>Assoc. Prof. Galina Chipriyanova, PhD</i>	252
GREEN ACCOUNTING AND ITS ROLE IN SUSTAINABLE BUDGETING <i>Assoc. Prof. Galina Chipriyanova, PhD</i>	261
PROBLEMS IN THE ACCOUNTING OF TRANSACTIONS IN THE EUROPEAN UNION <i>Assoc. Prof. Galia Ivanova – Kuzmanova, PhD</i>	267
ACCOUNTING CONSERVATISM <i>Assoc. Prof. Daniela Georgieva, PhD</i>	273

GUIDELINES TO IMPROVE THE ACCOUNTING OF REVENUES IN PUBLIC SECTOR ENTITIES <i>Assoc. Prof. Diana Papradanova, PhD,</i> <i>Assoc. Prof. Ventsislav Vechev, PhD</i>	279
PERFORMANCE-BASED BUDGETING IN THE PUBLIC SECTOR IN BULGARIA - PRESENT AND PROSPECTS <i>Assoc. Prof. Iliyana Ankova, PhD</i>	287
THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN ACCOUNTING <i>Assoc. Prof. Kameliya Savova, PhD</i>	293
CHALLENGES OF IMPLEMENTING DSS IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT <i>Assoc. Prof. Mihail Chipriyanov, PhD</i>	299
THE DOUBLE MATERIALITY ANALYSIS OF SUSTAINABLE REPORTS' INFORMATION <i>Assoc. Prof. Nikolina Grozeva, PhD</i>	305
OPPORTUNITIES TO ASSESS STUDENTS' KNOWLEDGE OF ACCOUNTING DISCIPLINES <i>Assoc. Prof. Svetlozar Stefanov, PhD</i>	310
IMPAIRMENT OF SALES RECEIVABLES IN COMPANIES APPLYING NATIONAL ACCOUNTING STANDARDS – ACCOUNTING AND TAX ASPECTS <i>Assoc. Prof. Slavi Genov, PhD</i>	316
GUIDELINES FOR THE DEVELOPMENT OF A MODEL FOR THE ACCOUNTING OF TRANSACTIONS FOR THE IMPORT OF GOODS INVOLVING A COMMISSIONER WORKING IN HIS OWN NAME BUT FOR THE ACCOUNT OF A PRINCIPAL <i>Assoc. Prof. Stanislava Pancheva, PhD</i>	322
HARMONIZATION OF SUSTAINABILITY REPORTING – MISSION (IM)POSSIBLE <i>Head Assist. Prof. Atanas Atanasov, PhD</i>	329
INTRODUCING IN THE BULGARIAN ACCOUNTING LEGISLATION OF THE NEW EUROPEAN RULES FOR DISCLOSURE OF INCOME/CORPORATE TAX INFORMATION BY MULTINATIONAL ENTERPRISES <i>Head Assist. Prof. Borislav Boyanov, PhD</i>	337
ADDITIVE MANUFACTURING – CHARACTERISTICS AND CHALLENGES IN ACCOUNTING <i>Head Assist. Prof. Radosveta Krasteva-Hristova, PhD,</i> <i>Vladislava Georgieva, PhD Student</i>	350
THE ROLE OF CYBERSECURITY IN ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF MULTIPLE CRISES <i>Head Assist. Prof. Radosveta Krasteva-Hristova, PhD</i>	355
THE ROLE OF ESG CRITERIA IN BANK LENDINGE – REGULATORY COMPLIANCE <i>Head Assist. Prof. Romyana Marinova, PhD</i>	359
POSSIBILITIES OF MANAGEMENT ACCOUNTING TOOLS IN MULTIPLE CRISES <i>Assist. Prof. Rosen Kolev, PhD</i>	368

CURRENT ISSUES OF ACCRUAL ACCOUNTING IN THE PUBLIC SECTOR <i>Diyan Velikov, PhD</i>	375
ACCOUNTING AUDIT IN THE PUBLIC SECTOR <i>Diyan Velikov, PhD</i>	381
ON THE AVERAGE COST PRICE IN MANUFACTURING ENTERPRISES (ACCOUNTING ASPECTS) <i>Marii Stoyanov, PhD</i>	387
EMBRACING ESEF: TRANSFORMING FINANCIAL REPORTING FOR PUBLICLY ACCOUNTABLE ENTERPRISES <i>Desislava Aleksandrova, PhD Student</i>	394
GOOD PRACTICES OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY <i>Kiril Luchkov, PhD Student</i>	399
CIRCULAR ECONOMY AS AN INNOVATIVE AND RESOURCE-EFFECTIVE MODEL <i>Kiril Luchkov, PhD Student</i>	405
SDG – OBJECTIVE-BASED APPROACH TO THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT <i>Kiril Luchkov, PhD Student</i>	411
ACCOUNTING ASPECTS OF PROVISIONS IN THE ENTERPRISES OF THE EXTRACTIVE INDUSTRY BUSINESS <i>Miglena Marinova, PhD Student</i>	415
THE ROLE OF THE ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM IN ENHANCING THE MANAGEMENT OF ENERGY INDUSTRY COMPANIES <i>Niya Marinova, PhD Student</i>	421
BUSINESS MODELS FOR ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT <i>Hristo Vasilev, PhD Student</i>	425
MAJOR ALTERNATIVES IN STRATEGIC BUSINESS INTEGRATION <i>Hristo Vasilev, PhD Student</i>	431
BUSINESS COMBINATIONS AND CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS <i>Nikolay Yovchev, Student</i>	436

THE CURRENT SITUATION AND PROSPECTS FOR CONTROL AND ANALYSIS

SPECIFICATIONS IN THE APPLICATION OF THE „AUTHORIZED ECONOMIC OPERATOR“ STATUS IN THE USA AND CHINA AS LEDING TRADE PARTNERS OF THE EUROPEAN UNION <i>Assoc. Prof. Zornitsa Gancheva, PhD</i>	443
THE NEW EUROPEAN CUSTOMS REFORM <i>Assoc. Prof. Momchil Antov, PhD</i>	451
IDENTIFICATION OF INFORMATION SYSTEMS RISKS IN THE AUDIT OF FINANCIAL STATEMENTS <i>Assoc. Prof. Silviya Kostova, PhD</i>	456
CHALLENGES FACING THE FINANCIAL MANAGEMENT OF MUNICIPALITIES IN BULGARIA <i>Head Assist. Prof. Diyana Ivanova, PhD</i>	462

CONTEMPORARY PROBLEMS OF FINANCIAL MANAGEMENT AND CONTROL IN MUNICIPALITIES IN BULGARIA <i>Head Assist. Prof. Diyana Ivanova, PhD</i>	468
SAF-T TAX ACCOUNTING STANDARD IN TAX CONTROL – PERSPECTIVE AND/OR CHALLENGE <i>Head Assist. Prof. Zhelyo Zhelev, PhD</i>	474
ANALYTICAL TOOLS WHEN PREPARING RATING ASSESSMENTS OF PRODUCTS <i>Head Assist. Prof. Krasimir Kulchev, PhD</i>	480
COMPARATIVE ANALYSIS OF DISTRIBUTORS <i>Head Assist. Prof. Krasimir Kulchev, PhD</i>	486
CONTROL DIMENSIONS IN THE PRODUCTION OF MILK IN PRACTICE <i>Head Assist. Prof. Nadezhda Tsvetkova, PhD</i>	492
MODEL FOR ANALYSIS OF THE INTANGIBLE ASSETS IN BASIS OF THE CONTRACT RIGHT <i>Petko Ganchev, PhD</i>	500
APPLICATION OF ANALYSIS AND CONTROL METHODS IN EDUCATION <i>Su Ertürk, PhD</i>	506
THE „TRUST AND CHECK“ CONCEPT – A CHALLENGE FOR EX-POST CONTROL OF APPROVED ECONOMIC OPERATORS <i>Antonia Zheleva, PhD Student</i>	511
A DIGITAL PERSPECTIVE OF THE SYSTEMS APPROACH AND ITS APPLICATION IN CUSTOMS CONTROL ACTIVITIES <i>Boryana Peicheva, PhD Student</i>	516
PROBLEMS WITH THE INFORMATION PROVISION OF THE FINANCIAL ANALYSIS AT THE MUNICIPALITIES <i>Denitsa Hristova, PhD Student</i>	523
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CONTROL <i>Yordanka Slavkova, PhD Student</i>	529
THE CURRENT SITUATION AND PROSPECTS FOR CONTROL AND ANALYSIS ON THE RESOLUTION OF LEGAL REPORTS AND REGULATIONS IN ENVIRONMENTAL LAW <i>Luminita Diaconu, PhD Student</i>	534
CRUCIAL OPERATIONAL INDICATORS FOR MANAGERMENTS ANALYSIS IN THE HOTEL INDUSTRY <i>Tatyana Dimitrova, PhD Student</i>	541

21st CENTURY STATISTICS – THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES

STATISTICAL ANALYSIS OF EXPENDITURE ON PROTECTION AND RESTORATION OF THE ENVIRONMENT <i>Assoc. Prof. Krasimira Slaveva, PhD</i>	549
FORECASTING WITH EXPONENTIAL SMOOTHING – THEORETICAL ASPECTS <i>Assoc. Prof. Margarita Shopova, PhD, Head Assist. Prof. Evgeni Ovchinnikov, PhD, Head Assist. Prof. Krista Neykova, PhD</i>	555

STATISTICAL ANALYSIS OF STRUCTURAL CHANGES AND DIFFERENCES IN THE VISITS OF FOREIGNERS TO BULGARIA <i>Assoc. Prof. Plamen Petkov, PhD,</i> <i>Plamena Koleva, PhD Student</i>	561
METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE STATISTICAL STUDY OF ECONOMIC ACCOUNTS FOR AGRICULTURE <i>Gergana Pavlova, PhD Student</i>	568
STATISTICAL ANALYSIS OF THE COVERAGE OF THE POPULATION WITH HEALTH CARE PERSONNEL <i>Mariya Hadzhihristeva, PhD Student</i>	573

**CURRENT ISSUES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING, PHYSICAL
EDUCATION AND SPORTS IN THE FACULTIES OF FINANCE AND ECONOMIC
ACCOUNTING**

ENGLISH APPLICATION IN ACCOUNTING EDUCATION <i>Head Assist. Prof. Kalin Kalev, PhD</i>	581
EDUCATION FOR COLLABORATION SKILLS IN A DIGITAL ENVIRONMENT: A REVIEW OF BEAKOUT ROOM EXERCISES <i>Vladislav Lyubenov, PhD Student</i>	587

Стопанска академия „Димитър А. Ценов“ - Свищов
Академично издателство „ЦЕНОВ“
ул. „Цанко Церковски“ 11 А

ISBN 978-954-23-2426-3 (print)

ISBN 978-954-23-2427-0 (online)

DOI <https://doi.org/10.58861/tae.cf.9789542324270>